

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA X

KAARLE X KUSTAAAN VENÄJÄN-SOTA
v. 1656–1658 SUOMEN SUUNNALLA

'Räikkä, häikkä ja ruptuuri'

Jussi T. Lappalainen

LA GUERRE DE RUSSIE DE CHARLES X GUSTAVE
SUR LE FRONT DE FINLANDE EN 1656–1658

RÉSUMÉ FRANÇAIS

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
JYVÄSKYLÄ 1972

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA X

KAARLE X KUSTAAN VENÄJÄN-SOTA
v. 1656–1658 SUOMEN SUUNNALLA

'Räikkä, häikkä ja ruptuuri'

Jussi T. Lappalainen

LA GUERRE DE RUSSIE DE CHARLES X GUSTAVE
SUR LE FRONT DE FINLANDE EN 1656--1658

RÉSUMÉ FRANÇAIS

ESITETÄÄN JYVÄSKYLÄN YLIOPISTON HUMANISTISEN
TIEDEKUNNAN SUOSTUMUKSELLA JULKISESTI
TARKASTETTAVAKSI SALISSA II 212 LAUANTAINA
TOUKOKUUN 27. PÄIVÄNÄ 1972 KELLO 12

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
JYVÄSKYLÄ 1972

KAARLE X KUSTAAAN VENÄJÄN-SOTA
v. 1656-1658 SUOMEN SUUNNALLA

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA X

KAARLE X KUSTAAN VENÄJÄN-SOTA
v. 1656–1658 SUOMEN SUUNNALLA

'Räikkä, häikkä ja ruptuuri'

Jussi T. Lappalainen

LA GUERRE DE RUSSIE DE CHARLES X GUSTAVE
SUR LE FRONT DE FINLANDE EN 1656–1658

RÉSUMÉ FRANÇAIS

GUMMERUS 100 VUOTTA

URN:ISBN:978-951-39-8215-7
ISBN 978-951-39-8215-7 (PDF)
ISSN 0081-6523

K. J. Gummerus Osakeyhtiön kirjapainossa Jyväskylässä 1972
ISBN 951-20-0098-9

ISÄLLENI

Saatesanat

Kun aluksi jukistelin asiaankuuluvasti vastaan akateemisen opettajani professori Mauno Jokipiin esittäessä aikoinaan pro gradu-tutkimukseni aiheeksi Kaarle X Kustaan Venäjän-sotaa, en tietenkään osannut arvata, miten kiintoisiin ongelmiin ja laaja-alaisiin jatkomahdollisuuksiin hän oli minua johdattamassa. Pro gradu-työn jälkeen valmistuikin nopeasti suunnitelma lisensiaatintyön tekemisestä. Aineiston keräys sitä varten alkoi jo vuonna 1963 Tukholmassa, mutta muut kirjatyöt ja nelivuotinen erämaavaellukseni poissa tieteen poluilta viivyttivät niin että eräitä artikkeleita lukuun ottamatta saatoin vasta kesästä 1970 lähtien Valtion humanistisen toimikunnan tutkimusassistenttina omistautua uudelleen muokatulle ja nyt Suomen osalta pitemmä tähtäävälle tutkimussuunnitelmalleni.

Samaan aikaan ilmeni, että Ruotsin sotakorkeakoulun sotahistoriallinen osasto, joka valmistaa laajaa Kaarle X Kustaata koskevaa tutkimussarjaa, oli juuri ehtinyt alustavasti sopia Venäjän-sotaa käsittelevän teoksen kirjoittamisesta maisteri Rainer G. Fagerlundin kanssa. Maisteri Fagerlundin ja hänen akateemisen opettajansa professori Oscar Nikulan sekä Kaarle X Kustaa-tutkimusohjelman johtajan tohtori Arne Staden kanssa käydyissä neuvotteluissa, joihin alkuvaiheessa merkittävästi osallistui myös professori Jarl Gallén, laaja aihe kuitenkin vaikeuksitta voitiin jakaa toisaalta Liivinmaan ja Inkerin länsiosan sekä toisaalta Suomen suunnan käsittäviksi tutkimuksiksi, jotka molemmat tulevat sisältymään myöhemmin ruotsiksi ilmestyvään tutkimussarjan 'suomalaiseen' niteeseen.

Olen tästä kirjasta kiitollisuudenvelassa niin monelle ystävälle ja tutkijatoverille, että parhaalla tahdollanikin voin vain osan mainita nimeltä. Ennen muita kiitollisuuteni kohdistuu professori Mauno Jokipiihin, joka jatkuvasti kannustaen, välillä harhailleeseenkin oppilaaseensa uskoen, väsymättä tukien ja lähteisiin opastaen on ratkaisevasti vaikuttanut työni loppuun saattamiseen. Väitöskirjan toinen esitarkastaja apulaisprofessori Erkki Lehtinen on samaten suurella kiinnostuksella seurannut työtäni, ja hyvän huumorin sävyttämällä kriitikillä eräissä tapauksissa perustavalla tavalla avartanut näkemyksiäni uusien ideoitten syntymiseksi.

Suoranaista apua monella tavalla antanut ystäväpiiri on Ruotsin sotakorkeakoulun sotahistoriallisen osaston henkilökunta ja CXG-ohjelman muut tutkijat, joiden uhrautuvaisuus yhteisessä asiassa on lämmittänyt ja rohkaissut ensi kertaa

kansainvälisessä tutkimusohjelmassa mukana ahertavaa. Ennen muita tohtori Arne Stade, majuri Lars Tersmeden ja maisteri Rainer G. Fagerlund ovat tänään veljellisten ajatusteni kohteina. Samoin se nuorekas tutkijaveli- ja -sisarjoukko, joka on kasvanut Jyväskylän yliopiston historian laitoksen ympärille, on usein merkinnyt tämän työn ajatusten hedelmällistä koekenttää ja aina rentouttavaa läheistä toveripiiriä. Tunnen myös, kuinka paljon vaivaa kirjastojen, arkistojen ja muiden tieteellisten laitosten henkilökunta on vuokseni nähnyt.

Olen työtä tehdessäni aina kiitollisena nauttinut presidentti Urho Kekkosen stipendirahaston stipendiä vuonna 1963, nuorten tieteenharjoittajain apurahaa vuonna 1964 ja Suomen Kulttuurirahaston Keski-Suomen rahaston stipendiä vuonna 1965. Lopullisesti työn on mahdollistanut jo mainittu Valtion humanistisen toimikunnan tutkimusassistentin toimi. Delegationen för militärhistorisk forskning on matka-apurahoillaan helpottanut arkistotutkimuksia Tukholmassa. Työn loppuvaiheessa minulle tarjoutui Suomen Akatemian ja Neuvostoliiton Tiedeakatemian vaihostipendiaattina mahdollisuus työskennellä kaksi viikkoa Moskovan kirjastoissa. Jyväskylän yliopiston julkaisutoimikunta on ystävällisesti ottanut teoksen kustannusohjelmaansa ja suostunut sen kuvittamiseen.

Olen omistanut tämän teoksen itselleni. 'Ukko-Matin' poikkeuksellisen korkeassa iässä osoittama valoisan virkeä ja aina harkitsevan kriittinen kiinnostus ihmiskunnan menneisyyttä, nykyhetkeä ja tulevaisuutta kohtaan on ollut pysyvänä esimerkkinäni. Muista omaisistani – ketään unohtamatta – kohdistuu kiittolisuuteni ennenkaikkea sisareeni Kaisaan ja hänen mieheensä insinööri Enn Avaraan, joiden vieraanvaraisessa Tukholman-kodissa minulla on ollut mieluinen tilaisuus asua monien arkistomatkojeni aikana.

Parhaat viimeiseksi: vaimoni Aunen ja poikieni Vesan ja Timon myötätuntoinen, ymmärtävä ja tarvittaessa hyväntahtoisen huvittunut suhtautuminen kokonaan toista vuosisataa elävään mieheensä ja isäänsä on poistanut väitöskirjatyöltäni kaiken taakan tunnun ja tehnyt sen kuin rakkaaksi harrasteeksi, puhumattaakaan siitä, että vaimoni on kartat puhtaaksi piirtämällä käytännössäkkin ollut korvaamattomana apuna.

Jyväskylän maalaiskunnan Ollilassa Agricolan päivänä 1972

Jussi T. Lappalainen

Sisällys

1. Tehtävä 15

1.1. KATSAUS AIKAISEMPAAN TUTKIMUKSEEN 15

1.2. ALKUPERÄISLÄHTEISTÖ JA ONGELMANASETTELU 18

1.3. TERMINOLOGIAA 20

2. Tie sotaan 24

2.1. RUOTSI-SUOMEN JA VENÄJÄN RISTIRIITOJA 1650-LUVULLA 24

2.2. SOTAAN JOHTANUT SOTILASPOLIITTINEN TAPAHTUMASARJA 26

3. Itä-Suomen ja Laatokan seudun sotilasmaantieto 1650-luvulla 30

3.1. MAASTO JA ILMASTO 30

3.1.1. *Laatokan ympäristön maasto 30*

3.1.2. *Suomen itärajan maasto 31*

3.1.3. *Ilmasto 32*

3.2. LIIKENNEYHTEYDET 33

3.2.1. *Yleistä 33*

3.2.2. *Suomenlahden ja Laatokan väylät 33*

3.2.3. *Sotilaallisesti keskeiset sisämaan kaukoreitit 36*

3.2.4. *Kannaksen ja Käkisalmen läänin kulkuyhteydet 37*

3.2.5. *Laatokan eteläisen ympäristön kulkuyhteydet 39*

3.2.6. *Sisä-Suomen itäosan kulkuyhteydet 40*

3.2.7. *Pohjanmaan ja Lapin kulkuyhteydet 40*

3.2.8. *Tietojen, marssien ja kuljetusten nopeus 41*

3.3. LAATOKAN SEUDUN JA ITÄ-SUOMEN VÄESTÖ JA ELINKEINOT 42

3.4. LINNOITUKSET JA VARTIOSTOT JA NIIDEN TILA 1650-LUVULLA 45

- 3.4.1. *Puolustuskyky yleensä* 45
- 3.4.2. *Inkerin itäosa ja Käkisalmen lääni* 49
 - 3.4.2.1. Pähkinälinna 49
 - 3.4.2.2. Nevanlinna 50
 - 3.4.2.3. Käkisalmi 51
 - 3.4.2.4. Salmin rajavartiosto 52
- 3.4.3. *Suomen-Karjala ja Savo* 53
 - 3.4.3.1. Viipuri 53
 - 3.4.3.2. Olavinlinna 54
- 3.4.4. *Länsi-Suomi* 55
 - 3.4.4.1. Hämeenlinna 55
 - 3.4.4.2. Turku 56
 - 3.4.4.3. Kyrö 56
- 3.4.5. *Kajaanin vapaaherrakunta ja Pohjanmaa* 57
 - 3.4.5.1. Kajaani 57
 - 3.4.5.2. Oulu 57

4. Puolustusvalmius Venäjän-sodan edellä 59

- 4.1. SOTILAALLISEN VASTUUN JAKAUTUMINEN 59
- 4.2. SUOMEN HENKILÖSTÖ 62
 - 4.2.1. *Aseleijit ja nostoväki* 62
 - 4.2.2. *Joukkojensiirrot Baltiaan vuosina 1654 ja 1655* 64
 - 4.2.3. *Suomeen jääneet joukot* 65
 - 4.2.3.1. Jalkaväki 65
 - 4.2.3.2. Ratsuväki ja rakuunat 68
 - 4.2.3.3. Laivamiehet 70
 - 4.2.4. *Vapaat henkilöstöresurssit* 71
- 4.3. TAISTELUVÄLINEET 72
 - 4.3.1. *Henkilöstön aseistus* 72
 - 4.3.2. *Laivat* 74
- 4.4. VÄESTÖN SUHTAUTUMINEN SOTALAITOKSEEN JA MAAN PUOLUSTAMISEEN 75
- 4.5. MIKSI SUOMI JÄI SOTILAALLISEKSI TYHJIÖKSI? 78

5. Sotatoimien mahdollisuudet vallinneessa tilanteessa 83

- 5.1. POIKKEUKSELLINEN SOTATOIMIALUE 83
- 5.2. HUOLTOMAHDOLLISUUKSIEN TARKASTELUA 84
- 5.3. HYÖKKÄYKSEN MAHDOLLISET SUUNNAT JA TUKIALUEET 87

6. Tausta vuoden 1656 sotatoimille 90

6.1. RUOTSI-SUOMEN SOTILASPOLIITTISEN ASEMAN KEHITYS 90

6.2. SOTATOIMET MUILLA VENÄJÄN VASTAISILLA RINTAMILLA 91

7. Valmistautuminen sotaan 94

7.1. VENÄLÄISTEN HYÖKKÄYSSUUNNITELMA 94

7.1.1. *Venäläisten organisaatio ja komentajat Suomen suunnalla 94*

7.1.2. *Vakoilu- ja värväystoiminta 95*

7.1.3. *Joukkojen vahvuudet, sijoitukset ja kohteet 97*

7.2. RUOTSI-SUOMEN TOIMENPITEET VAARAN UHATESSA 100

7.2.1. *Vakoilutiedot 100*

7.2.2. *Valtakunnan johdon suhtautuminen avunpyyntöihin ja sotaan vuonna 1656 101*

7.2.3. *Suomen paikallisen puolustuksen käytännön toimenpiteet 105*

7.2.3.1. *Kevään 1656 yleissuunnitelma 105*

7.2.3.2. *Linnoitusten korjaus 106*

7.2.3.3. *Miehistön lisääminen 108*

7.2.3.4. *Toimenpiteiden tulokset; arviointia 109*

8. Venäläisten aloitekausi kesällä 1656 111

8.1. VENÄLÄISHYÖKKÄYS KESÄKUUSSA 1656 111

8.1.1. *Pähkinälinna, Neva ja Nevanlinna 111*

8.1.2. *Laatokan koillispuoli 114*

8.1.3. *Laatokka ja Kannas 115*

8.1.4. *Ortodoksitalonpoikien toiminta 116*

8.1.5. *Pähkinälinnan piirityksen alku 118*

8.1.6. *Arvio venäläisten sotatoimien onnistumisesta 119*

8.2. HYÖKKÄYKSEN AIHEUTTAMAT VASTATOIMENPITEET 121

8.2.1. *Henkilöstön otto ja värväys 121*

8.2.2. *Linnoitusten varustaminen ja korjaaminen 123*

8.2.3. *Rannikkopuolustus 124*

8.2.4. *Kajaanin vapaaherrakunta 125*

8.2.5. *Pohjanmaa 126*

8.2.6. *Vastahyökkäys Taipaleeseen 128*

8.2.7. *Arviointia 129*

8.3. KANNAKSEN JA NEVAN SOTATOIMET HEINÄKUUSSA 1656 130

- 8.3.1. *Käkisalmen piirityksen alku* 130
- 8.3.2. *Raudun taistelu* 133
- 8.3.3. *Venäläislaivaston toiminta Suomenlahdella* 136
- 8.3.4. *Arviointia* 137

9. Vakiintumisvaihe syyskesästä 1656 keväeseen 1657 139

9.1. SUOMEN PUOLUSTUKSEN VAHVISTUMINEN SYYSKESÄLLÄ 1656 139

- 9.1.1. *Johto- ja organisaatiomuutokset* 139
- 9.1.2. *Henkilöstövahvennukset* 142
- 9.1.3. *Taisteluvälinetäydennykset* 145
- 9.1.4. *Eielä-Suomen puolustusjärjestelyt* 146
- 9.1.5. *Sodan vaikutus väestön elämään* 150
- 9.1.6. *Väestön suhtautuminen sotaan ja sen rasitukseen* 154

9.2. SYYSKESÄN JA SYKSYN 1656 SOTATOIMET 156

- 9.2.1. *Wrangelin laivaston toiminta* 156
- 9.2.2. *Sissisota Savossa ja itärajalla* 160
- 9.2.3. *Inkeren episodi* 165
- 9.2.4. *Lewenhauptin sotaretki Käkisalmeen, piirityksen lopettamisyriytykset* 166
- 9.2.5. *Lewenhaupt, Horn ja Wrangel Nevanlinnassa* 169
- 9.2.6. *Venäläisten vetäytyminen Käkisalmen läänistä* 171
- 9.2.7. *Pähkinälinnan piirityksen loppuvaiheet* 172

9.3. ARVIOINTIA 175

9.4. TALVI 1656–1657 177

- 9.4.1. *Venäläisten puolustusryhmitys* 177
- 9.4.2. *Suomalaisten puolustusryhmitys Laatokan suunnalla* 179
- 9.4.3. *Suomen itäraja ja Pohjanmaa* 181
- 9.4.4. *Talven 1656–1657 sotatoimet* 184
- 9.4.5. *Talvisodankäynnin arviointia* 186

10. Toinen sotakesä 1657 188

10.1. SOTILASPOLIITTINEN TAUSTA 188

- 10.1.1. *Ruotsi-Suomen sotien kehitys vuonna 1657* 188
- 10.1.2. *Sotatoimet muilla Venäjän vastaisilla rintamilla* 189

10.2. SUOMEN SOTILAALLINEN ASEMA JA TILA VUONNA 1657 190

- 10.2.1. *Venäläisten vahvuus ja sijoitukset Suomen suunnalla* 190

10.2.2. *Suomen sotilaallinen johto* 192

10.2.3. *Suomen joukkojen vahvuudet* 194

10.2.4. *Sotatalous ja huolto* 197

10.2.5. *Taisteluvälineet* 200

10.2.6. *Sota ja siviiliväestö* 201

10.2.7. *Kiista Suomen joukoista* 205

10.2.8. *Suunnitelmia kesää 1657 varten* 209

10.3. KESÄN 1657 SOTATOIMET LAATOKAN YMPÄRISTÖSSÄ 211

10.3.1. *Neva laivaston vastuulla* 211

10.3.2. *Kustaa Hornin sotaretki* 214

10.3.2.1. *Tavoitteet, suunnitelma ja valmistelut* 214

10.3.2.2. *Laivaston toiminta* 216

10.3.2.3. *Lavan kenttätaistelu* 216

10.3.2.4. *Mahdollisuuksien etsintää, joukkojensiirrot* 219

10.3.3. *Venäläishyökkäys Käkisalmen lääniin ja sen torjunta* 220

10.3.4. *Syksyn sotateimet Laatokan ympäristössä* 222

10.4. KAJAANIN VAPAAHERRAKUNTA JA POHJANMAA VUONNA 1657 223

10.5. KESÄN 1657 SOTATOIMINTEN ARVIOINTIA 225

11. Syystalvesta 1657 Vallisaaren välirauhaan 1658 227

11.1. SOTILASPOLIITTINEN TAUSTA 227

11.1.1. *Kaarle X Kustaan sotien loppuvaiheet* 227

11.1.2. *Sotateimet muilla Venäjän-sodan rintamansilla, suhteet Venäjään aselevon jälkeen* 229

11.2. SUOMEN SOTILAALLINEN ASEMA JA TILA 231

11.2.1. *Venäläisten joukkojen sijoitukset* 231

11.2.2. *Suomen sotilaallinen johto* 232

11.2.3. *Suomen joukot* 234

11.2.4. *Sotatalous ja huolto* 237

11.2.5. *Väestön asenne viimeisenä sotatekevänä ja sodan jälkeen* 239

11.2.6. *Suunnitelmia ja sotakokemusten pohdintaa* 242

11.3. TALVEN 1657–1658 SOTATOIMET 243

11.4. SOTILAALLISET VAROTOIMET ASELEVON AIKANA 246

11.5. VIIMEISEN SOTATALVEN JA ASELEPOAJAN ARVIOINTIA 248

12. Sotilaallisen suorituksen yleiskuva 250

12.1. STRATEGINEN AJATTELU 250

12.1.1. Venäläiset 250

12.1.2. Kuningas Kaarle X Kustaa 253

12.1.3. Valtaneuvosto ja Tukholman virastot 255

12.1.4. Liivinmaan ylipäällikkö 257

12.1.5. Suomen puolustajat 258

12.2. SODANKÄYNNIN MUOTOJA 259

12.2.1. Operatiivinen yleiskuva, taktiikka ja tekniikka 259

12.2.2. Tiedustelu 263

12.2.3. Siviiliväestö sodan jaloissa 264

12.3. ARVIO SOTILAALLISEN TOIMINNAN TULOKSISTA 265

13. Sodan seuraukset 268

13.1. MENETYKSET 268

13.1.1. Henkilöstötappiot 268

13.1.2. Aineelliset menetykset 271

13.1.3. Sodan vaikutus autioitumiseen 275

13.1.4. Venäjälle suuntautunut pakolaisuus 278

13.2. SOTILAALLISET TOIMENPITEET VENÄJÄN-SODAN JÄLKEEN 286

13.2.1. Kenttäarmeijan purkaminen, Suomen joukot 1600-loppupuolella 286

13.2.2. Suhtautuminen linnoituksiin 288

13.2.3. Laatokan puolustuskysymys 291

13.2.4. Johtopäätöksiä 294

Liitteet

Liite 1. Pähkinälinnan läänin, Käkisalmen läänin ja Suomen linnoitukset vuodenvaihteessa 1655–1656 299

Liite 2. Suomen sotilashenkilöstö 1.9.1654 ja 1655 (Lähin) 302

Liite 3. Suomen maavoimat talvella 1656–1657 308

Liite 4. Suomen joukot syksyllä 1657 310

Liite 5. Suomen joukot vuonna 1658 312

Liite 6. Wrangelin laivaston yksiköt ja henkilöstö syyskuun alussa 1656 314

Liite 7. Suomeen vuosina 1656–1658 Ruotsista toimitettu materiaali 315

Liite 8. Suomen maakuntakokousten suostunnat vuosina 1656–1658 318

- Liite 9.* Kameraalisia muutoksia tarkastelualueella 1654–1665 321
Liite 10. Muutoksia tarkastelualueen väestössä 1600-luvun loppupuolella 322
Liite 11. Etelä-Suomen ja Laatokan seudun linnoitusten varusväki syyskuun alussa vuosina 1659, 1660 ja 1665 324

Lähteet 325

Henkilöhakemisto 337

Résumé La guerre de Charles X Gustave sur le front de Finlande en 1656–1658 340

Kartat (Teoksen lopussa avattavalla liiteliuskalla)

- Kartta 1.* Kulkutiet. Laatokan ympäristö.
Kartta 2. Kulkutiet. Suomi, yleiskartta.
Kartta 3. Käkisalmen läänin, Pähkinälinnan läänin, Kannaksen ja Itä-Suomen maataviljelevät perheet 1650-luvulla.
Kartta 4. Kesäkuu 1656. Laatokan ympäristö.
Kartta 5. Heinäkuu 1656. Laatokan ympäristö.
Kartta 6. Kesä 1656. Puolustussuunnitelmat, itärajan sissitoiminta. Suomi, yleiskartta.
Kartta 7. Syyskesä ja syyskuu 1656. Laatokan ympäristö.
Kartta 8. Talvi 1656–1657. Laatokan ympäristö.
Kartta 9. Talvi 1656–1657. Suomi, yleiskartta.
Kartta 10. Kesä 1657. Laatokan ympäristö.
Kartta 11. Syyskuu 1657 – syyskuu 1658. Laatokan ympäristö.
Kartta 12. 1657–1658. Suomi, yleiskartta.

Tekstikuvat

1. Suomenlahden itäosa 34
2. Nevanlinna 50
3. Sodanaikaista salakirjoitusta 118
4. Käkisalmen piirityskartta 132
5. Pähkinälinna 173
6. Kuninkaan, De la Gardien ja Kustaa Hornin nimikirjoitukset 206
7. Nostoväen talonpoikaisupseereita 262

Kaavio Lavan taisteluryhmytyksestä 217

1. Tehtävä

1. 1. KATSAUS AIKAISEMPAAN TUTKIMUKSEEN

Nimenomaan Suomen suunnalla käytyä Kaarle X Kustaan Venäjän-sotaa on tähän mennessä kuvattu varsin vähän, eikä siitä ole ilmestynyt ainoatakaan erityistutkimusta, ellei eräitä artikkeleita oteta huomioon. SAMUEL PUFENDORF kosketteli sitä postuumina julkaistussa mahtavassa Kaarle X Kustaan toimintaa koskevassa teoksessaan vuonna 1696 vain aivan muutamilla sivuilla, ja niilläkin tyytyi esittämään ulkonaisia piirteitä ja kuriositeetteja kronikanomaisesti. Tällöin sodan kokonaiskuva peittyy eräitten yksittäisten tapahtumien, lähinnä linnoitusten piiritysten alle. Kuitenkin jo PUFENDORFILLA esiintyy sodan eräs ominaispiirre, ortodoksien toiminta venäläisten puolella¹.

Ruotsalaisista yleisesityksistä voidaan tässä mainita 1850-luvulla ilmestynyt FREDRIK FERD. CARLSONIN suuri Pfalz-sukuisten hallitsijoiden historia. Sen ensimmäisessä osassa, joka koskee Kaarle X Kustaata, CARLSON Suomen suunnan sotaa käsitellessään rakentaa esityksensä pääasiassa PUFENDORFILLE, mutta käyttää lisäksi hieman satunnaisesti koottua kirjemateriaalia. Tämän vuoksi hänenkin esityksensä tuo Suomen suunnan osalta eräitä tarkennuksia lukuun ottamatta varsin vähän uutta järjestelmällistä tietoa. Uutta aikaisemmin esitettyyn on lähinnä eräitten vahvuustietojen mainitseminen².

Ensimmäinen esitys, jossa nimenomaan suomalaisella paikallistuntemuksella ja suomalaiselta kannalta tarkastellaan sodan taustaa ja sotatapahtumia, on K.E.F. IGNATIUKSEN vuonna 1865 ilmestynyt aikaisekseen erinomainen tutkimus *Finlands historia under Karl X Gustafs regering*. Vuoden 1656 maasota-toimista, myös sissisodasta, IGNATIUS esittää kirjeistön perusteella pääpiirteittäisen yleiskuvan. Sen sijaan hänen vajaa ruotsalaisten lähteiden tuntemuksensa on estänyt häntä puuttumasta laivastosotatoimiin ja vuoden 1657 tapahtumiin – Ignatius katsoo sotatoimien vuonna 1657 päättyneen Tulemajärven tuhoamiseen maaliskuun lopussa 1657. Sen sijaan IGNATIUS on erityisesti painottanut teoksessaan vuoden 1657 kiistaa, jota käytiin Suomen joukkojen lähettämisestä Liivinmaalle, joten hänelle kuuluu erityinen ansio tämän

¹ *Pufendorf* 1696, s. 180–181, 311–313.

² *Carlson* I 1883, s. 323–324, 329–330, 470–474.

valtakunnallisen ja suomalaisen näkemyksen ristiriidan esilletuojana. IGNATIUKSELLA on lievästi kansallisromanttinen asenne, joka saa hänet voimakkaasti korostamaan sodankäynnin kannalta toisarvoisia yksityiskohtia, kuten Viipurin lukiolaisten palvelusta³.

Muitten muassa YRJÖ KOSKISEN vuonna 1869 julkaisema *Suomen kansan historia* sekä JULIUS MANKELLIN vuotta myöhemmin julkaistu urauurtava teos Suomen sotahistoriasta rakentuvat Venäjän-sodan osalta pääpiirteittäin IGNATIUKSEN tekstille⁴.

Ensimmäinen puhtaasti Kaarle X Kustaan Venäjän-sotaa koskeva monografia ilmestyi vuonna 1903 MANFRED CARLONIN väitöskirjana. Laaja alkuperäisaineisto, joka käsittää Ruotsin valtionarkiston keskeisen kirjemateriaalin, teki CARLONILLE mahdolliseksi luoda Venäjän-sodasta operatiivinen kokonaiskuva, jossa nyt myös vuoden 1657 keskeiset tapahtumat ja Suomen suunnan osalta myös laivaston toiminta oli asetettu yhteyksiinsä. Puuttuva Suomen paikallistuntemus teki CARLONILLE kuitenkin selvästi vaikeaksi ymmärtää sotatoimien edellytyksiä. Kun CARLON vielä tyytyi lähteissään esittävään materiaaliin, hän joutui mm. toistamaan kirjeistössä esiintyvät kovin epäsuhtaiset vahvuustiedot venäläisistä ja suomalaisista joukoista.⁵

Näihin kahteen esitykseen, IGNATIUKSEN ja CARLONIN teoksiin, on Suomen suunnalla käydyn sodan kuvauksissa pohjattu kaikissa yleisesityksissä, jotka ovat ilmestyneet vuoteen 1965 mennessä. Niissä on korostettu Suomen tyhjentämistä joukoista, joukkojenlähettämiskiistaa, ortodoksien toimintaa venäläisten puolella ja heidän pakoaan maasta sodan jälkeen. Sotatoimissa on päähuomio kiinnitetty Käkisalmen ja Pähkinälinnan piirityksiin. Suomen paikallishistoriallinen kirjallisuus on tuonut eräitä arvokkaita lisiä tietämykseen Kaarle X Kustaan Venäjän-sodasta. Erityisesti voidaan mainita A. VARTIAINEN, joka jo vuonna 1931 julkaisi uusia tietoja sodasta Kajaanin vapaa-herrakunnassa, sekä kaksi Karjalan tutkijaa, VEIJO SALOHEIMO ja ERKKI KUUJO, jotka seudun paikallishistorioissaan ovat ansiokkaasti sovittaneet sodan yleiskuvaan Suomen valtionarkiston tili- ja tuomiokirjamateriaalin tietoja. Molemmat ovat myös erityistutkimuksissaan, joista KUUJON käsitteli Taka-Karjalan verotusta ja SALOHEIMON väitöskirja Pohjois-Karjalan asutusmuotoja, valottaneet sodan asutuksellista vaikutusta Karjalassa.⁶ Samoin on useissa eri alojen erikoisteoksissa, joita tässä ei ole mahdollista luetella, mutta joihin myöhemmin tekstissä viitataan, tärkein lisätiedoin sivuttu Kaarle X Kustaan Venäjän-sodan ongelmia.

³ *Ignatius* 1865, s. 74 108.

⁴ *Yrjö Koskinen* 1881, s. 256–262; *Mankell I* 1870, s. 133–144, 147.

⁵ *Carlton* 1903, s. 34–47, 67–72, 80–82, 87, 93, 97–100.

⁶ Ks. *Vartiainen* 1931, s. 386–400; *Saloheimon* ja *Kuujon* tutkimuksista ks. erityisesti *Kuujo* 1959, s. 137 seur. ym; *Saloheimo* 1971, joka tilalukutaulukoidaan antaa laajalta alueelta tarkan kuvan ortodoksien vähentymisestä. Ks. myös jo *Jokipii I* 1956, s. 214 seur.

Venäläisessä kirjallisuudessa Kaarle X Kustaan sotaa on Suomen suunnan osalta käsitelty, mikäli tämän kirjoittaja on voinut todeta, varsin vähän. VESELAGON vuonna 1875 julkaisema Venäjän merisotahistorian esitys oli ensimmäinen, jossa tuotiin esille ennestään lännessä tuntemattomia seikkoja, mutta ne rajoituivat venäläisten laivastoon ja olivat verrattavissa Ruotsissa vuonna 1903 ilmestyneen ZETTERSTÉNIN laivastohistorian antamiin uusiin tietoihin, jotka koskivat lähinnä laivaston yksiköitä ja vahvuuksia.⁷ Venäläisissä yleisesityksissä taas – aina SOLOVJEVISTA uusimpaan viralliseen Neuvostoliiton historiaan – on koko Ruotsin-sota kuitattu varsin vähällä, sillä päähuomio kiinnitetään tuona aikana Puolan-sotaan. Ja pääosa Ruotsin-sodankin esityksestä keskittyy ulkopoliittikkaan tai Liivinmaahan, kun taas Suomen suunta jää muutamaan maininnan varaan.⁸

Uranoortaja tapahtumasarjan uudenaikaisessa venäläisessä tutkimuksessa on toisen maailmansodan aikana kaatunut S.S. GADZJATSKIJ, jonka vuosina 1941 ja 1945 julkaistut kaksi pitkähköä artikkelia perustuvat venäläiseen arkistoainekseen ja huolellisuudessaan nousevat vähintään IGNATIUKSEN ja CARLONIN tasolle. Näiden tutkimuksia GADZJATSKIJLLA valitettavasti ei ole ollut käytettävissään, mutta YRJÖ KOSKISEN esitystä hän on käyttänyt. GADZJATSKIJ esittää sotatapahtumat molempina sotakesinä ja sotatalvina varsin tarkkaan ja erityisesti hän pystyy tuomaan arvokkaita vahvuustietoja, jotka osoittavat, että Suomen suunnalla oli tuntuvasti niukemmin venäläisjoukkoja kuin ruotsalainen ja suomalainen tutkimus on tähän saakka esittänyt. Taustan, erityisesti Karjalan olojen, tuntemuksessaan GADZJATSKIJ pääsee paljon pitemmälle kuin kukaan häntä ennen Kaarle X Kustaan Venäjän-sodasta kirjoittanut.

Suomalaisen tutkimuksen käyttöön GADZJATSKIJN tulokset tulivat tämän kirjoittajan vuonna 1963 Sotilasaikakauslehdessä julkaisemassa artikkelissa, joka perustui kirjoittajan pro gradu -tutkimukseen. Tätä ja jatkotutkimuksissa syntyneistä artikkeleista ensimmäistä, joka kaukaa sivusi asiaa, saattoi ARMAS LUUKKO käyttää vuonna 1967 ilmestyneessä suuressa 1600-luvun yleisesityksessään.⁹ Tämän kirjoittajan myöhemmät vuosina 1969 ja 1972 ilmestyneet artikkelit ovat lähemmin keskittyneet itse sodan ongelmiin.

⁷ *Veselago* 1875, s. 57; *Zetterstén* 1903, s. 177, 399–400, ks. lisäksi alusesittelyjä teoksen lopussa. *Veselago* 1871, s. 2 mainitsee jo lyhyesti kesän 1656 tapahtumista.

⁸ *Solovjev X* 1869, s. 358–359, 369; IX 1870, s. 71–81; *Istorija SSSR* III 1967, s. 139–140; ks. myös *Vainštejn VoprIst* 1947:3, s. 53 seur. Tässä historiografisessa esityksessä *Vainštejn* käsittelee pääasiassa poliittista kehitystä, samoin *Ruhmanova* 1954, s. 3–11. Vanhemmista yleisesityksistä ks. esim. *Berh I* 1831, s. 103–145, joka on varsin yleisluontoinen ja virheellinen tältä osin samoin uusi *Otšerki istorii Karelii I* 1957, s. 125–127.

⁹ *Luukko* 1967, s. 469–481.

1. 2. ALKUPERÄISLÄHTEISTÖ JA ONGELMANASETTELU

Kirjoittaja pro gradu -tutkimus perustui vielä samaan Ruotsin valtionarkistosta koottuun esittävään lähteistöön, jota mm. IGNATIUS ja CARLON olivat käyttäneet ja joka muodostui lähinnä kenraalikuvernöörien ja maaherrojen kirjeistä kuninkaalle ja valtioneuvostolle. Uutta oli eräitten yksityiskokoelmien ja kamarikollegion saapuneitten kirjeitten käyttö. Jos kohta pro gradu -tutkimuksessa aineistoa käsiteltiin uudemman tutkimuksen valossa ja suomalaisen paikallistuntemuksen perusteella, kuva jäi lähteistön vuoksi aukolliseksi, ennen muuta sodan materiaaliseen puoleen ja joukkojen todellisiin vahvuuksiin nähden. Erityisesti on myös korostettava, että tutkimus on tähän saakka joutunut tulemaan toimeen ilman perusteellista sotilasmaantiedollista taustatarkastelua.

Tähän mennessä tässä yhteydessä systemaattisesti käyttämätöntä arkistomateriaalia on runsaasti. Ennen muita ovat tärkeitä Ruotsin sota-arkiston tärkeät kirjesarjat, jotka sisältävät *sotakollegion* ja *amiraaliteettikollegion kirjeenvaihdon*. Luonteeltaan teknisempinä kuin kuninkaan ja valtaneuvoston kirjeenvaihto ne antavat myös yksityiskohtaisempaa tietoa. Näihin esittäviin lähteisiin voidaan edelleen liittää useat Ruotsin valtionarkiston *yksityiskokoelmat*, joista tärkeimmät Suomea koskevat osat ovat Skoklostersamlingen ja Rydboholmssamlingen, joissa on mm. Kustaa Kaarlenpoika Hornin ja Pietari Brahen kirjeenvaihtoa. Näin laajentuvaa esittävän lähteistön kokoelmaa on mahdollista täydentää jäänteenuontoisilla lähteillä. 1650-luvun *läänintilit*, joihin sisältyy runsaasti mm. vahvuustietoja ja provianttitilejä, ovat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta hyvin säilyneet Etelä-Suomen, Käkisalmen läänin ja Inkerin osalta Suomen valtionarkistossa ja Pohjanmaan osalta Ruotsin valtionarkistossa. Ruotsin sota-arkistossa ovat edelleen Suomen 1650-luvun sotalaitoksen ymmärtämiselle välttämättömät *rullat* eli miehistöluettelot sekä *Suomen sotaväen päätilikirjat*. Näistä viimeksimainitut ovat kuitenkin luonteeltaan kameraalisia, eikä niiden perusteella ole mahdollista esim. laskea vahvuuksia tiettyä ajankohtana. Sen sijaan sodanaikaiset *Suomen kenttäkassatilit*, jotka sisältyvät monipuoliseen Militieräkningar-sarjaan, liittyvät kohta kohdalta itse armeijan toimintaan. Sotakollegion *tykistöosaston päätilikirja* ja *erityistilit* ovat jossakin määrin epäsäännöllisesti pidetyt Kaarle X Kustaan sotien aikana ja niiden jälkeen, mutta esim. linnoitusten ja niiden varikkojen tilasta ennen sotaa sekä materiaalityömituksista sen aikana ne antavat varsin selvän kuvan ja luovat siten valoa tähän asti kaikkein tuntemattomimpaan alueeseen. Lopulta juuri Kaarle X Kustaan Venäjän-sodan ajalta on säilynyt pari nidettä *sotalaivaston* tilejä, joista mm. Suomen laivastorykmentin taloudellinen asema käy vuosineljänneksittäin selville, ja vuodelta 1656 niihin jopa sisältyy Suomenlahdella toimineen laivaston tilitys. Sodan vaikutusta väestön

elämään voidaan etsiä paitsi läänintileistä ennen kaikkea *tuomiokirjoista*, jotka samoin ovat verraten täydellisinä tämän päivän tutkimuksen käytettävissä Suomen valtionarkistossa. Niissä sodan ilmiöt kuvastuvat mielenkiintoisella tavalla aivan toiselta puolen kuin muissa lähteissä, kansan näkökulmasta. Lopulta voidaan mainita – useat pikkukokoelmat tässä sivuuttamalla – eri arkistojen *karttakokoelmat*, jotka muodostavat lähtökohdan sotilasmaantiedolliselle tarkastelulle.

Lähinnä tutkija jää kaipaamaan lääninhallitusten arkistoja sekä ennen muita Suomen sodanaikaisen ylipäällikönkanslian tai kenttäkanslian arkistoa, jotka kaikki ovat – sikäli kuin tämän kirjoittaja on voinut todeta – hävinneet vuosisatojen aikana.

Tämä tutkimus muodostaa osan kirjoittajan tutkimussuunnitelmasta. Tässä pyritään luomaan kokonaiskuva Kaarle X Kustaan Venäjän-sodasta Suomen suunnalla totaalisen puolustuksen suorituksena, sodan taustasta ja seurauksista kaiken sen materiaalin pohjalta, mikä Ruotsin ja Suomen arkistoissa on saatavissa. – Suunnitelman jatko-osana on tutkimus, jossa on tarkoitus esittää systemaattinen kokonaiskuva Suomen sotilaallisesta järjestelmästä Kaarle X Kustaan aikaisen Ruotsin suurvallan sotilaallisen järjestelmän osana.

Aikaisemman tutkimuksen puutteiden ja työn aikana esille tulleiden seikkojen mukaisesti tämän tutkimuksen pääongelmiksi ovat hahmottuneet seuraavat:

1. Mitkä olivat sodankäynnin yleiset edellytykset ja mahdollisuudet 1650-luvun Suomessa ja mikä oli Suomen todellinen puolustusvalmius Venäjän-sodan alkaessa? Mihin sotilaalliseen ajatteluun vallinnut tilanne perustui?
2. Mikä oli sotatointen todellinen luonne ja kulku?
3. Miten Suomen suunnan hallinnollinen, henkilöstöllinen, materiaallinen ja henkinen valmius kehittyi sodan kuluessa?
4. Mitä Suomen suunnalla käyty sota osoittaa sotilaallisista käsityksistä ja toimintamuodoista erityisoloissa?
5. Millaisia välittömiä ja välillisiä seurauksia sodalla oli; aiheuttiko se muutoksia Ruotsi-Suomen sotilaallisessa ajattelussa vuosisadan loppupuoliskolla?

Toisaalta tutkimukselle on työn kestäessä – osittain jo ennen sitä – asetettu seuraavat rajoitukset:

1. Tarkastelualueena on vuoden 1972 Suomi ja siihen sotilasmaantiedollisesti 1600-luvun keskivaiheilla kuulunut Laatokan seutu, siis Käsisalmen lääni sekä Inkeristä Pähkinälinnan lääni. Inkerin länsiosa näet muodostaa varsinkin sodan loppupuolella puolustuksellisesti aivan oman ongelmakenttensä, jota lähemmin tulee selvittämään RAINER G. FAGERLUND Liivinmaata ja Länsi-Inkeriä koskevassa saman sodan tutkimuksessaan.
2. Sotilasmaantiedollisessa osassa pidetään ilman sotilaspoliittisen kokonaisuutensa erittelyä lähtökohtana sitä, että Suomeen suuntautui välitön uhka

ainoastaan Venäjän taholta. Tämän vuoksi siinä pannaan pääpaino Itä-Suomelle ja Laatokan ympäristölle. Koska vahvan laivaston omaavilla valtakunnilla, joista Itämerelle oli intressejä lähinnä Tanskalla, Hollannilla ja Englannilla, oli mahdollisuus eräin edellytyksin tunkeutua Suomen rannikolle, myös rannikoihin kiinnitetään huomiota.

3. Venäjän-sodan syihin, sotaa edeltävään ja sen aikaiseen Ruotsin sotilaspoliittisen aseman kehitykseen sekä rauhantekoihin puututaan vain yleiskatsauksellisesti, taustana Suomen rajoille käydylle sodalle ja sen seurauksille. Lähemmin sodan syyongelmaa tulee käsittelemään RAINER G. FAGERLUND.

4. Sotatalouteen kiinnitetään samoin huomiota vain taustana tapahtumille. Tähän erittäin vaikeaan ongelmakenttään on tarkoitus mahdollisuuksien mukaan palata jatkotutkimuksessa.

5. Päähuomio kiinnitetään sotilaalliseen suoritukseen ja siihen suoranaisesti vaikuttaviin tekijöihin, mm. mielialaan itse Suomessa. Näiden osalta aineisto pyritään käymään läpi perustutkimuksen luonteisesti läpi koko leveydeltä. Sen sijaan taustatietojen ja sodan seurausten kohdalla perustutkimukseen ei ole mahdollista mennä.

1.3. TERMINOLOGIAA

Jo tämän tutkimuksen nimessä on otettu kantaa sodan nimikysymykseen. Sodalla ei ole yleisesti hyväksyttyä nimeä, vaan esimerkiksi yleisesityksissä on pääasiassa tyydytty puhumaan vain 'sodasta', 'Venäjän sodasta' ja 'venäläisyyökkäyksestä' ja selvennetty tätä vuosiluvuilla.¹

Nimeen Kaarle X Kustaan Venäjän-sota² on päädytty siksi, että tutkimus liittyy saatesanoissa mainittuun Kaarle X Kustaata koskevaan kansainväliseen tutkimusohjelmaan; siksi, että pelkästään vuosiluvulla tarkennettu sodan nimi on käytössä kömpelö; siksi, että sota, kuten tuonnempana osoitetaan, liittyy olennaisena osana Kaarle X Kustaan sotajaksoon; ja ennen kaikkea siksi, että ne erityisnimitykset, joilla sotaa on pyritty kirjallisuudessamme kutsumaan, eivät ole vakiintuneita ja ovat paikallisia, ajallisesti rajoittuneita tai perustuvat lähteiden virheelliseen tulkintaan.

Vakiintumattomaksi on jäänyt esimerkiksi HAINARI-GROTFELTIN esittämä nimitys *Venäjän räikkäsota*.³ *Räikälle* ELIAS LÖNNROT antaa sanakirjassaan seuraavan selityksen: »gällt, skrallande läte (t.ex af en trumpet, skall, skräll, skrammel, dån, larm, högt buller – – – Wenäjän r. Ryska stridsluren l. krigs-

¹ Ks. esim. *Yrjö Koskinen* 1881, s. 257; *E. Juva* 1929, s. 604–613; *Halila* 1949, s. 435; *M. Juva* 1965, s. 479; ks. myös *Jussi T. Lappalainen* *SotAik* 1963, s. 417.

² *Jussi T. Lappalainen* *HAik* 1965, s. 269.

³ *Hainari-Grotenfelt* 1922, s. 364.

dånet från ryska sidan (under äldre tid) för hvilket man lefde i fruktan (pelkovoudet)».⁴ Kyseessä on selvästi sodan aiheuttamaan meteliin ja pelkoon viittaava kansanomaisen nimitys, jota LÖNNROT kuitenkin ei ajoita mihinkään erityiseen tapahtumaan. Sen sijaan *räikkä*-sanon synonyymi⁵ *häikkä*, joka LÖNNROTILLA esiintyy myös sanaliitossa *Venäjän häikkä*, on ainakin yhdessä lähteessä omistettu tässä käsiteltävälle sodalle. Kyseessä on Pohjanmaan Salon kirkosta löydettyssä muistiinpanopergamentissa ollut merkintä: *A:o 1656 Venäjän Häickö*.⁶ Nykyisin *räikkä*-sanon edellä kuvattu sotaan viittaava merkitys näyttää jo kokonaan häihtyneen tai peittyneen samannimisen esineen merkityksellä. Sen sijaan *häikkä*-sana esiintyy muunmuassa kansanomaisessa yhdyssanassa *häikkäaika* 'huono, levoton, epävarma aika'.⁷

Tähän *räikkä/häikkä* -sanapariin liittyisi merkityksellisesti nimitys *metelin sota*⁸, jonka voisi vielä ajatella liittyvän sodan Käkisalmen läänissä saamaan kapinaluonteeseen, meteli ja kapinahan ovat alkuaan sama asia.⁹ Kuitenkin on mahdollista, että koko *metelin sota* -nimitys on sekaantuma alempana esille tulevan Miettälän sodan ja sen kanssa samassa lähteessä esiintyvän metelin kansan ja metelin kallion (=kansantarinan jättiläisten kansa, jättiläisten kallio) kanssa.¹⁰ Toinen kirjallisuudessa esiintyvä nimitys, joka merkityksellisesti lähenee *räikkä/häikkä* -sanaparia, on *suuri karkuvuosi*, jonka GABRIEL REIN on esittänyt.¹¹ Itse sodan ajalta on muutama esimerkki, jotka kaikki tukevat meteli- ja pelkokäsitettä, mutta liittävät sen nimenomaan vuoteen 1656.¹²

Toinen nimiryhmä, jota 1950-luvulta lähtien on kirjallisuuteemme pyritty tuomaan, on *ruptuuri*, *ruptuurisota* ja *ruptuurivuodet* tai suomennos *repeämä-sota*. Aikakaudet omat lähteet tuntuvat tukevan tätä, sillä erityisesti Käkisalmen läänin tuomiokirjoissa sotaa todella kutsutaan juuri ruotsinkielisellä *ruptur*-nimellä.¹³ Ruptuuria käyttöön omaksuttaessa on viitattu siihen repeä-

⁴ *Lönnrot* II 1880, s. 475.

⁵ *Lönnrot* I 1874, s. 267.

⁶ Utdrag af ett gammalt Manuscript, Tidningar 1785 Bihang, s. 30. Apulaisprofessori Erkki Lehtisen osoittama tieto.

⁷ Sanakirjasäätiö, sanaliput *räikkä* ja *häikkä*; Kansankielen sanakirjan käsikirjoitus Hä-Häkelellä, s. 60 seur. vrt. s. 62 *häikkö* 'lievä kirosana'.

⁸ *Porthan* 1775, s. 12: Maetelin Sata. Professori Mauno Jokipiin osoittama tieto.

⁹ NSS 2, s. 206 ja 3, s. 457; vrt. *Lönnrot* I 1874, s. 1059.

¹⁰ *Alopaesus*, Tidningar 1771, s. 126–127. Apulaisprofessori Erkki Lehtisen osoittama tieto. I. D. Alopaeksuksen pitäjänkertomuksen kokonaan julk. *Leinberg* I 1883, s. 34–41.

¹¹ *Rein* 1870, s. 250.

¹² Ks. esim. VA rr 10:284 Laihia 12.–13.2.1657: . . . nästförleden sommars när som dedt Ryska skräck päästoo . . . ; RA Kammarkoll. registratur 1656:248 E. von der Lindelle 31.7.1656: . . . eenkannerligen widh sådant bullersampt tillstånd . . . ; VA b 3 Porvoo 3. 6. 1657: . . . om han i fiol widh skantzen, anten förr som något buller hördes af fienden Ryssen eller och sedan som infallet och Nöden förhanden påstodh . . .

¹³ Ks. esim. VA gg 1:593 Pälkjärvi 5.–6.2.1668: Sijdzsta rupturs tijdh; 658 Tiurala 28.–30.9.1668: Ryska rupturs tijdhen; 664v Pyhäjärvi 5.–6.10.1668 samoin; 748 Sortavala 11.–12.2.1667 rupturs tijden; 814 Kitee 20.–21.9.1667 samoin; 820v Ilomantsi 24.–25.9.1667 samoin; 1063v Tiurala 20.–21.2.1663 samoin; 1208v Liperi 20.–21.2.1660 rupturs åren jne. Savosta ks. esim. VA oo 3:728v Kerimäki-Sääminki 10.–13.1.1659; Kannakselta VA jj 7:525–526 Jääski 14.–15.6.1659; ks. myös erityisesti VA jj 10:266 Äyräpää 7.–9.7.1663: krigz rupturen.

mään ja murrokseen, jollainen Käkisalmen Karjalassa sodan vuoksi todella väestöllisesti tapahtui.¹⁴

Kolmas Kaarle X Kustaan Venäjän-sotaan yhdistetty nimitys on *rappasota*, jota PEKKA LAPPALAINEN on käyttänyt.¹⁵ Puhtaasti paikallinen on sen sijaan *Miettilän sota*, joka nimitys perustuu nykyisen Tuusniemen Ohtaanniemen silloisessa Miettilän talossa käytyyn taisteluun.¹⁶

Mitään näistä nimityksistä ei kuitenkaan ole mahdollista käyttää koko sotaa koskevana nimityksenä. Räikkä-sanana ja sen synonyymien esiintymät viittaavat näet vuoteen 1656, jolloin sodan aiheuttama säikähähdys vallitsi. Jo seuraavana vuonna Venäjän räikkää/häikkää muisteltiin ohimenneenä, eikä se siten sovi sodan jatkovaiheeseen, jolloin vakinainen armeija oli luotu ja olot normaalistuneet. Ruptur-sanana esiintymät 1650-luvun muussa ruotsinkielisessä tekstissä taas osoittavat, ettei sitä käytettäessä ensinkään ole kysymys alkuperäisen latinalaisen sanan 'repeämä'-merkityksestä, vaan että sitä käytetään sanan edelleen kehittyneessä merkityksessä 'suhteiden katkaiseminen, rauhallisten suhteiden rikkominen ja sen mukainen käyttäytyminen, sodan puhkeaminen',¹⁷ jopa yksinkertaisesti 'sota'. Niinpä puhutaan samaan aikaan 'ruptuurista' Tanskan tai Puolan kanssa ja yhtenäin tapaa esim. seuraavanlaisia ilmaisuja: » . . information till skeparn i Götheborg, huru när dhet är med rupturen», »men kommer dhet till ruptur medh Danmark» tai »ifrån begynnelsen af den danske rupturen».¹⁸ 'Ruptuurisota' olisi näin kaksoisilmaisu, joten on ymmärrettävää, ettei sen tarkkoja vastineita lähteistössä ole. Kyseessä on yksinkertaisesti aikakauden sotaan yleensä liittyvä muotisana, jota on vaikea monopolisoida Suomen suunnalla käydylle sodalle.¹⁹

Rappasodat puolestaan liittyvät lähinnä 1500-luvun lopun venäjänkarjalaisen ja Pohjois-Suomen asukkaiden välillä käytyihin rajakahakoihin, rappareihin eli ryöstäjiin, siis sissitoimintaan,²⁰ joten Kaarle X Kustaan Venäjän-sotaan yksiköllinen rappasota-nimitys soveltuu vain osittain.

Kaikkia kansanomaisia ja lähteistössä esiintyviä kantamuotoja voidaan tietysti käyttää – tarvittaessa sitaateissa – antamaan tekstille väriä paikallisella

¹⁴ Ks. tästä *Saloheimo* 1956, s. 27–28 'repeämäsota'; *Kuujo* 1963, s. 74: »oli tapahtunut suuri murros eli 'ruptuuri' kuten sitä pian ryhdyttiin kutsumaan». Ruptuurisodasta ks. vielä *Saloheimo* 1971, s. 242 ym; *Saloheimo* HAik 1971, s. 321. Muista käyttäjistä ks. mm. *Jokipii* I 1956, s. 214 ym; *Immonen* 1958, s. 256 seur. 'ruptuurivuodet', 'ruptuurisota' *Laasonen*, 1967, s. 16 seur.

¹⁵ *Pekka Lappalainen* 1971, s. 554 seur.

¹⁶ *Alopaeus*, *Tidningar* 1771, s. 127, ks. myös *Argillander*, *Tidningar* 1772, s. 111. Apulaisprofessori Erkki Lehtisen osoittama tieto. Samoissa *Alopaeuksen* tiedonannoissa on välittömästi tämän edellä maininta jättiläisistä eli metelin kansasta sekä näiden tuomasta metelin kalliosta, vrt. edellä metelin sota.

¹⁷ Svenska Akademiens Ordbok r 3059.

¹⁸ SPR 14.4.1657 ja 9.5.1657 XVII, s. 95 ja 110 (samanlaisia ks. s. 5, 12, 19, 86); RA Skoklostersaml. E8167 P. Brahe Kustaa Hornille lokak. 1656 konsepti; ks. myös *Kentrschynskyj* KFÅ 1956, s. 126; *Åsard* KFÅ 1970, s. 14 ym.

¹⁹ Rupturs tijd on näin ollen täysin rinnastettavissa ilmaisuun, joka tarkoittaa puhtaasti sota-aikaa, esim. VA gg 1:1203 Kurkijoki 10.2.1660: feigde tiden.

²⁰ NSS 3, s. 645; vrt. *Lönnrot* II 1880, s. 365–366 ja *Simonsuuri* 1951, s. 344, 351, 371, 374 jne.

tasolla, kunhan tapahtuma-aika määritellään. Voidaan puhua 'Venäjän räikstä' vuonna 1656 Pohjanmaalla, 'ruptuuriajasta' 1650-luvun Karjalassa tai vuoden 1656 'rappasodasta' Savossa. Jos sanojen erot halutaan ilmaista leikkillisesti, voidaan sanoa, että ensin kuului räikkä, siitä syntyi häikkä ja tuli todella ruptuuri – Venäjältä kuului ensin melua, sotasanomia, siitä syntyi levottomuus Suomessa ja tuli todella välienkko, sota puhkesi. Alaotsikossa sanoja on käytetty ja käytetään tuonnempana tekstissä, mutta yleensä jäljempänä kutsutaan koko kyseessä olevaa sotatilannetta nimeltä Kaarle X Kustaan Venäjän-sota, ellei kyseessä ole tapaus, jossa sekaannusta ei ole ja jossa voidaan selvittää lyhyemmällä ilmaisulla.

On syytä huomauttaa eräistä muistakin nimiseikoista. Suomen ylipäälliköstä Gustaf Adolf Lewenhauptista käytetään tätä hänen itsensä omaksumaa muotoa, jos kohta hänen tunnetaan myös suvun vanhalla Leijonhufvud-nimellä. Nimellä Kustaa Horn tarkoitetaan aina Inkerin kenraalikuvernööriä ja myöhemmin Suomen ylipäällikköä Kustaa Eevertinpoika Hornia. Milloin marski ja Liivinmaan kenraalikuvernööri Kustaa Kaarlenpoika Horn on kysymyksessä, hänet mainitaan aina viimeksimainitussa nimiasussa. Nimissä on yleensä pyritty noudattamaan asianomaisen itsensä käyttämää nimimuotoa, mutta tästä on tehty poikkeuksia lähinnä eräissä suomalaisasuisiksi vakiintuneissa johtomiesten nimissä. Lopulta Suomessa toimineita Ruotsi-Suomen joukkoja kutsutaan johdonmukaisesti suomalaisiksi, koska ne sitä olivat. Milloin mukana oli myös ruotsalaisia, siitä on erikseen mainittu. Aikamäärissä noudatetaan lähteiden omaa juliaanisen kalenterin mukaista vanhaa lukua, joka tuolloin oli kymmenen päivää jäljessä gregoriaanisesta.²¹

²¹ Viikonpäivät on laskettu *Lietzmann-Alandin* 1956 mukaan.

2. Tie sotaan

2.1. RUOTSI-SUOMEN JA VENÄJÄN RISTIRIITOJA 1650-LUVULLA

Stolbovan rauhanteossa vuonna 1617 Venäjä oli menettänyt Ruotsille Käkisalmen läänin ja Inkerin. Niiden mukana oli mennyt osuus Itämeren hallintaan ja vapaaseen kauppaan. Stolbovasta alkaen Venäjän menetykset piilivät jatkuvasti mahdollisina ristiriitojen aiheuttajina, ja tämä siemen iti heti kun 1650-luvun mittava suurpoliittinen tapahtumasarja loi sille maaperän. Venäläisten tällöisen käsityksen mukaan Stolbovan rauha oli tehty pakkotilanteessa, että olisi voitu lyödä silloinen päävihollinen Puola. Rauhassa oli sekasorron ajan heikentämä Venäjä luopunut vanhoista Novgorodin perintömaista, ja menestyttyään Puolan sodassa Venäjän tsaari Aleksei Mihailovitš (1645–1676), joka aivan syyttä on jäänyt suuren poikansa Pietarin varjoon, olikin ottanut titteliinsä lisän, jossa mainittiin Puolalta voitettut alueet, mutta lisäksi viitattiin epämääräisesti »moniin idässä, lännessä ja pohjoisessa oleviin valtakuntiin», joiden herra ja esi-isien seuraaja Aleksei Mihailovitš oli.¹

Eniten Inkerin menetys koski Venäjään kaupallisesti. Arkangelin reitti oli tosin vakiintunut 1500-luvulla käyttöön Venäjän ja Länsi-Euroopan kauppayhteyksissä, mutta jo Iivana Julmasta alkaen venäläisillä oli ollut johdonmukainen pyrkimys siirtää kauppansa Itämerelle. Ruotsi puolestaan pyrki samaan päämäärään, mutta niin, että Venäjän kasvava kauppa olisi kulkenut Ruotsin satamien, Nevanlinnan, Narvan, Tallinnan ja Riian kautta, ollut Ruotsin valvottavissa ja sille hyötyä tuomassa. Varsinainen läpikulkuliikenne muiden maiden satamiin venäläisiltä kiellettiin. Jos kohta määrättyihin satamiin tuoduille venäläisille tavaroille annettiin varsin suotuisat tulliehdot, tämä ei tietenkään riittänyt venäläisille, joille kaupan vapaus oli tärkeää. Erietyisesti Pihkovan vojevoda Afanasij Lavrentijevitš Ordyn-Naštšokin, joka oli Ruotsin suhteiden asiantuntija, pyrki korostamaan alueiden palauttamista.²

¹ Ks. tästä esim. *Forstén ŽMP* 1898 2, s. 145 ym; *Carlön* 1903, s. 6; *Roždestvenskij* 1927, s. 166; *Gadzjatskij* 1941, s. 236–242; *Gadzjatskij* 1945, s. 14–17; *Ruhmanova* 1954, s. 3–11; *Kentšynskij* KFÅ 1956, s. 107 ym.

² *Forstén ŽMP* 1898, s. 213, 256 ym, 256 ym; *Roždestvenskij* 1927, s. 167; HYHKL Pakaslahti eri kohdin Vainstein 1951; *Šaskolskij* 1965, s. 3–34, *Šaskolskij* 1966, s. 7–15; kauppamääräyksistä ks. myös *Stiernman* I 1747, s. 834–835; *Stiernman* II 1750, s. 173–175, 346–348, 533–535; ks. myös krcivi Gustaf Bielken lähetystön käsitystä asiasta *Forstén ŽMP* 1898 4, s. 321–323.

Toinen seikka, joka jatkuvasti muistutti Venäjän hallitusta Inkerin ja Käkisalmen läänin menetyksestä, oli näiltä alueilta Venäjälle suuntautunut pakolaisvirta. Stolbovan rauhassa oli sallittu aatelismiesten, viranomaisten, kaupunkien asukkaiden ja munkkien muutto Venäjälle. Näiden lisäksi alkoi kuitenkin heti rauhanteon jälkeen virrata Venäjälle myös talonpoikia ja populeita, joilta muutto nimenomaan oli kielletty. Pakolaiset itse sanoivat lähteneensä ensiksi uskonnon, toiseksi kielen ja syntyperän ja kolmanneksi verojen rasittavuuden vuoksi. Pakolaisten kokonaismäärästä ei toistaiseksi ole selvitystä, mutta paikallisista tiedoista on pääteltävissä, että venäläisten ilmoittama luku 50 000 henkeä ei suuresti poikkea totuudesta. Vuonna 1649 oli Tukholmassa tehty sopimus, jonka mukaan Venäjä maksaisi ennen syyskuuta 1647 paenneesta väestöstä korvauksen, mutta sen jälkeen paenneet palautettaisiin. Pysyvää korjausta sopimuksesta ei kuitenkaan ollut, vaan pakolaisuus jatkui.³

On varsin vähän tutkittu kysymystä, missä määrin patriarkka Nikon vaikutti tsaariin Ruotsin voittomaiden valtaamiseksi takaisin ja niiden paikoilleen jääneen ortodoksiväestön vapauttamiseksi luterilaisista käännytysryityksestä. Aikalaisten käsitys oli, että mahtava kirkkoruhtinas tässä suhteessa oli merkittävä tekijä jopa ennen Ordyn-Naštšokinia.⁴

Ruotsin ja Venäjän suhteet olivat 1650-luvun alussa kuitenkin ystävälliset, eikä Kristiinan aikana haudottu laajentumisaikeita Venäjän suuntaan. Tähän vaikutti kansleri Axel Oxenstiernan vakaumuksellisen rauhanomainen idänpolitiikka, jota Kristiina oli kannattanut. Pysyvää diplomaattiedustusta kummallakaan valtakunnalla ei ollut toisen pääkaupungissa sen jälkeen kun Moskovasta oli venäläisten toivomuksesta vedetty pois ruotsalainen residentti vuonna 1651. Satunnaiset kysymykset oli kuitenkin pystytty varsin tyydyttävästi hoitamaan erikoislähettiläiden avulla. Konkreettisenä esimerkkinä hyvistä suhteista oli mm. aseiden myynti Ruotsista Venäjälle aikana, jolloin Venäjä varustautui Puolaa vastaan. Niin vähän kuin suhteita vielä onkin tutkittu, voidaan niitä Kristiinan aikana Ruotsin kannalta luonnehtia varovaisen rauhanomaisen välinpitämättömiksi.⁵

³ *Tigerstedt* 1877–1885, s. 93 ym; *Forsström* 1890, s. 87 ym; *Gadzjatskij* 1941, s. 243–246; *Gadzjatskij* 1945, s. 15–19. *Gadzjatskij* lukee s. 18 syihin myös ’ankaran sotaväenoton,’ mikä kuitenkaan ei pidä paikkaansa, koska voittomailla ei sotaväenottoa ollut rasituksena; *Kan SkSb* 1 1956, s. 101–118; *Žerbin* 1956, s. 40 ym; *Kuujo* 1963, s. 54–58; *Luukko* 1967, s. 252–255, 362. Vuoden 1649 neuvottelut on julkaistu, ks. SRP XIII, s. 462–512.

⁴ Ks. Bielken lähetystön käsitystä asiasta *Forstén* ŽMP 1898 4, s. 323; ks. myös esim. *Solovjev X* 1869, s. 358; *Ignatius* 1865, s. 72; *Ustjugov–Tšajev* 1961, s. 313–315 ja RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 21. 7. 1656 Narva FR 84. Nikonin asemasta *Platonov* 1933, s. 235–238; vrt. *Kentrschynskij* KFÅ 1956, s. 9.

⁵ Ks. ennen kaikkea *Forsténin* esitystä ŽMP 1898, 2, s. 210 seur; Ks. myös *Ignatius* 1865, s. 68–70; *Landberg* 1952, s. 35, 90 ym; *Kentrschynskij* KFÅ 1956, s. 21–35; *Kurskov SkSb* 3 1958, s. 149–163; *Rosén* 1962, s. 516, 577; *Kentrschynskij* KFÅ 1964, s. 30–31; *Šaskolskij* 1965, s. 3; *Luukko* 1967, s. 459–460.

2.2. SOTAAN JOHTANUT SOTILASPOLIITTINEN TAPAHTUMASARJA

Itä- ja Pohjois-Euroopassa 1650-luvulla leimahtaneeseen yleiseen sotaan välittömästi johtunut tapahtumasarja¹ alkoi vuonna 1648 Ukrainasta. Puolan Vaasa-sukuinen kuningas Juhana Kasimir aloitti tällöin sodan zaporogikasaikoita vastaan, jotka hetmaninsa ruhtinas Bogdan Chmielnickin johdolla vaativat suurempia oikeuksia Puolan valtakunnassa. Eräiden välivaiheiden jälkeen sota alkoi kääntyä kasakoille epäedulliseksi. Tällöin näiden kosketukset Moskovaan lisääntyivät, ja vuonna 1653 Venäjän tsaari Aleksei Mihailovitš lupasi kasakoille suojeluksensa. Perejaslavin sopimuksessa tammikuussa 1654 Ukraina liittyi sisäisesti itsenäisenä Moskovan alaisuuteen.²

Venäjä ja kasakat aloittivat keväällä 1654 sodan Puolaa vastaan. Venäjän joukot tunkeutuivat idästä ja koillisesta Liettuaan, jossa valtasivat nopeasti Polotskin, myöhemmin myös Smolenskin ja Vitebskin. Hyökkäys jatkui toukokuun lopussa 1655, jolloin tsaarin joukot jatkoivat tunkeutumista syvemmälle Liettuaan ja Puolan Liivinmaalle, jossa ne lähenivät Itämeren rannikkoa.³

Ruotsissa oli jo vuoden 1652 valtiopäivillä tehty periaatepäätös niistä ehdoista, joilla rauha Puolan ja Tanskan kanssa voitaisiin ylläpitää. Samalla oli myönnetty väenottoja ja varoja sotavoiman vahvistamiseen. Kun Ruotsin ja Puolan väliset neuvottelut olivat katkenneet vuonna 1653, oli jo tammikuussa 1654 Ruotsin aseellisuutta tehostettu. Kaarle X Kustaa taas oli jo ennen valtaistuimelle nousuaan seurannut tarkoin idän tilanteen kehitystä, ja maaliskuussa 1654, heti Kristiinan ilmoitettua kruunusta luopumisestaan, määrättiin Suomesta Liivinmaalle miehistövahvistuksia. Heinäkuussa 1654, jolloin venäläishyökkäyksen alkumenestykset tulivat tiedoksi, Kaarle X Kustaa määräsi Liivinmaalla, Virossa ja Inkerissä täyden puolustusvalmiuden ja elokuussa päätettiin koko Ruotsi-Suomen kansallisen armeijan panemisesta liikekannalle.⁴

Kaarle X Kustaa sodanpäämäärät ja alkuperäiset hyökkäyssuunnitelmat ovat olleet huomattavana ongelmana viime aikoina. NILS EDÉN katsoi vuosi-

¹ Asiasta on erittäin laaja kirjallisuus, jota tässä ei ole mahdollista luetella. Tässä seurataan pääasiassa *Carlsonin* I 1883, s. 230–298; *Carlsonin* 1903, s. 3–25; *Carlomin* 1905, s. 5–48 ja 1906, s. 3–45; *Bonnesenin* 1924–58 s. 52–136; *Rosénin* 1962, s. 579–583; ja *Luukon* 1967, s. 464–467 yleisesityksiä, kuitenkin lisättyinä niillä erityistutkimuksilla, joita viime vuosina on ilmestynyt. Ks. myös *Erdmannsdörffer* 1932–62, s. 221–237; *Tazbir* 1968, s. 242–249.

² Puolan, Ukrainan ja Venäjän suhteista ks. esim. *Solovjev* X 1869, s. 191–310; *Platonov* 1933, s. 253 seur.; *Istoriija SSSR* III 1967, s. 66–79. Erittäin laajasti asiaa on käsitellyt *Kentrschynskyj* KFÅ 1956, s. 7 seur.; KFÅ 1959, s. 121 seur., tässä *Kentrschyskyj* esittää laajasti myös Ruotsin ja Ukrainan kosketusten historiaa; KFÅ 1964, s. 38 seur.; KFÅ 1966, s. 7 seur.

³ Ks. esim. *Istoriija SSSR* III 1967, s. 135–138.

⁴ Vrt. tässä *Edénin* HT 1906, *Kentrschynskyjin* KFÅ 1956 ja *Åsardin* KFÅ 1970 käsityksiä toimenpiteiden tarkoituksesta.

sadan alussa, että Venäjän Itämerelle leviämisen estäminen oli ratkaiseva päämäärä, johon pyrittiin hyökkäämällä hajoamistilassa olleeseen Puolaan. BOHDAN KENTRSCHYNSKYJ meni vielä pitemmälle 1950-luvulla pyrkiessään osoittamaan Venäjän suorastaan olleen Kaarle X Kustaan suunnitelmien alkuperäisenä kohteena. BIRGER ÅSARD on äskettäin vuoden 1654 joukkojenkeski-tyksistä tehnyt rohkeasti sen johtopäätöksen, että sotaa suunniteltiin alusta lähtien nimenomaan Puolan suunnalla. Asia on toistaiseksi ratkaisematta, samoin ns. joulukuun kokousten 1654 merkitys sotapolitiikalle ja Kaarle X Kustaan strategiset suunnitelmat vuonna 1655. Selvää kuitenkin on, että venäläisvaara oli toiminnan keskeinen lähtökohta, ja mahdollisuudet sen torjumiseen olivat joko hyökkäys suoraan Venäjän kimppuun tai Itämeren rannikon riistäminen Puolalta, jonka jälkeen avautuisi useita jatkomahdollisuuksia. Valtaneuvoston joulukuun kokouksissa 1654 Kaarle X Kustaa sai valtaneuvoston perustuslaillisen tuen ja vapauden toimia tilanteen mukaan.⁵

BIRGER ÅSARDIN käsityksen mukaan Kaarle X Kustaan operatiivinen suunnitelma, joka lopullisesti hahmottui huhtikuussa 1655, rajoittui alkuperäisessä muodossaan siihen, että Pommeriin ja Liivinmaalle keskitetyt Ruotsin joukot yhdistettäisiin Veikselillä. Liivinmaan armeijalle tämä merkitsi sitä, että sen piti marssia Itämeren itäpuolitse etelään ja näin varmistaa koko rannikko Ruotsille. Senhetkisessä tilanteessa tämä merkitsi kuitenkin sitä, että Puolan Liivinmaalla ja Liettuassa syntyisi kilpajuoksu venäläisten kanssa sotilaallisesti tärkeiden kohteiden valtaamisesta.⁶

Kun hyökkäys piti aloittaa, Kaarle X Kustaa määräsi Liivinmaalta kotiin suomalaissyntyisen marskin kreivi Kustaa Kaarlenpoika Hornin, joka venäläisuhkaa painottaen oli viivytellyt Väinänlinnan valtaamisessa puolalaisilta ja muutenkin osoittautunut taipuvaiseksi neuvottelemaan näiden kanssa. Tilalle määrättiin kuninkaan lanko valtionvarainhoitaja kreivi Magnus Gabriel De la Gardie. Ennen tämän saapumista sotatoimialueelle Liivinmaan armeija miehitti heinäkuussa 1655 Väinänlinnan sotamarsalkka Gustaf Adolf Lewenhauptin johdolla, jolloin Puolan Liivinmaan aatelisto tarjoutui Ruotsin suojelukseen. Etenemättä Liettuaan De la Gardie jäi neuvottelemaan, ja sillä aikaa venäläiset sieppasivat Vilnan ja Kaunasin, jotka olisivat olleet Liivinmaan armeijan suunnitellulla marssitiellä etelään. Vasta lokakuun 10. päivänä Kejdanyin sopimuksella Liettua ja Kuurinmaa irtaantuivat unionista Puolan kanssa ja liittyivät unionisuhteella Ruotsiin. Venäläisillä oli kuitenkin jo tällöin suuri osa Liettuaan hallussaan, ja tilanne oli siten äärimmäisen jännittynyt,

⁵ Edellisten lisäksi ks. polemiikkia *Heymowski* KFÅ 1957, s. 31 seur.; *H. Landberg* KFÅ 1968, s. 43 seur. Joulukuun 1654 kokouksista ks. SRP XVI, s. 2–36. Tohtori Arne Stadella on parhaillaan ilmestymässä artikkeli Kaarle X Kustaan suunnitelmista ja majuri Lars Tersmeden tulee käsittelemään tämän strategiaa vuonna 1654. Näiden esille tuoma uusi aineisto tulee täsmentämään tutkimuksen tähänastista kuvaa huomattavasti.

⁶ *Åsard* KFÅ 1970, s. 39–56.

jos kohta molemmat armeijat olivat saaneet ohjeen välttää selkkauksia toistensa kanssa.⁷

Sotamarsalkka Arvid Wittenbergin värvätyn ulkomaalaisarmeijan marssi Puolaan aiheutti sen, että maan länsiosan, n.s. Suur-Puolan, aatelisto jo heinäkuussa 1655 alistui Kaarle X Kustalle. Kuningas itse liittyi kansallinen armeija mukanaan Wittenbergin joukkoihin, sen sijaan De la Gardien joukot olivat yhä Liivinmaalla. ÅSARDIN käsityksen mukaan Kaarle X Kustaa laajensi alkuperäisiä suunnitelmiaan ja lähti ajamaan takaa Puolan erotettua kuningas Juhana Kasimiria, joka pakeni Krakovan kautta Sleesiaan. ÅSARD katsoo myös, että juuri suunnitelmien laajentaminen teki Puolan-sodasta liian suuren yrityksen, johon voimat haitallisesti sitoutuivat. Kaarle X Kustaan eteneminen joutui hankaluuksi marraskuussa alkaneen puolalaisten kansannousun takia. Tästä huolimatta kuningas pystyi marssimaan Krakovasta takaisin Preussiin ja saatuaan lopulta Liivinmaalta De la Gardien joukkoja avukseen hän pakotti sotavarustelut aloittaneen Brandenburgin vaaliruhtinaan Fredrik Vilhelmin tammikuun 7. päivänä 1656 kuuluisaan Königsbergin sopimukseen, jossa Suuri Vaaliruhtinas irrottautui vasalliuudesta Puolaan ja tuli sen sijaan Kaarle X Kustaan vasalliksi. Tällöin Kaarle X Kustaan valta oli suurimmillaan, mutta palautettuaan Liivinmaan joukot takaisin ja lähdettyään kukistamaan Stefan Czarnieckin johdolla levinnyttä puolalaisten kansannousua hän ei onnistunutkkaan tavoittamaan tämän armeijaa vaan päin vastoin joutui saarrostusuhan alaisena itse maalisi- ja huhtikuussa vetämään joukkonsa erittäin vaikeissa olosuhteissa Jaroslavista San-joen kautta uudelleen Preussiin.

Ruotsin voitokas eteneminen Puolassa oli aiheuttanut äärimmäisen vilkkaan diplomaattisen toiminnan, joka vastoinkäymisten kohdatessa Kaarle X Kustaata johti hänen vihollistensa toivomiin tuloksiin. Erityisesti Itävalta, joka pelkäsi saavansa Ruotsin Puolassa rajanaapurikseen sekä Tanska ja Hollanti, joille oli tärkeää estää Itämeren monopolisoituminen Ruotsille, ryhtyivät toimenpiteisiin saadakseen Venäjän sotaan Ruotsia vastaan. Venäjälle edullinen tilanne avautui keväällä 1656, jolloin Ruotsin joukot olivat sidoksissa Puolassa.

Ajankohtaisia syitä vihollisuuksiin Aleksei Mihailovitšilla oli riittämiin. Ruotsin hyökkäys oli riistänyt Venäjältä tämän Puolan-sodastaan toivomat hedelmät, ennen muuta Itämeren rannikon. Lisäksi Kaarle X Kustaan kosketukset Bogdan Chmielnickin kanssa herättivät epäluuloja Moskovassa. Lopulta oli käytettävissä koko joukko muodollisia syitä, ennen muita se, että Kaarle X Kustaa kieltäytyi tunnustamasta tsaarin uutta arvonimeä.⁸

⁷ Vrt. G. Landberg 1952, s. 91–92; *Kentrschynskyy* KFÅ 1956, s. 116 seur.; *Åsard* KFÅ 1970, s. 46 seur.

⁸ Asetelmassa on varsin paljon samaa kuin suuren Pohjan sodan alussa. Mm. *Haumant* 1893 käyttääkin 1650-luvun kokonaistilanteesta nimitystä 'ensimmäinen Pohjan sota'. Puolan-sodan aikaista diplomaattista toimintaa on jopa pidetty diplomaattitaidon huippuna, ks. *Vainstein* Vopr Ist 1947; 3, s. 58. Neuvotteluista ks. myös *Haumant* 1893, s. 90 seur., 116 seur.; *Istorija SSSR* III 1967, s. 138–139.

Yksityiskohtaista selvitystä siitä, miten venäläisten mielipiteet liukuivat sodan aloittamiseen Ruotsia vastaan, ei toistaiseksi ole tehty. Kuitenkin va-paaherra Gustaf Bielken lähetystö, joka oli matkustanut Moskovaan sopi-maan Venäjän ja Ruotsin etupiirien jaosta Puolassa, otettiin kylmästi vastaan jo sen saapuessa lokakuussa 1655 Moskovaan. Kaarle X Kustaan salaisissa ohjeissaan vaatima etupiirijako jäi esittämättä venäläisille lähetystön sotkeuduttua täysin toivottomiin tittelikiistoihin ja eristyksensä vuoksi asioista tietämättömänä vaivoin vastaillessa venäläisten syytöksiin mm. Kaarle X Kustaan suhteista kasakoihin. Toukokuussa 1656 lähetystö joutui täydelli-seen kotiarestiin ja kesäkuun alussa 1656 venäläiset aloittivat sodan.⁹

Ne suurpoliittiset ongelmat, jotka välittömästi saivat sodan leimahtamaan myös Suomen suunnalla, koskettivat näin ollen Suomea verraten vähän. Tuon-nempana selviää, miten tämä ristiriidassa paikallisten syiden kanssa vaikutti sodan luonteeseen.

⁹ Bielken lähetystön vaiheista ks. *Forstén* ŽMP 1898 2, s. 210 seur; *Kentrschynskyj* KFÅ 1966, s. 65 seur.

3. Itä-Suomen ja Laatokan seudun sotilasmaantieto 1650-luvulla

3.1. MAASTO JA ILMASTO

3.1.1. *Laatokan ympäristön maasto*

Laatokan pohjois- ja eteläranta eroavat toisistaan suuresti jo kallioperältään. Pohjoisosassa oleva erilaisista liuskeista ja graniiteista muodostunut pohja liittyy Fennoskandian syväkiviperään ja antaa maisemalle luonteenomaisen penepilaanin leiman, joka yksityiskohdissaan on äärimmäisen rikkonaista. Eteläosan kallioperä taas on samaa nuorta sedimenttikerrostumaa, joka ulottuu Itämeren alitse Öölannista Viron ja Inkerin läpi Syvärille ja muodostaa Fennoskandiasta täysin poikkeavan tasaisen alueen. Inkerin eteläosissa viimeksimainittu vaihtuu samantapaiseen sileään vielä nuorempaan kerrostumaan. Enemmän yhtäläisyyttä on Laatokan länsi- ja itäpuolen välillä. Suunnilleen Viipuri-Käkisalmen -linjan ja Nevajoen molempien suitten kautta kulkevan linjan väliin jää kallioperä, joka Kannaksella on loivasti kumpuilevaa ja Laatokan takana Aunuksessa lähes tasaista. Myös Kannaksen pohjoisosa on laakeaa, mutta siellä esiintyvät murrosviivat aiheuttavat äkillisiä pieniä korkeudenvaihteluja. Laatokan koillispuolella Salmin seuduilla oleva laaja rapakivi-alue puolestaan liittyy rajulta pinnanmuodostukseltaan järven pohjoispuoliseen alueeseen.¹

Laatokan pohjois- ja eteläpuolen eroa korostaa vielä irtonaisten maalajien erilaisuus. Laatokan koko eteläosaa kiertää suunnilleen Taipaleen ja Salmin korkeudelta etelään päin laaja lähes 20 km leveä hietikkoalue, ja samanlainen on myös Kannaksen länsipuolella Suomenlahden rannalla. Pohjoisranta sen sijaan on poikkeuksellisen suuressa määrin savikkoaluetta. Savi on laskeutunut rikkonaisen kallioperän syvänteisiin Laatokkaan pohjoisesta laskevien jokien rannoille ja ulottuu sisämaahan noin 5...20 km suunnilleen Käkisalmen ja Sortavalan välillä. Tämä savikkoseutu on myös Laatokan rannoilla ainoa, jolla ei huomattavassa määrin esiinny soita. Sen sijaan koko hietikkoalue on erittäin suoperäistä, ja myös Keski-Kannaksen moreenivyöhykkeellä on laa-

¹ Suomen Kartasto 1910, N:ot 2, 3, 5, 6 ja vastaava teksti; Atlas Leningradskoj Oblasti 1934, N:ot 7 ja 10; Suomen geologia 1964, s. 49-50. Alueen geologiaa käsittelevät lisäksi useat Karjalaa koskevat kotiseutukuvaukset.

joja soita. Laatokan-Karjalan erikoisuus on vetelien lettojen runsaus. Soisuus on 1600-luvun Suomen-Karjalan ja Käkisalmen läänin osalta kaikkiaan noin 27 % kokonaispinta-alasta, mutta se kasvaa itään ja etelään mentäessä ja on erityisen suuri Inkerissä. Koko alueella ja erityisesti Kannaksella esiintyy hiekkaisia pitkittäisharjujaksoja, jotka kulkevat maajään suunnassa suunnilleen kaakosta luoteeseen.²

Maaston korkeuserot ovat koko alueella suhteellisen pienet. Koko hiekkavyöhyke on korkeudeltaan alle 40 m merenpinnasta, pohjois- ja itäpuolella Laatokkaa korkeudet vaihtelevat 40...150 metrin välillä. Keski-Kannaksen moreenialueella on korkeita loivarinteisiä mäkiä, jotka kohoavat Nevalta pohjoiseen päin mentäessä Kelton, Toksovan (60...80 m) ja Lempaalan (100...200 m) kukkula-alueina, joista viimeksimainittu sijaitsee juuri Käkisalmen ja Pähkinälinnan läänin rajalla. Myös Uudenkirkon-Kivennavan kukkulat nousevat muuta Kannasta ylemmä. Laatokan koillispuoli laskeutuu kohti Aunusta, jonka rajalla se muuttuu lähes tasangoksi.³ Pienistä korkeuseroista huolimatta liikkuminen maastossa on kaikkialla erinomaisen vaikeaa: korkeuserot ovat äkillisiä ja lisäksi vesistöt ja suot katkovat kuivaa maata.

Maaston luontaista vaikeakulkuisuutta korosti 1650-luvulla vielä sen voimakas kasvullisuus. Laatokkaa ympäröi kaikkialla metsä, jota vain lettosuot ja jokivarsien ja rantojen vähäiset pellot ja niityt aukottivat. Laajoja viljelysaukeita näyttää olleen vain Käkisalmen sekä Kurkijoen-Jaakkiman seuduilla.⁴

3.1.2. Suomen itärajan maasto

Toisaalta Käkisalmen läänin ja Suomen, toisaalta Venäjän välinen 1600-luvun rajaseutu on kokonaisuudessaan syväkivilajeja kallioperältään. Irtonaiset maalajit ovat pääasiassa moreenia, alueen pinnanmuodostuksellinen rikkinaisuus on kaikkialla varsin voimakasta ja kehittyä pohjoiseen päin mentäessä yhä suuripiirteisemmäksi. Maaston korkeus lisääntyy noin 100 metristä yli 200 metrin, kunnes jo Kuusamon seuduilla vähitellen alkaa tunturimaisema,

² Suomen Kartasto 1910, N:ot 4 ja 15 ja vastaava teksti; Atlas Leningradskoj Oblasti 1934, N:o 18; Suomen geologia 1964, s. 268–274 ja 312–316 sekä kartta s. 325; soista ks. myös KrA Finska handr. kartor 81:2, 3, 6 ja 7 sekä 116:6. Ylimalkaisuudestaan huolimatta piirtämistapa osoittaa, että soita on pidetty todellisina esteinä. Pinnanmuodostuksesta ks. myös *Karhu* 1934, s. 220–223 ja 130–135.

³ Em. kartastojen lisäksi ks. *Granö* 1932, s. 78–86 ja vastaavat hahmotukset; Suomenmaa V 1923, s. 5–23.

⁴ KrA Finska handr.kartor 81:2, 3, 6, ja 7 sekä 116:6; VA Jäljennöksiä Ruotsin VA:n kartoista ja piirroksista Rulla 19:36, 22:5; VA K 1a/II Ruotsi I, fotostaatti Inkerin kartasta 1678–1703; metsästä ks. myös esim. RA Generalguv. i Finl.skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 3.9.1657 Mäkrä FR 10; RA Krigshist. saml. XII : 1 ote K. Burmeisterin kirjeestä 19.7.1656 Viipuri FR 251; KrA KrKBB 1657:1: 629 Kustaa Horn 14.10.1657 (kopio valtaneuvostolle kirjoitetusta kirjeestä) ym.

jonka korkeimmat huiput kohoavat 400...600 metriin. Koko itärajalalla soisuus on erittäin suuri, vesistöjä on runsaasti, ja kun seutu 1600-luvulla oli kauttaaltaan järeän ikimetsän peitossa, oli maastoitse kulkeminen kesän aikana mahdollista vain jalkamiehelle.¹

Sama koskee Sisä-Suomen järvioluetta: vain jotkin harjujaksot, ennen muita Salpausselät, muodostivat luonnollisia maakulkuteitä, jotka nekin usein paikoin olivat vesistöjen katkomia. Varsinaista tasankoa oli koko Suomessa vain Suomenlahden ja Pohjanlahden rannikkoseuduilla. 1600-luvulla näille oli alkanut muodostua laajoja pelto- ja niittyaukeita, mutta pääosa maastosta oli vielä metsän peitossa.²

3.1.3. *Ilmasto*

Tälle tutkimukselle keskeisiä ilmastotekijöitä ovat termisen laidunkauden pituus sekä talvinen lumi- ja jääpeite. Verrattaessa 1650-luvun mainintoja tämän vuosisadan alun säätilastoihin on todettavissa, että 1650-luvulla vallinnut kylmä jakso sekä juliaanisen kalenterin vaikutus saivat yhdessä aikaan sen, että kevään tulon päivämäärät viivästyivät ainakin viikon nykyisistä ja syksy tuli noin kuukautta nykyistä aikaisemmin.³

Tämän mukaisesti voidaan karkeasti arvioida, että terminen laidunkausi, jolloin rehua on maastosta saatavissa, alkoi Inkerissä ja Kannaksella 1650-luvulla suunnilleen toukokuun puolivälissä ja kesti syyskuun loppupuolelle. Laatokan pohjoispuolella se alkoi kesäkuun alussa ja jatkui syyskuun alkupäiviin.⁴

Samana laskuperusteen mukaan pysyvä lumipeite tuli Inkerissä ja Kannaksella yleensä marraskuun alussa, Laatokan pohjoispuolella lokakuun lopussa ja jo Kuusamon korkeudelle lokakuun alussa. Yleensä noin kuukauden kuluttua pysyvän lumen tulosta sen lasketaan saavuttavan paksuuden, joka mahdollistaa suksilla tai reellä liikkumisen maastossakin. Lumen syvyys on suurimmillaan maaliskuussa, jolloin se nykyisin Inkerin noin 55 cm:stä kasvaa pohjoiseen päin mentäessä ja on normaalitalvina Suomen itärajalalla noin 75 cm. Pitemmän talven vuoksi on oletettava, että myös lunta oli 1600-luvulla enemmän. Maaliskuussa myös lumen vesi-arvo on suurimmillaan, lumi on tiivistynyt kantavammaksi kuin alkutalvella.⁵

¹ Suomen Kartasto 1910, N:ot 3, 4 ja 5; Atlas Leningradskoj Oblasti 1934, N:ot 12, 20 ja 28.

² Ks. VA:n ja KrA:n karttakokoelmat.

³ Vrt. kahden seuraavan viitteen tietoihin esim. RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 22.5.1656 Nevanlinna (ruohon kasvu) ja 11.12.1656 Narva, liite: Pähkinälinnan piiritysselostus (jään tuloaika) FR 84; kylmästä jaksosta ks. mm. *Beaujouan* 1961, s. 57–62. Vuodet olivat 1650-luvulla luonnollisesti erilaisia, vrt. myös tuonnempana olevia tietoja sääolosuhteista.

⁴ Suomen Kartasto 1960, N:o 6:12. Vrt. myöhemmin RA Generalgouv. i Finland. skr. vol. 1 H. Fleming 18.4.1666 Turku FR 10.

⁵ Suomen Kartasto 1960, N:o 5:16, Suomen Kartasto 1910, N:o 18; ks. myös *Karhu* 1934, s. 138, 224–226; kulkukelpoisen lumen syvyydestä ks. Upseerin käsikirja 1953, s. 132.

Kantavat jäät tulevat pieniin ja mataliin vesiin yleensä samaan aikaan pysyvän lumen kanssa. Huhtikuun jälkipuoliskolla hiihto- ja rekikelit loppuvat maastosta nopeasti koko alueella kelirikkuun, joka maaston kosteuden vuoksi jatkuu järvien sulamisen yli toukokuun puolelle saakka.

3.2. LIIKENNEYHTEYDET

3.2.1. *Yleistä*

KARTTOIHIN 1 ja 2 on merkitty kaikki ne yleiset maankulhutiet, joilla oli merkitystä laajemmin kuin oman pitäjän sisällä tapahtuvassa liikenteessä. Samaten on merkitty tärkeimmät sisämaan vesireitit.

Suomen vanhimmat liikenneyhteydet olivat sisämaassakin säännöllisesti vesireittejä tai talviteitä. Kun valtakunnallisesti merkittäviä maateitä alkoi syntyä, ne muodostuivat paikoille, joilla luonto tarjosi kohtalaisen sileän pohjan: ne rakennettiin ensimmäkseen harjuja seuraileviksi. Vielä 1600-luvulla vain harvojen teiden kunto salli nopean kulun pyöräajoneuvoilla. Tiet olivat pääasiassa ratsasteitä, joita pitkin myös posti kulki selkäreposella. Varsinaisten maanteiden ensimmäislevyys lienee ollut noin kolmen metrin paikkeilla.¹ Niiden syntyminen ei hävittänyt vanhojen vesireittien merkitystä, vaan nämä pysyivät vielä 1600-luvulla keskeisinä yhteysteinä erityisesti Sisä-Suomessa, itärajan lähistöllä ja Pohjanmaalla.

3.2.2. *Suomenlahden ja Laatokan väylät*

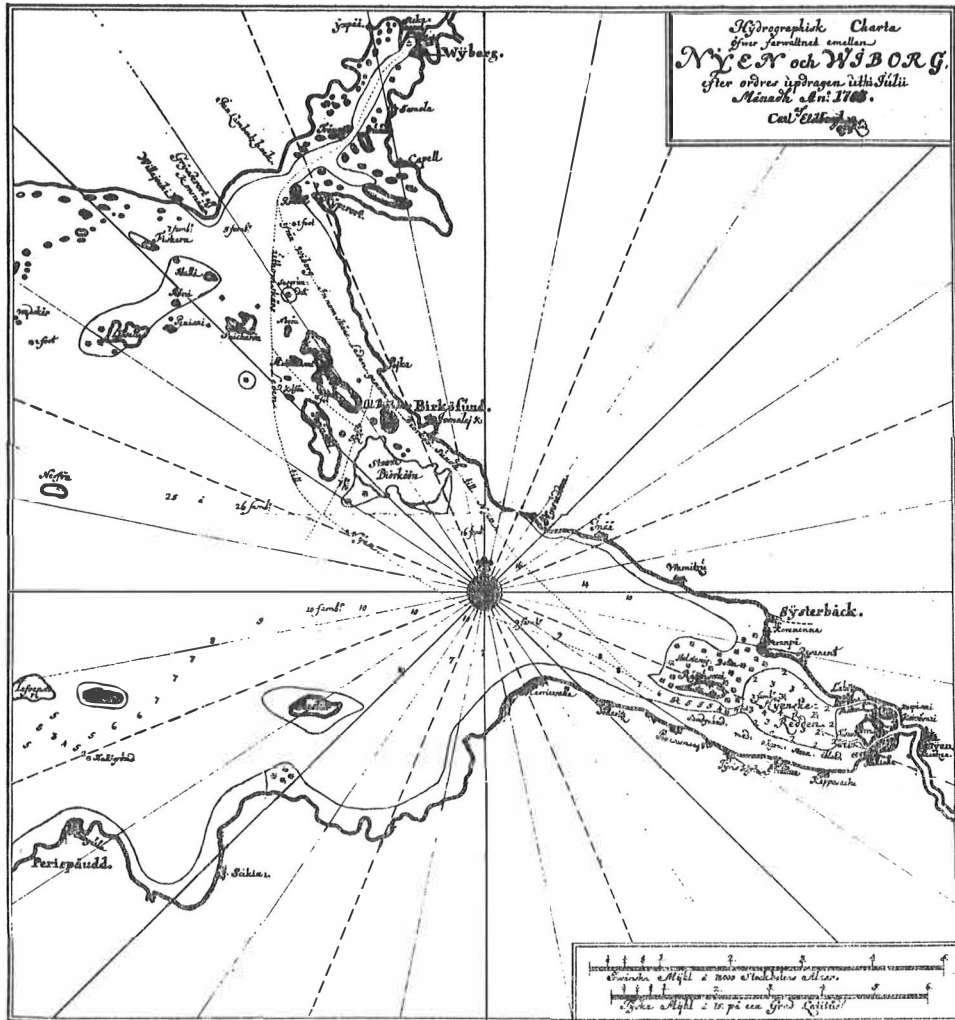
Suomenlahden itäosa ja Laatokan eteläosa muistuttavat läheisesti toisiaan. Molemmat ovat matalaa ja karikkoista vettä ja molempien ranta on täysin suojaaton. Retusaaren lahden ja Pähkinälinnan lahden syvyys on vain noin 1,5 ...3 m ja molempia pitkin johtaa Nevalle vain kapea ja karien reunustama väylä. Suomenlahti syvenee länteenpäin ja Laatokka pohjoiseen, ja molempien pohjoisrannat ovat suojaisan saariston takana ja lukuisten niemien ja lahtien rikkomat.²

Suomenlahti, Neva ja Laatokka olivat ikimuistoisista ajoista olleet Luoteis-Venäjän ja Karjalan kaupankäynnin valtaväylänä. 1600-luvulla Suomenlahti oli vaikeimmilta paikoiltaan hyvin reimoitettu ja kummelein merkitty. Silti

¹ Wallin 1893, s. 23–24; 80; Jutikkala 1938, s. 45, teiden kunnosta yleensä ks. myös Jokipii I 1956, s. 238–242.

² Suomen Kartasto 1910, N:o 11; VA Vesistökartat A 21/3; VA Jäljennöksiä Ruotsin VA:n kartoista ... Rulla 28:36:1 ja 2; Karhu 1934, s. 141–142, 227 ja 231–232.

3 Kaarle X Kustaan ...

Kuva 1. Suomenlahden itäosa vuodelta 1703 peräisin olevassa kartassa. Kartassa näkyy erinomaisesti Retusaaren ja Siestarjoen välisen salmen karikkoisuus. Samoin siihen on merkitty molemmat Nevanlinnasta Viipuriin johtaneet väylät. Vastaavaa karttaa kirjoittaja ei ole 1650-luvulta löytänyt. VA Jäljennöksiä Ruotsin VA:n kartoista . . . Rullia 28:36:1.

sitä pidettiin vaikeana purjehdittavana. Vuonna 1644 oli tosin ilmestynyt ruotsalaisen laivurin JOHAN MÅNSSONIN uraauurtava teos *Een siöbook. Som innehåller om siöfarten i Östersjön*, joka käsitteli avomerireittejä puuttumatta saaristoväyliin. Teos osoittaa, että itäisen Suomenlahden avomeriväyliä tärkein kiintopiste oli Suursaari, jolle lännestä tultiin joko Tallinnan edustalla olevan Naissaaren tai Hangon-Jussarön kautta riippuen siitä, aloitettiin matka

kohti Suomenlahtea Gotska Sandön kohdalta vai Sandhamnista Tukholman edustalta. Suursaaresta Johan Månsson antoi tarkat kompassisuunnat, etäisyydet ja navigointiohjeet mm. Pellinkiin, Kaunissaareen ja Tytärsaariin sekä Somerin kautta Viipuriin, Koivistolle ja Nevalle. Erityisesti Koiviston ja Retusaaren väli oli Månssonin esityksen mukaan vaikea purjehdittava, samoin Retusaaren ja Karjalan välinen salmi.³

Tuon ajan purjealukset eivät yleensä voineet nousta tuuleen, vaan niiden täytyi usein pysähtyä odottamaan suotuisaa tuulta.⁴ Tämän vuoksi ne mieluummin pysyttelivät suojaisilla saaristoväylillä, joiden varrelle huonon sään tullen oli mahdollista ankkuroida. Jopa Ruotsin amiraliteetikollegio luotti Suomenlahteen niin vähän, että se aina keväisin muistutti maaherroja reimareista ja yleensä edellytti sotalaivoiltaankin saaristoväylän käyttöä. Väylät olivat kuitenkin syntyneet pienalusten aikana, ja niiden alle 12 jalan vedet olivat suurille sotalaivoille vaarallisia.⁵

Pienillä aluksilla oli mahdollista nousta Nevaa ylös Laatokalle. Virran vuolauden ja joen mataluuden vuoksi suuret laivat eivät voineet käyttää tätä reittiä, eikä niistä olisi ollut hyötyäkään Laatokan matalassa eteläosassa.⁶ Vaikean ongelman muodosti myös Laatokan eteläosan suojattomuus: Pähkinälinnan vaikeasti luoksepäästävää satamaa ja Laatokkaan laskevien jokien suita lukuun ottamatta siellä ei ollut paikkaa, joka olisi suojannut aluksia Laatokan rajuilta myrskyiltä, vaan suojainen ranta ja saaristoväylä ulottui pohjoisrannalla suunnilleen Käkisalimesta Salmiin.⁷ Laatokalta edemmä johtavia väyliä olivat ennen muita Olhavanjoki ja Syväri, jotka olivat olleet tärkeitä kauppateitä aina viikinkiajalta saakka.⁸ Olhavanjoen päässä oli Novgorod, Luoteis-Venäjän sotilaallinen, hallinnollinen ja taloudellinen keskus.⁹

Saaristoväylistä ehdottomasti tärkein oli Suomen eteläsaaristoa myötäilevä Tukholman-Korppoon-Helsingin-Viipurin ikivanha reitti, jolta tärkeimmät väylät avomerelle olivat Hangon, Porkkalan, Pellingin ja Kymijoen suun kohdalla. Erityisiä saaristoluotseja oli käytettävissä ainakin Pellingissä sekä

³ *Johan Månsson* 1644, s. 20–27; vrt. VA Jäljennöksiä Ruotsin VA:n kartoista . . . Rulla 28: 36:1.

⁴ *Melander* 1924, s. 2–3; ks. myös esim. KrA KrKBB 1655:2:607 E.J. Creutz 4.8. 1655 Helsinki: rykmenttiä kuljettaneet alukset joutuivat redillä odottamaan tuulen kääntymistä.

⁵ KrA AmKR 1655:244 Suomen maaherroille 21.3.1655; AmKR 1656: 771 ohjeet amiraali Wrangelille 8.8.1656; AmKAB 1656:923 Gustav Wrangel heinäk. 1656 Helsinki: W. pyytää erityisesti lupaa isoimmalle alukselleen palata avomeren kautta. Kirjoittaja on SotAik 8/1969 s. 355 maininnut amiraliteetin käsityksestä siitä, mikä oli suurin alus Suomen vesille: tästä ei ilmeisesti ole kysymys, vaan maininta perustuu salakirjoitetussa tekstissä olevaan kahden asian yllättävään rinnastamiseen: isompia laivoja käytettiin, mutta haavereita sattui.

⁶ RA Handl. ang.flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel neuvostolle ja kuninkaalle 14.8.1657 Tusinajoen putous; *Karhu* 1934, s. 234.

⁷ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 24.5.1658 Helsinki.

⁸ Ks. esim. *Jaakkola* 1935, s. 67; *Kirkinen* 1970, s. 104–106; *Karhu* 1934, s. 237–242 käsittelee asiaa sotil. kannalta.

⁹ Jokireiteistä ks. myös Otšerki istorii Leningrada 1955, sivun 16 viereinen liitekartta; Laatokasta sama s. 81.

Helsingissä ja Viipurin edustalla ja lisäksi saariston talonpojat toimivat perämiehinä pitemmilläkin matkoilla.¹⁰

3.2.3. Sotilaallisesti keskeiset sisämaan kaukoreitit

Tälle tutkimukselle keskeisiä kaukoreittejä olivat seuraavat:

- 1 Laatokan-Karjalan – Pielisen – Oulun vanha kauppatie;
- 2 Kauppatiet Laatokan-Karjalasta Savon vesistöjen ja Pohjanmaan jokien kautta Pohjanlahdelle;
- 3 Etelä-Suomen – Kannaksen – Inkerin maantiet;
- 4 Maantie Satakunnasta Pohjanmaalle ja Länsi-Pohjaan.

Kaksi ensiksi mainittua olivat peräisin jo eräkaudelta. Ne olivat vain veneillä tai reellä kuljettavia. Karjalaisten vanha suuri erätie, joka vielä 1600-luvulla oli vilkkaassa käytössä ja rajan molemmin puolin hyvin tunnettu,¹ nousi ensin Laatokasta Simpelejärveen tai Pyhäjärveen. Erityisen tärkeä näyttää keskiajalla olleen läntinen reitti Hiitolanjokea ylös Simpelejärveen ja siitä edelleen Pihlajaveden Putikonlahteen Punkaharjun lähelle. 1400-luvun lopulla tämä reitti oli Olavinlinnan ja sen etuvartioiden vuoksi tukkeutunut, jolloin oli siirrytty käyttämään eri jokia myöten Pyhäjärveen ja siitä Oriveteen johtavaa itäistä reittiä², mutta Käkisalmen läänin liittäminen jälkeen vanha Hiitolan valtareitti jälleen oli avoin. Molemmissa tapauksissa matka jatkui Pyhäselän kautta Pieliselle, josta joki- ja järvireittejä päästiin Oulujoen vesistön Nuasjärveen ja siitä edelleen Oulujärveen ja Oulujokeen³.

Savon vesistöjen kautta kulkevat reitit hajaantuivat enemmän ja yksityisten vesiteiden merkitys oli tämän vuoksi vähäisempi. Nämä kulkivat tavallisesti joko Olavinlinnan vieritse pohjoiseen tai Orivedestä Orivirran kautta länteen ja edelleen joko Iisalmen reitin latvoilta Siika- tai Pyhäjokeen tai eri taipaleiden yli Kymijoen vesistöön ja sen latvavesiä pitkin Pyhä- tai Kalajoen latvoille ja jokia tai harjuteita pitkin Pohjanlahdelle.⁴

Ruotsi-Suomen suurvallan kannalta tärkeimpiä olivat kuitenkin ne kaksi maantietä, jotka johtivat Etelä-Suomen halki lännestä itään. Valtakunnallisesti suurin merkitys oli ns. Suurella rantatiellä, Suurella Venäjän tiellä eli

¹⁰ Johan Månsson 1644, s. 10, 21 ja 24; Turun saaristosta ja perämiehistä ks. T. Rinne 1963, s. 82–89.

¹ Virkkunen 1953, s. 242.

² Pekka Lappalainen 1970, s. 159 seur., 212 seur., 266, 272 seur., 318 seur.

³ Jaakkola 1935, s. 288 seur.; Sourander 1937, s. 28; Saloheimo ym. 1954, s. 164; Kuujo 1958, s. 27 ym; Julku 1967, s. 70 seur; ks. myös KrA Finska handr.kartor 116:2 ja 3 selityksineen ja Puramo 1952, s. 12–14.

⁴ Virkkunen 1953, s. 247; Julku 1967, karttaliite; ks. myös RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 19. 6. 1656 Pietarsaari FR 72; VA Vesistökartat B 14.

Eteläisellä rantatiellä, joka kulki Turusta Helsinkiin ja edelleen Viipuriin ja jatkui sieltä Muolaan ja Kivennavan kautta Nevanlinnaan ja edelleen Narvaan. Tähän tiehen liittyi Turussa Ruotsista tuleva postilinja, joka ylitti Ahvenanmeren ja Saaristomeren Grisslehamn-Eckerön-Finströmin-Sundin-Kumlingen-Brändön-Taivassalon reittiä.⁵ Tämä tie oli sotaväen yleinen marssireitti Etelä-Suomesta Viipuriin ja sieltä edelleen Inkeriin.

Lähes Eteläisen rantatien veroinen oli sotilaallisesti Ylinen Viipurin tie, joka kulki Turusta Hämeenlinnan ja Tuuloksen kautta Hollolaan ja sieltä joko Vuolenkosken kautta Savitaipaleelle tai Keltin kautta harjua pitkin Lapvedelle.⁶ Keltin suunta oli 1650-luvulla tavallisemmin käytössä hieman lyhyemmän matkan ja helpomman Kymijoen ylityksen vuoksi.⁷ Tie kokosi Pohjanmaan sekä Satakunnan, Hämeen ja Savon itään menevän maaliikenteen ja sille johtivat myös lukuisat näiden seutujen talvitiet.

Pohjanmaan tie oli 1650-luvulla Ouluun saakka aikaisekseen hyvässä kunnossa. Se kulki Pirkkalasta Kyrön metsän kautta Ilmajoen vasemmalle rannalle ja sieltä Ylistaroon, Vaasaan ja edelleen rantaa pitkin pohjoiseen.⁸ Tie oli vuonna 1643 otettu postilinjaksi ja Pietari Brahe oli juuri 1650-luvun alussa kunnostuttanut sen ratsastieksi. Oulusta pohjoiseen tie kuitenkin vielä 1660-luvulla oli kesäisin varsin heikkokuntoinen, erityisesti Kemissä ja Iissä.⁹

3.2.4. Kannaksen ja Käkisalmen läänin kulkuyhteydet

Suuren Venäjän tien lisäksi Kannaksella kulki kolme muuta Inkeriin johtavaa tietä. 1600-luvulla oli tullut käyttöön Uudenkirkon kautta Nevanlinnaan menevä tie,¹ Kannaksen itäosasta kulki Raudun ja Lempaalan kautta Nevanlinnaan tie, joka erosi Viipurin-Käkisalmen vanhalta tieltä Kiviniemessä²; keskiaikaista perua oli Suomenlahden rantaa Koivistolle ja sieltä edelleen Nevanlinnaan johtanut talvitie³, jolta tieltä erosi Inon seuduilla jäätie Retusaaren lahden yli Inkerin Harjavaltaan.⁴

Kannaksen poikittaisyhteyksiä olivat ennen muita molemmat Viipurin-

⁵ Wallin 1893, s. 48–49 ja 70–71, *Jutikkala* 1938, s. 56–58.

⁶ Wallin 1893, s. 59.

⁷ Mm. sotakollegio määräsi nimenomaan v. 1655 Pohjanmaan kolme komppaniaa marssimaan juuri tämän 'nopeimman tien kautta' näiden lähtiessä Inkeriin; KrA KrKR 1655:114 Antti Munkille 23.3.1655; ks. myös *Petander* 1968, s. 129; KrA Finska handr. kartor 83:15, kartta vltta 1659.

⁸ Luukko 1945, s. 513–517; *Lehtinen* 1963, s. 199.

⁹ Wallin 1893, s. 66, 80–82; *Jutikkala* 1938, s. 60.

¹ Wallin 1893, s. 119.

² Wallin 1893, s. 90–91.

³ *Paloposki* 1967, s. 204; ks. myös KrA Finska handr. kartor 81:2, 3, 6, 7 ja VA K 1a/II Ruotsi I Fotostaatti Inkerin kartasta 1678–1703.

⁴ Ks. esim. RA RR 1655:75v Kuningas Carl Bäckille 19.1.1655 Tukholma: kirjeessä mainitaan vaihtoehtoisena reittinä kulku jätitse Porkkalasta suoraan Tallinnaan.

Käkisalmen tiet. Näistä eteläinen, Muolaan, Kiviniemen ja Pyhäjärven kautta kulkeva, oli 1650-luvulla ehdottomasti tärkeämpi. Toinen suunta Jääsken, Kirvun ja Kaukolan kautta oli jo tällöin olemassa, mutta näyttää siltä, että se oli pääasiassa talvikäytössä, mm. sen varrella ollut Jutilan silta oli vaarallisen huonossa kunnossa.⁵ Myöskään eteläinen vanha tie ei ollut raskasta liikennettä varten tarkoitettu: mm. suurten tykkien kuljettaminen sitä pitkin oli kesällä erittäin vaikeaa.⁶

Kolmas poikittaistie Kannaksen puolelta toiselle oli tärkeä vanha vesireitti, joka kulki Laatokalta Käkisalmen luota Vuoksea pitkin ja pienten kannasten yli johti Viipuriin. Suunnilleen samaa reittiä kulki myös paljon käytetty talvitie, joka oikoi Vuoksen pahimpia mutkia, mutta nousi Länsi-Kannaksella varsin pohjoiseen ennenkuin kääntyi kohti Viipuria.⁷

Ainoa maatie, joka johti Laatokan itäpuolelta Suomeen, oli Aunuksen-Salmin-Sortavalan-Kurkijoen-Käkisalmen tie. Itse asiassa tämäkään reitti ei ollut tavallisimmassa suunnassaan kokonaan maatietä, vaan sitä käytettiin enimmäkseen talvisin. Samanaikaisesti karttoihin tie näet on merkitty ylittämään Soralahti. Sortavalasta itään se myös on piirretty katkonaiseksi ja esiintymispaikoillaankin pelkäksi poluksi.⁸ Soralahti päästiin myös kiertämään jonkinlaista polkua pitkin, mutta kokonaisuutena Käkisalmen-Salmin tie oli korkeintaan ratsapolku ja useimmilta paikoiltaan niin kapea, että sitä voitiin ratsastaa ainoastaan peräkkäin, ja sittenkin kulku oli tien kivisyyden vuoksi hidasta. Kalustoa tätä tietä pitkin ei ollut mahdollista kuljettaa.⁹

Kyläpolkuja oli sekä Kannaksella että Laatokan-Karjalassa runsaasti. Eri-tyyseen paljon niistä on selvitetty Kurkijoen seudulla, josta ne johtivat mm. Jaakkimaan ja Elisenvaaraan ja sieltä Tyrjään. Tyrjän kautta johti myös tärkeitä talviteitä toisaalta Uukuniemen-Pyhäjärven-Kiteen ja toisaalta Savonlinnan suuntaan.¹⁰ Viimeksimainitussa suunnassa näkyy 1650-luvulla olleen myös kesäisin hyvin mutkainen tie Savonlinnasta Kerimäen saarenon kautta viimeksimainitun itärannalle ja Käkisalmea kohti.¹¹ Sortavalan seuduilta johti samaten Suistamolle ja Suojärvelle talvitie.¹² Sekä Savonlinnan että Äyräpään seuduilta on myös osoitettu runsaasti kyläpolkuja,¹³ jotka kuitenkin saattoivat palvella korkeintaan majoitukseen hajautettujen sotilasosastojen yhdys- ja kokoontumisteinä. Suurten osastojen marssi niitä pitkin ei ollut

⁵ Wallin 1893, s. 89–90; *Kuujo* 1958, s. 87; tarkempi suunta ks. KrA Finska handr.kartor 97:1, kartta vlta 1655; vrt myös 81:6, 1700-luvun alun kartta; *Paloposki* 1967, s. 207.

⁶ KrA KrKBB 1657:629 Kustaa Horn 14.10.1657 ja 637 5.11.1657 Mäkrä.

⁷ *Kuujo* 1958, s. 88; talvitiestä ks. KrA Finska handr.kartor 82:14.

⁸ KrA Finska handr.kartor 116:6 ja 7, kartta vlta 1650; vrt. myöhempi 81:2; VA Jäljennöksiä Ruotsin VA:n kartoista... Rulla 22:5.

⁹ RA Skr till KM CXG Kustaa Horn 24.5.1658 Helsinki: *Ignatius* 1865, s. 60.

¹⁰ *Immonen* 1958, s. 307–308; vrt myös KrA Finska handr.kartor 116:6 ja 7 ja 81:2.

¹¹ *Pekka Lappalainen* 1970, s. 838; KrA KrKBB 1656:3:2035 I. Pistolekors 13.7.1656 Olavinlinna.

¹² KrA Finska handr.kartor 116:7.

¹³ *Kähönen* 1959, s. 422–426; *Pekka Lappalainen* 1970, s. 838.

mahdollista edes siksikään, ettei niiden päätekylistä yleensä ollut yhteyksiä metsien taa toisiin pitäjiin.¹⁴

Käkisalmen läänin pohjoisosassa ei tähän aikaan ollut yhtään kesäisin kuljettavaa maatietä. Pitkittäiskulkuväylänä oli talvisin kesäisin edellä mainittu karjalaisten kauppatie. Tähän liittyi läheisesti Kiteeltä Liperiin kulkeva talvitie. Kitee oli tärkeä talviteiden risteys, sillä sieltä johti haara myös Tohmajärven kautta Ilomantsiin. Ilomantsista puolestaan meni talvitie Luhtapohjanjoen vieritse Pielisjoelle nykyisen Enon seudulle.¹⁵ Karjalaisten vanhaan kauppatiehen yhtyi Lieksassa rajan takaa Vienanmereltä, Repolasta ja Tuulijärveltä Ruunaanjärvelle tuleva reitti, joka talvisin tunnettiin Tuulijärven talvitien nimellä.¹⁶

3.2.5. *Laatokan eteläisen ympäristön kulkuyhteydet*

Pähkinälinnan lääni ja sitä idässä ja etelässä rajoittava vanha Novgorodin seutu ovat korostetusti jokivaltaisia. Jokien edullisuus kulkuteinä aiheutti myös sen, että teitten raivaamiseen kiinnitettiin kovin vähän huomiota vieläpä pitkälle uusimmalle ajalle saakka.¹ Tärkeimmät sisämaan kulkureitit olivat Neva, Olhava ja Syväri. Kun Inkerin tuolloinen raja kulki itäosassaan soisella vedenjakaja-alueella, päästiin Venäjältä vesitse suoraan Inkerin itäosiin ainoastaan Nevan keskijuoksulle laskevaa Tusinajokea pitkin.

Nevanlinnan-Narvan tietä lukuun ottamatta koko alueella ei ollut ainoatakaan varsinaista maantietä,² ja ensimmäiset raskaaseen kuljetukseen kelvolliset maantiet rakennettiin Nevalta Olhavalle ja Novgorodiin vasta Pietari Suuren aikoina.³

Polkuja ja talviteitä sen sijaan oli runsaasti, mutta näistäkin suurin osa seuraili jokivarsia. Tärkeimmät näistä olivat ilmeisesti jo maanteiksi muodostumassa olleet kaksi tietä, joista toinen johti Nevanlinnasta Kelton kautta Pähkinälinnaan ja toinen Pähkinälinnasta Lavaojalle ja edelleen Laatokan kaupunkiin. Viimeksimainittu oli kuitenkin kesäisin soitten ja metsien vuoksi erittäin vaikeakulkuinen. Nevanlinnasta johti ilmeisesti Järvisaaren pogostan kautta Novgorodiin vanha talvitie, joka alkupäässään ylitti Tusinajoen suun, mutta jonka suuntaa sen jälkeen ei ole ollut mahdollista rekonstruoida.⁴

¹⁴ *Ignatius* 1865, s. 59.

¹⁵ KrA Finska handr.kartor 116:7.

¹⁶ *Jaakkola* 1935, s. 288–289 ym.; *Saloheimo ym.* 1954, s. 164; *Julku* 1967, s. 75 seur; talviteistä ks. KrA Hermelinska saml. Kuopio 14.

¹ Ks. esim. *Aarnio* 1966, s. 21; *Aarniolla* on erinomainen katsaus 1930-luvun Luoteis-Venäjän sotilasmaantietoon.

² *Yllö* 1969, s. 28–29.

³ *Otšerki istorii Leningrada* 1955, s. 82.

⁴ VA K 1a/II Ruotsi I Fotostaatti Inkerin kartasta 1678–1703; VA jäljennöksiä Ruotsin VA:n kartoista . . . Täyd.rulla: 4 Erik Palmquistin matkakertomus vuodelta 1674. Kertomus on varsin arvokas lähde Luoteis-Venäjän matkustus- ym. olojen kuvaajana, ks. erityisesti fol. 5; vrt tähän KrA Finska handr. kartor 81:6 ja 7.

3.2.6. *Sisä-Suomen itäosan kulkuyhteydet*

Edellä mainittuja tärkeitä kaukoreittejä lukuun ottamatta Suomen sisäinen liikenne oli pääasiassa vesireittien ja talviteiden varassa. Ylisestä Viipurin tiestä tosin erosi Lapvedellä maantie Suur-Savon kirkolle ja sieltä edelleen Juvan kautta Olavinlinnaan. Maateitse päästiin kesäisin vielä pohjoiseen päin Joroisiin, mutta siellä oli turvaututtava ikivanhaan venereittiin, joka kulki Kuopion kautta Iisalmelle.⁵ Iisalmen ja Kajaanin välisistä teistä Murto-mäen kautta kulkeva itäinen tie oli kuljetuskelpoinen vain talvisin, kun sen sijaan Saaresmäen kautta Vuolijokeen kulkevaa kiertotietä voitiin käyttää myös kesäisin.⁶ Toinen kesäisin kuljettava maantie johti Suur-Savon kirkolta Hollolaan. Senkin suunnalla kaikki vähänkin raskaammat kuljetukset oli siirrettävä talveksi ja talviteille.⁷

3.2.7. *Pohjanmaan ja Lapin kulkuyhteydet*

Vielä Sisä-Suomea selvemmin oli Pohjanmaalla ja Lapissa turvaututtava vesistöihin ja hankikeleihin. Ainoa merkittävä maantie johti Oulusta Oulujärvelle. Tämän Säräisniemelle päättyvän maantien oli Pietari Brahe rakennuttanut,⁸ ja Säräisniemeltä oli Kajaaniin kuljettava Oulujärveä pitkin.⁹

Venäjältä ei vielä sata vuotta myöhemminkään päässyt kesäisin Pohjanmaalle ilman venettä. Talvi- ja kesäreittejä kulki Repolasta Kolvasjärven kautta Kesseliin ja edelleen Kuhmoon ja Sotkamoon, Miinajärveltä Sotkamoon ja Vuokkiniemeltä Kiantajärvelle ja siitä Hyrynsalmen reittiä Oulujärveen.¹⁰ Kajaanin seudun virrat olivat kuitenkin koskisia, ja tämän vuoksi kaikki raskaat kuljetukset pyrittiin keskittämään talveksi.¹¹ Erityisesti on huomattava, että toisin kuin Etelä-Suomessa, jossa poikkimaisin kulkevia reittejä oli vähän, Pohjanmaalla ja Lapissa yleiset liikenneväylät suuntautuvat idästä länteen, mikä suorastaan johtui vesistöjen virtaamissuunnasta. Pohjoisempana tärkeitä kulkureittejä olivat kaikki joet, ennen muita Iijoki ja Kemijoki, joille kuljettiin sekä Tulomajoelta Kuolasta että Tuntsajoelta Vienasta, mutta niistäkin päästiin läpi vain suhteellisen pienillä veneillä niiden

⁵ *Wallin* 1893, s. 67–69.

⁶ *Vartiainen* 1931, s. 268; ks. myös *KrA Finska handr.kartor* 158:3. Tässä vlta 1742 olevassa kartassa on hyvät selitykset, joissa mainitaan mm. entisistä matkustustavoista; vrt myös *Puramo* 1952, s. 16.

⁷ Ks. esim. *Jokipi I* 1956, s. 359. Länsi-Suomen tiestöstä ks. *Wallin* 1893 sekä paikallis- ja maakuntahistoriat.

⁸ *Wallin* 1893, s. 88.

⁹ *KrA Finska handr.kartor* 154:2; vrt. 154:3.

¹⁰ *Kujala* 1953, s. 19; *Julku* 1967, karttaliite; *KrA Finska handr. kartor* 154:3; VA RkV 2; Itä-Karjalan puolen vesireiteistä ks. lähemmin *Karhu* 1934, s. 142–150.

¹¹ *Kujala* 1963, s. 20; *Jokipi I* 1956, s. 357.

koskisuuden ja kivikkoisuuden vuoksi.¹² Lapin selkosilla liikkuminen oli merkittävässä määrin mahdollista vain talvisaikaan poroilla.¹³

3.2.8. Tietojen, marssien ja kuljetusten nopeus

Jos vertaa Tukholmaan esimerkiksi sotakollegiolle saapuneiden kirjeiden päiväyksiä ja saapumispäivämerkintöjä, toteaa heti, että Etelä-Suomen kirjeiden päiväykset kasautuvat selvästi tietyille viikonpäiville, jotka Viipurissa ovat perjantai ja lauantai, Helsingissä tiistai ja Turussa torstai. Tämä osoittaa, että Suomeen vuonna 1638 järjestetty postilaitos toimi niin säännöllisesti, että kirjeen kirjoittaminen voitiin säästää hetkeen, jolloin uusimmat tiedot lähtivät postiratsastajan matkassa.¹ Saapumispäivät puolestaan osoittavat, että postit yleensä pysyivät hyvin aikataulussa.

Seuraavaan asetelmaan on merkitty summittaiset kirjeitten viipymisajat Etelä-Suomen eri paikkojen sekä Tukholman ja Narvan välillä. Ensimmäinen luku ilmoittaa, mikä käytännössä oli nopein postinkulku aika, toinen osoittaa epäedullisissa olosuhteissa tavallisen kirjeitten viipymisen.²

Postin nopeus vuorokausina Etelä-Suomessa eri matkoilla 1650-luvulla

	Turku	Hels.	Viip.	Käkis.	Olav.	Nevl.	Pähk.	Narva
Tukholma	7–13	10–15	12–18	16–19	17–20	14–18	16–20	16–21
	Turku	2– 3	5– 7	7–10	8–11	7–10	9–13	10–15
		Hels.	2– 3	4– 7	5– 7	5– 7	7–11	8–13
			Viip.	2– 3	3– 5	2– 3	3– 5	4– 8
				Käkis.	3– 5	2– 4	2– 5	4– 8
					Olav.	5– 8	6–10	7–11
						Nevl.	1– 2	2– 4
							Pähk.	3– 5

¹² Halila 1954, s. 368–369; RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 3.10.1656 Uumaja FR 72.

¹³ Kujala 1953, s. 18–19; RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 7.1.1657 Tornio FR 72.

¹ Postilaitoksesta ja sen ulottamisesta Suomeen ja toimintatavoista ks. *Jutikkala* 1938, s. 33 seur.

² Asetelmaa laskettaessa on ollut pakko käyttää perustana ylimmällä rivillä olevia tietoja kirjeitten viipymisestä Tukholmaan Suomen eri paikkakunnilta: tiedot näistä on saatu suoraan sotakollegion kirjikirjoista 1655–1658, joihin kirjeitten saapumispäivät yleensä on merkitty. Tietoja kirjeitten viipymisestä Suomen eri paikkakuntien välillä on liian vähän, että sitä aineistoa voisi käyttää muuhun kuin em. sarjasta laskettavien tietojen tarkistamiseen. Asetelmasta on jätetty pois sellaiset poikkeukselliset tapaukset, joissa esim. Turun ja Tukholman välinen kirje saattoi viipyä matkalla toista kuukautta. Tällaiset viipymiset olivat mahdollisia erityisesti syksyisin ja keväisin, mutta silloinkin harvinaisia. Varsin usein voidaan kirjeitten kulkua tarkkailla myös toisin päin, kun lähettäjä mainitsee saaneensa sotakollegion tietyn kirjeen: nämäkin vahvistavat postin säännöllisyyden.

Asetelmasta voi todeta, että postin nopeus hyvällä tiellä oli noin 80 km vuorokaudessa, mikä on suunnilleen samaa luokkaa samanaikaisen keskieuropalaisen normaalipostin kanssa.³ Huonoissa olosuhteissa nopeus kuitenkin laski alle 60 kilometrin päivämatkan, ja erityisen vaikeaa saattoi olla Ahvenanmeren ylitys, joka Turun ja Tukholman välisten kirjeitten viipymisestä päätellen joskus tuotti yllätyksiä.

Tuntuvasti pienempi materiaali on käytettävissä marssi- ja kuormastonepeuksien arvioimiseksi. Kaarle X Kustaan ajalta tunnetaan kuitenkin Suomesta yksi pitkä marssi, jonka lähtö- ja saapumispäivät ovat varmasti tiedossa. Kysymyksessä on Pohjanmaan rykmentin kuuden komppanian siirto loppusyksyllä 1654 Kokkolasta Jaamaan, joka yli 1000 kilometrin matka selvitettiin 48 vuorokaudessa.⁴ Päivänopeus oli siis runsaat 20 kilometriä: on otettava huomioon, että kyseessä oli miehiä säästämään pyrkivä täysin rauhanomainen matkamarssi sen aikaiseksi hyviä teitä myöten. Jos osaston piti suorittaa sotamarssi operaatioalueella, nopeus jäi jokseenkin samaan, sillä vaikka kiire olisi ollut, kuormasto olisi viivytännyt.⁵ 20 kilometriä vuorokaudessa täsmää varsin hyvin niihin tietoihin, joita on käytettävissä esim. Kaarle X Kustaan pääarmeijan marssista.⁶ Puhdas ratsastava osasto, jolla ei ollut kuormastoa vastuksinaan, saattoi luonnollisesti liikkua nopeammin, mutta sen operatiiviset mahdollisuudet olivat rajoitetut.

Merikuljetukset olivat täysin tuulista riippuvaisia. Toisaalta tiedetään sotalaivaston purjehtineen Tukholmasta Helsinkiin yhdessätoista päivässä,⁷ toisaalta hidas rahtialus lähti marraskuun alussa Tukholmasta ja joulukuussa jäätyi Raaseporin luo matkallaan Viipuriin.⁸ Päivämatka saattoi siis vaihdella noin viiden ja yhden peninkulman välillä.

3.3. LAATOKAN SEUDUN JA ITÄ-SUOMEN VÄESTÖ JA ELINKEINOT

KARTASSA 3 ovat asutustiedot Pähkinälinnan läänistä ja Käkisalmen läänin pogostoista sekä eräistä Kannaksen ja Itä-Savon pitäjistä.

Kartta osoittaa, että alueen selvästi tihein asutus oli Laatokan pohjoispuo-

³ *Renouard* 1961, s. 115–116.

⁴ Vrt. myös *Petander* 1968, s. 129 ja 140.

⁵ KrA Rullor 1654:3:832- ja 869; marssista sotatoimialueella ks. esim. lukua 9.2.4: Lewenhauptin armeija käytti Viipurin-Siestarjoen n. 80 km matkaan 4 vrk; Siestarjoen-Käkisalmen n. 100 km matkaan 7 vrk ja Käkisalmen-Nevanlinnan n. 120 km matkaan 5 vrk. Päivänopeuden maksimi oli siis noin 24 km/vrk.

⁶ *Carlbon* 1912, s. 16–20; *Bonnesen* 1924–58, s. 267–268; vrt. nykyistä arviota Upseerin käsikirja 1953, pitkällä marssilla 25... 30 km/vrk.

⁷ Ks. lukua 9.2.1.

⁸ Ks. lukua 10. 2. 5.

lella, Kurkijoen-Sortavalan seuduilla, siis juuri tarkasteltavan alueen ainoalla savikkoseudulla, jossa peltoviljelys jo ylitti kaskiviljelyksen. Leipäviljaomavaraisuus oli tällä seudulla varsin hyvä, ja useimpina vuosina viljaa riitti jopa vientiin¹, kun taas keskiarvoseuduilla ilmeisesti juuri ja juuri päästiin omavaraisuuteen.² 1650-lukua aikaisemmat tiedot alueen karjavarallisuudesta osoittavat, että Kurkijoen ja Sortavalan-Pälkjärven seudut kohoavat tässäkin muun Laatokan-Karjalan yläpuolelle³. Koko Itä-Suomessa oli verraten runsaasti hevosia, lähes joka talossa: myös hevosten kasvattajana Kurkijoen seutu kykeni vientiin.⁴ Kurkijoen asemaa korostaa vielä sen kehittynyt kalastus.⁵

Käkisalmen läänin toisena ääriseutuna oli itäraja, erityisesti Suojärven, Ilomantsin ja Pielisjärven pitäjät, jotka luonteeltaan liittyvät Pohjanmaan itärajan erämaapitäjiin. Näissä kaikissa asutus oli äärimmäisen harvaa, kaikilla kohdin se edes ei ulottunut rajaan saakka. Kaskiviljelys oli vielä valta-asemassa ja sen mukaisesti myös karjavarallisuus oli vähäinen.⁶

Tälle tutkimukselle erityisen merkittävää on, että koko Suomessa niittyjä oli tuolloin varsin vähän, ne olivat huonokasvuisia luonnonniittyjä ja sen mukaisesti hajallaan. Kun rehtalous vielä oli kehittymätöntä, heinät yleensä eivät kunnolla riittäneet talven yli, vaan karjalle oli syötettävä lehdeksiä.⁷

Täysin linnoittamattomia asutuskeskuksia raja-alueella olivat Taipale, Sortavala ja Brahea. Taipale oli keskiaikainen kaupunki,⁸ joka vielä vuonna 1617 oli saanut oikeudet käydä kauppaa ulkomaiden kanssa, mutta joka vuoden 1646 palon jälkeen oli nopeasti rappeutunut. Vuonna 1653 sitä oli jo kutsuttu vain mitättömäksi kyläksi.⁹ Kaksi muuta oli perustettu 1600-luvulla kokoaan seudun maakauppiaita merkantilismin edellyttämiin kaupunkeihin. Myös Salmia oli pyritty nostamaan kaupungin arvoon, mutta yritykset olivat epäonnistuneet, ja Sortavala ja Braheakin näyttävät 1650-luvulla olleen tuskin kyläpahaista kummempia, sillä maakauppiaita ei siirtyminen kaupunkiin lainkaan innostanut.¹⁰ Huomattavaa kaupallista tai sotilaallista merkitystä oli vain Pähkinälinnalla, Nevanlinnalla ja Käkisalmella, jotka käsitellään linnoitusten yhteydessä.

Käkisalmen läänin ja Inkerin asutusta leimasi 1600-luvun alkupuolella taapahtunut voimakas muuttoliike ja siitä johtunut kansallinen ja uskonnollinen jakautuneisuus. Ortodoksien määrä oli Stolbovan rauhasta lähtien sekä suh-

¹ Immonen 1958, s. 167–169 ja 179.

² Saloheimo 1963, s. 24.

³ Luukko 1938, s. 103 kartta.

⁴ Luukko 1958, s. 104; Immonen 1958, s. 195.

⁵ Immonen 1958, s. 202.

⁶ Kujala 1953, s. 18; Luukko 1958, s. 103 kartta; Laasonen 1967, s. 19–22.

⁷ Vilkkuna 1934, s. 285 seur; Jutikkala 1958, s. 21 seur; niityistä ks. myös VA RkV 2, selitykset.

⁸ Kirkinen 1970, s. 22.

⁹ Kähäri ym. 1953, s. 18–19.

¹⁰ Saloheimo ym. 1954, s. 219–220; Jokipii II 1960, s. 10; Kuujo 1970, s. 28.

teellisesti että absoluuttisesti vähentynyt runsaan Venäjälle suuntautuneen pakolaisuuden vuoksi.¹¹ Kansallisuuseroja esiintyi pääasiassa Inkerin itä- ja eteläosissa, joissa vanhastaan asui rinnan sekä suomen- että venäjänkielisiä ortodokseja. Laatokan-Karjalan alkuperäinen ortodoksiväestö taas oli valtaenemmistöltään suomenkielistä, jos kohta useat kauppasuhteittensa vuoksi taisivat myös venäjää.¹² Ortodoksien tilalle ja rinnalle oli siirtynyt lähinnä Viipurin läänistä luterilaisia asukkaita, joita virtasi edelleen Venäjälle saakka.¹³ Luterilaisuus sijoittui pääasiassa Käkisalmen läänin pohjoisiin osiin – Pielisjärvellä se oli jo valtaenemmistönä ja käsitti noin 5/6 väestöstä – sekä Pähkinälinnan läänin pohjois- ja länsiosiin. Tässä läänissä oli 2/3 asukkaista luterilaisia. Sen sijaan Inkerin itäisten pitäjien, Lopen, Spasskin ja Järvisaaren sekä Laatokan rantojen ortodoksisuus piti puolensa paremmin. Ensiksimitulla alueella luterilaisia oli vain noin 1/3, Sortavalan seuduilla vain noin 1/5 ja lännempänä Kurkijoellakin vielä alle puolet (Ks. LIITE 10).

Pakolaisia Venäjälle ajaneet uskonto- ja verotusolot¹⁴ olivat myös paikoilleen jääneitten voimakkaan tyytymättömyyden syinä samoin kuin kauppamiehiksi syntyneitten laatokankarjalaisten hätistely kituviin kaupunkiin. Ilmeisesti myös läänitysoloilla oli oma osansa tyytymättömyyteen, joskaan siitä vielä näiltä ajoilta ei ole suoria näyttöjä.¹⁵ Kun sekä uskonto että kauppa pitivät yllä yhteyksiä Venäjälle,¹⁶ eivät hyviksi muistetut entiset olot¹⁷ päässeet unohtumaan.

Seudun hallintomiehet ja Ruotsin hallitus kaatoivat öljyä liekkeihin suhtautumalla 1600-luvun alkupuolella ortodokseihin epäluuloisesti: esimerkiksi heitä ei haluttu linnoituskaupungin Käkisalmen porvareiksi, vaan pyrittiin pitämään ortodoksikauppiaat Salmassa, Sortavalassa ja Taipaleessa, eikä myöskään haluttu pitää paljon ortodokseja kerralla linnoitustöissä.¹⁸ Ajan puhdasoppisuus pyrki yhteiseen luterilaiseen uskoon, ja voittomaiden ortodokseihin kohdistettiin järjestelmällinen käännytyspolitiikka.¹⁹

Kannaksen länsiosan vanhat suomalaispitäjät, Savo ja Pohjanmaan itäraja olivat puhtaasti suomalaisia ja luterilaisia. Lapin selkosten poronhoito-

¹¹ *Forsström* 1890, s. 87; *Gadzjatskij* 1941, s. 243–246; neuvottelut pakolaisista v. 1649 ks. SRP XIII, s. 462–512 *Kan SkSb* I 1956, s. 101–117.

¹² *Kirkinen* 1970, s. 24.

¹³ HYYHKL, Janiunen 1956, s. 57–59, 61, 63 ym; *Žerbin* 1956, s. 42, 57 ym; Käkisalmen läänin osalta ks. paikallishistoriat; *Laasonen* 1967, s. 16–17; *Kuujo* 1969, s. 66–68.

¹⁴ *Gadzjatskij* 1941, s. 244; *Gadzjatskij* 1945, s. 18. Pakolaisliikkeestä ennen Venäjän-sotaa ks. myös *Žerbin* 1956, s. 40 ym.

¹⁵ *Jokipi* II 1960, s. 206.

¹⁶ *Kuujo* 1970, s. 25; vrt. myös *Gadzjatskij* 1941, s. 243.

¹⁷ Ks. tästä *Kirkinen* 1970, joka tuntuu muuttanut meillä tähän saakka vallinneita käsityksiä Laatokan-Karjalan oloista Novgorodin ja Venäjän vallan alaisena: 1500-luvun oloihin verrattuna alue 1600-luvulla köyhtyi.

¹⁸ *Kuujo* 1958, s. 48–50; *Kuujo* 1970, s. 24.

¹⁹ Käännytyspolitiikasta ks. esim. *Ignatius* 1865, s. 56; *Salomies* II 1949, s. 408 seur.; *Laasonen* 1967, s. 86–91; *Kuujo* 1969, s. 75–76 ym.

alueilla taas vaelteli tähän aikaan pääasiassa paimentolaiselämää viettävää saamelaisväestöä, joka oli saatettu luterilaisen kirkon piiriin.²⁰

3.4. LINNOITUKSET JA VARTIOSTOT JA NIIDEN TILA 1650-LUVULLA

3.4.1. Puolustuskyky yleensä

Rajan siirtyminen Lavaojalle ja Inkerin taa oli tuntuvasti vähentänyt Suomen linnojen arvostusta. Turun, Oulun ja Hämeenlinnan kohdalla tämä oli ymmärrettävää, sillä linnat sijaitsivat varsin etäällä Venäjältä tulevaa vaaraa ajatellen, mutta kun sama suhtautumistapa oli valtakunnan johdossa omaksuttu myös Olavinlinna ja Viipuriin, jopa eräissä suhteissa Käkisalmeen ja Pähkinälinnaan nähden, tämä oli epäkohta, jonka vastuunalaiset komentajat ja tarkastajat kipeästi tunsivat. Suomella ei kuitenkaan 1600-luvun alkupuolella ollut omaa linnoitushenkilöstöä, kuten Ruotsilla ja Liivinmaalla, joten sen osalta ei linnoitusten huollossa ollut suunnitelmallisuutta. 1650-luvun alussa osoitettiin menoarvioissa äärimmäisen vähän varoja linnojen korjaamiseen, minkä lisäksi enin osa verotavaroista oli lähetettävä pois itse paikalta, joten edes paikalla suunniteltuja korjauksia ei varojen puutteessa voitu toteuttaa.¹ Sotaa edeltäneenä vuonna 1655 oli erityisenä haittana se, ettei vahvistettua menosääntöä koko vuonna saatu Inkeriin, joten jouduttiin elämään päivästä toiseen suunnitelmatta,² mistä aiheutui monia hankaluuksia. Linnoitustyöt supistuivatkin 1650-luvun alkupuolella Pähkinälinnassa vuonna 1652 suoritettuihin välttämättömiin ylläpitokorjauksiin.³

Luonteenomaista kaikille Suomen ja Inkerin linnoituksille oli, että ne olivat saaneet vierelleen asutuksen, useimmissa paikoissa kaupungin. Vain keskiaikaisissa kaupungeissa Viipurissa ja Käkisalmissa myös tämän vanhin osa oli ympäröity kivimuureilla tai valleilla. Muualla esikaupunkia ympäröi paaluaitaus, jonka mukaan myös asutusta kutsuttiin hakuliksi (hackelverket). Tämän puolustuksellinen merkitys oli luonnollisesti vähäinen, ja paaluaitaus palvelikin lähinnä tulliaitana: tiukan paikan tullen oli tarkoitus siirtää hakulin asukkaat ydinlinnoitukseen.

²⁰ *Itkonen* 1948 I, s. 62–70 ja 112–122; II, s. 225 seur; käsityksiä tuon ajan saamelaisista ks. esim. RA Landshöv. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 7. 1. 1657 Tornio FR 72; RA Kammarkoll. ank. brev 156: 359 J. Graan kamarikollegiolle 23.12.1656 Uumaja FR 603.

¹ *L. Munthe* II 1906 korostaa s. 220 nimenomaan, että aikakauden merkityksettömimmät linnoitustyöt tehtiin juuri Suomessa. Ks. myös s. 104 ja 223 ja RA Livonica II vol. 172 Erik Stenbock neuvostolle 16.9 ja 26.11.1651; Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 24.10.1655 Narva FR 84; vrt. *Bonnesen* 1924–58, s. 664–666.

² RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 19. 12. 1655 Narva FR 84.

³ RA Livonica II vol. 172 Erik Stenbock neuvostolle 8. 1. 1652 Narva FR 84.

LIITTEESEEN 1 on koottu tiedot Suomen suunnan linnoituksista. Tarkan kuvan saamista näiden tykistöistä ja varikoista vaikeuttaa se, että vuodesta 1654 alkaen valtakunnan tykistöpääkirjaa pidettiin kovin epäsäännöllisesti, eikä erityistilejä ole kaikista linnoituksista saatavissa. Epäsäännöllisyys lienee johtunut paitsi 1650-luvun taloudellisesta kriisistä⁴ myös siitä, että pääkirja valmistui normaalisti kolmisen vuotta tilivuoden jälkeen, ja Kaarle X Kustaan aikana sotakollegion tykistöosastolla oli yllin kyllin tekemistä ilmankin että sihteerit olisivat ryhtyneet patistelemaan inventaareja tiheään vaihtuneilta linnanpäälliköiltä ja panneet kirjurit niitä kopioimaan.⁵

Suomen ja Inkerin linnoitusten merkityksen väheneminen 1650-luvulle tultaessa näkyy mm. siinä, että niiden tilinpidossa ei enää oltu kovin tarkkoja ja jos oltiin, niin ampumatarvikevarastot näyttävät pysyneen vuodesta toiseen jokseenkin samansuuruisina.⁶ Kulutusta ilmeni pääasiassa kunnialaukauksiin käytetyssä ruudissa: varsinaista kovapanosharjoittelua linnoitusten raskailla aseilla ei näy tapahtuneen, vaan tykkiväki sai vuodesta toiseen luottaa siihen, ettei ammattitaito pitkänkään tulitauon aikana ruostunut.

Liitteessä on linnoitusteknisten tietojen lisäksi ilmoitettu tykistön määrä kaliipereittain tykkimetalli- ja rautatykit eritellen. Samoin on kranaattien ja kuulien yhteenlaskettu määrä ilmoitettu kaliipereittain yleensä 2-naulaisiin saakka, joita pienempiä lähteet eivät tavallisesti erittele – sitä pienemmät kuulat valettiin itse paikalla lyijystä, mitä varten luotimuotteja yleensä oli käytettävissä.⁷ Ammusten riittävyys on laskettu jonkinlaisen vertailukohdan saamiseksi ampumatunteina. Saatua tuntimäärä, joka on pyörästetty lähinnä suurimpaan täyteen tuntiin, ilmoittaa, kuinka monta tuntia kyseessäolevan kaliiperin *kaikki putket yhtäaikaa* olisivat voineet ampuu. Kokonaistulitusaika olisi siis tykkimäärän ja tuntimäärän tulo. Samoin ruutimäärä ja sen riittävyys on ilmaistu suhteessa tykkien erittelyyn ammusmäärään.

Liite osoittaa ensiksikin, että Suomen ja Inkerin itäosan linnoitukset olivat linnoitusperiaatteiltaan vanhentuneita. Täysin uudenaikaista bastionijärjestelmää ei ollut toteutettu ainoassakaan, ja niissäkin, joissa sitä osittain oli sovellettu, tämä on jäänyt puolinaiseksi.⁸ Pähkinälinna, Käkisalmen ydinlinna ja Olavinlinna olivat vielä keskiaikaisen kivisen kehämuurin ja siinä olevien tykkitornien asteella, mitä haittaa tosin vähensi se, että niitä kaikkia ympäröi luonnonvesistö.

Toiseksi on todettavissa, että näissä linnoituksissa oltiin kaukana siitä tykistöperiaatteesta, jonka Kustaa II Aadolf oli luonut vakiinnuttaessaan kolme

⁴ *Steckzén* I 1930, s. 140; *H. Landberg* 1969, s. 3–10.

⁵ Ks. myös sekavuutta, joka ilmenee peräti 92 tykin kohdalla vuoden 1655 tileissä KrA Artilleridep. G II 4 Riksens artilleribok 1655:94.

⁶ KrA Artilleridep. G. II 4 Riksens artilleriböcker 1651–1655; ks. myös erityistilit sarjassa G III b.

⁷ Ks. esim. Turun tili KrA Artilleridep. G III b Åbo 1652–1656 fol. 1, 6 ym.

⁸ Linnoitusperiaatteista ks. *L. Munthe* II 1906 ja *J. Rinne* HAik 1930, s. 65– eri kohdin.

pääkaliiperia, 24-naulaisen puolikartaunin, 12-naulaisen kenttäslangan ja 3-naulaisen rykmentintykin.⁹ Kaliiperikirjavuus oli suuri, erityisesti Viipurissa ja Käkisalmissa, joissa oli molemmissa 11 pelkästään erilaisia kanuunakaliipereita, jopa Viipurissa harvinaiset 3,5 naulan aseet. Tämä osoittaa raskaan aseistuksen vanhuutta. Pähkinälinnan tykistön painopiste sen sijaan oli paljon käytetyillä kaliipereilla. Nevanlinnan kohdalla ihmetyttää, mitä tekemistä erikoistykkiensä kohdalla mainituilla kolmella petardilla siellä oli: ne olivat normaalisti pelkästään muurin murtamiseen käytettyjä lähiaseita.¹⁰ Liitteen tietoihin on tehtävä se varaus, että osa tileihin otetuistakin tykeistä varmasti oli käyttökeltottomia. Näin oli laita esim. Olavinlinnassa, jossa kuusi vuotta myöhemmin pidetty tarkastus osoitti murheellisia keltottomuuslukuja erityisesti pienten kaliiperien kohdalla.¹¹ Liitteestä on kuitenkin jätetty pois vain ne tykit, jotka nimenomaan ennen vuodenvaihdetta 1655–1656 mainitaan viallisiksi.

Kuulia ja kranaatteja kaikissa linnoituksissa oli varsin runsaasti. Ruudin kohdalla näyttäisi syntyvän kiinnostava lainalaisuus: kahdessa rajan lähellä olevassa linnoituksessa se näyttäisi riittävän huomattavalle osalle raskaitten aseitten kuulista, Käkisalmissa peräti 6/7:lle ja Pähkinälinnassakin noin 3/4:lle; sen sijaan rajalta edempänä olevissa Nevanlinnassa, Viipurissa ja Olavinlinnassa vain noin puolelle. Selvää onkin, että Käkisalmeista ja Pähkinälinnasta pidettiin parempaa huolta kuin muista, mutta aivan suoraviivaisesti ei ruudin riittävyyslukuja tule tulkita, sillä on vaikea tietää, mikä oli todella käyttökelpoisen ruudin määrä – musta ruutihän imi helposti kosteutta ilmasta ja pilaantui – ja lisäksi eri aseitten käyttökelpoisuus on vaikuttanut asiaan. Ja lopulta ruutimäärissä on voinut eri ilmoitusajankohtien välillä tapahtua muutoksia, jotka eivät näy käytettävissä olevissa tileissä. Toisaalta on ilmeistä, että esim. Viipurin asema oli hieman toinen kuin Pähkinälinnan ja Käkisalmen: se oli varikko, josta jaettiin ruutia marssiville sotaväenosastoille, kun taas viimeksimainitut käyttivät kaiken omiin tarpeisiinsa. Nämä epävarmuuskijät huomioon ottaen luvut antavat jonkinlaisen kuvan Käkisalmen ja Pähkinälinnan keskeisyydestä. Se, että ruutimäärä ei olisi riittänyt raskaitten aseitten kaikkien kuulien ja kranaattien ampumiseen, ei tässä merkinne muuta kuin juuri ruudin vaikeaa varastoitavuutta. Käytännössä linnat tälläkin ruutimäärällä saattoivat kestää viikkokausien piirityksen. Tykkienhän ei toki tarvinnut kaiken aikaa olla äänessä, joten pikkutykeille ja musketeille toki riitti jakamista.

⁹ Ks. tästä esim. *Hammariskiöld* 1941, s. 34; *Korhonen I* 1939, s. 69; *Jakobssonilla* 1938, jonka tietoja on käytetty liitteen laskelmien pohjana, on varsin yksityiskohtainen kuvaus 1600-luvun alun tykistöstä.

¹⁰ Ks. *Jakobsson* 1938, s. 337.

¹¹ KrA Artilleridep. G III b Nyslott, tarkastuspöytäkirja 25.10.1662: eritellyistä tykeistä ja falkoneista 14 oli kunnossa ja 12 keltottomia.

Inkerin itäosien ja Suomen linnoitusten upseeriston ja tykistön ammattimiesten kohdalla esiintyi 1650-luvun keskivaiheilla monia sekavuuksia. Tämä johtui osaltaan siitä, että elettiin juuri voimakasta siirtymäkautta, jolloin vanhat komentajat olivat siirtymässä syrjään, ja sotakollegio, joka juuri oli saanut kuninkaalta luvan kirjoittaa valtakirjat,¹² sotki alkuaikoina asioita kirjoittamalla samaan virkaan useille miehille valtakirjat. Yksi syy sekavuuteen oli se, että Kristiinan viimeisenä hallitusvuonna oli harkittu tykkiväen vähentämistä Suomen ja Inkerin tykkikomppaniassa, jonka päällikkönä oli kapteeni Nils Loberg. Tämän mukainen ohjerullakin oli jo laadittu, mutta kuningas Kaarle X Kustaa oli valtaistuimelle noustuaan päättänyt pitää tykkiväen ennallaan.¹³ Tästä johtunutta epä tietoisuutta lisäsi se, että Lobergin komppaniassa kaikki ei näytä olleen kohdallaan, osittain sen miehiä oli komennettu kentälle, osittain palkkauksen viivästyminen vuosikausia¹⁴ tai epävarmuus toimen jatkuvuudesta oli aiheuttanut vakanssien tyhjäksi jäämistä ja lopulta Loberg itse oli yllättävän karkäs toteuttamaan supistetun menosäännön.¹⁵

Linnoitukset palvelivat yleensä myös proviantteina, joista mm. varusväen elintarvikkeet jaettiin. Itä-Suomen linnakkeitten – ennen muita Käkisalmen ja Pähkinälinnan – proviantit osoittavat, että ainakin vielä vuosien 1655 ja 1656 vaihteessa niissä elettiin täysin rauhanomaissa oloissa. Molemmissa oli näet tällöin varastossa vain viljaa (Pähkinälinnassa lisäksi suolaa): muut elintarvikkeet oletettiin siis saatavan proviantin ulkopuolelta. Sotakollegio edellyttikin, että näin tapahtuisi ja että miehet rahapalkallaan, vaihtamalla tai porvareille tekemällään työllä hankkisivat muita elatukseensa kuuluvia parseleita.¹⁶ Käkisalmen 897 tynnyrin viljavarasto olisi riittänyt pelkälle varuskunnalle palkkaviljaksi noin 10...11 kuukaudeksi ja syötäväksi säännösteltynä noin 2 vuodeksi 4 kuukaudeksi. Pähkinälinnan oma 854 tynnyrin varasto taas olisi vastaavasti riittänyt noin vuodeksi ja 2 vuodeksi ja 4 kuukaudeksi.¹⁷ Myös Viipurissa, jonka proviantin 1 608 tynnyrin leipäviljaerä olisi riittänyt yli 500 miehelle vuoden vilja-annokseksi, olivat muut elintarvikemäärät aivan vähäisiä. Olavinlinnassa ei tällöin mainittu provianttia lainkaan ilmeisesti vuo-

¹² *Steckzén* I 1930, s. 170–171.

¹³ KrA KrKR 1655:39 Kustaa Hornille 1.2.1655; KrKR 1655:315 ja 646 Kustaa Hornille 16.5. ja 28.9.1655.

¹⁴ Tämä koski myös varsinaisen varusväen päällystää, ks. esim. KrA KrKBB 1655:1:601 Robert Gairdner kesäk. 1655: on palvellut 4,5 vuotta yht. 750 talarilla, luvattu vuosipalkka 800 t.

¹⁵ Mahdollisesti Lobergilla oli riitaisuuksia ainakin Pähkinälinnan tykkiluutnantin Bengt Andersonin kanssa: sotakollegio joutui pelastamaan luutnantin virkaansa; ks. edellisiä viitteitä sekä KrA KrKBB 1655:2:373 Kustaa Horn 21.11.1655 Narva; KrKBB 1655:1:837 Nils Loberg jouluk. 1655 Viipuri; KrKR 1655:639 Kustaa Hornille 20.9.1655.

¹⁶ KrA KrKP 3.12.1655; vrt. tähän palkanmaksua KrA MR 1655:9: 1031 ja 1134 Käkisalmen ja Pähkinälinna.

¹⁷ VA 9691:512 ja 531; vrt 9691:507 ja 508 sekä 521–523 varuskunnan tarve. Vrt. myös inventaaria 1.12.1656, liitteenä RA Skr. till Rådet CXG G. A. Lewenhaupt 25.11.1656 Rautu: tämä osoittaa, että ennen sodan alkua provianttiin tuli yksityisten viljoja. Sen sijaan VA 9692:790 on selvästi ajoitusvirhe, vrt. 9692:497.

den 1654 palon johdosta.¹⁸ – Pähkinälinnaa ja Käkisalmea toisiinsa verrattaessa on muistettava, että Käkisalmi oli paremmassa asemassa, koska myös kaupunki oli linnoitettu ja porvareilla epäilemättä oli elintarvikkeita varastossaan: Pähkinälinna taas saattoi odottaa saavansa pahan päivän tullen huollettavakseen myös hakulin asukkaita.

Seuraavassa tekstissä on erikseen mainittu ne linnoitukset ja kaupungit, joilla kiinteän tai liikkuvan varustuksensa puolesta saattoi olla puolustuksellista merkitystä tai jotka olivat pysyviä etuvartioita. Sellaiset keskiaikaiset varustukset, jotka jo olivat tuhoutuneet, on jätetty tästä pois, esim. Olavinlinnan kanssa yhtäaikaan rakennettu Orivirran saarto¹⁹ tai Kivennavan linnake.²⁰ Samoin on jätetty mainitsematta ne sotilaallisesti vähämerkityksiset kartanotyöt, joita suurläänityksillä tehtiin. Näistä ehkä tärkein oli Pietari Brahen teettämä Brahelinna, jolle 1640-luvulla rakennettiin kivimuuria. Tämä valmistui kuitenkin vasta 1670-luvulla, eikä se valmiinakaan olisi merkinnyt Savon puolustamisella mitään.²¹

3.4.2. Inkerin itäosa ja Käkisalmen lääni

3.4.2.1. Pähkinälinna

Venäläisten vuonna 1323 alullepanema ja ruotsalaisten vuonna 1612 valloittama Pähkinälinna oli asemaltaan erinomaisen edullinen: se sijaitsi lahdessa, josta Laatokka voimakkaasti virraten laskeutui Nevaan, ja keskellä virtaa olevana saarilinnoituksena se saattoi hallita koko Nevan liikennettä omalla kohdallaan. Linnoituksen kymmenestä tykkitornista seitsemän oli ulkomuurissa ja kolme sisälinnan kulmissa.¹

Pähkinälinnan hakuli sijaitsi Nevan pohjoisrannalla. Sen asukasluvu oli noin neljänsadan vaiheilla. Virran eteläpuolella taas sijaitsi Pähkinälinnan karjakartano, jonka edessä, rannan ja linnoituksen välissä, oli kolme pientä saarta.² (Ks. kuvaa s. 173).

Menosäännössä edellytettiin Pähkinälinnan miehitykseksi 150 miestä, joten vuodenvaihteen 1655–1656 varuskunta oli hieman alimittainen.³ Kesällä 1655

¹⁸ VA 8616:36, 981–982; vrt. KrA KrKBB 1655:1:703 I. Pistolekors 7.1.1655 Olavinlinna; muonannoksista ks. *Korhonen I* 1939, s. 75.

¹⁹ *Pirinen* 1949, s. 258; *Pekka Lappalainen I:1* 1970, s. 272 ym.

²⁰ *Viljanti I* 1957, s. 350–357.

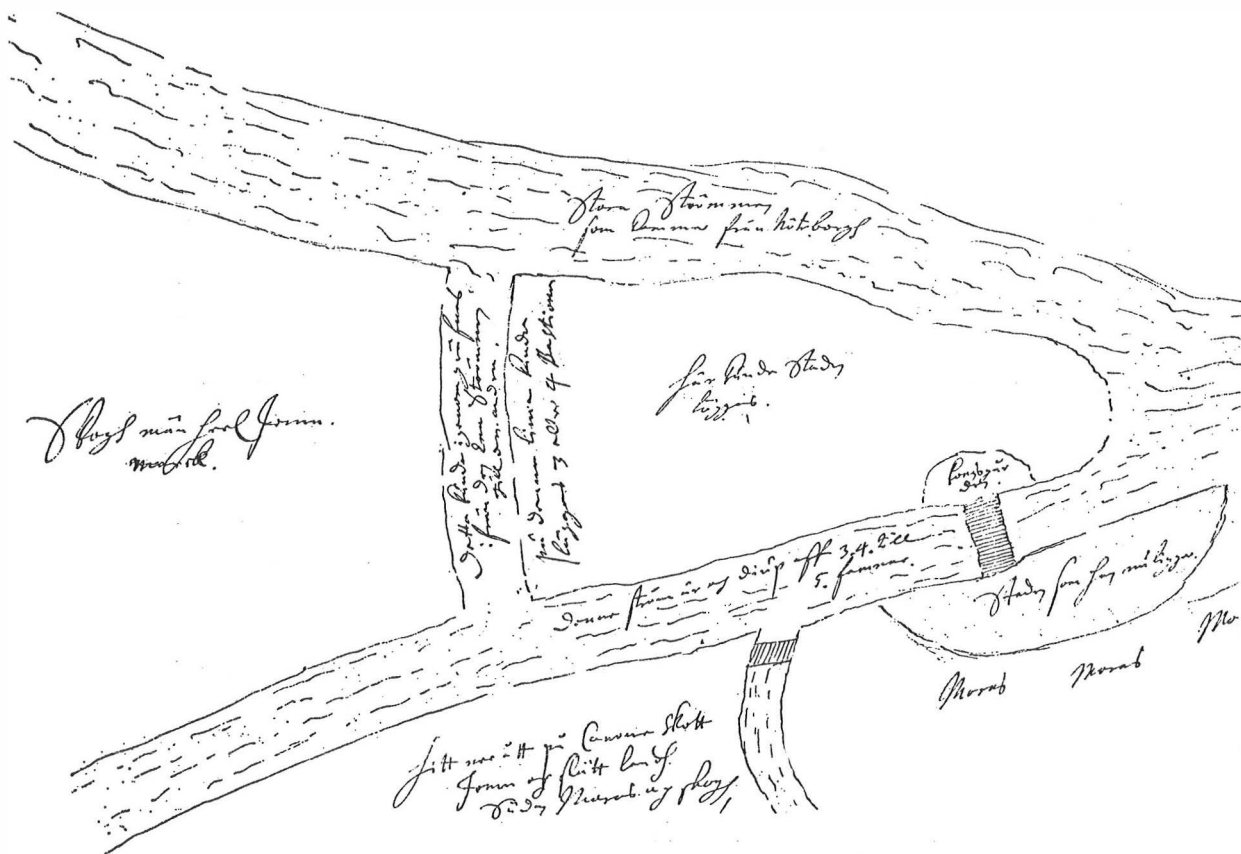
²¹ *Pinomaa* 1949, s. 19–26; *Jokipi I* 1956, s. 266–276 ja II 1960, s. 100.

¹ *L. Munthe I* 1902, s. 568 ja taulu 47; *E. J. Juva* 1927, s. 356; *Otšerki istorii Leningrada* 1955, s. 17.

² *Forsström* 1890, s. 68; VA Jäljennöksiä Ruotsin VA:n kartoista . . . Rulla 32:44:4.

³ KrA MR 1655:18; vrt. RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 13.6.1656 Riika.

4 Kaarle X Kustaan . . .

Kuva 2. Kustaa Hornin vuonna 1654 Nevanlinnasta piirtämä kartta. Pohjoinen on kartassa alhaalla, Neva ja Ohta virtaavat siis vasemmalta oikealle. Oikealla Ohtan eri puolilla puoliympyröillä osoitetut kuninkaankartano ja Nevanlinnan kaupunki. Kartassa on myös Hornin ehdotus kaupungin siirtämisestä Nevan ja Ohtan väliselle niemelle sekä niemen katkaisemisesta kaivannolla Nevasta Ohtaan. RA Livonica II vol. Kustaa Horn kuninkaalle 29. 11. 1654 Nevanlinna FR 84.

Pähkinälinnan komentajaksi oli tullut majuri Frans Grave,⁴ ja linnoituksessa olleet komppanian päälliköksi nimitettiin keväällä 1656 monien vaiheiden jälkeen linnoituksessa aikaisemmin palvellut luutnantti Johan Mårtensson Spiggh.⁵

Liitteessä esitetyt tiedot ja Pähkinälinnan kunnossapitotyöt huomioon ottaen linnoitusta on pidettävä varsin lujana: sen aseistuksen pääpaino oli keskiraskaassa tykistössä, ja sillä se kykeni taistelemaan pitkään, varmasti estämään Nevan pääväylän liikenteen ja aiheuttamaan rynnäkköä yrittävälle raskaat tappiot.

3.4.2.2. Nevanlinna

Toisin kuin Pähkinälinnassa, jossa hakuli oli kehittynyt linnoituksen ympärille, Nevanlinnaan syntyi ensin kaupunki, jota oli tarkoitus ryhtyä linnoittamaan.

⁴ VA 9691:503. Graven valtakirjaa ei ole löytynyt; mahdollisesti hän sai viran Kustaa Eevartinpojan määräyksestä väliaikaisena ja sai sen pitää, kun kuninkaan nimittämä eversti H. Sasse ei saapunut paikalle; ks. RA RR 1655:1135 valtakirja Henrik Sasselle. Gravesta ks. RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M.G.De la Gardielle 17.3. 1656 P-linna.

⁵ Tässäkin tapauksessa valtakirjoja tuli kahdelle miehelle, ks. KrA KrKBB 1655:2:353, 1656:1:363 ja 367 Kustaa Horn 26.9.1655 Narva ja 30.1. ja 11.2.1656 Käkisalmi.

Se oli perustettu vuonna 1632 tapulikaupungiksi, jonka piti hoitaa lähinnä Venäjän kauppaa. Siitä tuli kuitenkin Karjalan jopa Savon tapuli ja Viipurin paha kilpailija, mutta toivottu Venäjän-kauppa jäi pieneksi. Kaupunki sijaitsi Nevaan laskevan Ohtajoen oikealla rannalla. Paikka oli erinomainen, sillä Ohtan syvyys oli kaupungin kohdalla 6...9 kyynärää, joten suurehkotkin alukset pääsivät kaupungin rantaan saakka. Kaupungin asukasluku oli 1 000 hengen vaiheilla. Siinä oli noin 200 taloa, ja valan vannoneita porvareita oli nelisenkymmentä.⁶

Varsinaisia linnoituslaitteita Nevanlinnassa ei vielä ennen sotaa näytä olleen. Ilmeistä on, että liitteessä mainitut tykit oli sijoitettu kuninkaankartanoon, joka sijaitsi Ohtan ja Nevan välisellä niemekkeellä sillan kaupunkiin yhdistämänä. Toinen silta ylitti Ohtaan laskevan pienen puron. Suuren Nevan yli ei vienyt siltoja, vaan siitä mentiin yli hieman kaupungin yläpuolelta lautalla.⁷

Inkerin kenraalikuvernööri Kustaa Eevertinpoika Horn oli virkaantulo-vuonnaan 1654 kiinnittänyt huomionsa Nevanlinnan suojattomuuteen ja peräti omakätisen kartan laatien ehdottanut, että kaupunki siirrettäisiin kokonaisuudessaan samalle niemekkeelle, jolla kuninkaankartano sijaitsi. Niemeke olisi ollut erotettavissa muusta mantereesta kaivannolla. Horn elätti ajatusta sitkeästi mielessään, ja kun Nevanlinnaan olisi vuonna 1655 rakennettu saksalainen kirkko, hän ei sallinut tätä, vaan tiukkasi valtaneuvostolta varmaa tietoa siitä, mihin linnoituslaitteet tulisivat. Kun asia hautautui Tukholman vi-rastoihin, ei Hornin puolustusystävällinen viivyttely auttanut. Vasta sodan aikana paikkaa todella linnoitettiin.⁸

3.4.2.3. Käkisalmi

1650-luvun asussaan Käkisalmen linna, jonka ruotsalaiset olivat valloittaneet vuonna 1580, oli kokonaan muureilla ympäröity saari, jossa oli kaksi tykkitornia. Myös kaupunki sijaitsi saarella, ja sen ympärillä oli viisi bastionia. Mantereelle syntyneen esikaupungin yhdisti kaupunkiin puinen silta, ja samanlainen oli myös kaupungin ja linnan sekä kaupungin ja sen vieressä olevan Kallio-

⁶ *Forsström* 1890, s. 68 ym; *Bonsdorff* 1891 eri kohdin: *Bonsdorff* näyttää olettavan, että kaupungissa oli linnoituksia jo ennen sotaa: mitään tähän viittaavaa kirjoittajaei löytänyt. B. nojanneet toteuttamattomiin suunnitelmiin. Vrt. kuvaa.

⁷ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 29.11.1654 Nevanlinna FR 84; VA Jäljennöksiä Ruotsin VA:n kartoista . . . Rulla 34:44:1.

⁸ *Carlön* 1903 syyttää s. 35 Hornia välinpitämättömyydestä Nevanlinnaan kohtaan. Syytös on perustelematon, sillä Horn esitti ajatuksiaan useaan otteeseen. Välinpitämättömyys oli Tukholmassa. Ed. lisäksi ks. mm. RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 24.10.1655 Narva; RA RR 1655: 50v kuningas Kustaa Hornille 15.1.1655. Hornin kartassa 29.11.1654 on kaupungin ja kuninkaankartanon ympärillä korkeintaan paaluvarustus. Ks. myös RA Livonica II vol. 175 S.G.Helmfelt 18.8.1659 Nevanlinna, joka osoittaa, ettei Kristiinan aikana laadittuja linnoituspäiirustuksia ollut toteutettu.

saaren välissä. Kaupungin asukasluvusta ei 1650-luvun osalta ole tietoa: 1500-luvulla se oli ollut Turun ja Viipurin suuruusluokkaa, mutta aloittanut kehityksensä sotien jälkeen käytännöllisesti katsoen alusta.⁹ 1600-luvulla Käkisalmeä pyrittiin pitämään nimenomaan luterilaisena: 1630- ja 1640-luvuilla maaherra olisi halunnut sijoittaa Käkisalmeen eräitä Pohjoisläänin kauppiaita, mutta keskushallitus oli kieltänyt tämän, etteivät nämä voisi kavaltaa linnaa. Samaten 1640-luvulla varottiin ottamasta linnan korjaustöihin paljon ortodokseja.¹⁰

Käkisalmen linnan korjaus ja uuden asemakaavan laatiminen kaupungille oli kuulunut siihen ohjelmaan, joka vuonna 1651 oli laadittu Inkerin ja Käkisalmen linnojen kunnostamiseksi.¹¹ Tämä oli kuitenkin jäänyt suunnitelmaksi, ja joskin Käkisalmissa suoritettiin vuoden 1655 vaiheilla joitakin töitä, ne olivat vähäpätöisiä ja koskivat pääasiassa sisustusten siistimistä sekä vähäisiä ylläpitotöitä kaupungin ja linnan valleilla.¹²

Kun jo vuonna 1647 maaherra Metstaken yritykset saada varoja linnan korjaamiseen olivat sotakollegiosta saaneet vastauksen, että maaherran olisi hankittava tukia, etteivät linnoituslaitteet sortuisi,¹³ ei ole ihme, että jopa linnan komentaja Robert Gairdner Käkisalmen kesällä 1655 jättäessään kauhisteli linnoituksen tilaa, puhumattakaan Kustaa Hornista, joka tarkastusmatkallaan tammikuussa 1656 kirjoitti tuohtuneena sotakollegiolle, että rohkea ja päätäväinen komentaja olisi tarvinnut »ei tuhatta vaan ainoastaan viisisataa» miestä linnoitukseen päästäkseen. Hornin tarkoitus oli tuolloin vahvistaa linnaa puuvaruksin,¹⁴ ja työt pääsivät ilmeisesti käyntiin, mutta sotilaiden huonokuntoisuuden vuoksi ne sujuivat äärimmäisen hitaasti.¹⁵

Robert Gairdnerin jälkeen Käkisalmen komentajaksi oli nimitetty Olavi Pentinpoika, jonka komppanian miehet olivat varuskuntana myös Salmissa ja Nevanlinnassa. Käkisalmen miehistö näyttää olleen Hornin sanojen mukaan ikivanhaa ja huonosti palvelukseen kelpaavaa.¹⁶ Vuoksen väylän vartiointi oli tutisevissa käsissä.

3.4.2.4. Salmin rajavartiosto

Ainoa säännöllisesti toiminut rajavartiosto oli Salmin ja Aunuksen rajalla Sortavalasta tulevan polun varressa. Sen päällikkönä oli Salmin pormestari

⁹ E. J. Juva 1927, s. 252–254; *Kuujo* 1958, s. 29. *Kirkinen* 1970, s. 22–23;

¹⁰ *Kuujo* 1958, s. 45–50.

¹¹ L. Munthe II 1906, s. 223.

¹² KrA MR 1655:9:1307.

¹³ L. Munthe II 1906, s. 223.

¹⁴ KrA KrKBB 1655:1:599 Robert Gairdner 30.5.1655 Käkisalmeä; KrKBB 1656:1:363 Kustaa Horn 30.1.1656 Käkisalmeä.

¹⁵ RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M.G.De la Gardielle 11.3.1656 Pyhäjärvi.

¹⁶ Olavi Pentinpojan valtakirja KrA KrKR 1655:465 O.P:lle 3.7.1655; miehistöstä ks. KrA KrKBB 1656:1:363 Kustaa Horn 30.1.1656 Käkisalmeä.

Henrik Blankenhagen, joka oli määrätty rajatarkastajaksi vuonna 1634. Blankenhagenin tehtävä oli rajaliikenteen valvonta, rajan yli kulkevien passiluetelon pito, väärän rahan ja painojen valvonta sekä maakaupan estäminen.¹⁷ Itse hän näyttää pitäneen tehtäväänsä hengenvaarallisena: hänen apunaan oli aluksi 20 Käkisalimesta määrättyä sotilasta. Määrä oli vuonna 1646 korotettu periaatteessa 30:een, mutta 1650-luvun puolivälissä Salmin vartioston todellinen vahvuus näyttää olleen 24 miestä.¹⁸ Mikään puolustusjoukko tämä osasto luonnollisestikaan ei ollut, vaan tarkoitus oli, että sen miehet palaisivat Käkisalmeen, jos venäläiset hyökkäisivät.¹⁹

3.4.3. Suomen-Karjala ja Savo

3.4.3.1. Viipuri

Viipuri oli vanhastaan Etelä-Suomen viimeinen portti: sen kautta kulkivat tärkeät tiet Kannakselta ja Laatokalta länteen sekä väylä Suomenlahdelta Suomenvedenpohjaan. Vanhan sisälinnan merkitys puolustuslaitteena oli jo varhain kaventunut, ja tehtävät siirtyneet sitä ympäröiville bastioneille, Eerik Akselinpoika Tottin rakennuttamalle kaupunginmuurille sekä 1570-luvulla rakennetulle kiviperustaiselle maavallille, jossa oli kaksi bastionia. Vallin edessä oli leveä vallihauta, jonka reunat oli muurattu. Samalla oli myös vanhalle muurille rakennettu osittainen maavahvike sekä kaksi ulospistävää bastionia.¹ Kun viimeinen korjaus oli ollut 1570-luvulla², varustukset alkoivat rappeutua, muurit kaatuilivat, valleilla oli kaupungin naisilla kaalipenkkejä ja siat tonkivat niillä.³ Kaupungin tykistöstä oli valleille sijoitettu vain neljä puolikartautnia, yksi muu metallitykki, kahdeksan kuusinaulaista rautatykkiä sekä yksi pieni kunnialaukauksiin käytetty tykki, eikä näilläkään ollut erityisiä patteireita tai edes linnoituskoreja suojanaan.⁴ Sotakollegio oli 1650-luvun alussa suunnitellut linnoituksen korjaamista, jopa lähettänyt kaupungille joitakin kehotuksia puuttua asiaan, mutta kun kehotukset olivat jääneet huomiotta, asia oli unohtunut.⁵

¹⁷ *Kuujo* 1963, s. 30; RA Livonica II vol. 201 Kaksi ajoittamatonta Blankenhagenin kirjettä, mahdollisesti vltta 1637.

¹⁸ KrA MR 1655:9:1134.

¹⁹ RA Krigskoll.till KM vol. 1 Förslag på Krigsfolket uthi Ingermanland 14. 7. 1656.

¹ *Hornborg* 1942, s. 156 ja liite sivujen 176 ja 177 välissä.

² *L. Munthe* II 1906, s. 86; *E. J. Juva* 1927, s. 161.

³ *Lagus* 1893, s. 90–92, 126–133, 152–158; *Ruuth* 1908, s. 278–279 ja 452; *Hornborg* 1942, s. 178; KrA KrKBB 1656:3:1899 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare 30.5.1656 Viipuri; RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare neuvostolle 20.6.1656 ja liite 15.6.1656 FR 59.

⁴ VA Acta historica laatikko 3 Viipurin porm. ja raati neuvostolle 20.6.1656.

⁵ *L. Munthe* II 1906, s. 221.

Viipurin kaupungin asukasluku oli 1650-luvulla noin 3 500, josta kolmannes asui vanhan muurin sisällä olevassa kaupungissa, kolmannes Vallissa ja Pant-sarlahdessa ja lopulta yksi kolmasosa lännen puolella olevalla Siikaniemellä, joka oli varakkaitten asuinsijaa.⁶ Muurin sisällä ollut varsinainen kaupunki oli palanut vuonna 1652, ja jälleenrakennustyössä noudatettiin vuonna 1638 suunniteltua asemakaavaa. Kaupunkialueen noin 150 talosta osa oli jo kivitaloja. Myös sillan takana oleva Siikaniemi oli vuonna 1644 saanut asemakaavan; sen sijaan Valli, joka oli syntynyt kaupunkia ympäröivän maavallin sisään, ja Pantsarlahti olivat sekasortoisia hökkelikyliä. Näitä ympäröi kuitenkin paaluaitaus.⁷

Itse linnaa käytettiin 1650-luvulla varikkona ja majoituspaikkana. Se oli kuitenkin liian pieni esim. silloin kun marssiva sotaväenosasto sattui yöpymään kaupungissa. Sotilaat jouduttiin tällöin majoittamaan kaupunkilaisten luo, mistä aiheutui runsaasti epäsopua.⁸ Linnan sotilaallisen merkityksen vähenemistä osoittaa, että sen päällikkönä toimineella Aron Johansson Klöfverskiöldillä oli aikaisemmista linnanpäällikön tehtävistään huolimatta puhtaasti siviilivirkamiehen ansioita.⁹

3.4.3.2. Olavinlinna

Olavinlinna oli Itä-Suomen linnoituksista nuorin, ainoa, joka alunperin oli rakennettu kestäväksi myös tuliaseita.¹⁰ Se vartioi vesireittiä Saimaalta Pohjois-Savoon, ja myöhäiskeskiajalla siihen näkyy liittyneen laaja etuvartioverkko, joka valvoi Hiitolanjoelta tulevaa liikennettä. Olavinlinnan lisäksi tärkein tukikohta oli Orivirran saarto¹¹, joka pystyi valvomaan väyliä Orivedeltä Savoon. Tämä oli 1650-luvulla jo rappeutunut.

Vuolaan Kyrönsalmen keskellä kohoava kalliosaari oli 1600-luvulla kokonaan muureilla ympäröity. Alkuperäisiä keskiaikaisia torneja oli kolme, Kello-, Kirkko- ja Pyhän Eerikin torni, 1560-luvulla oli rakennettu lisäksi Paksu torni ja vuosina 1604–1608 Kijlin torni.¹² Näistä kuitenkin P. Eerikin torni oli jo pahasti rappiolla, eikä siinä enää 1650-luvulla liene pidetty tykkejä.¹³ Linnan edellinen korjaus oli ollut 1630-luvulla.¹⁴

Vuonna 1654 Olavinlinnan kaikki puuosat olivat tuhoutuneet tulipalossa, mm. kaikki tykkien lavetit. Olavinlinnan henkilöstö oli itse aloittanut välttä-

⁶ Ruuth 1908, s. 328.

⁷ Ruuth 1908, s. 261, 269 ja 278–283.

⁸ Ruuth 1908, s. 456.

⁹ *Elgenstierna* IV, s. 199.

¹⁰ *E. J. Juva* 1927, s. 115.

¹¹ *R. Linne* 1947, s. 132–136; *Pekka Lappalainen I:1* 1970, s. 272.

¹² *Aspelin* 1886, s. 10–11; *Sinisalo* 1961, s. 11, 17–19.

¹³ Ks. KrA Artilleridep. G III b Nyslott, tarkastuspöytäkirja 25. 10.1662.

¹⁴ *Saarenheimo* 1939, s. 204; ks. myös *L. Munthe* II 1906, s. 271.

mättömmät korjaustyöt saadakseen linnoituksen puolustuskuntoon, mutta toistuvista anomuksista huolimatta näitä hidastivat työvoiman puute, kaiken materiaalin niukkuus sekä ennen kaikkea rahan puute, sillä rahavaikeuksien kanssa kamppaileva sotakollegio pystyi auttamaan pitäjäläisten erityisverolla kustantamaa ja suorittamaa¹⁵ korjaustyötä vain kahdella leiviskällä terästä ja kippunnalla rautaa sekä yhden sepän ottamisella menosääntöön. Näyttää siltä, että tärkeimpänä pidettiin juuri lavettien korjaamista, johon sekä teräksiset että seppä oli tarkoitettu.¹⁶ Ainakaan ennen sotaa ei ehditty »rakentaa ralinnaa entiseen loistonsa».¹⁷

Olavinlinnalla oli 1650-luvun puolivälissä huono onni komentajiensa kohdalla: kaksi kuoli aivan peräkkäin ja sekavien vaiheiden jälkeen viran sai sitä välillä hoitanut seudulta kotoisin ollut Israel Pistolekors juuri ennen sodan alkamista.¹⁸ Linnan tykkiväki puolestaan oli vain osittain toimintakykyinen, sillä konstaapeleista toinen oli sokea ja toinen vielä lähes lapsen kirjoissa.¹⁹

Savonlinnan hakuli oli saanut kaupunginoikeudet vuonna 1639, mutta se oli vain noin 300 asukkaan pikkukylä, joka sijaitsi linnan länsipuolisen virran takana.²⁰

3.4.4. *Länsi-Suomi*

3.4.4.1. Hämeenlinna

Hämeenlinna sijaitsi Vanajaveden kapeikon rannalla monien kulkureittien risteyskohdassa. 1600-luvulla linnan puolustuksellinen merkitys oli jo vähäinen, sillä v. 1611 päättyneissä korjauksissa sen molempien tykkitorniin ampuma-aukot oli muurattu tukkoon. Sen sijaan vuonna 1606 rakennettu uusi valli oli tärkeä. Tämän etuvarustuksena oli vielä maan puolella pitkä paaluaita, jonka ulkopuolella oli kaksihaarainen 1,5 km pitkä vallihauta. Harvinaisen moninkertaisesta järjestelystä huolimatta linna ei ollut ajanmukainen, eikä se 1650-luvun kunnossaan olisi kestänyt piiritystä¹.

¹⁵ *Jokipii* II 1960, s. 96; RA Landshövd.skr. Viborg vol 1 Johan Rosenhane neuvostolle 24.11.1654 Viipuri FR 59.

¹⁶ KrA KrKBB 1654 Israel Pistolekors 22.10.1654 ja 29.10.1654 Olavinlinna; KrKBB 1655:1:703 ja 705 Israel Pistolekors 7.1. ja helmikuussa 1655 Olavinlinna; KrKR 1655:54 Israel Pistolekorsille 2.3.1655; KrKBB 1655:1:835 Nils Loberg 13.4.1655 Viipuri; KrKR 1655:514 Nils Lobergille ja 515 Hans Olofssonille 3.8.1655; KrKR 1655:727 Hans Olofssonille 7.11.1655.

¹⁷ Sanat Israel Pistolekorsin 29.10.1654.

¹⁸ Viitteen 16 lisäksi ks. KrA KrKBB 1656:3:2033 I. Pistolekors 7.6.1656 Olavinlinna; KrKBB 1656:3:2055 Anders Skog keväällä 1656 ja liite: Stålarmin kirje Skogille 29.3.1656 Viipurin linna.

¹⁹ KrA KrKBB 1655:1:835 Nils Loberg 13.4.1655 Viipuri.

²⁰ *Saarenheimo* 1939, s. 152; *Pekka Lappalainen I:1* 1970, s. 847.

¹ *Ailio* 1917, s. 149–153, 219–223; *Drake* 1968, s. 24–25.

Hämeenlinna oli selvästi toisarvoisessa asemassa 1650-luvulla, vaikka siellä suoritettiin korjaustöitä.² Sen kalustoa ei pidetty sotakollegion tykistöosaston inventaareissa, ja linnan yhdeksän vanhaa rautatykkiä mainitaan uudelleen vasta sodan alettua, kun linnoitus kiireesti miehitettiin. Linnan hopmannina toimi ennen sotaa Jürgen Bergman.³

3.4.4.2. Turku

Samaten Turun linna oli puolustuksellisesti toisarvoinen. Se oli syntynyt keskiajalla sataman suojaksi, mutta palveli 1650-luvulla hallintorakennuksena ja käsiaseitten keskusvarikkona, eikä esimerkiksi sen kahta suurinta tykkiä varten ollut ainoatakaan kuulaa. Vuonna 1653 linnasta oli lisäksi myyty huomattava ase-erä romuksi.⁴

Linna oli pääosin säilynyt 1500-luvun lopun asussaan, ja se oli kohtalaisessa kunnossa: sen toisesta loistoajasta, Pietari Brahen kenraalikuvernöörikaudesta oli vain muutama vuosi.⁵ Maan puolelta linnaa suojasivat tähän aikaan kaksinkertaiset vallihaudat, sivuilta sen taas varmistivat Aurajoki ja sataman lahti.⁶

Turun kaupunkia hävitti suurpalo juuri ennen Venäjän-sodan alkamista 13.5.1656, jolloin vain säätyläisten talot säästyivät. Sodan alkaessa kaupunki oli näin tuntuvasti köyhtynyt.⁷

3.4.4.3. Kyrö

Kyrön skanssi oli rakennettu 1630-luvulla estämään karkulaissotilaita kulke-
masta Kyrönkankaan tietä pitkin. Se sijaitsi Pohjanmaan ja Satakunnan rajalla Kyrön metsässä edullisessa kohdassa, jossa tietä reunustivat toisella puolella vetelä suo ja toisella puolella joki.⁸ Linnake oli kuitenkin 1650-luvulla hylättyä ja melko pahasti raunioina.⁹ Sen tarkasta ulkoasusta ei ole tietoa, mutta se lienee ollut tuon ajan Pohjoismaissa ja myös Venäjällä yleistä puulinaketyyppejä, jonka kahden hirsikerran väli oli täytetty maalla ja hiekalla.¹⁰

² Ks. VA 7961:754.

³ KrA KrKBB 1656:3:2059 Jürgen Bergman elok. 1656 Hämeenlinna; KrKR 1656:472 G.A. Lewenhauptille 12.9.1656; vrt. VA ee 6 Hollola 13.1.1655.

⁴ KrA Artilleridep. G III b Åbo 1652–1656 fol. 7.

⁵ Gardberg 1961, s. 12.

⁶ Bonsdorff 1889, s. 128; Gardberg 1959, s. 543–548 ja kartat s. 544 ja 545.

⁷ KrA AmKAB 1656:635 Erik von der Linde toukok. 1656 Turku; RA Kammarkoll.ank.brev 153:1 E. von Linde 15.5.1656 Turku.

⁸ Yrjö Koskinen HArk 3 1871, s. 184–185; Fontell HArk 8 1884, s. 324–326; Jokipii 1971, s. 43 kartta. RA De la Gardieska saml. E1481 G.A. Lewenhaupt M.G. De la Gardielle 19.7.1656 Helsinki.

⁹ L. Munthe II 1906, s. 222; Luukko 1945, s. 427.

¹⁰ Ks. kuvaa *Viljanti* I 1957, s. 353; Venäjästä ks. JYHL Jussi T. Lappalainen 1966, s. 77.

3.4.5. Kajaanin vapaaherrakunta ja Pohjanmaa

3.4.5.1. Kajaani

Vuonna 1604 alulle pantu Kajaanin linna sijaitsi Vuolenginkosken saarella, josta se saattoi valvoa koko Sotkamon ja Oulujärven välistä liikennettä samoin kuin Pieliseltä Nuasjärven kautta Ouluun kulkevaa liikennettä. Linnassa oli kaksi tykkitornia ja niitä molemmilta puolin yhdistävä kehämuri, joka oli noin 40 metriä pitkä, 9,5 metriä korkea ja 3,5 metriä paksu. Molemmilla puolin oli lisäksi ylävirran puolella kaksi muurin korkuista nelikulmaista linnaketta. Kosken molemmille rannoille johti nostettavalla osalla varustettu silta. Linna oli pääasiassa vuoden 1619 asussaan, jossa se täysin ei vastannut tarkoitustaan linnoituksena, koska ampuma-ala oli rajoittunut.¹

Vuonna 1651 perustetussa Kajaanin kaupungissa oli v. 1655 87 henkirahan maksanutta kaupunkilaista ja lisäksi sotilaitten talonväkeä 10 henkeä. Kokonaisasukasluku lienee ollut noin 200 asukkaan vaiheilla.²

Tileistä ei käy varmasti selville, kuinka paljon ja minkälaisia tykkejä Kajaanin linnassa oli. Sotavuonna 1656 tapahtuneista tykkikuulien lähetyksistä päätellen tykit olivat aivan keveitä, 3-, 2- ja 1,5-naulaisia. Tällaiset aseet, jotka olivat suhteellisen nopeita käyttää, olivatkin sopivia kapeassa ja jyrkkärantaisessa virrassa sijainneeseen linnoitukseen: alhaalla olevasta linnasta ei pitemmälle olisi voitu ampuakaan eivätkä isommat tykit olisi sopineet ampuaukkoihin.³

Kun Kajaani kuului valtakunnan drotsin Pietari Brahen suurläänitykseen, tämä vastasi alueellaan myös puolustuksesta. Hopmanni Zacharias Palmbaumin alaisena palveli tämän vuoksi erityinen linnanluutnantti, jonka nimestä ennen vuotta 1660 ei ole varmuutta. Mahdollisesti hän oli virassa myöhemmin jatkanut Göran Kofall von Wittenberg.⁴

3.4.5.2. Oulu

Oulun linna oli perustettu vuonna 1605 Kaarle IX:n aktiivisen idänpolitiikan sotilaallisen tukialueen toiseksi pääte pisteeksi. Se oli valmistunut vuoteen 1611 mennessä ja siitä lähtien se oli ollut jokseenkin koskemattomana. Linna sijaitsi Oulujoen suun saarella ja muodosti nelikulmion, jonka jokaisessa kulmassa oli korkea torni. Näitä yhdisti paaluvarustus, ja etelän ja idän puolella sitä vahvisti vaatimaton kivimuri. Eteläpuolella oli lisäksi multavalli paalu-

¹ Vartiainen 1931, s. 47; Kronqvist 1948, s. 122–128; Jokipii II 1960, s. 96–97.

² Vartiainen 1931, s. 104–107.

³ KrA Artilleridep. G II 4 Riksens artilleribok 1656, fol. 96; Kronqvist 1948, s. 130.

⁴ Jokipii II 1960, s. 302.

varustuksen tukena, ja pohjoispuolta suojasi vallihauta. Linnanpihalla olivat asuin- ja talousrakennukset, joista osa oli rakennettu kivistä. Linnansaaresta kaupunkiin johtavaa siltaa suojasi ylävirran puolella kivipato.⁵

Oulun linna oli 1650-luvulla ehkä kaikkein huonoimmassa kunnossa valmiiksi saaduista linnoista. Sen paaluvarustus oli kaupungin palossa 1651 osittain tuhoutunut, osittain suojaamattomana lahonnut. Lisäksi vuolas virta kulutti Linnansaarta molemmin puolin ja vei vallihaudan reunoja mennessään. Linna oli selvästi hyökkäysluonteinen varikkolinna. Se kelpasi Oulujoen liikenteen valvomiseen, mutta kaupungin puolustamisessa sillä ei ollut merkitystä, koska kaupunkiin pääsi muilta puolilta helpommin.⁶ Linnan huonon kunnan kukkuraksi sen vahtimestari oli täysin toivoton juoppo.⁷

Linnan kanssa yhtäikää perustettu Oulun kaupunki eli 1650-luvulla voimakasta nousun kautta. Sen asukasluku oli tuolloin ehkä noin 600...700 hengen vaiheilla.⁸

⁵ *Virkkunen* 1953, s. 350–371; *Paulaharju* 1956, s. 33 ja 44–49; *Paulaharju* 1968, s. 72 seur. ja 109 seur; KrA KrKBB 1656:2:1015 ja 1025 J. Graan 10.5.1656 Oulu ja heinäk. 1656 Uumaja. Paulaharju olettaa erinomaisessa pienoismallissaan, että linnan porttikulmauksessa olisi tornin lisäksi ollut korkea tornimainen porttirakennelma. Näin ei liene asian laita: Graan mainitsee yhteensä nimenomaan neljästä tornista.

⁶ *Paulaharju* 1968, s. 125–128; ks. myös edellä mainitut Graanin kirjeet ja palosta KrA KrKR 1655:832 Johan Graanille 15.12.1655.

⁷ KrA KrKBB 1656:2:1027 J. Graan elokuussa 1656.

⁸ *Virkkunen* 1953, s. 152, 242–252 ym.

4. Puolustusvalmius Venäjän-sodan edellä

4.1. SOTILAALLISEN VASTUUN JAKAUTUMINEN

Kristiina-kuningatar oli tammikuussa 1654 varojen puutteessa lakkauttanut sekä Suomen että Inkerin kenraalikuvernöörikunnat. Kaarle X Kustaa oli kuitenkin itärajan puolustusvalmiutta lisättäessä elokuun alussa samana vuonna nimittänyt Inkerin ja Käkisalmen läänin kenraalikuvernööriksi suomalaisyntyisen valtaneuvoksen, Hornien Kankaisten haaraan kuuluneen kenraaliluutnantti Kustaa Eevertinpoika Hornin. Tällä Marienborgin vapaaherralla oli runsaasti sotakokemusta: 30-vuotisessa sodassa hän oli ollut mukana vuodesta 1635 lähtien ja ylennyt kapteenista vuoteen 1647 mennessä ratsuväen kenraalimajuriksi.¹

Suomi jäi edelleen valtakunnan ylijohdon ja maaherrojen hoitoon. Kun kuningas nimitti valtionvarainhoitajan kreivi Magnus Gabriel De la Gardien 1.6.1655 Liivinmaan kenraalikuvernööriksi, tämä samalla sai ylipäällikkyyden myös Inkeriin nähden.² Suomea ei De la Gardien alkuperäiseen valtakirjaan sisällytetty, ja Suomen asema näyttää jääneen varsin epäselväksi. Normaleissa hallinnollisissa asioissa Suomen maaherrat kirjoittivat pääasiassa valtaneuvostolle, jolle kuningas sotaan lähtiessään oli jättänyt kotialueiden hoidon. Mutta vuoden 1656 alussa osoittautuu vähitellen, että kuningas käsitti Magnus-kreivin olevan myös Suomen ylin sotilaallinen komentaja.³

Kaarle X Kustaa määräsi tosin tammikuussa 1656 sotamarsalkka Gustaf Adolf Lewenhauptin Suomeen pitämään pääkatselmusta, mutta edellytti tällöin, että sotamarsalkka väen kokoon saatuaan ja katselmuksen pidettyään siirtyisi Ruotsiin auttamaan valtaneuvostoa.⁴ Kun sotamarsalkka koko keväänä ei tehnyt elettäkään lähteäkseen Suomeen, kuningas määräsi 1.6.1656 Kustaa Eevertinpoika Hornin vastaamaan sotilaallisesti myös Suomesta. Hornin residenssistä Narvasta tämä kuitenkin oli mahdotonta, ja kuningas

¹ RA RR 1654:19 Kuningatar Erik Stenbockille ja Pietari Brahelle 14.1.1654 Tukholma RR 82; RR 1654:1207v Hornin valtakirja 1.8.1654, ohjeet 1209v RR 83; *Elgenstierna* III, s. 675.

² RA RR 1655:1152v valtakirja M.G. De la Gardielle 1.6.1655, ylipäällikkyyden fol. 1156 RR 85.

³ Selvästi tämä näkyy huhtikuussa 1656, ks. erityisesti RA RR 1656:425 kuningas M.G. De la Gardielle 22.4.1656 Thorn RR 87, jossa kuningas antaa ohjeita Suomen joukkojen täydentämisestä. Vrt. myös valtaneuvoston käsitys RA RRR 1656:105 valtaneuvosto M.G. De la Gardielle 4.4. 1656 Suomen puolustamisesta.

⁴ RA RR 1656:116v Kuningas G.A. Lewenhauptille 17.1.1656 Schippenbeil RR 87.

edellyttikin, että Horn siirtyisi Nevanlinnaan, josta hän voisi valvoa sekä Inkeriä että Suomea.⁵ Horn puolestaan toimi jo ennen kuninkaan vahvistusta Inkerissä ja Käkisalmen läänissä itsenäisesti ja täysin valtionvarainhoitajasta riippumatta, mikä aina ei miellyttänyt De la Gardieta.⁶

Myös valtaneuvosto alkoi keväällä 1656 huolestua Suomesta. Kolmeenkin otteeseen se harkitsi yhden jäsenensä lähettämistä rajan varustelutöitä johtamaan, mutta ei saanut aikaan päätöstä, koska pelkäsi astuvansa kuninkaan nimittämään komentajan varpaille. Kysymykseen olisi tällöin tullut joko Arvid Forbus tai Georg Paijkull.⁷ Itse asiassa Suomea ei täten keväällä 1656 sodan vaaran tullessa ilmeiseksi ja taistelujen alkaessa johtanut kukaan, jos kohta vaarallisimmasta suunnasta, Laatokan ympäristöstä, vastasikin Narvan kenraalikuvernööri.⁸

Suomella oli kuitenkin yksi yhteinen sotilaallinen elin, Suomen sotakonttori, joka oli luotu jo vuonna 1640. Se piti Suomen sotavoimien päätalikirjaa ja sen johtajana, joka samalla oli tärkein Suomen sotilaallisesta taloushallinnosta vastaava viranomainen, toimi kevästä 1653 lähtien Erik Andersson Rosendal, varsin kyvykäs virkamies.⁹

Suomen, Käkisalmen läänin ja Pähkinälinnan läänin maaherroina toimivat vuodenvaihteessa 1655–1656 seuraavat:

<i>Lääni</i>	<i>Residenssi</i>	<i>Maaherra</i>	<i>Virkaantuloaika</i>
Pähkinälinna	Nevanlinna	Anthonij Johan Nie-roth	uudell. 1652 ¹⁰
Käkisalmi	Käkisalmi	Jacob Törnskiöld	22. 10. 1652 ¹¹
Viip.-Savonl.	Viipuri	Axel Stålbarm	syksy 1655 ¹²
Uusimaa-Häme	Helsinki	Ernst Johan Creutz	15. 11. 1652 ¹³
Turku-Pori	Turku	Erik von der Linde	30. 6. 1655 ¹⁴
Länsip.-Pohjm	Uumaja	Johan Graan	14. 1. 1654 ¹⁵

⁵ Lewenhauptia viivyttivät ainakin toukokuussa 1656 Birsenin kapinalliset, ks. RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 23.5.1656 Riika; asiassa näkyy muutenkin tulleen sekaannuksia, ks. RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 30.8.1656 PS; RA RR 1656: 631v kuningas M.G. De la Gardielle 1.6.1656; 633v Suomen maaherroille 1.6.1656; 634v sotakollegiolle; 641 Kustaa Hornille 2.6.1656 Marienburg RR 87.

⁶ RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 13.6.1656 Riika.

⁷ SRP.18.2.1656 XVI, s. 401–402; Brahen lausunto 17.5.1656 s. 459 ja Herman Flemingin lausunto 5.6.1656, s. 467.

⁸ Vrt. RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 25.6.1656 Riika.

⁹ *Steckzén* I 1930, s. 141–147; *Elgenstierna* VI, s. 475.

¹⁰ Oli ollut virassa jo 1643–1650? *Lewenhaupt* 1962, s. 64.

¹¹ *Elgenstierna* VIII, s. 410; maaherroista ks. myös *Lehtinen* 1961, s. 371–374.

¹² *Elgenstierna* VIII, s. 3.

¹³ *Elgenstierna* II, s. 67.

¹⁴ *Elgenstierna* V, s. 10.

¹⁵ *Elgenstierna* III, s. 90.

Näistä vain vanhalla Porin rykmentin komentajalla Axel Stålarmissa oli sotakokemusta. Hän halvaantui kuitenkin vaikeasti jo alkukevästä 1656 ja kuoli 26.5.1656, jolloin linnanpäällikkö Aron Johansson Klöfverskiöld joutui läänistä vastuuseen.¹⁶ Käkisalmen läänin maaherra Jacob Törnskiöld puolestaan oli kuninkaan luona, joten johto lienee ollut lähinnä linnanpäälliköllä Olavi Pentinpojalla.¹⁷

Erityisen suuri vastuu oli Johan Graanilla, sillä hänen rajalääniinsä ei minäkäänlaista sodanjohtoa Etelä-Suomesta yhteyksien huonouden vuoksi voinut ajatellakaan. Hänenkin suhteensa sotaan oli puhtaasti teoreettinen: Uppsalassa hän maisterinväittäjäisissään oli respondeerannut De Bello-nimiselle tutkimukselle.¹⁸

Monessa suhteessa lääneihin verrattava alue oli Kajaanin vapaaherrakunta, joka myös ulottui kolmen läänin, Pohjanmaan, Viipurin-Savonlinnan ja Käkisalmen alueelle. Sen hopmannina oli Zacharias Palmbaum, kreivi Pietari Brahen palveluksessa siviilitoimissa kokemuksensa hankkinut ruotsalainen mies.¹⁹

Jatkotutkimuksessa on myöhemmin tarkoitus käsitellä yksityiskohtaisesti eri virkaportaiden sotilaallisia tehtäviä Suomen osalta. Yleensä siviili- ja sotilashallinto kuitenkin kulkivat varsin lähekkäin. Esim. lääninhallituksilla oli useita puhtaasti sotilashallintoon liittyviä tehtäviä. Yleishuomiona voidaan edelleen sanoa, että erityisesti sen jälkeen kun kuningas oli lähtenyt sotakentälle ja kun sotakollegion merkitys kasvoi, ilmeni usein epätietoisuutta sekä Tukholmassa että maakunnissa siitä, minkä asian hoitaisi kuningas kenttäkansliastaan, minkä valtaneuvosto Tukholman kansliasta ja minkä sotakollegio.²⁰ Samaan asiaan saattoi puuttua sekä kuningas, valtaneuvosto että sotakollegio. Tätä käyttivät hyväkseen erityisesti ylimmät komentajat, jotka ajoivat asiansa läpi kirjoittamalla siitä kaikkiin portaisiin.²¹

¹⁶ RA Landshöv. skr. Viborg vol. 1 A. J. Klöfverskiöld ja E. Stare neuvostolle 30.5.1656 Viipuri FR 59; RA RRR 1656: 136 neuvosto A.J. Klöfverskiöldille 13.6.1656 RR 87.

¹⁷ Törnskiöldin poissaolosta ks. *Elgenstierna* VIII, s. 410. Oliko T:llä sijaista, ei ole ollut mahdollista todeta.

¹⁸ *Stiernman* I 1836, s. 300.

¹⁹ *Jokipii* I 1956, s. 115 ja 117.

²⁰ Hyvä esimerkki tästä on juuri sivulla 60 mainittu valtaneuvoston epärointi Suomen ylipäällikkökysymyksessä.

²¹ Ks. tuonnempana luvussa 10.2.5 olevaa kiistaa tykeistä, jossa Kustaa Horn käytti hyväkseen kuningasta aivan johdonmukaisesti ja vaati tämän kautta tykkejä Suomen linnoituksiin – samaan aikaan hän kirjoitti asiasta myös neuvostolle ja sotakollegiolle. Jo Nevanlinnan linnoittamiskiistassa v. 1654–1655 on hieman samoja piirteitä.

4.2. SUOMEN HENKILÖSTÖ

4.2.1. *Aselajit ja nostoväki*

Ruotsin sotalaitoksen henkilöstöjärjestelmä oli 1650-luvulla pääpiirteittäin samalla kannalla, jolle se oli kehittynyt Kustaa II Aadolfin aikana.¹

Jalkaväelle, jonka rekrytointi perustui väenottoihin, oli luonteenomaista, että komppania oli nimenomaan hallinnollinen yksikkö, joka taistelussa normaalisti hajotettiin niin, että komppanian määrävahvuuden 54 piikkimiestä yhdistettiin muihin piikkimiehiin ja samoin sen 72 muskettimestä toimivat yhtenä osastona muiden komppaniain muskettimiesten kanssa. 30-vuotisen sodan loppukausi oli vähentänyt jalkaväen merkitystä kenttätaistelujen ratkaisijana: siitä oli tullut selvästi defensiivinen aselaji, joka toisaalta keihästäi tulirintamana puolustautui vihollisen hyökkäyksiä vastaan, toisaalta tuki ja suojasi tulellaan taistelun ratkaisijaa, ratsuväkeä.²

Ratsuväessä puolestaan komppania oli myös taisteluyksikkö, ja sen aseistus oli yhtenäinen. Jokaisella miehellä oli suojaruustus, kaksi pistoolia ja miekka sekä suurimmalla osalla ainakin jo 1650-luvulla myös karbiini jalkautuneena taistelemista varten.³ Ratsuväki oli 30-vuotisen sodan lopulle ominaisessa huoltosodassa saanut erittäin suuren merkityksen liikkuvuutensa ja tulen ja liikkeen yhteisvaikutukseen perustuvan iskukykyensä vuoksi, ja siitä oli tullut pääaselaji.⁴ Se oli kallis väline käyttäjälleen, ja tämän vuoksi se rauhan aikana oli kotona niiden luona, jotka verovapautta tai rahallista etua vastaan vapaaehtoisesti olivat ratsukon varustaneet.

Vuonna 1644 Suomeen oli perustettu vielä kolmas maavoimien aselaji, rakuunat. Vielä 1650-luvun rakuunat toimivat alkuperäisessä tehtävässään: ne olivat ratsastavaa jalkaväkeä, joka saatettiin nopeasti ratsuväen tavoin siirtää paikasta toiseen ja joka taisteli musketein. Myös komppanian päällystö vastasi täysin jalkaväkikomppanian päällystöä.⁵ Ratsuväen tavoin myös rakuunajoukot rekrytoitiin vapaaehtoisuuspohjalla verovapautta vastaan.

Laivamiehistö oli vuodesta 1623 lähtien vakinaisella kannalla. Maan rannikon talot peninkulman päähän sisämaahan muodostivat laivamiesruotuja, jotka pitivät vakinaisesti amiraliteetin käytettävissä miestä. Laivamiehiä oli kahdenlaisia, varsinaisia laivamiehiä, jotka toimivat purjehdushenkilöstönä, ja pyssy-

¹ Ks. näistä esim. *Hannulan* III 1933 ja *Korhonen* I 1939 ja II 1943 esityksiä, samoin esim. *Jakobson* 1938, s. 116–121 ym.

² *Hannula* III 1933, s. 156–158.

³ Ks. esim. *KrA Rullor* 1654:1:5– Suomen ratsurykmenttien rullat, joissa on mainittu myös aseistus.

⁴ Ks. esim. *Fuller* II 1955, s. 129.

⁵ Ks. *N. K. Grotenfeltin* 1940 esitystä, vrt. *KrA Rullor* 1654:1:175. Berndesin rykmentin rullat ja niissä mainittu aseistus.

miehiä, jotka taistelussa ampuivat sekä tykeillä että keveillä tuliaseilla.⁶ Miesten vakinaisen aseman ansiosta amiraliteetikollegio saattoi tarpeen mukaan kutsua heidät palvelukseen tai pitää kotona siellä asuvan komppanian päällystön valvonnassa. Myös laivastossa komppania oli puhtaasti hallinnollinen yksikkö, ja sen miehet jaettiin sekaisin eri laivoihin, ettei aluksen menetys olisi aiheuttanut yhdelle seudulle liian raskaita tappioita.⁷

Suomen vakinaisten joukko-osastojen luku oli Kaarle X Kustaan noustessa valtaistuimelle yhdeksän jalkaväkirykmenttiä ja yksi jalkaväkiskvadroona, kolme ratsurykmenttiä ja pieni yhden komppanian suuruinen aatelislippue, yksi rakuunarykmentti sekä yksi nelikomppaniainen laivastorykmentti. Näiden sekä eräiden ylimääräisten osastojen vahvuuksia osoittavat LIITTEEN 2 taulukot. Syistä, jotka tarkemmin selviävät LIITTEEN 2 tekstistä, vain miehistön määrä on suhteellisen tarkka, päällystön osalta tiedoissa on useita epävarmuustekijöitä.

Varsinaisen sotaväen lisäksi maan miespuolinen väestö oli 15... 60 ikävuosien väliltä periaatteessa velvollinen astumaan palvelukseen vaaran uhatessa itse kotialuetta. Edellisen kerran tällainen liikekannallepano oli tapahtunut vuonna 1623.⁸

Kaupungeissa tämä velvollisuus kuului kaupunginlain kuninkaankaaren perusteella porvarikaarteille, joiden periaatteessa piti olla aina musketteineen ja miekkoineen valmiina ja harjoitteleina, mutta tämä velvollisuus laiminlyötiin sangen yleisesti. Muodollisesti asiat olivat hyvässä kunnossa vain kahdessa suurimmassa kaupungissa, Viipurissa ja Turussa sekä yleensä Pohjanmaan kaupungeissa, mutta kerran vuodessa pidetyistä harjoituksista poissaolo oli yleistä, ja kun myös päällystö oli porvareita, ei osastojen sotilaallista valmiutta eikä merkitystä voi pitää kovin suurena. Porvarikaartien vahvuuksista ei ole tietoa, mutta useimmissa kaupungeissa kaartissa oli vain yksi komppania, sikäli kuin palvelusta oli järjestetty ollenkaan. Käyttökelpoisia nämä joukot olivat korkeintaan kaupungin puolustuksen apuväkenä tai vartiopalveluksessa.⁹

Maaseudun nostoväki (sanaa käytettiin myös ruotsinkielisessä tekstissä, jossa esiintyvät myös muodot nostomies, nostokarl ja nostofolk¹⁰) oli tietenkin miesmäärältään monilukuinen, mutta sen käyttökelpoisuutta vähensi aseitten puute – talonpojilla oli yleensä vain kirveitä ja nuijia, teräsrousia ja keihäitä, parhaassa tapauksessa muutama rihlapyssy ja haulikko – ja harjaantumattomuus aseitten käyttöön.¹¹ Vain Kajaanin vapaaherrakunnasta on tietoja, että teräsrousella, keihäällä ja suksilla varustautunutta rahvasta har-

⁶ *Wendt* 1942, s. 336 seur.

⁷ *Stormbom* 1956, s. 51–52.

⁸ *Korhonen* I 1939, s. 76.

⁹ Kaupunkien porvarikaarteista ks. *Halilan* HAik 1939 esitystä.

¹⁰ *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 74–76.

¹¹ *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 93–97.

joitettiin kahdesti vuodessa käräjien aikana.¹² Joka tapauksessa on ilmeistä, että talonpoikaisnostoväen käyttö sotatoimiin oli mahdollista vain varsinaisen säännöllisen armeijan lisäosastoina.¹³

4.2.2. Joukkojen siirrot Baltiaan vuosina 1654 ja 1655

LIITE 2 osoittaa, että Kaarle X Kustaan valtaistuimellenousua välittömästi seuranneena aikana Suomen jalkaväestä noin 4/9 oli kotona tai Laatokan ympäristössä. Porin, Hämeen, Savon ja Pohjanmaan rykmenttejä koottiin tuolloin. Noin 1/10 oli sijoitettu Inkerin länsiosiin, lähinnä Narvan ympäristöön ja hieman alle 4/9 oli Baltiassa. Tämä tilanne vastasi suunnilleen normaalia rauhanaikaista järjestelyä – sikäli kuin sellaisesta suurvaltakauden osalta voidaan puhua –, jossa Suomen rykmenttien tehtävänä oli huolehtia varuskuntapalveluksesta Inkerissä ja Baltiassa.

Kreivi Erik Stenbockin syyskesällä ja syksyllä 1654 Suomessa olleille rykmenteille pitämä pääkatselmus¹ jäi koko Kaarle X Kustaan aikana viimeiseksi kerraksi, jolloin Suomen joukkojen vahvuudet edes suhteellisen tarkasti on otettu rulliin. Jo seuraavana vuonna rullissa on huomattavia aukkoja, erityisesti ratsuväen kohdalla. Ne yleisluettelot taas, joita mm. CARLBOM käyttää esityksiensä pohjana, ovat tuntuvasti liian optimistisia.²

Ratkaisevaksi päiväksi Suomen rykmenteille tuli syyskuun 9. päivä 1654. Tällöin kuninkaan kansliassa valmistautui Suomea varten paksu kirjenippu, jossa *kaikki* kotonaolleet rykmentit alistettiin Kustaa Kaarlenpoika Hornille ja määrättiin olemaan valmiina marssimaan Inkeriin ja Baltiaan heti kun marskilta tulisi käsky. Heti saivat lähtökäskyn Pohjanmaan rykmentin kuusi komppaniaa Narvan ympäristöön ja Hämeen ratsuväki Liivinmaalle linnaleiriin.³

Vuodenvaihteessa 1654–1655 Suomessa vielä olivat Hämeen ja Savon jalkaväkirykmentit ja Pohjanmaan kolme jalkaväkikomppaniaa, Turun ja Viipurin ratsurykmentit sekä osia Hämeen ratsuväestä ja Berndesin rakuunat. Näistä Hämeen jalkaväki ja Turun ratsuväki saivat jo 19.1.1655 määräyksen marssia joko Porkkalasta suoraan Tallinnaan tai Retusaaren lahden yli Inkerin Harjavaltaan ja sieltä edelleen Liivinmaalle.⁴ Seuraava ratkaiseva päivä oli 8.3.1655

¹² *Rissanen* 1927, s. 203; Pohjanmaan nostoväki näyttää muutenkin olleen kehittyneintä, ks. *Jokipii* II 1960, s. 93–95.

¹³ *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 99–100.

¹ Ks. VA 8622:1491.

² *Carlbom* 1905, s. 87–95, ks. erityisesti 89.

³ RA RR 1654:1564–1574 kuningas Suomen rykmentinkomentajille ja maaherroille 9.9.1654 Ulf-sund; ks. myös KrA KrKBB 1655: 1:639 A. Stålarms tammik. 1655 Riika; *Lindh* 1926, s. 45–46. ks. myös *Åsard* KFÅ 1970, s. 34–35.

⁴ RA RR 1655:75v kuningas Carl Bäckille ja 76 Berendt Mellinille 19.1.1655 Tukholma RR 84; *Ignatius* 1865, s. 52.

annetun valmiuskäskyn jälkeen⁵ 23.3.1655, jolloin Viipurin ratsurykmentin pääosa, Savon rykmentti, Pohjanmaalla olleet komppaniat ja rakuunain toinen skvadroona määrättiin marssimaan Liivinmaalle,⁶ samoihin aikoihin kun sinne siirrettiin myös Inkerissä ollut Pohjanmaan rykmentin pääosa.⁷ Tätä ennen oli jo niillekin ratsumiehille ja rakuunoille, jotka vielä olisivat jääneet maahan – osat Viipurin ja Hämeen ratsuväestä sekä rakuunaskvadroona – annettu omat erityismääräyksensä, ja lopullinen marssikäsky näille tuli 18.4.1655.⁸ Huhtikuun loppuun mennessä 1655 Suomen kaikki vakinaiset rykmentit oli näin määrätty marssimaan maasta pois.

4.2.3. Suomeen jääneet joukot

4.2.3.1. Jalkaväki

Vuoden 1654 pääkatselmuksessa oli todettu, että sellaisia miehiä, jotka aikaisemmin olivat olleet kotona komppaniain valvonnassa, oli katselmushetkellä poissa melkoiset määrät. Näitä oli Porin rykmentissä 167, Länsi-Uudenmaan 78 ja Itä-Uudenmaan rykmentissä 71, Hämeen rykmentissä 220 ja Savon rykmentissä 654 miestä.¹ Näistä 1 190 miehestä mahdollisesti muutama saatiin marssille mukaan, mutta luultavampaa on, että nämä vanhat sotilaat katsoivat jo palvelleensa kruunua kyllikseen ja pysyttelivät metsissä, joten heidät on luettava niihin Porin 183:een, Länsi-Uudenmaan 78:aan, Itä-Uudenmaan 146:een, Hämeen 208:aan ja Savon 298:aan eli yhteensä 913 mieheen, joitten jo katselmuksessa varmasti tiedettiin karanneen. Heitä ei myöskään ole laskettu niihin vähäisiin lukuihin, jotka sotakollegio vuonna 1655 ilmoitti kotonaolleiksi.² – Itäsuomalaisten suureen määrään poissaolleitten joukossa ei tässä ole mahdollista lähemmin puuttua, vaan on tyydyttävä toteamaan, että houkutteleva Inkeri oli näitä paljon lähempänä kuin länsisuomalaisia, ja lisäksi koko elämäntapa oli kaskivaltaisessa Itä-Suomessa paljon liikkuvampaa kuin lännessä.

Tukholman määräämät joukkojen siirrot oli toteutettu toukokuussa 1655. Länsi-Uudenmaan rykmentin päällystö lähti heinäkuun 13. päivänä 1655

⁵ KrA KrKR 1655:63 F. Berndesille, Erik Kruselle, J. Rosenhanelle ja E. J. Creutzille 8.3.1655.

⁶ RA RR 1655:466- kuningas Erik Welschille, B.von Gertenille, A. Ridderille ja A. Munckille 23.3.1655 Tukholma RR 85.

⁷ RA RR 1655:530 kuningas Nils Bååtille 29.3.1655 Tukholma RR 85.

⁸ KrA KrKR 1655:93 muistio H. Hornin Suomen-matkaa varten 17.3.1655; RA RR 1655:697v kuningas H. Hornille 18.4.1655 Tukholma RR 85.

¹ Ks. LIITTEEN 2 viitteitä E. Stenbockin pääkatselmuksiin, samoin paenneitten kohdalla.

² RA Krigshist.saml. XV:b. Julk. *Åsard* KFÅ 1970, s. 30-33. Ajoituksessa s. 27 *Åsardilla* vuoden virhe. Sotakollegion v. 1655 esittämä luku 289 vanhaa sotilasta on epäilyttävä, sillä syksystä 1654 lähtien luvut ovat esityksissä samat Suomen osalta, siis kopioitu aina sellaisinaan.

Helsingistä mukanaan omat, Turun, Porin, Itä-Uudenmaan ja Hämeen rykmenttien alokkaat, yhteensä 371 miestä.³ Heinäkuussa lähetettiin myös Tukholmaan kuninkaan kaartiin sekajoukko, jossa oli yhteensä 105 miestä Hämeen, Savon, molemmista Uudenmaan ja molemmista Viipurin läänin rykmenteistä sekä 89 miestä Turussa vankeina olleista karkulaisnihdeistä ja Turun vanhasta jalkaväestä niin että kaartiin lähti yhteensä 194 suomalaista. Siihen sijoitettiin kuitenkin vain 100 suomalaista, ja loput näyttävät joutuneen Kalmarin varuskunnaksi.⁴

Suomeen jäivät syksyllä 1655 näin ollen luovallisesti vain seuraavat varmasti palveluksessa olleet miehet:

Pohjanmaan rykmentti	184 miestä
Länsi-Uudenmaan kotikomppania	14 miestä
<i>Yhteensä</i>	<i>198 miestä</i>

Näiden lisäksi maahan mahdollisesti jäivät seuraavat varsin epävarmat kotikomppaniat, joista vuodelta 1655 ei ole rullia:

Turun kotikomppania	n. 30 miestä
Itä-Uudenmaan kotikomppania	n. 20 miestä
Viipurin länt. kotikomppania	n. 50 miestä
Viipurin it. kotikomppania	n. 15 miestä
<i>Yhteensä</i>	<i>n. 115 miestä</i>

Näiden yhteensä noin 313 miehen lisäksi jää avoimeksi noin 200 Itä-Suomen alokkaan sijoitus. Suomesta oli näet vuonna 1655 otettu kolmesta eteläisestä läänistä yhteensä 675 alokasta. Näistä piti maahan jättää 300 alokasta, mutta ainakin Turun ja Porin alokkaat menivät lähes täysilukuisina Länsi-Uudenmaan päällystön mukana (148 160:stä) ja samaten Hämeen ja Uudenmaan alokkaat (223 250:stä). Ilmeiseltä näyttää, että ainakin osa Itä-Suomen 265 alokkaasta on marssinut Savon rykmentin mukana keväällä 1655,⁵ mutta vaikka nämä kaikki lisättäisiin ylläoleviin lukuihin, päästäisiin syksyn 1655

³ KrA KrKBB 1655:1:343 A. Munck 13.5.1655 Isokyrö; Rullor 1655:4:1388- ja 1655:11 Östersjöprovinserna, Följande Officerare af Öfwerst . . . 13.7.1655 Helsinki.

⁴ KrA KrKR 1655:305 kuningas A.F.Tabelle 12.5.1655; KrKBB 1655:2:601 ja 605 E.J. Creutz 9.7. ja 23.7.1655 Helsinki; Rullor 1655:11 Diverse rullor, Rulla oppå dee gamble och förrymbde . . .; Rullor 1656:5:1004 Helsinki 9.7.1655; VA 7257:578; VA 7961:28; VA 7961:64; *Tersmeden* 1966, s. 215-216. T. ajoittaa kirjeet kesäkuulle ja ilmoittaa Turun lähtijöiden määräksi 87. Kalmariin komennetuista ks. Rullor 1656:4:465- ja KrKR 1655:640 Johan Armlodille 22.9.1655.

⁵ KrA Roterings- och utskrivningslängder bunt 1 Extract över 1653-1657 års utskr. längder 1655-1657; siirrot Rullor 1655:11 Östersjöprovinserna Föliande Officerare af Öfwerst . . . 13.7.1655 Helsinki; Savon alokkaista ks. KrA KrKR 1655:110 Berendt Gertenille 22.3.1655. RA Krigshist.saml. XV:b Hans Kongl. Maj:tz Hemma och Uthwarande Militie pro Anno 1655. Majuri Lars Tersmedenin osoittama tieto. Julk. mm. *Åsard* KFÅ 1970, s. 32-33.

osalta vasta noin 600 mieheen, jolla vahvuudella epäilemättä ei juuri voi kerskua.

Tilanne parani jossain määrin tammi-helmikuussa 1656, jolloin järjestettiin uusi väenotto. Tällöin saatiin rulliin alokkaita kolmen eri tiedon mukaan seuraavasti:

Pohjanmaa	215 ⁶	181 ⁷	215 ⁸
Turun ja Porin lääni	159	167	168
Uudenmaan-Hämeen lääni	210	250	216
Viipurin-Savonlinnan lääni	188	219	290
<i>Yhteensä eri tiedoista</i>	<i>722</i>	<i>817</i>	<i>889 alokasta</i>

Pohjanmaan miehille määrättiin jo syksyllä uusi kotikapteeni, rykmentissä aikaisemmin palvellut Antti Antinpoika, joka sai tehtäväkseen hankkia väelle päällystön, kouluttaa heitä sunnuntaisin ja juhlapäivinä pitäjien kirkkoilla, pitää heitä koossa, etteivät miehet karkaisi ja etsiä mahdolliset karkulaiset. Vaikka kaksinkertainen valtakirja jälleen sotki asioita,⁹ Antti Antinpoika otti maaliskuussa 1656 komppanian vastaan. Mutta tällöin siinä osoittautui olevan vain 185 miestä.¹⁰ Minne noin kaksisataa Pohjanmaan nihtiä välillä oli hävinnyt, ei ole täysin selvitetävissä, mutta toukokuun 1656 rullasta päätellen Liivinmaalla olleiden komppaniain on täytynyt saada täydennystä Pohjanmaalta, koska niiden vahvuus kasvoi kuolemantapauksista huolimatta edellisestä kesästä.¹¹ 50 miestä oli myös lähetetty keväällä 1656 kohti Inkeriä.¹² Pohjanmaalla keväällä 1656 varmasti ollut väki oli siis 185 miehen vahvuinen, ja jos oletamme, että palvelukseen oli saatavissa myös maaliskuun 1656 katselmukseen saapumattomia, korkeintaan noin 250 miehen vahvuinen.

⁶ Kolmesta tiedosta tämä on luotettavin: se perustuu KrA Roterings- och utskr.längder bunt 1 Extract över 1653–1657 års utskr. längder 1655–1657 olevaan yhteenvetoon, jossa lienevät todella joukkoihin saatujen alokkaiden määrät; vrt. RA Kammarkoll.ank.brev 153:1 A. Stålarms 2.5.1656 Viipuri FR 603; ks. myös Bielkesaml. E2360, vuoden 1655 kotonaolleiden ja väenoton luettelo. Maisteri Rainer G. Fagerlundin osoittama tieto.

⁷ Tämä tieto perustuu ruodutusluetteloihin: KrA Roterings- och utskr. längder bunt 212:779; 4: 22–23; 203:694; 4:27. Erot edelliseen verrattuna johtunevat irtolaisten erilaisesta merkitsemisestä sekä väenoton ja kokoamisen välillä karanneista. Vrt. HYHKL Mäkelä 1971, s. 94–96.

⁸ RA Administrativa handl.rör. Armén IV:11 Extract på utskrivningarne för följande åren (1639–1671) Majuri Lars Tersmedenin antama tieto. Tässä luettelossa on erityisesti Viipurin ja Savonlinnan läänin osa hyvin epäluotettava, sillä sen luvut pysyvät vuodesta toiseen epäilyttävän samansuuruisina (1655–1659 vaihtelevat 300:n ja 280:n välillä): kyseessä on joka tapauksessa jälkeä päin koottu luettelo.

⁹ KrA KrKR 1655:617 Antti Antinpojalle 10.9.1655; vrt. KrKBB 1655:1:25 Nils Bååt 3.8.1655 Kokenhusen ja KrKR 1655:627 G.A. Lewenhauptille 14.9.1655.

¹⁰ KrA Rullor 1656:5:957– Lapväarti 18.3.1656.

¹¹ KrA Rullor 1656:5:915–; vrt. edellisen vuoden rulliin. Ks. RA Krigshist.saml. XV:b Förslagh oppå Hans Kongl.Maj:ts hemmavarande militie Anno 1656 Majuri Lars Tersmedenin antama tieto. Sotakollegio edellyttää puuttuvien olevan Pohjanmaalla: ainakaan katselmukseen heitä ei saatu; vrt. *Petander* 1968, s. 169–170, *Petander* olettaa kaikkien alokkaiden olleen Pohjanmaalla, mutta toteaa myös ulkomaille olleiden komppaniain kasvun.

¹² KrA KrKBB 1656:2:1059 Johan Graan 19.6.1656 Pietarsaari; VA rr 10:219 Isokyrö 22.1.1657.

Lisäksi Pohjanmaalla oli joitakin sellaisia vanhoja sotilaita, jotka oli vapautettu palveluksesta vuosina 1648 ja 1650, mutta näiden määrästä ja kokoamis- mahdollisuuksista ei ole tietoa – eikä ollut silloinkaan.¹³

Etelä-Suomen 557 alokasta oli tarkoitus keväällä 1656 laivata Riikaan. Sotakollegion luettelon mukaan niidenkin sekä 131 vanhan nihdin piti olla Suomessa vielä heinäkuussa 1656.¹⁴ Vanhat nihdit ilmoitettiin kuitenkin vuoden 1654 vahvuudessaan, joten niiden luku on äärimmäisen epäluotettava. Lisäksi Turun ja Porin rykmenttien alokkaita ja vanhoja miehiä käsittävät kaksi osastoa lähtivät taas juuri kesäkuun 1656 alussa Turusta, Turun 100 miestä Riikaan ja Porin 88 miestä Narvaan.¹⁵ Toukokuun lopussa taas oli Helsingistä laivattu Narvaan 213 miestä.¹⁶ Myös Viipuriin oli koottu miehiä siirtoa varten toisen käden tietojen mukaan jopa 600. Todellinen määrä Viipurissa oli kuitenkin vain noin 150 miestä, joten tähän lukuun lienee laskettu myös Turkuun ja Helsinkiin kootut ja sieltä laivatut miehet.¹⁷ Ilmeistä siis lienee, että osa alokkaista, korkeintaan noin 200 miehen joukko, oli näin Suomessa käytettävissä juuri silloin, kun sodan uhka tuli ilmeiseksi.¹⁸

Jos lasketaan edellisenä vuonna kotiin jääneet epävarmatkin miehet ja vuoden 1656 alokkaat yhteen, päästään siis siihen, että Etelä-Suomessa oli keväällä 1656 vähintään noin 150 ja enintään noin 600 palveluksessa todella olevaa miestä varsinaisten varuskuntajoukkojen lisäksi. Luultavaa on, että luku oli lähempänä ensiksimmäintä. Koko Suomen, myös Pohjanmaa siihen luettuna, jalkaväen vahvuus oli siis vähintään noin 330 ja enintään noin 850 miestä.

4.2.3.2. Ratsuväki ja rakuunat

Ratsuväkeä oli Suomeen kesään 1655 saakka jäänyt kuninkaan määräyksen mukaan 212 Hämeen ja 280 Viipurin läänin ratsumiestä. Turun ratsuväestä ei vastaavaa vähennystä ollut tehty, vain viisi miestä jäi eri syistä kotiin rykmentin lähtiessä marssille.¹⁹ Kesällä 1655 Turun läänistä värvättiin uusia ratsu-

¹³ KrA KrKR 1656:232 J. Graanille 24.6.1656; KrKBB 1656:3: 2073 Gabriel Forsman 27.9.1656 Oulun linna.

¹⁴ RA Krigshist. saml. XV:b Förslagh oppå Hans Kongl.Maj:ts hemmavarande militie Anno 1656 Majuri Lars Tersmedenin antama tieto.

¹⁵ KrA Rullor 1656:5:996– ja 1000– Turku 6.6. ja 8.6.1656; vrt. RA Oxenstiernska saml. E1051 E. von der Linde E.A. Oxenstiernalle 5.5.1656 Turku; VA 7263:708, jossa 100 Turun, 80 Porin miestä ja 8 mustalaista; ks. myös RA Kammarkoll. ank.brev 153:1 E. von der Linde 10.6.1656 Turku.

¹⁶ VA Militaria I Uudenmaan jv. Knorringin alokkaat 21.5.1656 Helsinki.

¹⁷ Vrt. VA 8622:231.

¹⁸ Joukkojen siirroista on mainintoja myös RA Livonica II vol. 77 M.G.De la Gardie kuninkaalle 14.3.1656 Riika; KrA KrKBB 1656:3:2037 I. Pistolekors 27.6.1656 Olavinlinna; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn, päiväämätön, lienee kesäkuun alusta 1656; vrt. KrA KrKBB 1656:391 Kustaa Horn huhtik. 1656 ja *Carlbom* 1905, s. 92–95.

¹⁹ KrA Rullor 1654:1:39- ja 1656:3:66–; KrKR 1655:66 Erik Kruselle 8.3.1655.

miehiä. Saadut 248 uutta ratsukkoa lisättiin Hämeen vanhoihin kotiin jätettyihin ja kahteen Turun vanhaan ratsukkoon ja saatiin näin 463 miehen vahvuinen osasto, jota perustajansa mukaan kutsuttiin Henrik Hornin uudeksi rykmentiksi. Sitten tämä sekarykmentti tuli eversti Wilhelm von Yxkullin komentoon. Uudesta rykmentistä huolimatta ratsukoiden määrä siis kasvoi vain 248:lla.²⁰

Vastaavasti Viipurin ratsuväen kotiin jääneet miehet yhdistettiin eversti J.J. Tauben rykmenttiin neljänä komppaniana.²¹

Nämä uudet sekarykmentit sekä Berndesin oma skvadroona rakuunoita laivattiin melkoisten hankaluuksien jälkeen sijoituspaikoilleen heinä- elokuussa 1655, jolloin maahan jäi ratsuväkeä ainoastaan yhden komppanian suuruinen Suomen aatelislippue,²² joka kuitenkin oli vain 81 ratsukon vahvuinen ja surkeasti varustettu; ennen kaikkea aateliset pinnasivat sen miehistöaineksessa lähettämällä katselmukseen koko aivan kelvottomia miehiä tai että varustetun ratsun selässä olisi ollut edes jonkinlainen mies, peräti voutinsa tai kirjurinsa, ja kun näillä oli omat kiireensä, ei harjoittelusta tullut mitään.²³ Kun miehistön puute Liivinmaalla jo seuraavana vuonna alkoi tulla huutavaksi, tuli Suomeen määrätyn sotamarsalkka Gustaf Adolf Lewenhauptin yhdeksi tehtäväksi juuri pitää aatelin ratsupalveluksen pääkatselmus Suomessa ja hätistellä velvollisuutensa laiminlyöneet mukaan.²⁴

Samaan aikaan Suomessa värvättiin sekä ratsuväkeä että rakuunoita. Kuningaan antamalla valtakirjalla sotaviskaali Joachim von Liebstorff värväsi kevästä 1655 alkaen ratsuväkeä koko maasta,²⁵ ja everstiluutnantti Olof Lagercrantz puolestaan syksystä 1655 alkaen rakuunoita Liivinmaan ylipäällikön Magnus Gabriel De la Gardien toimeksiannosta.²⁶ Onnettomuudeksi molemmat rykmenttiä koonneet herrat olivat saaneet varsin samantapaiset ohjeet, ja erityisesti Itä-Suomessa Liebstorff astui pahasti Lagercrantzin varpaille ottamalla tältä eräitä jo värvättyjä rakuunatalonpoikia oman värväyksensä nimiin.²⁷ Eikä siinä kyllin, vaan omaperäisellä määräysten tulkinnalla

²⁰ KrA KrKR 1655:93 Henrik Hornille 17.3.1655; KrKBB 1655:2:689–709 Henrik Hornin kirjeet 5.4.–9.7.1655.

²¹ Ks. tästä myös *H. Landberg* 1969, s. 130, viite 5.

²² KrA KrKR 1655:63 Fabian Berndesille 8.3.1655; KrKR 1655:93 Henrik Hornille 17.3.1655; KrKBB 1655:2:317 Kustaa Horn 18.4.1655 Narva; KrKBB 1655:2:601, 605, 15, 607 ja 621 E.J. Creutz 23.7., 9.7., 4.8. ja 10.9.1655 Helsinki; KrKBB 1655:2:691 ja 709 H. Horn 26.4.1655 Turku ja 9.7.1655 Helsinki. Berndesin rakuunoista ks. *Grotenfelt* 1940, s. 13–14. Vrt. *Carlbom* 1905, s. 92–95.

²³ KrA KrKBB 1655:2:617 E.J. Creutz 24.9.1655 Helsinki; KrKBB 1656:3:2099 Johan Bäck 19.3.1656 Turku.

²⁴ KrA KrKR 1656:146 G.A. Lewenhauptille 21.3.1656.

²⁵ Valtakirja KrA KrKBB 1658:2:75 Kuningas 13.2.1655 Göteborg, liitteenä Liebstorffin kirjeessä.

²⁶ KrA KrKBB 1656:3:1941 M.G. De la Gardien ohjeet Lagercrantzille 18.8.1655 Riika, liitteenä Lagercrantzin kirjeessä 24.5.1656. *N. K. Grotenfelt* 1940, s. 35.

²⁷ KrA KrKBB 1656:3:1939. O. Lagercrantz 9.3.1656 Rantasalmi; ks. myös KrKBB 1656:2:1043 Erik von der Linde 17.4.1656 Turku. Liebstorffista ks. *Jokipiä* II 1960, s. 256.

muutenkin kuninkaalle ja sotakollegiolle harmia aiheuttanut²⁸ Liebstorff onnistui juuri Venäjän-sodan edellä tapaamaan majuri Peter Golavitzin kompaniaan kuuluneet entiset karkulaisnihdit, jotka Lagercrantz ohjeittensa mukaisesti oli suostutellut rakuunoiksi. Sotaviskaali pelotteli nämä aikaisemmasta karkaamisesta 'tornilla ja pidätyksellä' uhaten niin että miehet nyt uudelleen livistivät tietymättömiin. Tulos jäi näin ollen huonoksi: kun vielä maaliskuussa Lagercrantzilla oli ollut toivoa peräti 300 rakuunasta, oli luku toukokuun loppuun mennessä pudonnut alle 200 rakuunan, jotka olivat vielä hajallaan ja varustamatta.²⁹ Liebstorffin oma värväys taas oli tuottanut vasta 174 ratsukkoa.³⁰ Näitä molempia osastoja hakemaan saapui huhtikuun puolivälissä 1656 Liivinmaalta valtionvarainhoitajan lähettämä eversti Kristoffer Burmeister,³¹ jonka suorittama kokoamistyö osoittautui erittäin vaivalloiseksi.³² Toisaalta myös Berndesin rykmentin kapteeni Hermann von Burghausen saapui keväällä 1656 Savoan värväämään uusia rakuunoita kaatuneiden tilalle.³³

Käytännöllisesti katsoen Etelä-Suomessa siis sodan puhjetessa kesäkuussa 1656 ei ollut koossa lainkaan kenttäkelpoisia ratsumiehiä sen enempää kuin rakuunoitakaan, ja koko Suomen ainoat varustetut rakuunat olivat kreivi Pietari Brahen värväämät 33 miestä Kuopion, Iisalmen ja Kajaanin seuduilta.³⁴ Omalla tahollaan myös Inkerin kenraalikuvernööri Kustaa Eeventinpoika Horn värväsi keväällä 1656 ratsumiehiä, mutta hyvistä toiveistaan huolimatta hänellä vielä toukokuun puolivälissä oli koko Inkeristä koottuna noin 180 ja sodan puhjetessa vasta 200 ratsukkoa, jotka vielä olivat varustamatta ja sijoitettuna Narvaan.³⁵

4.2.3.3. Laivamiehet

Laivamiesten tarkan sijoituksen selvittäminen eri aikoina on varsin vaikeaa, koska laivaston varsinaisia paikoitettuja rullia ei ole säilynyt, ja vahvuustietojakin on vain aivan katkelmallisesti. Näyttää kuitenkin siltä, että ainakin purjehduskautena 1655 koko Suomen laivaväki oli amiraliteetin käytössä: miehet oli komennettu jo toukokuuksi Tukholmaan, jossa heidät jaettiin laivoihin

²⁸ Ks. esim. KrA KrKR 1655:68 J. von Liebstorffille 9.3.1655 ja KrKR 1655 E.J. Creutzille 2.11.1655.

²⁹ KrA KrKB 1656:3:1939 O. Lagercrantz 24.5.1656 Helsinki; vrt. RA Krigshist. saml. XV:b Förslag oppå Hans Kongl.Maj:ts hemmavarande militie Anno 1656: rakuunoiden luvuksi ilmoitetaan 154. Majuri Lars Tersmedenin osoittama tieto.

³⁰ RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 14.3.1656 Riika. E.m. sotakollegion luettelossa ratsumiehiä 164.

³¹ KrA KrKBB 1656:2:1043 Erik von der Linde 17.4.1656 Turku.

³² KrA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 25.5.1656 Nevanlinna.

³³ N. K. Grotenfelt 1940, s. 16.

³⁴ Jokipii II 1960, s. 81.

³⁵ RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 19.5.1656 Narva; Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle ja neuvostolle 6.6.1656 Narva FR 84.

ja muihin amiraliteetin sijoituskohteisiin.³⁶ Tällöin oli kaupunkien laivamiesten luku vuoden 1652 valtiopäiväpäätöksen vaarapykälää soveltaen kaksinkertaistettu, joten rykmentin kirjavahvuus oli noussut edellisestä vuodesta yli kahdellasadalla.³⁷ Ainakaan Turku ei kuitenkaan vielä ollut lähettänyt lisäämiehiä matkaan, vaan seurannut valtiopäiväpäätöksen normaalimäärää,³⁸ joten palveluksessa todella olleiden luku jäi LIITTEESSÄ 2 mainittua kirjavahvuutta alemmaksi. Osa suomalaisia laivamiehiä jäi talveksi 1655–1656 laivastoon Stralsundiin ja Tukholmaan sekä töihin kruununkalastamoille, ja keväällä 1656 oli komppanioitten täydennettävä poistunta.³⁹

Keväällä 1656 oli tarkoitus saada Tukholmaan Suomen komppanijat kesäkuun alkuun mennessä. Tileistä selviääkin, että enemmistö vuonna 1656 palvelleista suomalaisista laivamiehistä aloitti palveluksensa viimeistään ennen toisen vuosineljänneksen loppua.⁴⁰ Tukholmaan ehti ainakin Uudenmaan komppanian Viipurin seudun miehistä osa perille ennen sodan alkua, ja matkalla sinne oli osa Pohja-Suomen pyssymiehiä.⁴¹ Osa Uudenmaan ja Etelä-Suomen miehistä sen sijaan oli vielä kokoamatta.⁴² Tänäkin vuonna osoittautui, että palvelukseen saapuneiden luku jäi tuntuvasti kirjavahvuuden alapuolelle.⁴³ Summittaisesti voidaan arvioida, että Suomessa oli sodan puhjetessa noin 300 käytettävissä ollutta laivamiestä.

4.2.4. Vapaat henkilöstöresurssit

Lopuksi voidaan kysyä, missä määrin Suomella oli vapaita resursseja sota-voiman lisäämiseksi. Lähtökohtana on tällöin pidettävä IGNATIUKSEN ja JUTIKKALAN arvioita, jonka mukaan Kanta-Suomessa oli 1650-luvulla noin 400 000 asukasta.⁴⁴ Vuonna 1655 palveluksessa olleen tavallisen miehistön

³⁶ RA Handl.ang. flottan afd. A I vol. H:2 Kort förslagh uppå alle tree regementernas Båtsmän samp bösseskyttare; KrA AmKR 1655:252 G. Wrangelille 23.3.1655. Vasta vuosilta 1656 ja 1657 on käytettävissä laivamiesten mieskohtaiset palkkaluettelot, KrA Örlogsflottans räkenskaper 1656: 4 ja 1657:4. Näistä ilmenee, minä vuosineljänneksinä kukin on ollut palveluksessa, mutta ei yleensä palveluspaikkaa.

³⁷ *Stiernman* II 1729, s. 1186–1189; RA RR 1655: 409 laivamiehiä asettaville kaupungeille 14.3.1655 Tukholma RR 85.

³⁸ KrA AmKR 1655:414 Turun pormestarille ja raadille 18.5.1655; vrt. *Stormbom* 1956, s. 50.

³⁹ KrA AmKP 1656 13.2. ja 15.2.1656; AmKR 1656:264 Petter Holländer Ridderille huhtik. 1656; AmKR 1656:339 kaupungeille huhtik. 1656; AmKR 1656:446 komppanianpäälliköille toukok. 1656.

⁴⁰ KrA Örlogsflottans räkenskaper 1656:4:1774–1899.

⁴¹ KrA AmKP 1656 17.5.1656; AmKR 1656:460 Petter Holländer Ridderille 22.5.1656; AmKAB 1656:719 Kokkolan porm. ja raati 3.6.1657 Oulu; RA Skr. till KM Amiralitetsskoll. vol. 1 8.8.1656.

⁴² KrA AmKR 1656:527 Petter Holländer Ridderille ja Nils Pustille 18.6.1656; AmKR 1656:550 Petter Holländer Ridderille 20.6.1656; AmKAB 1656:971 Petter Holländer Ridder 29.6.1656 Helsinki.

⁴³ KrA AmKR 1656:641 mm. Erik von der Lindelle 23.7.1656.

⁴⁴ *Ignatius* 1865, s. 22; *Jutikkala* 1934, s. 95–101.

määrä, noin 13 600 miestä, oli noin 3,4 % asukasluvusta. Jos lasketaan mukaan kevättälvella 1656 otetut alokkaat, lukuisat karkuteillä olleet ja päällystö, josta osa oli vierasmaalaista, päästään rohkeastikin arvioiden vasta noin 19 000 ... 20 000 mieheen, joka olisi 4,75...5 % asukasluvusta. Luku ei ole suuri, jos sitä verrataan esimerkiksi jatkosodan alun noin 16 %:iin.⁴⁵ Vaikka muistettaisiin, että maatalousvaltainen yhteiskunta pystyi vaikeammin irroittamaan miehiä kuin 1940-luvun Suomen osittain teollistunut yhteiskunta, oli miehistöä epäilemättä runsaasti nostettavissa maan puolustamiseen, ja tämä miehistö saattoi tarpeellisen kokoamis- ja koulutusvaiheen jälkeen osallistua sotatoimiin vakinaisten joukkojen lisänä tai sen tilalla.

4.3. TAISTELUVÄLINEET

4.3.1. Henkilöstön aseistus

Ruotsin oma käsiaseteollisuus, jonka tärkeimmät tehtaot olivat Söderhamnissa ja Arbogassa¹, valmisti 1650-luvulla aseita myös vientiä varten. Muun muassa Kristiina oli luvannut myydä Venäjälle 20 000 muskettia. Näistä kruunun sotalaiva Neptunus jo kuljetti kesäkuussa 1654 Nevanlinnaan 4 000 muskettia, joiden edelleen toimittaminen venäläisten maksuvaikeuksien vuoksi kesti koko loppuvuoden.² Kun puolustusvalmiutta heinäkuussa 1654 lisättiin, Kaarle X Kustaa alensi Venäjälle luvattujen muskettien määrän 8 000:een, eikä loppuja neljäätuhatta ilmeisesti milloinkaan toimitettu.³

Sen sijaan lähti elo- ja syyskuussa 1654 suuret asetoimitukset Ruotsista Suomeen. Tärkeimmät Suomeen lähteneet erät olivat seuraavat:⁴

<i>Päivä</i>	<i>Määräpaikka</i>	<i>Musk.</i>	<i>Olkah.</i>	<i>Piikk.</i>	<i>Jvmiekk.</i>
31.8.	Turku	500	500	500	1 000
31.8.	Nevanlinna				1 000
16.9.	Pohjanm. rykm.	500	500	200	500
16.9.	Viipuri	1 000	1 000	500	1 000
19.9.	Oulu	50	50		
<i>Yhteensä</i>		<i>2 050</i>	<i>2 050</i>	<i>1 200</i>	<i>3 500</i>

⁴⁵ Korhonen 1949, s. 597.

¹ KrA Artilleridep G II 4 Riksens Artilleribok 1655:45–54.

² KrA Artilleridep. G II 4 Riksens Artilleribok 1654:81; G III b Rustkammarräkn. tositteet 1 ja 13–17; RA RR 1654 julius: 202 kuningas A.J. Nierothille 26.7.1654; KrA KrKR 1654:190 A.J. Nierothille 29.5.1654; KrKBB 1654:1:431–437– A.J. Nieroth 13.7.–14.12.1654; Ignatius 1865, s. 69.

³ Kentrschynskyj KFÅ 1956, s. 38.

⁴ KrA Artilleridep. G II 4 Riksens Artilleribok 1654:81–83.

Purjehduskauden kohta päätyttyä uusia toimituksia ei enää tullut. Seuraavan vuoden tykistön pääkirja on hieman epätäydellinen, mutta siinä ei ainaakaan näy käsiaseitten laivauksia Suomeen. Viipurista ja Turusta tuli joka tapauksessa syksyllä 1654 entiset varastot huomioon ottaen varsin merkittävät varikot. Viipurissa oli vielä vuoden 1655 alussa jäljellä 1 457 lunttumuskettia ja 726 piikkiä⁵ ja Turun kirjoissa tuli vuosina 1652–1656 olemaan kaikkiaan 2 360 (toinen tieto 2 270) muskettia ja 2 370 (2 480) piikkiä. Paljonko näistä oli jäljellä keväällä 1656, on tilien ristiriitaisuuden ja Viipurin tilien puuttumisen vuoksi vaikea selvittää. Turun osalta ovat kuitenkin tiedossa ainakin seuraavat muskettien toimitukset ennen sodan alkua:⁶

<i>Päivä</i>	<i>Määräpaikka</i>	<i>Musk.</i>	<i>Piikk.</i>
22.9.1654	Turun rykmentti	500	200
Toukokuu 1655	Helsinki	800	1 500
Toukokuu 1655	Riika	800	250
<i>Yhteensä</i>		<i>2 100</i>	<i>1 950</i>

Turkuun jäi siis näin ollen korkeintaan 260 muskettia ja 530 piikkiä. Riikaan lähettäminen johtui siitä Kaarle X Kustaan päätöksestä, jolla hän maaliskuussa 1655 määräsi kaikki Turun ja Viipurin käsiaseet siirrettäviksi Riikaan. Vain 100 muskettia oli lupa jättää kumpaankin varikkoon.⁷

Viipurin osalta onkin olennaista, toteltiinko määräyksiä vai ei. On muistettava, että keväällä 1655 Hämeen ja Savon rykmentit, Pohjanmaan kolme komppaniaa ja skvadroona rakuunoita marssi Viipurin kautta etelään. Aina-kin Savon rykmentin, luultavasti myös hämäläisten, oli otettava aseet vastaan Viipurissa, joka myös pohjalaisten marssireitin varrella oli lähin paikka, missä kelvottomat aseet voitiin vaihtaa kunnollisiin.⁸ Jos liikoja aseita ei lähetetty Riikaan, on ilmeistä, että musketteja jäi varikkoon muutama sata – ainakin sen verran, että Itä-Suomen kevään 1656 alokkaat olisi voitu aseistaa. Jos taas kuninkaan määräystä noudatettiin, 100 muskettia eivät olisi riittäneet edes näille.⁹

Erikoista oli, että kun kenttäjoukot vielä käyttivät yksinomaan lunttumusketteja, oli linnoituksissa myös piilukkomusketteja, Käkisalmissa peräti 385 piilukkoa 476 muskettista ja Pähkinälinnassakin 62 piilukkoa 408:sta.¹⁰

⁵ KrA Artilleridep. G II 4 Riksens Artilleribok 1654:63.

⁶ KrA Artilleridep. G II 4 Riksens Artilleribok 1656:96; G III b Åbo 1652–1656.

⁷ KrA KrKR 1655:67 Johan Rosenhanelle ja Lorentz Creutzille 8.3.1655.

⁸ KrA KrKR 1655:110 B. Gertenille, A. Ridderille ja E. Welschille 22.3.1655; KrKR 1655:114 Antti Munckille 23.3.1655. Vrt. VA 7965:1567, joka osoittaa, että Helsingissä on Hämeen rykmentti saanut 208 muskettia.

⁹ Vrt. esim. KrA KrKBB 1656:3:1899 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare 30.5.1656 Viipuri.

¹⁰ KrA MR 1655:20:5.

Vielä huonompi oli tilanne pistoolien osalta, joita ratsuväki tarvitsi. Periaatteessa jokaisen ratsukon varustajan piti hankkia myös aseet, siis ostaa pistoolit joko kruunun varikosta tai kaupunkien porvareilta. Jo keväällä 1655 Suomi kuitenkin oli niin pistooleista tyhjennetty, ettei Henrik Horn millään ollut saada uutta rykmenttiään aseistetuksi.¹¹ Turusta löytyi 150 paria, ja kaupunkiin näyttää jääneen tämänkin jälkeen vielä 90 paria.¹² Kun pistoolien valmistus Ruotsissa oli vähäistä,¹³ Suomi sai tulla toimeen sillä, minkä niukasta vapaasta kaupasta onnistui ostamaan.¹⁴

Kokoavasti voidaan todeta, ettei Suomessa sodan edellä ollut ainoatakaan varikkoa, joka olisi voinut jakaa tuliaseita nostoväelle. Lähin täydennyspaikka oli Tukholma tai Itämeren maakuntain kaupungit: muuten Suomi oli kyläseppien ja kaupunkien harvojen pistoolintekijäin valmistamien aseiden varassa.

Ampumatarvikkeiden osalta Suomi taas oli täysin linnoituksissa olleen ruudin ja tuonnin varassa. Suomen oma salpietariteollisuus, joka oli 1580-luvulla uudelleen organisoitu ja laajennettu,¹⁵ oli näet 1650-luvulla jo täysin lamassa. Asiaa oli 1640-luvulla yritetty järjestää eräitä kertoja, mutta nyt kaikki yhdeksän salpietaritehdasta olivat täysin raunioina, ammattitaitoiset keittäjät olivat hajaantuneet muihin askareisiin ja kaiken kukkuraksi sotaviskaali Joachim von Liebstorffin, keittimöiden tarkastajan, tileissä oli epäselvyyksiä.¹⁶

4.3.2. *Laivat*

Suomessa ei suurvaltakautena koskaan pidetty vakinaisesti Ruotsin sotalaivaston yksikköä, vaan ne oli koottu Ruotsin meritukikohtiin, tänä aikana ennen muita Tukholmaan.¹ Samoin Suomen veistämöt, jotka aikaisemmin olivat rakentaneet laivastolle aluksia, oli 1630-luvulla lopetettu.² Ainoat alukset, jotka Suomessa olivat kauppalaivojen lisäksi käytettävissä, olivat laivamiespitäjien lotjat, joilla laivamiehet keväisin kuljetettiin sijoituspaikkoihinsa Ruotsiin. Nämä avoimet pienet soutu- ja purjealukset, joiden rakentamista amiraliteetti pyrki kaikin tavoin edistämään ja suosimaan, olivat kölipituudeltaan 12 m (20 kyyn.), leveydeltään 3,9 m (6,5) ja laidan korkeus oli määräysten mu-

¹¹ KrA KrKBB 1655:691 ja 693 H. Horn 21.4. ja 26.4.1655 Turku.

¹² KrA Artilleridep. G III b Åbo 1652–1656: 5–9.

¹⁴ Ks. esim. KrA Artilleridep. G II 4 Riksens Artilleribok 1655:45–54.

¹³ RA De la Gardieska saml. E1481 G. A. Lewenhaupt M.G. De la Gardielle 29.7.1656 Viipuri; Skoklostersaml. E8144 G.A. Lewenhaupt P. Brahele 4.8.1656 Viipuri.

¹⁵ K. Blomstedt HArk 45 1939, s. 206–209; *Jokipii* 1962, s. 287–289.

¹⁶ KrA KrKR 1657:1010 Kustaa Hornille 11.12.1657; KrKBB 1658: 1:464 Kustaa Horn 6.3.1658 Viipuri, liite: selvitys Suomen salpietarinvalmistuksesta J. von Liebstorff 3.3.1658 Viipuri.

¹ Ks. tästä *Zettersténin* II 1903 esitystä.

² Ks. *Zetterstén* I 1890, s. 280 seur.

kaan kahdeksan lankkua eli noin 1,2 m. Aluksissa oli kahdeksan airoparia ja keulan piti olla perää korkeampi. Normaali miehitys lotjalle oli 17 miestä, siis 16 airoissa ja yksi peräsimessä, ja pieniä tykkeitä oli korkeintaan kaksi.³ Kaikki tällaiset lotjat olivat Suomenlahden, Pohjanlahden ja Saaristomeren laivamiespitäjissä.

Varsin tavallista oli, että kruunu lainasi sotalaivoiksikin aluksia yksityisiltä.⁴ Materiaalin kuljetuksissa turvauduttiin lähes yksinomaan yksityisten laivureitten rahteihin: sotalaivaston aluksilla suoritettujen kuljetukset olivat pikemminkin poikkeus.⁵ Suomessa talonpoikaipurjehdus ylitti kaupunkien laivanvarustuksen: kaupungeilla oli tuskin 50 alusta yhteensä, kun taas pelkästään omaa luokkaansa ollut Koivisto varusti ainakin 16 laivaa, joiden vetoisuus oli 16 lästiä. Laivoja varustivat lisäksi suurläänitykset, joissa rakennettiin jaa-loja.⁶

Samaten Laatokan rantojen talonpojat, kauppiat ja suurläänitykset harjoittivat laivanvarustusta. Näiden pienet – yleensä alle 25 lästin vetoiset, jota suurempia vesillä ei voinut käyttää – lotjat ja nopeakulkuiset kuutit olivat kuitenkin luonnollisesti aseistamattomia. Mitään alusmääriä ei myöskään ole mahdollista esittää,⁷ mutta ilmeiseltä näyttää, että aikalaisten käsitys, jonka mukaan venäläisillä oli Laatokan kylissä täysin ylivoimainen laivanvarustus,⁸ piti paikkansa. 1500-luvun ja 1600-luvun alun sotien aikainen tilanne, jolloin Laatokalla oli toiminut ruotsalaislaivasto,⁹ oli täysin unohtunut.

4.4. VÄESTÖN SUHTAUTUMINEN SOTALAITOKSEEN JA MAAN PUOLUSTAMISEEN

Väestön suhtautuminen ei ole yksisuuntainen ilmiö, eikä tässä ole mahdollisuuksia lähteä pohtimaan sen eri puolia kokonaisuudessaan, vaan on tyydyttävä ilmiöihin, jotka lähteistössä ovat pinninnä.

Silmiinpistävä ilmiö on karkuruus, joka selvästi näkyy mm. LIITTEESTÄ 2. Niin kauan kuin rauhan aikaa kesti, asiaan ei mainittavasti kiinnitetty huo-

³ KrA AmKR 1655:88 Ohjeet laivamiesten ottajille 20.1.1655. RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4. G. Wrangel 30.7.1656 Viipuri. *Nikula* 1933, s. 2.

⁴ *Zetterstén* II 1903, s. 320; *Bergman* 1965, s. 197 seur.; ks. myös laivaluetteloa RA Handl.ang. flottan afd. A I vol.H:2.

⁵ Ks. KrA Artilleridep. G III b-sarjan kuitit.

⁶ *Fahlborg* HT 1923, s. 254 seur.; *Jokipii* HArk 54 1953, s. 134 seur.; *Jokipii* I 1956, s. 372–375; *Kerkkonen* 1957, s. 57–58; *Kaukiainen* 1970, s. 20.

⁷ *Jokipii* I 1956, s. 361–375; *Immonen* 1958, s. 216 seur.; *Kuujo* 1958, s. 99–101. Erilaisista laivatyypeistä ks. *Zetterstén* I 1890, s. 322 seur. ja *Nikula* 1957, s. 62.

⁸ RA Skr.till KM CXG Kustaa Horn 24.5.1658 Helsinki: tässä Horn toteaa, että Venäjän puolella jokaisessa Laatokan kylässä oli useita lotjia, kun taas Ruotsin puolella lotjia tai kuutteja oli 9...13, siis aivan vähän venäläisiin verrattuna.

⁹ *E. Juva* 1927, s. 252, 259, 357 *Pohjolan-Pirhonen* 1960, s. 348.

miota, mutta kun marssi Liivinmaalle alkoi, todettiin nopeasti, miten tuhoisaa jälkeä karkuruus teki armeijassa. Samalla todettiin, että väestö suojeli karkureita.¹ Ilmiö ei tietenkään ollut vain suomalainen, vaan se tunnettiin myös Ruotsissa.² Asiasta on ajalta ennen sotaa säilynyt varsin vähän tietoja, mutta kun sotamies, joka kaksi kertaa oli piilottaunut katselmukselta metsään, saattoi vielä tulla käräjille karhuamaan sotilaanpalkkaansa,³ voidaan rahvaan suhtautumista karkureihin luonnehtia ainakin pitkämieliseksi. Ei näin ollen ole paljoa luottamista myöskään niihin vakuutuksiin, jotka porvaristo herkästi antoi, ettei kaupungeissa ollut maalta tulleita väenotolta piilottelijoita.⁴

Väenottoon sen sijaan suhtauduttiin toisin. Siitä pakoileva näet suurensi muitten mahdollisuuksia joutua alokkaiksi. Tapaus, joka myös osoitti, ettei sotilashenkilöihin sinänsä suhtauduttu nurjasti, sattui Hollolassa talvella 1654. Sikäläinen aatelismies hyökkäsi miekka paljaana käräjä- ja väenotto-paikalla upseerien kimppuun suuttuneena siitä, että hänen alustalaisiaan aiottiin ottaa alokkaiksi. Kansa, joka selvästi oli sitä mieltä, että räsitukset oli jaettava, meni sotilaitten puolelle ja riisti miekan hyökkääjältä.⁵ Tämä oikeudentunto ulottui kuitenkin vain virallisiin muodollisuuksiin. Jos laillisesti otettu nihti sitten karkasi, se oli lähinnä hänen oma asiansa, eikä renkejä otettaessa passeja kysely.

On mahdollista, että armeijan poistuminen maasta tunnettiin osittain myös helpotuksena. Ensinnäkin sotaväki saattoi koolla ollessaan ryhtyä joukkona esiintymään siviilejä kohtaan vähintään ylimielisesti, mistä syntyi epäsovua ja tappeluita.⁶ Toiseksi joukkojensiirtovaihe, joka asetti väestölle raskaan kyyditys- ja muonitusvelvollisuuden, aiheutti niin paljon pahaa verta, niskuroimista ja käräjöintiä, että sen päätyttyä ainakin jokainen tienvarsitalonpoika huokasi helpotuksesta ja rannikkokaupungeissa oltiin tyytyväisiä, kun alukset taas saatiin omaan käyttöön.⁷ Pahimmaksi tilanne luonnollisesti muodostui Viipurin seuduilla, jonka kautta kaikki maitse marssineet menivät. Siellä ei enää tultu toimeen kehotuksilla ja ohjeilla, vaan yksitoista jatkuvasti niskuroinutta

¹ KrA KrKBB 1655:2:351 Kustaa Horn 15.8.1655 Narva; KrKBB 1655:1:83 Berendt Mellin 5.10.1655 Bogolic; KrKBB 1656:3:1943 M.G. De la Gardie E.A. Rosendalille 5.4.1656 Riika.

² RA Krigskoll. till KM vol. 1 Muistio 15.3.1655, kohta 14.

³ VA rr 9:134 Lapua 20.-23.10.1655.

⁴ Ks. esim. VA p 1 Uusikaupunki 18.1.1655.

⁵ VA ee 6:390- Hollola 17.2.1654.

⁶ Ks. esim. RA Kammarkoll.ank. brev 152:145 E.J. Creutz 9.5.1655 Tukholma; VA cc 7:188v-190v Halikko-Uskela 5.-6.7.1654; jj 7:56 Ruokolahti 20.-21.11.1654; tt 1:239-240v Iisalmi 15.-17.1.1655; v 1 Vaasa 12.6.1654.

⁷ Ks. esim. KrA KrK Kongl.brev och resolutioner I, muonitussääntö 30.8.1654, jossa myös hevosmäärät eri arvoasteille mainittu; laivoista RA Kammarkoll.ank.brev 152:110 Lorentz Creutz 17.5.1655 Turku ja 152:149 E.J. Creutz kesäk. 1655 Helsinki. Oikeustapauksia ks. VA jj 7:139 Säkijärvi 16.3.1654; mm 9:156v Huittinen 26.-29.3.1655; rr 9:60 Liminka 23.-24.7.1655; 84-84v Vöyri 10.-11.8.1655; 117-117v Ii 17.-18.7.1657 jne. Laivoista myös VA p 1 Uusikaupunki 19.3., 17.5. ja 19.5.1655.

sai Viipurin pitäjässä syksyllä 1654 peräti 40 markan sakon ja lisäksi kahdeksan köyhempää selvisi 20 markalla.⁸

Väestön suhtautuminen Venäjään oli samaten ristiriitaista. Toisaalta Venäjälle pakeni runsaasti savolaisia ja karjalaisia väenottoa pakoon. Toisaalta ainakin Itä-Suomessa Venäjän uhka otettiin kansan keskuudessa helposti huomioon. Yksi virallisiinkin toimiin johtanut hälytys tuli vuonna 1651, jolloin entinen suomalainen palasi Venäjältä ja kertoi, että kymmenentuhatta miestä aikoi hyökätä rajan yli.⁹ Kiintoisa välikohtaus sattui Korsholman kreivikunnassa vuonna 1655. Vaasassa erään porvarin luona oli useita henkilöitä läsnä, kun vähäkyröläinen talonpoika Tuomas Martinpoika Laturi juovuspäissään alkoi pauhata kreivi Gabriel Oxenstiernaa vastaan ja tuli tällöin tuomiokirjan mukaan lausuneeksi mm: »Parempi nytt on pallwella Isäja furs-tia Wenäjälle qwin Ruätzin Grefwiä Se Perkelen Jäsen».¹⁰ Laturi kielsi lausuntonsa Kyrön käräjillä syksyllä 1656, mutta kun todistajat vannoiivat sanat oikeiksi Mustasaaren käräjillä viikkoa myöhemmin, ei Tuomas enää ilmestynyt paikalle. Sodan alettua Venäjän mainitseminen olisi voitu tulkita raskauttavaksi asianhaaraksi. Juttu näyttää sittemmin jääneen tuomitsematta, sillä sitä koskevia papereita ei saatu Kyröön.

Laturin tapaus on kylläkin pääasiassa asetettava yhteyteen niiden rauhatto-muoksien kanssa, joita Vaasan ja Korsholman kreivikunnan hallintoa vastaan tähän aikaan esiintyi alinomaa.¹¹ Mutta mitä osoittaa Venäjän vetäminen vaihtoehdoksi kreivikuntahallinnolle? Sen ei välttämättä tarvitse lainkaan merkitä sitä, että Venäjää todellisuudessa olisi toivottu vapauttajaksi, vaan kysymyksessä lienee ollut tyyppillinen ylisanaanainen uhoaminen. Herjattavan perusteelliseksi halventamiseksi häntä sadattelunomaisesti ja automaattisesti verrattiin siihen mahtiin, jonka suomalaiset lähinnä katsoivat olevan itselleen uhkana – siis Venäjän valtakuntaan.

Kirjoittaja ei ole löytänyt Venäjän-sotaa edeltäneeltä kaudelta mainintoja, jotka osoittaisivat, että maassa olisi julkisesti otettu kantaa maan tyhjentämiseen sotaväestä. Mikäli epäilyksiä virkamiestasolla lausuttiin, niitä ei luonnollisesti ollut syytä päästää kirjeisiin, jotka menivät Tukholmaan – ajatusten esittäjään olisi voitu pitää kuninkaan tahtoa vastaan niskuroivana. Selvää on, että kun Suomen miehet lähtivät vieraille sotakentille, eivät erojaistun-nelmat perheissä olleet juuri valoisia siitä huolimatta, ettei merten taa viety mies välttämättä hävinnyt tietymättömiin,¹² mutta ainakaan ei näissä tilan-

⁸ VA jj 7:157v Viipuri 20.–21.9.1654; ks. myös 210 Viipuri 7.–8. 12.1655.

⁹ Pekka Lappalainen 1971, s. 554–555.

¹⁰ VA rr 9:352 Kyrö 6.–9.10.1656; 369–369v Mustasaari 13.–15.10. 1656; rr 10: 164v Kyrö 19.–24.2.1657; Åkerblom 1941, s. 374; Luukko 1945, s. 570–571.

¹¹ Åkerblom 1941, s. 362–375; Luukko 1945, s. 567–576; Jokipii II 1960, s. 209 seur.

¹² Ks. esim. RA Strödda domböcker och rättgångshandl. vol. 5. Iisalmen käräjät 16.–19.1.1656. Tässä on kirjeenvaihtoa Tallinnasta Iisalmelle palanneen miehen välityksellä. Kirjeen lähettäjä lupaa tulla takaisin Tallinnasta ja oikeusjutun ratkaisemiseksi sitä jäädään odottamaan.

teissa näy lausutun mielipiteitä, jotka sittemmin olisi tulkittu pahansuovaksi arvosteluksi valtakunnanjohtoa vastaan.

Edellisen perusteella voitaneen – tosin vähäisen lähteistön odotettavan vaikeamisen vaatimin varauksin – sanoa, että Suomessa tunnettiin 1650-luvulla Venäjän uhan mahdollisuus, mutta hyvin epämääräisesti ja jotenkin kansanperinteenomaisesti. Näkökohtia käytännön toimenpiteiksi olisivat pystyneet esittämään vain ne, jotka tunsivat kokonaistilanteen. Heitä oli vain muutama, eikä heillä ollut siihen varaa.

4.5. MIKSI SUOMI JÄI SOTILAALLISEKSI TYHJÖKSI?

Hyvällä syyllä voidaan sanoa, että Suomi oli Kaarle X Kustaan Venäjän sodan edellä suojattomampi kuin milloinkaan muulloin sotahistoriansa aikana.¹ Kiinteissä laitteissa, aseistuksessa ja erityisesti rannikkopuolustuksessa oli suuria puutteita, ja miehistö oli lähes olematon. Käkisalmen ja Pähkinälinnan noin satamiehisten varuskuntien lisäksi ainoa välittömästi käytettävissä ollut, elävä voima oli Viipuriin koottu noin sataviisikymmenmiehinen alokasjoukko jota melkein vahingossa ei ollut ennätetty kuljettaa Liivinmaalle. Samaan aikaan Suomen rykmentit, erityisesti ratsuväki ja rakuunat, olivat kärsineet raskaita tappioita sekä Puolassa että Liivinmaalla ja tarvitsivat kipeästi täydennystä kotimaasta.²

Tilannetta voidaan verrata valtakunnan varuskuntien vahvuussuunnitelmaan heinäkuulta 1654.³ Tätä asiakirjaa näkyy ainakin vuoden 1656 alussa sotakollegiossa käytetyn pohjana mm. muonitustarvetta laskettaessa ja on muitakin tietoja, jotka osoittavat sen olleen pysyväismääräys.⁴ Vahvuussuunnitelman mukaan eri varuskunnissa piti olla seuraavat määrät miehiä:

¹ Vrt. tästä esim. *Tawaststjerna* I 1918–1920, s. 41; *Suolahti* 1949, s. 476–483.

² KrA KrK Kongl. brev 1638–1659 kuningas 6.4.1656 Varsova; KrKR 1656:161 Erik Andersson Rosendalille 23.5.1656. Tappioista ks. KrA Rullor 1656. Esimerkkeinä voi mainita, että Savon jalkaväkirykmentin kuudessa komppaniassa oli 11.4.1656 jäljellä 228 miestä (Rullor 1656:10:20); Hämeen rykmentin kuudessa komppaniassa 1.5.1656 jäljellä 395 miestä, joista 99 sairaina (Rullor 1656:10:85); Turun ratsuväestä oli 16.4.1656 komppanioissa 333 miestä, joista 71 sairaina, lisäksi oli komennuksella 418 miestä, hevosettomia oli 111, kuolleita ja kaatuneita 148 ja ylennettyjä 9 (Rullor 1656:3:62–63), syyskuussa samasta rykmentistä oli rivissä enää 207 miestä (Rullor 1656:3:268–).

³ RA Krigshist.saml. XV:b Förslagh oppå Hans Kongl.Maj:tz Militie . . . (1654) Majuri Lars Tersmedenin osoittama tieto. Julkaissut *Carlbon* 1905, s. 98–99 ja *Åsard* KFÅ 1970, s. 28–29. Asiakirjan ajoituksesta ks. *Åsard* KFÅ 1970, s. 27, jossa *Åsardilla* kuitenkin painovirhe 1655, p.o. 1654, sillä *Åsardin* ajoituksen perustana mainitsema asiakirja on päivätty 11.7.1654 eikä 1655.

⁴ RA Bielkesaml. E2360 Förslagh på Quarnisonernes Provision 10.1.1656. Maisteri Rainer G. Fagerlundin osoittama tieto. Lisäksi majuri Lars Tersmeden on kirjoittajalle maininnut löytäneensä suunnitelman mukaisia kaavailuja vielä vuodelta 1659.

<i>Paikka</i>	'Rauhallisina aikoina'		'Rauhattomina aikoina'	
	<i>Kompp</i>	<i>Miehiä</i>	<i>Kompp</i>	<i>Miehiä</i>
<i>Ruotsi yht.</i>	12	1 935	46	6 900
<i>Suomi yht.</i>	1/6	30	9 2/3	1 450
josta:				
-Viipuri	1/6	30	8	1 200
-Turku	—	—	1/3	50
-Olavinlinna	—	—	1/3	50
-Hämeenlinna	—	—	1/3	50
-Oulu	—	—	1/3	50
-Kajaani	—	—	1/3	50
<i>Inkeri yht.</i>	10	1 500	19	2 850
josta:				
-Käkisalmi	1	150	2	300
-Pähkinälinna	1	150	1	150
-Narva	6	900	12	1 800
-Ivangorod	2	300	4	600
<i>Viro yht.</i>	1	150	2	300
<i>Liivinmaa yht.</i>	35 1/2	5 330	51	7 650
<i>Saksa yht.</i>	46 1/3	6 300	94 5/6	14 225
<i>Kaikki yhteensä</i>	105 1/3	15 245	222 1/2	33 375

LIITTEEN 1 miesmäärät osoittavat, että upseerit, tykistön ammattimiehet ja upseeripalvelijat mukaan luettuina Suomen suunnan kaikissa varuskunnissa oli yhteensä 346 sotilasta, mikä hieman ylittää sen 330 miestä, joka määrä 'rauhallisina aikoina' piti olla Viipurissa, Käkisalmissa ja Pähkinälinnassa. Mutta miesmäärää kasvattivat Suomen linnojen ikäloput ylläpitomiehistöt.

Ruotsin tilanne sen sijaan oli täysin toinen. Kesältä 1656 on olemassa useita vahvuustietoja, jotka hieman poikkeavat toisistaan. Varsin luotettavan tunnusluvut osoittavat, että Ruotsissa kesäkuun 27. päivänä oli ratsuväkeä 1 703 miestä ja jalkaväkeä 7 036 miestä eli yhteensä 8 739 miestä. Vaikkakin on otettava huomioon, että keväällä ja kevätkesällä siellä joukkoja voimakkaasti lisättiin, voidaan luvuista pudottaa melkoisesti pois ja silti vielä ollaan varsin lähellä 'rauhattomien aikojen' miesmääriä.⁵

⁵ RA Bielkesaml. E2360 Disposition på Militien der något fiendtligt skulle påkomma 27.6.1656; vrt. RA Krigshist.saml. XV:b Förslagh oppå Hans Kongl.Maj:ts Hemmavarande Militie . . . Anno 1656. Tämä luettelo on epäluotettava, sillä kuten aikaisemmin on huomautettu mm. Suomen kotikomppaniat ilmoitetaan vuoden 1654 vahvuuksissaan. Vrt. tähän P. Brahen valitusta joukkojen vähydestä Ruotsissa RA De la Gardieska saml. E1353 P. Brahe M.G.De la Gardielle 18.4.1656 Tukholma; Vahvuustietoja myös *Carlbom* 1906, s. 97, joka myös toteaa joukkojen lisääntymisen keväällä 1656.

Kuinka Suomen tyhjentäminen joukoista on käsitettävissä? Suoraa vastausta lähteistö ei tietenkään anna, mutta erittelemällä sodanedellistä tilannetta ja toimenpiteitä on mahdollista päätellä jotakin.

Ensiksi on syytä palauttaa mieleen ne Kustaa II Aadolfin sanat, jotka tämä lausui Stolbovan rauhanteon jälkeen Inkerin ja Käkisalmen läänin merkityksestä valtakunnan suojaamisessa:⁶

»Suomen erottaa nyt Venäjästä suuri Laatokka, joka on hyvinkin niin leveä kuin meri Ruotsin ja Ahvenanmaan tai Viron ja Uudenmaan välillä, mistä vielä tähän päivään asti ei yksikään puolalainen ole uskaltanut ylitse tulla. Niin luotan minä Jumalaan, että venäläisenkin tämän jälkeen käy vaikeaksi hypätä tämän puron yli. Viroa suojelee Narva ja lisäksi vuolas ja leveä Narvajoki. Missä Inkeri ulottuu maan puolelta Venäjään, suojelevat sitä valtavat nevat. Karjalaa varjelee suurelta osalta Laatokka, ja muu osa siitä ulottuu tuntureille ja kankaille, joiden yli kukaan ei voi johtaa sotajoukkoa.»

Tämän ajattelun, joka katsoi Laatokkaa ensi sijassa hyökkäysevenä ja piti mahdollisena Käkisalmissa ja Pähkinälinnassa viivyttää venäläisten pääsyä Suomeen kunnes apuvoimia saataisiin, on täytynyt vaikuttaa vielä 1650-luvulla.⁷ Myös edellä esitetyt varuskuntien vahvuudet olisivat muuten mahdottomat ymmärtää.

Se, että maasotadoktriinin kannalta nähtiin Käkisalmen lääni ja Inkeri puskureiksi, joiden ilman muuta otaksuttiin joutuvan taistelutantereiksi, näkyy hyvin niissä ohjeissa, joita Kustaa Horn sai valtaneuvostolta avunpyyntöihinsä 7.9.1655. Vihollisuuksien tullessa Hornin oli näet vedettävä joukot linnoituksiin ja niissä odotettava apua.⁸ Inkeri ja Käkisalmen lääni käsitettiin kerta kaikkiaan periferisiksi maankolkiksi, ja yleisen rahattomuuden keskellä valtaneuvosto suhtautui kaikkiin Hornin avunpyyntöihin vuonna 1655 välinpitämättömästi, viivytteli vastauksia, vähätteli tilanteen vakavuutta ja ennen kaikkea torjui kaikki menoja aiheuttavat esitykset ja kehotteli säästäväisyyteen, mm. ampumaan mahdollisimman vähän isoilla kaliipereilla.⁹ Kysymyksessä oli toisin sanoen sama ilmiö, joka Stolbovan rauhan jälkeen oli vuosikymmenten ajan rahan puutteessa sallinut Suomen kiinteiden puolustuslaitteiden rappeutua.

Kun joukkojen luettelot¹⁰ laadittiin hallintolauceittain eikä sotilaallisesti

⁶ Tässä *Pohjolan-Pirhosen* 1960, s. 564 mukaan.

⁷ Vrt. *Wattrang* HT 1920, s. 146; *Aminoff* 1943, s. 237–240; *Luukko* 1966, s. 3–4.

⁸ RA RRR 1655:18 Kustaa Hornille 7.9.1655 RR 87.

⁹ Tästä laajasta kirjeenvaihdosta ovat hyviä esimerkkejä KrA KrKR 1655:626 Kustaa Hornille 14.9.1655, jossa pääasiassa kielteisesti ratkaistut asiat ovat edellisenä vuonna alulle pantuja, ja myös KrKBB 1655:2:355 Kustaa Horn 10.10.1655 Narva. Ks. myös mitä edellä on sanottu Nevanlinnan linnoittamiskysymyksestä.

¹⁰ Luetteloita on sarjassa RA Krigshist saml. XV:b useita. Eräisiin niistä on viitannut *Carlbon* 1905, s. 98 seur. ja eräitä on julkaissut myös *Åsard* KFÅ 1970, s. 28 seur.

edullisimpia toimintasuuntia eritelty, syntyy niitä kaikkia tarkastellessa helposti juuri se harha, että Inkerin miesten ilman muuta ajatellaan suojaavan myös Suomea. Tämä oli kuitenkin mahdollista vain tilanteessa, jolloin Audovan-Pihkovan suunnalta ei uhattu Inkerin länsiosaa, jossa joukkojen pääosa oli. Suomen asemaa voidaan tässä suhteessa verrata Viroon, jota Inkerin samaten selvästi ajateltiin suojaavan.

Nyt joudutaan kysymään, miksi sitten Suomeen jäi vain suunnilleen 'rauhallisen ajan' miesmäärä, kun taas Ruotsissa oli hyvinkin 'rauhattoman ajan' miehistö? Kysymyksen tyhjentävä vastaus vaatisi Kaarle X Kustaan ajan strategian täydellisen selvittämisen, mutta jo valtaneuvoston pöytäkirjoihin vilkaiseminen riittää osoittamaan, että venäläisten ei uskottu aloittavan mitään 'ruptuuria'. Kuten tuonnempana yksityiskohtaisesti käy selville, tällainen käsitys oli Tukholmassa vallalla vielä huhtikuussa 1656. Samaan aikaan kuitenkin keskusteltiin huolestuneina Tanskan ja Hollannin uhasta – ja Tanskan sekä Norjan kanssa Ruotsilla oli pitkä yhteinen maaraja, joka mm. ulottui poikki koko nykyisen Etelä-Ruotsin. Puolan-sodan alkaessa taas kuningas oli antanut ohjeen, ettei venäläisten kanssa saanut ryhtyä selkkauksiin.¹¹ Kun Kaarle X Kustaa sitten tulikin sitoutuneeksi Puolaan, ohje jäi pysyväismääräykseksi, ja vasta vapun tienoilla 1656 Kaarle X Kustalle näyttää täysin selvän, että venäläiset aloittaisivat sodan.¹²

Tällaisessa tilanteessa pääsi väistämättä vaikuttamaan vanha hyvä strategian sääntö, jonka mukaan kaikki mahdolliset voimat on keskitettävä ratkaisukohtaan ja muualla tyydyttävä puolustukselliseen minimiin. Kun sääntö toteaa edelleen, että joka haluaa puolustaa kaikkea, ei puolusta mitään, oli jostakin tingittävä. Tällöin tietysti tingittiin turvallisimmasta, jona edelleen pidettiin Suomea. On korostettava, että mitään nimenomaisia pöytäkirjoja tai muistioita, joissa asia näin esitettäisiin, ei ole säilynyt. Mutta vain sanotulla tavalla asia on käsitettävissä. Kuninkaan asemassa ollut sodanjohtaja ei voinut lähteä huolehtimaan siitä, vetikö hän liiaksi joukkoja sieltä, missä edes uhkaa ei ollut näkyvissä. Kun kuningas sittemmin sodan alkamisen jo näyttäessä ilmeiseltä kirjoitti valtionvarainhoitajalle, ettei ollut mahdollista varjella kaikkea vihollishyökkäykseltä, mutta että piti olla mahdollista pitää pääpaikat käsissä, tässä juuri näkyy keskityseriaate. On korostettava, että kuningas tällöin puhui nimenomaan Liivinmaasta ja Inkeristä Suomea lainkaan huomioon ottamatta.¹³

Suomen tyhjentymiseen vaikutti vielä pari puhtaasti teknistä syytä. Ensinnä-

¹¹ Ks. *Asardin* esimerkkejä *Asard* KFÅ 1970, s. 50.

¹² RA RR 1656:448v M.G. De la Gardielle 1.5.1656 Elbing; vrt. myös 471 valtaneuvostolle 4.5.1656 Marienburg RR 87.

¹³ RA De la Gardieska saml. E1369 kuningas M.G. De la Gardielle 2.6.1656. Suomen mainitsematta jättäminen voi tässä johtua myös siitä, että Kustaa Horn oli juuri saanut Suomen vastuulle.

näkin, kuten jo aikaisemmin on todettu, Suomeen yksinkertaisesti ei jäänyt ketään kyllin arvovaltaista henkilöä, joka olisi voinut esittää huolestumisensa – maaherrat eivät siihen kyenneet. Tämä taas aiheutti sen, että Suomen alokaat menivät ulkomailla olevain rykmenttiensä täydennykseksi aivan automaattisesti ilman että kukaan laski, jäikö maahan edes niitä 300 alokasta tai yhtä 116 miehen skvadroonaa, jotka yhdessä vuonna 1655 tehdyssä suunnitelmassa maahan aiottiin jättää. Samassa luettelossa taas Ruotsiin suunniteltiin jätettäväksi kokonaisia ehjiä skvadroonia. Viimeksimainittujen siirtäminen Ruotsista pois olisi edellyttänyt yhteydenottoa valtaneuvostoon, mutta kun Suomeen tuli Liivinmaalta käsky toimittaa joukkoja, suoritusporras toteutti käskyn mitään kysylemättä. Samalla tavalla siirrettiin vuoden 1656 alokaat pois aikana, jolloin sodan alkamisen jo piti olla kaikille selvää.¹⁴

Voidaan näin ollen sanoa, että mikään yksityinen syy ei vaikuttanut Suomen huonoon sotilaalliseen tilanteeseen, vaan siihen johtivat useat tekijät, jotka kaikki vaikuttivat samaan suuntaan. Silti kysymyksessä ei ollut sattuma, sillä perustana kaikille näille tekijöille oli Suomen käsittäminen turvalliseksi, ja tämän vuoksi Suomi jäi tietoisesti tai tiedostamatta vaille puolustuksellista huomiota. Tämä on lähtökohtana, kun tuonnempana käsitellään valtakunnan johdon suhtautumista Suomeen itse sodan aikana.

¹⁴ RA Krigshist.saml. XV:b Hans Kongl. Majitz Hemma och Uthwarande Militie Pro Anno 1655. Majuri Lars Tersmedenin osoittama tieto. Julk. mm. *Åsard* KFÅ 1970, s. 32. Vuoden 1656 siirroista ks. edellä lukua, jossa käsitellään jalkaväen joukkojensiirtoja.

5. Sotatoimien mahdollisuudet vallinneessa tilanteessa

5.1. POIKKEUKSELLINEN SOTATOIMIALUE

Edellä on käynyt ilmi, että Suomen ja Venäjän 1650-luvun rajaseutu poikkesi tuntuvasti niistä oloista, joissa ajan johtava sotataito oli luotu. Kolmikymmenvuotisen sodan strategia ja taktiikka olivat saattaneet rakentaa ratkaisunsa suhteellisen tiheään asutukseen, joka mahdollisesti majoituksen ja elintarvikkeiden pakko-oton, vilkkaitten kauppayhteyksien kehittämään tieverkkoon, joka salli raskaankin ajoneuvoliikenteen ja toimi yhteyslinjana sodan lopulla yleistyneen makasiiniverkon ja armeijan välillä sekä laajoihin nummi-, niitty- ja peltoaukeihin, joille suurten armeijoiden ryhmittäminen taistelujärjestykseen oli mahdollista.¹

Oli ilmeistä, että näissä olosuhteissa jo tekniikka ja taktiikka joutuisivat luopumaan vakiintuneista muodoistaan. Pääaselajille, ratsuväelle, suomalainen maasto tarjosi varsin vähän tilaa yhtä vähän karakolointiin kuin rynnäköintiinkään. Marsseilla tuskin voitiin kallioisessa ja soisessa maastossa ajatella Keski-Euroopassa vakiintunutta menetelmää, jossa ajoneuvokolonna kulki pitkin tietä ja jalkaväki ja ratsuväki maastoitse sen kahden puolen kahtena kolonnana ratsuväki ulommaisena.²

Erityisesti huollon merkitys korostui. Armeijan lähettäminen liikkeelle ilman tehokasta omalta alueelta tapahtuvaa huoltoa olisi ollut uhkayritys harvaan asutussa ja köyhässä maassa: elettiin lisäksi huoltosodan kulta-aikaa, jolloin säännöllisesti pyrittiin estämään vihollista käyttämästä sotatoimialueen resursseja omaksi hyväkseen.³ Joukkojen mukana kulkevaa huoltoa taas vaikeutti tiestön vähäisyys.

¹ Ks. tästä *Hannulan III* 1933 esitystä esim. s. 84 seur. ja 124 seur.; samoin *Jahnukainen* 1953, s. 8 seur.; 30-vuotisen sodan vaikutuksesta Venäjään ks. *Tšernov* 1954, s. 133–; *Beskrövnjy* 1957, s. 65– ja *Porfiriev* 1958, s. 29–46.

² *Jahnukainen* 1953, s. 45.

³ *Hannula III* 1933, s. 175 seur.; vrt. esim. RA *Livonica II* vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 12.6. 1656 Narva FR 84. On syytä huomattava, että myös 30-vuotisessa sodassa käytiin eräitä maastollisesti hyvin vaikeita taisteluita, ks. esim. Alte Westen taistelua, *Hannula III* 1933, s. 108–121.

5.2. HUOLTOMAHDOLLISUUKSIEN TARKASTELUA

Huolto-ongelma on kaksitahoinen: toisaalta olisi selvitettävä, missä määrin Suomen omalle henkilöstölle saattoi riittää elintarvikkeita, toisaalta, missä määrin maahan saapuva vihollisjoukko saattoi elättää itsensä valloittamaansa aluetta hyväkseen käyttämällä.

Ensiksimmäin kysymykseen on linnoitusten osalta jo puututtu aikaisemmin. Yllätyshyökkäyksen kohteeksi mahdollisesti joutuvien linnoitusten elintarvikehuolto ei olisi tuottanut ongelmaa muuten kuin yksipuolisuudellaan, muihin linnoituksiin taas olisi ollut mahdollista kuljettaa elintarvikkeita vihollisen vielä lähestyessä. Yksityiskohtaista arvioita ei tässä yhteydessä ole tarpeen tehdä: on selvää, että kun tukialueena olisi ollut koko Suomi, olisi suurikin henkilöstö vaivatta pystytty ylläpitämään.

Asiaan vaikutti osaltaan sen, että 1650-luvulla Suomessa saatiin muutamina vuosina poikkeuksellisen hyviä satoja niin että viljasta oli jopa ylitarjontaa ja sen hinta laski neljään kuparitalariin tynnyriltä.¹ Koko tarkastelukautena, ennen sotaa tai sen aikana, ei näykään hätähuutoja elintarvikkeitten täydellisen loppumisen vuoksi, joskin Inkerissä oli paikallinen kuivuus vuonna 1655.² Ainoita valituksia olivat hallintomiesten kiukkuiset huomautukset sotakollegiolle, kun jokin rykmentti oli ennakolta ilmoittamatta marssinut alueen läpi, eikä hieman jäykähkön järjestelmän vallitessa ollut mahdollista hankkia yllätysvieraille normaalia tietä muonitusta,³ tai tiedot marssireittien varrella asuvista talonpojista, jotka korottivat äänensä marssijoiden ylläpidon aiheuttamaa kohtuutonta räsitystä vastaan.⁴ Nämä vaikeudet olivat kuitenkin paikallisia ja organisatorisia samoin kuin nekin sodan jo loputtua vuonna 1658 eteen tulleet ongelmat, kun yksityisten linnoitusten proviantit alkoivat tyhjentyä.⁵

Hyökkääjän huolto-ongelman taustan selvittämiseksi voidaan tarkastella tapausta, jolloin hyökkäävä osasto joutuu toimimaan täysin oman, mukana kuljetettavan huoltonsa varassa, siis tapausta, jolloin vastustajalla oli ollut aikaa täysin noudattaa maanpolttotaktiikkaa. Pelkästään elintarvike- ja rehuhuollon osalta saadaan tällöin seuraava asetelma:⁶

¹ KrA AmKAB 1655:376 Erik von der Linde 24.9.1655 Turku; AmKR 1656:25 Erik von der Lindelle 18.1.1656; KrKP 3.12.1655.

² RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 25.5.1656 Narva FR 84.

³ Sotaa edeltävältä ajalta ks. esim. KrA KrKBB 1655:2:319 Kustaa Horn 2.5.1655 Narva; kirjeessä liitteenä A.J. Nierothin kirjeäljennöksiä mm. 27.4.1655 Nevanlinna.

⁴ KrA KrKBB 1655:2:709 Henrik Horn 9.7.1655 Helsinki.

⁵ Ks. lukua 11.2.4.

⁶ Asetelma on laskettu käyttäen miehen päiväannoksen painona 1,5 kg, vrt. *Korhonen I* 1939, s. 75 ja ks. ohjetta RA RR 1654: 1531 kuningas Kustaa Kaarlenp. Hornille 2.7.1654 Tukholma, Cantersteenin lisäys muonituksesta ja rehusta; hevosen päivittäisenä rehuannoksena 10 kg, rekiuormana 400 kg, huonon tien kärrykuormana 300 kg, poron ahkiuormana 50 kg ja purilaskuormana maastossa 100 kg, näistä ks. Upseerin käsikirja 1953, s. 423, 436 ja 439–440.

50 jalkamiehen (hiihtäjän) + 50 ratsumiehen (porokuljetuksissa 100 hiihtäjän) muodostaman itsenäisen, ulkopuolisesta huollosta riippumattoman osaston teoreettinen muonan ja rehun kuljetustarve hevosina ja poroina:

Toimintapäiviä	Rekikulj. talvella, hevosia	Kärryculj. kesällä, hevosia	Purilaskulj. kesällä hevosia	Ahkiokulj. talvella, poroja
2	3	ei tarv.	ei tarv.	ei tarv.
5	7	ei tarv.	ei tarv.	ei tarv.
10	21	3	9	16
15	40	6	19	34
20	72	9	32	54

Asetelma – niin teoreettinen ja yksinkertaistettu kuin sen laatimisperiaate onkin – osoittaa, miten tärkeitä liikuntasodan käymisessä olivat tiestö ja rehu. Talvella tarvittavien hevosten määrä lisääntyi kohtuuttomasti juuri rehun tarpeen vuoksi. Vaikka lasketaan normaalitapaukseksi se, että alueen luovuttaja ei ehtisi tuhota kaikkia elintarvikkeita ja rehua, olisi rehuhoito edelleen talvisaikana vaikein ongelma: edellä on todettu, että rehua yleensäkin oli niukalti ja lisäksi se yleensä pidettiin tarvitsemishetkeensä saakka niittopaikoillaan suovissa, joten on kyseenalaista, olisiko hyökkääjä pystynyt löytämään rehut usein etäisiltä suoniiltä, joille kaikille ei varmasti ollut tuoreita renejälkiä.

Juuri tämän vuoksi Suomeen kohdistuva talvella aloitettava säännöllinen valloitusota oli 1600-luvun oloissa erittäin epätodennäköinen. Talvella liikkeelle lähtevä suuri armeija olisi ehdottomasti vaarantanut hevosensa – tai sen olisi pitänyt liikkua aivan hitaasti, että rehun kuljetus omalta tukialueelta tai sen keräily olisi voitu järjestää. Sen sijaan pienten osastojen käymä huolto-ota, nopeat hankinta- ja hävitysretket olivat talvella täysin mahdollisia: vielä noin viiden tai kuuden päivän retki – siis noin kolmen päivämatkan pääs-

1600-luvun hevosille määrät ovat luultavasti hieman liian suuria, mutta ne ovat samassa suhteessa toisiinsa, ja virhe vaikuttaa tulosta pienentävästi. Yhden poronhoitajan on oletettu hallitsevan neljää poroa. Kaavoissa p = toimintapäivien luku ja x = tarvittava juhtaluku. Lisäksi on oletettu, että mies pystyy kontissaan tai ratsullaan kuljettamaan itselleen viiden päivän muonan ($100 \cdot 1,5 \cdot 5$ = maks 750)

Kaavoina on käytetty seuraavia:

Rekikuljetus talvella (rehu kuljetetaan mukana):

$$100 \cdot 1,5p - (\text{maks } 750) + 50 \cdot 10p + 10px + 1,5px = 400x;$$

Kärryculjetus kesällä (rehu saadaan maastosta):

$$100 \cdot 1,5p - (\text{maks } 750) + 1,5px = 300x;$$

Purilaskuljetus kesällä (rehu saadaan maastosta):

$$100 \cdot 1,5p - (\text{maks } 750) + 1,5px = 100x;$$

Porokuljetus talvella (poro etsii rehunsa):

$$100 \cdot 1,5p - (\text{maks } 750) + 0,4px = 50x.$$

sä olevaan pahaa aavistamattomaan kohteeseen – oli huollon puolesta helppo suorittaa ja takasi sikäli turvallisen paluun. Ja jos rehua löytyi, retkeä voitiin muutamalla päivällä jatkaa, kunnes kohteen ympäristössä ryhdyttiin vasta-toimiin. Sama koskee myös maastoitse kesällä tehtävää tuhoamisretkeä, jossa kuljetusvälineenä oli purilas, tai talvista retkeä poroilla. Pelkästään näiden varaan ei suuria operaatioita kuitenkaan voitu rakentaa. Erityisesti juuri 1500-luvun talvisotatoimet olivat olleet tarkasti juuri tämän kaavan mukaisia.⁷

Sydäntalvella olisivat pulmina olleet lisäksi lumipeitteen pehmeys, valoisan ajan lyhyys ja miehistön majoitusvaikeudet. Yöpyminen maastoon 20...30 asteen pakkasella nuotiolaavulle vaatii ehdottomasti erämaaoiloihin tottuneen henkilöstön. Suurten joukkojen ollessa sydäntalvella pitkään liikkeellä on paleltumistappioiden välttämiseksi edellytettävä sisämajoitusta. Tilanne helpottuu vasta maaliskuussa, jolloin lumi kantaa paremmin, päivä on pidentynyt ja yölämpötila siedettävämpi.

Tilanne muuttui täysin toiseksi, kun oli kesällä mahdollisuus käyttää karrykuljetuksia ja kun yöpyminen maastoon myös miehistölle oli mahdollista ilman erityiskalustoa. Hevostarve kasvoi kesällä vain samassa suhteessa kuin miesmäärä. Edelleen oli kesällä mahdollista jatkuvasti käyttää pitkän matkan kuljetuksiin pienaluksia ja säästää näin hevoset ainoastaan lähikuljetuksiin. Tältä kannalta hyökkäyksen aloittaminen oli todennäköisintä kesäaikaan, mieluummin alkukesällä, jolloin edessäoleva operaatioaika maasta saatavan rehun ansiosta oli pisin.⁸

Ajateltaessa sotatoimia pitemmälle on arvioitava, miten mahdollinen miehitysarmeija olisi pystynyt elämään valloitetulla alueella. On korostettava, että tämä luonnollisesti riippui paljon sekä vuodenajasta että valloitusototoimien onnistumista. Kaikkein edullisin tapaus olisi ollut, että maa olisi valloitettu kylvö- ja tuleentumiskauden välillä niin että vallatulle alueelle jäänyttä viljaa ei olisi ollut mahdollista tuhota polttamalla: tämäkin näkökohta puoltaisi alkukesää hyökkäysajankohtana. Tällaisessa tapauksessa voitaisiin olettaa, että kukin maataviljelevä perhe pystyisi vapaaehtoisesti tai pakolla luovuttamaan keskimäärin neljän miehen kuukausiannoksen tai että sellainen olisi korjattavissa taloista, joista asukkaat olisivat sotatoimien aikana kuolleet tai paenneet. Tämä merkitsisi viljaa noin tynnyrin ja lihaa noin 24 kg, siis suunnilleen 1/10 ...1/15 talojen keskimääräisestä vuotuisesta sadosta ja yhden vasikan.⁹

⁷ Ks. näistä *Tawaststjerner* I 1918–1920 ja *Viljannin* II 1957 esityksiä; ks. myös vuoden 1495 venäläishyökkäystä, joka päättyi sydäntalven tultua joulukuussa 1495, *E. Juva* 1927, s. 97–103.

⁸ Aikalaisen käsitys RA *Livonica* II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 22.5.1656 Nevanlinna FR 84: »...och emedan åhrsens tijdh nu förhanden är at fienden gräs och foder noch för sina hästar hafua kan, så haar man inthet annat till att förwenta . . .»

⁹ Muona-annoksesta ks. edellä viitettä 6. Tiedot satomääräistä ovat varsin vähäiset ja ristiriitaiset, myös paikalliset erot vaikuttavat asiaan suuresti. Keskimääräiseksi sadoksi on tässä oletettu taloa kohti noin 10...15 tynnyriä, ks. *Saloheimo* 1963, s. 24 – tässä on kysymyksessä kaskisato, josta osa todennäköisesti pimitettiin; *Immonen* 1958, s. 167–171 – tarkkojen kylvölukujensa jälkeen *Immonen* esittää keskimääräiseksi pellon jyvälukuksi paljoksuttavan 9 jyvää; vrt. myös *Suvanto* 1960, s. 515–521 ja *Pekka Lappalainen* I: 1 1970, s. 644 ja 675.

Tällöin KARTASSA 3 esitetyt maatalviljelevien perheiden määrät vastaisivat neljällä kerrottuna kysymykseen, kuinka monta miestä pitäjä tai pogosta olisi pystynyt elättämään yhden kuukauden. Osoittautuu, että Pähkinälinnan läänistä olisi tällaisella kannolla saatu talven elintarvikkeet noin 1 400 miehelle, Äyräpään-Viipurin-Jääsken seuduilta noin 1 200:lle, Käkisalmen eteläläänistä noin 400:lle ja Kurkijoelta ja siihen rajoittuvista pitäjistä noin 1 800:lle. Tällainen miehitysarmeijaksi varsin hyvä 4 800 miehen joukko olisi siis ollut mahdollista jättää maahan linnaleiriin, vaikka omalta alueelta ei tuotukaan elintarvikkeita. Varsinaisen suurarmeijan elättäminen talven yli on epäiltävää, jos sota oli kulkenut alueen yli. Se olisi merkinnyt elonkorjuuajkana voimien uhraamista tyhjentyneiden talojen viljan korjaamiseen ja paikoilleenjääneitten asukkaitten elinehtojen kiristämiseen, mikä taas olisi saattanut johtaa sissi-toimintaan valloittajaa vastaan.

Kaiken kaikkiaan siis Suomen 1600-luvun oloissa valloitusta suunnitteleva joutui varsin monimutkaisen ongelman eteen. Ollakseen täysin varma suurarmeijan elättämisestä talven yli saavutetun alueen resurssilla hyökkääjän piti jo ensimmäisenä sulan maan kautena saada haltuunsa myös Etelä-Suomi. Tämän vaihtoehdoina oli joko pääjoukkojen palaaminen talveksi omalle tukialueelle, tehokkaan kuljetuksen järjestäminen jo ensimmäisistä menestyksistä lähtien tai hyökkäyksen voiman ja tavoitteiden rajoittaminen alun perin, mikä taas soi puolustajalle aikaa ja tilaa vastatoimenpiteisiin sodan jatkuessa.

5.3. HYÖKKÄYKSEN MAHDOLLISET SUUNNAT JA TUKIALUEET

Huoltotilanne ja tieolot asettivat selvät rajat niille sotatoimille, joita 1650-luvun Suomessa oli mahdollista odottaa. Suomen itärajan erämaa-alueella saattoivat tulla kysymykseen vain sissiretket veneillä, hiihtäen tai poroilla. Vain erittäin vähälumisena tai poikkeuksellisena hankiaistalvena saattoi myös ratsujen käyttö tulla kysymykseen, mutta oli epätodennäköistä. Lähtökohtina saattoivat olla lähinnä Repola, Vienan Kemi ja Kuola, jotka olivat riittävän tiheitä asutukseltaan voidakseen palvella hyökkäyksen tukialueina. Mikäli hyökkääjä ensimmäiseen suomalaiskylään saakka olisi onnistunut pitämään aikeensa salassa ja siten saanut kaapatuksi elintarvikkeita, sille olisi ollut mahdollista jatkaa hävitysretkeä Pohjanlahdelle saakka pienin, muutaman sadan hyvin aseistautuneen ja erämaaoloihin tottuneen miehen osastoin,¹ jos näitä olisi yhtäikaa suunnattu Pohjanmaalle monelta kulkureitiltä. Varsinaisen alueen haltuunottoon ei itärajan kautta maahan pääsevillä osastoilla olisi ollut mahdollisuuksia, sillä toiminta-aika ja voimat olivat liian rajoitetut.

¹ Vrt. *Kujala* 1953, s. 18 seur.

Ainoa seutu, jossa säännöllisen armeijan suuret sotatoimet olivat mahdollisia, oli tiestön ja asutuksen ansiosta² Laatokan ympäristö, lähinnä Kannaksen alue. Tälle alueelle suuntautuvan hyökkäyksen luonnollisena lähtökohtana oli suhteellisen väkirikas Novgorodin-Laatokan-Aunuksen alue. Novgorodin, Luoteis-Venäjän vanhan sotilaallisen keskuksen, oli kuitenkin turvaututtava vesitiekuljetukseen Laatokalle päästäkseen, kun käyttökelpoisia teitä ei Inkerin itäosiin ja Kannakselle ollut. Lähimpänä mahdollisena keskityspaikkana tuli kyseeseen Lavaojalla aivan rajalla sijainnut Lavan linnake.³ Laatokan kaupunki oli vanhastaan lujasti linnoitettu ja vahvalla tykistöllä varustettu, Aunus taas oli perustettu vasta vuonna 1649, sekin alusta lähtien rakennettu lujaksi linnoituskaupungiksi sekä sotaväen ja rahvaan harjoituskeskukseksi.⁴ Näidenkin oli todella suurin joukoin liikkeelle lähtiessään käytettävä Laatokkaa kuljetustienä. Laatokan herruus oli saavutettavissa helposti, jo muutamalla kymmenellä lotjalla.

Kannaksen ja Suomen avaimet olivat Neva ja Vuoksen suu, joilta molemmilta Suomeen johti käyttökelpoisia teitä. Menestyksellisten sotatoimien edellytyksenä oli, että sekä Pähkinälinna että Käkisalmi olisi pystytty joko valloittamaan tai ainakin saartamaan niin tiukasti, että operoivalle armeijalle olisi käynyt mahdolliseksi suorittaa niiden ohi materiaalin siirrot Laatokalta Nevalle ja Vuokselle ja teille ja jättää linnoitukset selkensä taa. Saartoon olisi molemmissa paikoissa tarvittu noin 1 000 miestä. Vähintään sama määrä olisi tarvittu sekä varmistamaan Inkeriin päin että Kannaksen teille. Seuraava este olisi ollut Viipuri. Sen piirittäminen ja ohittaminen olisi edellyttänyt laivaston mukana oloa.⁵ Jos hyökkääjä olisi suunnilleenkaan ollut tietoinen Suomen vähäisistä voimista, hänelle olisi ollut mahdollista saartaa Viipuri noin 2 000 miehellä. Viipurin uhkaamiseen ja Suomeen pääsyn varmistamiseen olisi siis tarvittu vähintään noin 6 000 miestä ja kevyt laivasto.

Jos Suomeen olisi osoitettu tätä pienempi joukko, siis hyökkäykseen lähdetty Laatokan ja Aunuksen paikallisin voimin, niiden toiminta olisi todennäköisesti käytännössä ennen pitkää tukehtunut voimien vähyyteen, ellei paikallinen väestö täysin olisi lähtenyt venäläisten puolelle. Tällainenkin voima olisi kuitenkin riittänyt Suomessa olleiden ja sieltä koottavien voimien sitomiseen sekä sissiretkiin, lähinnä vesistöjen varsilla. Tällöin oli ehdottomasti edullisin aloitussuunta Käkisalmen Karjala sekä muuta aluetta korkeamman varallisuutensa että alueella asuvan ortodoksiväestön ansiosta, jolta väestöltä oli mahdollista odottaa ainakin jonkinlaista myötämielisyyttä venä-

² Vrt. RA Kammarkoll. ank.brev 153:1 Andreas Koskull 8.8.1656 Viipuri FR 603.

³ *Gadzjatskij* 1941, s. 263.

⁴ Laatokasta ks. AMG II, N:o 777; Aunuksesta *Gadzjatskij* 1941, s. 247; *Kuujo* 1963, s. 69; ks. myös *Dopolnenija* III, N:o 64.

⁵ Vrt. Pietari Suuren organisoimaa hyökkäystä vuonna 1702, *Luukko* 1967, s. 710–713, 726, 732 seur.

läisille. Hyökkäyksellä pelkästään Nevan seuduille ei olisi ollut samaa sitovaa merkitystä, koska hyökkääjää olisi voitu ahdistaa sekä Suomesta että Inkeristä käsin: Käkisalmen-Karjalasta taas avautui sivustahyökkäyksen mahdollisuus Viipurin päin ja pääsy Suomen vesille.

Valtaamiseen tähtäävä hyökkäys säännöllisiä joukkoja vaillakin olevaan Suomeen olisi sen sijaan vaatinut todellisen vakinaisen armeijan huoltomuo-
dostelmiseen ja ainakin pienen laivaston. Tällainen oli koottavissa vain koko Luoteis-Venäjäältä, siis Novgorodin lisäksi myös Pihkovan alueelta,⁶ ja se olisi siten ollut selvästi valtakunnallinen yritys. Tällaisen pääarmeijan luonnollinen etenemistie olisi ollut Neva, Suomenlahti ja Länsi-Kannas, jolloin Suomeen suuntautuneet vesikuljetukset olisivat vaatineet vähiten välilastauksia.

Mutta jos tällainen voima – vähintään 6 000 miestä – olisi voitu osoittaa joukoista tyhjennettyyn Suomeen, se varmasti olisi pystynyt minkään estämättä ottamaan haltuunsa Kannaksen ja jo sellaisenaan vakavasti uhkaamaan Etelä-Suomea. Kun Ruotsista mahdollisesti saatava apu olisi viipynyt ainakin kuukauden, ja kun vielä voidaan arvioida, että myöhemmässä vaiheessa hyökkääjän joukkoja olisi vapautunut linnoitusten piirittämisestä, on todettava, että 1650-luvun puolivälin tilanteessa häikäilemättömästi johdettu noin 10 000 miehen armeija ja laivasto olisi pystynyt valloittamaan ainakin Etelä-Suomen.⁷

⁶ Vrt. mainintaa ruhtinas Aleksei Nikitiš Trubetskoin armeijasta Novgorodissa ja Pihkovassa keväällä 1656, *Gadzjatskij* 1945, s. 22–23.

⁷ Vrt. Sprengtportenin arviota, että Suomi vuonna 1808 oli vallattavissa noin 20 000 miehellä, vaikka sen armeija silloin oli jokseenkin kokonaan maassa. *Kuuski* 1971, s. 209–210.

6. Tausta vuoden 1656 sotatoimille

6.1. RUOTSI-SUOMEN SOTILASPOLIITTISEN ASEMAN KEHITYS¹

Vuoden 1656 kevätsofaretken jälkeen alkoivat uudet neuvottelut Brandenburgin vaaliruhtinaan kanssa, jota venäläiset samaan aikaa koettivat saada puolelleen. Ne johtivat kesäkuun 15. päivänä Marienburgin sopimukseen, jossa Kaarle X Kustaa ja Fredrik Vilhelm sitoutuivat molemminpuoliseen avunantoon. Samaan aikaan puolalaiset piirittivät Varsovaa, jota sotamarsalkka Arvid Wittenbergin johdolla puolusti vain 1 800 miestä. Kaupunki antautui kolmen kuukauden piirityksen jälkeen 21. päivänä kesäkuuta.

Varsovan antautumista seurasi Kaarle X Kustaan kolmas sofaretki Puolan sisäosiin, nyt Suuren Vaaliruhtinaan auttamana. Yhdessä nämä löivät kolmi-päiväisessä verisessä Varsovan taistelussa heinäkuun 18.–20. päivänä ylivoimaisen puolalaisarmeijan, mutta tämän pääosat säästyivät tuholta, eikä ratkaisua näin tullut. Kun liittolaisena epäluotettava Fredrik Vilhelm kieltäytyi jatkamasta sofaretkeä, Kaarle X Kustaankin oli pakko jälleen kerran vetäytyä Itämerelle.

Varsovan taistelu aiheutti kuitenkin sen, että Ranska ja Saksan keisari alkoivat turhaan välittää rauhaa, ja Hollanti, joka oli suhtautunut vihamielisesti Kaarle X Kustaaseen ja lähettänyt vahvan sotalaivastonsa Danzigin suojaksi Itämerelle, solmi Ruotsin kanssa Elbingissä syyskuun 1. päivänä 1656 sopimuksen. Tässä Kaarle X Kustaa luopui suunnittelemaastaan Itämeren-monopolista ja Danzigin valtaamisaikeista, mutta sai vastapainoksi toistaiseksi turvan hollantilaisia ja näitä avukseen toivoneita tanskalaisia vastaan. Tässä vaiheessa harkittiin aseitten kääntämistä Venäjän-sotaan, mutta Puolan-sodan tilanteen ei katsottu sitä sallivan.

Kaarle X Kustaan asema alkoi syksyllä 1656 jälleen huonota Puolan kamaralla käydyssä pikkusodan aikana puolalaisten jatkuvasti vahvistuessa. Suuri Vaaliruhtinas käytti tilannetta jälleen hyväkseen solmimalla puolueettomuussopimuksen Venäjän kanssa Riian luona syyskuun 24. päivänä ja sai tätä

¹ Teksti perustuu tässä edelleen seuraaviin yleisesityksiin: *Solovjev* X 1869, s. 360–367; *Carlson* I 1883, s. 293–321; 330–350; *Carlbohm* 1905, s. 48–79; *Carlbohm* 1906, s. 46 seur; *Bonnesen* 1924–58, s. 126–195; *Luukko* 1967, s. 467–469; *Erdmannsdörffer* 1932–62, s. 237–262; *Tazbir* 1962, s. 249.

vastaan lupauksen, että venäläiset eivät hyökkäisi Itä-Preussiin. Samaan aikaan puolalaiset huolestuneina Ruotsin ja Venäjän välisen aselevon huhuista ja Riian piirityksen lopettamisesta tekivät Vilnassa 24. päivänä lokakuuta 1656 Venäjän kanssa välirauhan, johon liittyi molemminpuolinen avunantosopimus Ruotsia vastaan. Myös Saksan keisari teki marraskuun 21. päivänä avunantosopimuksen puolalaisten kanssa. Tässä tilanteessa Kaarle X Kustaan oli jälleen etsittävä tukea Brandenburgin vaaliruhtinaasta, joka kiristi Labiaun somuksessa marraskuun 10. päivänä itselleen Itä-Preussiin nähden täyden suvereniteetin eikä sitoutunut minkäänlaiseen yhteistyöhön Venäjää vastaan. Fredrik Vilhelm lupasi kuitenkin tukea Kaarle Kustaan vaatimuksia Länsi-Preussin ja Kuurinmaan saamiseksi. Puolan-sotaa hän ei halunnut jatkaa.

Pitkääaikaisten kosketusten jälkeen Kaarle X Kustaa sai Radnotin sopimuksessa joulukuun 6. päivänä 1656 uuden liittolaisen, Turkin alaisen Siebenbürgenin ruhtinaan Yrjö II Rákóczin, joka sovittuja aluekorvauksia vastaan lupasi hyökätä Puolaan etelästä 40 000 miehen vahvuisella armeijalla. Vuoden vaihteessa 1656–1657 Kaarle X Kustaan joukot marssivat jälleen kerran tais-tellen etelää kohti, josta Rákóczin joukot lähestyivät.

6.2. SOTATOIMET MUIILLA VENÄJÄN VASTAISILLA RINTAMILLA

Vuoden 1656 alussa Venäjän pääarmeija oli talvileirissä puolalaisilta valloittamillaan Smolenskin, Vitebskin ja Polotskin seuduilla. Sodan alkaessa Ruotsia vastaan tämä armeija keskitettiin Polotskin kautta Väinäjoen varrelle ja sieltä kohti Liivinmaata tsaarin itsensä johdolla.¹

Toinen armeija kokoontui ruhtinas Aleksei Nikititš Trubetskoin, J.A. Dolgorukijn ja S.R. Požarskijn johdolla Novgorodissa ja Pihkovassa.² Pihkovaan koottujen joukkojen luonnollinen kohde oli Viro tai Inkeri: Novgorodissa kootut sen sijaan oli yhtä helppo lähettää joko Viroon tai Karjalaan, sillä matka molempiin oli suunnilleen yhtä pitkä, ja Karjalaan olisi lisäksi ollut käytettävissä edullinen vesitie. Trubetskoin aikomuksista tuli ruotsalaisten korviin vähän ennen sodan puhkeamista toukokuussa 1656 kahdenlaisia tietoja. Toisaalta mainittiin, että hän aikoi Petšerskin luostarin luona olleesta pääleiristään hyökätä Liettuaan, toisaalta, että hän lähtisi Novgorodin kautta Aunukseen. Kun näiden ristiriitaisten tietojen antajat, Kaarle X Kustaan Moskovanlähettiläs kreivi Gustaf Bielke ja kielenkääntäjä Daniel Sinknecht itse Venäjällä ollen olivat hyvin perillä maan tapahtumista, on mahdollista, että venä-

¹ *Carlou* 1903, s. 33; *Gadzjatskij* 1941, s. 248; *Niitemaa* 1959, s. 223.

² *Gadzjatskij* 1941, s. 248; *Gadzjatskij* 1945, s. 22–23.

läiset jossain vaiheessa itsekin horjuivat näiden vaihtoehtojen välillä.³ Tällä perusteella ei tietenkään voida varmasti sanoa, että olisi harkittu sittemmin toteutettua laajemman hyökkäyksen toimeenpanemista Suomen ja Inkerin suunnalla, mutta tämän mahdollisuuden puolesta puhuu sekin, että Inkerin tiedustelutulokset menivät viime kädessä ruhtinas Trubetskoille, joka oli Luoteis-Venäjän korkein sotilasjohtaja.⁴

Mitään varsinaista armeijaa ei koottu Karjalaa vastaan, vaan erilliset osastot saivat paikallisten komentajien johdolla toimintakäskyt, joiden tavoitteet alun perin oli rajoitettu. Toiminta tuli siis Suomen suunnalla olemaan ennen kaikkea sitovaa. Näyttää siltä, että suunnitelmiin kuului hyökätä Suomen suunnalla ensin ja näin sitoa täällä olleet suomalaiset joukot. Ensimmäiset Aunukseen ja Lavaan tulleet määräykset näet edellyttivät, että toiminta aloitettaisiin jo 1.6.1656, mutta Posolskij Prikazin, ulkoasiainviraston, myöhemmin vahvistamaksi päivämääräksi tuli 21.6., jolloin Aunuksesta piti hyökätä Käkisalmeen ja Lavasta Pähkinälinnaan.⁵

Teoreettisesti voitaisiin ajatella, että venäläiset – joille luonnollisesti oli selvillä Ruotsin päävoimien olo Baltiassa – olisivat voineet jättää sille suunnalle vain joukot, jotka olisivat pystyneet sitomaan Liivinmaan ylipäällikön kreivi Magnus Gabriel De la Gardien joukot, ja siirtäneet loput voimansa suojattomaan Inkeriin ja Karjalaan. Teknisesti tämä olisi ollut täysin mahdollista joukkojen talvileiristä Lovattijokea pitkin Novgorodiin. Ajatus on kuitenkin puhtaasti hypoteettinen, sillä Baltian kysymys hallitsi täydelleen venäläisten ajattelua: Aleksei Mihailovitš oli aloittanut Puolan-sodan nimenomaan Itämeren rannan vallatakseen, ja Venäjälle oli tärkeää estää Ruotsia saamasta Itämeren herruutta.⁶ Lisäksi on selvää, että Baltia oli sotänäyttämönä Inkerin ja Suomen seutuja tuntuvasti edullisempi, ja lopulta hyökkäys talvileirin lähellä olevalle Liivinmaalle oli teknisesti helpoin ratkaisu.

Päähyökkäys Liivinmaalle alkoi vasta heinäkuun 4. päivänä 1656. Se suuntautui aluksi Väinänlinnaan, jonka venäläiset valtasivat elokuun alussa. Tämän jälkeen oli vuorossa Kokenhusen, joka kukistui 21.8. Samana päivänä alkoi Riian piiritys noin 20 000 miehen voimin. Tämä sodan suurin sotatoimi jäi kuitenkin tuloksettomaksi, koska aktiivisilla puolustajilla oli meri herruudessaan, ja piiritys päättyi venäläisten vetäytymiseen lokakuun 5. päivänä. Pihkovasta tulleilla Trubetskoin joukoilla oli parempi menestys: Vastseliinan ja

³ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn valtaneuvostolle 22.5.1656 Nevanlinna, liitteet: Bielken kirje 21.4.1656 ja Sinknechtin selostus FR 84; Bielken kirje liitteenä myös KrA KrKBB 1656:3:1903 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare 6.6.1656 Viipuri.

⁴ *Gadzjatskij* 1945, s. 22–23.

⁵ AMG II, N:o 833; *Gadzjatskij* 1941, s. 250 ja 263; *Gadzjatskij* 1945, s. 19–20.

⁶ Diplomaattisesta toiminnasta ja venäläisten pyrkimyksistä ks. *Haumant* 1893, s. 115–120; *Forstén* *ŽMP* 1898 4, s. 322; *Vainštein Vopr Ist* 1947:3 s. 68–71; *Bonnesen* 1924–1958, s. 67–68 ym.

Marienburgin valloitettuaan ne alkoivat 28.7. piirittää Tarttoa, joka antautui ylivoimalle lokakuun 12. päivänä 1656.⁷

Inkerin länsiosissa käytiin kesän 1656 aikana vain suhteellisen vähäisiä kahaakoita, joihin venäläisten puolelta osallistui kesäkuussa Pähkinälinnan piiritysjoukoista lähetetty erillinen osasto ja elokuussa Pihkovasta Inkerin länsiosiin ja Novgorodista sen eteläosiin suunnatut osastot. Ensimmäisen sotake-sän tilinpäätös Liivinmaalla ja Inkerin länsiosissa oli, että suuri osa Liivinmaan etelä- ja itäpuolta sekä pienet alueet Inkerin eteläosia jäivät talveksi venäläisten käsiin.⁸

⁷ *Mankell I* 1870, s. 132–133; *Carlön* 1903, s. 48–77.

⁸ *Carlön* 1903, s. 83–85; *Gadzjatskij* 1945, s. 23–28.

7. Valmistautuminen sotaan

7.1. VENÄLÄISTEN HYÖKKÄYSSUUNNITELMA

7.1.1. *Venäläisten organisaatio ja komentajat Suomen suunnalla*

Venäjän sotalaitosjärjestelmää leimasi 1650-luvulla suuri kirjavuus, joka johdettiin siitä, että armeijan länsimaistaminen oli tapahtunut vain osittain ja jatkui edelleen. Kun tässä työssä pyrittiin saattamaan vanha palvelusvelvollisten ryhmä uudenaikaisten rykmenttien alaisiksi, palveluksessa oli rinnakkain saman rekrytointiryhmän muodostamia vanhamuotoisia osastoja sekä länsimaisytyypisiä jalkaväki-, rakuuna- ja ratsuväkirykmenttejä. Palvelusvelvollisten muodostamat vanhat osastot esiintyivät rekrytointiryhmiensä nimellä. Näitä olivat aateliset ja pajarinlapset (dvorjanin, ditja bojarskaja) – se oli vanhin sotaväki, joka nostoväenluontoisena oli 1650-luvulla taktisesti täysin takapajulla –, kasakat – nimitys käsitti 1600-luvulla yleensä aatelittoman vapaaehtoisen, joka palveli verovapaata maata vastaan – sekä streltsit ja sotilaat, joiden asema oli kasakoiden kanssa samantapainen.¹

Suomen suunnalla ei ennen sotaa näytä olleen varsinaisia uudenaikaisia joukko-osastoja, vaan ne sotilaat (soldat), jotka oli sijoitettu Aunukseseen, olivat ilmeisesti palvelusvelvollisten osastoja: mm. GADZJATSKIJN maininnat osoittavat, että paikallinen sotaväki oli yhä pääasiassa järjestämättä länsimaistyyppisiin rykmentteihin ja että esim. Aunuksen sotilaat olivat kuriltaan ja taidoiltaan varsin heikkoja.²

Venäjän keskushallinto muodostui lukuisista hallitsijan ja pajarineuvoston eli duuman alaisista keskusvirastoista eli prikazeista, joista kukin hoiti omaa alaansa osin ristikkäisin tehtäviin: niinpä esim. sotilashallintoon puuttui ainakin 15 eri virastoa, joista tärkeimmät olivat Prikaz tainyh del (salaisten asiain virasto), joka valvoi sotapäälliköitä ja kaikkia valtakunnan tärkeimpiä asioita, Posolskij prikaz, joka hoiti ulkoasioita ja mm. valvoi Donin kasakkain palvelusta sekä Razrjadnoi prikaz, joka vastasi sotaväen valvonnasta ja linnoitus-

¹ Ks. tästä *Altgovzen* 1950, eri kohdin; *Tšernov* 1954, s. 180–183; JYHL Jussi T. Lappalainen, 1966 sekä siinä mainittu kirjallisuus.

² *Gadzjatskij* 1941, s. 253–254.

ten kunnosta sekä antoi paikallishallinnon johtajille, vojevodille, näiden ohjeet.³

Vojevoda puolestaan oli eräänlainen sotilaskuvernööri, joka alueellaan hoiti sekä siviili- että sotilasasiat. Novgorod ja Pihkova luettiin valtakunnan tärkeihin kaupunkeihin, joissa oli päävojevoda. Näiden alaisia olivat muitten alueen kaupunkien vojevodat. Novgorodin vojevodana toimi sodan edellä Ivan Andrejevitš Golitsyn. Hänen alaisekseen Aunuksen vojevodaksi tuli huhtikuussa 1656 pöytäimestari, vojevoda Petr Mihailovitš Puškin.⁴ Pöytäimestarina Puškin kuului Moskovan palvelusvelvollisen aateliston huippuun, joka oli arvossa välittömästi pajarien ja virkaylimystön alapuolella.⁵ Lavan linnakkeeseen keskitettyjä joukkoja puolestaan komensi vojevoda Petr Semenovitš Potemkin.⁶ Lähin vakinainen vojevoda lännessä päin oli Audovan vojevoda Bogdan Naštšokin, joka taas oli Pihkovan vojevodan I.A. Hilkovin alainen.⁷ Varsinaista operatiivista yhteistyötä voidaan Potemkinin ja Naštšokinin välillä suuren etäisyyden – noin 200 km – vuoksi pitää mahdottomana.

7.1.2. Vakoilu- ja värväystoiminta

Sotaa edeltäneessä toiminnassaan venäläiset kiinnittivät varsin suuren huomion tehokkaan vakoilun järjestämiseen sekä Ruotsin alueiden ortodoksiväestön mielialojen muokkaamiseen venäläisille suosiolliseksi.

Suomen suunnalla vakoilu ei puhjennut sellaisiin korkeamman luokan ilmiöihin, joita tapahtui Moskovan ja Ruotsin pääliikenneväylällä, Novgorodin-Narvan tiellä, jossa kaikki Kustaa Hornin kautta Bielkelle menneet kirjeet saapuivat perille avattuina.¹ Narvan kautta matkusti Moskovasta kotiinsa vähän ennen sodan puhkeamista lyypekkiläinen kauppias Johann von Goren, joka toi tullessaan Bielken yhden kirjeen ja vakuutti ruotsalaisille kovin, ettei mitään vaaraa ollut venäläisten taholta odotettavissa. Goren näyttää kuitenkin olleen kaksoisagentti: jo Bielke varoitti Hornia Gorenista, mutta tämä ehti lähteä Narvasta ennen pidätystä: myöhemmin venäläistenkin epäilemä Goren ilmeisesti vaikutti Nevanlinnan-hyökkäykseen.² Yleensäkin juuri kauppiaat, jotka matkustivat rajan yli, olivat tärkeä tietolähde.³

³ *Altgovzen* 1950, s. 16. *Tšernov* 1954, s. 180–183; JYHL Jussi T. Lappalainen 1966, s. 14–19 ja liite.

⁴ *Barsukov* 1902, s. 77, 154; *Gadzjatskij* 1941, s. 248–149.

⁵ JYHL Jussi T. Lappalainen 1966, s. 27; vrt. *Platonov* 1933, s. 289.

⁶ *Gadzjatskij* 1941, s. 263; *Gadzjatskij* 1945, s. 23.

⁷ *Barsukov* 1902, s. 185; *Gadzjatskij* 1945, s. 26.

¹ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 9.4.1656 Narva ja 22.5.1656 Nevanlinna, liite: Bielken kirje 21.4. 1656 Moskova FR 84; De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 24.3.1656 Narva.

² Edellisten lisäksi ks. RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 1.6. 1656 Narva; ks. myös *Gadzjatskij* 1945, s. 21.

³ *Gadzjatskij* 1945, s. 22.

Suomen suunnalla eniten tietoja toi kuitenkin Karjalasta ja Inkeristä Venäjälle suuntautunut pakolaisvirta. Silloin kun sodan puhkeaminen alkoi näyttää ilmeiseltä, venäläiset alkoivat kiinnittää pakolaisten kertomuksiin kasvavaa huomiota. Moskovan hallitus muutti tässä vaiheessa jyrkästi aikaisempaa politiikkaansa pakolaisia kohtaan. Kun se vuoden 1649 sopimuksen mukaan oli pyrkinyt rajoittamaan pakolaisten tuloa, niin rajan vojevodat saivat nyt nimenomaiset ohjeet houkutella rajantakaisia asukkaita Venäjän puolelle. *GADZJATSKIJ* ei mainitse, milloin tämä määräys annettiin, mutta ruotsalaisista lähteistä on tiedossa, että aikaisemmin tulleita pakolaisia alettiin vuodenvaihteen 1655–1656 tienoilla luetteloida ja heidät määrättiin olemaan valmiina seuraamaan armeijaa.⁴ Sydäntalvella pakolaismäärä lisääntyi silminnähävästi ja liikehdintä kiihtyi kevättä kohti, jolloin pakolaiset veivät myös karjaansa Venäjälle.⁵

Ainakin Pähkinälinnan läänistä ja Kannakselta yleensä on tiedossa, että pakolaisia houkuteltaessa käytettiin nimenomaan uskonnollisia näkökohtia apuna. Näyttää siltä, että Potemkinin asiamiehinä toimivat talonpoikien salassa ylläpitämät ortodoksipapit. Selvästi näkyy, että nämä esittivät Venäjän patriarkan kaikkien oikeauskoisten suojelijaksi, joka tsaarin luvalla ottaisi vastaan uskonvainoa paenneet.⁶

Huomionarvoista on, että paenneissa ei ollut pelkästään ortodokseja, vaan välittömästi sodan edellä ainakin Aunukseen pakeni myös 20 'kastamatonta lättiläistä' – ilmeisesti luterinuskoisia karjalaisia, jotka Venäjällä nopeasti kastettiin.⁷

Pakolaisten värväys sotamiehiksi tai rakuunoiksi jäi Moskovan ohjeesta huolimatta vähätuottoiseksi, sillä esim. Aunukseen paenneet kieltäytyivät sotapalveluksesta, koska heillä kontunsa jätettyään ei ollut toimeentuloa eikä vähäinen sotilaan palkka olisi sitä heille taannut. Mahdollisesti tällöin pyrittiin ainakin osittain länsimaistyyppisiin osastoihin, sillä Puškinilla oli muutamia ulkomaalaisia upseereita apunaan.⁸

Toisaalta venäläisillä oli vielä suuremmat suunnitelmat niiden karjalaisten osalta, jotka jäivät paikoilleen. Aunuksen komentaja kehotti näitä sieppaamaan Käkisalmen haltuunsa ja lupasi tulla näiden avuksi sotajoukkoineen. Kevättalven linnoitustyöt Käkisalmissa kuitenkin osoittivat ortodoksisalon-

⁴ KrA KrKBB 1656:1:453 Sotavankikuulustelu 8.12.1656 Viipuri. vrt. sotaa edeltäneeseen politiikkaan AI IV, N:o 38.

⁵ Ks. *Gadzjatskij* 1941, s. 248; *Gadzjatskij* 1945, s. 21–22; RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 26.2.1656 Käkisalmi ja 11.3.1656 Pyhäjärvi, liite: A.J. Nierothin kirje 4.3.1656. Nieroth oli jo alkutalvella verotuksen yhteydessä todennut väkiluvun vähenemisen: tämä tosin voi vielä olla 'normaalin' pakolaisuuden aiheuttama.

⁶ Edellisten lisäksi ks. myös RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 25.5.1656 Nevanlinna FR 84; *Gadzjatskij* 1945, s. 22.

⁷ *Gadzjatskij* 1941, s. 248–249.

⁸ KrA KrKBB 1656:1:453 Sotavankikuulustelu 8.12.1656 Viipuri.

poikien käyttämisen linnoituksen kaappaamiseen mahdottomaksi. Joka tapauksessa sekä Puškinilla että Potemkinilla oli sodan alkaessa Käkisalmen-Karjalan ja Inkerin talonpoikien keskuudessa asiamiesverkko, joka oli valmiina liittymään venäläisiin näiden hyökätessä.⁹

Venäläisten kannalta tällä toiminnalla oli myös vaaransa: heidän aikeensa saattoi paljastua ennen aikojaan, kuten itse asiassa kävikin. Erityisesti ruotsalaiset hälytti pakolaisten kevättalvella 1656 suorittama ryöstöretki Pähkinälinnan lääniin. Tällöin kaksi virkamiestä, reviisori Måns Arvidsson Brandskiöld ja asessori Pegauberg menettivät karjaa, viljaa ja kartanoittensa muuta omaisuutta. Tähän hyökkäykseen osallistui venäläisten johdolla 40...50 pakolaista.¹⁰

7.1.3. *Joukkojen vahvuudet, sijoitukset ja kohteet*

Laatokan seuduilla olleet venäläisjoukot olivat tuntuvasti vähentyneet, kun Äänisen seudun sekä vanhat että vastaotetut sotilaat oli pitänyt lähettää Novgorodiin. Puškinille oli tällöin jäänyt vain noin 1 000 Aunuksessa palveluksessa ollutta sotilasta.

Puškinin yritys järjestää väenotto Aunuksen ja Äänisen seuduilla jäi tuloksettomaksi, sillä ne asekuntoiset miehet, joita ei ollut otettu sotapalvelukseen, olivat jo ehtineet hajaantua kevätkalastukseen. Kun pakolaiset juuri tähän aikaan toivat tietoja, että rajan taa kokoontui 9 000-päinen ruotsalaisarmeija (!), Puškin sijoitti yhden komppanian vartioon Aunusjoen suulle sekä kaikille Aunukseseen rajalta päin tuleville kolmelle polulle. Tämän lisäksi seudun populit ja talonpojat joutuivat vartioimaan kyläpolkuja kotinsa lähellä.¹

Vahvistuksia Puškinille saapui vasta 20.5. ja silloinkin ilmeisesti yllättäen: vojevoda Jenaklytš Tšelištšev tuli laivoilla Novgorodista ja toi mukanaan pienen joukon venäläistä sotaväkeä. Osaston kokonaisvahvuudesta ei ole tietoa, mutta siihen kuului ainakin 170 Novgorodin streltsiä, 25 Laatokan streltsiä ja lisäksi aatelisia ja pajarinlapsia.²

Vaikka Tšelištševin lähettäminen sinänsä oli osoitus Aunuksen hyökkäyksen niveltymisestä valtakunnalliseen yritykseen, sekin silti osoitti Laatokan suunnan toisarvoisuuden. Tšelištšev näet oli vanhastaan tunnettu omapäiseksi ja väkivaltaiseksi ja hän oli syylistynyt pahoinpitelyihin ja ryöstöihin. Nytkin syntyi Puškinin ja Tšelištševin välille heti erimielisyyksiä, kun viimeksi mainittu alkoi vaatia palvelukseensa linnanväkeä ja kaupunkilaisia, rupesi

⁹ *Gadzjatskij* 1941, s. 249 ja *Gadzjatskij* 1945, s. 23.

¹⁰ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11.3.1656 Pyhäjärvi, liite: A. J. Nierothin kirje 4.3.1656.

¹ *Gadzjatskij* 1941, s. 249.

² *Gadzjatskij* 1941, s. 249–250 ja 253–254.

ottamaan Puškinin laivakirvesmiehiä sotilaiksi ja lopulta houkutteli tämän sotilaitakin itselleen lupaamalla näille suuren palkan ja elintarvikkeita.³

Aunuksen joukoille Moskovasta määrättyä kohteena oli yksinomaan Käkisalmi. Kun otetaan huomioon Tšelištševin tuomat vahvistukset, Puškinilla tuskin oli 1 500 miestä enempää kaupungin valtaamista varten: tämä sopii hyvin yksin sen kanssa, että hänellä oli suomalaisten saamien tietojen mukaan Käkisalmea piirittäessään vain 1200 Venäjältä tullutta miestä sekä 350 Käkisalmen läänin talonpoikaa.⁴ Tällöin Tšelištševin tuomista miehistä vain strelsit olivat Puškinin käytössä.⁵ Osastoa varten Puškin oli itse teettänyt kuljetuslaivoja: tykistönä hänellä oli vain keveitä rykmentintykkejä.⁶

Lavan linnakkeelle keskitettyjen joukkojen vahvuutta on vaikeampi arvioida. Sotatoimista päätellen niiden vahvuus kuitenkin on arvioitavissa jokseenkin samaksi kuin Anuksen joukkojen. Venäläisistä lähteistä VESELAGO mainitsee tarkasti vain Potemkinin laivastossa olleiden Donin kasakkain luvun 570: jo laivastolle kokonaisuutena hän esittää varsin pyöreän luvun 1 000 miestä.⁷ GADZJATSKIJN mukaan Petr Potemkinin sotajoukon se osa, jota oli tarkoitus käyttää sekä maalla että merellä, käsitti heinäkuussa 600 kasakkaa, strelsiä ja sotilasta.⁸ Kun samaan aikaan pidettiin jatkuvasti muutamaa sataa miestä Pähkinälinnan saartorenkana – ruotsalaisten tietoon tuli heinäkuun lopussa, että venäläisten tarkoitus olisi jättää paikalle vain 300 miehen verho⁹ ja kun Petr Potemkinin alainen Sila Potemkin samaan aikaan toimi Käkisalmen eteläläänissä noin 300 miehen vahvuusena¹⁰ ja Ivan Poltev Inkerissä 250 kasakan voimin,¹¹ päästään vasta vähintään noin 1 450 ja enintään noin 2 000 mieheen. Tällöinkin on mahdollista, että kaikki edellä eriteltyt osastot eivät ole yhtäaikaa olleet piirityksestä poissa ja että joku niistä siten on laskettu kahteen kertaan.

Joka tapauksessa on todettava, että toisin kuin Anukseen Lavaojalle koottiin viimeistään helluntaiksi 26.5.1656¹² todella erityinen taisteluosasto Pähkinälinnan hyökkäystä varten: Lavan linnakkeessa ei rauhan aikana voida olettaa olleen läheskään näin suurta miesmäärää. Se että Donin kasakoita – Ve-

³ *Gadzjatskij* 1941, s. 250 ja 252.

⁴ RA Krigshist saml. XII: 1 Selostus Käkisalmen piirityksestä FR 251; vrt. hieman suurempia lukuja 1500 Venäjältä tullutta ja 500 Pohjoisläänin talonpoikaa KrA KrKBB 1656:1:453 Sotavankikuulustelu 8.12.1656 Viipuri.

⁵ Muista Tšelištševin miehistä ks. *Gadzjatskij* 1941, s. 252.

⁶ *Gadzjatskij* 1941, s. 249 ja 253.

⁷ *Veselago* 1875, s. 57.

⁸ *Gadzjatskij* 1941, s. 264.

⁹ *Gadzjatskij* 1941, s. 265; RA Livonica, II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 21.7.1656 Narva FR 84.

¹⁰ *Gadzjatskij* 1941, s. 255–256 ja 264–265; RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1. A. Koskull neuvostolle 26.7.1656 Viipuri FR 59.

¹¹ *Gadzjatskij* 1941, s. 266.

¹² KrA KrKBB 1656:1:457 Sotavankikuulustelu 12.12.1656 Viipuri.

näjän sotaväen omalaatuista sisäisissä asioissaan itsenäisiä palkkasotureiden ryhmää – merikokemusta omaavina¹³ oli siirretty paikalle, osoittaa, että venäläiset tajusivat hyvin alueen operatiiviset vaatimukset. Juuri laivasto olikin merkittävin Potemkinin Venäjältä saama apu. Se näkyy kootun Novgorodissa, ja ruotsalaisten ennakkotietojen mukaan siinä piti olla peräti 350 lotjaa,¹⁴ mutta Pähkinälinnan piirityksen loputtua sen vahvuudeksi myönnettiin 250 alusta mukaan luettuina lotjat, soimat ja pienetkin veneet.¹⁵ Potemkininkin tykistö oli keveitä rykmentintykkejä.¹⁶

Inkeriä ja Karjalaa vastaan keskitettiin näin ollen sodan alussa varsinaista sotaväkeä yhteensä enintään noin 3 500 miestä, siis tuntuvasti alle sen, mitä ruotsalaisissa lähteissä tavallisesti on pyritty mainitsemaan ja mikä on ollut kirjallisuuden kanta.¹⁷ Odotettavissa olevaan vastukseen nähden tämä tosin oli selvästi ylivoimainen armeija, joka aloitteen käsiinsä saatuaan pystyi mielin määrin siirtämään painopistettään, semminkin kun sen käytössä oli edullinen huoltotie, Laatokka. Mikään musertava ylivoima ei silti ollut kysymyksessä. Ylivoimaa heikensi vielä sekin, että venäläisillä ei näytä olleen lainkaan paikallista ylijohtoa Laatokalla, vaan Aunuksen ja Lavan joukot oli tarkoitettu toimimaan pääasiassa toisistaan riippumatta. Tämä osoittautui myöhemmin selväksi puutteeksi, jota ei puolusta edes se, että joukot joutuivat toimimaan varsin etäällä toisistaan.

Pitkällä erämaarajalla Aunuksesta Kuusamoon ei tiettävästi ollut lainkaan säännöllisiä venäläisiä joukkoja. Ilmeistä sen sijaan on, että Kuolan linnoituksessa äärimmäistä Lappia vastassa oli venäläisten miehitys. Myöhemmin sodan aikana tämän joukon vahvuus ilmoitettiin 1 200 mieheksi, mutta luku lienee vahvasti liioiteltu, ja sodan alussa Kuolassakaan tuskin oli normaalia pientä varuskuntaa vahvempaa osastoa.¹⁸

Olennaista ja Ruotsi-Suomen ja Venäjän välillä käydyissä sodissa ainutlaatuista sen sijaan on se, että hyökkääjällä jo etukäteen oli varmasti tiedossaan, että se tulee saamaan apua Karjalan ja Inkerin paikalliselta väestöltä. Itse asiassa kysymyksessä on suorastaan malliesimerkki hyvin suunnitellusta 'viidennen kolonnan' käytöstä.

¹³ Donin kasakoista ks. *Veselago* 1875, s. 57, JYHL Jussi T. Lappalainen 1966, s. 35–37; *Tušin* 1969, s. 196–203.

¹⁴ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 29.5.1656 Nevanlinna FR 84.

¹⁵ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11.12.1656, liite: Pähkinälinnan piiritysselostus.

¹⁶ *Gadzjatskij* 1941, s. 265.

¹⁷ Ks. esim. *Ignatius* 1865, s. 76; *Carlön* 1903, s. 33–34; *Hainari–Grotenfelt* 1922, s. 369.

¹⁸ Kuolan joukoista ks. RA Landshövdskr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 2.9.1657 Uumaja FR 72.

7.2. RUOTSI-SUOMEN TOIMENPITEET VAARAN UHATESSA

7.2.1. *Vakoilutiedot*

Kuten venäläisillä myös ruotsalaisilla kauppiaitten värvääminen vakoilijoiksi oli normaali tiedustelumuoto, joka oli rutiininomaisesti mainittu mm. Kustaa Evertinpoika Hornin ohjeissa.¹ Miten asia yksityiskohtaisesti oli järjestetty, ei ole mahdollista selvittää, mutta näyttää siltä, että ainakin Horn henkilökohtaisesti huolehti asiasta. Hänen kauppiailta saamansa tiedot osoittavat yksityiskohdissaan, että takana ei ollut satunnaisten matkajien kertomuksia, vaan johdonmukainen pyrkimys tietojen hankintaan.²

Ensimmäinen merkki siitä, että rajan takana oli jotain tekeillä, oli juuri ortodoksiväestön väheneminen. Vielä helmikuun lopussa, jolloin Pähkinälinnan läänin maaherra A.J. Nieroth ensimmäisen kerran ilmoitti asiasta Hornille, tämä ei näy ottaneen asiaa vakavasti siitä huolimatta, että samaan aikaan tuli tieto venäläisten palveluksessa olleen everstin Hamiltonin suorittamasta värväyksestä, ilmeisesti juuri siksi, että pakolaisia meni rajan taa jatkuvasti ja että Hamiltonin värväys näyttää koskeneen miesten ottoa Venäjän pääarmeijaan. Mutta maaliskuun puolivälissä Horn oli jo tullut toisiin ajatuksiin. Tällöin Nieroth oli todennut pakolaismäärän yhä kasvaneen, ja epäilyksiä vahvistivat talonpoikien juuri suorittamat ryöstöretket ja Narvaan Novgorodista tulleen kauppiaan kertomukset.³

Mitään yksityiskohtaista Hornin tietoon ei kuitenkaan tullut, ja vaikka hän kirjeissään koko talven oli varsin epätoivoinen, niiden teemana oli toukokuun lopulle saakka edellisten vuosien tapaan yksinomaan maan ja linnoitusten heikko kunto ja aivan yleiset epäilykset venäläisten aikeista.⁴

Toukokuun 19. päivän vaiheilla ja sen jälkeen noin viikon kuluessa Hornille selvisi venäläisten sijoitus Aunukseen ja Inkerin rajalle⁵ samoin kuin se, että Novgorodiin koottiin laivastoa. Viimeksimainitun aikeet tulivat ilmi 29.5. Uskinon hovin omistajan Simon Skraggenskiöldin talonpojalta varsin hälyttävässä muodossa: lotjia piti olla 350, jokaisessa 20 miestä ja ampumavaroja, ja tämän laivaston aikomuksena piti olla purjehtiminen Pähkinälinnaan ja

¹ RA RR 1654:1209v.–

² Ks. esim. kuvausta ev. Hamiltonin värväyksestä RA Livonica II vol. 173 Kustaa Hornin kirjeissä oleva selostus 27.2.1656.

³ Edellisen lisäksi ks. s. 97; ks. myös KrA KrKBB 1656: 1:375 Kustaa Horn 19.3.1656 Bussurgino; KrKBB 1656:1:383 Kustaa Horn 26.3.1656 Narva; RA Skoklostersaml. E8837 Kustaa Horn Kustaa Kaarlenp. Hornille useita kirjeitä maaliskuusta toukokuuhun 1656, liitteinä Bielken lähetystön kirjeitä.

⁴ Ks. esim. RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 10. ja 30.1.1656 Nevanlinna ja Käki-salmi FR 84. Skoklostersaml. E8837 Kustaa Horn Kustaa Kaarlenp. Hornille 14.5. 1656 Narva.

⁵ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 19.5.1656 Narva FR 84; De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 19.5.1656 Narva.

kovalla tuulella sen ohi Nevalle.⁶ Samoihin aikoihin paljastui myös venäläisten ortodoksitalonpoikien keskuuteen rakentama asiamiesverkko.⁷

Kiinnostavaa on todeta, että myös Liivinmaalla juuri helmi- ja maaliskuun vaihde oli ratkaiseva ajankohta, jolloin venäläisten aikeet alkoivat herättää huolestumista.⁸ Tämä näyttäisi viittaavan siihen, että venäläiset aloittivat kaikkialla varustautumisen yleishyökkäykseen juuri kevättalvella 1656. Myöhemmin vakoilutiedot tulivat Liivinmaalle etupäässä Inkerin kautta.⁹

Suomen osalta on todettava, että vaaran todellinen luonne paljastui ehdottomasti liian myöhään: vedet olivat jo avautuneet ja maassa alkoi olla ruohoa. Suomalaiset hävisivät ensimmäisen erän itse asiassa jo ennen sotaa, koska tiedot venäläisten ryhmyksestä – ehkä kelirikkoajan vaikeuksien takia – tulivat hetkellä, jolloin vastatoimenpiteille jäi äärimmäisen lyhyt aika.

Suomen itärajalla tiedustelu oli pääasiassa Kajaanin vapaaherrakunnan virkamiesten käsissä. Näillä näyttää keväällä 1656 – mahdollisesti Etelä-Suomesta tulleiden tietojen perusteella – olleen jonkinlainen epämääräinen käsitys vaarasta, sillä rajalla seurattiin jatkuvasti tapahtumia ja sieltä tuli päivittäin linnaan postia, joka kertoi tilanteesta.¹⁰ Tieto vihollisuuksien alkamisesta tuli kuitenkin toista tietä ja vasta sodan alkamisen jälkeen. Kajaanin linnaan tuli perheineen 12.6.1656 hyrynsalmelainen lautamies, joka kertoi rajantakaisen ystävänsä varoittaneen häntä tulevasta hyökkäyksestä. Itärajalla tällaisia kosketuksia oli ilmeisesti enemmänkin: myös Venäjän Kemin sirnitsa, paikallinen hallintomies, ilmoitti rajalle lähettämänsä sanansaattajan kautta, että vihollisuuksia oli tulossa, mutta että paikallisella tasolla haluttiin pitää sopu kunnes tulisi varma tieto tsaarin aloittamasta avoimesta sodasta.¹¹ Tämä sinänsä erikoislaatuinen toimenpide oli osoitus perinteellisestä rajarauhasta, joka myöhemmin sodan aikana astui jälleen voimaan ja josta on osoituksia vielä suuren Pohjan sodan ajoilta.¹²

7.2.2. *Valtakunnan johdon suhtautuminen avunpyyntöihin ja sotaan vuonna 1656*

Edellä on käsitelty syitä, jotka olivat johtaneet Suomen heikkoon sotilaalliseen tilanteeseen. Suomen tahallisesta jättämisestä ilmeiselle vaaralle alttiiksi ei ollut kysymys. Tämä kävi ilmi siitä, että heti sodan alkamisesta kuultuaan kunin-

⁶ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 29.5.1656 Nevanlinna FR 84.

⁷ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 25.5.1656 Nevanlinna FR 84.

⁸ RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 22.2., 24.2. ja 13.3.1656 Riika.

⁹ RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 10. 5. 1656 Janiski.

¹⁰ RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 28.5.1656 Oulu FR 212.

¹¹ RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 18.6.1656 Kajaanin linna FR 212.

¹² *Kujala* 1953, s. 17–18 ja 40 seur.

gas Kustaa Hornin pyyntöön viitaten määräsi Suomen vesille laivaston.¹ Kun hän näihin aikoihin vielä luetteli ne paikat, jotka ehdottomasti oli pidettävä, sisältyivät luetteloon Riika, Tallinna, Pärnu, Narva, Nevanlinna, Käkisalmi sekä Viipuri ja Olavinlinna. Tämä minimiluettelo osoittaa, että toisaalta kuningas halusi pitää omissa käsissä Baltian rannikon kauppakaupungit ja toisaalta turvata Suomen. Se, mikä mainittujen linnojen edessä oli, oli etumaastoa, jolla oli puskurin luonne. Herättää huomiota, että tarpeen vaatiessa oli Liivinmaalta käsin autettava Inkerin ja Suomen linnoituksia.²

Suomen osalta kuningas erityisesti kiinnitti huomiota psykologisiin näkökohtiin korostamalla – samoin kuin myös valtaneuvosto – että kansa oli pidettävä hyvällä tuulella.³ Kuitenkin on todettavissa, että kuninkaan suhtautuminen oli selvästi rutiininomainen, kenties vain pikaisen karttaan vilkaisun tulos, joka aiheutti kirjureille annetut yleiset suuntaviivat. Kuninkaan antamat ohjeet olivat näet aivan rutiinihuomautuksia, jotka kuka tahansa epäsotilaallisinkin hallintomies olisi vaivatta pystynyt keksimään, kuten linnojen varustaminen leivällä ja suolalihalla. Lisäksi kirjeissä esiintyy asiavirheitä.⁴ Toisaalta on sanottava, että kun kirjeet yhteen suuntaan viipyivät kuukauden, tarkka johtaminen joka tapauksessa olisi ollut turhaa, jopa suorastaan vahingollista. Niinpä kun kuningas antoi myöhemmin Suomeen siirtyneelle Lewenhauptille ohjeita, joissa edelleen tähdennettiin linnoitusten varustamista ja defensiivisyyttä, Lewenhaupt nimenomaan sai luvan toimia vihollistilanteen mukaan »efter tidzens och sakernas beskaffenhet samt raison de guerre»⁵ – kuningas ei halunnut sitoa ylipäällikön käsiä.

On havaittavissa, että kuningas sekä ennen sotaa että sen aikana kirjoittaa aivan ratkaisevasti enemmän Liivinmaasta kuin Suomesta ja Inkeristä. Tämä on kuitenkin aivan selvä seuraus valtionvarainhoitajan lankoussuhteesta kuninkaaseen, hänen ylipäällikkyydestään, venäläishyökkäyksen painopisteestä ja siitä, että lähes sairaalloisessa epäonnistumisen pelossaan Magnus Gabriel De la Gardie jatkuvasti pommitti kuningaslankoaan apua pyytävillä ja selit-televillä kirjeillään.⁶

Liivinmaan ylipäällikkö itse sen sijaan – vaikka kuningas pitikin häntä myös Suomen ylimpänä komentajana – puuttui Suomen puolustuskysymyk-

¹ KrA KrK Kongl.bref 1638–1659 Kuningas 3.7.1656 Nowodwor.

² RA RR 1656:863v ja 970v M.G. De la Gardielle 30.6.1656 Marienburg ja 5.7.1656 Nowodwor.

³ RA RR 1656:968v kuningas G.A. Lewenhauptille 4.7.1656 Nowodwor; 975 Suomen maaherroille 5.7.1656 Nowodwor RR 88.

⁴ Ks. esim. RA RR 1656:924 v ja 925 Käkisalmen maaherralle ja Käkisalmen komentajalle 3.7.1656. Käkisalmen maaherraa käsketään pitämään huolta Viipurin ja Olavinlinnan (!) varustamisesta, Olavinlinna (Nyslott) ja Nevanlinna (Nyenskans) sekoitetaan jne. RR 88; vrt. myös KrA KrK Kongl.bref 1638–1659, kirjeet vuonna 1656.

⁵ RA RR 1656:1244v ja 1324v kuningas G.A. Lewenhauptille 6.9. ja 17.9.1656 Frauenburg RR 88.

⁶ Ks. tästä *Fåhraeus* 1936, s. 79–94; kuninkaan suhtautumisesta RA RR 1656:1043, 1054v, 1062 ja 1067 kuningas M.G. De la Gardielle eri aikoina 1656.

seen ensimmäisen kerran vasta huhtikuun 22. päivänä 1656, silloinkin aivan yleisin sanakääntein. Sama suhtautuminen, jonka taustalla luonnollisesti oli se, että valtionvarainhoitaja oli luovuttanut vastuun Suomesta – jatkui heinäkuuhun 1656 saakka, jolloin hän ilmeisesti Kustaa Hornin tuonnempana esille tulevaan yleissuunnitelmaan tukeutuen esitti varsin utopistisen sotasuunnitelman. Siinä mm. edellytettiin hyökkäystä Suomesta suurin voimin Ääniselle.⁷ Merkittävimmät toimenpiteet, jotka valtionvarainhoitaja käytännössä Suomen hyväksi tänä aikana suoritti, olivat kenraalimajuri Andreas Koskullin lähettäminen Viipuriin kuolleen Stålarmin tilalle ja sotamarsalkka Lewenhauptin sekä Karjalan ratsurykmentin päästäminen Suomeen.⁸ Elokuussa 1656 De la Gardie sai venäläisistä niin paljon omia huolia, että Suomi jäi hänen mielestään tyystin seuraavaan talveen saakka.

Valtaneuvostossa Suomen suunnan asioista oli parhaiten selvillä valtakunnan drotsi kreivi Pietari Brahe, joka otti myös ensimmäisenä esille kysymyksen Suomen auttamisesta 18.2.1656. Aiheena keskusteluun oli Hornin tammikuun lopussa päivätty kirje, jossa tämä tavanomaisesti valitti ampumavarojen ja miesten puutetta, mutta sysäyksen antoi samalla tullut Gustaf Bielken kirje, jossa lähettiläs kertoi kohtaamistaan vaikeuksista. Juuri tällöin tuli esille Forbuksen tai Paijkullin lähettäminen Suomeen ja drotsi veti asian esille vielä huhtikuun 3. päivän istunnossa.⁹

Valtaneuvoston suhtautumista kuvaa erinomaisesti huhtikuun 17. päivän kokous. Horn oli jälleen valitellut linnoitusten tilaa ja valtionvarainhoitaja pyytänyt 600...800 miestä kumpikaan vaaraa erittelemättä. Valtaneuvosto katsoi, että sillä hetkellä Tanskan ja Hollannin taholta uhkasi suurempi vaara, sillä Hollannin laivastoa vahvistettiin parhaillaan ja osa sen vahvimista yksiköistä oli Tanskan salmissa. Tämän vuoksi ei haluttu antaa apua itärajalta, koska maa – Ruotsi – olisi tyhjentynyt joukoista. Sen sijaan oltiin yksimielisiä siitä, että kun ollaan varmoja vaarasta, lähetetään apua niin paljon kuin mahdollista.¹⁰ Pietari Brahe ilmaisi kuitenkin seuraavana päivänä yksityisesti suuren huolestumisensa Venäjän aikeitten ja ennen muuta Suomen huonon tilanteen vuoksi.¹¹ Valtaneuvoston suhtautuminen jatkui samanlaisena kesäkuun alkupuolelle saakka: mitkään yksityiskohtaiset tiedustelutulokset eivät olleet ravistamassa valtaneuvostoa hereille turtumuksesta, joka itärajalta vuosikausia kaikuneitten valitusten vuoksi oli syntynyt. Lisäksi valtaneuvosto jäi yhä uudelleen odottamaan kuninkaan ohjeita. Ainoa päätös, joka Suomen osalta

⁷ RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 22.4. ja 11.7.1656 Riika.

⁸ RA Livonica II vol. 77. M.G. De la Gardie kuninkaalle 13. ja 14.6.1656 Riika; KrA KrKBB 1656:1:113 M.G. De la Gardie 11.6.1656 Riika.

⁹ SRP 18.2.1656 XVI, s. 401–402 ja 3.4.1656 XVI, s. 436.

¹⁰ SRP 17.4.1656 XVI, s. 444.

¹¹ RA De la Gardieska saml. E1353 P. Brahe M. G. De la Gardielle 18.4.1656 Tukholma.

saatiin aikaan, oli, että Oulujoen ranta-asukkailla hakkautettaisiin hirsistä Ouluun lauttaviksi ja Oulunlinnan vahvistamiseksi,¹²

Kuninkaan päätös tuli valtaneuvostolle kesäkuun 7. päivänä, ja se kielsi kaiken avun lähettämisen itärajalta ilman kuninkaan erityiskäskyä.¹³ Päätös oli syntynyt samassa tilanteessa, jossa valtaneuvostokin näihin saakka oli: tanskalais- ja hollantilaisvaara oli selvästi nähtävissä, venäläisten aikeista ei ollut vielä kouraantuntuvia todisteita.

Valtaneuvoston suhtautuminen muuttui yhdellä iskulla, kun varmat tiedustelutulokset saatiin Tukholmaan. Muutoksen aiheuttivat Kustaa Hornin ja Turun läänin maaherran kirjeet, joissa molemmissa tähdennettiin erityisesti venäläisten laivaston aikeita. 14.6.1656 pidetyssä kokouksessa Herman Fleming esitti ohjelman, jonka mukaan suomalaiset laivamiehet oli heti laskettava kotimaahan, annettava heille mukaan kapteeni ja ampumavaroja, toiseksi lähetettävä 5...6 pientä alusta kaljuuteilla vahvennettuina Suomenlahdelle estämään venäläisten pääsy Nevanlinnan edustalta edemmä ja kolmanneksi oli hankittava 1 000 talaria polttolaivojen hankintaan. Fleming tarjoutui itse lähettämään Nevalle laivaston mukana. Keskustelussa asetettiin kysymys, eivätkö venäläiset laivaston tullessa nousisi maihin ja hävittäisi sitä. Laivaston lähettämistä epäiltiin myös hollantilaisvaaran ja Suomenlahden matalien vesien vuoksi. Herman Fleming ja Seved Båät saivat kuitenkin päivän päätökseksi, että Laatokalle mahdollisimman pian lähetettäisiin strusseja ja bojortteja, joita Horn oli pyytänyt.¹⁴

Asian kypsyttyä kaksi päivää vain amiraali Clas Bielkenstierna epäili avun tarpeellisuutta ja viittasi kuninkaan kieltoon ja vähäisiin voimavaroihin. Useiden erilaisten pohdiskelujen ja suunnitelmien jälkeen – Herman Fleming oli jälleen pääasiassa niiden takana – päätettiin lähettää Viipuriin A. J. Klöfverskiöldille asiantuntija-apua, varustaa kuuden laivan laivasto Suomeen ja varata pieniä aluksia niiden vahvistukseksi.¹⁵ Samana päivänä ovat päivätyt myös ensimmäiset Suomeen osoitetut suuret aselähetykset sitten vuoden 1654.¹⁶ Päätökset osoittavat, että valtaneuvostolla oli halua ja kuninkaan kiellosta huolimatta uskallusta – ja molempia riippumatta valtaneuvosten kansallisuusrajoista – auttaa Suomen puolustamista, kun pakottavat syyt sitä vaativat. Eri asia on, että hyökkäys jo tällöin oli alkanut, kuten 17.6. saatiin tietää, ja apu joka tapauksessa myöhästyisi: vuosikausien tottumukseksi muodostunut

¹² SRP 6.6.1656 XVI, s. 471.

¹³ RA RR 1656:565 kuningas valtaneuvostolle 17.5.1656 Marienburg RR 87; SRP 7.6.1656 XVI, s. 473.

¹⁴ SRP 14.6.1656 XVI, s. 477–479.

¹⁵ SRP 16.6.1656 XVI, s. 480.

¹⁶ KrA Artilleridep. G III b Sthms slotts arkli ja Sthlms stora rustkammare. Vrt. G II 4 Riksens artilleribok 1656: 36, 40 ja 42, joissa mainitaan lähetyksiä jo 10. 6. Viipuriin ja Hämeenlinnaan. Tilin kopioija on kuitenkin jättänyt uudet lähetyspäivät merkitsemättä: lähetykset olivat myöhempinä, kuten erityistililt osoittavat.

välinpitämättömyys periferian asioista karisi vasta venäläisten hyökkäysryhmittymisen aiheuttaman šokin takia.

Tukholmassa oli paniikkimieltä tähän aikaan muutenkin. Koko pääkaupunki oltiin yhdessä vaiheessa evakuoita, kun hollantilaisten arveltiin myös olevan sotajalalla ja kun kydönpoltosta syntynyt savu nosti huhun heidän hyökkäyksestään.¹⁷ Nopean päätöksen laivaston lähettämistä ei tältä kannalta tarvitse olla vain Suomen tukemista: myös Ruotsin rannikoita voitiin puolustaa Nevalla.

Valtaneuvosto suhtautui joka tapauksessa Suomeen koko vuoden 1656 erittäin myönteisesti. Aluksi, niin kauan kuin Lewenhaupt ei ollut saapunut Suomeen, Tukholmassa harkittiin jonkun valtaneuvoksen lähettämistä – mm. Pietari Brahe tarjoutui pariinkin otteeseen lähtemään Suomeen itse. Vaikka valtaneuvosto tällöin kuten myöhemminkin piti tärkeätänä kansan mielialan rohkaisemista, mihin Brahe olisi ollut erinomaisen sopiva, drotsi oli kuitenkin liian tärkeä, että häntä olisi voitu irroittaa Suomeen, eikä valitun Arvid Forbuksenkaan tarvinnut Suomeen lähteä, kun Lewenhaupt siirtyi sinne.¹⁸ Tämän jälkeen myös valtaneuvoston aktiivinen mielenkiinto Suomea kohtaan väheni: Tukholma uskoi Suomen kokonaan Lewenhauptin huostaan, kuten nimenomaan lausuttiin puolustuskysymyksistä pidetyssä neuvottelussa 27.6.1656:¹⁹ tästedes neuvosto tyytyi yleensä vain rutiininomaisesti toteamaan Suomen asiat ja jättämään sota- ja amiraliteettikollegioille pyyntöjen käytännön toteuttamisen.

7.2.3. Suomen paikallisen puolustuksen käytännön toimenpiteet

7.2.3.1. Kevään 1656 yleissuunnitelma

Saadessaan ensimmäisen kerran vihiä venäläisten aikeista Kustaa Eevertinpoika Horn oli tarkastusmatkalla, jonka aikana hän kävi mm. kaikissa Laatokan ympäristön linnoituksissa. Ilmeisesti jo tällöin hän laati ohjelman Suomen rajojen suojaamiseksi ja lähetti sen valtionvarainhoitajalle.¹ Kysymyksessä lienee se mietintö, jossa Horn ennen käytyjen sotien aikaiseen toimintaan viitaten pohtii mahdollisuuksia käyttää näinä päivinä Ruotsista pyytämäänsä lai-

¹⁷ SRP 25.6.1656 XVI, s. 503; vrt. 23.6.1656 XVI, s. 502 olevaa kohua, kun joku oli kysellyt Tukholman tuloväyliä; Hollannin laivastosta ks. *Bergman* 1965, s. 200.

¹⁸ SRP 17.6.1656 XVI, s. 486.

¹⁹ SRP 27.6.1656 XVI, s. 725–729, erityisesti s. 728.

¹ RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 22.4.1656 Riika: tässä kirjeessään De la Gardie nimenomaan mainitsee saaneensa Kustaa Hornilta Suomea koskevan puolustussuunnitelman, mutta ei mainitse sen yksityiskohtia, eikä suunnitelmaa ole myöskään De la Gardien papereissa.

vastoa Laatokalla, ja joka meni myös marskille huhtikuussa 1656.² Horn päätyy siihen, että jos riittävän voimakkaalla laivastolla olisi mahdollista sulkea venäläiset näiden satamiin, niin yhteydet toisaalta Aunuksen ja Tihvinän ja toisaalta Laatokan ja Novgorodin väliltä olisivat poikki. Tällöin voisi olla mahdollista nousta edelleen Ääniselle, tuhota sen rantakyliä ja estää Aunusta ja Novgorodia saamasta suolaa Vienan keittimöiltä.³ Samanlaisia ajatuksia esitti kuninkaalle suullisesti Marienburgissa keväällä 1656 kauppakollegion jäsen Peter Loofeldt, joka vuosina 1650...1652 oli toiminut Pähkinälinnan läänin maaherrana.⁴ Hornin mietintö, joka laadittuna vielä rauhallisena aikana on varsin optimistinen, pitää edelleen mahdollisena, että jos Suomessa olisi henkilö, jolla olisi ehdoton käskyvalta, tälle olisi mahdollista siirtää sota Venäjän puolelle: olisi vain löydettävä tällainen henkilö, mieluummin valtaneuvos ja olisi pidettävä maa valmiina ja hyvällä tuulella. Suomen mielialaa Horn pitää hyvänä ja uskoo, että mies talosta olisi saatavissa maan puolustamiseen.

Toukokuun lopussa venäläisten ylivoiman edessä tämä suunnitelma osoitautui luonnollisesti täysin mahdottomaksi: sehän edellytti, että apulaivasto olisi paikalla jo sodan alkaessa. Toukokuussa oli tyydyttävä välttämättömyyksiin lyhyen ajan toimenpiteisiin.

7.2.3.2. Linnoitusten korjaus

Kevättalven tarkastusmatkallaan Kustaa Horn ilmeisesti antoi ohjeita mm. Käkisalmen korjaamiseksi, sillä venäläisten pakolaisilta saamien tietojen mukaan jo talvikelillä 1656 Käkisalmeen kuljetettiin hirsii linnoituslaitteiden vahvistamiseksi.⁵ Toukokuussa, jolloin maan käsittely jo oli mahdollista, Horn lähetti Käkisalmeen konduktöörin valvomaan vallitöitä ja antoi niistä kirjalliset ohjeet Olavi Pentinpojalle.⁶

Sotauutisten tihentyessä toukokuussa 1656 kävi ilmi se, mitä Kaarle X Kustaa omalla tahollaan oli epäillyt: Narvasta käsin oli mahdotonta vastata Suomesta. Kustaa Eevertingoika lähti tämän vuoksi eversti Frans Knorringin kanssa toukokuun 17. päivänä Narvasta tarkastusmatkalle Inkerin länsiosan linnoituksiin, ja ulotti matkansa Nevanlinnaan. Tällä matkallaan hän selosti tilannetta Inkerin aatelisille ja Nevanlinnan porvareille. Toukokuun 26. päi-

² RA Krigshist. saml. XII:1 Kustaa Hornin mietintö Suomen rajojen puolustamiseksi. Mietintö on tässä päiväämätön, mutta siihen on jälkepäin ilmeisesti RA:ssa lisätty vuosiluku 1657. Se sisältyy kuitenkin myös RA Skoklostersaml. E8837 Kustaa Horn Kustaa Kaarlenp. Hornille 16. 4.1656 Narva postskriptumina, samoin sen sisällys sopii vain kevääseen 1656. Samanaikaisista aluspyynnöistä ks. RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle ja neuvostolle 19.5. – 29.5.1656.

³ Suolatehtaista ks. *Kirkinen* 1970, s. 93–99.

⁴ RA Manuskriptsaml. vol. 62:9:249– FR 235; Handl.ang.flottan afd B vol. 4 Om sluparne i Ladoga.

⁵ *Gadzjatskij* 1941, s. 249.

⁶ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 25.5. 1656 Nevanlinna FR 84.

väksi hän määräsi Nevanlinnaan myös eversti Kristoffer Burmeisterin, joka sillä hetkellä oli ylin Suomessa ollut sotilashenkilö, sekä Suomen sotakamreerin Erik Andersson Rosendalin, jotka molemmat olivat sotaväkeä kootessaan parhaillaan Viipurissa. Nevanlinnassa kävi ohjeita saamassa myös Pähkinälinnan komentaja Frans Grave.⁷

Juuri ennen tätä kokousta venäläisten lopullinen ryhmitys oli selvinnyt, ja puolustusta voitiin tarkistaa sen mukaan – nyt tosin tuntuvasti synkemmissä merkeissä. Burmeister ja Rosendal saivat kirjalliset ohjeet,⁸ ja Burmeister sai tehtäväkseen vastata Suomen puolustamisesta.⁹ Viipurista piti toimittaa Käkisalmeen 100 miestä ja Pähkinälinnaan 50 miestä. Myös Nevanlinnaan näkyy olleen tarkoitus lähettää voimia,¹⁰ mutta lähetettävät joukot saatiin Viipurissa kokoon vasta sodan alun jälkeen, jolloin vain Käkisalmen täydennys ehti perille, sekin kahdessa erässä.¹¹

Pähkinälinnalla Horn ei katsonut olevan erityistä hätää. Grave sai mukansa kolme lastia suolaa ja viljaa ja kehotuksen olla huolellinen.¹² Suurin ongelma oli kuitenkin Nevanlinnan puolustaminen. Inkerin asemestari Hindrich Seulenbergi sai tehtäväkseen rakentaa Hornin aikaisemmin suunnitteleman linnanakkeen kuninkaankartanon luo. Tähän lupasivat apuaan Nevanlinnan porvaritkin, jotka aikaisemmin olivat olleet Hornin pyynnöille kovakorvaisia. He lupasivat nyt lisäksi Hornin käyttöön 27 varustettua ratsumiestä. Samaan aikaan alkoi kuitenkin paniikki saada kaupungissa jalansijaa, ja porvarit alkoivat hankkia pakoa, minkä Horn kunnian ja maineen menettämisen uhalla kielsi.¹³ Yhden korpraalin ja muutamia sotilaita kenraalikuvernööri jätti kaupunkiin huolehtimaan siitä, etteivät venäläiset mahdollisesti ennen apuvuomien tuloa hyökätessään saisi kaupungin vilja-aittoja haltuunsa. Korpraalin piti sytyttää ne tuleen¹⁴ Laivojen puutteessa ja viljojen aatelisten omistajien vastustaessa Horn ei voinut siirättää tuhansien tynnyrien viljamäärää linnoituksiin. Paljonko viljaa Nevanlinnassa kaikkiaan oli, ei ole selvitetävissä: kun Horn vaati sitä käyttöönsä, rikkaimmatkin väittivät aitoissaan olevan vain toistasataa tynnyriä, mutta kaupungin tuhouduttua samat valittivat kärsineensä tuhansien tynnyrien tappiot.¹⁵

⁷ RA Krigshist. saml. XII:1. Selostus Nevanlinnan retkestä FR 251. Ks. myös KrA MR 1656:30:24 ja 26.

⁸ MR 1656:30:26; De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 25.5.1656 Nevanlinna.

⁹ RA Krigshist. saml. XII:1 A.J. Klöfverskiöld neuvostolle 25.6.1656 Viipuri FR 251.

¹⁰ VA 8622:114.

¹¹ VA 8622:116, 122–123; RA Krigskoll.till KM vol. 1 Förslag på Krigsfolket uthi Ingermanland 14.7.1656. VA 9692:1186–1187 osoittaa Staffan Danielssonin täydennyskomppanian vahvuudeksi 9+92+3 miestä, 1178–79 osoittaa vakinaisen varuskunnan vahvuudeksi tällöin 18+123+4 miestä.

¹² RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 25.5.1656 Nevanlinna FR 84.

¹³ RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 1.6.1656.

¹⁴ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 12.6.1656 Narva FR 84.

¹⁵ RA Krigshist. saml. XII:1. Selostus Nevanlinnan retkestä FR 251.

Kanta-Suomen linnoituksille ei ennen sodan puhkeamista ehditty tehdä käytännöllisesti katsoen mitään. Ainoastaan Viipuriin varmat sotautaiset tulivat ennen vihollisuuksien puhkeamista, mutta laiminlyötyjen linnoituslaitteiden korjaaminen oli kuukausien asia.

7.2.3.3. Miehistön lisääminen

Nevanlinnan-retkellään Horn pani toimeen nostoväen ottamisen Inkerin itäosista. Tehtävän sai vastuulleen Anthoni Rosenbröjjer, Inkerissä kauan sekä siviili- että sotilastehtävissä toiminut virkamies, joka sai avukseen kapteenit Jacob Trautmanin ja Johan Fredrik Schwebergin. Kun Horn samaan aikaan sai tiedon kruunun bojortin Hvitehundenin saapumisesta Narvaan – se toi Narvaan ruutia, jota oli luvattu jo edellisellä syksynä – hän lähetti eversti Knorringin ostamaan narvalaiselta porvarilta Clas Jostenilta vähintään tuhat muskettia, joista osa piti Hvitehundenilla laivata Nevanlinnaan Pähkinälinnan läänin nostoväelle jaettaviksi. Knorring saikin Jostenilta 2 985 muskettia, mutta kun luutnantti Erik Olofsson pääsi aluksellaan Nevanlinnan redille, nevanlinalaiset olivat jo pakenemassa, ja bojortti purjehti Nevanlinnaan tarkoitettujen 1 000 musketin ja ampumatarvikkeiden kanssa Viipuriin 6.6.¹⁶

Ilmeistä on, että Hornin Burmeisterille ja Rosendalille antamiin kirjallisiin ohjeisiin sisältyi myös määräys Suomen nostoväen kokoamisesta. Joka tapauksessa hän Nevanlinnan-retkellään kirjoitti tilanteesta Suomen maaherroille, ja ainakin Turun maaherra näkyy käsittäneen kirjeen nostoväen kokoaismääräykseksi.¹⁷

Nostoväen ottaminen sujui kaikkialla alkuvaiheessaan huonosti. Inkerin ja Käkisalmen läänin ortodoksitalonpojat eivät väennostattajain valtakirjoista ja suosituksista huolimatta halunneet kuullakaan asiasta, luterilaiset sen sijaan olivat jopa pyytäneet aseita. Kun hekin jäivät niitä ilman, Pähkinälinnan läänin nostoväestä ei ollut mitään hyötyä. Suomessa taas jo huhut venäläisten aikeista olivat aiheuttaneet pakokauhua ja rahvas oli lähtenyt taloistaan metsän turviin, minkä vuoksi nostoväen saaminen tuotti aluksi suuria vaikeuksia.¹⁸ Näyttää siltä, että nostomiehiä alettiin Suomessa saada kunnolla palvelukseen vasta sen jälkeen kun Hvitehundenilla Viipuriin tulleet aseet olivat 6.6. jälkeen jaettavissa.¹⁹

¹⁶ Aseitten kokonaismäärä RA Livonica II vol. 174 Krister Horn kuninkaalle 29.12.1657 Narva FR 84; Viipuriin tulleet musketit RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare neuvostolle 6.6.1656 Viipuri FR 59; KrA KrKBB 1656:3:1909 A. J. Klöfverskiöld ja E. Stare 13.6. 1656 Viipuri.

¹⁷ KrA KrKBB 1656:2:1049 Erik von der Linde 5.6.1656 Turku.

¹⁸ RA Krigshist. saml. XII:1. Selostus Nevanlinnan retkestä FR 251: Horn viittaa tässä nimenomaan venäläisiin pappeihin, jotka olivat muokanneet maaperän niin, ettei talonpoikiin pystynyt mikään puhe; Suomesta ks. RA Landshövd.skr Viborg vol. 1. A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare neuvostolle 6.6. 1656 Viipuri FR 59; KrA KrKBB 1656:2:1049 Erik von der Linde 5.6.1656 Turku.

¹⁹ Vrt. edellisiin KrA KrKBB 1656:3:1909 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare 13.6.1656 Viipuri: nostoväkeä oli viikossa saatu koolle jo yli 500.

Vakinaisen sotaväen kohdalla ei ollut paljoa tehtävissä. Burmeister tehosti ponnistelujaan keväällä värvättyjen ratsumiesten ja rakuunain kokoamiseksi ja kiirehti aatelislippueen sekä Viipuriin vielä kokoamattoman jalkaväen koontumista.²⁰

7.2.3.4. Toimenpiteiden tulokset; arviointia

Jo aiemmin on todettu, että varman hyökkäystiedon myöhästyminen teki myös vastatoimenpiteistä liian myöhäisiä. Olennaisinta oli Käkisalmen vahventuminen rakennustarvikkeiden ja miehistön osalta – sen varsinaiseksi varusväeksi tuli upseerit mukaan lukien yhteensä noin 240 miestä.

Niillä voimavaroilla, joita oli käytettävissä, toimenpiteet, joihin ryhdyttiin, olivat varsin tarkoituksenmukaisia. Kysymys onkin siitä, olisiko osa niistä voitu suorittaa aikaisemmin. Keskeiseksi nousee tällöin nostoväen ottamiskysymys.

Näyttää siltä, että Inkerin kenraalikuvernööri myöhemmin itse tunsikin oman tunnontuskia siitä, ettei jo kevättälvella ollut aloittanut talonpoikien mieliteenmuokkausta ja aseistamista, jotka eivät olleet sotasanomien varmuudesta riippuvaisia. Hornilla oli asia selvästi mielessään jo hänen lähtiessään Nevanlinnan-matkalleen, jolloin varmoja tietoja ei vielä ollut. Kuninkaalle Horn myöhemmin esitti, ettei voinut antaa aseita Inkerin suomalaisille, koska hänellä ei ollut vakinaista sotaväkeä olemaan näiden kanssa.²¹ Kun ottaa huomioon talonpoikien vähäisen käyttökelpoisuuden, tällä tietenkin oli pohjaa, mutta kolme viikkoa ennen tätä toteamustaan Kustaa Eevertinpoika oli ollut varsin valmis aseistamaan rahvaan ilman muuta. Valtionvarainhoitajalle Horn taas esitti syyksi aseitten puutteen ja upseerien vähyyden²² – nämäkin hiukan haettuja syitä, sillä Jostenilla oli aseita varastossa, eikä Horn vielä toukokuun lopussa lainkaan epäillyt väennostattajain kykyä panna miehet vartiopaikkoja miehittämään, murroksia hakkaamaan ja vartioimaan, jollaisiin tehtäviin koulimattomat talonpojatkin olivat kelvollisia.²³

Kysymys tulee vielä tärkeemmäksi, kun on todettavissa, että venäläiset juuri Inkerin nostoväkihankkeitten vuoksi hyökkäsivät Pähkinälinnan lääniin ennen määräaikaan.²⁴ Jos nostoväkeä olisi ryhdytty kokoamaan jo kevättälvella, kelirikkoajan edellä, venäläisille olisi ollut mahdotonta kiirehtiä hyökkäystään ja nostoväen aseissa olo olisi muuttanut tilanteen venäläisten kannalta tuntuvasti epäedullisemmäksi.

²⁰ RA Krigshist. saml. XII:1. A.J. Klöfverskiöld neuvostolle 13.6.1656 Viipuri FR 251.

²¹ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 17. 6. 1656 Narva FR 84.

²² RA Krigshist. saml. XII:1 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 9.6.1656 FR 251.

²³ RA Krigshist. saml. XII:1 Selostus Nevanlinnan-retkestä FR 251; vrt. RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 25.5. 1656 Nevanlinna FR 84.

²⁴ Ks. s. 111.

Tärkein tulos Suomen puolustajain toimenpiteistä oli kuitenkin, että yhteisistä menettelytavoista ehdittiin sopia Nevanlinnan kokouksessa ja että kaikilla oli yhtäläinen käsitys vaarasta. Viipurissa toimenpiteet ehdittiin panna alulle: niihin ei tarvinnut ryhtyä hämmennyksessä, jonka tieto odottamattomista tuhoista olisi aiheuttanut. Samaten näyttää siltä, että koko Etelä-Suomi, mahdollisesti Olavinlinna lukuun ottamatta, sai ensin tiedon venäläisvaarasta ja vasta sitten sodan puhkeamisesta. Turkuun tieto vaarasta ehti viimeistään 5.6.,²⁵ mutta postivuorojen vuoksi se ei vielä ollut täysin selvillä Olavinlinnassa 7.6.²⁶

Pohjanmaalle tiedot hyökkäysvaarasta sen sijaan tulivat Kajaanin kautta. Oulussa ei vielä kesäkuun alussa tiedetty asiasta mitään, ja vasta 14.6. tieto oli Raahessa ja paria päivää myöhemmin Pietarsaareissa, jossa Länsipohjan ja Pohjanmaan maaherra parhaillaan oli.²⁷

Selvästi on todettavissa, että vaikka Burmeister oli määrätty vastaamaan Suomesta, hän joko itse ei katsonut omaavansa kyllin suuria valtuuksia tai hänen arvovaltansa ei riittänyt pidättämään Suomessa niitä joukkoja, jotka jo oli määrätty muualle. Hän olisi ehtinyt pysäyttää Turusta ja Helsingistä Riikaan ja Narvaan lähetettyjen jalkamiesten laivauksen ja samaten pidättää Viipurissa Uudenmaan laivamieskomppanian päällikön Petter Holländer Ridderin, joka 11.6. lähti kohti Helsinkiä ja Tukholmaa, jonne amiraliteetin kirje 22.5. oli hänet määrännyt.²⁸ Asiat pyörivät kuitenkin edelleen Liivimaan sodan ja amiraliteetin yleistarpeiden tahdissa, ja Uudenmaan laivamieskomppania sai jäädä Suomeen vain siksi, ettei Ridder ehtinyt saada sitä kokoon ajoissa.

Tapaus kuvastaa hyvin arvovallan merkitystä erityisesti 1600-luvun oloissa: asiat edistyivät vanhentuneen tilanteen aiheuttamien käskyjen mukaisesti, kun käskyjen takana oli valtaneuvoksia. Tuota arvovaltaa vaille Suomi jäi edelleen, sillä sotamarsalkka Gustaf Adolf Lewenhaupt, joka venäläislaivastosta kuultuaan aikoi heti matkustaa Suomeen, perui välillä päätöksensä kuultuaan, että kuningas oli uskonut Suomen Kustaa Eevertinpoika Hornille.²⁹ Siinä vaiheessa Suomi ja Inkerin länsiosa kuitenkin olivat jo täysin eristettyjä toisistaan, ja Lewenhauptin epäröinti aiheutti vain lisää viivytystä Suomen puolustuksen järjestämiselle.

²⁵ RA Landshövd.skr. Åbo vol. 1 Erik von der Linde 5.6.1656 Turku FR 41.

²⁶ KrA KrKBB 1656:3:2033 Israel Pistolekors 7.6.1656 Olavinlinna.

²⁷ RA Rydboholmssaml. E7451 Henrik Corte P. Brahelle 14.6.1656 Raahen FR 212; Landshövd.skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 19.6.1656 Pietarsaari FR 72; KrA KrKBB 1656:2:1019 J. Graan 19.6.1656 Pietarsaari.

²⁸ Jalkaväestä ks. edellä sivut 68 ja 82; laivamiehistä AmKR 1656:460 Petter Holländer Ridderille 22.5.1656; AmKAB 1656: 951 Petter Holländer Ridder 29.6.1656 Helsinki.

²⁹ RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 25.6. 1656 Riika.

8. Venäläisten aloitekausi kesällä 1656

8.1. VENÄLÄISHYÖKKÄYS KESÄKUUSSA 1656 (KARTTA 4)

8.1.1. *Pähkinälinna, Neva ja Nevanlinna*

Hornin määrämä nostoväen otto tuli nopeasti tietoon Lavassa. Petr Potemkinin asiamiehet kertoivat, että ortodoksiväestö pelkäsi toimenpidettä ja toivoi venäläisten estävän sen. Potemkinille itselleenkin oli luonnollisesti tärkeää estää puolustajan vahventuminen, sillä jo kymmenen päivää sen jälkeen kun Rosenbröijer oli saanut nostoväen kokoamistehtävän, Potemkin aloitti sota-toimet ja näin lähti liikkeelle ennen määräaikaa.

Tiistaina kesäkuun 3. päivänä 1656 Potemkinin joukot ylittivät Lavaojan, löivät hajalle ja vangitsivat kapteeni Arvid Orren johtaman 50-miehisen rakuunaosaston¹, jonka Horn oli sijoittanut rajalle vartioon. Lopen pogostan venäläinen väestö liittyi heti Potemkiniin ja vannoi tsaarille uskollisuudenvanlan.² Osa Orren rakuunoista ja Lopen luterilaista väestöä, mm. kirkkoherra Johan Henrici, saapui jo samana päivänä Pähkinälinnan turviin. Linnan puolustajat valmistelivat hakulin tuhoamista ja ottivat linnaan ne asukkaat, jotka jo eivät olleet paenneet ja teurastivat näiden karjaa linnoituksen varastoihin.³

Puolenpäivän aikaan keskiviikkona 4.6. osa venäläisten laivastosta saapui Laatokalta linnan edustalle. Se nousi maihin hakulin puolelle Venäjänniemen taa, jolloin puolustajat syyttivät hakulin viidestä kohtaa tuleen. Palosta säästyivät vain hakulin kirkko ja mylly. Johan Bengtsson Rosenlindin Mustilan hovin karja jäi streltsiens käsiin. Linnan pohjoispuolinen hakuli oli näin venä-

¹ Arvid Orre oli v. 1655 Itä-Uudenmaan rykmentin majoitusmestari: mahdollista on, että hänen osastonsa oli tilapäisesti rakuunoiksi muutettu jalkaväkiosasto. Tähän viittaa myös RA Generalgouv. i Finl.skr.vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 25. 5. 1657, liite: Pertti Pertinpojan kertomus 9.5.1657 FR 10. Orre ja viisi muuta joutuivat Potemkinin vangeiksi ja lähetettiin Novgorodiin, ks. AMG II, N:o 834. MR 1656:22 osoittaisi, että Orren komppaniasta hänen lisäksi vain kaksi on vangittu. Ks. kuitenkin VA 9693:1704, joka osoittaa, että venäläishyökkäyksessä vangittiin yhdeksän miestä rajalla tai Nevanlinnassa. Orren luultiin ensin kaatuneen, ja vankitiedot tuntuivat vahvistavan tämän, mutta tammikuussa 1657 hän Hornin ällistykseksi tuli De la Gardien luota (!) suositukseineen, ks. RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 18.1.1657 Narva. Myöhemmin hän otti osaa sotaan Karjalassa ja sai lopulta Suomen aatelisluopueen, ks. KrA Rullor 1658:2A:287.

² *Gadzjatskij* 1941, s. 263.

³ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11.12.1656 Narva, liite: selostus Pähkinälinnan piirityksestä. Ellei erikseen mainita, piirityksen kuvaus seuraa tätä selostusta.

läisillä, joiden laivaston toinen osa oli noin kymmenen kilometrin päässä Laatokan eteläpuolella olevan Kaminan niemen luona. Lopen pogostan kautta lähestyivät maitse lähteneet joukot. Se, etteivät venäläiset siinä vaiheessa vai-vautuneet miehittämään Lopen puolta, jonka rannalle ei vielä ollut saapunut heidän joukkojaan, osoittaa, että he olivat hyvin tietoisia siitä, ettei puolustajista olisi heille uhkaa: talonpojat olivat antaneet varuskunnan vahvuudesta varsin tarkat tiedot.⁴

Nevan pohjoisrannalle hakulin puolelle maihinnousseitten mukana oli Petr Potemkin itse. Hän lähti kesäkuun 5. päivää vasten yöllä ilmeisesti Kelton tien kautta kohti Nevanlinnaa. Oppaina toimivat kaksi Nevanlinnan ortodoksia, papin poikaa Ivan ja porvari Hodri. Mitään tarkoitustakaan salata aiettaan venäläisillä ei näytä olleen, päin vastoin he rummuttivat marssiessaan vielä kaupungin edustalle tullessaan.⁵

Nevanlinnaan oli ehditty saada tieto venäläisten hyökkäyksestä Orren rajavartioston kimppuun, ja tämä aiheutti kaupungissa lopullisen pakokauhun. Maaherra Nieroth ja pormestari Piper lähtivät laivoilla Viipuriin, samaten ilmeisesti Hornin jättämät sotilaat ja suurin osa kaupungin porvareista, joista vain yhdeksän oli jäljellä, kun Horn kesäkuun 4. tai 5. päivänä palasi tarkastusmatkaltaan kaupunkiin. Osa kaupunkilaisista lähti pakosalle peräti lehmineen. Nevanlinnan porvarit ilmestyivät sitten kesällä 1656 evakoiksi lähinnä Helsinkiin, Porvooseen ja Viipuriin, joiden raastuvanpöytäkirjoissa on koko sodan ajalta useita heitä koskevia juttuja. Kaupungin rahvasta sen sijaan näyttää jääneen runsaasti paikoilleen. On mahdollista, että he olivat sammuttaneet tulipalot, jotka pakenijat väittivät lähtiessään sytyttäneensä: ainakin he ennen venäläisten tuloa käyttivät runsain mitoin hyväkseen kaupungin kellareihin jääneitä olut- ja viinivarastoja.⁶

Venäläisten tullessa Nevanlinnassa ei täten enää ollut vastarintaan halukasta tai kykenevää väkeä, ja kaupungin miehittäminen tapahtui varsin rauhanomaisesti. Potemkin jätti kolme komppaniaa kaupungin itäpuoliselle suolle ja marssi neljän komppanian voimin suoraan kaupungin torille 5.6. klo 21. Hän viipyi kaupungissa vain kaksi tuntia ja sytytti ainakin sen johtomiesten talot tuleen. Ilmeistä on, että puinen kaupunki paloi samalla kokonaan.

Näyttää siltä, että vilja-aitat, jotka oli pitänyt polttaa ja jotka Horn uskoi poltetuiksi, olivat vielä venäläisten tullessa ehjinä ainakin osittain. Niiden si-

⁴ *Gadzjatskij* 1941, s. 263; AMG II, N:o 834.

⁵ VA Acta historica laat. 3 Viipurin raadin pöytäkirja 10.6. 1656, tässä on useita yksityisiä, joskin toisilleen hieman ristiriitaisia kuvauksia Nevanlinnan tuhosta. Luotettavimmalta tuntuu itse kaupungissa tuhon jälkeen käyneen Pertti Kyyrön kuvaus, jota seurataan, ellei toisin mainita. Kyyröstä ks. esim. VA jj 7:386v Äyräpää 19.–20.1.1658.

⁶ RA Krigshist.saml.XII:1. Selostus Nevanlinnan retkestä FR 251; VA Acta historica laat. 3 Viipurin raati 10.6.1656 Jören Markquardhin kertomus; sotilaista ks. VA 8622:113; vrt. RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare neuvostolle 6.6.1656 Viipuri FR 59. *Nordmann* FT 25 1888, s. 42. Pakolaisista ks. esim. VA jj 7: Viipuri 13.–14.12.1656.

sällyksen saivat ortodoksitalonpojat. Kun Viipurista lähetetyt tiedustelijat paria päivää myöhemmin tulivat kaupunkiin, talonpojat olivat juuri veneineen tyhjennyspuuhissa ja aikoivat polttaa aitat ne tyhjennettyään.⁷

Tiedot valtauksessa surmansa saaneiden lukumäärästä vaihtelevat: kertomuksia kriittisesti tarkastelemalla on kuitenkin helppo todeta, että kuolonuhreja oli vain muutama. Heidät ammuttiin tai he paloivat luultavasti yrittäessään estää polttamista. Jotkut olivat myös nähtävästi juovuksissa ryhtyneet selkkauksiin venäläisten kanssa⁸ ja saivat maksaa sen hengellään. Yksi kaupungin porvareista pääsi karkaamaan paitasillaan ja miekka kädessä varmistusosaston ohi. Kuten soittaen ja rummuttaen saapuminen myös tämä näyttäisi puhuvan sen puolesta, että venäläiset pyrkivät mieluummin tyhjentämään kaupungin itselleen vihamielisistä asukkaista kuin tuhoamaan nämä. Mitään verilöylyä kaupungissa ei missään tapauksessa syntynyt. Potemkin tyytyi vaatimaan asukkailta uskollisuudenvalan sekä suolaa, viljaa ja rautaa. Kuninkaankartanosta hän otti kahdeksan siellä olleista tykeistä.

Näyttää siltä, että Nevanlinnan retki ei ollut pelkkä hävitys- ja ryöstöretki suojattomaan kohteeseen, vaan sillä nimenomaan pyrittiin Nevan reitin valtaamiseen. Venäläisille oli näet ruotsalaisten saamien tietojen mukaan tulossa Lyypekistä ampumatarvikkeita, jotka saapuivat ainakin yhdellä, mahdollisesti kolmella aluksella Nevanlinnaan kesäkuun puolenvälin paikkeilla. Asiasta venäläiset olivat sopineet Johann von Gorenin kanssa.⁹ Laivojen saapuminen täsmää hyvin alkuperäisen hyökkäyssuunnitelman ajankohtaan. Se selittää myös, miksi Potemkin vetäytyi koko joukkoineen pois kaupungista sen tuhottuaan: jäädä vartioimaan paikkaa, jossa oli vain ortodoksitalonpoikia, olisi ollut voimien hukkakäyttöä ja siksi hän palasi Pähkinälinnan luo Kelton kautta. Pähkinälinnan piiritysselostus osoittaa, että kesäkuun puolenvälin jälkeen Nevanlinnasta tuotiin tarvikkeita, joista Pähkinälinnan puolustajat tunnustivat Nevanlinnasta otetut tykit. Kesäkuun loppupuolella venäläisten omia aluksia siirrettiin Nevalle¹⁰: tiedot laivauksista voivat olla hyvinkin paikkansa-pitäviä. Eräissä tiedoissa arveltiin jopa, että Nevanlinnan kautta voitaisiin kuljettaa friisiläisiä upseereita ulkomaalaisia tarvitsevaan tsaarin armeijaan¹¹.

Kyyrön kertomuksen ristiriitaisuudesta Hornin kertomuksen kanssa on huomauttanut jo *Astala* 1960, s. 20; vrt. *Bonsdorff* 1891, s. 9.

⁸ Ks. VA Acta historica laat. 3 Viipurin raati 10.6.1656, erityisesti Jören Markquardhin kertomus.

⁹ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 23.6.1656 Narva FR 84; ks. jo Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 20.6.1656 Riika; vrt. KrA AmKR 1656 G. Wrangelille 16.8.1656.

¹⁰ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11.12.1656 Narva; liite: Pähkinälinnan piiritysselostus.

¹¹ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 16.6.1656 Narva FR 84.

8.1.2. *Laatokan koillispuoli*

Myös Aunuksesta tapahtui liikkeellelähtö suunniteltua ajankohtaa aikaisemmin ja varsin sekavissa oloissa. 31.5.1656 venäläiset alkoivat epäillä rajan takaa tullutta heimoveljeään Trofim Kirillov Zubkovia, joka oli osoittanut liian suurta kiinnostusta Aunuksen linnoituslaitteita ja miehistömäärää kohtaan. Zubkov osoittautui vakoojaksi, ja kiduksen jälkeen hän kertoi olevan 'Plan-kuin', Blankenhagenin, lähettämä tiedustelija, joka muka kauppiana oli saapunut Aunukseen. Kun Jenaklytš Tšelištšev sai kuulla Zubkovista, hän otti 2.6. luvatta käyttöönsä Puškinin rakennuttamat alukset, pakotti niihin sata aunuksista soutajiksi ja lähetti poikansa Mihailin 105 streltsin ja ratsuväki-osaston kanssa maitse Salmin rajavartioston kimppuun. Itse hän siirtyi Ondrusovon luostariin noin 20 km päähän Aunuksesta loppujen joukkojen kanssa.¹

Mihail Tšelištšev yllätti joukkoineen Blankenhagenin vartioston, löi sen hajalle ja vagitsi itsensä Blankenhagenin ja 12 muuta. Vain yksi venäläinen kaatui. Tästä kuultuaan myös Jenaklytš Tšelištšev lähti varastojensa ja loppujen joukkojensa kanssa Ondrusovosta Salmiin ja lähetti vävynsä Sergei Zelenijn edelleen Sortavalaan ja Kurkijoelle¹ ottamaan valaa tsaarille. Täältä toiminta jatkui ilmeisen välittömästi edelleen Pälkjärvelle ja Tohmajärvelle sekä Savon vesille, sillä jo 15.6. Olavinlinnan komentaja ilmoitti Kerimäellä toimineista sisseistä.²

Tšelištševin omavaltainen menettely oli lopullisesti rikkonut hänen ja Puškinin välit, eikä viimeksi mainittu ottanut millään uskoakseen, kun Tšelištšev ilmoitti Blankenhagenin olevan halukas houkuttelemaan Käkisalmen puolustajat antautumaan ja kehotti Puškinia heti lähtemään Käkisalmeen. Vasta kun Puškinin alainen Stepan Parfenjovitš Jelagin oli kuullut Blankenhagenilta itseltään saman vakuutuksen, myös Puškin lähti liikkeelle ja keskitti kaikki joukkonsa Kurkijoelle.³ Ilmeisenä syynä siihen, ettei Petr Puškin voinut lähteä suoraan Käkisalmeen, oli se, että hänen oli ryhmitettävä Tšelištševin vuoksi hajaantuneet joukkonsa ja aluksensa uudelleen.

Sortavalan porvarit liittyivät venäläisiin varsin helposti. Tämä antoi heille huonon maineen, joka heti johti sortavalalaisten Viipurin saapuneiden tavaroitten takavarikkoon.⁴ Vielä lokakuussa Ruotsista palaava Måns Arvidsson Brandskiöld pidätti Korppoon virralla varsin omavaltaisesti viisi jo sodan alkaessa matkalla ollutta sortavalalaisia kauppiasta, mikä teko lopulta johti

¹ AMG II, N:o 846; *Gadzjatskij* 1941, s. 250–251. *Gadzjatskijn* esitys ei tässä pidä täysin yhtä lähteen kanssa.

² RA Landshövdskr. Viborg vol 1. A.J. Klöfverskiöld neuvostolle 20.6.1656 Viipuri, liite: Olavinlinnan hopmannin kirje 15. 6. 1656 FR 59.

³ *Gadzjatskij* 1941, s. 251; Jelaginista ks. AI IV, N:ot 38–39.

⁴ RA Landshövdskr. Viborg vol. 1 Ote Viipurin lääninkansliassa 19.6.1656 pidetystä pöytäkirjasta FR 59.

hänet Turun hovioikeuteen.⁵ Samaten vielä seuraavana kesänä oli muutamia Pohjanmaalla vangittuja sortavalaisia yhä Oulun linnassa. He vakuuttivat ankarasti viattomuuttaan, ja kun vielä heille varatut elintarvikkeet alkoivat loppua, Graan joutui kysymään Tukholmasta, mitä miehille pitäisi tehdä.⁶

8.1.3. *Laatokka ja Kannas*

Sekä Lavasta että Aunuksesta aloitetut sotatoimet johtivat siihen, että kaikki Laatokalla olleet alukset joutuivat venäläisten käsiin. Tšelištševin joukot sieppasivat heti sodan alussa Sortavalan luona viisi kuuttia, mm. Käkisalmen pormestarin Kaspar Gröönin kuutin, jolloin mm. vapaaherra Cronstiernan inspektori Matias Bex joutui huomattavan raha- ja viljaerän kanssa vangiksi. Aluksen laivuri, sortavalalainen Simon Siekkinen pääsi kuitenkin vapaaksi ja kiiruhti Käkisalmeen varoittamaan Olavi Pentinpoikaa. Muissa aluksissa oli mm. Sortavalan kreivin Gustaf Adam Banérin sekä Sortavalan pormestarin tavaroita.⁷

Potemkin sai heti Pähkinälinnaan palattuaan kuulla piirittäjien luo tulleetta Taipaleen pormestarilta Vasili Lobanovilta ja talonpojilta, että Olavinlinnan ja Käkisalmen entinen komentaja Robert Gairdner oli juuri lähtenyt tavaroineen Laatokalle päämääränään Tukholma. Potemkin lähti 10.6. aluksillaan nimenomaisesti Gairdneria vastaan, sai tämän aluksineen kiinni, kuulusteli vähin tuloksin ja lähetti vankina Novgorodiin, jossa tämä vielä seuraavana talvena oli.⁸ Seuraavana päivänä Potemkin uudelleen lähti liikkeelle 600 miehen voimin, tällä kertaa etsimään Kannaksen luterilaisia talonpoikia ja valtaamaan Laatokan saaret. Tällä matkalla hän näyttää hajoittaneen joukkojaan tiedustelutehtäviin. Retki oli lähinnä rauhoitus- ja varmistusmatka piiritetyn Pähkinälinnan ympäristöön. Kannaksen itäosan ortodoksisitalonpojat vannoinvat itsensä tsaarin alamaisiksi, samoin Taipaleen porvarit, jotka lupasivat Potemkinin joukkoihin 40 sotilasta. Päämääränä näyttää olleen 200 miehen värvääminen Kannakselta. Retki jäi nytkin lyhyeksi, sillä viimeistään 15.6. Petr Potemkin palasi johtamaan Pähkinälinnan piiritystä jätettyään Tai-

⁵ RA Landshövd.skr. Åbo vol. 1 Erik von der Linde neuvostolle 6.11.1656 Turku FR 41; Generalgub. i Finl.skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 28.5.1657 Turku FR 10; RA Skr. till Rådet CXG vol. 21 Erik Krusen kirjeitten joukossa 1658 on koko HO:n prosessi; Brandskiöld tojimi silti kenraaliadjutantina. Juttu jatkui vielä vuonna 1659, ks. RA Hovrätternas skr. till KM Åbo vol. 1: 14–16 Turun HO kuninkaalle 19.5.1659 FR 166.

⁶ RA Landshövd.skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 1.7.1657 Uumaja.

⁷ RA Landshövd.skr. Vibog vol. 1 A.J. Klöfverskiöld neuvostolle 20.6.1656 Viipuri, liite: Käkisalmen kirje 10.6. 1656. Sama kirje myös VA Acta historica laat.3.

⁸ *Gadzjatskij* 1941, s. 264; *Gadzjatskij* 1945, s. 24; *Kuujo* 1958, s. 56; KrA KrKBB 1656:3:2371 Olavi Pentinpoika 16.6. 1656 Käkisalmi; KrKBB 1656:1:453 ja 457 Sotavankikuulustelut 8.12. 1656 ja 12.12.1656 Viipuri; AMG II, N:o 832.

paleeseen varastoja sekä varuskunnaksi sen porvarien lisäksi 80...100 omaa miestään.⁹

8.1.4. Ortodoksitalonpoikien toiminta

Sekä Aunuksesta että Lavasta lähteneet joukot pyrkivät johdonmukaisesti saamaan Ruotsin alueen väestön puolelleen. Potemkinin ensimmäisellä Kannaksen-retkellä oli selvästi tämä tarkoitus, samoin hänen Kannakselle myöhemmin pitemmäksi aikaa lähettämällään Sila Potemkinin osastolla sekä Inkerelle ja siitä edelleen Tuutariin lähetetyllä Ivan Poltevin noin 200-miehisellä osastolla.

Rahvas kutsuttiin eri paikoissa koolle ja sille julistettiin venäläisten sotaväenosastojen läsnäollessa, että ne talonpojat, jotka halusivat antautua venäläisten valtaan, säästettäisiin taloineen ja omaisuuksineen, mutta vastustelevat surmattaisiin. Valinnanvara ei ollut suuri. Tsaarille valan vannoneet saivat vahvistaa sen ristiä suutelemalla. Kokouksiin pyrittiin saamaan koko väestö ortodokseja ja luterilaisia erottelematta. Laatokan-Karjalassa tässä jossakin määrin onnistuttiin, mutta yleensä näyttää siltä, että luterilaiset talonpojat piiloutuivat ajoissa metsiin ja pakenivat Suomen puolelle, Viipuriin, Käkisalmeen tai Olavinlinnaan.¹

Ainakin Puškin pyrki pitämään talonpoikiin hyvät suhteet eikä pannut toimeen järjestelmällistä väenottoa valtaamallaan alueilla.² Tätä ei tarvittukaan, sillä ortodoksitalonpojat ryhtyivät spontaanisti toimenpiteisiin. Kaikkialla heidän liikkeellelähntönsä sai sosiaalisen ja uskonnollisen leiman, ja talonpoikien muodostamien osastojen toiminta kohdistui järjestelmällisesti luterilaisiin kirkkoihin, pappiloihin ja aatelisten kartanoihin, joiden polttamiseen mahdollisesti venäläistenkin antamat ohjeet tähtäsivät.³ Liike levisi erittäin nopeasti Käkisalmen pohjoisläänissä: parissa päivässä se ulottui Kiteelle ja Tohmajärvelle, ja jo kesäkuun puolessa välissä Käkisalmen läänin aateliset, papit ja luterilainen väestö – ne, jotka eivät olleet jääneet vangeiksi – olivat paenneet Laatokan ympäristöstä Käkisalmen ja Olavinlinnan turviin. Tulijat

⁹ *Gadzjatskij* 1941, s. 264–265; RA Landshövdskr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare neuvostolle 20.6.1656 Viipuri, liite: Käkisalmen kirje 15.6.1656 FR 59; ks. myös KrA KrKBB 1656:3:1913 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare 20.6.1656 Viipuri ja liitteet; KrKBB 1656:3:2371 Olavi Pentinpoika 16.6.1656 Käkisalmi; KrKBB 1656:3:1777 E.A. Rosendal 28.6.1656 Viipuri.

¹ Ortodoksien toiminnasta mainitsee jo *Pufendorf* 1696, s. 180; RA Landshövdskr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld neuvostolle 20.6.1656 Viipuri FR 59; VA Acta historica laat. 3 Viipurin raati 10.6.1656 Pertti Kyyrö ja 12.6.1656 Taipaleen talonpojan kertomus; Laatokan-Karjalasta ja ristin suutelemisesta alamaisuuden merkinä ks. *Gadzjatskij* 1941, s. 252–253; ks. myös KrA KrKBB 1656:3:2037 I. Pistolekors 27. 6.1656 Olavinlinna Ks. myös AAE IV, N:o 94.

² *Gadzjatskij* 1941, s. 253; *Kuujo* 1963, s. 70–71.

³ VA Acta historica laat. 3 Viipurin raati 12.6.1656 Taipaleen talonpojan kertomus.

mainitsivat pakonsa syyksi nimenomaan pelon omia talonpoikiaan kohtaan, mikä näitten käsiin joutuneitten kokemusten valossa oli varsin aiheellista. Ne, joita ei viety Venäjälle, pääsivät kapinallisten käsistä vasta kidutuksen jälkeen henkijieverissä.⁴ Sotaa edeltänyt uskonnollinen painostus ja läänityspolitiikka saivat nyt vastavaikutuksensa. Mukaan liittynyttä luterilaista väestöä houkutteli mahdollisesti tsaarin sotapäälliköiden lupaus usean – jopa kymmenen – vuoden verovapaudesta.⁵

Kapinalliset nousivat nopeasti eri jokia pitkin Saimaan vesistöön, jossa he alkoivat verottaa Savon rantoja. Aivan sodan alkuvaiheessa kapinalliset eivät käyneet väestön kimppuun eivätkä polttaneet taloja, vaan tyytyivät ryöstämään niitä, joista asukkaat olivat lähteneet pakoon. Osastoja oli ilmeisesti useampia, ja ne näyttävät olleen pieniä, 8...10 miehen vahvuisia. Ainakin yhdessä tiedetään olleen johtajana Savosta lähteneen pakolaisen, joten osastoilla oli paikallistuntemusta. Aseistamattomilla savolaisilla ei ollut mitään mahdollisuutta käydä partioiden kimppuun, ja Olavinlinnan kymmenestä varusmiehestä vain kuusi oli terveinä.⁶

Heinäkuulta on tietoja, että venäläiset vaativat Käkisalmen läänin talonpojilta veroa naulan leipää veromarkalta.⁷ On mahdollista, että tämän takana oli Tšelištšev, joka tuohon aikaan vielä oli Laatokan pohjoispuolella aatelisensa ja pajarinlastensa kanssa. Puškin syytti tätä luvattomasta verottamisesta ja ryöstöistä, joiden saalis tuli Tšelištševille ja hänen miehilleen itselleen.⁸ Veroa kannettiin myöhemmin Nurmekselta saakka.⁹ Pähkinälinnan piiritysarmeija sai samaan aikaan karjalaisilta runsaasti muonavaroja, mutta tämän avun GADZJATSKIJ mainitsee olleen vapaaehtoista, mikä karjalaisten yleisäsen-teen huomioon ottaen tietenkin on mahdollista. Kun otetaan huomioon, että paenneiden luterilaisten laareista oli mahdollista saada muonaa, ei veroa välttämättä olisi tarvittukaan. Sen sijaan näyttää siltä, että Inkerissä Ivan Poltev asetti ortodokseille viljan luovutusvelvollisuuden.¹⁰

⁴ KrA KrKBB 1656:3:2371 Olavi Pentinpoika 16.6.1656 Käkisalmi; RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare neuvostolle 20.6.1656, liite: Savon kirje 15.6.1656; ks. myös VA Acta historica laat. 3 Viipurin raati 13.6.1656 Per Olofssonin kertomus: jo 5.6. toiminta oli levinnyt Kiteelle saakka.

⁵ RA Landshövd.skr. Åbo vol. 1 Erik von der Linde neuvostolle 6.7.1656 Turku FR 41; *Gadzjatskij* 1945, s. 53.

⁶ RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld 20.6.1656 Viipuri, liitteet: Savon kirjeet 15.6.1656. Ks. samoja myös KrA KrKBB 1656:3:1913; julk. *Nordmann* FT 25 1888, s. 43.

⁷ RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 26.7.1656 Kajaani FR 212; E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 3.8.1656 Kajaani FR 214.

⁸ *Gadzjatskij* 1941, s. 252.

⁹ *Nevalainen* HArk 25 1915, s. 23.

¹⁰ RA Krigshist. saml. XII:1 Antti Revon selvitys 17.6.1656.

5610

En ihto jändralida p. h. d. r. 1654 mi gji kinnan 46. 38. 49
 45. jg nigen 68. 70. 72. 49. 84. 92. 49. 82. 117. 10. 48. 42. 30
 99 149. 46. 38. 86. 64. 62. 47. ninda 43. 46. 69. 37. 74
 74. miij 78. 69. 46. 87. j' d' s' ayt' f' i' f' 74. 12. 17. 2. 94
 8. 83. j' ak 106. 74. 37. 82. 61. 70. 82. 47. 34. Loe 4. 76. 6. 31
 73. 64. 101. 209. 107. 36. jifura 72. 98. 42. 96. d' d' miij d' d'
 42. 82. 47. 89. 109. 78. 97. 83. 63. 50. j' 78. 77. 84. 47. 75. 49.
 i' d' d' s' ninda f' n' i' d' f' i' d' j' n' i' l' l' m' a' s' s' a.
 102. 75. 111. 86. 82. 42. Loe f' a' l' a' n' g' a' 80. 69. 79. 109. 82. 36

Kuva 3. Osa salakirjoitetusta kirjejäljennöksestä, joka kertoo Pähkinälinnan piirityksen alusta ja jonka Kustaa Horn lähetti kuninkaalle. Kukin pisteellä erotettu luku merkitsee yhtä kirjainta. Aivan samaa salakirjoitusta käytettiin laajalti koko valtakunnassa 1650-luvulla. RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 6.6.1656 Narva FR 84.

8.1.5. Pähkinälinnan piirityksen alku

Pähkinälinnan komentaja ehti ennen linnoituksen saartamista lähettää Narvaan Kustaa Hornille tiedon venäläisten tulosta. Hänen kirjeensä on sikäli merkittävä, että sen jäljennös, jonka Horn lähetti edelleen kuninkaalle, tuli olemaan ensimmäinen Venäjän-sodan asiakirjoista, joka oli peitetty kuninkaan kanslian antamalla sodan aikana yleisellä salakirjoituksella.¹

Piirityksen alkaessa Pähkinälinnassa oli 18 upseerin lisäksi varsinaisia varusmiehiä 87. Lisäksi 10 oli rajalla vartiossa, ja he näyttävät jääneen sille tielleen.²

Poltatettuaan heti venäläisten tullessa 4.6.1656 hakulin majuri Grave seuraavana päivänä määräsi sytytettäväksi myös Lopen puolen rakennukset. Jo seuraavana yönä venäläisten 14 soimaa nousi maihin Bagerengin lahdessa,

¹ Kirjeestä on useita kopioita, ks. esim. RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 6.6.1656 Narva FR 84. Tässä mainitusta salakirjoituksesta ks. *Jussi T. Lappalainen* HAik 1965, s. 269–286: salakirjoitus oli 1650-luvulla käytössä varsin laajalti, toisin kuin useat muut klaavit.

² VA 9693:1671.

josta miehistöt levittäytyivät karjakartanon luo ja linnoittautuivat sinne taisteluhaudan kaivamalla.³

Hakulin puolella venäläiset ryhmittäytyivät ehjäksi jääneen ortodoksisen kirkon luo ja ammuskelivat sen suojasta linnassa olijoita, kun nämä näyttäytyivät portilla tai vesiaukoilla. Sunnuntaina 8.6. Grave lähetti kaksi veneellistä miestä tuhoamaan kirkon. Nämä onnistuivat karkottamaan vartijat ja syyttämään kirkon tuleen.

Potemkin käytti vähiä joukkojaan jatkuvasti eri puolilla lähiympäristöä ja huolehti vain siitä, että muutama sata miestä oli jatkuvasti linnan saartoa varmistamassa.⁴ Hänen päämajansa tuli hakulin puolelle noin 2,5 kilometrin päähän linnasta paikkaan, jonka venäläiset nimesivät Vitinogorodiksi. Komentajan lyhyen poissaolon jälkeen venäläiset toden teolla ryhtyivät pehmittämään linnoitusta, kun he 18.6. sijoittivat Nevanlinnasta saamansa tykit hakulin kirkon paikalle, johon rakentamastaan linnakkeesta he saattoivat häiritä Pähkinälinnan yhtä vedenottoa paikkaa. Tappioita ei puolustajalle silti tullut. Tykit varmistivat venäläisten hallussa olleen rannan, ja Potemkin saattoi ryhtyä toteuttamaan suunnitelmaa, jota Suomen puolustajat alunalkaen olivat pelänneet: siirtämään laivojaan Nevalle. Pietarin-Paavalin päivänä sunnuntaina 29.6. Potemkinin onnistui vedättä 20 soimaa maitse noin 2,5 kilometrin matkan Lammassaaren luo. Yritystäkään tunkeutua väkisin linnan ohi hän ei tehnyt. Lammassaaresta alukset lähtivät Nevanlinnaa kohti.

8.1.6. *Arvio venäläisten sotatointen onnistumisesta*

Jo kesäkuun puoleenväliin mennessä venäläiset olivat pystyneet täydelleen varmistamaan herruutensa Laatokalla: heidän lotjansa risteilivät siellä mielin määrin, joten venäläisten kuljetustieongelma oli täysin ratkaistu. Laatokan rannoista oli suomalaisten käsissä vain vähäinen alue Käkisalmen ympärillä. Kannaksen länsiosissa tilanne ei vielä ollut vakiintunut, mutta sen sijaan Ivan Poltevin 200-miehinen osasto oli marssinut Nevan eteläpuolitse Tuutariin, joten normaali postiyhteys Narvan ja Suomen väliltä oli poikki.

Erityisesti on todettava, että Petr Potemkinin toiminta oli johdonmukaista ja taitavaa: nopeilla retkillään Nevanlinnaan ja Kannakselle hän oli todennut rauhassa voivansa piirittää Pähkinälinnaa suhteellisen heikoillakin voimilla, ja tämä avasi hänelle mahdollisuudet toimintaan Kannaksen, Inkerin ja Suomenlahden suuntiin. Hän oli onnistunut käyttämään heikkoja voimiaan kes-

³ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11.12.1656 Narva, liite: Pähkinälinnan piirityseloitus FR 84. Ellei toisin mainita, seuraava esitys perustuu tähän selvitykseen, jonka piirityksen loputtua antoi luutnantti Johan Mårtensson Spiggh.

⁴ *Gadzjatskij* 1941, s. 265.

kitetysti, monipuolisesti ja tehokkaasti, mikä hyvin selittää sen, että vastapuoli arveli myöhemmin hänen joukkonsa tuntuvasti todellista suuremmiksi.

Sen sijaan Puškinin ja Tšelištševin erimielisyydet ja ennen muuta viimeksimainitun omapäinen toiminta viivyttivät pahasti Käkisalmen-hyökkäystä. Kaupungin puolustajille jäi nyt runsaasti aikaa itse vihollisuuksien kestäessä kohentaa puolustusta sillä aikaa kun Tšelištševin ja Puškinin joukot olivat kiinni toisarvoisissa puuhissa Laatokan pohjoispuolella. Käkisalmen komentaja näkyikin vielä kesäkuun puolivälissä odottaneen, että hyökkäys kaupunkia vastaan tulisi tapahtumaan etelästä, Taipaleen suunnasta, josta partiot olivat tuoneet tietoja Potemkinin aktiivisuudesta.¹ Joskaan Puškinilla ei enää suomalaisten Nevanlinnan-kokouksen jälkeen ollut mahdollisuutta yllätykseen, hän heti liikkeelle lähtemällä olisi voinut tulla Käkisalmeen puolustuksen vielä ollessa keskeneräinen. Silloin eivät myöskään Viipurista lähetetyt apuvoimat eivätkä edes läänin aateliset olisi päässeet kaupungin puolustusta vahventamaan.

Tämä käsitys vahvistuu, kun otetaan huomioon, miten keskeinen apu ortodoksitalonpojista oli venäläisille. On korostettava, että omilla joukoillaan venäläiset olisivat voineet hallita vain piirittämiensä linnojen lähiympäristön, nyt koko Käkisalmen lääni ja Pähkinälinnan läänin itäosa oli heidän tuki-alueenaan. Tältä kannalta vahvojen venäläisvoimien pitäminen Laatokan pohjoispuolella, jossa ortodoksitalonpojat spontaanisti toimivat venäläisten puolella, oli voimien hukkakäyttöä. On oletettavissa, että pientenkin venäläisryhmien tuoma tieto siitä, että Käkisalmi jo oli saarroksissa, olisi vaikuttanut Laatokan-Karjalan ortodokseihin vähintään yhtä innostavasti kuin ison joukon tuoma tieto, että Käkisalmeen oli aikomus lähteä. Myös Puškin näyttää olleen sitä mieltä, että Tšelištševin saaliinhimo oli pahasti sekoittanut tärkeimmät tavoitteet.²

Kesäkuun alussa ei ole mitään tietoja sotatoimista Suomen itärajalla – nekin huhut, jotka kesäkuun puolenvälin maissa koskivat hyökkäystä Kajaaniin, olivat toisen käden tietoja, ja mikäli niissä on siteeksikään perää, ne lienevät tarkoittaneet ortodoksitalonpoikien toimintaa Kajaanin vapaaherrakuntaan kuuluvilla Käkisalmen läänin alueilla.³ Samaten Länsi-Inkerin vihollisuudet alkoivat vasta myöhemmin. Tämä puhuu sen puolesta, että Suomen suunnalla hyökkäys todella tapahtui 'varaslähdönomaisesti', paikallisista syistä.

Edellä sanotun ja Aunuksen joukoille sattuneen virheenkin huomioon ottaen venäläisten toiminta onnistui kokonaisuutena ottaen varsin hyvin. Erityisesti sen psykologinen sitova merkitys tuli olemaan suuri, sillä suomalaiset säikähtivät perin pohjin. 'Häikkä' sai täysin hysteerisiäkin muotoja ja vaara suureni huhuissa kohtuuttomasti. Huippua edustanee Akaassa heinäkuun alussa täy-

¹ KrA KrKBB 1656:3:2371 Olavi Pentinpoika 16.6.1656 Käkisalmi.

² *Gadzjatskij* 1941, s. 250–252.

³ Ks. RA Krigshist. saml. XII:1 A.J. Klöfverskiöld 13.6.1656 Viipuri.

tenä totena kerrottu juttu venäläisten hyökkäyksestä Kajaanin kautta (!) Ruoveden pitäjään, kirkon ja ihmisten polttamisesta ja hyökkäyksen jatkumisesta edelleen Pirkkalaan ja Hämeenlinnaan. Tämä kertomus hälytti Hämeen maaherrankin.⁴ Tämän rinnalla oli varsin ymmärrettävää, että hyökkäys oli vähällä aiheuttaa Lappeenrannan kaupungin evakuoimisen.⁵ Tähän mittaan noussut säikähdyks tekee ymmärrettäväksi sen, että suomalaiset tästedes pitivät tiukasti kiinni siitä, ettei miehiä päästettäisi pois maasta vaan pidettäisiin puolustamassa omaa kotiseutuaan.

8.2. HYÖKKÄYKSEN AIHEUTTAMAT VASTATOIMENPITEET (KARTTA 4)

8.2.1. *Henkilöstön otto ja värväys*

Suomen puolustajain kaikkia toimia leimasi kesäkuussa 1656 tavaton kiire. Toiminnan yleiskuvana oli se, että sananmukaisesti yötä päivää kerätty väki alistettiin kiireesti lähimmälle vapaana olevalle sotilashenkilölle ja osoitettiin jokseenkin suoraan sillä hetkellä kiireisimpään tarpeeseen sitä mukaa kuin kokoon saatiin. Keskityspaikkana oli Viipuri, jonka kautta joukot virtasivat pikku ryhminä rajalle.

Henkilömäärältään suurin tulos saatiin nostoväen otosta.¹ Tarkkoja miehistölukuja on mahdotonta saada siksi, että osa miehistä asetettiin eri puolilla maata suoraan kulkureiteille paikallisten viranomaisten johdolla. Sotatoimi-alueelle osoitetuille lähetettiin myöhemmin Viipurista alipäällystää ruutia ja lyijyä viemään ja jäämään heidän kanssaan vartioon,² osa – pääasiassa Itä-Suomen miehiä – taas koottiin yhteen Viipuriin käytettäväksi taisteluosastoina ja Viipurin vallien korjaamisessa. Kesäkuun puolessavälissä oli Viipurissa aseistettu jo 538 talonpoikaa, joista vähintään 350 Jääsken ja Äyräpään miestä, mahdollisesti kaikki, olivat koossa majuri Berthold Daumbin johdossa.³

Heinäkuun 3. päivään mennessä armeijassa oli jo vähintään 820 jalkamiehiksi aseistettua talonpoikaa, jotka oli koottu Viipurin lähikihlakunnista Lap-

⁴ RA De la Gardieska saml. E1481 G.A. Lewenhaupt M.G. De la Gardielle 7.7.1656 Inkoo, liite: E.J. Creutzin kirje 6.7. 1656 Helsinki ja alilaamanni Henrik Jaakonpojan kirje 4.7.1656 Akaa; vrt. myös RA Landshövd.skr. Nyland vol. 1 E.J. Creutz neuvostolle 7.7.1656 Helsinki liitteineen. Pohjanmaalla vallinneesta säikähdyksestä ks. lukua 8.2.5.

⁵ VA y 1:79 Lappeenranta 11.11.1657.

¹ Turun läänistä ks. KrA KrKBB 1656:2:1051 Erik von den Linde 26.6.1656 Turku; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 80–93.

² VA 8622:146; ks. myös KrA KrKBB 1656:3:2037 I. Pistolekors 27.6.1656 Olavinlinna.

³ RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld neuvostolle 13.6.1656 Viipuri FR 59; VA 8622:143 ja 155; ks. myös RA Krigshist. saml. XII:1 Kr. Burmeisterin todistus B. Daumbille (1657) Käkisalmi.

vedeltä, Jääskestä ja Äyräpäästä⁴ ja näiden lisäksi joukosta talonpoikia tehtiin rakuunoita. Ainakin Savosta on lisäksi tietoja, että kulkureittejä vartioiden talonpoikien mukana myös säätyläiset tulivat palvelukseen.⁵

Valtaneuvostolle mies talosta -periaate oli vastenmielinen, ennen muuta siksi, että mm. Pietari Brahe pelkäsi liian suuren miesjoukon tekevän yhtä paljon vahinkoa kuin vihollisenkin, ja myös siksi että maa tarvitsi viljan korjaajia. Käytännössä sotatoimialueelle osoitettu nostoväki – se, jolle riitti aseita – oli jo tähän mennessä koottu juuri siltä seudulta, jolla myös drotsi piti ajatusta mahdollisena, Äyräpään, Jääsken ja Savon alueilta. Näyttääkin siltä, että esim. Turun ja Porin läänin 700 talonpoikaa, jotka heinäkuussa kokoon tuivat Tenholaan, saivat jäädä kotiinsa.⁶ Nostoväen asemesta valtaneuvosto piti parempana väenottoa, jossa otettaisiin joka kymmenes mies.⁷

Vakinaisen väen vapauttamiseksi myös Viipurin lukiolaiset ja koulupojat ottivat pestin 14 vuorokaudeksi ja lupasivat sinä aikana suorittaa kaupungissa vartiopalvelusta. Alkuaan toimenpide ilmeisesti tarkoitti vakinaisen väen vapauttamista 14.6. alkaneeseen Taipaleen-hyökkäykseen, mutta lyhyttä määräaikaa piti vielä jatkaa, jolloin osin syöttämällä ja juottamalla, osin uhkaamalla saatiin 13 teiniä liittymään itse armeijaan.⁸

Ratsuväen ja rakuunain kokoaminen pohjautui ensin jo ennen sotaa suoritettuun värväykseen, jonka miehiä alkoi saapua Viipuriin vähitellen. Vasta heti kesäkuun puolen välin jälkeen saatiin 40 ensimmäistä ratsumiestä kokoon ratsumestari Berendt Gröönin johdolla. Heinäkuun 3. päivään mennessä ratsumiehiä oli Viipuriin koottu jo ainakin 168 miestä, mutta vain 40:llä näistä oli normaali pistooliaseistus.⁹ Samaan aikaan oli Länsi-Suomessa koottu Suomen aatelislippue sekä rahallista korvausta vastaan ratsastamaan värväytyneitä Helsingin ja Porvoon ratsumiehiä, joten Porvoossa oli tulossa lähes 200 miehen ratsuväkiosasto.¹⁰ Länsi-Suomessa koottiin samalla myös aatelislippueelle toista komppaniaa, jonka aateliset ja papit olivat luvanneet.¹¹

Ensimmäiset kokoon saadut rakuunat olivat luutnantti Reinhold Johan von Hagenin 60 miestä, jotka otettiin talonpoikaisen nostoväen joukosta kesäkuun

⁴ VA 8622:205, 206, 208, 210 ja 223.

⁵ KrA KrKBB 1656:3:2035 I. Pistolekors 13.7.1656 Olavinlinna.

⁶ RA Skoklostersaml. E8144 G.A. Lewenhaupt P. Brahelle 19.7.1656 Helsinki.

⁷ SRP 26.6.1656 XVI, s. 505; 3.7.1656 XVI, s. 526; 10.7.1656 XVI, s. 544–545; 12.7.1656 XVI, s. 548. Brahen kantaan lienee vaikuttanut Rosendalin kirje RA Skoklostersaml. E8163 E.A. Rosendal P. Brahelle 13.6.1656 Viipuri FR 478, jossa tämä Uudenmaan nostomiehistä puhuessaan viittaa juuri asepulaan.

⁸ Anecdote om Wiburgska Gymnasisternas frimodighet, julk. Tidningar 1776, s. 153; *Nordmann* FT 1888, s. 45; *Ruuth* 1908, s. 451–453; RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld neuvostolle 20.6.1656 Viipuri, liite: Viipurin tilanne 15.6.1656 FR 59.

⁹ VA 8622:209, 211, 222; RA De la Gardieska saml. E1481 G.A. Lewenhaupt M.G. De la Gardielle 7.7.1656 Inko.

¹⁰ VA Militaria I Hämeen rv. Rulla majuri Patkulin kokoamista ratsumiehistä Porvoo 3.7.1656; KrA Rullor 1658:2A:184 Suomen aatelislippue 2.7.1656 Porvoo.

¹¹ KrA KrKBB 1656:2:1051 Erik von der Linde 26.6. 1656 Turku. LIITE 8.

puoleen väliin mennessä. Heinäkuun 3. päivänä Hagenilla oli rakuunoita koossa jo 70. Hevosten saanti ei ollut vaikeaa, sillä talonpojat olivat paenneet Viipuriin hevosineen.¹² Viimeksi mainittuun päivämäärään mennessä myös karkulaisnihtejä rakuunoiksi värvännyt majuri Peter Golavitz oli jälleen saanut kokoon rakuunansa, joita oli jo yhdeksän päällystöön kuuluvaa ja 147 miestä.¹³

Viipuriin kootun miehistön määrä, jota voitiin käyttää linnoituksissa ja sotatoimissa, kasvoi siis sodan ensimmäisen jakson aikana seuraavasti:

		3.6.	15.6.	3.7.
Ratsuväki		–	40	168
Rakuunat		–	60	217
Jalkaväki	n.	150
Nostoväki		–	538	820
<i>Yhteensä</i>	<i>n.</i>	<i>150</i>	<i>638</i>	<i>1205</i>

Jalkaväestä ei ole tietoja ja on ilmeistä, ettei sitä ennen heinäkuuta saatu muuta kuin Viipuriin jo sodan edellä kootut miehet, joista Käkisalme sai heti suurimman osan. Vaikka siis heinäkuun alun miehistömäärä edusti jo huomattavaa taisteluosastoa, se oli kokematonta pikakoulutuksen saanutta joukkoa, joka pääosaltaan muodostui talonpojista.

8.2.2. Linnoitusten varustaminen ja korjaaminen

Käkisalmissa oltiin sodan alusta lähtien varmoja hyökkäyksen suuntautumisesta myös sinne, ja tiedot vahvistuivat kuun puolivälissä, kun Etelälääniin lähetetty ratsupartio toi yksityiskohtaiset tiedot Pähkinälinnan, Nevanlinnan ja Taipaleen tapahtumista. Samaa osoittivat myös kertomukset, jotka 'erittäin ankaralla kidutuksella' puristettiin kahdesta vangista.¹

Kiihdytettyjen vallitöiden lisäksi linnan varastoja alettiin lisätä: sekä takavarikoilla että vapaaehtoista tietä saatiin kaupungin porvareilta elintarvikkeita linnaan, minkä lisäksi erityisesti Eteläläänin aatelishoveista otettiin varastoihin täydennystä.² Koko lähiseudun väki vedettiin kaupungin muurien

¹² RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld neuvostolle 20.6.1656 Viipuri, liite: Viipurin tilanne 15.6.1656 FR 59; VA 8622:217; VA Acta historica laat. 3 Viipurin raati neuvostolle 13.6.1656 Viipuri.

¹³ VA 8622:207.

¹ RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld neuvostolle 20.6.1656 Viipuri, liitteet: Käkisalmen kirjeet 13.6. ja 15.6.1655 FR 59.

² *Kuujö*, Käkisalmelainen 1956, s. 6; *Kuujö* 1958, s. 56; ks. myös RA Livonica II vol. 373 Olavi Pentinpojan 24.6.1661 antama todistus H.H. Fattenborgille.

sisään ja hakuli poltettiin. Kaupungin porvareista Olavi Pentinpoika aseisti 130 miestä, aateliston palvelusväestä 75 miestä, ja tämän lisäksi hänellä Viipurista tulleen täydennyksen jälkeen kesäkuun lopussa oli 25 miestä tykkiväkenä sekä 222 jalkaväen upseeria ja miestä, siis puolustajia yhteensä yli 400.³

Viipurissa päähuomio kiinnitettiin valleihin. Niitä korjaamaan asetettiin kaikki saatavissa ollut työvoima, mm. nostoväki ja vähäinen jalkaväki aina kun se oli mahdollista. Vaikeampiin töihin, joihin talonpojista ei ollut, mm. linnoituskorien valmistamiseen, käytettiin kaupungin kirvesmiehiä.⁴ Viipurin laivanomistajilta saatiin 10 kuusinaulaista rautatykkiä kesän ajaksi lainaan.⁵ Tällä parannuksella oli huonotkin puolensa: juuri 6-naulaisten kuulamäärä oli suhteellisen pieni, ja putkea kohti riitti alle 100 laukausta. Linnoitusten korjaamisessa tehtiin todella töitä sodan alusta lähtien ja siltä kannalta Klöfverskiöldin aloitteesta lähtenyt sotakollegion kehotuskirje viipurilaisille oli jo tarpeeton.⁶ Vuosikymmenien perusteellisen rappion vuoksi vallit silti vielä heinäkuun jälkipuolella sallivat ihmisten ja eläinten vapaasti kuljeksia ylitseen.⁷

Olavinlinnassa jatkuivat jo ennen sotaa aloitetut korjaustyöt, jotka kesällä 1656 keskittyivät pääasiassa tykkitornien kattojen uudelleen rakentamiseen. Mitään täydennystä Olavinlinnan miehistöön ei saatu, sillä seudulta löytyneet vanhat sotilaat osoitettiin suoraan vartiopaikoille. Kaupungin porvareistakin vain 30...40 saattoi käyttää asetta.⁸

Ei ole tietoa jotka osoittaisivat, että tässä vaiheessa olisi tehty mitään Länsi-Suomen linnoitusten korjaamiseksi tai miehittämiseksi.

8.2.3. *Rannikkopuolustus*

Turun ja Porin sekä Hämeen ja Uudenmaan läänien maaherroille vaikein ongelma oli rannikon puolustaminen, sillä varsinkin Linde tulkitsi uutisen venäläisten laivastosta erittäin hälyttäväksi. Linde olisikin halunnut saaristonsa turvaamiseksi poistaa väylillä olleet reimarit. Hän sai jo siihen luvan Tukholmassa olleilta valtaneuvoksilta, jopa Creutzia kehoitettiin tekemään samoin, mutta kun valtaneuvosto kokonaisuudessaan kuuli asiasta, se kauhistuneena kielsi jyrkästi moisen omia laivoja vaarantavan aikeen. Viipurissa taas pelättiin

³ KrA KrKBB 1656:3:2395 Olavi Pentinpoika 24.12.1656 Käkisalmi. Ks. myös VA 9693:1781. VA 8622:114, 121, 180, 228, 229 ym.

⁴ VA Acta historica laat. 3 Viipurin raati 20.6.1656; *Ruuth* 1908, s. 452.

⁶ KrA KrKBB 1656:3:1899 A. J. Klöfverskiöld ja E. Stare 30.5. 1656 Viipuri; KrKR 1656:188 Viipurin pormestarille ja raadille 16.6.1656.

⁷ KrA KrKBB 1656:1:215 G.A. Lewenhaupt 17.10.1656 Viipuri: sotamarsalkan lausuma tuskin on kaunopuheista suurentelua, sillä muissa asioissa hän pysytteli varsin realistisena.

⁸ KrA KrKBB 1656:3:2041 Israel Pistolekors 10.8.1656 Olavinlinna.

lähinnä Hollannin ja Tanskan laivastoja, joitten vuoksi Uuraan salmen linnoittamista ja sulkemista harkittiin.⁹

Jonkinlaisia puolustus suunnitelmia oli ainakin Turun läänin maaherralla, sillä hän aikoi sijoittaa otetun nostoväen satamiin ja väylien varsille, ettei viholliselle olisi mahdollista päästä rannikolle. Tätä varten hän pyysi, että laivamiehet saisivat jäädä kotiin sijoitettaviksi talonpoikien mukaan. Turun kohdalla toivomus ei kuitenkaan toteutunut, sillä vain Uudenmaan komppaniasta Petter Holländer Ridder sai määräyksen jättää itselleen 90 miestä Helsinkiin: muut laivamiehet oli toimitettava Tukholmaan.¹⁰ Amiraliteetin suurin huoli oli tähän aikaan Suomeen lähetettävän laivaston varustaminen, ja tämän vuoksi se sivuutti kiinteän rannikopuolustuksen tarpeen jokseenkin kokonaan.

8.2.4. *Kajaanin vapaaherrakunta (KARTTA 6)*

Myös Kajaanin vapaaherrakunnassa kiirehdittiin heti sotasanomien tultua kokoamaan talonpoikainen nostoväki, jolle jaettiin aseita. Kajaanin talonpoikaiskapteeni ja rakuunaluutnantti olivat molemmat kuolleet keväällä 1656, joten virat jouduttiin täyttämään uudelleen. Vähän ennen juhannusta Kajaaniin saapui Raahesta talonpoikaiskapteeniksi nimitetty Henrik Henrikinpoika ja heinäkuussa luutnantti Jaakko Matinpoka.¹ Näillä sekä juhannuksen alla talonpoikaisluutnantiksi otetulla Markus Yrjänänpoika Gååsilla oli heinäkuussa koossa ja harjoitettuna jo 700 talonpoikaa.²

Samaan aikaan kutsuttiin aikaisemmin värvätyt rakuunat aseisiin ja värvättiin muutamia uusia, niin että heinäkuun puolivälissä oli koossa 70 rakuunaa.³

Rajan vartiointi saatiin järjestymään kesäkuun puolimaissa. 17.6. lähtien oli aluksi 150 talonpoikaa kapteenin johdolla vartiassa 25 kilometrin päässä Ristijärven takana, siis jossakin Hyrynsalmen seuduilla, ja 180 talonpoikaa Gååsin johdolla Sotkamossa noin 55 kilometrin päässä rajalta, siis Ontojärven koskien seuduilla. Molemmat saivat myöhemmin vahvistukseksi 20 rakuunaa. Samaten 20 rakuunaa ja 300 talonpoikaa vartioi itse Kajaanian.³ Huomiota herättää, että molemmat rajaa vartoineet osastot olivat nimenomaan

⁹ RA Kammarkoll.reg. 1656:158 ja 161v E. von der Lindelle ja E.J. Creutzille 12.6.1656; sama Lorentz (!) Creutzille VA Acta historica laat. 3; SRP 17.6.1656 XVI, s. 486. Viipurista ks. RA Skoklostersaml. E8163 E.A. Rosendal P. Brahelle 13.6.1656 Viipuri FR 478.

¹⁰ KrA AmKR 1656:550 Petter Holländer Ridderille 20.6.1656; AmKAB 1656:951 Petter Holländer Ridder 29.6.1656 Helsinki.

¹ RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 18.6. ja 19.7.1656 Kajaani FR 212; *Jokipii* II 1960, s. 301–302.

² RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 26.7.1656 Kajaani FR 212.

³ RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 19.7.1656 Kajaani FR 212.

idän suunnalla: Pieliseltä mahdollisesti tulevaa hyökkäystä vastassa ei ollut etuvartiota.

Kuopion ja Iisalmen seutuja puolustamaan lähetettiin myöhemmin maa-kapteeni Petter Tysk, koska seudun talonpoikaisluutnantti Antti Juhananpoika oli sairastunut. Kuopion ja Iisalmen talonpoikaisjoukkojen vahvuus ei ole tiedossa: niiden kokoaminen osoittautui hankalaksi, koska talonpojat piileskelivät metsissä.⁴ Kajaanin vapaaherrakunnan johto koetti saada 30...40 miestä vakinaista sotaväkeä Oulusta kaupungin puolustusta tukemaan, mutta Graanin kannan mukaan kotikapteeni Antti Antinpoika piti miehet tiukasti itsellään.⁵

Kajaanin linnassa sijoitettiin tykit pattereihinsa ja linnan ympärille rakennettiin rintavarustukselle aitaus.⁶ Kamarikollegion määräyksestä Kajaanin puolustajat saivat Pohjanmaan maaherralta elatukseksen lahjaksi 100 tynnyriä viljaa. Kajaanista toimitettiin myös suurin osa lapsia ja naisia turvaan Ouluun. Samaten raja tyhjeni suurimmaksi osaksi asukkaista: noin 80 kilometrin syvyydeltä Sotkamon ja Ristijärven talonpojat siirtyivät karjoineen turvallisemmille seuduille.⁷ Sama oli tapahtunut myös rajan takana: rajarauhahan halusta huolimatta turvattomuudentunne oli suuri molemmin puolin.

8.2.5. Pohjanmaa (KARTTA 6)

Kaikkein pisin raja oli vastattavanaan Länsi-Pohjan ja Pohjanmaan maaherralla Johan Graanilla, joka sai tiedon sodan uhasta 19.6. ollessaan tarkastuskäynnillä ja käräjillä Pietarsaaren pitäjässä. Kärjäkierros loppui Graanilta siihen. Hänen ensimmäinen toimenpiteensä oli lähettää kotikapteeni Antti Antinpoika kokoamaan vastaotetut sotilaat ja marssimaan näiden kanssa Ouluun, jonka asukkaita kiellettiin lähtemästä kaupungista. Samalla kotikapteenin piti varustaa ja aseistaa talonpoikia. Graan alkoi myös heti suunnitella vartiopaikkoja, joka toiminta sai vauhtia, kun viikkoa myöhemmin tuli varma tieto vihollisuuksien alkamisesta Karjalassa.¹ Graanin paikallistuntemus teki

⁴ RA Rydholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 26.7.1656 ja 3.8.1656 Kajaani FR 214; *Jokipii* II 1960, s. 299–300, 303.

⁵ KrA KrKBB 1656:2:1019 J. Graan 19.6.1656 Pietarsaari; RA Rydholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 19.7. ja 26.7.1656 Kajaani FR 212.

⁶ RA Rydholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 20.7.1656 Kajaani FR 214; julk. mm. *Vartiainen* 1931, s. 389.

⁷ RA Rydholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 19.7.1656 Kajaani FR 212. Pohjanmaan viljoista ks. RA Västerbotten, verif. 1656:532 ja Kammarkoll.reg. 1656:244 J. Graanille 24.6.1656.

¹ RA Oxenstiernaska saml. E1174 B. Höök G.B. Oxenstiernalle 26. 6.1656 Korsholma; VA u 3:98–98v ja 206v Oulu 30.6.1656 ja Pietarsaari 29.7.1656; rr 9:290v Pietarsaari 16.6.1656.

mahdolliseksi varmistaa ne maastokohdat, joissa kulkureitit Venäjän rajalta parhaiten olivat katkaistavissa.²

Kemin pitäjään Graan järjesti kaksi vartiopaikkaa, toisen noin 60 kilometrin päähän kirkolta Muurolan ja Jaatilan kylien väliin, ilmeisesti Petäjaskosken kapeikkoon, ja toisen noin 85 kilometrin päähän kirkolta, siis nykyisen Rovaniemen kaupungin paikalle, mahdollisesti Vartioniemeen.³ Iin pitäjään vartiopaikkoja tuli neljä: yksi Iijoelle noin 65 kilometrin päähän Pohjanlahdesta, ilmeisesti Livojoen lasku-uoman kohdalle; siitä edelleen jokea ylöspäin rakennettiin pieni linnake, jonka sijainti ei ole täysin varma, mutta joka lienee sijainnut Taivalkoskella; kolmas vartiopaikka tuli Kiiminginjoelle ja neljäs Simojoelle. Oulun pitäjään tuli linnake 65 kilometrin päähän Oulusta Utajärvelle. Se pystyi varmistamaan sekä Oulun että Limingan pitäjän myös Puolangan suunnalta tulevaa uhkaa vastaan. Samaten sijoitettiin Saloon ja Pyhäjoelle vartiot, jotka valvoivat järvialueelta tapahtuvaa liikennettä. Tämän lisäksi partioitiin jatkuvasti vartiopaikkojen välisiä metsiä ja soita ja talonpoikia pidettiin valmiina mahdollista hyökkäystä vastaan.⁴

Näiden lisäksi rakennettiin vuonna 1656 ainakin Reisjärvelle ilmeisesti Tolpankankaalle skanssi, josta huolehti Ikalaportin vapaaherrakunta.⁵ Tämä linnake suojasi Kymijoen vesistön latvoilta alkavaa harjutietä, joka Tolpankankaalla puristui kahden järven väliin.

Ainakin kruunun asettamat vartiopaikat miehitettiin vakinaisella sotaväellä, kootuilla alokkeilla. Oulun linnoitukseen miehiä tuli 40, joka vahvuus myöhemmin kasvoi 60:ksi kapteeni Gabriel Forsmanin komennossa. Oulun linnan varustamisessa päähuomio kiinnitettiin paalulaitauksen korjaamiseen ja kaivannon tekemiseen suuren portin eteen. Samalla Linnansaaren rantaa vahvistettiin espanjalaisilla ratsuilla ja muilla paalusteilla. Jo heinäkuun loppuun mennessä oli linnaan koottu puolen vuoden varastot koko Pohjanmaan alokkaita varten.⁶

Pohjanmaalla ei sodan ensimmäisen jakson aikana ehditty edes aloittaa uutta väenottoa. Sen sijaan pyrittiin keräämään vanhoja jo vapautettuja sotilaita ja korvaamaan vartiomiehet näillä, että nuoret alokkaat olisi voitu yhdistää taisteluosastoksi.⁷ Pohjanmaalla oli vain harvoja ammattisotilaita, jotka

² RA Landshövd.skr. Västerbotten vol.1 J. Graan neuvostolle 19.6.1656 Pietarsaari: KrA KrKBB 1656:2:1019 J. Graan 19.6.1656 Pietarsaari; Graanin suunnitelmasta ks. RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 3.10.1656 Uumaja FR 72.

³ Apulaisprofessori Jorma Ahvenaisen antama tieto.

⁴ Graanin puolustus suunnitelmia ovat aikaisemmin käsitelleet *Virkkunen* 1953, s. 335–337 ja *Paulaharju* 1968, s. 137–141, ks. myös kartta s. 138; *Jokipii II* 1960, s. 102.

⁵ *Ticklén* Suomi 1843:3, s. 152; *Fontell* HArk 8 1884, s. 382–383; *Wallin* 1893, s. 86; *Jokipii II* 1960, s. 102.

⁶ KrA KrKBB 1656:2:1025 J. Graan heinäk. 1656 Uumaja; KrKBB 1656:3:2069 ja 2073 Gabriel Forsman 24.8. ja 27.9.1656 Oulun linna.

⁷ KrA KrKBB 1656:3:2069 Gabriel Forsman 24.8.1656 Oulun linna; ks. myös KrKR 1656:232 J. Graanille 24.6.1656.

olisivat voineet harjoittaa rahvasta, minkä vuoksi lisää piti pyytää Länsipohjasta. Sieltä saapuikin jo heinäkuussa joitakin aliupseereja.⁸

Sodan ensimmäisessä vaiheessa suuren ongelman muodosti Pohjanmaallakin aseitten puute, sillä talonpojat joutuivat turvautumaan omiin aseisiinsa. Joitakin harvoja tuliaseita saatiin ostetuiksi porvareilta, ja maakunnan sepät onnistuivat korjaamaan muutaman kymmenen särkynyttä.⁹ Aseiden puute selvästi lisäsi Pohjanmaalla vallinnutta säikähdystä. Näyttää jopa siltä, että juuri Pohjanmaalla aina Pietarsaarta ja Lapväärtiä myöten 'häikkä' oli suurempi kuin missään muualla koko maassa: sotaa paettiin matkustuskielloista huolimatta yleisesti Pohjanmaalta Ruotsiin, ja jäljelle jääneetkin talonpojat olivat vastahakoisia vartiopalvelukseen.¹⁰ Tämä johtui siitä, että sotahuhut olivat Pohjanmaalle ennättäessään ehtineet kasvaa kohtuuttomiin mittoihin, ehkä myös Tuomas Laturin tapaisista kiihottajista, jotka aikaisemmista rasiuksista vihoissaan käyttivät tilaisuutta sunsoittoon. Graan ei antanut tämän estää jättevää toimintaansa: hän oli lujasti päättänyt muodollisuuksista välittämättä ottaa maasta irti kaiken, mikä puolustamiseen tarvittiin, ja hän aikoi mm. nostaa sota-artikloiden perusteella oikeusjuttuja kiihottajia vastaan.

8.2.6. *Vastahyökkäys Taipaleeseen*

Alunperin oli tarkoitus käyttää koottuja talonpoikia suoraan taistelutoimintaan, ja 13.6.1656 ainakin 350, mahdollisesti 538 miestä jo lähetettiin Viipurista liikkeelle Berndesin rakuunarykmentissä palvelleen majuri Berthold Daumbin johdolla,¹ mutta talonpojat käännettiin takaisin, koska tuli tietoja, että vihollisella oli vahva ratsuväki, jonka armoille kouluttamattomia miehiä ei haluttu asettaa.²

Taipaletta vastaan hyökänneeseen osastoon jäivät näin ollen vain Berendt Gröönin ratsumiehet ja Reinhold Johan von Hagenin rakuunat, yhteensä noin 100 miestä. Miksi osaston kohteeksi valittiin juuri Taipale, ei lähteistä käy

⁸ KrA KrKBB 1656:2:1021 J. Graan 14.7.1656 Uumaja.

⁹ KrA KrKBB 1656:2:1021 J. Graan 14.7.1656 Uumaja; tässä Graan nimenomaan ilmoittaa antaneensa tarkastaa talonpoikien omat aset. Ks. myös RA Västerbotten, verif. 1656:97, 99–104, 486–487, 510, 661.

¹⁰ RA Oxenstiernska saml. E1174 B.Höök G.B. Oxenstiernalle 26.6., 3.7., 15.7., 23.7., 7.8. ja 1.10.1656 Korsholma: pakokauhu oli voimakas ainakin tässä kreivikunnassa, ks. myös *Luukko* 1945, s. 499–502.

¹ RA Krigshist. saml. XII:1 Kr. Burmeisterin B. Daumbille antama todistus (1657?); tässä mainittu vahvuus ks. VA 8622:155; Daumbista ks. *Aejmelaeus* 1924, s. 179; ks. myös KrA Rullor 1654:1:203. Daumb oli värväysmatkalla Saksaan sairastunut Riiassa ja joutui palaamaan Suomeen, jossa menetti omaisuutensa venäläishyökkäyksessä, ks. KrA KrKBB 1657:2:1189 Berthold Daumb (Duhm) 9.2.1657 Käkisalmi.

² RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare neuvostolle 20.6.1656 Viipuri. Seuraava esitys perustuu pääasiassa tämän kirjeen tietoihin.

ilmi, mutta se oli sillä hetkellä lähin paikka, jossa venäläisten sijoitus ja vahvuus – se oletettiin 200 mieheksi – oli tiedossa.

Osasto lähti Viipurista liikkeelle 14.6. Taipaleen lähelle päästyään se sai varman tiedon, että Potemkin oli enimpine miehineen palannut Pähkinälinaan ja että kaupunkiin oli jäänyt tiedon mukaan vain 80 hänen miestänsä porvarien lisäksi. Gröön ja Hagen hyökkäsivät kaupungin kimppuun 18.6. vasten yöllä, kun kaupungin puolustajista useimmat olivat nukkumassa. Syntyneessä metelissä nämä kuitenkin heräsivät, tulittivat tulliaidan takaa suomalaisia ja linnoittautuivat taloihin. Gröön menetti laukaustenvaihdossa korpmaalinsa ja kaksi miestänsä ja Hagen yhden rakuunan.

Saadakseen puolustajat ulos suomalaiset sytyttivät kaupungin tuleen, jolloin porvarit ja venäläiset lähtivät vetäytymään veneitään kohti. Osa heistä hakattiin maahan, osa paloi kaupungin mukana ja osa – muitten muassa Taipaleen pormestari Vasili Lobanov paitasillaan veden rajasta sijainneesta aidatusta talostaan – pääsi veneillä Laatokalle ja sieltä Pähkinälinnan piirittäjien luo turvaan.³

Gröönin ja Hagenin osasto, joka oli käynyt ensimmäisen suomalaisille voittoa taistelun, palasi Viipuriin 20.6. Neljän kaatuneen lisäksi tappioissa oli pari vaikeasti haavoittunutta.⁴ Pienestä osastosta ei ollut mitään mahdollisuuksia jättää miehitysjoukkoja tuhottuun kaupunkiin: se jäi toistaiseksi eikenenkään-maaksi.

8.2.7. *Arviointia*

Kokonaisuutena ottaen Suomen puolustajat toimivat ensimmäisen sotakuukauden aikana varsin päättävästi ja oma-aloitteisesti, mihin oli pakkokin, kun mitään ulkopuolista apua ei ollut odotettavissa. Vähäiset voimavarat otettiin varsin nopeasti käyttöön. Sen sijaan on todettavissa, että toiminta oli verraten lyhytjänteistä, luonteeltaan viivyttävää ja paikallista. Koko maata koskevaa yleisnäkemyttä ei ole havaittavissa. Nostoväen osan sijoittaminen suoraan vartiopaikoille esimerkiksi hajoitti voimat pieniksi osastoiksi, joilla missään tapauksessa ei olisi ollut mahdollista pidätellä suuria osastoja. Toisaalta on sanottava, että myös vihollinen tyytyi tunnustelemaan vain pienin partioin ja ainakin Savosta on tiedossa, että hävitysretkillä olleet partiot vetäytyivät heinäkuun alussa takaisin juuri rahvaan muodostamien vartio-osastojen vuoksi.⁵ Edelleen kulkuteille sijoitetut vartiostot olivat luonnollisesti välttämättömiä vihollisen liikkeistä ajoissa saatavien tietojen vuoksi.

Vartiopaikkojen edustaman hajoituksen vastapainona oli puolustuksen

³ Taistelusta ks. myös KrA KrKBB 1656:3:1777 E.A. Rosendal 28.6.1656 Viipuri.

⁴ Ks. VA 8622:171.

⁵ KrA KrKBB 1656:3:2035 I. Pistolekors 13.7.1656 Olavinlinna.

selvä keskittäminen Viipuriin, siis riittävän taakse tärkeään liikennesolmuun. Toimenpiteiden nopeutta kuvaa se, että ensimmäiseen vastahyökkäykseen päästiin jokseenkin täysin valmistautumattomalta asteelta kahdessa viikossa. Keskitys näkyy siinäkin, että ensin ajateltiin ainakin lähes koko kootun voiman käyttämistä hyökkäyksellisesti. Pienellä osastolla suoritettu Taipaleen tuhoaminen oli taktisesti katsoen voitto, mutta strategisesti sillä ei ollut merkitystä, sillä venäläiset saattoivat heinäkuussa miehittää sen uudelleen – joutuen tosin nyt majoitusvaikeuksiin.

Puolustajalle edullisten tulosten saavuttamista auttoi suuresti se, että venäläisten – ennen kaikkea Anuksen joukkojen-toiminta oli keskittämätöntä. Ensimmäisen sotakuukauden tuloksena olikin selvä mielialojen rauhoittaminen itse sotatoimialueella: oli todettu, että vaara ei ollut niin suuri kuin alkuhuhut olivat kertoneet ja että vihollinen oli torjuttavissa tilapäisvoiminkin. Tämä sai Viipurin puolustajat entistä innokkaammin odottamaan heinäkuuta, jolloin omien voimien tiedettiin tuntuvasti vahvistuvan.

8.3. KANNAKSEN JA NEVAN SOTATOIMET HEINÄKUUSSA 1656 (KARTTA 5)

8.3.1. *Käkisalmen piirityksen alku*

Käkisalmen piirityksestä muodostui kesän 1656 huomattavin venäläisten sota-toimi Suomen suunnalla, ja sen yhteydessä käytiin tärkeimmät taistelut.

Petr Mihailovitš Puškin saapui joukkoineen Kurkijoelta Käkisalmen satamaan torstaina aamuyöllä 3.7.1656. Vaikka hyökkäystä oli tiedetty odottaa, sen ajankohta silti yllätti puolustajat. Puškin sijoitti kaksi komppaniaa sataman ja kaupungin väliseen metsikköön ja aloitti kaupungissa olleiden kanssa antautumisneuvottelut, joita käytiin ajoittain sekä 3.7. että seuraavana päivänä. GADZJATSKIJN mukaan niihin osallistui myös Salmassa vangittu rajainspehtori Henrik Blankenhagen. Tästä eivät puolustajain kertomukset mainitse mitään, mahdollisesti siksi, että GADZJATSKIJN mukaan Blankenhagen sai keskustella mm. vävynsä kanssa, eivätkä puolustajat myöhemmin halunneet asettaa rajainspehtorin sukulaisia huonoon valoon, vaikka Blankenhagen ilmeisesti ei ollutkaan niin innokkaasti venäläisten puolella kuin alunperin oli näille uskottu.¹

Neuvotteluissa luvattiin puolustajille vapaa lähtö kaupungista ja saattue lähtijöiden haluamaan paikkaan saakka, kun taas tsaarin palvelukseen haluk-

¹ Ks. *Gadzjatskij* 1941, s. 252; G. mainitsee, että Blankenhagenin vävy 'Niliš Olofson Prils – ilmeisesti vouti Nils Olofsson Printz, ks. *Kuujo* 1958, s. 62 – sai kerrotuksi Blankenhagenille, että apua oli tulossa.

kaat saivat edulliset privilegiot. Olavi Pentinpoika vastasi signalisteille ensimmäisenä päivänä, että hänen ainoana ohjeenaan oli puolustaa linnaa 'lyyjällä ja ruudilla', ja toisena päivänä neuvottelijoille ilmoitettiin, ettei asiasta enää keskusteltaisi.²

Venäläisten tultua puolustajat sytyttivät salmen eteläpuolella linnaa vastapäätä olleen karjakartanon tuleen.³ Puolilta päivin 3.7. venäläiset siirtyivät satamasta myös salmen eteläpuolelle ja rakensivat molemmille puolille salmea linnaa vastapäätä pienet rintavarustukset. Suurin osa piirittäjistä oli linnan viereisellä suurella kalliolla, josta käsin he noin kahden tunnin ajan kävivät musketeilla ja falkoneteilla tulitaistelua linnaa ja kaupunkia vastaan saamatta kuitenkaan aikaan menetyksiä puolustajille. Piiritetyt puolustautuivat tykki- ja muskettitulella ja heidän oman arvionsa mukaan avoimella kalliolla olleet hyökkääjät kärsivät tappioita.

Toisena päivänä piirittäjät saivat valmiiksi kaupunkia vastapäätä Siikaniemelle linnakkeen ja alkoivat siihen sijoittamallaan nelinaulaisella ampua kaupunkia. Tarkoituksena oli sytyttää kaupunki tuleen; kahteen taloon osuikin hehkuvaksi kuumennettu tykinkuula, mutta palot saatiin sammumaan. Elokuun alkuun saakka Puškirilla oli keveitten falkonettien lisäksi ainoastaan tämä yksi nelinaulainen rykmentintykki, jolla puolustajain tykistöylikvoimaa vastaan ei luonnollisesti ollut mitään vaikutusta.⁴

Piirityksen turvaamiseksi venäläiset lähettivät osaston polttamaan Kiviniemen sillan Viipuriin vievältä tieltä. Osasto palasi takaisin 9.7. saamatta tietoa suomalaisten aikeista. Jo tällöin venäläisten puolella alkoi esiintyä horjumista, sillä Puškin joutui hirtättämään kaksi pakoa yrittänyttä miestänsä.⁵

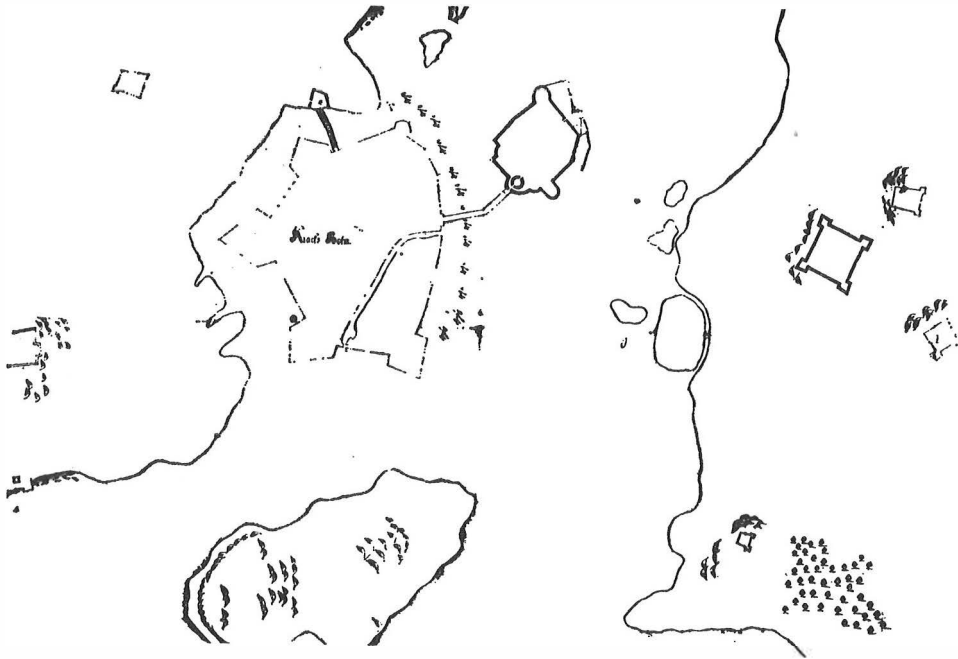
Kun Siikaniemen pattereista ei ollut apua, venäläiset kiinnittivät huomionsa kaupungin länsipuolella korkealle kohoavaan Kalliosaareen, jonka huipulta oli mahdollisuus ampua alaspäin suoraan kaupunkiin. Yöllä heinäkuun 10. päivää vasten he lautasivat Kalliosaaren puutavaraa linnakkeen rakentamista varten. Työtä suorittamaan pantiin 29 Käkisalmen läänin talonpoikaa, joita suojasi 50 strelsiä. Vaaran todettuaan puolustajat kohosivat nopeasti 80 miehen joukon hyökkäysosastoksi, joka muodostui osittain kaupungin porvareista ja osittain aateliston palvelusväestä. Johtajana oli Thure Oxenstiernan hovimestari Gerhard Corving. Hän lähti miehineen iltapäivällä 10.7. yllättäen veneillä kaupungin vesiportista, souti suoraan vastapäätä olleeseen Kalliosaaren rantaan ja onnistui nousemaan maihin. Saarella olleet joutuivat tällöin pako-

² RA Krigshist saml. XII:1 Selustus Käkisalmen piirityksestä FR 251. Ellei toisin mainita, esitys perustuu tähän selostukseen; ks. myös *Komonen* 1936, s. 110-111 ja *Kuujo* 1958, s. 56-61.

³ RA Kammarkoll. ank.brev 156:570 Kr. Burmeisterin antama todistus 2.6.1657 FR 603.

⁴ *Gadzjatskij* 1941, s. 253; linnakkeista ks. KrA Kexholm N:r 17, julk. *Kuujo* 1958, s. 58 ja oheisena: kartta on jälkeenpäin dateerattu vuosiluvulla 1650, mutta se lienee juuri piirityksen ajalta.

⁵ RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A. Koskull neuvostolle 18. 7. 1656 Viipuri. liite: Olavi Pentinpojan lähettämä vankikuulustelu FR 59, julk. *Nordmann* FT 25 1888, s. 48-49.

Kuva 4. Tarkemmin ajoittamaton kartta, joka esittää Käkisalmen piirityksen aikaisia venäläisten linnakkeita. Pohjoinen on kartassa vasemmalla. Alhaalla on Kalliosaari. Mantereen molemmilla rannoilla näkyy varustuksia. KrA Kexholm N:r 17. Aikaisemmin julkaissut *Kuujo* 1958, s. 58.

kauhun valtaan ja lähtivät karkuun veneillä ja uiden. Corvingin osaston laskujen mukaan noin 40 vihollista kaatui, näiden joukossa osastoa johtanut pajari, kapteeni Mihailov. Osasto sai kahdeksan vankia ja menetti Corvingin taitavan johdon ansiosta vain viisi miestä kaatuneina.⁶

Vankeja kuulusteltiin seuraavana päivänä. Kaksi kurkijokelaista, Yrjö Laurinpoika Killonen ja Lauri Hannunpoika Litmanen väittivät kiven kovaan joutuneensa vastoin tahtoaan venäläisten töihin vasta viikkoa aikaisemmin, ja heidän tietonsa osoittautuivatkin varsin hatariksi. Sen sijaan neljä vuotta eversti Alexander Hamiltonin rykmentissä palvellut aunukslainen sotilas Vaska Sentkov kertoi, että Puškinin venäläisten vahvuus oli 600 miestä, Stepan Jelaginin aunukslaisten 400, joitten lisäksi 50 Käkisalmen läänin talonpoikaa oli ryhtynyt sotilaiksi ja 300 talonpoikaa oli työssä sataman päälinnakkeessa. Lopulta 200 miestä oli tullut Venäjältä sinne palanneen vojevodan mukana. Sentkov vahvisti myös sen tiedon, että venäläisten oppaana oli Kurki-

⁶ Corvingista ks. *Jokipii* II 1960, s. 289; RA Landshövd.skr. Nyland vol. 1 E.J. Creutz neuvostolle 7.7.1656 Helsinki, liite: Olavi Pentinpojan kirje 3.7.1656 Käkisalmi FR 16; RA Krigshist. saml. XII:1 Olavi Pentinpoika Kr. Burmeisterille 13.7.1656 Käkisalmi ja Corving Burmeisterille 13.7.1656 FR 251; julk. *Nordmann* FT 25 1888, s. 47-48.

joen pitäjänkirjuri Jefim Semenov, jonka innostamina nähtävästi muutkin olivat lähteneet kaupunkia piirittämään.⁷

Kalliosaaren kahakan jälkeen venäläiset alkoivat repiä virran pohjoisrannalla sijainnutta luterilaista kirkkoa ja rakentaa sen osista linnaketta. Eteläpuolelle he taas rakensivat kaksi linnaketta, toisen kaupunkia ja Kalliosaarta vastapäätä Kouluniemelle ja toisen linnaa vastapäätä: viimeksimainittu tuli kuitenkin liian lähelle linnan tykkejä, joten sitä siirrettiin parisataa metriä taemma. Näiden linnakkeiden tarkoituksena oli lähinnä varmistaa piiritys mahdollista apujoukkoa ja uloskarkausta vastaan. Silloisella aseistuksellaan ne eivät voineet vakavasti hätyyttää piiritettyjä jatkuvasta tulituksestaan huolimatta. Tarkoitusta osoittaa myös se, että karjakartanon pellot kaiveltiin ampumahautoja täyteen.⁸

Täysin pitävä ei venäläisten saartoketju ollut, sillä Viipuriin pääsi Käkisalmeista sanansaattajia.⁹ Puolustajat saattoivatkin vastata antautumista vaatineille venäläisille, että sopi edelleen yrittää linnaan luotien ja ruudin voimalla. Sen sijaan Olavi Pentinpojan Viipuriin lähettämät avunpyynnöt eivät osoittaneet yhtä suurta itseluottamusta.¹⁰

Heinäkuun puolenvälin jälkeen Käkisalmen piiritys muuttui molemminpuoliseksi odotteluksi: venäläiset odottivat luvassa olleita lisätykkejä ja piiritettyt apua Viipurista. Siihenastiset tapahtumat olivat osoittaneet, ettei vastakkain olleilla voimilla ollut mahdollisuutta selviytyä toisistaan.

8.3.2. *Raudun taistelu*

Viipurin sotilasjohdon mielestä tärkein toimenpide Taipaleen tuhoamisen jälkeen oli yhteyden avaaminen Narvaan. Burmeisterin tarkoituksena oli kaikilla kootuilla voimillaan lähteä heinäkuun ensimmäisellä viikolla Nevanlinnaan ja puhdistaa tämä seutu vihollisista. Lähtö oli jo tekeillä, kun Olavi Pentinpojan ratsulähetti saapui 5.7. ilmoittamaan Käkisalmen piirityksestä. Tällöin suunnitelmaa muutettiin ja päätettiin auttaa Käkisalmea.¹

Burmeister lähti Viipurista Käkisalmea kohti sunnuntaina 6.7. Hänen osastoonsa kuului ainakin 150 ratsumiestä, 200 rakuunaa ja noin 820 aseistettua

⁷ RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A. Koskull neuvostolle 18.7.1656 Viipuri, liite: vankikuulustelu FR 59, julk. *Nordmann* FT 25 1888, s. 48–49. 200 'Venäjältä tullutta' lienevät olleet Tšelištševin streltsejä, jotka tämä näihin aikoihin joutui luovuttamaan Puškinille. T. ei kuitenkaan palannut Venäjälle vielä tässä vaiheessa, ks. *Gadzjatskij* 1941, s. 252.

⁸ RA Kammarkoll. ank.brev vol. 156:570 Kr. Burmeisterin antama todistus 2.6.1657 FR 603.

⁹ Mm. Koskullin edelleen Tukholmaan toimittamat vankikuulustelut tulivat venäläisten linjojen läpi.

¹⁰ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 29.10.1656 Hakahovi FR 84.

¹ RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld neuvostolle 5.7.1656 Viipuri FR 59; Nyland vol. 1 E. J. Creutz neuvostolle 7.7.1656 Helsinki, liite: E.A. Rosendalin kirje 6.7.1656 FR 16.

talonpoikaa, viimeksimainitut yhdeksänä komppaniana.² Osasto marssi Kiviniemeen, mutta totesi sillan poltetuksi ja vihollisvartion kahdessa paikassa salmen takana, joten ylimenoa veneillä ei voitu yrittää. Tällöin Burmeister kääntyi Rautuun hyökätäkseen Käkisalmeen Taipaleen kautta, jonne tällä välin oli hänen saamiensa tietojen mukaan tullut seitsemän venäläistä lotjaa täynnä miehiä. Raudussa Burmeister kuitenkin jäi odottamaan lisää ratsuväkeä.³

Tieto venäläisten saapumisesta Taipaleeseen piti paikkansa, sillä Petr Potemkin oli lähettänyt Laatokan rantaa pitkin Käkisalmen etelälääniin Sila Potemkinin osastoineen, jonka miesmäärä ei ole tiedossa, mutta joka koostui vakinaisesta sotaväestä.⁴

Viikon hitaasti marssittuaan Burmeister leiriytyi sunnuntai-iltana 13.7. Raudun kirkon lähetyville paikkaan, jota kolmelta puolelta suojasivat kaksi pientä järveä – Kirkko- ja Puuminajärvet – sekä kaksi suota. Maanantaiaamuna 14.7. noin kello neljä Sila Potemkin hyökkäsi joukkoineen järven välisellä kannaksella olleeseen leiriin Burmeisterin arvion mukaan noin seitsemän komppanian voimin. Hyvän asemansa ansiosta Burmeister saattoi lähes kaikilla voimillaan ottaa hyökkäyksen vastaan saarroksiin joutumista pelkäämättä. Kun venäläisten ensimmäinen hyökkäys lyötiin takaisin, nämä yrittivät uudelleen samalla tuloksella, kunnes neljän tunnin kahakoinnin jälkeen alkoivat irroittautua. Burmeisterin ratsumiehet ja rakuunat ahdistivat venäläisiä hieman toista kilometriä, mutta sitten nämä pääsivät metsän suojaan. Burmeister itse selitti myöhemmin, että venäläisiä ei saatu metsästä ulos, koska suomalaisten laukaukset menivät metsässäölleiden yli: totuus lienee, että viimeksimainittuja ei ollut mahdollista edes yrittää saada tuhotuiksi, koska jalkaväellä olisi metsässä ollut selvä yliote edenneeseen ratsuväkeen nähden.⁵ Ilmeistä lisäksi on, että talonpoikien käyttäminen hyökkäykseen peitteisessä maastossa olisi ollut liikaa näiden koulutustasolle.

Burmeisterin selvityksen mukaan venäläiset irroittautuessaan »veivät mennessään suurimman osan tappioistaan,» joten hän ei pystynyt arvioimaan niiden suuruutta. Sotasaaliiksi ratsuväki ja rakuunat olivat ottaneet venäläisiltä neljä lippua ja rumpua, 250 muskettia sekä säkin ruutia ja luoteja. Myöhemmin Burmeister ja Viipurin uusi maaherra Andreas Koskull arvioivat venäläisten tappiot tämän sotasaaliin perusteella 200 mieheksi⁶ ottamatta huomioon, että suurin osa muskettisaaliista saattoi olla peräisin venäläisiltä, jotka ratsu-

² Vrt. s. 121–123.

³ RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A. Koskull neuvostolle 18.7.1656 Viipuri FR 59; RA Krigshist. saml. XII:1 Kr. Burmeister G.A. Lewenhauptille 13.7.1656 Rautu FR 251.

⁴ *Gadzjatskij* 1941, s. 255–256 ja 265.

⁵ RA Krigshist. saml. XII:1 Ote Burmeisterin kirjeestä 19.7.1656 Viipuri FR 251.

⁶ RA Krigshist. saml. XII:1 Kr. Burmeister K.A. Lewenhauptille 14.7.1656 Rautu FR 251; Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A. Koskull neuvostolle 18.7.1656 Viipuri FR 59, ks. myös *Nordmann* FT 25 1888, s. 46–47.

väen tiukkaan paikkaan ahdistamina eivät ennättäneet ladata, vaan pinkaisivat turvaan ja hylkäsivät tyhjän aseensa. Mitä taas tulee neljään valloitettuun lippuun ja rumpuun, osoittautuu myöhemminkin mm. Käkisalmen taisteluissa kesällä 1656 ja Lavan taistelussa 1657, että voitonmerkkejä erityisesti koetettiin metsästää, jolloin vihollisen tuhoaminen saattoi jäädä toisarvoiseksi tavoitteeksi. Sila Potemkin itse piti tappioitaan merkityksettöminä.⁷

Burmeisterin joukoista kaatui kolme upseeria – näistä yksi oli Viipurin lukiolaisia, vänrikki arvoltaan – kolme ratsuväen korpraalia ja noin 20 miehistöön kuuluvaa. Haavoittuneita oli kolme upseeria sekä maksettujen kipurahojen mukaan vähintään 58 aliupseeria, korpraalia ja miestä.⁸ Tappioiltaan taistelu oli sodan aikana Suomen rajoilla käydyistä suomalaisille ankarin, ellei oteta huomioon joulukuussa 1657 käytyä epävarmaa jäätaistelua:⁹ kokonaisuutena tappiot olivat noin kuusi prosenttia vahvuudesta ja jakaantuivat suhteellisen tasaisesti säännöllisten joukkojen ja talonpoikien välille.

Taistelun tuloksesta venäläiset ja suomalaiset lähteet antavat täysin vastakkaisen kuvan. Sila Potemkin piti taistelua voittona itselleen, koska hän »valloitti ruotsalaisten linnoitetun aseman»,¹⁰ Burmeister taas selitti sotasaaliin perusteella taistelun voitokseen. Tämän mukaisesti Raudun taistelua on Suomen sotahistoriassa totuttu kuvaamaan suureksi voitoksi, mihin perustui myös vuonna 1931 suoritettu muistomerkin pystyttäminen. Totuus lienee, että molemmat ovat oikeassa: kun Burmeisterin erittäin yksityiskohtainen taistelukuvaus sinänsä lienee paikkansapitävä, taktinen voitto oli hänen, mutta kun hän totesi asemansa kestävämmäksi ampumatarvikkeiden, erityisesti luntun, niukkuuden sekä ratsuväen vähyyden vuoksi, hän joutui päivää taistelun jälkeen vetäytymään lähelle Viipuria odottamaan lisävoimia ja sotamarsalkka Lewenhauptia. Täten operatiivinen voitto jäi Sila Potemkinille, joka lopulta todella sai taistelumaaston haltuunsa. Burmeisterin joukot palasivat Viipuriin heinäkuun 16. päivänä.¹¹

⁷ *Gadzjatskij* 1941, s. 256.

⁸ RA Krigshist. saml. XII:1 Ote Burmeisterin kirjeestä 19.7.1656 Viipuri FR 251; haavoittuneille maksettiin kuparitalari mieheen kipurahoiksi, ks. VA 8622: 261, 262, 265, 272, 275 ja 1232; kaatuneiden ratsumestari Petter Udnijn, rakuunaluutnantti Petter Dragounin ja yhden korpraalin hautauksesta ks. *Durchman* 1929, s. 112 ja 113.

⁹ Ks. s. 244.

¹⁰ *Gadzjatskij* 1941, s. 256 ja 265.

¹¹ *Pufendorf* 1696, s. 180; *Ignatius* 1865, s. 82–83; *Hainari–Grottenfelt* 1922, s. 367; ks. myös *Carlson* 1903, s. 46; muistomerkistä ks. Entinen Rautu 1950, s. 20. Kaatunut lukiolainen Pertti Simonpoika haudattiin Raudun kirkolle 15.7., ks. mm. *Nordmann* FT 25 1888, s. 45.

8.3.3. Venäläislaivaston toiminta Suomenlahdella

Saarrettu Pähkinälinna sai koko heinäkuun ajan olla jokseenkin rauhassa. Puolustajia häiritsivät vain venäläisten sunnuntaina 13. 7. ampumat kaksi yhteislaukausta ja hakulin puolen miehityksen vahventaminen kahta päivää myöhemmin. Venäläiset keskittyivät kuukauden aikana toisaalta rakentamaan linnan lähelle olevalle Kirkkosaarelle siltaa, toisaalta jatkamaan alustensa lähettämistä Nevaa alas. Ensiksimainittu yritys ei onnistunut, sillä rakennettu lauttasilta, joka saatiin valmiiksi neljä kertaa kuukauden aikana, 6., 15., 17. ja 30. päivinä, irtaantui ja hajosi joka kerralla virran paineesta puolustajain iloksi.

Sen sijaan venäläisten onnistui 15.7. saada jälleen 15 lotjaansa virtaa alas täynnä väkeä, ja 25.7. he onnistuivat ennätyskellisen veden korkeuden ansiosta uittamaan 19 soimaansa Lammassaaren luo pikkusaarten suojassa.¹

Potemkinilla oli näin ollen Nevalla noin viisikymmentä pientä alusta, joilla hän heinäkuun viimeisellä viikolla lähti Suomenlahdelle. Narvan kenraalikuvernööri puolestaan oli jo heinäkuun alussa lähettänyt yhden kuutin risteilemään merelle Retusaaren seutuville ja tiedottamaan mahdollisesta venäläislaivastosta.² Kuutin päällikkönä oli yksi Narvan pormestareista, entinen Karjalan alilaamanni Erik Dansonwille ja neljällä falkonetilla aseistetun aluksen mukana oli laivamiehistön lisäksi 30 Itä-Uudenmaan rykmentin muskettimiestä, osittain rakuunoina palvelleita.³

Maanantaina 28.7. Suomenlahdella nousi ankara länsituuli. Se pakotti kuutin laskemaan Retusaaren lahden perälle Inkerin rannikon puolelle, jossa olevaan lahteen alus jäi ankkuriin. Tällöin kuutissa olleet havaitsivat venäläisten laivaston lähestyvän Nevan suulta päin. Dansonwille yritti tällöin luovia venäläisten editse ja vasemmalta puolelta avomerelle turvaan, mutta kuutin huono tuuleennousukyky ei riittänyt, vaan ilmeisesti soutaen liikkuneet venäläiset pääsivät kuutin luo. Narvalaisten oli pakko antautua taisteluun, jossa kaksi venäläisten pientä venettä upposi. Venäläiset siirtyivät tällöin edemmä ja jäivät rauhassa odottamaan, että tuuli painaisi kuutin heidän käsiinsä. Dansonwillen ainoat mahdollisuudet olivat nyt joko antautua Potemkinin laivastolle tai mennä maihin, jossa kapinalliset talonpojat olivat tarkkailleet tilannetta. Taistelu ryhmittynyttä ylivoimaa vastaan olisi ollut selvä itsemurha. Kuutissa

¹ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11.12.1656 Narva, liite: Pähkinälinnan piirityselostus FR 84.

² RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 7.7.1656 Narva FR 84.

³ RA Landshövds.skr. Viborg vol. 1 A. Koskull neuvostolle 2.8.1656 Viipuri FR 59; KrA KrKR 1656:427 Dansonwillen puolisoista 27.8.1656; RA Generalgub. i Finl.skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 28.5.1657, liite: Pertti Pertinpojan kertomus 9.5.1657 FR 10; Pertti Pertinpojan kotipaikka on kertomuksessa epäselvä: KrA Rullor 1655:4:1573 osoittaa hänet Hauhon Puutikkalasta kotoisin olevaksi. Tässä taistelun kuvaus perustuu Pertti Pertinpojan yksityiskohtaiseen selvitykseen.

olleet valitsivat rannalle menon: he laskivat rantaan Inkerin puolelle syytäen kuitenkin sitä ennen tykkinsä ja kaiken viholliselle käyttökelpoisen mereen.

Kuutin emäpuun karahdettua pohjaan aluksen miehistö lähti henkensä edestä juoksemaan eri tahoille murtautuakseen vapauteen. Dansonwille ja sotilaitten vääpeli jäivät kuitenkin heti kiinni talonpoikien ahdistuksessa, mutta jotkut pääsivät metsään, jossa takaa-ajoon yhtyneet venäläiset surmasivat suurimman osan. Dansonwille joutui vankina Pähkinälinnan luo ja muut kahdeksan hengissä säästettyä⁴ eri tahoille Luoteis-Venäjää armeijaa palvelemaan. Rakuunana Itä-Uudenmaan rykmentissä palvellut Hauhon Puutikkalan Pertti Pertinpoika vietiin ensin Novgorodiin, sieltä myytiin tsaarin viinurille ja lopulta määrättiin talonpoikaisvankien kanssa veistämään palkkeja Novgorodin muurien korjausta varten kaupungista noin 45 kilometrin päähän, josta hän pääsi pakenemaan seuraavana keväänä Suomeen.

VESELAGON teoksessa Retusaaren lahden tapaukset on kuvattu suurenmoiseksi merivoitoksi, joka oli Venäjän merisotahistorian ensimmäisiä. Myöhemmät kirjoittajat, mm. GADZJATSKIJ, ovat pääosin siteeranneet VESELAGON esitystä, joissa kuitenkin ei mainita – VESELAGO ei ehkä ole tiennytkään – että toisella puolella oli vain yksi pieni alus, joka kylläkin jäi todella venäläisten käsiin lippuineen. Paljon tärkeämpi menestys venäläisille oli taistelua seurannut Retusaaren asutuksen tuhoaminen.⁵ Heti tämän jälkeen Potemkin sai kuulla Wrangelin laivaston tulosta ja jo 2.8.1656 palasi laivoineen Pähkinälinaan.⁶

8.3.4. *Arviointia*

Edellä kuvatut sotatoimet käytiin vielä aikana, jolloin suomalaiset joutuivat puolustautumaan täysin omin voimin ja jolloin venäläiset vielä olivat alkuvahvuksiensa varassa.

Venäläisten toimintaa hallitsi tänä aikana jokseenkin täydelleen Käkisalmen piiritys. Sen toteuttamistapa, mm. piiritystykkien puute, osoittaa kuitenkin, että kaupungin valtauksessa oli alkuaan laskettu enemmän ortodoksien apuun tai että suunnittelu oli vajavaista. Saarrostopoimenpiteet sen sijaan olivat tehokkaita, erityisesti Kiviniemen sillan hävitys ja salmen vartiointi. Huomattavaa on, että tässä vaiheessa Potemkin ja Puškin saivat ainakin jonkinlaista operatiivista yhteistoimintaa syntymään: Sila Potemkinin Taipaleeseen edennyt

⁴ *Veselago* 1875, s. 57. *Veselago* 1893, s. 7.

⁵ RA Landshövdskr. Viborg vol. 1 A. Koskull neuvostolle 2.8. 1656 Viipuri FR 59; *Veselago* 1875, s. 57; *Gadzjatskij* 1945, s. 24 lyhyt maininta jo *Veselago* 1871, s. 2.

⁶ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11.12.1656 Narva, liite: Pähkinälinnan piirityseloitus FR 84.

osasto varmisti Käkisalmen piirityksen tehokkaasti etelästä päin.⁷ Tämä teki myös tyhjäksi Viipurin ja Narvan komentajain toiveet maayhteyden avaamisesta kaupunkien välille, jopa Pähkinälinnan piirityksen loppumisesta.⁸ Tais-
telujen painopiste oli edelleen Laatokan ympäristössä, nyt lähinnä Kannak-
sella, Länsi-Inkerissä sen sijaan tyydyttiin odottelemaan.

Heinäkuun keskivaiheilla sissitoiminta kiihtyi uudelleen Savossa ja Pohjois-
Karjalassa, jatkuakseen sitten koko elokuun. Tällä kertaa toimintaan osallistui
myös säännöllisiä venäläisiä osastoja, ilmeisesti Jenaklytš Tšelištševin voimia.
Näihin sotatoimiin palataan kokoavasti tuonnempana. Kannaksen tapahtu-
miin näillä sotatoimilla ei heinäkuussa ollut vaikutusta muuten kuin Puškinin
piiritysjoukkoja heikentävästi: Viipurin puolustajilta ei riittänyt huomiota
etäisiin tapahtumiin, vaan he joutuivat keskittymään paikallisen vaaran torju-
miseen.

Viipurin puolustajat pyrkivät suorittamaan tämän aktiivisesti, mutta venä-
läisten aloite ja vihollistietojen jälkeenjääneisyys teki tyhjiksi Burmeisterin
mahdollisuudet. Tilanteen vaihteluiden aiheuttaman pitkän marssin väsyttä-
minä hänen joukkonsa joutuivat Sila Potemkinin hyvin ajoitetun hyökkäyksen
kohteeksi, eikä saavutettua voittoa voitu käyttää hyväksi. Toisaalta Burmeis-
terin vetäytyminen ilman Nevanlinnaa etenemistä oli harkittua, koska pelät-
tiin venäläisten voivan Taipaleesta käsin voivan katkaista hänen paluutiensä.⁹

Retusaaren tuho puolestaan oli osoitus siitä, että Suomessa jo ennen sotaa
rannikoiden turvallisuudesta tunnettu huoli ei ollut täysin perusteeton, jos
kohta Potemkinin voimat tuskin olisivat riittäneet todella suurisuuntaisiin
sotatoimiin.

Vrt. *Gadzjatskij* 1941, s. 265.

RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 14.7.1656 Narva FR 84.

Ks. esim. RA Skoklostersaml. E8144 G.A. Lewenhaupt P. Brahelle 19.7.1656 Helsinki.

9. Vakiintumisvaihe syyskesästä 1656 kevääseen 1657

9.1. SUOMEN PUOLUSTUKSEN VAHVISTUMINEN SYYSKESÄLLÄ 1656

9.1.1. *Johto- ja organisaatiomuutokset*

Sotamarsalkka Raaseporin kreivi Gustaf Adolf Lewenhaupt purjehti heinäkuun alussa 1656 Tallinnasta Inkooseen, jonne hän saapui 7.7. Hän tuli maahan parhaiksi rauhoittamaan sekä läsnäolollaan että Krusen rykmentin saapumisella mielialoja, jotka Länsi-Suomen hurjien huhujen vuoksi olivat varsin paniikinomaisia.¹ Ennen kaikkea Lewenhaupt edusti sotilaallista kokemusta – 37-vuotias sotamarsalkka oli taistellut Alankomaissa vuodesta 1637 ja palvellut 30-vuotisessa sodassa vuodesta 1642 lähtien varsin urhoollisesti² – sekä arvovaltaa, jonka paino ajoi toimenpiteet läpi jo ennen kuin kuninkaan maaherroille antama määräys totella Lewenhauptia ehti perille. Vielä tässä vaiheessa kuningas muisti moittia Lewenhauptia itseään tämän viivyttelystä, ja De la Gardie joutui vielä pitkään puolustelemaan alaistaan.³

Varsinaisesti vasta Lewenhauptin tultua koko Suomea alettiin keskitetysti todella saattaa sotakannalle. Siihenastiset toimenpiteet olivat olleet pakon sanelemia hätäratkaisuja, jotka tähtäsivät ajankohtaisimman vaaran torjumiseen. Tästä lähtien Lewenhauptin kokonaisnäkemys tähtäsi koko Suomen valjastamiseen kestävämpään jatkuvaa sotaa omilla rajoilla.

Lewenhaupt nimitti avukseen päämajamestarin ja kenraaliadjutanttin, joiksi tulivat Märten Linderot ja Måns Arvidsson Brandskiöld. Tämän lisäksi hän loi eräänlaisen sotakanslian, jonka päälliköksi irroitettiin sotakamreeri Erik Andersson Rosendal. Rosendal kulki Lewenhauptin ja kenttäarmeijan mukana ja hoiti sekä tiliasioita että sihteerin tehtäviä alaisinaan sotakasööri ja kielenkääntäjä.⁴ Lewenhauptin toiminnalle oli luonteensaomaista, että hän huolimatta

¹ Ks. s. 120–121.

² *Elgenstierna* IV, s. 602.

³ RA RR 1656:968v kuningas G.A. Lewenhauptille ja 975v Suomen maaherroille 5.7.1656 Nowodwor RR 88; syistä L:n viipymiseen ks. RA Livonica II vol. 77 M.G. De la Gardie kuninkaalle 30.8.1656: Bengt Skytten oli pitänyt pyytää lupa kuninkaalta L:n Baltiassa viipymiselle, mutta tämä oli unohtanut asian. L. itse ei puutu asiaan lainkaan.

⁴ KrA MR 1656:30:2 ja 24.

valtuuksiensa epämääräisyydestä pyrki sotilaallisissa asioissa henkilökohtaisesti valvomaan koko Suomea aina Pohjanmaata myöten ja kaikkia aloja: muun muassa hän aivan erityisesti kiinnitti huomiota lääkintähuoltoon, joka hänen maahan tullessaan oli huonolla kannalla.⁵ Samaten hän täysin suvereenisti määräsi kotirintaman varustamisesta välittämättä mahdollisista päällekkäin menoista, puhumattakaan siitä, että hän säilytti operatiivisen johdon ehdottomasti käsissään. Sanalla sanoen Lewenhaupt, joka virallisesti oli ylipäällikkö, toimi Suomessa eräänlaisena sotilaskuvernöörinä, jonka varamiehenä oli kenraalimajuri Erik Kruse.

Lewenhauptin vaikeutena tuli olemaan rahan niukkuus, sillä valtaa varsinaisissa kameraali- ja siviiliasioissa hän ei näy käsittäneen itsellään olleen, vaan hän koetti selviytyä neuvottelemalla valtaneuvoston ja maaherrojen kanssa.

Periaatteessa Lewenhaupt oli saanut kuninkaalta luvan käyttää kaikki Suomen tulot yksinomaan puolustustarkoituksiin. Kun Turun läänin maaherra ihmetteli Lewenhauptin menettelyjä, hän sai kamarilta vastauksen, joka vahvisti sotamarsalkan valtuudet ja perusteli sen yksinkertaisesti:⁶

»Nu såsom uthi alla tijder, eenkannerligen widh sådant bullersampt tillståndh man bör låta sigh höga öfwerheetens och fädernes landsens försvar wara den högsta lagh».

Sotamarsalkka panikin erityistä huomiota juuri sodan taloudellisen pohjan turvaamiseen. Vaatiessaan Suomen eri veroja käyttöönsä hän saattoi suoraan ilmoittaa syyksi: »... efter på Penningar högsta machten ligger». Toimenpiteissään Viipurin varastojen kartuttamiseksi hän oli erittäin suoraviivainen ja otti ilman muuta kruunun palvelukseen aluksia ja viljaa.⁷ Käytännössä asia osoittautuikin nopeasti paljon Lewenhauptin toivomaa monimutkaisemmaksi, ja käräjöintiä eri vero- ja tullitulojen osoittamisesta käytiin Lewenhauptin, maaherrojen, kamarin ja sotakollegion välillä sotamarsalkan kuolemaan asti ajoittain varsin tiukkasävyisesti.⁸

Juoksevat sotamenot oli tähän asti maksettu pääasiassa suoraan Viipurin läänin varoista. Tämä jatkui sodan kuluessa edelleen ja aiheutti yhden mää-

⁵ Ks. esim. KrA KrKBB 1656:1:201 G.A. Lewenhaupt 6.9.1656 Pyhäjärvi; vrt. MR 1656:30:16 ym. Pohjanmaasta ks. RA Kammarkoll. ank.brev 156:315 G.A. Lewenhaupt J. Graanille 24.10.1656 Viipuri FR 603.

⁶ RA RR 1656:968v kuningas G.A. Lewenhauptille 7.7.1656 Nowodwor RR 88; RA Kammarkoll. reg. 1656:248 E. von der Lindelle 31.7.1656.

⁷ RA Kammarkoll.ank.brev 153:1 E. von der Linde 31.7.1656 Turku, liite: Lewenhauptin kirje 25.7.1656 Viipuri; VA 7263:412, 523.

⁸ Käytännön vaikeuksista ks. esim. Viipurin tervatullia KrA KrKBB 1656:1:227 G.A. Lewenhaupt 18.11.1656 Rautu; vrt. myös KrA KrKBB 1656:1:211 G.A. Lewenhaupt lokak. 1656 Viipuri ja RA Kammarkoll. reg. 1656:413 G.A. Lewenhauptille 14.11.1656, joka osoittaa, että Lewenhauptilla oli väärä käsitys asiasta.

rällisesti huomattavan muutoksen maksamismenettelyyn. LIITTEEN 9 taulukko 2. osoittaa, että ylimääräisten verojen lyhennykset kasvoivat sodan aikana Viipurin läänissä vuoden 1654 lähes olemattomasta ja vuoden 1655 yli 6 500 talarista vuonna 1656 yli 21 000 talariin ja vakiintuivat sitten noin 15 000 talarin tasolle seuraavina vuosina. Tämä johtui aivan ratkaisevalta osalta siitä, että talonpojat joutuivat maksamaan luonnossa muonituksena ja majoitukseksi eri sotaväenosastoille huomattavat summat, jotka sitten merkittiin lyhennyksiksi, koska ne eivät kulkeneet minkään kassan kautta.

Osa juoksevista sotamenoista keskitettiin kuitenkin Lewenhauptin henkilökohtaisesti valvomalle kenttäkassalle, jonka kautta sotilasmenojen pääosa pyrittiin ohjaamaan. Kassan tulopuoli osoitti vuonna 1656 21 600 hopeatalaria, josta lähes puolet, 10 112 talaria tuli isosta meritullista, vajaa kolmannes, 6 538 talaria maaveroista ja runsas kymmenesosa pikkutullista ja aksiiisista (2 284 talaria) sekä takavarikoiduista tavaroista (2 620 talaria). Mihinkään yltäkylläisyyteen kassassa siten ei päästy; käytännössä sen kautta pystyttiin maksamaan lähinnä kenttäarmeijan toiminnasta aiheutuneita menoja, joita ei ollut vakinaisissa menosäännöissä, ja sittenkin kassan pohja alkuaikoina pyrki kuumottelemaan, kunnes marraskuussa tulleet rahat jättivät yli puolet tuloista ylijäämäksi.⁹

Lääninkonttorien kautta jäivät edelleen kulkemaan Etelä-Suomen koko sotaväen valtavat vakinaiset palkkamenot – vuoden 1656 tilin mukaan 331 998 talaria – sekä osa paikallisistakin sodan aiheuttamista menoilta. Sotilastilien puhdas vajaus lisääntyi: kun se vuoden 1656 alussa oli ollut 77 926 talaria (sisältyy edellä mainittuun kokonaissummaan), se vuoden lopussa nousi jo 132 389 talariin.¹⁰ Vastaavasti Suomen laivamiesrykmentin saatavat nousivat vuoden 1656 aikana 10 758 talarista 26 360 talariin, sillä miehille pystyttiin maksamaan vuoden aikana vain 9 165 talaria. Lisäksi suomalaisille tuli noin neljäsosa laivojen talvivahdin rästisaatavista, jotka koko valtakunnassa nousivat yli 24 000 talarin.¹¹

Kannattaa mainita, että kenttäkassasta muodostui merkittävä kannustava tekijä, sillä Lewenhaupt otti johdonmukaisesti käyttöön tavan palkita hopealla hyvät suoritukset. Jos talonpoika toi kirjeen ja sai kouraansa riikintalarin, se vielä oli laskettava normaaliksi vaivan palkkioksi, mutta kun tykkikapteeni sai tarkasta tulituksesta tai väliskäri ahkerasta sairaiden hoidosta lahjaksi 20 riikintalaria, se merkitsi jo huomattavaa kunnianosoitusta asianomaiselle.¹²

⁹ KrA MR 1656:30.

¹⁰ KrA Militiekontoret G II a Finsk militiebook 1656:17–18; palkkojen rästiytymistä on tarkoitus käsitellä jatkotutkimuksessa. Läänintileistä maksettuja menoja ks. VA 7964 ja 8622 -niteitten kuitteja.

¹¹ KrA Örlogsflottans räkenskaper 1656:4:1774–1899.

¹² Ks. esim. KrA MR 1656:30:18. Hopeatarin ja riikintalarin arvosuhde oli tulopuolella 1:1,6 ja menopuolella 1:1,5 ks. MR 1656:30:1, 2 ja 5. Kuparirahaa, joka kärsi inflaatiosta, koettiin palkitsemisessa yleensä välttää. Eräitä samanlaisia palkkioita on myös läänintileissä, ks. VA 8622:237.

Jo lähes ensi töikseen Suomeen saavuttuaan Lewenhaupt piti Helsingissä Uudenmaan ja Hämeen sekä Turun ja Porin maaherrojen kanssa kokouksen, jossa tilanne käytiin tarkoin läpi, tehtiin yksityiskohtaiset suunnitelmat rannikkopuolustuksesta, puolustuslinjoista ja makasiineista sekä eri osastojen rekrytoinnista, minkä maaherrat jo olivat aloittaneet.¹³ Suunnitelmaan palataan erikseen myöhemmin.

Näyttää siltä, että myös kuria kiristettiin: kun karannut miehistö tähän saakka oli yleensä selvinnyt 'tornilla ja pidätyksellä', niin nyt elokuussa 1656 Helsinkiin komennettiin kiireesti pyöveli toimeenpanemaan karkulaisen rangaistuksen.¹⁴

9.1.2. Henkilöstövahvennukset

Heinäkuussa 1656 aloitettu väenotto käsitettiin virallisesti vuoden 1657 väenoton toteuttamiseksi. Siinä ei seurattu valtaneuvoston koko valtakunnalle suosittellemaa miehen ottamista kymmentä taloa kohti, vaan maaherrat suostuttelivat maakuntakokouksissa (LIITE 8) Etelä-Suomen rahvaan antamaan miehen jokaista kahdeksaa taloa kohti myös läänitysalueilta ja vapauspeninkulman sisältä, mikä käytäntö aluksi perustui sotamarsalkka Lewenhauptin kirjeelliseen määräykseen.¹ Syyskuuhun saakka jatkuneissa väenotoissa saatiin alokkaita seuraavasti:²

Pohjanmaa	336
Turun ja Porin lääni	378
Hämeen ja Uudenmaan lääni	509
Viipurin ja Savonlinnan lääni	293
<i>Yhteensä</i>	<i>1516 alokasta</i>

¹³ RA De la Gardieska saml. E1481 G.A. Lewenhaupt M.G. De la Gardielle 19.7.1656, liite: Helsingissä 14.7.1656 tehty puolustus suunnitelma.

¹⁴ VA 7965:1856; ks. jo RA Kammarkoll. ank.brev 153:1. E. von der Linde 31.7.1656 Turku.

¹ RA Kammarkoll. ank.brev 153:1 E.von der Linde 24.7.1656 Turku FR 603; Skr. till KM CXG G.A. Lewenhaupt 12.7.1656 Helsinki; De la Gardieska saml. E1481 G.A. Lewenhaupt M.G. De la Gardielle 19.7.1656 Helsinki, liite: Helsingissä 14.7.1656 tehty puolustus suunnitelma; ks. myös VA Militaria I vuoden 1656 väenottokatkemat; maakuntakokouksista ks. *Ignatius* 1865, s. 84; *Bonsdorff* HArk 14 1895, s. 279–280.

² KrA Roterings- och utskr. längder bunt 1 Extract över 1653–1657 års utskr. längder, 1655–1657. RA Administrativa handl. rör. armén IV:11 Extract på utskr. för följande åren (1639–1671). Krigshist.saml. XI:16 kuningas Kustaa Hornille 17.2.1657, liite: esitys Suomen väenotoista. Tämä vahvistaa Viipurin läänin tiedon, joten Ignatiuksen arvelu, että koko lääni säästettiin, koska sen miehet sodan alusta lähtien olivat puolustaneet rajaa, ei pidä paikkaansa, *Ignatius* 1865, s. 85. Vrt. myös *Nordmann* FT 25 1888, s. 46, nootti 1. Ks. myös KrA Roterings-och utskr. längder bunt 5:870–979 ja 1073–1080v, Pohjanmaasta *Petander* 1968, s. 169: Pohjanmaalla otettiin joka 10. mies.

Viipurin läänissä Jääsken ja Äyräpään kihlakunnat, jotka pitivät vakinaisesti nostoväkeä, säästettiin väenotolta. Muuten Viipurin läänin nostoväkeä ruvettiin elokuun alussa kotiuttamaan, kun uusia miehiä alkoi vähitellen tulla tilalle.³

Etelä-Suomesta saatiin näin kokoon lähes 1 200 uutta jalkaväkimestä, jotka kuitenkin kouluttamattomina tulivat käyttöön vasta vähitellen syyskesän ja syksyn kuluessa,⁴ ja niistäkin osa jouduttiin osoittamaan Etelä-Suomen linnoituksiin, erityisesti Viipuriin, jossa syyskuusta lähtien vähintään 400 miehen jalkaväkiosastoa pidettiin varusväkenä ja reservissä.⁵

Ratsuväkeä värvättiin Etelä-Suomessa jatkuvasti. Osa joukoista marssi sotatoimialueelle jo sodanaikaisessa ryhmityksessään, osa meni pieninä osastoina Viipuriin, jossa miehet sijoitettiin joukko-osastoihin kenraalimajuri Erik Krusen johdolla.⁶

Tärkein ratsuväen lisäys tuli sotamarsalkka Lewenhauptin mukana Baltiasta, sillä hän toi mukanaan Viipurin läänin ratsuväkirykmentin, jonka vahvuus tosin oli supistunut noin 440 ratsukoon ja vaati täydennystä.⁷ Sotatoimialueelle tai muihin tehtäviin saatiin näin entisten lisäksi kootuksi ainakin seuraavat määrät ratsumiehiä:⁸

³ RA Landshövds.skr. Viborg vol. 1 A. Koskull neuvostolle 2.8.1656 Viipuri FR 59; RA Skr. till KM CXG G.A. Lewenhaupt 18. 8.1656 Iivola.

⁴ VA 7965:1535 ja 1536, n. 480 miestä lähti 8.8. Nastolasta kohti Viipuria; ks. myös KrA Roterings- och utskr.längder bunt 5:979; päiväys 17.9.1656 Turku.

⁵ RA Skr. till KM CXG G.A. Lewenhaupt 22.9.1656 Nevanlinna.

⁶ KrA KrKBB 1656:1:189 G.A. Lewenhaupt 11.8.1656 Iivola.

⁷ RA De la Gardieska saml. E1481 G.A. Lewenhaupt M.G. De la Gardielle 3.7.1656 Tallinna ja 29.7.1656 Viipuri.

⁸ Heinäkuu: Viipurin ratsurykmentistä ks. ed. viitettä; KrA Rullor 1658:2A:184 Suomen aatelislippue 2.7.1656 Porvoo; Rullor 1656:3:242 Henrik Patkulin komppania 3.7.1656 Porvoo; Rullor 1656:3:246 Joseph Henderssonin komppania 3.7.1656 Porvoo; Patkulin komppaniasta rulla myös VA Militaria I, Hämeen rv.

Elokuu: VA Militaria I Hämeen rv. Majuri Erik Boijen ja ratsumestari Jacob Thomasson Ögnelodin komppaniat Hollola 11.–14.8.1656. Boije ja Ögnelod olivat Yxkullin rykmentin komppaniapäälliköitä, jotka upseereineen ja mahdollisesti miestensä osan kanssa lähetettiin Liivinmaalta Suomeen heinäkuussa 1656; KrA Rullor 1656:3:265 ltn Erik Nandelstadtin tiedusteluosasto Pohjanmaalle 27.8.1656. Yhteensä 14 miestä, joista kuudella ei ratsua, viimeksimainittuja ei ole laskettu. Nandelstadtin osasto lienee myöhemmin siirretty Viipuriin.

Syyskuu: KrA Rullor 1656:3:248 Peer Manhielmin komppania Hartola ja Kangasala 26.8.1656: laskettu tähän, koska se ehti Viipuriin vasta syyskuussa; Rullor 1656:3:252 ratsumest. Henr. Sabelstiernan komppania 2.9.1656 Perniö; Rullor 1656:3:256 ratsumestari Erik Körningin komppania 4.9.1656 Paimio ja 6.9.1656 Turku; Rullor 1656:3:260 ratsumest. Joseph Henderssonin komppania 6.9.1656 Turku: Joseph Hendersson vei tässä jo toisen osaston Viipuriin, ja tällä toisella kertaa hänen mukanaan näyttää menneen myös aatelislippueen toista komppaniaa, vrt. KrA Rullor 1658:2A:189 Suomen aateliston kaksinkertainen ratsupalvelus Kangasala 26.8.1656; Rullor 1656:3:264 ratsumest. Knut Körningin osasto 4.9.1656 Paimio; aatelislippueen toisesta komppaniasta on rullia vasta vuodelta 1657, mutta VA 8622:334 ilmoittaa sen miehistövahvuudeksi 104 miestä 22.9.1656, jolloin osasto oli Viipurissa valmiina rintamalle päällikkönään ratsumestari Hans Klick: edellä mainittua Kangasalan rullaa ei ole erikseen laskettu, etteivät komppanian miehet tulisi kahteen kertaan lasketuiksi.

Missään edellä mainituista osastoista ei niiden päällistöä ole laskettu mukaan, koska kenraalimajuri Kruse järjesteli komppanioita uudelleen: tässä suhteessa voi laskelmassa olla virhe Krusen oman rykmentin kohdalla, koska ei ole varmaa, ilmoittiko Lewenhaupt sen vahvuuden päällistöineen vai ilman.

Heinäkuussa	673
Elokuussa	179
Syyskuussa	456
<i>Yhteensä</i>	<i>1 308</i>

Tähän lukuun ei vielä sisälly Viipurin ratsurykmentin täydennys, jonka vahvuudesta ei ole tietoa: se oli syyskuuhun mennessä vähintään 160 miestä, sillä tappioiden jälkeenkin rykmentin vahvuus oli 22.9. 600 ratsukkoa.⁹ Kokonaisvahvuus oli näin suunnilleen 1 470 ratsukkoa, joten Suomesta pystyttiin rekrytoimaan kolmen kuukauden aikana ainakin 900 uutta ratsumiestä, joista noin puolet tosin oli ratsutalojen suorittamaa täydennystä menettämiensä ratsukoiden korvaamiseksi.

Uudelleenjärjestelyssä luovuttiin nyt pikku porukoista, joista Burmeisterin heinäkuisen armeijan ratsuväkiosia vielä oli koostunut, ja järjestettiin miehistö uudelleen pääasiassa neljään joukkoon. Viipurin ratsurykmentti säilytettiin omana osastonaan, samaten aatelislippue ja majuri Boijen komentamat Yxkullin rykmentin miehet. Sen sijaan eri puolilta maata saadut pikkuvahvennukset yhdistettiin syksyn aikana Burmeisterin rykmentiksi,¹⁰ jonka taisteluvahvuus koottujen miesten koulutuksen vuoksi kasvoi varsin hitaasti.

Rakuunain määrä sen sijaan kasvoi näiden kolmen kuukauden aikana vain vajaalla 100 miehellä, jotka mahdollisesti olivat Berndesin rykmentin täydennystä. Rullien puuttuessa ei voida varmasti todeta myöskään sitä, mikä oli se 60-miehininen kapteeni Anders Roosin johtama rakuunaosasto, joka määrättiin Lewenhauptin henkikompaniaksi.¹¹

Lewenhauptin miehistön lisäämissuunnitelmaan kuului myös laivamiesten kaksinkertaistaminen: näiden sijoittamisesta mainitaan tuonnempana rannikkopuolustuksen yhteydessä.

Kaikille perustetuille osastoille riitti upseereita hyvin. Liivinmaan suomalaisjoukot olivat näet sulaneet niin vähiin, että rykmentit supistettiin 6-komppaniaisiksi, ja ylimääräiset upseerit De la Gardie toimitti Suomeen.¹²

Rekrytoinnin tulosta on pidettävä varsin hyvänä, erityisesti ratsuväen osalta. Tämä rohkaisi Lewenhauptin jo kohta Suomeen tultuaan toteamaan, että hän kyllä saisi väkeä riittävästi maan säilyttämiseen, mutta että puute oli miehistön aseistuksesta. Kuukautta myöhemmin, elokuun loppupuolella sotamarsalkka joutui tarkistamaan käsitystään jalkaväen osalta: kenttäarmeija tuli liian ratsuväkipainoiseksi ja siten taktiselta käyttökelpoisuudeltaan vajavaiseksi.¹³

⁹ RA Skr. till KM CXG G.A. Lewenhaupt 22.9.1656 Nevanlinna, liite: Suomen joukot.

¹⁰ Ks. MR 1656:30 joulukuun palkat.

¹¹ RA Skr. till KM CXG G.A. Lewenhaupt 22.9.1656, liite: Suomen joukot; MR 1656:30:19 seur.

¹² RA Skoklostersaml. E8144 G.A. Lewenhaupt P. Brahele 19.7.1656 Helsinki.

¹³ KrA KrKBB 1656:1:177 ja 193 G.A. Lewenhaupt 19.7.1656 Helsinki ja 22.8.1656 Iivola.

9.1.3. Taisteluvälinetäydennykset

Lewenhauptin heinäkuinen valitus aseitten vähydestä ei ollut ensimmäinen eikä jäänyt viimeiseksi. Jo kesäkuun 26. päivänä Klöfverskiöld ja Stare olivat aikaisempien yleisten avunpyyntöjensä lisäksi lähettäneet Tukholmaan yksityiskohtaisen luettelon tarvittavasta sotamateriaalista aina tykeistä työkaluihin ja jalka-ansoista messinkilankaan.¹

Luettelo osoitti, että säännöllistä sodankäyntiä varten Suomi itse asiassa oli varustettava alusta lähtien, ja se tekee myös ymmärrettäväksi sen, että joskin materiaalia saapui, Lewenhauptin ja muittenkin Suomen puolustajain kirjeissä päällimmäisinä pyrkivät vuoden loppuun asti olemaan hätähuudot sotatarvikkeitten vähydestä.²

Ruotsista vuonna 1656 Suomeen saapuneet aselähetykset on koottu LIITTEESEEN 7. Siihen nähden, että käsiaseitten ja niiden ampumatarvikkeiden kohdalla Ruotsissa elettiin vuonna 1656 jokseenkin kädestä suuhun,³ Suomi sai kohtuullisen hyvin aseita: kun muut Ruotsin varikot eivät huoltaneet Suomea, Suomeen lähetetyt 2 290 muskettia olivat noin 30 % Tukholman varikkojen käsittelemistä musketeista, 379 sentneriä ruutia ja runsaat 38 kippunaa luntua olivat vastaavasti runsas viidennes, ja Tukholman musketinluodeista Suomeen tuli yli puolet, 36 050. Viimeksimainitut toimitettiin selvästi kiireisimpään tarpeeseen; samanaikaisesti ja myöhemmin yksinomaan Suomeen lähetettiin lyijyä, jonka kokonaismäärästä olisi saattanut valaa noin 83 000 musketinluotia. Normaalikäytännön mukainen luotien valaminen itse paikalla tuli siis myös Suomessa keskeiseksi.⁴

Lähetyksiä ja tilauksia vertaamalla on helppo todeta, että nimenomaan Lewenhauptin tekemät yksilöidyt tilaukset saivat todella liikettä aikaan Tukholmassa: sielläkin luotettiin sotamarsalkan arvovaltaan ja sotilaalliseen kokeemukseen. Lewenhaupt ei tyytynyt tilaamaan aseita Ruotsista, vaan hän osti jo tullessaan Tallinnasta 400 muskettia ja 196 paria pistooleja,⁵ vieläpä hän Viipurissa pani kaupungin sepät valmistamaan musketteja, tekemään pistoolin piippuja ja korjaamaan särkyneitä aseita. Vuoden 1656 aikana kaupungissa saatiin valmiiksi ainakin 180 muskettia.⁶

Vertaamalla laivauksia ja miesmääriä on todettavissa, että elokuun alkupäivinä miehistön ja aseitten määrä pääsi tasapainoon ja pysyi siitä lähtien tasa-

¹ RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A.J. Klöfverskiöld ja E. Stare 26.6.1656 Viipuri, liite: puute-luettelo FR 59.

² Ks. ennen kaikkea Lewenhauptin ja sotakollegion välistä kirjeenvaihtoa KrA KrKBB ja KrKR.

³ KrA KrKR 1656:282 G.A. Lewenhauptille 11.7.1656, vrt. LIITTEEN 7 viitteissä mainitut tilit.

⁴ Kokonaislähetysluvut on otettu sarjasta KrA Artilleridep. G II 4 Riksens Artilleribok 1656; musketinluotien paino ks. G III b Sthlms slots arkli, tosite 48: 1050 luotia painoi 5 leiv. 15 n. ts. naulasta saatiin noin 9 luotia; vrt. myös *Jakobsson* 1938, s. 94.

⁵ RA De la Gardieska saml. E1481 G.A. Lewenhaupt M.G. De la Gardielle 2.7.1656 Tallinna.

⁶ VA 8622:307.

painossa niin että kenttäarmeija kokonaisuudessaan siitä lähtien oli taistelukykyinen aseitten puolesta. Vain pistoolien saanti oli jatkuvasti varsin vaikeaa. Tästä huolimatta uusien osastojen miehistöluettelot osoittavat, että yllättävän harvat, vain aivan muutamat miehet komppaniastaan, olivat ilman pistooleja: jotain tietä – vapaasta kaupasta tai ratsutilojen vanhoista aseista – niitä siis pystyttiin hankkimaan.

Ampumatarvikkeitten niukkuutta esiintyi vielä tämänkin jälkeen, lähinnä puutetta luntusta, jonka pääasiallinen saantipaikka oli tähän saakka ollut Riika. Sotakollegio joutui pariinkin otteeseen ehdottamaan Lewenhauptille, että tämä koettaisi järjestää valmistusta Suomessa mm. maksamattamalla osan veroista rohtimina ja kehräyttämällä luntua vanhoilla sotamiehillä, ja ainakin yksi tieto on, että näin todella tehtiin.⁷ Samaten olkahihnoja, ampumatarvikkeiden kantamiseen tarkoitettuja jalkamiehen varusesineitä, tuli liian vähän, ja muskettimiehet joutuivat tyytymään erityisesti valmistettuihin ammustaskuihin.⁸

Ainoa ala, missä ei ennen syyskuun 1656 operaatioita saatu suurta paranusta aikaan, oli tykistö, jonka tärkeimmät täydennykset tulivat vasta talven jo lähestyessä: Lewenhauptin kenttäarmeija sai tulla toimeen sillä, mitä Viipurissa vanhastaan oli. Mahdollisesti se kuitenkin ehti saada syksyllä ne neljä kenttätykkiä, jotka olivat olleet Helsingissä varastoituina ja jotka saatiin varusteineen lähtemään Viipuriin aivan elokuun lopussa 1656.⁹

9.1.4. *Etelä-Suomen puolustusjärjestelyt*

Helsingin kokouksessa 14.7.1656 Lewenhaupt laati maaherrojen kanssa Etelä-Suomea koskevan puolustus suunnitelman, joka rannikkopuolustusta koskevalta osaltaan on ensimmäinen systemaattinen linnoitusjärjestelmä.¹ Juuri rannikkopuolustus katsottiin suunnitelman tärkeimmäksi osaksi. Tässä vaiheessa Wrangelin laivasto tosin oli jo saapunut Viipuriin, mutta vaaraa pidettiin yhä niin suurena, että linnakkeet katsottiin välttämättömiksi.

Linnakkeet päätettiin rakentaa Helsingistä länteen johtaneen saaristoväylän kapeikkoihin ja tärkeimpien satamien eteen, ja kullekin sovittiin pitäjät, jotka olivat sen rakentamisesta vastuussa. Linnakkeet ja rakentajat olivat seuraavat:

⁷ KrA KrKR 1656:282 ja 604 G.A. Lewenhauptille 11.7. ja 17.10. 1656; VA 8622:89.

⁸ KrA KrKR 1656:493 A. Koskullille 19.9.1656.

⁹ VA 7965:1611. Vrt. myös Bielkesaml. E2360, linnoitusten inventaarien yhteenveto 1.3.1657. Viipurissa mainitaan tässä 25 kolminaulaista tykkiä. Näistä jää viiden alkuperä selvittämättä.

¹ Tästä on huomauttanut jo *Nikula* 1938, s. 192: *Nikula* on löytänyt linnakkeitten sijoitukset läänintileistä, ks. myös *Nikula* 1957; *Boström* 1968, s. 68; Susisaaresta mainitsee myös *Suolahti* 1950, s. 322. Linnakkeitten liittyminen laajempaan puolustusjärjestelyyn ks. *Jussi T. Lappalainen* SotAik 8/1969, s. 356–357. Tämän esityksen tiedot RA De la Gardieska saml. E1481 G.A. Lewenhaupt M.G. De la Gardielle 19.7.1656 Helsinki, liite: Helsingissä laadittu puolustus suunnitelma 14.7.1656.

Iso Susisaari Helsingin edustalla – Porvoon lääni;
 Porkkala – Vihti, Espoo, Kirkkonummi, Siuntio;
 Barön salmi – Inkoo, Karjaa, Suur-Lohja;
 Hankoniemi – Karjalohja, Pohja, Tenhola, Perniö, Kisko, Kemiö.

Rannikon puolustussuunnitelmaan sisältyi edelleen vartiotuliverkko – ikivanha perinne – joka hälyttäisi nostoväen aseisiin vihollisen saapuessa. – Tätä oli edellyttänyt jo valtaneuvosto kokouksessaan 26. 7. – Helsinkiin johtavat väylät piti tukkia yhtä lukuunottamatta. Lopulta edellytettiin, että mikäli vartiutulilla osoitettaisiin vihollisen olevan tulossa, olisi väyliltä heti poistettava reimarit. Suunnitelmassa palattiin siis Linden jo aikaisemmin esittämään ajatukseen reimarien poistamisesta, kuitenkin sillä erolla, että nyt reimarit oli tarkoitus kerätä talteen vain vihollisen todella saapuessa, eikä, kuten Linde oli ajatellut, ilman muuta.

Myös linnakkeitten rakenne määriteltiin tarkoin. Niistä piti tulla hirsirakenteisia, ja kahden hirsikerran väli piti täyttää soralla ja hiekalla – ajan tavalinen puulinnaketyyppi tuli siis saaristossa käyttöön.

Suunnitelman toisena tärkeänä osana oli reduttien rakentaminen Viipurin ja Uudenmaan välille estämään vihollisen mahdollisen etenemisen. Näistä ensimmäisen piti tulla Uudenmaan läänin puolelle Kyminkartanoon, toisen Ahvenkoskelle, kolmannen Kelttiin ja neljännen »with Löttilä i Asikala Sochn». Viimeksimainitun sijoitusta ei ole ollut mahdollista varmasti päätellä, ja jommankumman nimen täytyy olla väärä: Iitin pitäjässä on Lyöttilä, mutta sekin jää syrjään Keltistä länteen johtaneelta harjutieltä;² Asikkalassa on Lotila-nimisiä paikkoja, mutta ne sijaitsevat täysin mielettömästi ajatellen vartiopaikkaa. Yksi mahdollisuus olisi nykyisen Lahden kaupungin alueella oleva Lotila, koska sen seuduilla yhtyi Yliseen Viipurin tiehen Olavinlinnasta tullut tie, mutta se oli tuolloin Hollolaa.

Kolmanneksi määriteltiin ne varastot, joista oli tehtävä kruunun keskusproviantit sodankäyntiä varten. Tärkeimmän niistä piti luonnollisesti tulla Viipuriin ja toisten Hämeenlinnaan ja Turkuun. Provianttien sijoittaminen edellytti myös Hämeenlinnan ja Turun varuskuntien vahvistamista. Näiden lisäksi päätettiin, että Kyrön linnake samaten tultaisiin miehittämään.

Kokonaisuutena Lewenhauptin suunnitelma oli selväpiirteinen ja sen edellyttämät rakenteet sijaitsivat sotilaallisesti edullisilla paikoilla: Susisaari tuli myöhemmin Viaporin keskuksiksi, Porkkalalla oli merkitystä myös Tallinnaan haarautuvan väylän lähtöpisteenä ja niemi saarineen on myöhemminkin ollut sotilastukikohtana, Barön ahdas salmi oli helposti tukittavissa, ja lopulta Han-

² Iitin Lyöttilä on mahdollinen sikäli, että vihollisen on voitu ajatella ylittävän Kymijoki jossakin Voikkaan-Oravalan seuduilla, jolloin se Urajärven kiertämällä olisi päässyt harjutielle Kausalassa.

koniemi oli jo 1500-luvulla ollut sotilaallisesti tärkeä paikka.³ Reduttien sijoitukset taas vastasivat Kymijoen ylityspaikkoja.

Suunnitelma ei jäänyt pelkäksi suunnitelmaksi, vaan rannikkolinnakkeita alettiin heti rakentaa talonpoikien päivätöillä majuri Nikolaus von Fickenin valvonnassa,⁴ ja vanhat linnoitukset miehitettiin ensi tilassa. Erityisesti määrättyt upseerit pitivät rahvaalle viikoittain harjoituksia myös Turun ja Porin läänissä.⁵ Viimeistään elokuun lopussa rannikkolinnakkeille sijoitettiin vastaanotettuja alokkaita sekä laivamiehiä.⁶ Näiden aseistus ei tosin ollut mitenkään komea. Esimerkiksi Susisaarella syyskuun alussa olleilla 23 porvoolaisella ja pernajalaisella laivamiehellä oli pääasiassa rihlapyssyjä sekä muutama hakapysy ja musketti, jopa haulikko ja keihäs mainitaan aseina.⁷ Toisaalta on sanottava, että hylkeenammunnassa harjaantuneen saaristolaisen käsissä oma rihla teki pitkältä matkalta paljon pahempaa jälkeä kuin väljänlainen kruunun musketti.

Hangon linnakkeessa oli parhaimmillaan peräti 55 miestä, Helsingin linnakkeen tiedot vaihtelevat, mutta suurin tieto kertoo ainakin 39, mahdollisesti 54 miehen yhtaikaisesta miehityksestä, Porkkalassa ja Barössä taas oli kerrallaan ainakin 20 miestä.⁸ Yleensä näyttää siltä, että linnakkeiden miehitys tuli niiden rakentajapitäjistä.

Hämeenlinna miehitetiin elokuussa. Jürgen Bergmanin alaisena oli linnoituksessa seuraavaan kevääseen saakka 2+53 miestä. Musketit näille saatiin Tukholmasta, sen sijaan linnan yhdeksän vanhan rautatykin käyttäjäksi ei pyynnöistä huolimatta koko sodan aikana saatu miestä.⁹ Näiden lisäksi Helsinkiin sijoitettiin viimeistään syksyllä puolikomppania ratsuväkeä. Tämän Abraham Markussonin osaston vahvuus vaihteli syksyn aikana 44 ja 61 miehen välillä.¹⁰

Turun linnan komentajaksi määrättiin – kun linnan kirjuria ei pidetty tehtävään sopivana – Henrik Larsson Ekestubbe,¹¹ jonka kuitenkin jo marraskuus-

³ *Nikula* 1957, s. 24.

⁴ VA 7965:1412; cc 7:286 Perniö 13.–14.10.1656, rahvaalta vaadittiin vähintään kahdeksan päivätyötä; g 2:179 ja 181 Helsinki 26.7. ja 13.9.1656, Helsingin porvarit kieltäytyivät linnaketöistä.

⁵ RA Krigshist. saml. XII:1 Erik von der Linde maj. Hans Ekelöville 26.8.1656 Turku; Hämeen ja Uudenmaan osalta ks. E.J. Creutzin kertomus Nya handlingar 21, s. 472: Creutz mainitsee tässä peräti 8 000:n talonpojan olleen palveluksessa.

⁶ VA 7964:82, 636; Militaria I Uudenmaan jv. Rulla Helsingissä 11.7.1656 otetuista, rulla alokkaista 22.8.1656.

⁷ VA Militaria I Laivamiehet, Susisaari 5.9.1656.

⁸ *Nikula* 1938, s. 192; VA 7965:1485, 1490, 1580, 1758, 1772, 1830; Militaria I Laivamiehet, Hanko 1.12.1656, Helsinki 28.10.1656.

⁹ KrA KrKBB 1656:3:2059 Jürgen Bergman elok. 1656 Hämeenlinna; VA 7964:592; KrA KrKR 1656:472 G.A. Lewenhauptille 12.9.1656.

¹⁰ RA Skr. till Rådet CXG G. A. Lewenhaupt 25.11.1656 Rautu, liite: Suomen joukot; VA 7965:1633–.

¹¹ RA Kammarkoll.ank.brev 153:1 Erik von der Linde 24.7.1656 Turku. liite: Ekestubben valtakirja 19.7.1656 Helsinki. VA 7262:1009–1010 linnalla ei komentajaa tätä ennen.

sa korvasi Mikael Cronstierna.¹² Varuskuntaa vahvistettiin vähitellen noin 50 mieheksi.¹³ Tämän lisäksi insinööri Hans Hansson suunnitteli syksyllä 1656 linnoitukselle uuden puolustusjärjestelyn, jossa hahmoteltiin myös Korppolaisvuoren hyväksi käyttöä. Suunnitelmaa ei kuitenkaan liene totetettu koko laajuudessaan. Uuden vallin ja reduttien rakennustöitä tehtiin sen sijaan heinäkuusta lähtien talonpoikien päivätöillä, joihin osallistuivat myös Satakunnan rahvaan miehet.¹⁴

Kyrön skanssiin siirrettiin Turun varikosta jo heinäkuun lopussa kaksi 1/2-naulaista falkonettia ja 50 tykinkuulaa, 50 muskettia sekä työkaluja. Kyrön komentajaksi määrättiin Antti Rundel, jolla syksyllä 1656 oli komennossaan noin 60 ratsumiestä ja noin 50 jalkamiestä.¹⁵

Makasiinien perustamisesta Lewenhaupt piti tiukasti kiinni, ja kun maaherrat elintarvikkeiden puutteessa viivytelivät, syntyi melkoisia kiistoja sotamarsalkan ja näiden välille.¹⁶ Provianttisuunnitelmaa ei toteutettukaan sellaisenaan, vaan Hämeenlinnasta tuli vähäinen varuskuntaproviantti, joka jäi olemaan vain sodan ajaksi ja käsitteli koko sinä aikana esimerkiksi maltaita sekä syömäviljaa erilaisina tuotteina yhteensä vain 516 tynnyriä. Linnoittamaton Helsinki piti entisen läänin keskusprovianttinsa, jonka kautta vuonna 1656 kulki samoja parseleita 4 050 tynnyriä. Turku oli hieman suurempi 4 609 tynnyrillään. Kiireesti perustettu Olavinlinnan proviantti jäi vuonna 1656 1 470 tynnyriin. Kaikkia näitä valtavasti suuremmaksi kasvoi Viipurin proviantin käsittelymäärä, sinne näet toimitettiin muista proviantteista runsaasti tarvikkeita. Niinpä se ensimmäisenä sotavuonna 9 451 tynnyrillään yltyi lähes samaan kuin kaikki muut yhteensä, puhumattakaan siitä, että sen parselivalikoima oli muita monipuolisempi. Nämä suhteet ja määrät pysyivät jokseenkin samoina myös seuraavina vuosina muuten paitsi Helsingin ja Olavinlinnan kohdalla. Ensiksi mainittu putosi vuonna 1658 peräti 1 626 tynnyriin, kun taas viimeksi mainittu vuonna 1657 nousi tilapäisesti yli 3 000 tynnyrin ja pysyi vielä vuonna 1658 2 000 tynnyrin yläpuolella. Käytännössä juuri Olavinlinnassa tulikin olemaan suurin pysyvä syömäviljavarasto, sillä viljan puolesta Viipuri oli läpikulkupaikka, jossa vaihto oli nopeaa ja proviantti ajoittain lähes tyhjänä. Viipuri oli kenttäarmeijan jakelupaikka, ja niinpä se viimeisenä sota-

¹² VA 7262:639.

¹³ VA 7262:638.

¹⁴ *Bonsdorff* 1889, s. 128; *L. Munthe* II 1906, s. 222. Rakennustöistä ks. RA Kammarkoll.ank. brev 153:1 L. Ekestubbe 16.10.1656 Turku; VA mm 8:270v–271 Eurajoki 16.–17.10.1656; 278 Eura 20.–21.10. 1656; 282 Kokemäki 23.–24.10.1656; 334v Huittinen 20.–22.11.1656; 348v Ulvila 26.–27.11.1656.

¹⁵ VA 7266:853 ja 857; VA 7263:888; vrt. RA Kammarkoll. ank brev 153:1 Erik von der Linde 28.8.1656 Turku FR 603. Muonatoimituksia VA 7263:627.

¹⁶ RA Kammarkoll. ank.brev 153:1 Erik von der Linden syksyn 1656 kirjeiden joukossa kopioina sotamarsalkan ja maaherran kirjeenvaihto; ks. myös KrA KrKBB 1656:2:1053 Erik von der Linde 7.8.1656.

vuonna rauhallisemmissa oloissa putosikin alle 7 000 tynnyrin käsiteltyyn määrään.¹⁷

Myös Viipurin läänissä Lewenhaupt kiinnitti huomionsa yksityiskohtiinkin: mm. hän suunnitteli Viipurin valleihin raveliineja sekä ulkovarustuksia, joita seuraavana vuonna hänen jo kuoltuaan toteutettiin.¹⁸ Ja vasta Lewenhauptin tultua Viipuriin alettiin kaupungin varusväkeä johdonmukaisesti lisätä heinäkuun alun 34 sotamiehestä, ja päästiin marraskuuhun mennessä jo noin 500 mieheen.¹⁹ Samaten Olavinlinnan miehitykselle määrättiin vahvistusta, joka kuitenkin sikäläisten tapahtumien kannalta tuli liian myöhään.²⁰

Etelä-Suomen itäosan puolustusjärjestelyistä ei kuitenkaan ole Länsi-Suomea vastaavaa suunnitelmaa säilynyt, eikä mikään osoita, että Viipurin saaristoon mahdollisesti aiottua linnakejärjestelmää olisi lopullisesti suunniteltu, rakentamisesta puhumattakaan. Vartiotuliverkon, rahvaan valmiina pitämisen sekä reimarien poistamisen kohdalla määräykset kuitenkin tulivat koskemaan myös Viipurin läänin rannikkoa.²¹ Mahdollista on, että Suomenlahden perukassa luotettiin siihen liikkuvaan aktiiviseen puolustukseen, jota amiraali Gustav Wrangelin laivasto edusti.

9.1.5. *Sodan vaikutus väestön elämään*

Aikaisemmin on pariin otteeseen viitattu säikähdykseen, joka syntyi venäläis-hyökkäyksen alkuvaiheessa. Tämä sekä se, että lainlukijoilla oli riittämiin tekemistä ilman käräjäkierroksiakin, saivat aikaan sen, että suuressa osassa Etelä-Suomea ja Pohjanmaata käräjät ja raastuvanistunnot jäivät kesällä 1656 kokonaan pitämättä, jopa Halikon kihlakuntaa myöten. Eräillä seuduilla tämä poikkeuksellinen ilmiö selitettiin suoraan johtuvaksi venäläisten hyökkäyksestä ja pelosta ja siitä »ettei erikoisia asioita ollut», toisaalla taas tyydyttiin vähin äänin pitämään syksyllä 1656 sekä kesä- että syyskäräjät saman tien.¹

¹⁷ Vuoden 1656 osalta ks. VA 7262:637 ja 648; 7964:103 ja 593; 8620:84, 128, 168 ja 172; vuoden 1657 osalta 7266:646 ja 681; 8625:62, 104, 146–; vuoden 1658 osalta 7270:600 ja 607; 7968:85; 8629:68, 133, 164 ja 168. Viipurin varustamisesta ks. RA Landshövd.skr. Viborg vol. 1 A. Koskull kuninkaalle 20.12.1656 Viipuri ja neuvostolle 6.12.1656 Viipuri, julk. *Nordmann* FT 25 1888, s. 51–52. Talvikelillä kuljetettiin Viipuriin runsaasti elintarvikkeita.

¹⁸ *L. Munthe* II 1906, s. 222.

¹⁹ VA 8622:432; RA Skr. till Rådet CXG G.A. Lewenhaupt 25.11.1656, liite: Suomen joukot.

²⁰ Ks. s. 161–162.

²¹ Lewenhauptin sanonta, joka koskee Viipurin läänin saaristoa, on hänen De la Gardielle 19.7.1656 lähettämässään kirjeessä tulkinnanvarainen eikä anna mahdollisuutta päätellä, onko myös linnakkeiden osalta toimittava kuten Länsi-Suomen rannikolla vai rajoittuuko samanlaisuus vain välittömästi maininnan edellä oleviin vartiotuli-, nostoväki- ja reimariasioihin: tileistä ei asiaan ole löytynyt selvitystä.

¹ VA cc 7:257- Halikko, käräjät 1656; ij 1:86v- Kymenkartanon lääni, käräjät 1656; jj 7:249- Jääski, Lapvesi, Ranta, Äyräpää, käräjät 1656; oo 3:498 Savo 1656 samoin; rr 9:436–436v Oulu ja Hailuoto, nimenomainen maininta pelosta; kaupungeista ks. f 1 Kokkola, ei raastuvankokouksia 10.6.–30.8.1656; y 1:56v Lappeenranta, nimenomainen maininta pelosta.

Kärjäkatkos jatkui peräti seuraavaan talveen saakka Kajaanin vapaaherrakunnan keski- ja itäosissa.²

Pidettiinpä kärjät määräaikana tai myöhemmin, niillä joka tapauksessa kruunun puolesta kehoitettiin vakavasti kansaa kuuliaisuuteen ja kaikkien velvollisuuksien nopeaan ja tinkimättömään suorittamiseen. Tämä perustui valtaneuvoston 27.6. pitämässään kokouksessa antamaan nimenomaiseen ohjeeseen väestön mielialojen ohjaamiseksi.³ Kehotuksia uusittiin sittemmin aika ajoin sodan kuluessa. Muitten muassa sotamarsalkka Lewenhaupt antoi hie-man ennen kuolemaansa marraskuussa 1656 Pohjanmaan rahvaalle osoitetun julistuksen, joka koski varustautumista venäläisiä vastaan.⁴

Erittäin merkittäviä tapahtumia olivat ne säätykokoukset, joita sodankäynnin turvaamiseksi pidettiin. Valtaneuvosto päätti kokousten pitämisestä 27. 6. puolustusneuvottelussaan. Ilmeistä kuitenkin on, että Suomessa ehdittiin pitää kokouksia jo ennen tätä, sillä jo kesäkuulta on tieto pappien ja aatelisten lupaaamista ratsumiehistä (ks. s. 122). Mahdollisesti kokoukset tapahtuivat vuonna 1656 Etelä-Suomessa paikallisesti verraten epävirallisin muodoin, ja todennäköisesti maaherrat neuvottelivat jopa useampaan otteeseen saman ryhmän kanssa, sillä mm. nostoväestä siirryttiin uudella päätöksellä väenottoon. Tiedot Etelä-Suomen kokouksista perustuvat lähes kokonaan seuraavan vuoden kokouksissa ohimennen mainittuun. Kuten edellä on todettu, tärkeimpiä olivat suostunnat jalkaväen, laivaston ja ratsuväen lisäämiseksi.⁵ Päätösten yksityiskohdat selviävät LIITTEESTÄ 8.

Sotatila aiheutti kansalle runsaasti lisävelvollisuuksia. Edellä mainitut linoitustyöt etelärannikolla olivat varsin laajoja. Lisäksi vartiorovioketju ulotettiin Pohjanlahden rannikolle saakka ainakin Eurajoen korkeudelle.⁶ Kyyditysrasitus lisääntyi jälleen huomattavasti – vuosien 1654 ja 1655 joukkojensiirtojen jälkeenhän oli ollut varsin hiljainen jakso. Tämä rasitus ei langennut yksinomaan maaseudun rahvaan niskoille, vaan kaupungit joutuivat jälleen varautumaan aluksillaan kuljetuksiin.⁷ Perustetun armeijan huoltoon tarvittavien kaikenlaisten parseleiden luovutus tuli lopulta koskemaan koko maata.⁸

² VA tt 1: Kuopio 15.–17.1.1657; Iisalmi 21.–23.1.1657; Paltamo–Sotkamo 30.–31.1.1657; Pielisjärvi 16.–17.2.1657, kaikissa nimenomainen maininta asiasta.

³ SRP 27.6.1656 XVI, s. 728; erityiskehotuksia ks. VA ii 1: 86v Vehkalahti-Valkeala 25.–26.9.1656; 88v Virolahti 27.9.1656 jne; rr 9:360v Mustasaari 13.–15.10.1656 ym.

⁴ KrA KrKBB 1656:1:463, julistuksen lukemisesta ks. VA rr 10:146–147v Mustasaari 3.–6.2.1657.

⁵ Valtaneuvoston kokous SRP 27.6.1656 XVI, s. 728–729; tässä määritelty kokousten tavoitteet; viittauksista maakunnissa pidettyihin kokouksiin ks. mm. jo KrA KrKBB 1656:2:1051 E. von der Linde 26.6.1656 Turku; vrt myös 1055 E. von der Linde 21.8.1656 Turku, viittaa useihin kokouspaikkoihin.

⁶ VA mm 9:270v Eurajoki 16.–17.10.1656, kaupungeista ks. VA g 2: 173v Helsinki 12.6.1656.

⁷ Ks. esim. *Kaukovaalta* 1917, s. 189; VA r 2 Rauma 14.7.1656 maaherran kirje 11.7.1656: musketteja haettava Tukholmasta; Sisä-Suomessa myöhemmin esim. y 1:79 Lappeenranta 11.11.1657, ampumavarojen rahtausta Olavinlinna.

⁸ Ks. esim. VA oo 3:560v Rantasalmi 10.–11.4.1657 elintarvikkeita; RA Kammarkoll.ank. brev 156:491 E.J. Creutz 8.1.1657 Helsinki ja E. von den Linde 7.1.1657 Turku, lampaannahkoja turkeiksi; VA r 2 Rauma 30.8.1656, maaherran kirje 21.8.1656, tyhjiä tynnyreitä Viipuriin sotaväen huolto varten; *Kaukovaalta* 1917, s. 188–189 oluenpanoa ym.

Poikkeustilaa korostivat myös matkustuskiellot, joita on tiedossa erityisesti Turun ja Porin läänistä ja Pohjanmaalta. Kaupunkien porvareille annettiin lyhyeksi ajaksi poistumiskielto,⁹ ja liikenne Satakunnasta Pohjanmaalle sallittiin vain Kyrön skanssin ohi kulkevaa tietä pitkin.¹⁰ Ainakin Pohjanmaalla maaherra muistutti lisäksi vakavasti kaupunkeja, ettei maalta tulevia saanut ottaa palvelukseen, koska nämä tarvittiin sotaväenotossa.¹¹

Kaikkein aktiivisin toimintamuoto, jolla väestö joutui edesauttamaan sodankäyntiä, oli kuitenkin nostoväki. Kaupunkien porvarikaartit herätettiin jo kesäkuussa henkiin¹² ja nostoväki organisoitiin sekä Etelä-Suomessa, Kajaanin vapaaherrakunnassa että Pohjanmaalla. Etelä-Suomessa talonpoikaisen nostoväen ylimmiksi upseereiksi tuli maakunnittain majureita, jotka Karjalan Berthold Daumbin ja hänen seuraajansa Jacob Trautmanin lisäksi olivat Itä-Savossa Hans Hansson Gyllenbrandt, Hämeen itärajalalla Israel Brask, Halikon kihlakunnassa Hans Ekelöv ja Ahvenanmaalla Johan Hansson Gyllenflög, jotka kaksi viimeksimainittua olivat entisiä laivaston kapteeneita, muut maavoimien. Lisäksi on Turun ja Porin läänistä tiedossa kaksi 'kotikapteenia', jotka eivät kuuluneet rykmentteihin, vaan kouluttivat talonpoikia. Kaikki nämä upseerit omistivat tiloja alueilla, joiden nostoväkeä he komensivat, he siis ennen kaikkea vanhastaan tunsivat talonpojat ja talonpojat tunsivat heidät.¹³

Nostoväkeä komensivat myös sen koonneet siviilivirkamiehet sekä sen oma talonpoikainen päällystö. Viimeksimainittu sai sittemmin toisena sotavuonna Jääskessä ja Ruokolahdella virallisen aseman, sillä näiden komppaniain päällystö, joka kirjuria ja luutnantteja lukuun ottamatta oli puhtaita karjalaisia talonpoikia, merkittiin tileihin verohelpotuksia, eräissä tapauksissa palkkaakin saavana. Erikoista 1600-luvun oloissa oli, että talonpoikaisten kapteenien Pekka Haakanan ja Mikko Huhtasen alaisina olivat säätyläisluutnantit Jacob ja Jochim Zitting ikäänkuin näiden komppaniain sotilasohjaajina. Toiseen suuntaan nostoväen organisaatio kehittyi ainakin eräissä Savon pitäjissä, joiden rahvas suostui nostoväen asemesta myöhäsyksyllä 1656 antamaan normaalin väenoton lisäksi joka 11. tai 12. miehen sodan ajaksi pysyvään rajan vartiointiin. Sodan loputtua nämä miehet, jotka alkoivat saapua palvelukseen vuodenvaihteessa 1656-1657, piti kokonaan vapauttaa sotapalveluksesta.

⁹ VA r 2 Rauma 14.7.1656; a 3:186v Pori 12.7.1656; p 1 Uusikaupunki 9.7.1656, kaikissa maaherran kirje 6.7.1656. Päätyminen VA a 3:187 Pori 19.7.1656, vaaran katsottiin olevan ohi.

¹⁰ VA mm 9:270v Eurajoki 16.–17. 10.1656; 278 Eura 20.–21.10.1656; 282 Kokemäki 23.–24.10.1656; 348v Ulvila 26.–27.11.1656.

¹¹ Matkustuskielloista Pohjanmaalla ks. *Luukko* 1945, s. 501; palvelukseenottokielto VA f 1 Kokkola 4.9.1656; ks. myös edellä s. 126.

¹² *Halila* HAik 1939, s. 293, 295–; ks erityisesti VA g 2:173v ja 181 Helsinki 18.6.1656 ja 13.9.1656; a 3:185v–187 Pori 24.6.–19. 7.1656; p 1 Uusikaupunki 23.6.1656; v 1 Vaasa 4.7.1656; z 25:146 Turku 21.6.1656.

¹³ *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 84–88. Tässä artikkelissa on yksityiskohtaisesti käsitelty nostoväen organisaatiota, aseistusta ja toimintamuotoja.

Nostoväki piti koota periaatteella 'mies talosta, kaksi parhaasta', mutta tähän tehtiin ainakin Hämeessä se poikkeus, että yksimiehisistä taloista ei viety ainoaa miehen apua, minkä vuoksi nostomiehiä saatiin noin puolet tai korkeintaan 2/3 taloluvusta. Tämän mukaisesti voitaisiin nostoväen määräksi koko Suomessa arvioida noin 15 000...17 000 miestä, jotka saivat ainakin jonkinlaista koulutusta, tiesivät esimiehensä ja sen, minne hälytyksen tullen piti kokoontua.

Nostoväen operatiivinen käyttö jäi vähäiseksi – se rajoittui käytännöllisesti katsoen aikaisemmin selvitettyyn Raudun taisteluun – mutta sen sijaan nostoväki erilaisissa vartiointitehtävissä suoritti koko sodan ajan erittäin merkittävää työtä. Se vartioi rajaa ja kulkureittejä, rakensi vartiopaikat, murrokot ja vartioroviot ja miehitti ne, partioi vartiopaikkojen välisiä metsiä, jopa toimi eräänä sodan kriisiaikoina myöhemmin itärajan linnoitusten vahvennuksena. Samoin nostoväkeä käytettiin mm. korjaamaan viljaa sodan vuoksi hylätyiltä Karjalan pelloilta.¹⁴

Käkisalmen läänissä ja Inkerissä sota luonnollisesti sekoitti normaalin elämänmenon kokonaan. Ortodoksien toiminta venäläisten puolella ja luterilaisten talonpoikien vastatoimenpiteet loivat jo spontaanisti eräänlaisen uskonsodan näille alueille. Sotamarsalkka Lewenhaupt ja kenraalimajuri Erik Kruse tulivat vielä lisänneeksi tätä mielivaltaisuuksien vaaraa. Halutessaan nopeasti rauhoittaa armeijan selustan Lewenhaupt näet jo elokuun 9. päivänä 1656 antoi julistuksen, joka teki venäläisiä auttaneet ortodoksit käytännöllisesti katsoen henkipatoiksi, ja Kruse toisti tämän jokseenkin samansisältöisenä joulukuun 27. päivänä 1656. Miten toimenpide kokonaisuudessaan vaikutti, ei ole mahdollista selvittää, mutta Käkisalmen läänissä tuli myöhemmin käräjille pari sodan aikana sattunutta tappoa ja yksi murhapoltto, joiden oikeuskäsittelyssä nimenomaan viitattiin näihin julistuksiin – yhdessä jopa kuin jälkikäteen tapahtuman laillistavana. Julistusten perusteella syytetyt myös vapautettiin, sillä kaikissa teko oli kohdistunut ortodoksiin, jonka epäiltiin olleen yhteydessä venäläisiin.¹⁵

Edelläolevan perusteella voidaan todeta, että sota tuli erityisesti Lewenhauptin järjestelyistä lähtien vaikuttamaan koko Suomen elämään. Luonnollista oli, että sotatoimialueen lähiympäristökin joutui kokemaan tilanteen raskaampana kuin Länsi-Suomi. Hyvänä esimerkkinä tästä oli tykistöhevosten hankinta syyskesällä 1656. Kenttätykistöä kiireesti luotaessa hevosia pakko-otettiin Karjalasta, mutta Länsi-Suomesta niitä hankittiin vapailla kaupoilla. Tämä ei tietenkään johtunut siitä, että karjalaisia olisi pidetty länsisuomalaisia huonompina, vaan yksinkertaisesti siitä ajatuksesta, että karjalaisilla oli mahdolli-

¹⁴ *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 72–104.

¹⁵ VA gg 1:748 Sortavalan kreivikunta 11.–12.2.1667; 755 Kruunuporin kreivikunta 18.–19.2.1667; 1173v- Rautu 26.–27.2.1661; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 98.

suus karhuta juhtansa aikanaan pois. Kun tämä ei läheskään aina onnistunut, syntyi ilmeinen kohtuuttomuus, joka vasta paljon myöhemmin korvattiin.¹⁶

9.1.6. Väestön suhtautuminen sotaan ja sen rasitukseen

On korostettava, että jäljempänä puheeksi tulevat nurjat asenteet ovat selvästi poikkeuksia, sillä yleensä kansa näyttää suorittaneen velvollisuutensa ellei juuri mukisematta niin vähintään jotenkin viranomaisten tyydytykseksi. Ne ristiriidat, jotka syntyivät, ovat useimmiten selitettävissä sillä, että asianomainen rasitus tunnettiin kohtuuttomaksi ja loukkasi oikeusturvaa. Totuttu elämänmeno ja rasitusten hyväksyminen yhteisesti oli selvästi kansan oikeudentunnolle tärkeää, ja näistä poikkeaminen aiheutti herkästi valituksia.

Selvästi epäoikeudenmukaiseksi tunnettiin ennen kaikkea se, että rahvas joutui suorittamaan sodan aikana paljon kyytejä ja että se siitä huolimatta joutui maksamaan myös kyytirahat. Pahinta oli, että kyytirasitus jakaantui aivan epätasaisesti niin, että suurten teitten varsilla asuvat joutuivat yhtenänsä olemaan ohjaksissa, kun taas korvessa asuvat pääsivät säikähdyksellä. Tyytyväisyys leimahti nopeasti koko maassa, ja jo elokuussa 1656 Andreas Koskull lähes ensi töikseen vapautti Viipurin läänin eniten kyytejä suorittaneet kyytirahoista. Joulukuussa hän ehdotti kamarille, että järjestely vakinaistettaisiin, ja mahdollisesti yhteisestä sopimuksesta myös Erik von der Linde ja Ernst Johan Creutz tähdensivät samaa asiaa, jopa Linde erityisesti painotti rahvaan kiihtymystä.¹ Kamari vapauttikin suurten teiden varsilla asuvat kyytirahoista toistaiseksi.²

Toinen asia, jossa vuonna 1656 sattui selkkauksia, oli nostoväen kokoaminen. Tyypillisiä primitiivireaktioita olivat ne pari Savon tapausta, joissa lähtöön haluton nostomies kävi aseineen häntä noutamaan tulleiden voudenmiesten kimppuun. Melkoisista haavoista maksettujen sakkojen lisäksi syylliset saivat pulittaa 40 markkaa pelkästä vastahakoisuudesta, jota siis pidettiin varsin suurena rikoksena.³ Läheisesti näihin tapauksiin verrattava oli Kärkölässä kirveellä suoritettu vakava pahoinpitely, joka kohdistui pojalleen muonaa ja kyytiä ruodulta koonneeseen alokkaan isään.⁴ Kaikille näille tapauksille oli tunnusmerkittävä, että vaatimukset ilmeisesti tulivat pahoinpitelyihin syyllistyneille epämiellyttävänä yllätyksinä. Sen sijaan oli jo enemmän harkitun ka-

¹⁶ RA Kammarkoll.ank.brev 153:1 E. von der Linde 24.7. ja 31.7. 1656 Turku, liite: Lewenhauptin kirjeet 18.7. ja 25.7.1656 Helsinki ja Viipuri; RA Finska Cameralia 41 Specification oppå de bõnder i Viborgz lähn som sine hästar mist hafwa; ks. lähemmin lukua 13.1.2.

¹ RA Kammarkoll.ank.brev 153:1 A. Koskull 8.8. ja 6.12.1656 Viipuri; E.J. Creutz 15.12.1656 Helsinki; Erik von der Linde 18.12.1656 ja 1.1.1657 Turku; ks. myös esim. VA oo 3:508–508v Sulkava 3.–4.12.1656.

² RA Kammarkoll. registratur 1657:97v E. von der Lindelle 31.1.1657.

³ Jussi T. Lappalainen 1972, s. 97.

⁴ VA ee 6:586 Hollola 12.1.1657.

pinan tunnusmerkkejä siinä Savossa sattuneessa niskuroinnissa, jossa kokonainen venekunta väkivalloin kääntyi vartiopaikoille siirrettäessä takaisin ja soutu kotiin välittämättä talonpoikaisten upseeriensa kehotuksista. Tämäkin tapaus tuomittiin silti siviilituomioistuimessa, jossa kaksi yllyttäjää selvisivät 40 markan sakoilla ja 12 myötäsoutajaa kolmella markalla.⁵ Nostomiesten oli luonnollisesti vaikea ymmärtää, miksi kotia piti puolustaa etäisillä kulkuteillä ja miksi päällystötehtäviin asetettua naapurua yhtäkkiä olisi pitänyt totella.

Odotuksiin nähden yllättävän vähän on sen sijaan juttuja, joissa armeijan omavaltaisuudet olisivat johtaneet oikeuteen. Vain jotkin Itä-Suomessa loppusyksyllä sattuneet sian- ja kattilanvarkaudet sekä Uudessakaarlepyyssä joulurauhan aikaan pahennusta herättänyt sotaväen rähinöinti tulivat oikeuteen.⁶ On todisteita, että tapauksia sattui enemmän. Muun muassa Äyräpäässä marsilla olleet sotaväenosastot syöttivät pellot tyhjiksi hevosillaan, jolloin vuodentulo meni, ja ottivat lisäksi talonpojan karjaa, sikoja ja lampaita parempiin suihin.⁷ Ilmeistä on, että olot koettiin siinä määrin poikkeukselliseksi, ettei anastuksista katsottu kannattavan tehdä numeroa, ja vuoden 1656 oloissa talonpojilla oli muutakin tekemistä kuin käräjöidä.

Vuodelta 1656 on tiedossa yksi varma tapaus, jossa jo pelkkä purnaaminen ylitti kohtuuden rajat ja ainakin virkamiesten mielestä muuttui yllytykseksi, josta valtaneuvosto erityisesti oli varoittanut.⁸ Se sattui kesällä 1656 Turun ja Porin läänissä Erik von der Linden puhuessa kansalle maan suuresta vaarasta ja todetessa kruunun tarvitsevan apua. Jotkut sanoivat maaherralle suoraan, että he antaisivat miehen talosta, mutta että mitään ylimääräisiä verosuorituksia ei tippuisi. Eikä siinä kyllin. Huhuja talonpoikien halukkuudesta antautua venäläisten valtaan oli kuulunut jo aikaisemmin,⁹ mutta nyt oli niitä, jotka vasten maaherran kasvoja toivoivat, »että venäläinen olisi jo kulkenut yli koko maan, polttanut ja ottanut kaiken, jolloin heidän vaivansa olisi lopussa» (»att Ryssen reda måtte hafua gått öfwer heela landet brant och borttagit alt thet her war, så hadhe theras Plåga en enda»). Hirmustunut Linde vangitutti purnaajat ja juoksutti näillä kujanjuoksun.¹⁰ Niin karmeita kuin miesten sanat olivatkin, ne silti olivat sanamuodostakin päätellen vain iänikuisen veronmaksuun työlästyneiden ja taas kerran uusista velvollisuuksista äkkiä kuulleiden talonpoikien suhteellisen vaaratonta sadattelua, jotakin »tulis kuula ja tappais»-tyyppistä liiallisen kiukun paineen purkamista, jolle julkinen kokouspaikka

⁵ *Saarenheimo* 1939, s. 218; *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 97.

⁶ VA x 16 Viipuri 3. 12. 1656; oo 3: 569–569v Sulkava–Puumala 21–22. 4. 1657; f 1 Uusikaarlepyy 7. 1.–14. 1. 1657.

⁷ Tämä tuli käräjille vasta vuonna 1663, jolloin kärsinyt pyysi todistusta asiasta selvittääkseen verorästeistä, ks. VA jj 10: 266 Äyräpää 7.–9. 7. 1663. *Kähösellä* 1959, s. 676 käräjävuodeksi merkitty 1656.

⁸ SRP 27. 6. 1656 XVI, s. 728.

⁹ *Hainari–Grotenfelt* 1922, s. 366; *Lehtinen* 1961, s. 84.

¹⁰ RA Kammarkoll.ank.brev 153: 1 E. von der Linde 28. 8. 1656 Turku.

oli mahdollisimman sopimaton ympäristö. Tämä juttu on siten varsin läheisesti rinnastettavissa aikaisemmin selostettuun Vaasan kreivikunnan tapaukseen, joka sodan alettua sai uutta kantavuutta. Se, että nostoväkeä luvattiin auliisti, osoitti, että maata haluttiin puolustaa, mutta ei käsitetty, että se Länsi-Suomesta käsin parhaiten kävisi päinsä luovuttamalla armeijalle sen tarvitseman.

9.2. SYYSKESÄN JA SYKSYN 1656 SOTATOIMET (KARTTA 7)

9.2.1. *Wrangelin laivaston toiminta*

Amiraali Gustav Wrangel oli saanut 17.6.1656 valtaneuvostolta valtuutuksen Suomeen lähetettävän laivaston komentajaksi. Jo tällöin sovittiin siitä, että hän ottaisi miehistön pääasiassa matkan varrelta.¹ Amiraliteetti oli jo edellisenä päivänä harkinnut Suomen vesille mahdollisia laivoja, ja 19.6. niistä valittiin Suomeen sota-alukset Jägaren, Näktergalen ja Danske Prinsen.² Jägaren eli Gröna Jägaren oli Wrangelin laivaston ainoa varsinaisesti laivaksi katsottu alus, 30-metrinen laiva, jossa oli 20 tykkiä.³ Näktergalen oli 8...10 tykin pinassi ja Danske Prinsen pinassi tai galeja, joka oli vallattu tanskalaisilta, vain kuuden tykin alus.⁴

Tukholmassa vallinneen laivamiespulan vuoksi – miehiä jouduttiin rummuttamalla haalimaan ympäri kaupunkia, ja miehistöön tuli sekä suomalaisia että ruotsalaisia⁵ – Strömmenillä varustettuihin laivoihin voitiin vielä kahta päivää ennen lähtöä osoittaa yhteensä vain 96 laivamiestä ja pyssymiestä, siis juuri sen verran, että kolme laivaa sekä seuraavalla viikolla lähtijöiksi selvinneet 16 jahtia ja lotjaa olisi pystytty purjehtimaan Suomeen. Muitten muassa lotjiin olisi riittänyt vain kaksi miestä kuhunkin. Upplannin rykmentistä saatiin ilmeisesti vähän ennen lähtöä täydennystä 136 miestä, ja ruotsalaisia olikin myöhemmin Suomenlahdella yli 140 miestä,⁶ Osa ruotsalaisista kuitenkin karkasi jo Tukholmassa lähtöiltä niin ettei Wrangel sittemmin koko matkallaan uskaltanut päästää mukaan saatuja manterelle, vaan antoi miesten jaloitella pienillä

¹ SRP 17. 6. 1656 XVI, s. 486.

² KrA AmKP 16. 6. ja 19. 6. 1656.

³ RA Amiralitetskollegium till KM vol. 1 16. 4. 1657; vrt. *Zetterstén* II 1903, s. 569.

⁴ *Zetterstén* II 1903, s. 565 ja 578.

⁵ KrA AmKP 27. 6. 1656: laivaston papiksi määrättiin Antti Neostadius, koska tämä pystyi saarnaamaan molemmilla kielillä.

⁶ KrA AmKP 25. 6. 1656; RA Skoklostersaml. E8190 G. Wrangel C. G. Wrangelille 3. 10. 1656 Koivisto; KrA Örlogsfloottans räkenskaper 1656 : 4 : 2546; RA Bielkesaml. E2360 Disposition på Militien der något fiendtligt skulle påkomma (27.6.1656), tässä mainitaan upplantilaiset; ks. myös VA 7965:1464.

saarilla.⁷ Ainakin yksi laivaston perämiehistä, Clas Rabbel, tunsi hyvin Nevanlinnan vedet.⁸

Wrangel sai ohjeensa 27.6. ja lähti seuraavana päivänä kohti Suomen saaristoa. Ohjeitten mukaan hänen piti purjehtia saaristoväylää Helsinkiin, ilmoittaa saapumisestaan Lewenhauptille ja Kustaa Hornille sekä maaherroille, sopia maaherrojen kanssa laivaston elintarvikehuollosta ja siirtyä mahdollisimman nopeasti Viipurin saaristoon sekä vartioida Nevanlinnan ja Koiviston vesillä jään tuloon saakka. Erityisesti tähdennettiin, että maa oli pidettävä hyvällä tuulella: mm. laivoja ja miehiä ei rahvaalta saanut vaatia, ellei vihollinen hyökkäisi ylivoimaisena tai sairaus vähentäisi laivaston miesvahvuutta. Toimintaluheen mukaan yksityiskohtaiset ohjeet antaisi Kustaa Horn tai Lewenhaupt.⁹

Kova tuuli suosi laivastoa: jo 9.7. se oli pääosiltaan Helsingissä vain Näktergalenin isonraa'an menettäneenä. Enteellisempää oli, että Jägaren oli sekä Hangon että Porkkalan luona saanut kevyen pohjakosketuksen. Se oli liian suuri alus totutuille väylille. Helsingistä Wrangel lähetti heti jahdin ja viisi täysin varustettua lotjaa Uudenmaan laivamieskomppanian päällikön Petter Holländer Ridderin johdolla Koivistolle vartioon ja jäi itse odottamaan miehistötäydennystä, missä ilmeni eräitä vaikeuksia.¹⁰

Heinäkuun lopussa laivaston yksiköt olivat Suomenlahden itäosassa, myös muitten jälkeen tulleet kaksi uutta ruotsalaista lotjaa ja yksi parkassi. Sijoitus suunnitelman mukaan aluksiin piti tulla päällystää, alipäällystää ja taloushenkilöstöä 49 miestä sekä laivamiehiä ja pyssymiehiä yhteensä 493.¹¹ Todellinen vahvuus näyttää jääneen hieman tätä pienemmäksi, lähinnä siksi, että 'kajuuttahenkilöstöä' tuli vähemmän kuin oli oletettu. Laivamiesten vahvuus pysyi koko kesän ajan laivaston aluksissa jokseenkin vakiona, ja siihen vaikuttivat vain alusten lisäykset. Sen sijaan laivaston tili osoittaa, että vasta elokuussa kaikkiin lotjiin saatiin riittävä määrä pyssymiehiä. Suurimmillaan laivasto oli syyskuun alussa, jolloin siihen kuului kolme laivaa, neljä muuta komento- tai huoltoalusta sekä 22 lotjaa ja yksi parkassi. 'Kajuuttahenkilöstöä' oli 15, laivamiehiä 374, sekä pyssymiehiä ja sotilaita 117, joten yhteisvahvuudeksi tuli 506 miestä (LIITE 6).

Wrangelin laivaston kokonaismenot olivat vuonna 1656 täysinä talareina:

rahaa	2 357 tal.,	josta 1 300 amiraliteetin kassasta,
muonaa	5 931 tal.,	josta 4 158 amiraliteetin proviantista,
<i>Yht.</i>	<i>8 289 tal.,</i>	<i>josta 5 458 Ruotsista.</i>

KrA AmKAB 1656 : 923 G. Wrangel heinäk. 1656 Helsinki.

⁸ KrA AmKP 19. 6. 1656.

⁹ KrA AmKR 1656 : 771 Wrangelin ohjeet, viety amiraliteetin reistratuuraan vasta 8. 8. 1656 (!).

¹⁰ RA Handl. ang. flottan afd. B. vol 4 G. Wrangel neuvostolle 11. 7. 1656 Helsinki; kuninkaalle 13. 7. 1656 Helsinki; KrA AmKAB 1656 : 923 G. Wrangel heinäk. 1656 Helsinki.

¹¹ RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel kuninkaalle ja neuvostolle 30. 7. 1656 Viipuri (päiväyksessä virheellisesti juni), liite: laivaston miesvahvuus.

Wrangelin laivastoa voidaan aselähetysten ohella pitää huomattavimpana Ruotsin Suomen suunnalle vuonna 1656 antamana apuna. Suuriarvoista oli, että sen rahoittamiseen jouduttiin Suomesta paikallisin hankinnoin irroittamaan vain 2 831 talaria, siis hieman runsas kolmannes laivaston menoista.¹²

Lewenhauptin ja Wrangelin Helsingissä ja Viipurissa käymien neuvottelujen mukaan laivaston piti nousta Nevaa pitkin Laatokalle. Jos tämä olisi mahdollonta, oli vaihtoehtoisena suunnitelmana lotjien vetäminen kannasten yli Jääskeen ja sieltä Vuoksea pitkin Laatokalle. Heinä- ja elokuun vaihteessa Näktergalen oli muutamien pikkualusten kanssa Retusaaren ja Nevanlinnan vesillä tiedustelemassa. Potemkin oli juuri ehtinyt nousta Nevalle ja Pähkinälinnaa kohti, joten kosketusta venäläisiin ei syntynyt. Tiedusteluosaston päällikkö kapteeni Essbjörn tapasi kuitenkin Inkerin luterilaisia talonpoikia, jotka pyysivät suojelusta sadonkorjuuseensa. Tähän Essbjörn suostui ja antoi miehensä vartioon – hänhän oli ensimmäinen ruotsalainen upseeri koko alueella sitten sodan alkamisen. Dansonwillen kohtalosta säikähtänyt Wrangel lähetti kiireesti vastakäskyn pitää joukot koossa, kunnes hän itse olisi paikalla.¹³

Sotamarsalkan ja amiraalin suunnitelmana oli mennä Nevalle yhtäaikaa sekä vesitse että maitse, ja kohtaamispäiväksi oli määrätty maanantai 11.8. Asiasta ilmoitettiin myös Kustaa Hornille Narvaan. Kun Lewenhauptin marssi viivästyti, hän kehotti 7.8. kirjeellään amiraalia jatkamaan ja aikoi itse olla Nevanlinnassa 13.8. Viipurista elokuun 6. päivänä lähtenyt¹⁴ Wrangel päätti jatkaa Retusaarelle saakka: karikkoisilla vesillä hän ei olisi voinut luovia vastatuuleen takaisin Koivistolle. Sitä mukaa kuin Wrangel eteni, luterilaiset talonpojat palasivat koteihinsa: Retusaaren lahdessa he luovuttivat Wrangelille ne ortodoksit, jotka kahta viikkoa aikaisemmin olivat vanginneet ja surmanneet Dansonwillen miehet ja kertoivat, että venäläisten Nevanlinnaan rakentamassa linnakkeessa oli sotaväkeä.¹⁵

Elokuun 13. päivänä Wrangel alkoi edetä Retusaaren luota kaikilla muilla aluksillaan paitsi Jägarenilla. Hän joutui koko ajan tiedustelemaan ja reimoittamaan väylää, sillä reimarit oli poistettu ja venäläiset olivat upottaneet väylälle kaksi suurta lotjaa täynnä kiviä. Koko päivän hitaasti edettyään hän jäi yöksi Ristisaarelle, jossa sai kuulla, että Lewenhaupt olikin joutunut menemään Käki-salmeen. Yhteistoiminta oli mennyt myttyyn.

Torstiaamuna 14.8. kuullut tykin- ja musketinlaukaukset saivat Wrangelin kuitenkin jatkamaan. Pienimmillä aluksillaan hän jatkoi varovasti Nevanlin-

¹² KfA Örlogsflottans räkenskaper 1656 : 4 : 2496–2497; laivaston vahvuuden vaihteluista ks. 2524–2551.

¹³ KfA AmKAB 1656 : 1047 G. Wrangel 5. 8. 1656 Viipuri.

¹⁴ Nya Aviser 4. 9. 1656 II, Extract Viborg 9. 8. 1656.

¹⁵ RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel neuvostolle 18. 8. 1656. Seuraava selostus pohjautuu Wrangelin yksityiskohtaiseen taistelukertomukseen; ks. myös *Jussi T. Lappalainen* SotAik 8/1969, s. 359.

nan tiililadolle saakka, mutta pääsi kovan vastatuulen ja virran vuoksi sinne vasta iltapäivällä. Poltettu Nevanlinna näytti täysin tyhjältä: parilla pikku veneellä ja laivaparkassilla Wrangel tiedustelutti kaupunkia ja kuninkaankartanoa. Tällöin Sila Potemkinin johtamat¹⁶ viholliset ilmestyivät lippuineen kuninkaankartanon paikalla olleesta linnakkeesta, ja avasivat tulen yhdellä pienellä tykillä, jolloin Wrangel alivoimaisena alkoi vetäytyä ahtaalta joelta ja palasi illalla takaisin Ristisaaren päähän. Viipurissa liikkuneet huhut muuten tekivät tästä vähäpätöisestä kosketuksesta suuren merivoiton, jossa 36 venäläistä lotjaa muka oli ammuttu upoksiin.¹⁷

Wrangel sai enemmänkin tutustua sodan ominaispiirteeseen, eri uskonnontuntia edustaneiden talonpoikien keskeisiin vihamielisyyksiin. Ensin sattui episodi, joka on jäänyt hiukan epäselväksi: ortodoksitalonpoika, jota Wrangel kutsuu Laari Iivanaksi ja jota hän piti kapinallisten päänä, oli pyytännyt päästä armoihin, ja Wrangel lähetti neljä miestä tätä vastaanottamaan. Tässä vaiheessa sattui jokin selkkaus, ainakin Wrangel käsitti niin, laukaisutti lotjien tykit Laari Iivanaa ja tämän miehiä kohti ja lähetti liikkeelle 30 muskettimestä, jotka karkoittivat Iivanan osaston ja polttivat kylän, johon tämä oli vetäytynyt. Tämän jälkeen Wrangelin etsintäpartiot haravoivat metsiä löytääkseen kapinalliset. Hän julistutti yleisen anteeksiannon niille ortodokseille, jotka palasivat kotiin ja koetti tasoitella luterilaisten kiihtyneitä mieliä estääkseen tuhopoltot. Ortodoksit pysyttelivät kuitenkin nyt vuorostaan metsissä ja odottivat, miten sotatoimet edistyisivät.

Komentopaikkansa Wrangel perusti Retusaarelle ja rakennutti sinne redutin talonpoikien suojaksi. Hänen aluksensa partioivat päivittäin Nevan suulla, ja Wrangel koetti turhaan etsiä Hornia, jonka oletti olevan tulossa Nevalle. Näiden toimien aikana Jägaren ajoi tiukasti karille Retusaaren pohjoispuolella, ja alus oli määrättävä telakoitavaksi. Myös molempia jahtejaan Wrangel korautti Viipurissa, jossa hän 22.8. kiireesti kävi Lewenhauptin pyynnöstä neuvottelemassa, palatakseen heti takaisin Retusaarelle, jonka kohdalla Inkerin rannikolla Kustaa Horn nyt häntä odotti.¹⁸

Elokuun puolenvälin jälkeen Tukholmasta lähti toinenkin laivaosasto Suomen vesille. Kapteeni Gustaf Sperlingin komentamat sotalaivat Falken, Svanen ja Salvator saivat tehtäväkseen Wrangeliin yhteyttä pitäen risteillä Suomenlahden länsiosassa Tallinnan ja Suomen välillä, että Suomen ja Liivinmaan yhteys pysyisi auki. Tämäkin myöhään suoritettu toimenpide osoittaa, kuinka suureksi venäläisvaara arvioitiin. Erityisesti Sperlingin piti valvoa Itämereltä Suomenlahdelle suuntautuvaa liikennettä, ettei venäläisille enää tulisi aseläheyyksiä Suomenlahden perukkaan.¹⁹

¹⁶ *Gadzjatskij* 1941, s. 265.

¹⁷ *Nya Aviser* 4. 9. 1656 II. Extract Viborg 16. 8. 1656.

¹⁸ KrA AmKAB 1656 : 1064 G. Wrangel 18. 8. 1656 Retusaari; 1046 G. Wrangel 22. 8. 1656 Viipuri.

¹⁹ KrA AmKR 1656 G. Wrangelille 16. 8. 1656; RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel neuvostolle 3. 10. 1656 Koivisto, liite: Wrangelin kirje Sperlingille.

9.2.2. *Sissisota Savossa ja itärajalalla*

Samaan aikaan kun tilanne Itä-Savossa väliaikaisesti rauhoittui,¹ Kajaanin vapaaherrakunta joutui vuorostaan hyökkäyksen kohteeksi. Ilmeisesti sama sissijoukko, joka oli toiminut Pälkjärvellä ja Tohmajärvellä – kaksi aunukslaista ja 26 Sortavalan talonpoikaa – ilmestyi heinäkuun puolivälissä Pielisjärvelle. Braheassa miehet tyytyivät kärventämällä kiristämään tietoja kirkkoherravainaan leskeltä tämän olemattomista aarteista. Vartiossa olleet kaksi rakuunaa ja kaksi porvaria pääsivät aseineen veneellä karkuun sissien ammuskellessa heidän peräänsä. Sen sijaan nimismies Henrik Tanelinpoika joutui vangiksi. Sissit uhkasivat vastustelevalle luterilaiselle väestölle tulevansa viikon kuluttua uudelleen koko sotajoukollaan Braheaan ja sieltä edelleen Nurmekseen ja Kajaaniin.²

Venäläisten päätukikohdaksi Saimaan vesistöalueella muodostui heinäkuun alkupuolella Kiteen Villalan kylä, jonne he keräsivät veneitä ja hankkivat elintarvikkeita.³ Paikka oli operatiivisesti erittäin edullinen, sillä lähellä olevan Raikuun kannaksen kautta oli mahdollista nousta joko Pyhäselälle tai Oriviran kautta länteen tai lähteä ahdistelemaan Olavinlinnan ympäristöä. Villalaan asettuneen joukon komentajana oli Sergei Zelenij, eikä kysymyksessä siten ollut aivan tavallinen sissijoukko.⁴

Todennäköisesti Zelenijn lähettämä oli myös se joukko, joka ilmestyi heinäkuun puolenvälin jälkeen Kuopion pitäjään. Osasto poltti Tuusniemen kylän Ohtaanniemellä aivan Liperin naapurissa, ja sen miehistä pääosa näyttääkin olleen liperiläisiä talonpoikia. Paikallinen väestö ryhtyi vastatoimenpiteisiin jo ennen kuin Kajaanista lähetetty rakuunaluutnantti ehti paikalle. Talonpojat telkesivät viholliset näiden yöpymispaikkaan, sytyttivät tuvan tai tuvat tuleen tai tukehduttivat sisällöilleet savulla ja surmasivat ulostulleet. Kiinnostavinta on, että tuhotulla osastolla oli mukanaan kaksi lippua, jotka jäivät talonpoikien saaliiksi, ripustettiin ensin Kuopion kirkkoon, ja myöhemmin Brahe itse ojensi ne kuninkaalle.⁵ Juuri lippujen mukanaolo osoittaa, ettei kyseessä ollut

¹ Ks. edellä sivu 129.

² RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 19. 7. 1656 Kajaani FR 212. *Saloheimo* ym. 1954, s. 203; *Saloheimo* 1953, s. 82. *Saloheimo* on ajoittanut tapaukset vuoteen 1655.

³ KrA KrKBB 1656 : 3 : 2035 I. Pistolekors 13. 7. 1656 Olavinlinna.

⁴ *Gadzjatskij* 1941, s. 252 mainitsee, että Tšelištšev lähetti vävynsä Sergei Zelenijn 'etäisempiin pogostoihin' ja sotavanki kuulustelussa saatiin joulukuussa Viipurissa kuulla, että juuri 'pajari Sergei' oli ollut polttamassa ja ryöstämässä Savoaa, ks. KrA KrKBB 1656 : 1 : 465 Sotavanki Semen Ignatjevitš Säkki: Säkki itse oli ollut Puhoksen Suorlahden vartiopaikassa.

⁵ *Nya Aviser* 2. 10. 1656 II Extract Viborg 19. 9. 1656. Tässä Viipurin kirjeessä mainitaan liput ja surmattujen vihollisten määräksi 70. *Alopaeus*, *Tidningar* 1771, s. 127, vrt. *Argillander*, *Tidningar* 1772, s. 111, apulaisprofessori Erkki Lehtisen osoittama tieto; *I.D. Alopaeuksen* pitäjänkertomuksen julk. myös *Leinberg* I 1885, s. 34–41; *Porthan* 1775, s. 12, professori Mauno Jokipiin osoittama tieto. Näissä mainitaan talonpoikien johtajaksi ilmeisesti kansanperinteeseen perustuen entinen korpraali Paavo Lyytikäinen; Porthan esittää myös myöhemmän perinteen mukaisesti vihollisia tuhotun kaksi tuvallista. Tapauksesta kertovasta kirjemateriaalista ks. RA Rydbo-

pelkkä karjalaisten talonpoikaisjoukko, jollainen tuskin olisi vaivautunut raahaamaan lippuja vastuksinaan ja jollaisella niitä tuskin edes oli: ilmeisesti mukana oli ainakin johtotehtävissä myös venäläisiä. Tarkoituksena oli kenties lipuilla antaa kuva säännöllisistä joukko-osastoista ja tämän herättämän kunnioituksen turvin etsiä mahdollisuuksia Pohjanmaalle pääsyyn. Mahdollisesti venäläiset toivoivat saavansa apua Kuopion ja Iisalmen pitäjien talonpojilta, jotka olivat esiintyneet uppiniskaisina ja olleet haluttomia auttamaan Brahen edustajia rajan puolustamisessa.⁶ Tämän puolesta puhuu myös se, että eräät Kuopion pitäjässä vangitut ortodoksit koettivat nimenomaan saada aikoihin Venäjältä paennutta savolaista auttajakseen ja taistelemaan Ruotsin valtaa vastaan.⁷ Kun kuopiolaiset eivät ottaneet karjalaisia lainkaan avosylin vastaan, vaan pysyttelivät metsissään, osasto alkoi ryöstää ja polttaa ja sai savolaiset Ohtaanniemessä vastatoimiin.

Ohtaanniemen kahakka on kiinnostava toiseltakin kannalta. Se on näet tämän 'Venäjän häikä'n' ajoilta tapaus, jossa ajan oma lähteistö on yksityiskohtaisimmin liitettävissä vielä tällä vuosisadalla kerättyyn kansanperinteeseen. Vainolaiset poltetaan pirttiin -tyyppi on kylläkin yleinen kansantarina Itä- ja Pohjois-Suomessa, mutta Tuusniemellä ja sen ympäristössä – myös Liperissä – siitä on saatu kymmeniä toisintoja. Suurimmassa osassa näistä toisunnoista esiintyy myös toinen suorastaan kansainvälinen tarinatyyppi, liikkuva metsä, siis kuvaus siitä, kuinka savolaiset kantoivat edessään tuuheita puita peittääkseen tulonsa. Tuusniemeläiselle perinteelle erikoista on, että siellä esiintyy johdonmukaisimmin kertomus kahdesta poltetusta tuvasta sekä suomalaisesta naisesta – tässä tapauksessa vanhasta mummosta –, joka kiskaitaan ikkunanreiän kautta turvaan ennenkuin sisälläolijain polttaminen tai savustus alkaa. Eräissä toisunnoissa, jollaisen myös I. DAVID ALOPAEUS ja SIGFRID PORTHAN 1700-luvulla näkyvät tunteneen, esitetään vielä, kuinka tuvassa tai tuvissa olleet ojentelivat kukkaroitaa tai muita aarteita ulos koettaen niillä ostaa henkensä. Tarina liitetään myöhempään Mikkolan taloon ja pari mainintaa on siitä, että vainajat olisi haudattu joko Sotkan lampeen tai Sotkan harjuun. Ja lopulta yhdessä toisinnossa tapaus ajoitetaan sattuneeksi 'kolmatta-sataa vuotta sitten'.⁸

Uusi suuri toiminta-aalto alkoi Itä-Savossa elokuun alussa. Villalan tukikohdastaan venäläiset ja karjalaiset tulivat noin 400 miehen voimalla Kerimä-

holmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 26. 7. 1656 Kajaani; E7451 A. Eriksson P. Brahelle 26. 7. 1656 Kajaani; lipuista ks. RA Rydboholmssaml. E7451 H. Corte P. Brahelle 25. 2. 1657 Raahe ja 2. 5. 1657 Tukholma FR 212 ja 214; *Jokipii* II 1960, s. 83, nootti 69. Brahen mukaan venäläisiä surmattiin 200 (!).

⁶ RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 26. 7. 1656 Kajaani FR 214.

⁷ VA tt 1 Kuopio 15.–17. 1. 1657.

⁸ SKS KRA Paikallistarinat. Vainoajat ja sodat. Vainolaisen vastustaminen. – Vainolaiset poltetaan pirttiin. – Liikkuva metsä. Perinteen on tuntenut myös *Kallio* 1905, s. 92–93. Liikkuva metsä -tyypin kansainvälisyydestä ks. *Simonsuuri* 1951, s. 13.

elle, jossa alkoivat järjestelmällisesti ryöstää ja polttaa taloja ja tuleentunutta viljaa. He vetäytyivät ennen 10. päivää takaisin tukikohtaansa, jossa heillä Olavinlinnan komentajan saamien tietojen mukaan oli 50 suurta venettä Savonlinnaan tehtävää hyökkäystä varten. Pistolekors lähetti talonpoikia tuhoamaan veneet, mutta tämä ei ilmeisesti onnistunut. Seuraavista tapahtumista kertova ensi käden lähde, Pistolekorsin kirje, on hävinnyt⁹ ja siten ainoat maininnat, jotka Savonlinnan kaupungin hävityksestä ovat olemassa, ovat varsin ylimalkaisia toisen käden tietoja.¹⁰ Tapahtumain kulku näyttää olleen sellainen, että venäläiset ovat lähteneet Villalasta, ryöstelleet rantoja ja Kerimäen saarentoa sen läpi länteen johtavan polun varrelta, tulleet nopeasti Olavinlinnan luo elokuun 15. päivänä, syyttäneet Savonlinnan kaupunkipahasen ja mahdollisesti lyhyen laukaustenvaihdon jälkeen palanneet heti takaisin Käkisalmen läänin puolelle. Olavinlinnan miehistöllä ei ollut mahdollisuuksia estää suurta joukkoa tekemästä linnan ulkopuolella mitä tahtoi, sillä 10 vanhasta vahtimiehestä ja korkeintaan 40 porvarista miehistö ei ollut vahvistunut.¹¹

Vasta kaupungin tuhon jälkeen Olavinlinna ennättivät Lewenhauptin vahvennuksiksi lähettämistä 50 miehestä ensimmäiset 13 sotilasta,¹² jotka alkoivat suorittaa vartiopalvelusta. Seudun liikkuvaksi suojaksi tulivat syyskuun alussa¹³ majuri Erik Boijen johtamat 150 Yxkullin rykmentin ratsumiestä ja Berndesin rykmentin 100 rakuunaa.¹⁴ Tämä osasto yllätti syyskuun puolessavälissä Savonlinnan polttajiin kuuluneen joukon ja tuhosi siitä osan.¹⁵ Ilmeisesti vasta tässä vaiheessa myös Orivirran Linnansaarta alettiin uudelleen linoittaa Hans Hansson Gyllenbrandtin johdolla.¹⁶ Itä-Savo tuli näin syksyllä 1656 tehokkaasti varmistetuksi.

⁹ Edelläolevat tiedot perustuvat Pistolekorsin kirjeeseen 10. 8. 1656 Olavinlinna (KrKBB 1656 : 3 : 2041); seuraava kirje KrKBB 1657 : 2 : 1211 on vasta tammikuun 11. päivältä 1657, ja siinä Pistolekors kertoo kirjoittaneensa viimeksi 19. 8. 1656 todeten, että *tilanne on nyt parempi*. 19. 8. 1656 kirje on hävinnyt ehkä siksi, että sen tiedot ovat olleet niin kiinnostavia, että kirje on kiertänyt kädestä käteen ja jäänyt sille tielleen.

¹⁰ RA Skr. till KM CXG G. A. Lewenhaupt 22. 9. 1656 Nevanlinna; VA Acta historica laat. 3 A. Koskull E. J. Creutzille 17. 8. 1656 ja 29. 8. 1656; ks. JYHL Jussi T. Lappalainen 1963: kirjoittaja on aineiston vähyyden vuoksi tässä olettanut, että kaupungin tuho oli huhupuhetta: uusi aineisto osoittaa, että tuhoaminen piti paikkansa.

¹¹ KrA KrKBB 1656 : 3 : 2041 I. Pistolekors 10. 8. 1656 Olavinlinna; ks. lyhyt maininta Nya Aviser 11. 9. 1656 Viborg 30. 8. 1656: »Se osasto, joka syytti Savonlinnan, on mennyt samana päivänä takaisin sinne mistä olivat tulleet». *Pufendorfin* 1696 s. 181 maininta suuresta uloskarauksesta on myöhemmin omaksuttu koskemaan Olavinlinnaa, ks. mm. *Ignatius* 1865, s. 87, *Saarenheimo* 1932, s. 75 ja *Saarenheimo* 1939, s. 217. Se koskee kuitenkin, kuten jo *Carlön* 1903, s. 66 on huomauttanut, tapahtumia Vasknarvan luona: Vasknarvaa kutsuttiin joskus 1600-luvulla nimellä Nyslott, ks. esim. *L. Munthe* II 1906, s. 225, 311, 315; Olavinlinnan todellisista tapahtumista ks. VA 8622 : 1107 ja 1527, julk. *Pelkonen* 1902, s. 142–143; Kerimäen kappalainen mainitaan ammutuksi linnan ampumareikässä, ks. myös VA 8622 : 1090v. Hyökkäyksen ajoituksesta ja suoritustavasta ks. VA oo 3 : 564 Sääminki–Kerimäki 14.–15. 4. 1657 ja 853 Sääminki–Kerimäki 12.–17. 8. 1661; tuhoista ks. VA oo 3 : 711v–714 Sääminki–Kerimäki 27.–29. 11. 1656.

¹² VA 8622:607.

¹³ VA 8622:618.

¹⁴ RA Skr. till KM CXG G. A. Lewenhaupt 22. 9. 1656 Nevanlinna.

¹⁵ Nya Aviser 23. 10. 1656 Particular . . . Nyslott 21. 9. 1656 mainitsee vihollistappioiksi 50 kaatunutta, 10 hirtettyä ja kaksi vangiksi otettua.

¹⁶ *Pelkonen* 1902, s. 68–75, erit. s. 73; *Saarenheimo* 1939, s. 219.

Tuhot olivat kesän 1656 osalta raskaat, erityisesti Kerimäellä. Ne kohdistuivat kaikkiaan 146 taloon, 93 taloa ja runsaasti irtainta omaisuutta hävitettiin tai ryöstettiin varmasti kokonaan. Satoa tuhoutui varmasti 81 talosta ja hevosia Sääminki ja Kerimäki yhteensä menettivät kuutisenkymmentä. Osa sotakentillä menneistä hevosista tosin lienee myöhemmin merkitty sissien vieviksi.¹⁷ Lehmikarja säästyi pääosin ilmeisesti metsälaitumilla olonsa vuoksi, mutta irtainta ryöstösaalista meni rajan taa runsaasti, vaatteita, viljaa, tervaa ja metallitavaraa. Toistakymmentä henkeä, näistä suurin osa lapsia, sai surmansa. Kaikesta tästä syntyneen pelon vuoksi jäi osa kylvötoista tekemättä, mikä vaikeutti seuraavienkin vuosien toimeentuloa.¹⁸

Sekä Kerimäellä ja Säämingissä että Kuopion pitäjässä sattuneet tapaukset saivat jälkinäytökset, joita myöhemmin jouduttiin käsittelemään käräjillä. Kerimäen ja Säämingin tapaus oli vielä suhteellisen lievä. Kun sieltä lähti majuri Hans Hansson Gyllenbrandtin johdolla venäläisiä jäljittämään satapäinen nostoväkiosasto, tämän eräät miehet syyllistyivät Kiteellä väkivaltaisiin anastuksiin, mm. muutaman hevosen ryöstöön. Kiteeläiset valittivat asiasta vuoden 1660 talvikäräjille, ja syylliset olisi tietenkin pitänyt tuomita. Mutta ällistynyt lainlukija sai kuulla lautakunnan ja kärjärahvaan yksimielisesti selittävän, että mikäli teot tuomittaisiin, ei vastedes kukaan kunniallinen mies tottelisi lähtökäskyä, vaan istuisi kotonaan, tehtiinpä heille mitä tahansa.¹⁹ Tuhottujen pitäjän asukkaat siis katsoivat, että nostoväellä vähintään piti olla lupa ottaa henkilökohtaista korvausta kärsityistä menetyksistä. Nostoväen palvelusalttius ei näin aina perustunut pelkkään isänmaalliseen puolustustahtoon.²⁰

Pohjoissavolaiset sen sijaan näyttävät ryhtyneen laajempiin toimiin. Kuopiolaisia, iisalmelaisia ja leppävirtalaisia, jopa Pielisjärven pitäjän savolaisia syytettiin näet vuoden 1658 kesäkäräjillä suoranaisesti sisällissodasta Liperin ortodokseja vastaan. Heidän väitettiin useaan otteeseen sodan aikana hyökänneen Liperiin, polttaneen siellä taloja sekä ryöstäneen ja pahoinpidelleen liperiläisiä. Käräjillä pohjoissavolaiset puolustautuivat väittäen olleensa vain etsimässä »roswoer eller snapphanar».²¹ Tuhotöissä olleet väittivät vielä saaneensa esivallaltaan käskyn tuhota Liperi, mutta keneltä käsky oli lähtöisin, ei käy ilmi. Ainakaan Suomen ylin sodanjohto siitä ei tiennyt mitään, sillä asian tutkimukset pani alulle myöhempi Suomen ylipäällikkö Kustaa Horn. Tuomiokirja on pahoin vaurioitunut, eikä asian ratkaisu siitä selvää, mutta oireellista

¹⁷ Ks. esim. VA 8622 : 1090.

¹⁸ VA 8622 : 1088–1093, julk. *Pelkonen* 1902, s. 133–141; tuholuetteloon viittaa jo *Ignatius* 1865, s. 83.

¹⁹ RA Hovrätternas skr. till KM Åbo vol. 3a Turun HO 7. 3. 1661, liite: Sääminki–Kerimäki 17. 1. 1660.

²⁰ *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 98.

²¹ VA tt 1, kesän 1658 tuomiokirjat; ks. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 98–99.

on, että tähän rankaisuretkeen ja 'sisällissotaan' osallistuivat savolaisten puolelta juuri Kuopion ja Iisalmen miehet, jotka olivat olleet haluttomia varsinaiseen vapaaherrakunnan nostoväkeen. Heidän puolellaan asiaan ilmeisesti vaikutti vanha säännöstelemättömän ja omaan laskuun käytävän rajasodan perinne, joka myöhemmin ison vihan sissiliikkeenä esiintyessään toi siviiliväestölle runsaasti tarpeettomia kärsimyksiä.

Kajaani sai olla rauhassa siitä huolimatta, että eräs sissien Enosta kotoisin ollut apuri oli väittänyt tietävänsä linnasta heikon kohdan, josta sisäänpääsy olisi helppoa.²² Sen sijaan elokuun loppupuolella pieni osasto sissejä hyökkäsi Nurmekseen, poltti kirkon ja pappilan sekä kidutti ja surmasi lautamiehiä. Väestö ryhtyi omatoimisesti vastarintaan karkuun päässeen kappalaisen Lauri Hallituksen johdolla. Lopullisesti sissiosaston karkoitti rakuunaluutnantti Jaakko Matinpojan ja yli 40 muskettimiehen lähestyminen. Sissit menettivät Palmbaumin kertoman mukaan kolme upotettua venettä ja lisäksi maalle jääneinä yli 20 miestä. Näihin tapauksiin liittyy toinen kansantarinoista, jotka sopivat 'Venäjän räikän' tapahtumiin. OLLI KOISTISEN vuonna 1909 julkaisemassa tarinassa varsinainen upotus paikoitetaan Koudansalmeen. Tarinan mukaan vetäytyjien yhden veneen ampui upoksiin Antti Lappi, ja kertomus väittää salmessa olevan suuren kiven juuri siksi vieläkin kantavan Lapinkiven nimeä. Näihin päiviin asti on kansan suusta saatuja toisintoja säilynyt vain pari kappaletta.²³

Sissien pääjoukko piti tukikohtanaan Braheaa, ja on mahdollista, että se, toisin kuin muut vuoden 1656 osastot, oli lähtenyt rajan takaa Repolasta. Väehäisen Brahean sissit polttivat ilmeisesti vasta syksyllä sieltä lähtiessään. Vielä loka- ja marraskuun vaihteessa sissiosasto tuhosi Enon seutuja.²⁴

Mahdollista on, että Kajaanin vapaaherrakunnan myöhemmistä kahdesta linnakkeesta ainakin Nurmeksen linnaketta alettiin rakentaa heti elokuun jälkeen.²⁵

Pohjanmaan raja sai koko kesän olla täysin rauhassa lukuun ottamatta venäläisten pienten partioiden näyttäytymistä. Johan Graan oli täysin syystä omaan toimintaansa tyytyväinen, kun hän lokakuussa kirjoitti valtaneuvostolle, ettei kukaan hänen läänissään ollut kärsinyt sen enempää hengen kuin tavaran kaan menetystä.²⁶

²² *Saloheimo* 1953, s. 82; *Saloheimo ym.* 1954, s. 205.

²³ RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 26. 8. 1656 Kajaani FR 214. Julk. mm. *Vartiainen* 1931, s. 392; ks. myös *Nevalainen* HArk 25 1915, s. 23 ja *Vartiainen* 1931, s. 395; *Nordmann* 1904, s. 337 ajoittaa sodan alun vuoteen 1655, samoin *Saloheimo* 1953, s. 82. Väestön oma-alotteisesta toiminnasta ks. monipuolista kuvausta *Koistinen*, Karjalatar 28. 1. 1909, s. 2, ja *Saloheimo ym.* 1954, s. 203–204. SKS KRA Paikallistarinat. Vainoajat ja sodat. Vainolaisen vastustaminen. Nurmesta koskevat toisinnot ystävällisesti tarkastanut maisteri Marjatta Jauhiainen.

²⁴ RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 10. 11. 1656 Kajaani FR 214.

²⁵ RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 29. 3. 1657; *Jokipii* II 1960, s. 99.

²⁶ KrA KrKBB 1656: 2: 1021 J. Graan 14. 7. 1656 Uumaja; RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 3. 10. 1656 Uumaja FR 72; ks. myös *Nya Handlingar* 21, s. 274 J. Graanin maaherrankertomus v. 1662.

9.2.3. Inkeren episodi

Petr Potemkinin Lavasta Inkerelle lähettämä Ivan Poltev ja hänen 250 kasakkaansa ja sotilastaan olivat rakennuttaneet talonpojilla Inkeren kylän lähelle linnakkeen¹ jonka tarkka sijainti ei ole tiedossa, mutta joka lienee pyrkinyt vartioimaan Inkerejoen ylityspaikkaa jollakin Tuutarista päin tulevalla paikallispolulla.

Kustaa Eevertinpoika Horn puolestaan lähti Narvasta vasta 14.8.1656 – Vasknarvan tilanne oli sitonut hänet siihen saakka² – kohti Nevanlinnaa, jonne hän oletti Lewenhauptin jo saapuneen. Hänen joukoissaan oli noin 600 ratsumiestä ja 300 muskettimiestä.³ Hänen tarkoituksensa oli samalla varmistaa Narvan ja Nevanlinnan välinen tie venäläispartioita vastaan.⁴

Matkalla ollessaan Horn kuuli vielä keskeneräisestä Poltevin linnakkeesta, mutta jatkoi Nevanlinnaa kohti kunnes kuulikkin Lewenhauptin kääntyneen Käkisalmeen. Tällöin Horn puolestaan marssi Inkeren linnaketta vastaan. Hänellä ei ollut mukanaan tykkeitä eikä muutakaan piirityskalustoa, mutta ettei olisi marssittanut miehiään turhaan, hän illan hämärässä 22.8. suoritti osalla joukoistaan rynnäkön, johon osallistuneille annettiin ohjeeksi linnakkeen ampuma-aukkojen valtaus.⁵

Linnake oli Hornin matkalla ollessa valmistunut, ja Poltev miehineen torjui helposti sen suojasta Hornin joukkojen rynnäkön, jossa nämä menettivät kaatuneina yhden kapteenin ja 10 miestä. Hornin oli pakko vetäytyä Tuutariin rakentamaansa linnakkeeseen hakemaan lisätarvikkeita, erityisesti käsikraanaatteja ja lapiota, Wrangelin laivastolta.

Kohta Hornin poistuttua Inkeren linnakkeelle saapui itse Petr Potemkin, joka oli Pähkinälinnasta lähtenyt auttamaan linnaketta. Potemkinin 200 kasakkaa saivat Tuutarissa kosketuksen Hornin miehiin ja ottivat kaha-kassa vankeja, jotka kertoivat hiukan suurennellen, että Horn aikoi Wrangelin laivaston kanssa hyökätä sekä maitse että Nevaa pitkin Pähkinälinnaan. Näiden sekä Sila ja Aleksandr Potemkinilta saamiensa tietojen vuoksi Petr Potemkin päätti tyhjentää Nevan länsiosan joukoista kokonaan. Hän jätti Tusinajoen suuhun rakennettuun linnakkeeseen etuvartioksi 400 kasakkaa ja sotilasta, joita komensi Aleksandr Potemkin.⁶ Nevanlinnassa olleet kasakat palasivat Pähkinälinnaa piirittäneisiin joukkoihin elokuun viimeisenä päivänä.⁷

¹ *Gadzjatskij* 1941, s. 270; *Gadzjatskij* 1945, s. 25.

² *Carlön* 1903, s. 167.

³ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 17. 9. 1656 Narva; kuninkaalle 28. 10. 1656 Hakahovi FR 84; RA Kammarkoll.ank.brev 153: 1 E. A. Rosendal 20. 9. 1656 Viipuri FR 603.

⁴ RA Krigshist. saml. XII: 1. Selvitys Hornin hyökkäyksestä Inkerelle. Tässä oleva esitys perustuu pääasiassa mainittuun selvitykseen.

⁵ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 28. 10. 1656 Hakahovi FR 84.

⁶ *Gadzjatskij* 1941, s. 265–267; *Gadzjatskij* 1945, s. 25.

⁷ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11. 12. 1656 Narva, liite: Pähkinälinnan piiritysselostus FR 84.

Kohdattuaan Retusaaren luona toisensa Horn ja Wrangel päättivät yhdessä käydä Nevanlinnan kimppuun. Horn marssi joukkoineen kaupungin eteläpuolelle 27.8. ja totesi venäläisten lähteneen. Kun Wrangel ei vastatuulen vuoksi päässyt Nevaa ylös kaupungin luo, Horn tuhosi venäläisten jättämät puuvarustukset ja vetäytyi Tuutarin linnakkeelleen odottamaan Lewenhauptin tuloa.

Inkerin eteläosaan olivat Novgorodin vojevoda I. A. Golitsyn ja Novgorodin metropoliitta elokuun alussa lähettäneet yhteensä 630 ratsumiestä, rakuunaa, jalkamiestä ja talonpoikaa. Semen Tolbuginin johdolla toimineet niukasti koulutetut joukot eivät saaneet mitään mainittavaa aikaan: 21.8. tapahtunutta Orlinon kartanon polttamista lukuun ottamatta niiden toiminta supistui rajan vartioimiseen.⁸ Epäedullisen maaston takia niille ei voinut olla mahdollista tukea Nevalla toimineita venäläisjoukkoja.

9.2.4. *Lewenhauptin sotaretki Käkisalmeen, piirityksen lopettamisyriytykset*

Sotamarsalkka Lewenhaupt lähti Viipurista kohti Nevanlinnaa 5.8.1656 mukanaan Viipurin ratsurykmentti, noin 100 rakuunaa sekä kenttätykkejä. Hän marssi Siestarjoelle, jonne perusti leirin – tarkoituksellisesti paikkaan, joka oli suunnilleen nelikulmion Viipuri–Käkisalme–Pähkinälinna–Nevanlinna keskellä.¹

Torstaina elokuun 7. päivänä Lewenhaupt lähetti everstiluutnantti Erik Pistolhielmin ja 300 ratsumiestä tiedustelemaan Käkisalmen edustalle. Pistolhielm kävi venäläisten linnakkeitten eteen leiriytyneen venäläisosaston kimppuun, löi tämän hajalle ja sai saaliiksi osaston lipun. Hän huomasi kuitenkin, ettei hänellä ollut mitään mahdollisuutta vakavasti ahdistaa linnakkeita, hirtti saamansa vangit ja palasi 11.8. takaisin Iivolan leiriin neljän kaatuneen ja muuttaman haavoittuneen tappiopin.²

Tiistaina 12.8. Lewenhaupt lähti itse 500 ratsumiehen ja 100 rakuunan kanssa tiedustelemaan Nevanlinnan suuntaan. Kevyen taistelukosketuksen jälkeen hän totesi, että ilman jalkaväkeä ei linnoittautunutta Sila Potemkinin osastoa ollut mahdollista karkoittaa. Tällöin todettiin vahvan kasakkaosaston pyrkivän Lewenhauptin selustaan. Kyseessä olivat Aleksandr Potemkinin Donin kasakat. Vähäinen taistelukosketus syntyi, mutta soisessa maastossa ratsuväki ei voinut toimia, joten Lewenhaupt vetäytyi takaisin Iivolan leiriinsä. Aleksandr Potem-

⁸ *Gadzjatskij* 1945, s. 26.

¹ Nya Aviser 4. 9. 1656 II Extract Viborg 9. 8. 1656; KrA KrKBB 1656: 1: 189 G. A. Lewenhaupt 11. 8. 1656 Iivola.

² RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1. A. Koskull neuvostolle 15. 8. 1656 Viipuri FR 59; Nya Aviser 4. 9. 1656 II Extract Viborg 9. 8. ja 16. 8. 1656; KrA KrKBB 1656: 1: 189 G. A. Lewenhaupt 11. 8. 1656 Iivola; lipun ja rummun valtaamisesta ja haavoittuneista ks. KrA MR 1656: 30: 17 ja 19.

kin kävi Viipurin läänin puolella toteamassa leirin ja palasi Petr Potemkinin vetäytymismääräyksen saatuaan Tusinajoelle.³ Lewenhaupt puolestaan kävi itse Viipurissa jalkaväkeä hakemassa ja neuvottelemassa Wrangelin kanssa ja lähti 22.8. uudelleen liikkeelle – nyt auttamaan Käkisalmea, sillä Olavi Pentinpojalta oli tullut viesti, että linnoitus kestäisi enää viikon.⁴ Tämä osoittautui myöhemmin tarpeettomaksi hätäilyksi.

Venäläiset olivat Pistoelhielmin tiedusteluretken jälkeen kiihdyttäneet toimintaansa Käkisalmen luona. Novgorodista juuri saamallaan kahdella tykillä⁵ he Marian taivaaseenastumisen päivänä 15.8. onnistuivat syyttämään kaupungin kirkon ja varastorakennuksia. Näihin osui hehkuvia kuulia, mutta tuli saatiin sammumaan. Tykkitulen aikana myös venäläiset strelsit tulittivat linnaa kaikilta puolilta, ja virran yläpuolelta lähetetyt palavilla tervatynnyreillä lastatut lautat olivat tarkoitetut kaupungin tuleen syyttämiseen. Linnan miehet olivat kuitenkin viinapalkalla asettaneet estepuomeja, jotka ohjasivat lautat syrjään. Kaupunkiin oli tätä ennen siirretty linnasta tykkejä. Kun kaupungista avattiin tuli, lautoilla olleiden rynnäköijäin ja manterella olleiden muskettimiesten oli pakko väistyä.⁶

Venäläisillä oli tähän aikaan suuria hankaluuksia siitä, että miehistö jatkuvasti pyrki karkailemaan.⁷ He yrittivät myös neuvottelua antautumisesta, mutta heidän signalistinsa ammuttiin, kuten aikaisemmin oli uhattu. Piiritys jatkui erikoisista tapahtumista kuun loppuun saakka. Puolustajat pyrkivät organisoimaan kaikki käytettävissä olleet voimat muureille, mm. seitsemän linnassa säilytettyä vankia – enimmäkseen miehentappajia – pääsi vapaaksi ja heille jaettiin aseet.⁸ Itse asiassa linnoitus oli varsin hyvässä puolustuskunnossa, ja Olavi Pentinpoika lienee hälyttänyt pelkkää hermostumistaan venäläisten painostusvaiheen aikana, sillä 25.8. Viipuriin Käkisalimesta saadut tiedot puhuivat aivan toista.⁹

Elokuun 30. päivänä Lewenhaupt saapui osastoineen Käkisalmen eteläpuolelle. Hänen mukanaan oli kaksi suurella vaivalla kuljetettua puolikartaunia, ja osastossa oli ratsuväen ja rakuunain lisäksi jonkin verran Hämeen jalka-

³ *Gadzjatskij* 1941, s. 265–267; *Gadzjatskij* 1945, s. 25. Yhdestä haavoittuneesta rakuunasta ks. KrA MR 1656: 30: 20.

⁴ RA Skr. till KM CXG G. A. Lewenhaupt 18. 8. 1656 Iivola; Skr. till Rådet CXG G. A. Lewenhaupt 22. 8. 1656 Viipuri; KrA KrKBB 1656: 1: 193 G. A. Lewenhaupt 22. 8. 1656 Viipuri; RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 28. 10. 1656 Hakahovi FR 84; ks. myös *Carlton* 1903, s. 67–68; Lewenhaupt arvioi Donin kasakkain vahvuudeksi 800 miestä. Äyräpään tuhoista ks. *Kähönen* 1959, s. 675.

⁵ *Gadzjatskij* 1941, s. 253.

⁶ RA Krigshist. saml. XII: 1. Käkisalmen piiritysselostus FR 251. Tässä oleva esitys perustuu pääasiassa mainittuun selostukseen. Ks. myös *Komonen* 1936, s. 110, *Kuujo*, Käkisalmelainen 2/1956 s. 6 ja *Kuujo* 1958, s. 59–60.

⁷ *Gadzjatskij* 1941, s. 253–254.

⁸ VA 9693: 1938–1939; *Kuujo*, Käkisalmelainen 2/1956, s. 6.

⁹ *Nya Aviser* 11. 9. 1656 II Extract Viborg 30. 8.

väkeä. Lewenhaupt määräsi heti osan jalkaväkeään ja rakuunoita rynnäkköön yhtä venäläisten linnaketta vastaan. Kolmen tunnin kiivaan taistelun jälkeen yrityksestä oli luovuttava. Osasto oli kärsinyt raskaat tappiot: rynnäkköä johtanut everstiluutnantti Olof Lagercrantz ja kaksi muuta upseeria kaatui tullessa, ja kaatuneiden ja haavoittuneiden määrä oli yhteensä 60. Rynnäkköosasto oli menettää lippunsakin, mutta yksi rumpalipojista pelasti sen. Seuraavana yönä venäläiset kuitenkin tyhjensivät linnakkeen, kun tykeillä valmisteltiin uutta yritystä.¹⁰

Yhteys kaupunkiin oli nyt avoin, ja linnoituksen komentaja ja kaupungin pormestari tulivat leiriin Lewenhauptin kanssa neuvottelemaan. Taistelu jatkui sillä aikaa venäläisten kahta lähintä linnaketta vastaan. Tällä kertaa ei yritetty rynnäkköä, vaan tykkikapteeni Nils Loberg sai tehtäväkseen tuhota linnakkeet. Syyskuun toisena päivänä Loberg teki melkoisen ennätyksen onnistumalla ampumaan peräti 80 puolikartaunin laukausta kahdella tykillä linnakkeita kohti.¹¹ Rasitetut 24-naulaiset eivät tätä kestäneet, vaan toinen räjähti neljään osaan, toinen halkesi kahtia.¹²

Lewenhaupt oli todennut, ettei hänen käytettävissään olleilla voimilla ollut mahdollista lopettaa piiritystä, koska venäläiset pysyttelivät linnakkeissaan antautumatta kenttätaisteluun. Hän lähetti linnoitukseen vajaan komppanian – noin 40 miestä – jalkaväkeä,¹³ veti sieltä pois parisataa puolustukselle hyödyttöntä asukasta, naisia ja lapsia, ja antoi linnaan karjaa ja humalaa, joista oli puute. Linnoitukseen jääneelle taistelukykyiselle väelle tuli nyt sekä elintarvikkeita että ampumavaroja 3/4 vuodeksi, eikä sillä tämän jälkeen enää ollut mitään hätää.

Sotamarsalkka näkyy tähän aikaan Hornin tavoin¹⁴ epäilleen Olavi Pentinpojan sopivuutta tehtävänsä: joka tapauksessa hän määräsi majuri Berthold Daumbin Käkisalmeen jonkinlaiseksi rinnakkaiskomentajaksi »koska Käkisalmissa ei ollut maaherraa».¹⁵ Kyseessä oli hieman outo toimenpide, joka ilmeisesti perustui siihen, ettei puolustuksessa menestynyttä Olavi Pentinpoikaa voitu erottaakaan. Selkkaukset kahden komentajan välillä alkoivat sittemmin melko pian.¹⁶

¹⁰ RA Skr. till KM CXG G. A. Lewenhaupt 6. 9. 1656 Käkisalmi; Skr. till Rådet CXG G. A. Lewenhaupt 3. 9. 1656 Käkisalmi; viimeksimainittu kirje on julkaistu Nya Aviser 18. 9. 1656 II Particular . . . Kexholm läger 3. 9. 1656; kaatuneista ja haavoittuneista ja lipun pelastaneesta rumpalista ks. KrA MR 1656: 30: 18 ja 21; taistelusta ks. myös *Carlön* 1903, s. 68.

¹¹ KrA MR 1656: 30: 18.

¹² Nya Aviser 18. 9. 1656 II Particular . . . Viborg slott 5. 9. 1656 mainitsee räjähtämisen syyksi nimenomaan liian nopean tulituksen; ks. myös KrA KrKBB 1656: 1: 197 G. A. Lewenhaupt Käkisalmen leiri 3. 9. 1656.

¹³ KrA KrKBB 1656: 3: 2395 Olavi Pentinpoika 24. 12. 1656 Käkisalmi; VA 9693: 1892. Ks. myös VA 9693: 1888 ja 1890.

¹⁴ Ks. RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 25. 5. 1656 Nevanlinna FR 84.

¹⁵ RA Skr. till KM CXG G. A. Lewenhaupt 6. 9. 1656 Käkisalmi; Daumbin valtakirja RA Krigshist. saml. XII: 1 2. 9. 1656 Käkisalmi FR 251.

¹⁶ RA Generalgöv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle, saapunut 21. 3. 1657 FR 10.

Piirityksen aikana saadut vangit, 10 luvultaan, vietiin Lewenhauptin leiriin, missä onnettomat talonpojat mestattiin. Vangitulta kirjurilta Lewenhaupt yritti ruoskituttamalla puristaa tietoja, mutta kun mies yhä vaikenä, pyöveli sai määräyksen hirttää hänet.¹⁷

Syyskuun 6. päivänä Lewenhaupt lähti Käkisalmen luota, lähetti naiset ja lapset saattueen mukana Viipuriin ja marssi itse kohti Nevanlinnaa.

9.2.5. *Lewenhaupt, Horn ja Wrangel Nevanlinnassa*

Lewenhauptin marssi Nevanlinnaan Kiviniemen kautta sujui täysin rauhanomaisesti, kun venäläiset jo olivat vetäytyneet Kannakselta. Jatkuvan yhteydenpidon ansiosta¹ sekä Lewenhaupt, Horn että Wrangel nyt saattoivat saapua kaupungin raunioille yhtäaikaan syyskuun 11. päivän tienoilla.²

Syyskuun kuluessa Nevanlinnaan virtasi varsin huomattava joukkojen keskitys, sillä Lewenhauptille kokoontui Nevan pohjoisrannalle vähitellen noin 860 ratsumiestä, 200 rakuunaa ja 300 jalkamiestä, Hornilla oli Nevan etelärannalla 500 ratsumiestä ja 250 jalkamiestä ja Wrangelilla Nevalla lähes koko laivasto, joten yhteinen miesvahvuus Nevan suulla oli noin 2 500 miestä³ siis melko voimakas taisteluosasto, joka silti ei läheskään saavuttanut niitä mielikuvituksellisia vahvuuksia, joita venäläisten saamat vangit ja ortodoksitalonpojat Petr Potemkinille kertoivat.⁴

Itään päin suoritettu tiedustelu osoitti, että Pähkinälinnan auttaminen, jota alustavasti oli suunniteltu, oli teitten huonouden ja venäläisten tuhoamien siltojen vuoksi mahdotonta. Tästä syystä Horn ja Lewenhaupt keskittyivät korjauttamaan venäläisten kuninkaankartanon paikalle rakentamaa linnaketta, jonka he saivat puolustuskuntoon syyskuun 20. päivän vaiheilla. Linnakkeen päälliköksi Lewenhaupt määräsi kapteeni Johan Sabelhiertan, joka sai ko-

¹⁷ Nya Aviser, Particular . . . Viborg 12. 9. 1656; RA Kammarkoll. ank. brev 153: 1 E. A. Rosendal 3. 9. 1656 Käkisalmen leiri FR 604. Ks. *Yrjö-Koskinen* 1881, s. 259 ja *Hainari-Grotenfelt* 1922, s. 369: » . . . semmoinen oli sen ajan sodankäyntitapa».

¹ Talonpojat toimivat lähetteinä, ks. MR 1656: 30: 21.

² Marssireitistä ja -nopeudesta ks. Nya Aviser 2. 10. 1656 II Extract Viborg 19. 9. 1656; RA Skr. till Rådet CXG G. A. Lewenhaupt 8. 9. 1656 Haitermä; Skr. till KM CXG G. A. Lewenhaupt 22. 9. 1656 Nevanlinna; KrA AmKAB 1656: 1096 G. Wrangel 9. 9. 1656 Nevajoen suu.

³ RA Skr. till Rådet CXG G. A. Lewenhaupt 22. 9. 1656 Nevanlinna.

⁴ *Gadzjatskij* 1941, s. 266–267: luvut vaihtelivat 30 000:n ja noin 7 000:n välillä. Ihmeteltävän yhtäpitävästi sekä vangit että talonpojat väittivät, että paikalle odotettiin skottilaisia ja ranskalaisia joukkoja. Ilmeisesti tällainen huhu on liikkunut, joko tarkoituksellisesti liikkeelle laskettuna tai itsestään syntyneenä. Miksi vangit suurentelivat miesluvun 30 000:een, josta Raudussa piti olla 9 000, on vaikea tietää: joko miehille on annettu asiasta ohje vangiksi joutumisen varalta tai sitten he sanoivat luvun kerralla niin suureksi, että se tyydyttäisi venäläisiä ja tekisi kidutuksen tarpeettomaksi. Ortodoksitalonpoikien tiedot olivat muilta osiltaan, mm. Nevanlinnan ja Retusaaren linnakkeitten osalta varsin tarkkoja. Vihollistietojen liioittelu oli muuten molemminpuolista: myös Lewenhaupt piti vastustajaa paljon todellista vahvempana, ks. RA Skr. till KM CXG G. A. Lewenhaupt 22. 9. 1656 Nevanlinna.

mentoonsa noin 130 miestä. Linnake sai tarpeelliset varastot, tykkejä aseikseen ja myöhemmin lokakuussa kaksi konstaapelia Viipurista niitä käyttämään.⁵

Wrangelin laivasto keskittyi väylätöihin ja materiaalin kuljetukseen. Se nosti hylyt, jotka venäläiset olivat upottaneet Nevaan ja jotka estivät suurten laivojen nousun kaupungin luo. Laivaston tilit osoittavatkin, että pyssymiehet ja sotilaat oli kokonaisuudessaan sijoitettu pikkualuksiin. (LIITE 6). Koska Retusaaren eteläpuolitse Nevalle johtanut väylä jo oli reimoitettu, Wrangel antoi tukkia normaalin Suomeen johtaneen pohjoisen väylän upottamalla vuorostaan sen hylkyjä täyteen.⁶

Retusaari jäi laivaston vastuulle: Wrangel määräsi jäljelläolleeiksi lyhyeksi avoveden ajaksi sen linnakkeeseen syyskuun lopussa luutnantti Jacob Danielssonin, joka sai muutamia lotjia käyttöönsä. Linnake oli rakennettu erityisesti manteren talonpoikien turvaksi: jos vihollinen alkaisi ahdistaa näitä, näiden oli määrä vetäytyä Danielssonin turviin. Edelleen Danielssonin piti pitää merta silmällä. Jos outoja aluksia ilmaantuisi, hänen oli hakattava ainolta väylältä reimarit pois ja jos vieras olisi riittävän pieni alus, takavarikoitava se tavaroineen. Jään tullessa luutnantin oli lotjineen palattava hyvissä ajoin Viipuriin.⁷

Lewenhauptin, Hornin ja Wrangelin neuvotteluista ei ole säilynyt tarkempia tietoja. Ilmeistä on, että neuvotteluissa on todettu Narvan vaikeudet vastata Nevan linjasta ja sen linnoituksista. Jo samasta syksystä alkaen Pähkinälinnaa osittain huollettiin Suomesta käsin.⁸ Syys- ja lokakuun vaihteessa komentajat erosivat: Horn palasi Narvaan, Lewenhaupt pystytti pääleirinsä Rautuun, ja Wrangel perusti laivaston pääosalle tukikohdan Koivistoon ja valmistautui Lewenhauptin ehdotuksesta lähettämään Jägarenin mukana kaikki ruotsalaiset upseerit ja miehet Ruotsiin, ilmeisesti siksi, etteivät nämä tulleet toimeen suomalaisten kanssa.⁹ Etelä-Suomi ja Suomenlahti olivat nyt kolmen komentajan yhteisvoimin tehokkaasti varmistetut Laatokan suunnalta tulevaa uhkaa vastaan.

⁵ KrA MR 1656: 30: 14–15, miehistömäärä RA Skr. till KM CXG G. A. Lewenhaupt 22. 9. 1656 Nevanlinna, liite: Suomen joukot. Kirjeessä ja luettelossa on eri vahvuudet, mahdollisesti osa miehistä tuli Hornilta, ja ainakin laivasto antoi yhden varikonhoitajan ja 15 miestä, ks. KrA Örlogsflottans räkenskaper 1656: 4: 2653.

⁶ Nya Aviser 2. 10. 1656 II Extract Viborg 19. 9. 1656; RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel neuvostolle 3. 10. 1656 Koivisto, liite: Wrangelin kirje Sperlingille purjehdusohjeineen; ks. *Jussi T. Lappalainen* SotAik 1969, s. 359.

⁷ Ks. ed. Wrangelin kirjettä, jossa myös ohjeet J. Danielssonille ja KrA AmKAB 1656: 1162 G. Wrangel 3. 10. 1656, liite B.

⁸ Ks. tuonnempana s. 179.

⁹ KrA AmKAB 1656: 1162 G. Wrangel 3. 10. 1656.

9.2.6. Venäläisten vetäytyminen Käkisalmen läänistä

Lewenhauptin lähtöä seuranneena päivänä 7.9. Käkisalmea piirittäneet joukot saivat vahvistukseksensa Petr Potemkinin 4.9. Pähkinälinnan luota lähettämät noin 400 miestä.¹ Apu ei saanut aikaan saartorenkkaan tiivistymistä, päin vastoin venäläiset tyhjensivät kokonaan virran eteläpuolen ja tuhosivat 15.9. siellä olleet linnakkeensa. Pohjoisrannalle sataman lähetyville he alkoivat rakentaa uutta linnaketta Norsniemelle. Puolustajat arvelivat, että linnakkeen tarkoitus oli estää laivaliikenne kaupunkiin.

Syyskuun 25. päivänä 1656 Käkisalmissa järjestettiin valehälytys, joka kahden tunnin ajan kiivaasti rummuttamalla ja lippuja kantamalla koetettiin saada mahdollisimman kuuluvaksi ja näkyväksi. Venäläiset tulkitsivat tämän Viipurista mikkelinpäiväksi odotetun apujoukon saapumiseksi – sen arveltiin pääseen kaupunkiin yöllä etelän puolelta. Ilmeisesti venäläiset olivat jo muutenkin kyllästyneet turhaan piiritykseen, sillä seuraavana yönä he polttivat pohjoispuolellakin olleet linnakkeensa kirkonmäellä ollutta lukuun ottamatta. Päälinnakkeen mukana paloi kuusi sinne teljettyä vankia. Samana yönä venäläiset vetäytyivät osittain maitse Kurkijoen kautta Sortavalan seudulle, osittain laivoilla suoraan Aunukseen. Viimeksi mainittu osasto kärsi myrskyssä pahoja tappioita. Käkisalmen luo palanneen Sergei Zelenijn Puškin lähetti Pähkinälinnan piirittäjien avuksi: todellisuudessa tämä aloitti Tiuralan pogostan talonpoikien ryöstämisen Tšelištševin kanssa, eikä Puškinin lähettämän osaston onnistunut vangita häntä.²

Puškin itse oli Sortavalaan vetäytyneiden joukossa. Nämä jäivät kaupunkiin kolmeksi viikoksi ja sieltä käsin järjestelmällisesti eri pitäjissä pieninä osastoina kierrellen kehottivat ja auttoivat ortodokseja pakenemaan Pohjoisläänistä Aunukseen. 18.10. saamansa määräyksen mukaan Puškin vetäytyi 20.10. miehiineen Aunukseen ja ryhmittyi sinne puolustukseen.³ Ilmeistä on, että huomattava ellei suurin osa niistä perheistä, jotka syksyyn 1657 mennessä pakenivat Pohjoisläänistä Venäjälle, lähti Puškinin joukkojen mukana jo syksyllä 1656. Erityinen suonenisku tuli Sortavalan, Kiteen ja Kurkijoen osalle, siis juuri niille pitäjille, jotka innokkaimmin olivat avustaneet venäläisiä.⁴ Jo ensimmäinen

¹ *Gadzjatskij* 1941, s. 257. G. ei mainitse apujoukon vahvuutta, joka tässä perustuu Pähkinälinnan piirittäjien arvioon, ks. RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11. 12. 1656, liite: Pähkinälinnan piiritysselostus FR 84. Muuten esitys tässä perustuu Käkisalmen piiritysselostukseen RA Krigshist. saml. XII: 1 FR 251.

² *Gadzjatskij* 1941, s. 257–259: G. mainitsee nimenomaan, että Aunukseen laivattiin Käkisalmen luona olleesta armeijasta runsaasti Pohjoisläänistä saatua materiaalia, mm. viljaa ja tervaa: tämä osoittaa, että Nya Aviser 18. 9. II Particular Käkisalme 3. 9. 1656 oleva tieto, että venäläisillä tuolloin olisi ollut vain kolmen viikon elintarvikkeet, ei pidä paikkaansa: lehdessä on yleensäkin runsaasti huhunluontoista tietoa selvästi todenperäisen rinnalla.

³ Ks. myös KrA KrKBB 1656: 1: 453 Sotavankikuulustelu Viipuri 8. 12. 1656.

⁴ RA Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 12. 11. 1657 Mäkrä FR 475; ks. *Jokipii II* 1960, s. 212–219. *Gadzjatskijn* 1941, s. 258 pakolaisuudelle antama sosiaalinen korostus on ilmei-

sotakesä pani näin alulle koko sodan Suomelle aiheuttaman ratkaisevimman muutoksen, Pohjoisläänin tyhjentymisen ortodoksiväestä.⁵

9.2.7. Pähkinälinnan piirityksen loppuvaiheet

Elokuu oli sekä piiritetyleille että piirittäjille Pähkinälinnassa tapauksetonta aikaa: piirittäjät olivat jakaneet voimansa ympäristöön. Maanantaina syyskuun 1. päivänä venäläiset yrittivät murtaa puolustajain vastarintahalun yhteislaukauksia ampuen ja ilmoittaen valloittaneensa Riian, Tarton ja näiden ympäristön linnakkeet. Puolustajat, joilla varastojen puolesta ei ollut minkäänäänköistä hätää, eivät vaivautuneet vastaamaan ollenkaan.¹

Sisukkaasti viidennen kerran Kirkkosaaren sillan rakentamista yrittäneet piirittäjät onnistuivat siinä 2.9. Saarelle toimitettiin neljän sylen mittaisia linoituskoreja linnakkeen muureja varten, ja venäläiset alkoivat kaivaa taisteluhautoja saarelle. Tähän linnakkeeseen ilmeisesti sijoitettiin ne tykit, jotka Potemkin sai Novgorodista.² Syyskuu kului piiritetyleiltä muuten pääasiassa venäläisten useitten joukkojen siirtojen seuraamisessa. Tilanteen rauhallisuudesta rohkaistuneina he 11.9. lähettivät kersantti Lars Krookin ja kaksi sotamiestä viemään kirjettä joko Narvaan tai Viipuriin ja kertomaan linnan tilasta. Sotamiehet joutuivat venäläisten partioiden sieppaamiksi, mutta kersantti Krook pääsi todella Lewenhauptin luo erittäin vaikean matkan jälkeen ja antoi hyvän selvityksen siitä, mitä Pähkinälinnassa tapahtui.³

Kun venäläisten joukot oli keskitetty takaisin Pähkinälinnan luo, Potemkinin suurimmaksi ongelmaksi tulivat hänen omat miehensä. Karkuruus oli varsin huomattavaa ja erityisesti Donin kasakkain karanneet harjoittivat julmuuksia erotuksesta kaikkia talonpoikia kohtaan.⁴ Mahdollisesti osittain tämän vuoksi ja selvästi varotoimeksi Lewenhauptin armeijaa vastaan Potemkin veti 25.9. joukkonsa hakulista noin 2,5 kilometrin päähän lähemmä Laatokkaa ja poltti sitä ennen Mustajoen sillan.

Yrittäessään neuvotteluilla 1.10. saada Graven antautumaan venäläiset saivat tältä lupauksiinsa kuuluisan ylpeän vastauksen, joka viittasi linnan nimeen:

sesti liioiteltu: käytännössä pakolaisuus koski sekä rikkaita että köyhiä, vrt. *Kuujo* 1970, s. 30, ja *Žerbin* 1956, s. 61–62, *Žerbin* korostaa ilmeisesti aivan oikein, että pääosa paosta tapahtui vuonna 1656.

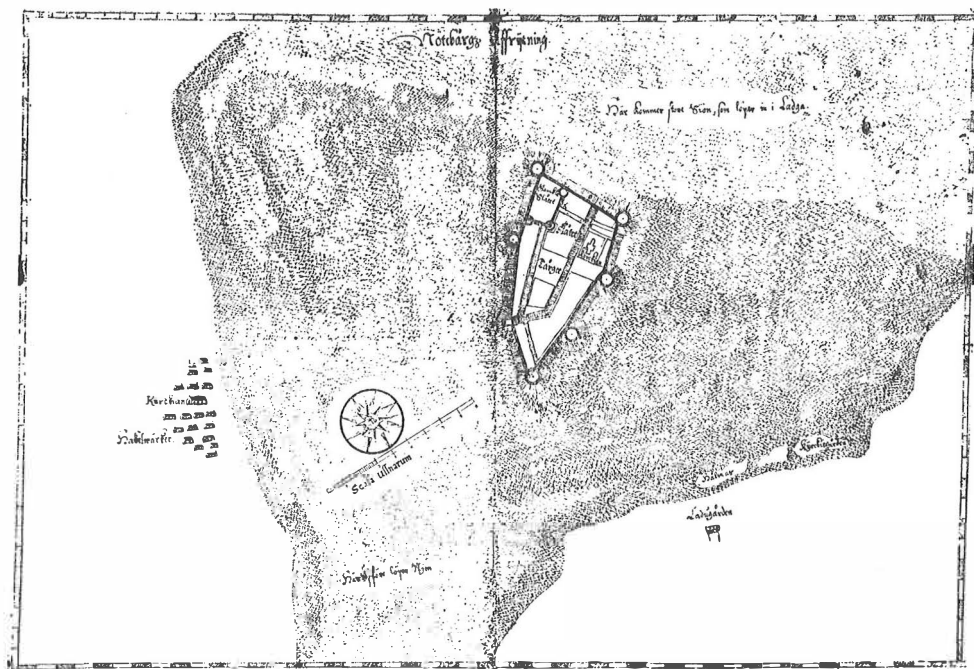
⁵ Ks. *Ignatius* 1865, s. 144; *Ignatius* korostaa tässä, että sota loi Suomen yhtenäisyyden.

¹ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11. 12. 1656 Narva, liite: Pähkinälinnan piiritysselostus. Tässä oleva esitys pohjautuu edelleen pääasiassa tähän selostukseen.

² *Gadzjatskij* 1941, s. 265.

³ Krookista ks. KrA MR 1656: 30: 19 Krook sai palkkioksi viisi riikintalaria. Ks. myös VA 9692: 1709.

⁴ RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 A. Koskull neuvostolle 20. 12. 1656, liite: Petr Potemkin P. A. Gurioville syyskuussa 1656 (7164), saatu kaatuneelta Guriovilta; ks. myös *Gadzjatskij* 1941, s. 267–268.

Kuva 5. Tässä 1600-luvun kartassa näkyy hyvin Pähkinälinnan edullinen sijainti ja saaret virran etelärannalla karjakartanon lähellä oikealla. Vasemmalla pohjoisrannalla on hakuli. Neva virtaa kartassa ylhäältä alas. VA Jäljennöksiä Ruotsin VA:n kartoista . . . Rulla 32:44:4.

»Omenoita ja päärynöitä annetaan, ei tällaista linnaa, jonka Kuninkaallinen Majesteetti on meille antanut vastattavaksi». ⁵ Lokakuu oli muuten jälleen melko tapaukseton piirityksen kannalta, mutta linnan komentaja Frans Grave kuoli kuumetautiin. Päällikkyyks jäi Johan Mårtensson Spigghille, ja Grave kehotti kuolinvuoteellaan upseereita puolustautumaan viimeiseen asti. ⁶

Potemkin sai 3.11. Novgorodista määräyksen lopettaa piirityksen. ⁷ Tätä ennen hän vielä kuitenkin yritti saada linnoituksen antautumaan. Marraskuun 5., 7. ja 9. päivinä venäläiset pyysivät neuvottelua ilmoitettuaan sitä ennen valloittaneensa Tarton, mistä todisteeksi he esittivät 26 lippua. Siitä huolimatta, että piiritetyt jo viiden kuukauden ajan olivat olleet ulkomaailmasta tietämättömiä, he kestivät tämänkin psykologisen painostuksen. Ilmeisesti he tulkitsivat, että antautumisvaatimukset olivat viime hetken yrityksiä. Vain viimeisellä kerralla neuvoteltiin, ja silloinkin Spiggh selväsanaisesti kieltäytyi antautumasta.

⁵ Vastaukseen ovat viitanneet mm. *Ignatius* 1865, s. 91; *Carlön* 1903, s. 80.

⁶ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn kuninkaalle 1. 12. 1656 Narva FR 84.

⁷ *Gadzjatskij* 1941, s. 267; *Gadzjatskij* 1945, s. 27.

Torstaina marraskuun 13. päivänä venäläiset viettivät kirkkojuhlaa, ja myös Kirkkosaaren miehittäjät menivät vuorotellen päämajaan jumalanpalvelukseen. Spiggh havaitsi tällöin, että saari ajoittain oli hyvin heikosti miehitetty. Hän määräsi yhden korpraalikunnan, siis noin 20 miestä ja muutamia tykkimiehiä vääpelin johdolla hyökkäämään Kirkkosaarelle. Miehet lähtivät kahdeksalla pienellä veneellä musketein, pertuskoin ja käsikranaatein varustettuina. Kaukaa hakulin vieritse kiertämällä miehet harhauttivat venäläiset luulemaan omiensa tulevan hakulista kirkkoon, ja vain neljä streltsiä avasi tulen maihinnousijoita kohti. Nämä vastasivat tuleen, ja tällöin yllättyneet venäläiset lähtivät pyrkimään sillalle ja manterelle. 43 miestä ehti turvaan, parikymmentä kaatui saarella ja sillalla. Sillan vahvat tuet ja lujat kaapelit kestivät repimisyrietykset siihen saakka, että Kaukoselän tornista tilannetta tarkkaillut Spiggh antoi rummuttaa varoituksen venäläisten tulosta. Tällöin osasto saaren kolme tykkiä tuhottuaan palasi yksi vanki mukanaan ja vain yhden lievästi haavoittuneen tappiain.

Alkaneet pakkaset tekivät piirityksen jatkamisen epävarmaksi: soiden ja jokien jäätyessä oli puolustajille odotettavissa apua. Kun jää alkoi linnan molemmin puolin kantaa, venäläiset polttivat hakulin puolella olleet leirinsä ja tyhjensivät hakulin puolen sunnuntaiaamuna 16.11. Tällöin Spiggh turvautui harhautukseen. Hän kävi kymmenen miehen kanssa muka koettelemassa jään kestävyyttä, ja iltapäivällä jumalanpalveluksen jälkeen marssitti koko miesjoukkonsa jälle Kirkkosaarta kohti, sillä aikaa kun rumpalipojat ja naiset miesten puvuissa seisovat piikkeineen hakulin puolella verhoista tehty lippu rivistön kärjessä. Miehet olivat kuitenkin huomaavinaan jään vielä liian heikoksi ja palasivat yhteislaukauksen ammuttuaan linnaan, josta vielä ammuttiin tykeillä yhteislaukaus.

Varmaa tietoa ei ole, nielivätkö venäläiset syötin. Paenneet suomalaiset talonpojat kertoivat myöhemmin, että venäläiset olisivat arvelleet Käkisalimesta tulleen apuvoimia yöllä vielä avointa Laatokkaa pitkin linnoitukseen ja että venäläiset olisivat piiskauttaneet hakulin puolen vartijat huolimattomuudesta. Joka tapauksessa venäläiset olivat jo lähdössä: viimeiset rakennelmansa Lopen puolelta he tuhosivat maanantaina 17.11., samoin ne lotjat, jotka olivat jäätyneet kiinni. Joukko ampumatarvikkeita ja muuta materiaalia jäi tuhoamatta.⁸ Potemkin siirtyi joukkoineen ensin noin 20 kilometrin päähän linnasta Lavaojan suuntaan ja järjesti pakolaisten siirtymisen Venäjälle. Marraskuun lopussa hän vei pääosan joukoistaan Laatokan kaupunkiin ja sieltä myöhemmin Novgorodiin.⁹

Piirityksen päättyessä Pähkinälinna oli varsin hyvässä kunnossa. Lähes 700 tynnyriä viljaa oli yhä proviantissa siitä huolimatta, että hakulin väkeä oli

⁸ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11. 12. 1656 Narva FR 84.

⁹ *Gadzjatskij* 1941, s. 268; *Gadzjatskij* 1945, s. 27.

asunut linnassa, ja tykkien ammusmäärässä oli tapahtunut vain muutaman sadan vähennys, eniten 6- ja 3-naulaisten kohdalla, ja ruutia oli kulunut vain runsas neljännes sodanedellisestä määrästä.¹⁰

9.3. ARVIOINTIA

Kiinnostavinta syyskesän 1656 sotatoimissa on se selvä eskaloituminen, joka tuolloin tapahtui Suomessa. Ratkaisevasti sotamarsalkka Lewenhauptin toiminnan vuoksi sota lakkasi olemasta sarja satunnaisten joukkojen kohtaamiskahakoita: suomalaisten puolelta se nyt muuttui selvästi todelliseksi säännönmukaiseksi sodaksi, ja syyskesällä 1656 luotu järjestelmä kesti jokseenkin sellaisenaan sodan loppuun asti. Kun vielä sodan kahtena ensimmäisenä kuukautena jokainen yksityinen pienikin osasto oli kullannarvoinen ja niiden vaiheita voi seurata varsin tarkkaan, niin syksystä 1656 lähtien oltiin ei sota yhtä miestä kaipaavassa tilanteessa: yksityinen osasto ja yksilö hävisi sotakoneistoon, josta sitä kaikesta tilinpidon tarkkuudesta huolimatta on vaikea jäljittää. Hallintomiehille sota lakkasi olemasta uutta. Tähän saakka pienistäkin joukkojen siirroista oli huolellisesti kerrottu Tukholmaan menneissä kirjeissä, nyt ne olivat rutiinia, joilla ei ollut syytä vaivata valtaneuvoksia.

Syyskesällä 1656 vakinainen kenttäarmeija ja Ruotsista saapunut apulainvasto pelkällä olemassaolollaan ja harkitulla sijoituksellaan edustivat ratkaisevaa voimatekijää. Kun armeijan ja laivaston taloudellinen pohja ja huolto olivat kokeneiden komentajain järjestelmiä, niiden toiminnan jatkuvuus ja tulosten pysyvyys oli taattu. Loppusyksyllä tilanne oli Suomen puolustajain valvonnassa pieniä Inkerin ja Salmin maakaistaleita lukuun ottamatta.

On korostettava sanoja 'pelkällä olemassaolollaan'. Sen enempiä kenttäarmeija kuin laivastokaan eivät tarvinneet tilanteen vakauttamiseksi käydä suuria uhreja vaativia taisteluita. Wrangelin laivaston *fleet in being* -luonne näkyy selvästi siitä, että venäläiset vetäytyivät sen tieltä Suomenlahden perukasta jo tiedusteluosastojen tulosta kuultuaan: Wrangelin laivojen maine kantoi paljon kauemmas kuin niiden tykit. Mutta laivastolla oli rajoituksensa. Se ei mahtanut mitään Nevanlinnan linnakkeelle, jonka tyhjentämiseen venäläiset ryhtyivät vasta kun tieto ylivoimaisista joukkojen keskityksistä Nevan alueelle tuli.

Sen jälkeen kun Lewenhaupt oli saanut armeijan kokoon, hän käytti sitä varsin tehokkaasti, piti siinä vain säännöllisiä joukkoja, liikkui niiden kanssa

¹⁰ RA Skr. till Rådet CXG G. A. Lewenhaupt 25. 11. 1656, liitteet: Pähkinälinnan tykistö 14. 11. 1656, proviantti jouluk. 1656. Tarkkoja lukuja ammusmäärän kulutuksesta ei sodanedellisten tietojen epävarmuuden vuoksi ole mahdollista antaa. Vrt. RA Landshöv. skr. Viborg vol. 1 A. Koskull 29. 11. 1656 Viipuri, jossa mainitaan Pähkinälinnan suolapulasta, mikä ei pitäne paikkaansa. Ks. RA Bielkesaml. E2360 linnoitusten inventaarien yhteenveto 1. 3. 1657.

paljon ja tunnusteli mahdollisuuksia. Kannaksen sotatoimet olivatkin elokuussa 1656 molemmin puolin taitavaa joukkojen liikehdintää, sillä myös Petr Potemkinin lähettämät Sila ja Aleksandr Potemkin esiintyivät aktiivisesti. Kumpikaan puoli ei silti tuntenut itseään riittävän ylivoimaiseksi ratkaisutais-
telua varten, vaan viisaasti säilytti voimansa ehjinä.

Petr Puškinin vaikeudet Käkisalmissa näyttävät olleen paljon suuremmat kuin Petr Potemkinin Pähkinälinnassa. Hän ei voimillaan kyennyt samanlaiseen aktiivisuuteen kuin viimeksimainittu, ja Savon tapahtumat, jotka kylläkin saivat Lewenhauptin hajoittamaan joukkojaan, edistyivät edelleen selvästi Puškinista riippumatta, Tšelištševin ja hänen alaiensa yksityisyrittäjänsä, joka tuotti ryöstösaalista mutta ei kestäviä operatiivisia tuloksia: sodan alun hajanaisuus säilyi tällä alueella kesäkauden loppuun saakka. Ilmeistä on, että keskitetysti johdettuina Aunuksesta tulleet joukot olisivat voineet aiheuttaa vielä paljon enemmän harmia erityisesti Viipurin suunnalla, joka nyt sai olla täysin rauhassa.

Suomen sisäiset puolustusjärjestelyt, Wrangelin laivasto ja Lewenhauptin kenttäarmeija muuttivat myös henkisen ilmapiirin täysin päinvastaiseksi entisestä. Suomen rannikoilla tunnettiin vaaran nyt väistyneen, ja Kannaksella hallitukselle uskollisina pysyneet talonpojat tunsivat nyt olevansa voittavalla puolella.

CARLON arvostelee Lewenhauptia siitä, ettei tämä asettunut osalla voimistaan Nevanlinnaan ja antanut osaa joukoistaan Hornille, että tämä olisi mahdollisimman suurin joukoin voinut lähteä auttamaan Tarttoa.¹ Arvostelu tuntuu epäoikeudenmukaiselta. Lewenhauptin ja Wrangelin toiminnassa näkyy koko ajan nimenomaan periaate pitää joukot koossa. Jos ne nyt olisi CARLONin esittämällä tavalla hajoitettu, ei Suomen rajalle olisi enää jäänyt sellaista olemassaolevaa voimaa, joka olisi pystynyt hallitsemaan tilanteen, semminkään, jos ne olisi sijoitettu Suomesta aivan liian kauaksi, Nevanlinnaan. Raudun leiristä käsin taas koko Kannas oli valvottavissa. Elokuun tapahtumien aikana Potemkinit olivat osoittautuneet erittäin korkeatasoisiksi vastustajiksi, joilla oli mielikuvitusta ja jotka osasivat käyttää tilannetta ja maastoa hyväkseen. Pähkinälinnan piirittäjille olisi Nevanlinnan taa jäävä pitkä tyhjä selusta ollut varsin houkutteleva kohde.

On edelleen muistettava, että jos vasta kootut joukot olisi lähetetty omilta rajoilta pois, olisi toimittu suomalaisten mielipiteitä vastaan, eikä vain rahvaan vaan korkeiden virkamiestenkin mielipiteitä, nämähän olivat itse tunteneet paineen aikana, jolloin oma maa oli vaarassa ja joukot taistelivat merten takana. Ja lopulta on todettava, että jo teknisesti olisi joukkojen lähettäminen omalta tukialueelta lisävoimiin valmistautumattoman ja osittain tuhotun Inkerin läpi

¹ *Carlön* 1903, s. 69–71.

ollut talven alla uhkayritys. Lewenhaupt teki ilmeisen perustellun ratkaisun pitäessään joukot koossa Kannaksella Savoon lähetettyä ratsuväki- ja rakuunaosastoa lukuun ottamatta: jo tämäkin hajoitus näyttää harmittaneen Lewenhauptia.²

Se, miksi Nevalle syyskuussa kokoontunut suuri voimaryhmittymä ei ryhtynyt laajempiin sotatoimiin, ei täysin ole selvinyt. Ilmeistä kuitenkin on, että ainoa ajateltavissa oleva kohde olisi ollut Pähkinälinna, jonka suunnalla taas marssi- ja huoltovaikeudet olisivat syksyn ja kelirikon lähestyessä olleet suuret. Lisäksi Pähkinälinnasta tullut lähetti oli kertonut, ettei piiritetyillä ollut hätää. Mikäli avustustoimenpiteitä suunniteltiin, ne ilmeisesti harkittiin siirrettäviksi maan ja vesien jäätyneen taa.

Käkisalmen ja Pähkinälinnan turhat piiritykset sekä turhat hyökkäykset venäläisten Käkisalmen ja Inkeren luo rakentamien linnakkeitten kimppuun osoittivat kiinteiden laitteiden merkityksen. Ilman asianmukaista kalustoa oli mahdotonta ylivoimallakaan saada linnoituslaitteita väkivalloin haltuun. Venäläisetkin joutuivat tyhjentämään yhden linnakkeensa ilmeisesti ainoastaan siksi, ettei sen taistelua ollut mahdollista tukea muista linnakkeista. Kaksi muuta linnaketta kesti tykkitulenkin horjumatta. Suomen puolustusta alettiinkin syksyllä 1656 vahvistaa juuri linnakkeilla.

Kiinnostavaa on myös todeta, että sekä Käkisalmen että Pähkinälinnan piiritetyt järjestivät hieman samantapaisen harhautuksen piirityksen lopussa. Molempien harhautusten lähtötilanne oli täysin sama: saartorengas oli jo höltynyt ja oli ainakin mahdollisuus uskotella apuvoimia tulleen, mikä jatkuvan vartioinnin aikana olisi ollut hukkatyötä. Sotilaalliset traditiot ovat sitkeitä ja yleismaailmallisia. Normaali piiritettyjen käyttäytymiskaava epäilemättä vaati tällaisessa tilanteessa harhautuksen yrittämistä, uskottiinpa siihen tai ei. Ainaakin se toi vaihtelua ja pientä huumorimieltä pitkäpiimäiseen tapauksettomuuteen kyllästyneille piiritetyille.

9.4. TALVI 1656–1657 (KARTAT 8 JA 9)

9.4.1. *Venäläisten puolustusryhmittymä*

Aunukseen palattuaan Petr Puškin alkoi heti rakennuttaa kolmea linnaketta. Kaksi niistä tuli aivan Käkisalmen läänin ja Aunuksen rajalle, ilmeisesti Rajakontuun ja Tulemajärvelle ja yksi Aunuksenjoen suuhun. Jokaiseen näistä piti sijoittaa komppania sotaväkeä sekä tarpeen mukaan paikallista väestöä. Näiden lisäksi Äänisen seudun rahvas, jota Aunuksesta käsin oli mahdotonta suo-

RA Skr. till KM CXG G. A. Lewenhaupt 22. 9. 1656 Nevanlinna.

12 Kaarle X Kustaan ...

jata, rakensi omatoimisesti ja armeijasta karanneitten avulla linnakkeet Äänisen pohjoispuolelle Tulvojalle ja Sunkuun. Viimeksimainituista tulikin lähinnä pakopaikka yhä useammille Aunuksen armeijasta paenneille miehille.¹

Puškinin ongelmat olivat tähän aikaan varsin suuret. Hänen mukanaan Aunuksen tullut pakolaismäärä aiheutti huolto-ongelmia, sen mukana oli tullut myös rettelöivää ainesta ja lopulta Puškin pelkäsi tietojen vuotavan pakolaisten kautta rajan taa. Vetäytymisen aikana saadulta vangilta oli Suomen joukkojen vahvuus kuultu liioiteltuna – ja samaan aikaan Puškinilta itseltään jo vetäytymismatkalla hajonneet joukot jatkuvasti karkailivat. Joulukuun lopussa hänellä oli enää 370 varsinaista sotilasta Aunuksessa, 30 Rajakonnussa ja Aunuksen suulla ja 40 Tulemajärvellä,¹ siis yhteensä noin 500 vakinaiisiin joukkoihin kuuluvaa, kaikki pelkkää jalkaväkeä. Näillä joukoilla Puškin joutui tammikuussa ottamaan vastaan Erik Krusen hyökkäyksen.²

Tilanne oli näin kääntynyt täysin päinvastaiseksi kesällisestä. Krusen tammikuun hyökkäys herätti Moskovan, josta Novgorodin vojevoda sai määräyksen vahvistaa Aunuksen puolustusta. I. A. Golitsyn määräsi Aunuksen Aleksandr Potemkinin, joka sai mukaansa varsin kirjavan joukon miehiä, yhteensä 730. Nämä viettivät sydäntalven Aunuksessa ja siirtyivät maaliskuun alkuun mennessä Lavaan³. Joukkojen sijoitus Aunuksessa noudatti täten jokseenkin tarkasti rauhanaikaista ryhmitystä.

Sama oli tilanne myös Inkerin itärajan takana, jossa Vatjan viidenneksen joukot koottiin kahteen paikkaan, Inkerin etelärajalle Tesovskin kylään, jossa oli ruhtinas Bogdan Grigorjevitš Jeletskijn päämaja, sekä Laatokkaan, jossa majailleita joukkoja komensi Boris Dementjev Tušin alaisinaan Karjalan puolen miehet. Tušinin komentopaikkana oli Lavan linna. Joukkojen, joiden vahvuudesta ei ole tietoa, pääosan muodostivat aateliset ja pajarinlapset, siis vanhamuotoinen nostoväki.⁴

Venäläiset kokosivat myös pohjoisemmaksi joukkoja, sillä Kuolassa sodan alusta lähtien olleen joukon lisäksi Rokonvaaran ja Selkin välille koottiin Kajaaniin saadun tiedon mukaan 800 venäläistä.⁵ Näiden joukkojen – joiden suuruutta jälleen epäilemättä on yliarvioitu – sijoitukset sopivat erinomaisesti viisikolmattavuotisen Venäjän-sodan perinteisiin.⁶

Kaikki venäläisten joukot, ennen kaikkea Inkerin rajalla olleet, pidettiin talven aikana työssä linnoituksia korjaamassa ja vartiopalvelusta suorittamassa, puhumattakaan jatkuvasta tiedustelutoiminnasta.⁷ Venäläisten varovaisuutta

¹ *Gadzjatskij* 1941, s. 259–261.

² Ks. tuonnempana s. 185.

³ *Gadzjatskij* 1941, s. 262–263 ja 272.

⁴ *Gadzjatskij* 1941, s. 268 ja 272; *Gadzjatskij* 1945, s. 27–28.

⁵ RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 11. 11. 1656 Kajaani FR 212.

⁶ Ks. esim. *Tawaststjerna II* 1929, s. 259–298.

⁷ *Gadzjatskij* 1945, s. 27–28.

osoittaa, että he sekä Käkisalmen läänin että Inkerin rajalta siirsivät ortodoksisuuden kauemmas sisämaahan: raja jäi ei kenenkään -maaksi, jota vain etuvartiot suojelivat.⁸

9.4.2. *Suomalaisten puolustusryhmitys Laatokan suunnalla*

Varhainen talven lähestyminen pakotti laivaston aloittamaan syksyn puolustusjärjestelmän purkamisen jo lokakuun puolessavälissä. Retusaareen ja Koivistoon jääneet alukset palasivat Viipuriin 22.10. kahta kiinnijäätyntä lukuun ottamatta. Wrangel lähti heti tämän jälkeen kohti Tukholmaa Jägarenilla mukanaan 13 päällystöön kuuluvaa ja 147 ruotsalaista laivamiestä ja sotilasta. Menessään hän tarkasti saaristoon rakennetut linnakkeet ja antoi ohjeita laivamiespitäjille.¹

Muu laivasto, Näktergalen, Prinsen, parkassi, jahti ja 17 lotjaa, jäivät talvisatamaan Viipuriin, jossa niitä vartioi kapteeni Petter Holländer Ridderin johtama osasto. Siihen kuului 11 päällystöön laskettavaa miestä, kaksi timperiä ja 24 miestä, jotka viimeksi mainitut olivat kaikki Pohja-Suomen pyssymieskompaniasta.²

Miksi laivoja ei sitten pidetty alkuperäisellä operatioalueella läpi talven? Tällöinhän ne olisivat varmasti olleet heti Nevan luotua jäänsä valmiina siirrettäviksi Laatokalle. Syy on selvä: laivastoa suojaamaan olisi pitänyt osoittaa maavoimia niin paljon, että niiden majoittaminen ja huoltaminen olisi tuottanut vaikeuksia, puhumattakaan siitä, että Suomen kokonaispuolustuksen kannalta ne olisivat olleet aivan mielettömästi sijoitetut. Talvella tehottoman laivaston ainoa oikea paikka oli riittävästi selustassa oleva turvallinen hyvä satama.

Lewenhaupt palasi Viipurista Raudun leiriin marraskuun puolenvälin jälkeen parhaiksi kuullakseen Pähkinälinnan piirityksen loppumisesta. Hän toimitutti linnaan heti 30 lisämiestä ja lähetti sinne saattueessa 300 tynnyriä viljaa ja 20 tynnyriä suolaa.³ Kuumetautiin sairastunut Lewenhaupt piti nyt mahdollisena vetäytymisen aloittamisen. Hän lähetti vielä majuri Johan Bäckin 200-miehisine aatelislippueineen tutkimaan huoltomahdollisuuksia Pähkinälinnan taa ja everstiluutnantti Erik Pistolhielmin osastoinen Inkerin eteläosiin.

⁸ RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 A. Koskull kuninkaalle 20. 12. 1656 Viipuri FR 59.

¹ RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel neuvostolle 18. 10. 1656 Viipuri; KrA AmKAB 1656: 1197 G. Wrangel 25. 10. 1656 Viipuri; VA 7965: 1464; KrA KrKR 1656: 750 kamarille 6. 12. 1656.

² RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel neuvostolle 18. 10. 1656 Viipuri. KrA Örlogsflottans räkenskaper 1656: 4: 2546.

³ RA Skr. till Rådet CXG G. A. Lewenhaupt 25. 11. 1656 Rautu; Landshövd. skr. Viborg vol. 1 A. Koskull kuninkaalle 17. 1. 1657 Viipuri FR 59; Kammarkoll. ank.brev. 153: 1 E. A. Rosendal 2. 10. ja 26. 11. 1656 Mäkrälä FR 603.

Sairasvuoteellaan hän saneli kenraalimajuri Erik Kruselle ohjeet joukkojen sijoittamisesta.⁴

Heikoimmin vaatettu Viipurin ratsurykmentti oli päästettävä kotiseudulle kuitenkin niin, että komppaniat olisivat koossa mahdollista yleishälytystä varten. Viisikymmentä ratsukkoa tästä rykmentistä oli kuitenkin jätettävä etuvartioksi Rautuun sitten kun Pistolhielm palaisi Inkeristä. Kotiuttaminen toteutettiin kuitenkin ilmeisesti vain lyhyeksi sydäntalven ajaksi, ja rahvas muonitti talvehtijat.⁵

Kaikki muut osastot, Burmeisterin rykmentti, kaksikomppaniainen aatelislippue, Boijen ratsumiehet sekä rakuunat ja kentällä ollut jalkaväki oli jo Lewenhauptin suunnitelman mukaan sijoitettava Käkisalmen pohjoislääniin Kurkijoen seudulle, jossa Krusen oman päämajan piti sijaita. Osastot oli majoitettava ympäristön pogostoihin Tiuralaa lukuun ottamatta, se näet varattiin rehun hankintaan hätätilannetta silmällä pitäen. Tykistö oli ohikulkiessa jätettävä kokonaisuudessaan Käkisalmeen, mutta kaikki ampumatarvikkeet ja vetohevoset oli otettava päämajan luo. Tärkeää oli, että kaikki rakuunat ja jalkamiehet oli opetettava hiihtämään. Huhtikuun keskivaiheilla koko armeijan oli oltava valmiina marssille. Tämän lisäksi suunnitelmassa annettiin eräitä yksityiskohtaisia huoltoa koskevia ohjeita.

Suunnitelma jäi Lewenhauptin viimeiseksi toimenpiteeksi, sillä 29.11. hän kuoli 11 päivää sairastettuaan Raudun leirissä, ja suunnitelman toteuttaminen jäi Krusen huoleksi. Sijoitusmarssi uutta ryhmitystä varten alkoi heti.⁶

Etäisimmät osastot työnnettiin nyt Sortavalaan, jonne majoittuivat majuri Erik Boijen kolme ratsuväkikomppaniaa ja kolme Rosenin (ent. Berndesin) rykmentin heikkoa rakuunakomppaniaa. Päävoimat hajoitettiin majoitukseen Kurkijoen välittömään läheisyyteen niihin taloihin ja saunoihin, jotka olivat säästyneet sotatoimilta.⁷

Lewenhauptin arvion mukaan joukkoja oli marraskuun lopussa kentällä käytettävissä kaikkiaan noin 1 690 ratsumiestä, 360 rakuunaa ja 180 jalkaväkimestä eli yhteensä noin 2 230 miestä. Sijoitussuunnitelman mukaan näistä tuli Käkisalmen pohjoislääniin noin 950 ratsumiestä, ainakin noin 200 rakuunaa ja 180 jalkaväkimestä eli yhteensä noin 1 330. Vaikka Lewenhauptin arvio on teoreettinen eikä ota huomioon joukkojen palveluskelpoisuutta,⁸ se kuitenkin

⁴ RA Skr. till Rådet CXG G. A. Lewenhaupt 25. 11. 1656 Rautu: esitys suunnitelmasta perustuu tähän kirjeeseen, ellei toisin mainita.

⁵ Vrt. RA Skr. till Rådet CXG E. Kruse 6. 12. 1656 Viipuri ja De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 14. 3. 1657 Viipuri, liite: Krusen kirje 12. 3. 1657. VA 8622: 1333.

⁶ RA Skr. till Rådet CXG E. Kruse 6. 12. 1656 Viipuri. Lewenhauptin ruumista säilytettiin Viipurissa ja seuraavana keväänä se kuljetettiin Turkuun maitse ja laivattiin sieltä Tukholmaan, ks. *Durchman* 1929, s. 118 ja KrA Artilleridep. G III b Åbo 1657–1663 fol. 1.

⁷ RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 14. 3. ja 21. 3. 1657 Viipuri, liite: E. Krusen kirje 12. 3. 1657. VA 8622: 1114.

⁸ Ks. LIITE 3, lähdekritiikki. Luvut mainitsee myös *Nordmann* FT 25 1888, s. 51.

osoittaa, että talvelle lähdetessä tilanne oli täysin toinen kuin sodan alussa: ensimmäisen sotakesän ja -syksyn aikana armeija oli luotu lähes tyhjästä suomalaisten ponnistuksilla.

Huomiota herättää se, että Lewenhauptin suunnitelmassa erityisesti Pohjoislääni oli keskeisessä asemassa. Selvänä syynä tähän on se, että Aunukseen jääneellä vihollisjoukolla oli huomattavasti lyhyempi tie Suomen Karjalaan jopa Savoan kuin Laatokassa olleilla Potemkinin joukoilla Inkerin itäosien ja lähes tyhjän Kannaksen kautta. Joukkojen sijoittamisella Pohjoislääniin haluttiin nimenomaan estää venäläisten pääsy Savoan.⁹ Kun päämajaksi valittiin rajalta suhteellisen etäällä oleva Kurkijoki, tämä johtui paitsi alueen hyvistä huolto- mahdollisuuksista, ilmeisesti myös siitä, että pääpuolustus suunnan lisäksi oli mahdollista siirtää osa joukoista nopeasti myös Kannakselle. Kokonaisuutena Lewenhauptin suunnitelma oli varsin keskitetty, mihin pakottivat toisaalta joukkojen pienuus ja toisaalta armeijan huollon vaatimukset.

Myös Sisä-Suomessa varustauduttiin: vielä Hämeen ja Savon rajalla vartioivat Hämeen talonpojat omalla kustannuksellaan kulkureittejä, erityisesti Raualammin suunnalla, jossa eniten vesistöjä pitkin kulkevia talviteitä johti idästä länteen.¹⁰

9.4.3. Suomen itäraja ja Pohjanmaa

Kajaanin vapaaherrakunta ja Pohjanmaa ovat mielenkiintoinen vertailukohde arvioitaessa talven tulon vaikutusta puolustusjärjestelmään. Kajaanin vapaaherrakunnan rajoilla lumi ja jää eivät mitenkään ratkaisevasti muuttaneet liikenneteiden suuntia. Mitään suurta muutosta ei tarvinnut suorittaa. Tämä johtui osaltaan myös siitä, että Kajaanin vapaaherrakunta nojasi etelässä Käksälmen pohjoislääniin, jonka Krusen joukot hyvin varmistivat, pohjoisessa taas Kuusamon vaikeakulkuisiin erämaihin.

Vapaaherrakunta varmistettiin talvella 1657 neljällä vartiopaikalla. Pieliseen sijoitettiin luutnantti Markus Yrjänänpoika 25 rakuunan ja 40 talonpojan kanssa, Sotkamossa oli neljä rakuunaa ja 40 talonpoikaa, Ristijärvellä luutnantti, rakuuna ja 30 talonpoikaa ja linnassa varusväkenä 38 rakuunaa, 22 jalkamiestä ja 70 talonpoikaa.¹ Talonpoikien osuutta oli siis tuntuvasti vähennetty kesällisestä.

Viimeistään kevättalvella valmistuivat ainakin jonkinlaiseen kuntoon Bra-

⁹ RA Kammarkoll.ank.brev. 153:1 E. A. Rosendal 26. 11. 1656 Mäkrälä FR 603.

¹⁰ Nya Aviser 22. 1. 1657 II Åbo 8. 1. 1657; Turun kirje ilmoittaa vartioiden yhteisvahuudeksi peräti 3 000–4 000 talonpoikaa: tämä lienee kuitenkin nostoväen kokonaismäärä; vartiointista ks. myös Nya handlingar 21, E. J. Creutzin maaherrankertomus, s. 472; vartiostoista myös VA 7965:1582. *Jussi T. Lappalainen* 1972, s. 92.

¹ RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 11. 11. 1656 Kajaani FR 212.

hean ja Nurmeksen linnakkeet, jotka noudattivat tavanomaista hirsilinnakkeen tyyliä. Erämaalinnakkeiksi ne olivat varsin kookkaita, sillä molempien seinämän korkeus oli noin 4,5 metriä, ja kaupungin viereisellä kukkulalla sijainnut Brahean linnake oli kooltaan noin 75 × 54 m, ja luultavasti Kuokkastensalmen Linnansaaressa tai Valtimon Kastellinkankaalla sijainnut Nurmeksen linnake peräti 75 × 68 m.³ Linnakkeitten sisällä olivat asuin- ja taloushuoneistot ja niiden nurkissa olivat ampumatornit. Ainakin Lieksan linnakkeen inventaarissa oli myöhemmin kaksi vanhaa 6-naulaista tykkiä, mutta niiden toimitusajasta linnakkeeseen ei ole tietoa.³

Perä-Pohjolan selkoset sen sijaan muuttuivat talvella varsin siedettäväksi reiteiksi. Tämä johti siihen, että Pohjanmaan tärkeimmäksi vartioitavaksi suunnaksi tuli pohjoinen aikaisemman itäisen suunnan asemesta. Johan Graan piti nimenomaan todennäköisimpänä hyökkäystä Venäjän Kemistä suoraan Tornion ja Kemien Lappiin ja sieltä etelään. Tämän vuoksi saamelaiden mielialoille pantiin suuri paino: toisaalta oli estettävä venäläisten yritykset saada saamelaiset puolelleen, toisaalta oli saatava nämä tarkkailemaan venäläisten mahdollisia liikkeitä ja ilmoittamaan niistä edelleen.⁴ Tornion ja Kemien lapinvouti Anders Tärfastinpoika saikin saamea täydelleen hallitsevana saamelaiset mukaansa paitsi tiedustelutoimintaan myös kuljettamaan talven aikana poroilla ampumatarvikkeita ja muonaa. Itse sukuperältään saamelaisena Graan katsoi lappalaisten, 'tuon barbaarisen kansan,' myötämielisyyden tärkeäksi ja piti tämän vuoksi tiukasti kiinni siitä, että sai pitää Anders Tärfastinpojan palveluksessaan, kun tämä aiottiin siirtää muihin tehtäviin.⁵

Kesällinen vartiopaikkaverkko purettiin ja järjestettiin uudelleen. Säännölliset joukot sijoitettiin Oulun lisäksi niin, että pääsuunnassa, pohjoisessa, olivat yhden korpraalikunnan muodostamat – siis noin 20 . . . 25 miehen – osastot Torniossa, Kemissä ja Iissä. Suomen järviolueen kautta tulevaa hyökkäystä vastaan varustettiin Pohjanlahden rannikko sijoittamalla korpraalikunnat Ouluun, Liminkaan, Saloon, Pyhäjoelle, Kalajoelle, Pietarsaareen ja Lapualle, mahdollisesti myös Lohtajalle.⁶ Everstiluutnantti Drakenstierna, joka syyskesällä oli tullut puolustusta johtamaan, piti yllä jatkuvaa tiedustelutoimintaa.⁷

Drakenstiernan omana suunnitelmana oli työntää puolustus kauaksi Käkisalmen lääniin saakka ja hän jo valmistautui lähtemään liikkeelle tykkeineen.

² RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 29. 3. 1657; *Saloheimo ym.* 1954, s. 204; *Jokipii II* 1960, s. 99.

³ *Nevalainen HArk* 25 1915, s. 22.

⁴ RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 7. 1. 1657 Tornio FR 72.

⁵ RA Kammarkoll.ank.brev 156: 359 J. Graan 23. 12. 1656 Uumaja FR 603. Ks. vielä 162: 81 J. Graan 25. 1. 1659 Uumaja FR 604.

⁶ RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 7. 1. 1657 Tornio FR 72, vrt. KrA KrKBB 1657: 2: 681 M. Drakenstierna 15. 1. 1657 Oulu.

⁷ RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 29. 10. 1656 Uumaja ja 7. 1. 1656 Tornio FR 72.

Aikeen ehkäisivät kuitenkin rajan talonpojat, jotka pyysivät häntä luopumaan suunnitelmasta, koska rahvas rajan molemmin puolin oli tehnyt rajarauhan toistensa kanssa, eivätkä suomalaiset halunneet epäilysten syntyvän rajantakaisissa. Lisäksi he korostivat aivan oikein, että joukkojen siirtäminen Liperiin, jonne Drakenstierna oli aikonut, saattaisi houkuttaa venäläiset Vienan Kemiä Pohjanmaalle. Jos Drakenstiernan välttämättä piti hyökätä, oli talonpoikain mielestä ainoa oikea suunta juuri Vienan Kemi, mutta kun he kieltäytyivät elättämästä Drakenstiernan noin 400 miehen osastoa matkan aikana, viimeksimainittu ymmällään tiedusteli sotakollegiolta, mitä pitäisi tehdä, ja ennen kieltävän vastauksen tuloa tilaisuus joka tapauksessa jo oli ohi.⁸

Puolustus jäi täten verraten takapainoiseksi, mikä kuitenkin asutuksen sijoittumisen kannalta oli ymmärrettävää: pieni parinsadan miehen joukko oli Oulussa, pääosa jalkaväestä oli majoitettuna pitäjiiin ja kaupunkeihin,⁹ ja vartiossaolleiden korpraalikuntien tehtävänä oli lähinnä toimia muodostettavien talonpoikaisosastojen ytimenä kotiseudun puolustamisessa. Tätä varten rahvas edelleen oli valmiudessa aseineen. Jämtlannista pienen miehistötäydennyksen Pohjanmaalle tuonut kapteeni Eskil Trälod harjoitti Oulun porvareita. Lisäksi jokaiseen pitäjään oli varattu muutama sata paria suksia.¹⁰

Pohjanmaan ongelmana oli talvella 1656–1657 edelleen väestön vastahakoisuus sotaväen majoitusta kohtaan. Tämä sai lisäyllykettä siitä, että sotakollegion lähettämän everstiluuutnantti Matias Drakenstiernan lisäksi Pohjanmaalle ilmestyi Lewenhauptin sinne komentama everstiluuutnantti Samuel Willman, joka pitkään oli mm. vaasalaisten harmina ja huollettavana. Tällöin Pohjanmaalla oli jo upseerit kahta skvadroonaa varten, näistä osalla vielä vaimot ja lapset mukanaan. Tämän lisäksi vielä muut väenkokoojat vaativat itselleen kyyditystä ja majoitusta. Sotakollegio ratkaisi kiusalliseksi muodostuneen kysymyksen lopulta niin, että suomea osannut Willman sai jäädä ja Drakenstiernalle annettiin määräys siirtyä Länsipohjaan.¹¹

⁸ KrA KrKBB 1657: 2 : 681 M. Drakenstierna 15. 1. 1657 Oulu; KrA KrKR 1657: 53 M. Drakenstiernalle 20. 2. 1657; vrt. RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 10. 11. 1656 Kajaani FR 214.

⁹ Ks. myös *Virkkunen* 1953, s. 342, Oulun kaupungin saatavaluettelo ja RA Rydboholmssaml. E7451 H. Corte P. Brahelle 2. 5. 1657 Tukholma.

¹⁰ RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 29. 10. 1656 Uumaja ja 7. 1. 1657 Tornio FR 72; Trälodista ks. myös KrA KrKBB 1657: 2: 681 M. Drakenstierna 15. 1. 1657 Oulu ja *Virkkunen* 1953, s. 340.

¹¹ Ks. RA Oxenstiernska saml. E1174 B. Höök G. B. Oxenstiernalle 27. 12. 1656; KrA KrKBB 1656: 1: 463 G. A. Lewenhauptin avoin kirje pohjalaisille marrask. 1656; KrKR 1657: 31 Nils Bäätille 10. 1. 1657. Kiistoista ks. myös RA Kammarkoll. ank. brev 156: 314 J. Graan ei päiv. (1657) ja VA rr 10: 153 Mustasaari 3.–6. 2. 1657, v 1 Vaasa 10. 1. 1657; *Luukko* 1945, s. 502.

9.4.4. Talven 1656–1657 sotatoimet

Joukkojen uudelleenryhmitäytymisen ollessa vielä alussa tapahtui kaksi vähäistä kahakkaa, joista saadut vangit ja kirjeet antoivat varsin arvokkaita tietoja.

Everstiluutnantti Erik Pistolhielmin 300 miehen ratsuväkiosasto eteni joulukuun alussa Inkeren pogostan kautta Venäjän rajalle. Osasto kohtasi venäläisen rajavartioston lähettämän 48 miehen tiedusteluosaston, löi sen hajalle ja löysi sen kaatuneelta päälliköltä pajari Pavel Afanasievitš Guriovilta joukon kirjeitä, jotka mm. paljastivat yksityiskohtia venäläisten tiedustelusta ja pakolaisten vastaanottamisesta. Pistolhielm jatkoi retkeä noin kuuden kilometrin päähän Venäjän puolelle Iljnskin pogostassa olleeseen Kostyjeen ja poltti siellä kahden pajarin hovit. Kahakassa otettu vanki streltsi Dementi Lazarev kertoi Viipurissa varsin avomielisesti ja totuudenmukaisesti Potemkinin vaikeuksista ja epäili vahvasti tämän mahdollisuuksia hyökätä talven aikana.¹

Samanaikaisesti venäläinen sissijoukko toimi streltsi Semen Ignatjevits Šäkin johdolla Suistamalla keräämässä viljaa Aunukseen. Noin 40 miehen osasto joutui Boijen miesten yllättämäksi Ruokojärvellä. Sen yhdeksästä streltsistä vain yksi pääsi pakoon, ja Boijen miehet polttivat koko kylän. Šäkki itse kertoi Viipurissa toimeenpannussa kuulustelussa yksityiskohtaisesti Aunuksen tilanteesta ja hänkin piti venäläisten hyökkäystä hyvin epätodennäköisenä. Šäkin – venäläiseltä nimeltään Tšahkei – vangiksi joutuminen aiheutti Aunuksessa melkoisen pakokauhun sotilaiden ja kaupunkilaisten keskuudessa, koska suomalaisten uskottiin hyökkäävän kaupunkiin ensi tilassa.²

Joulukuun 20. päivänä Aunukseen tuli virheellinen tieto siitä, että hyökkäys oli jo alkanut. Puškin lähetti rajan taa noin 500 jalkamiehen osaston, jota johti everstiluutnantti Hindrich Hultz. Majuri Boijen etuvartio-osastot joutuivat lauantaina kolmantena joulupäivänä 27.12.1656 Hultzin kanssa taisteluun Salmiin ja Sortavalan välillä: mitään ratkaisua ei tullut, molemmat puolet menettivät kaatuneita ja vankeja ja venäläiset vetäytyivät Aunukseen. Saamiltaan seitsemältä vangilta venäläiset nyt vuorostaan saivat erittäin tarkat tiedot Suomen joukkojen keskittämisestä Kurkijoelle.³

Kenraalimajuri Erik Krusella oli jo Šäkin kuulustelusta lähtien ollut aikomus hyökätä Aunukseen. Hultzin hyökkäys oli ilmeisesti saanut hänet kokoa-

¹ RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 A. Koskull neuvostolle 20. 12. 1656 Viipuri FR 59; RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 11. 12. 1656 Narva, liite: Erik Pistolhielmin kirje 5. 12. 1656 Inkeri FR 84; Lazarevin kuulustelusta ks. mm. KrA KrKBB 1656: 1: 457. Tapahtumista mainitsee jo *Pufendorf* 1696, s. 181; *Nordmann* FT 25 1888, s. 52.

² KrA KrKBB 1656: 1: 453 Šäkin kuulustelu 8. 12. 1656; 'Tšahkeista' ks. *Gadzjatskij* 1941, s. 260–261.

³ RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 A. Koskull kuninkaalle ja neuvostolle 3. 1. 1657 Viipuri FR 59; *Nya Aviser* 9.1.1657 II Extract Nyslott 4.1.1657 22. 1. 1657 Åbo 7. 1. 1657 ja 8. 1. 1657; *Kuujo* 1963, s. 71; *Gadzjatskij*, 1941 s. 261. Olavinlinnan kirjeessä 4. 1. mainitaan suomalaisten johtajaksi majuri Burghausen: mahdollisesti hän oli rakuunain komentajana.

maan joukkonsa,⁴ ja hän käytti tätä hyväkseen. Maanantaina tammikuun 5. päivänä hänen etujoukkonsa kiersi Semen Säkin opastuksella Rajakonnun ja kävi vartioston kimppuun selustasta, jolloin vain yksi mies pääsi karkuun. Hänenkään GADZJATSKIJ ei mainitse päässeen Aunukseen, vaikka Kruse näin uskoi. Kruse eteni kuitenkin noin 2,5 kilometrin päähän Aunuksen linnoituksesta, mutta totesi Puškinin joukkojen olevan koolla. Huonosti varustettuine ja väsyneine miehineen Kruse piti parempana vetäytyä takaisin Pohjoislääniin. Retken aikana hän oli poltattanut joukoillaan kaiken eteensä osuneen. Aina-kin kuusi – Krusen oman laskun mukaan peräti 11 – kirkkoa, 66 kylää, joissa oli yhteensä 304 taloa, sekä 24 isoa ja 34 pientä lotjaa poltettiin. Lisäksi Krusen joukot surmasivat kiinnisaadun väestön ikään ja sukupuoleen katsomatta ja tuhosivat karjan, jota pakkasella ei rehun puutteen vuoksi voitu kuljettaa mukana. Krusen retki oli ensimmäinen Suomesta Venäjälle sodan aikana suuntautunut tietoinen ja järjestelmällinen tuhoamis- ja terroritoimenpide. Tämä ei ollut kaikkien mieleen: mm. Pietari Brahe tuomitsi ankarasti Krusen retken tapaiset sotatoimet.⁵

Sydäntalvi kului molemmin puolin vähäisten tiedusteluyritysten, joukkojen järjestelyn ja Puolan rajoilla riehuvan ruton pelkäämisen merkeissä. Joukkojen vähäisyys, talven ankara pakkas ja syvä lumi estivät laajemmat yritykset.⁶ Tammikuun loppupäivinä kasakkapartio kävi Inkerin etelärajalta Nevanlinnaa tiedustelemassa, ja helmikuun 4. päivänä eteni Pähkinälinnasta lähetetty osasto Lavan linnakkeelle. Seuraavana päivänä Tušin lähetti vuorostaan Pähkinälinnan luo strelsi- ja kasakkaosaston, jonka käsiin joutui kolme Pähkinälinnan tykkihenkilöstöön kuuluvaa ja ainakin yksi jalkamies.⁷

Lavaan saapunut Aleksandr Potemkin lähetti heti maaliskuun alussa majuri Lenortin johdolla osaston Novgorodin kasakoita ja luostarien alustalaisia Pähkinälinnan ja Nevanlinnan seuduille. Juuri samaan aikaan Pähkinälinnan uusi komentaja Walter von der Pahlen oli matkalla virkapaikkaansa, mutta pienine seurueineen totesi venäläisosaston ajoissa ja onnistui kiertämään sen. Palatesaan Lavaan venäläiset ylittivät Nevan Pähkinälinnan näkyvissä ja leiriytyivät Lopen puolelle, mutta noin 400-miehiseksi arvioidun osaston kimppuun ei voimia riittänyt. 17.3. Potemkin lähetti toisen osaston Tuutariin. Osastojen tuomat vangit antoivat Potemkinille luotettavuudeltaan hyvin kirjavia tietoja suomalaisjoukkojen vahvuuksista ja tautitilanteesta, ja kun venäläiset tulkitsi-

⁴ RA De la Gardieska saml. E1344 Olavi Pentinpoika M. G. De la Gardielle 8. 1. 1657; Skr. till Rådet CXG Erik Kruse 13. 1. 1657 Kurkijoki.

⁵ Hyökkäyksestä ks. myös RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 A. Koskull kuninkaalle 17. 1. 1657 Viipuri, liitteenä ote Krusen kirjeestä 10. 1. 1657; viimeksimainittua ks. myös Nya Aviser 9. 1. 1657 II Extract; *Ignatius* 1865, s. 99 seur. *Carlön* 1903, s. 87–98; *Gadzjatskij* 1941, s. 261–262. Brahen kannasta ks. SRP 30. 1. 1657 XVII, s. 8.

⁶ KrA KrKBB 1657 : 2 : 361 Erik Kruse, päiväys epäselvä, saap. 9. 3. 1657.

⁷ *Gadzjatskij* 1941, s. 272; *Gadzjatskij* 1945, s. 31; suomalaisten tappioista ks. VA 9695 : 997 ja 1077.

vat polttotaudin rutoksi, Novgorodista lähti heti määräys rajavartiostojen vahvistamisesta.⁸

Suomen uusi ylipäällikkö Kustaa Eevertinpoika Horn ei tuntenut moraalisia epäilyksiä terrorisodankäyntiä kohtaan. Tiedustelujen jälkeen⁹ hän hankiaisten aikaan maaliskuun loppupäivinä 1657 antoi koota Pohjoisläänistä noin 300 ratsumiehen osaston, joiden tehtäväksi tuli Tulemajärven kylän tuhoaminen. Hornin tarkoituksena oli luoda laaja poltettu maa, etteivät viholliset enää seuraavana kesänä helposti pääsisi Savoona.¹⁰ Osastoa johti pääarmeijaan palannut everstiluutnantti Erik Pistolhielm. Tämän miehet saapuivat pääsiäispäivän aamuna 29.3. viiden aikaan kuokkavieraksi tulemajärveläisten praasniekkoihin, surmasivat kaikki kiinni saamansa ja polttivat taloihin jääneet ihmiset. Koko Tulemajärven suuri kylä ja noin viiden kilometrin päässä siitä ollut naapurikylä muuttuivat tuhkaksi, samoin suuret rehumäärät, joista osa oli Käki-salmen läänistä koottua.¹¹

Kajaanin vapaaherrakunta ja Pohjanmaa saivat olla rauhassa koko talven 1656–1657. Ainoastaan yksi hälytys tuli, ja sekin osoittautui turhaksi. Venäläisten näet ilmoitettiin lähteneen Kuolasta poroilla kohti Pohjanmaata, mutta kääntyneen Lapissa takaisin. Johan Graan esitti vaatimattomasti venäläisten paluun syyksi matkan pituuden,¹² mutta myöhemmin, kun hänen miehiään alettiin vaatia pois, hän toi esille, että venäläisiä oli säikäyttänyt tieto siitä, että Pohjanmaa oli kunnolla aseissa – ja täysin syystä, sillä aikaisemmissa sodissa ei pitkää matkaa ollut pelätty.¹³

9.4.5. Talvisodankäynnin arviointia

Keskeisin ero kesän 1656 ja seuraavan alkutalven sotatoimissa oli painopisteen selvä siirtyminen pois Nevan alueelta. Molempien puolella tähän vaikutti alueen huoltomahdollisuuksien vähyys. Laatokan eteläpuolella venäläisten toiminnassa näkyy lisäksi selvä väliaikainen hervahtaminen, joka johtui Petr

⁸ *Gadzjatskij* 1941, s. 272–273; *Gadzjatskij* 1945, s. 31; RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 14. 3. 1657 Viipuri FR 10.

⁹ Ks. MR 1657 : 30 : 327.

¹⁰ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle ja kuninkaalle 3. 4. ja 4. 4. 1657 Viipuri FR 10.

¹¹ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 28. 3. 1657 Viipuri FR 10; RA Kammarkoll. ank. brev 156 : 481 E. A. Rosendal 28. 3. 1657 Viipuri FR 604; *Nya Aviser* 16. 4. 1657 II Extract Kurkijoki 31. 3. 1657; *Pufendorf* 1696, s. 311 mainitsee sotatoimesta; ks. myös *Ignatius* 1865, s. 101: »... det var en jernhård tidsålder». Pääsiäisen ajankohta ks. *Lietzmann-Aland* 1956, s. 65.

¹² RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 14. 3. 1657 Uumaja FR 72.

¹³ RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 4. 11. 1657 Uumaja FR 72; KrA KrKBB 1657 : 1 : 209 ja 215 J. Graan 4. 11. 1657 ja 11. 11. 1657 Uumaja; vrt. *Tawaststjerna* II 1929, s. 267 seur.

Potemkinin poistumisesta ja hänen joukkojensa hajoamisesta. Suomen puolustajille taas oli tärkeää pitää voimat mahdollisimman koossa seudulla, jossa lämmintä majoitustilaa oli saatavissa ja joka sijaitsi todennäköisimmän hyökkäyksen läheisyydessä. Puolustusjärjestelyjen luonne osoittaa kaikkialla, että liikennesuuntien muuttuminen otettiin tarkoin varteen talven tultua.

Talven 1656–1657 kokonaistilanteelle on luonteenomaista voimien tasapaino, joka oli edullinen suomalaisille. Nämä saattoivat näet työntää etuvartiensa Käkisalmen läänin ja Venäjän rajalle, jolloin Kanta-Suomi jäi laajan lähes huoltokelvottoman alueen suojaamaksi, kun taas suomalaisten etuvartioiden tasalta oli Aunuksen kohteisiin varsin lyhyt matka. Juuri tästä selittyy suomalaisten yliote talven aikana Laatokan itäpuolella. Nevan alueella tilanne oli päinvastainen, ja venäläiset käyttivät sitä hyväkseen, mutta heidän toimintansa jäi siellä vähemmän tulokselliseksi, muutama Nevan rantakylä paloi.

Krusen tammikuinen retki Aunuksen ja Pistolhielmin maaliskuinen retki Tulemajärvelle osoittivat sodan siirtyneen vaiheeseen, jossa ei enää edes toivottu vastapuolen väestön suosiolliseksi saattamista. Nyt oli kysymyksessä säälimätön huolto- ja näännityssota. Myös venäläisten puolella asia ymmärrettiin juuri näin. Jo ennen Tulemajärven hävitystä venäläiset olivat Viipuriin saatujen tietojen mukaan katuneet sitä, etteivät edellisenä kesänä olleet surmanneet kaikkia Käkisalmen läänin luterilaisia talonpoikia ja he olivat nyt vannoneet korjaavansa laiminlyönnin seuraavan kesän sotatoimissa.¹⁴

Muuten talven sotatoimissa näkyy varsin korostuneena juuri se huolto-ongelmien vaikutus, jota on käsitelty sivuilla 84–89: retket olivat lyhyitä ja nopeita, niiden painopiste sattuu vähälumiseen alkutalveen sekä maaliskuuhun, jonka jälkeen sotatoimet juutuivat kevähölseeseen.

¹⁴ RA. Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 28. 3. 1657 Viipuri, liite: Matti Inkisen kertomus FR 10.

10. Toinen sotakesä 1657

10.1. SOTILASPOLIITTINEN TAUSTA

10.1.1. *Ruotsi-Suomen sotien kehitys vuonna 1657*¹

Yrjö II Rákóczin liittolaisuudesta ei Kaarle X Kustalle ollut suurta iloa. Kuninkaan Puolaan tekemä kevätsotaretki, jonka aikana Kaarle X Kustaan armeija sekä Rákóczin unkarilaisista ja kasakoista muodostunut sotajoukko kohetasivat, muodostui sarjaksi aikaavieviä mutta vähätuloksisia taisteluja. Ne huipentuivat Brzescin ja Varsovan antautumiseen touko- ja kesäkuussa, mutta Rákóczin epäluotettavuus ja samanaikaisesti tulleet tiedot Tanskan ja Itävaltan toimista saivat kuninkaan vetämään joukkonsa pois Varsovasta. Tällöin myös Rákóczi lähti vetäytymään, joutui suoraan ylivoimaisten puolalais- ja itävaltalaisjoukkojen ansaan, antautui heinäkuun 13. päivänä ja pääsi itse koti-maahansa, mutta menetti koko armeijansa.

Tulossa ollut Tanskan-sota antoi Kaarle X Kustalle nähtävästi tervetulleen syyn irrottautua hedelmättömäksi muuttuneesta Puolan-sodasta. Jo keväällä 1657 hänellä näyttää olleen suunnitelmia hyökätä tällaisessa tapauksessa pääjoukoillaan Tanskaan. Heinäkuussa 1657 hän veti joukkonsa Suur-Puolasta Länsi-Preussiin, jonne myös lähes koko sodan ajan eristettynä kaukana etelässä puolensa pitänyt Krakovan ruotsalaisvaruskunta palasi tehtyään linnoituksen luovutus sopimuksen itävaltalaisien kanssa. Länsi-Preussiin jääneitä yhdeksää ruotsalaisvaruskuntaa ahdistivat tämän jälkeen koko syksyn sekä Danzig, puolalaiset että itävaltalaiset, mutta varuskunnat kestivät.

Itävalta, joka piti Ruotsia ja sen kanssa läheisissä suhteissa olevaa Mazarinin Ranskaa arkkivihollisinaan, työskenteli ankarasti saadakseen Ruotsia vastaan mahdollisimman suuren koalition. Sotaan innokkaan Tanskan kuninkaan Fredrik III:n se oli saanut taivutetuksi keväällä 1657, ja Tanskan virallinen sodanjulistus annettiin ruotsalaisille kesäkuun 5. päivänä. Brandenburg teki Puolan kanssa Wehlaussa syyskuun 9. päivänä sopimuksen, jolla Puola tunnusti Itä-Preussin suvereenisuuden ja jolla sovittiin yhteistoiminnasta Ruotsia

¹ Tässä luvussa oleva esitys perustuu seuraaviin teoksiin: *Carlson* I 1883, s. 347–430; *Carlbon* 1912, s. 16–45; *Bonnesen* 1924–58, s. 195–330, *Rosén* 1962, s. 585–587; *Luukko* 1967, s. 481–483; *Johnsen* 1967, s. 23–227; *Erdmannsdörffer* 1932–62, s. 262–279; *Tazbir* 1968, s. 249.

vastaan. Taitava Suuri Vaaliruhtinas vahvisti asemiaan vielä Juhana Kasimirin kanssa Brombergissa 27. päivänä lokakuuta tekemällään sopimuksella. Jos Puola, Itävalta, Brandenburg, Tanska ja Venäjä olisivat olleet yksimielisiä, Kaarle X Kustaan asema olisi vaikeutunut tuntuvasti, mutta Puola ja Venäjä epäilivät toisiaan, samoin Itävalta ja Brandenburg. Suuri Vaaliruhtinas oli lisäksi saanut mitä oli halunnutkin eikä edes aikonut jatkaa sotatoimia. Näin Puola, Tanska ja Venäjä jäivät kukin käymään erillissotaansa Ruotsia vastaan.

Tanskan sotasuunnitelman mukaan tanskalaisten piti valloittaa Bremen ja Hallanti ja norjalaisten hyökätä Länsi-Göötanmaalle, Jämtlantiin ja Lappiin. Bremenin valtaus onnistui kesä- ja heinäkuussa 1657, sen sijaan Etelä-Ruotsissa Pietari Brahe ja hänen jälkeensä Gustaf Otto Stenbock pitivät energisesti puolensa. Norjan rajalla alkoi vaiheikas rajasota, jonka kuluessa norjalaiset syksyllä 1657 työntyivät Jämtlantiin ja valtasivat sen puolustuksen keskuksen Frösön linnakkeen 18. päivänä marraskuuta. Muilla suunnilla kiivaat taistelut jäivät ratkaisemattomiksi.

Tanskan-sodan ratkaisu riippui näin Kaarle X Kustaan armeijasta. Kuningas aloitti kesäkuun 25. päivänä pääjoukkoineen marssin Brombergista, yhdisti muilta suunnilta tulleet voimansa heinäkuun 11. päivänä Demminissä ja rauhallisen marssin jälkeen saapui Holsteiniin 21. päivänä heinäkuuta. Appensa Holstein-Gottorpin herttuan Fredrik III:n kanssa Kaarle X Kustaa pääsi helposti sopimukseen, ja hänen joukkonsa valtasivat vaikeuksista tanskalaisilta takaisin Bremenin. Tämän jälkeen seurasi elokuussa 1657 tunkeutuminen Jyllantiin, jonka Ruotsin noin 17 000 miehen vahvuinen armeija tanskalaisiin nähden ylivoimaisena toteutti helposti kaksi kuukautta kestänyttä Frederiksodden piiritystä lukuun ottamatta. Lokakuun lopussa 1657 Jyllanti oli Ruotsin joukkojen hallussa.

Sodan alussa Tanskan laivasto lähti Itämerelle ja tuhosi mm. Rügenin. Puutteellisesti varustettu ja miehitetty Ruotsin laivasto ei kyennyt estämään sen toimintaa, eikä sille itselleen näin ollut mahdollista huolehtia Kaarle X Kustaan joukkojen siirtämisestä Jyllannista Tanskan saarille.

10.1.2. *Sotatoimet muilla Venäjän vastaisilla rintamilla*

Talvella 1656–1657 Liivinmaan eteläosissa käytiin vähäisiä sotatoimia, lähinnä huoltosotaan liittyneitä kahakoita venäläisten ja Ruotsin joukkojen välillä. Myös De la Gardien aikomuksena oli edistää rauhankosketuksia venäläisiin päin ja hyökätä Liettuaan, mutta kun kosketukset osoittautuivat tuloksettomiksi, hän aloitti maaliskuussa Wolmarista sotaretken. Se jäi vähäiseksi tuhoamisretkeksi Petšerin luostarin läheisyyteen eikä komentajansa päättämättömyy-

den vuoksi johtanut ainoankaan venäläisten valloittaman linnoituksen takaisin-saantiin.²

Kesällä 1657 jatkuivat tuloksettomat sotatoimet Liivinmaalla. Tanskan sodanjulistus ei mitenkään keventänyt venäläisten asemaa. Ruotsalaisten 8.6.1657 Walkissa Pihkovan joukoista saavuttama taktinen voitto ei myöskään muuttanut osapuolten voimasuhteita. Tämän jälkeen De la Gardie marssi kesäkuun lopussa piiritetyn Tarton luo ja leiriytyi sinne. Venäläiset lähestyivät sillä välin Riikaa, mutta eivät tulleet Kokenhusenia pitemmälle ruton vaaran vuoksi. Kun Tarttoa lähestyi Pihkovasta lähetetty venäläinen osasto, De la Gardie vetäytyi Narvaan, sai siellä pienen lisävoiman Kustaa Hornilta ja hyökkäsi 10.9. Audovaa kohti 2 970 miehen voimin. Kun venäläisten lähestymisestä kuultiin, hän asemaansa epävarmana pitäen lähti vetäytymään, ja yöllä suoritettu liike päättyi täydelliseen epäonnistumiseen. De la Gardie veti voimansa toimettomiksi Viron länsiosiin Haapsaluun saakka sillä aikaa kun venäläiset tuhosivat Viron itäosaa ja Inkerin länsiosaa. Tämän jälkeen myös liettualaiset aloittivat hyökkäyksen, piirittivät Riian ja valloittivat Wolmarin 25.10.1657. Pihkovasta tulleet venäläiset puolestaan pakottivat Marienburgin antautumaan joulukuussa. Koko Liivinmaa olisi voitu menettää, ellei Venäjän rauhanhalu olisi lisääntynyt sen ja Puolan välisten suhteiden uudelleen kiristymisen vuoksi.³

10.2. SUOMEN SOTILAALLINEN ASEMA JA TILA VUONNA 1657

10.2.1. *Venäläisten vahvuus ja sijoitukset Suomen suunnalla*

Aleksandr Potemkinin siirtyminen Lavaan jätti Aunuksen lähes tyhjäksi joukoista, ja tilanne pysyi sydänkesään asti samanlaisena. 15.6. Moskovasta annetulla määräyksellä alkoi Novgorodin ja Staraja Russan alueilla tiukka väenotto, jossa erikseen määrättyjen maanomistajaryhmien alustalaisväestöstä oli otettava joka viides mies jalkaväkeen. Väenotolla oli selvästi valtakunnallinen luonne, sillä Moskovasta luvattiin aseistuksen ja muun varustuksen lisäksi maksaa myös miesten palkka. Erityisesti määrättiin, että Laatokan kaupungin ja Aunuksen väliltä otetut miehet tulisivat palvelemaan omalla alueellaan. Väenoton vaatiman ajan vuoksi määrättiin edelleen, että Laatokkaan kaakosta laskevien jokien sekä Syvärin ja Äänisen seuduilta oli heti koottava nostoväkeä 3 900 miestä, jotka suorittaisivat vartiopalvelusta kunnes väenotosta saatu miehistö olisi koulutettu. Tämän jälkeen tästä kootusta nostoväestäkin oli otettava joka viides mies ja loput kotiutettava.¹

² *Carlön* 1903, s. 87–92.

³ *Carlön* 1903, s. 94–112; sotatoimista ks. myös *Luukko* 1967, s. 479–480.

¹ *Gadzjatskij* 1941, s. 269.

Aunuksen vojevodaksi huhtikuussa 1657 palannut okolnikka Vasili Aleksandrovič Tšeglov ei saanut odotetun suuruista joukkoa kokoon. Tilapäisjoukkoja oli Laatokan rannalla elokuun alussa vain 775 nostomiestä, ja tähän mennessä otetuista uusista jalkamiehistä Tšeglovin oli pitänyt lähettää 1 008 miestä Pihkovaan, jolloin hänelle jäi niitä vain 770. Näiden lisäksi Tšeglov otti tilapäisjoukoista 220 miestä ja sai värvättyjä rakuunoita kokoon 400 miestä. Tällöin Aunuksessa käytettävissä olleet säännölliset sotajoukot nousivat noin 1 400 mieheen,² joiden lisäksi nähtävästi oli käytettävissä tuntematon määrä palvelusvelvollisia ja osastoja rajan linnakkeissa. Näillä voimilla Tšeglov elokuussa aloitti sotatoimet.

Syksyllä 1657 Tšeglov joutui hajoittamaan joukkojaan: joulukuussa hänellä olleista kaikkiaan noin 1 500 miehestä suurin osa oli rajan linnakkeissa ja vain 400 Aunuksessa.³

Kevään tultua Aleksandr Potemkin vahvistutti Lavan linnaketta. Se ulotettiin myös Lavaojan länsipuolelle, paaluaitausta suojasi vallihauta ja silta yhdisti joen eri puolilla olleet linnakkeen osat. Potemkinin tarkoituksena oli hyökätä uudelleen rajan yli Nevalle. Tätä varten hänen joukkojaan vahvistettiin alkukesällä niin, että ne kesäkuun lopussa nousivat 2 703 mieheen.⁴

Lavan linnakkeen lisäksi tärkein Inkerin itäosaa vastassa ollut tukikohta oli Iljinskin pogostassa Zamostjen tienoilla sijainnut linnake, jonka miesvahvuus oli elokuun alussa 130 miestä.⁵ Laatokan varuskunnan vahvuudesta ei ole tietoa. Elokuun alussa, jolloin Lavan alueen taisteluista tuli tieto Novgorodiin, sieltä lähetettiin noin 240 miehen vahvistus Laatokan varuskunnalle.⁶

Syksyllä Potemkinin joukot alkoivat uudelleen vähetä karkuruuden vuoksi. Noin 300 heikoimmassa kunnossa ollutta miestään Potemkin joutui kotiuttamaan kokonaan, ja jäljelle jääneistä osan hän joutui sijoittamaan majoitukseen jopa parinkymmenen kilometrin säteelle Lavasta. Kaiken kaikkiaan hänellä vuoden lopussa oli noin 1 600 miestä käytettävissään, näistä 2/3 aateliston ratsastavaa palvelusväkeä.⁷

Suomen itärajan venäläismiehityksessä ei näytä tapahtuneen muutoksia. Aivan samoin kuin vuotta aikaisemmin myös syksyllä 1657 Vienen joukot pidettiin koossa lähellä rajaa. Joulukuussa Kajaaniin tulleen tiedon mukaan niitä oli noin 500 . . . 600 miestä majoitettuna Vonkerin seudun talonpoikien luo.⁸

² *Gadzjatskij* 1941, s. 269. Tšeglov oli ollut myös Puškinin edeltäjä, ks. *Barsukov* 1902, s. 77. Ks. myös AI IV N:ot 38 ja 39 ja *Žerbin* 1956, s. 63.

³ *Gadzjatskij* 1941, s. 271.

⁴ *Gadzjatskij* 1941, s. 273; RA Skoklostersaml. E8141 M. G. De la Gardie P. Brahelle v. 1657, kirjeitten joukossa liitteenä mm. kuulustelu 15. 7. 1657 Tapani Ristonpoika; ks. myös KrA AmKAB 1657 : 437 Kustaa Horn 19. 4. 1657 Turku ja RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 30. 6. 1657 Viipuri, liite: vankikuulustelu 26. 6. 1657.

⁵ *Gadzjatskij* 1945, s. 37.

⁶ *Gadzjatskij* 1941, s. 274; Iljinskin linnakkeesta ks. myös RA De la Gardieska saml. E. 1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 30. 6. 1657, liite: vankikuulustelu 26. 6. 1657.

⁷ *Gadzjatskij* 1941, s. 275.

⁸ RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 4. 12. 1657 Kajaani FR 214.

10.2.2. Suomen sotilaallinen johto

Lewenhauptin kuolema jätti Suomen jälleen vaille arvovaltaista ylipäällikköä. Asiasta kuultuaan Kustaa Horn katsoi heti olevansa vastuussa Suomesta ja ryhtyi sen mukaisiin toimenpiteisiin.¹ Myös Liivinmaan ylipäällikkö esitti tämänsuuntaisen toivomuksen, ja valtaneuvosto vahvisti Hornin aseman väliaikaisesti määräämällä tämän kuninkaan aikaisemman käskyn mukaan toimimaan Suomen ja Inkerin ylipäällikkönä.²

Lopullinen määräys Suomen ylipäälliköksi (generalkommandör) lähti Kaarle X Kustaalta 23.1.1657. Ilmeisenä pyrkimyksenä oli asettaa Hornin rinnalle siviiliasiaan ylittä johtoa varten varsinainen kenraalikuvernööri, sillä Erik Gyllenstierna sai 31.1. määräyksen valmistautua siirtymään Suomeen kenraalikuvernööriksi,³ mutta kun Gyllenstierna ilmeisesti ei halunnut ottaa virkaa vastaan, Horn hoiti kuninkaalta 27.2.1657 saamallaan tilapäisillä valtuuksilla⁴ jatkuvasti myös Suomen siviiliasioita varsin suvereenisti ilman että lisävaltuuksia kukaan uskalsi kysellä. Ennen Suomeen siirtymistään Hornin tarkoitus oli tavata valtionvarainhoitaja joko Narvassa tai Tallinnassa ja kuninkaan käskyn mukaan neuvotella tämän kanssa Venäjän-sodasta, mutta komentajat eivät onnistuneet kohtaamaan ja Horn siirtyi Suomeen helmikuun alussa 1657.⁵ Käkisalmen maaherraksi määrättiin huhtikuussa 1657 Carol von Scheiding, joka kuitenkin vasta myöhemmin tuli virkapaikalleen.⁶

Inkerin kenraalikuvernööriksi jäänyt kenraalimajuri Krister Horn⁷ hoiti pääasiassa Inkerin länsiosan linnojen puolustusta Jaaman ja Kaprion linnoja myöten, kun taas Kustaa Hornin vastuulle tuli Käkisalmen lääni ja Inkerin itäosa, ennen muuta Nevan alue. Sotilaallisessa mielessä tämä järjestely oli luonnollinen, joskin se poikkesi melkoisesti kenraalikuvernöörinkuntien rajoista. Käytännössä tämä ilmeisesti suulliseen sopimukseen perustunut järjestely tuli näkyviin jo Hornin 13.2.1657 laatimassa joukkojensijoitusluettelossa, ja virallisemmin maaliskuun alussa, jolloin Horn sai De la Gardielta kuninkaan lähettämät avoimet valtakirjat Käkisalmen ja Pähkinälinnan komentajanvirkoihin. Horn sai siten täyttää virat oman harkintansa mukaan. Horn ratkaisi asian nimittämällä Pähkinälinnaan eversti Walter von der Pahlenin ja Käkisalmeen,

¹ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 5. 12. 1656 Narva ja kuninkaalle 8. 12. 1656 Narva FR 84; De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 22. 12. 1656 Narva.

² RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 29. 12. 1656 Narva; Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 30. 12. 1656 Narva FR 84.

³ RA RR 1657 : 75 kuningas Kustaa Hornille 23.1.1657 Marienburg; RR 1657:152 Erik Gyllenstiernalle 31. 1. 1657 Marienburg RR 89.

⁴ RA 1657 : 429 kuningas Kustaa Hornille 27. 2. 1657 RR 90; ks. myös *Lehtinen* 1961, s. 92.

⁵ RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 5. 1. ja 28. 1. 1657 Narva; Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 13. 2. 1657 Viipuri.

⁶ *Elgenstierna* VI, s. 765.

⁷ Valtakirja RA RR 1657 : 132.

jossa Daumbin ja Olavi Pentinpojan kiistat olivat muuttuneet sietämättömiksi, majuri Harald Footangelin.⁸ Olavinlinnan ja Nevanlinnan komentajat vaihtuivat myös: ensiksimmäinnuun tuli everstiluutnantti Nikolaus Limbach ja viimeksimmäinnuun majuri Kristoffer Kothen.⁹

Näyttää ilmeiseltä, että Hornin alueeseen ei kuulunut Pohjanmaa. Joskin hän yritti taistella sen joukkojen pitämiseksi kotona, hän ei siinä onnistunut.¹⁰ Lisäksi hän ei suunnitelmissaan lainkaan ottanut huomioon Pohjanmaata, vaan jätti sen maaherransa haltuun, Pohjanmaan varoja ei tullut kenttäkassaan, eikä Hornin kirjeenvaihdossa yleensä näy vastuussa olevan kannanottoja Pohjanmaata koskeviin asioihin vuoden 1657 aikana.¹¹

Kiinnostavaa on todeta, että maaherrojen kirjeissä tähän asti tiheään toistuneet sotilaallista tilannetta koskevat tiedot loppuvat vuodenvaihteessa 1656–1657 Johan Graanin kirjeitä lukuun ottamatta, ja milloin maaherrat sotilaallisiin kysymyksiin puuttuvat valtaneuvostolle tai kuninkaalle kirjoittaessaan, he rajoittuvat puhtaasti hallinnollisiin asioihin.¹² Ilmeiseltä näyttää, että tämän takana on yhtenäinen ohje, jolla Horn halusi keskittää tiedotustoiminnan itselleen.

Lewenhauptin luoma johtojärjestelmä säilyi jokseenkin ennallaan. Horn otti kuitenkin kenttäsihteeriksi Elias Haraldsson Staren ja vapautti näin Rosendalin varsinaisiin tehtäviinsä, joten kanslia ja kamari alkoivat eriytyä edellistä vuotta selvemmin. Armeijan keskusjohto alkoi nyt muotoutua entistä pitemmälle, sillä siihen liitettiin myös välskärin virka, lisättiin kansliaan erityiset kansliakirjuri ja kansliaposti sekä otettiin pääjohdon yhteyteen sota-oikeuden kirjuri. Toisaalta päämajamestarin ja kenraaliadjutanttin tehtävät yhdistettiin adjutanttin tehtäviä vuonna 1656 hoitaneelle Måns Arvidsson Brandskiöldille.¹³

⁸ RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 13. 2. 1657 Viipuri; De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 28. 3. 1657: kirje osoittaa, että Horn harkitsi Käkisalmen komentajaksi ensin Kristoffer Burmeisteria; Kustaa Horn De la Gardielle 27. 4. 1657 Turku; vrt. myös RA Generalgöv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 7. 3. 1657 Käkisalmi FR 10 sekä RA RR 1657 : 238v valtakirja Pähkinälinnan komentajalle; Kustaa ja Krister Hornin suhteesta ks. KrA KrKBB 1657 : 1 : 657 Krister Horn 5. 9. 1657 Narva.

⁹ KrA MR 1657 : 30 : 105 ja 314. Olavinlinnasta ks. myös RA Skoklostersaml. E8158 I. Pistolekors P. Brahelle 7. 7. 1657 Olavinlinna FR 477.

¹⁰ RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 14. 3. 1657 Viipuri, vrt. KrA Rullor 1657 : 4 : 1168 Pohjanmaalla kotona olevan skvadroonan pääkatselmus Vaasa 20. 3. 1657 ja ks. esim. RA Krigskoll. till KM vol. 2 21. 7. 1657 Pohjanmaan joukkoja käsitellään tässä nimenomaan Ruotsin yhteydessä.

¹¹ Vrt. tässä Juva 1951, s. 107; Lehtinen 1961, s. 93; että Ruotsissakin käsitettiin hallinnollinen jako juuri tällaiseksi, osoittaa kamarikollegion reistratuura vuosilta 1657 ja 1658. Kollegio kirjoittaa Etelä-Suomen maaherroille aivan vähän ja pääasiassa yksityisistä asioista, kun taas esim. kierto-kirjeet menevät Ruotsin lisäksi myös Johan Graanille. Asiat sai siis hoitaa Horn Etelä-Suomessa. Ks. myös KrA RA Kammarkoll ank. brev 159 : 310 E. A. Rosendal 9. 9. 1658 Turku, jossa puhutaan Suomesta ja Rosendalin vastuulla olevasta Inkerin osasta, mikä osoittaa, että sotilaallinen jako ulottui myös sotatalouteen.

¹² Erik Creutzin viimeinen sotaa käsittelevä kirje on päivätty 1. 12. 1656, Erik von der Linden 21. 1. 1657 ja Andreas Koskullin, joka tähän asti erittäin yksityiskohtaisesti oli käsitellyt sota-tapahtumia, 23. 1. 1657.

¹³ KrA MR 1657 : 30 : 2–; Staresta ks. Lehtinen 1961, s. 288.

¹³ Kaarle X Kustaan ...

10.2.3. *Suomen joukkojen vahvuudet*

Suomen maavoimien vahvuudet tammikuun 1657 vaiheilla ovat LIITTEESSÄ 3 (ks. myös liitteen viiteosassa olevaa lähdekritiikkiä).

Jos tarkastellaan pelkästään kruunun valvonnassa kevättalvella 1657 olleen miehistön kokonaismäärää, tilanne näyttää varsin hyvältä: Etelä-Suomessa-han olisi 4 011 miestä, Kajaanin vapaaherrakunnassa 270 ja Pohjanmaalla 864 miestä, eli yhteensä 5 145 miestä, joista vielä puuttuu kokonaan laivamiesten määrä. Mutta kun todetaan, että näistä ainakin 1 337, todennäköisesti vielä useammat, olivat selvästi palveluskelvottomia, tämä jo pudottaa luvusta runsaan neljänneksen, ja vaikka mies ei olisi ollut rullaan merkittävässä määrässä sairas tai vailla varuksia, hän silti saattoi olla kyvytön sotatoimiin. Kun esimerkiksi kenraalimajuri Kruse tarvitsi keväällä 1657 erikoistehävään miehiä, hän totesi, että paikallaolleista 70 Burmeisterin miehestä vain kolme oli siinä kunnossa, että he jaksoivat ratsastaa Rautuun.¹ Vaikka onkin otettava huomioon, että Horn tähän aikaan oli karkäs liioittelemaan tilanteen kehnoutta – hänellähän oli juuri tähän aikaan hyvällä alulla kiista Suomen joukoista De la Gardien kanssa – ei tilanne ole liian valoisa. Polttotaudiksi (brännsjuka tai brännsota) nimitetty kuume, joka aiheutti ankaran päänsäryn, teki myös lähes tyhjäksi sen periaatteessa merkittävän avun, joka syksyllä 1656 tuli Ruotsista, sillä 100 Jämtlannin miehestä 46 oli siinä kunnossa, etteivät oululaiset ottaneet heitä edes kaupunkiin tartunnan pelossa.²

Kentällä välittömästi käytettävissä olevia joukkoja oli lievästi sairaat mukaan lukien Laatokan suunnalla vain 1 509 miestä, ja tämä joukko oli edelleen voimakkaasti ratsuväkipainoinen. Jalkaväkeä oli mahdollista saada lisää vain ottamalla Viipurista noin 400 miestä, jolloin sinne olisi jäänyt pelkkä linnankomppania. Yksipuolisesti ravittu, huonosti vaatetettu ja epätydyttävästi majoitettu 1650-luvun armeija oli talvella epidemioiden helppo saalis, ja juuri kevättalven 1657 tautitilanteen valossa ymmärtää hyvin sen huolen, jolla Lewenhaupt oli pyrkinyt parantamaan lääkintähuoltoa. Komentajat saattoivat vain toivoa, että kesä sukisi nääntyneet miehet ja hevoset.

Toisaalta on sanottava, että nostoväkeä oli harjoitettu ja sitä oli vartiopai-koilla, ja nyt kaikissa linnoituksissa oli riittävä miehitys ja varastot. Liitteessä mainitun miehistön lisäksi upseereita oli käytettävissä jopa yli tarpeen, joten heidän kohdallaan oli valinnan varaa ja varaa antaa heitä nostoväkeä johtamaan.³ Edelleen linnoitusten tykkiväen määrä oli kasvanut tuntuvasti, ja kun

¹ RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 21. 3. 1657 Viipuri, liite: ote E. Krusen kirjeestä 17. 3. Ks. myös Hornin 14. 3. kirjeen mukana olevaa otetta Krusen kirjeestä 12. 3.; *Carlön* 1903, s. 89.

² KrA KrKBB 1657 : 2 : 681 M. Drakenstierna 15. 1. 1657 Oulu.

³ RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 14. 3. 1657 Viipuri; *Generalgöv. i Finl. skr. vol. 1* Kustaa Horn 28. 3. 1657 Viipuri.

vielä otetaan huomioon, että kesää varten oli laivamiehiä odotettavissa lähes kaksinkertainen määrä entiseen verrattuna – myös maaseudun laivamiesten määrä oli tarkoitus kaksinkertaistaa – koko järjestelmä oli täysin toista luokkaa kuin sodan alussa. Maa oli valmiina sodan jatkumiseen. Käytännössä kesän 1657 sotatoimet alkoivat juuri LIITTEEN 3 voimilla.

Vuonna 1657 toimitetun vuoden 1658 väenoton (perusteista ks. LIITE 8.) tuloksesta on varma tieto vain Turun ja Porin läänin sekä Pohjanmaan osalta. Käyttämällä hieman epävarmoja luetteloita voidaan vuoden 1657 kesällä pidetystä väenotosta esittää seuraava asetelma.⁴

Pohjanmaa	428
Turun ja Porin lääni	220
Hämeen–Um:n lääni	355?
Viip.–Savonl. lääni	280?
<i>Yhteensä</i>	<i>1 283 alokasta</i>

Etelä-Suomesta olisi tämän mukaan tullut armeijaan 855 alokasta. Jos kuitenkin vertaa kevättalven ja syksyn 1657 tietoja toisiinsa, voi havaita, että Suomen rajoilla toimineeseen kenttäarmeijaan alokkaita saatiin vain noin 400 miestä, sillä kenttäarmeijan tärkein jalkaväen lisäys tuli Viipurista, josta irroitettiin neljä komppaniaa. Näilläkin sotatoimiin käytettävissä olleen jalkaväen määrä nousi hetkeksi tuhannen paikkeille, kunnes sairaudet alkoivat sitä jälleen pienentää, niin että se loppusyksyllä oli pudonnut taas 399 kentäkelpoiseen mieheen, joista 245 oli sillä hetkellä päämajan luona Raudussa (katso LIITE 4). Minne noin 400 vanhaa miestä tai alokasta oli hävinnyt, ei ole mahdollista selvittää: heistä voidaan kuitenkin esittää se arvelu, että sairaudet verottivat armeijaa, osa miehistä on ehkä karannut jo ennen kokoamista, ja hävinneisiin sisältyvät ainakin Savon alokkaat, jotka toimitettiin Tallinnaan, sekä mahdollisesti Viipurin läntisen rykmentin alokkaat, jotka piti toimittaa Narvaan (ks. s. 207).

Pohjanmaalla oli vielä elokuussa 1657 495 vanhaa sotamiestä, ja kun alokkaita saatiin 428, määrä olisi noussut 923:een. Pääosa miehistöstä oli kuitenkin lähetettävä Tukholmaan, ja toiseksi sotatalveksi Pohjanmaa jäi 150 miehen varaan, ellei oteta huomioon niitä 208 miestä, jotka hävisivät omille teilleen ennen laivausta.⁵

⁴ RA Administrativa handl. rör. Armén, IV: 11 Extr. på utskr. för följande åren (1639–1671) Turun ja Porin läänin sekä Pohjanmaan osalta ks. KrA Roterings- ovh utskr. längder bunt 6 : 853v ja 882 sekä KrKBB 1657 : 2 : 205 J. Graan 28. 10. 1657 Uumaja. Hämeen–Uudenmaan ruodutusluettelo Bunt 203 : 695 on vaurioitunut, ja säilyneillä lehdillä on 191 alokasta; Uudenmaan ja Hämeen osalta on useita katkelmia sarjassa VA Militaria I Uudenmaan jv ja Hämeen jv. Ks. myös KrA Rullor 1657 : 8 Extract rulla Opå dee Knechter . . . Hollola 28. 7. 1657.

⁵ KrA KrKBB 1657 : 2 : 185, 189 ja 205 J. Graan 17. 7. 1657 Vaasa, 22. 8. 1657 Kemi ja 28. 10. 1657 Uumaja; KrKR 1657 : 925 J. Graanille 18. 11. 1657; Rullor 1658 : 5 : 409–; RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 11. 11. 1657 FR 72. *Petander* 1968, s. 187 esittää, että Pohjanmaalla olisi ollut 550 miestä. Tämä perustunee lukuvirheeseen.

Tuntuvasti vaikeampaa on saada selvää ratsuväen ja rakuunain määrästä kevään 1657 jälkeen. Toisaalta on todettava, että Liivinmaalla menetettyjä ratsukkoja värvättiin uudelleen Suomen puolustamista varten,⁶ toisaalta on otettava huomioon alempana mainitut siirrot Inkeriin ja Baltiaan, sairaudet, sekä se vähennys, joka aiheutui, kun toistuvista tappioista väsyneet ratsu- ja rakuunatalonpojat sanoivat sopimuksensa irti.⁷ Rullia ei vuodelta 1657 ole säilynyt, Horn välttää äärimmäisen tarkasti mainitsemasta mitään tarkkoja miesmääriä, ja sotilasmaakirjat taas antavat ajoittamattoman ihannekuvan, joka varmasti on tuntuvasti todellisia vahvuuksia optimistisempi. Suoritetut uudelleenjärjestelyt loppujen lopuksi tekevät vaikeaksi seurata yksiköiden vaiheita.⁸ LIITTEESEEN 4 ratsuväen ja rakuunain määrä on kuitenkin pyritty arvioimaan summittain. Laskelma osoittaa, että loppusyksyllä 1657 Suomessa oli käytettävissä noin 1 100 ratsumiestä ja 200 rakuunaa, joista noin 500 ratsumiestä oli pääar-meijassa Raudussa.

Suomesta siirrettiin muualle vuoden 1657 aikana seuraavat maavoimien osastot: (vahvuudet miehistöä)

<i>Aika</i>	<i>Kompp.</i>	<i>Joukko-osasto</i>	<i>Vahvuus</i>	<i>Sijoituspaikka</i>	<i>Viite</i>
Touko- kesäkuu	2	Pohjanmaan jv.	n. 200	Tallinna, myöh. ilmeis. Riika	9
16.8.	4	Hornin henkirykm (Burm)		Narva, osallistuivat	
	4	Schwengellin rakuunat		De la Gardien	
	1	Burmeist. henkikompp.		Audovan-sotaretk.	
	2	Yxkullin rykm.		Myöh. Tallinna ja Haapsalu	10
<i>Yhteensä</i>			<i>n. 580</i>		
Elokuun loppu eri aikoina	3	Boije (Yxkull)	n. 163	Audovan-sotaretki, osa palasi syksyllä	11
Elokuu	3	Pohjanmaan jv.	555	Tukholma ja ymp. linnakkeet	12
Lokakuu	..	Savon jvrykm. alokk.	n. 150	Tallinna	13
Marraskuu	..	Karkureita ym.	n. 80	Tallinna	14
<i>Yhteensä</i>			<i>n. 1 728</i>	<i>joista n. 973 Et-Suom.</i>	

⁶ RA Generalgub. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 19. 9. 1657 Käkisalmi FR 10.

⁷ RA De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 15. 9. 1657 Käkisalmi.

⁸ Ks. esimerkkinä RA Generalgub. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 4. 4. 1657 Viipuri.

⁹ KrA Rullor 1657 : 4 : 1168; De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 15. 6. 1657 Helsinki; RA Livonica II, vol. 78 M. G. De la Gardie kuninkaalle 28. 6. 1657 Sadow;

Vaikka otettaisiin huomioon, että asetelmassa 69 ratsumiestä mahdollisesti on laskettu kahteen kertaan ja jätettäisiin laskuista pois nämä sekä muut Yxkullin rykmentin miehet, joista osa ilmeisesti palasi, voidaan todeta, että Suomesta siirrettiin toisena sotavuonna ainakin noin 1 550 miestä, joista noin 800 oli Etelä-Suomesta, mikä merkitsi noin viidesosaa ja uudet alokkaatkin huomioon ottaen noin kuudesosaa koko Etelä-Suomen turvana olleista maavoimista. Vielä suurempi oli Pohjanmaata kohdannut suonenisku: siellä maahan sai jäädä vain viidesosa siitä, mitä merten taakse oli vietävä.

10.2.4. *Sotatalous ja huolto*

Lewenhauptin syyskesällä 1656 luoma järjestelmä säilyi jokseenkin ennallaan vuoden 1657 ajan. Tässä yhteydessä on tarkoitus käsitellä vain eräitä erityiskysymyksiä, jotka toisena sotavuonna olivat keskeisiä. Sodan rahoitukseen tullaan lähemmin puuttumaan jatkotutkimuksessa.

Horn totesi heti maahan saavuttuaan, että sodan taloudellinen pohja oli horjuva. Menosääntö, joka maahan oli tullut, jätti kokonaan huomioon ottamatta jo vuonna 1655 perustetun Yxkullin rykmentin sekä aatelislippueen upseerit, puhumattakaan siitä, että vuonna 1656 perustetut joukko-osastot, Burmeisterin rykmentti, Lagercrantzin rakuunat ja aatelislippueen toinen komppania olivat siitä poissa: menosääntöön oli otettu sotaväkeä varten 223 936 talaria, mutta jo siitä puuttuva palkkasumma oli runsas kolmannes varatusta määrästä, 76 553 talaria.¹ Armeijan todelliset palkkasaatavat nousivat kuitenkin

viimeksimainittu kirje näyttäisi osoittavan, että vain 59 miestä olisi tullut perille: on kuitenkin mahdollista, että loppujen laivaus on myöhästynyt alusten puutteessa.

- ¹⁰ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 17. 8. 1657 Tuutari FR 10; vrt. MR 1657 : 30 : 51–52 sekä RA Livonica II vol. 78 M.G. De la Gardie kuninkaalle 4. 9. 1657 Narva, liite A ja 14. 10. 1657 Wimbs, joissa olevat luvut sopivat varsin hyvin Hornin ilmoittamiin määriin: kuitenkin De la Gardie ilmoittanee joukot upseereineen, joten hänen luvuihinsa osastot ovat hieman suurempia. MR 1657 : 30 : 51–52 osoittaa, että tässä 580 miehen erässä oli myös Alexander Leslien komppania Yxkullin rykmentistä: on mahdollista, että seuraavan lähetyksen 163 miehestä on vähennettävä 69 miestä. Asiaa ei ole voitu varmasti selvittää. Schwengellin rakuunoista ks. myös *N. K. Grotenfelt* 1940, s. 36.
- ¹¹ Edellisten lisäksi ks. myös RA Livonica II vol. 78 M. G. De La Gardie kuninkaalle 28. 8. 1657 Purtz ja RA De la Gardieska saml. vol. E1444 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 15. 9. 1657; Skr. till KM CXG Kustaa Horn 14. 5. 1658 Helsinki. Boijen osastosta ks. KrA MR 1657 : 30 : 12, 14, 70 ja 72: MR 1657 : 30 : 69 osoittaa, että Boije itse oli jälleen 28. 9. 1657 Viipurissa.
- ¹² KrA KrKBB 1657 : 2 : 185, 189 ja 205 J. Graan 17. 7. 1657 Vaasa, 22. 8. 1657 Kemi ja 28. 10. 1657 Uumaja; KrKR 1657 : 925 J. Graanille 18. 11. 1657; KrA Rullor 1658 : 5 : 409–420v; RA Landshöv. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan väittää 23. 9. 1657, että Tukholmaan olisi mennyt yli tuhat miestä: luvassa on tällöin myös Länsipohjasta lähetetty osasto. Pohjalaisista Ruotsissa ks. myös KrA Artilleridep. G III b Sthlms slots arkli 1657, tositteet 134–137, ja *Petander* 1968, s. 188–192.
- ¹³ RA Livonica II vol. 78 M. G. De la Gardie kuninkaalle 24. 10. 1657 Haapsalu; Hornin lupaaminen Viipurin länt. rykmentin alokkaiden siirrosta ei ole löytynyt tietoa.
- ¹⁴ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 3. 12. 1657 Mäkrä.
- ¹ RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 20. 2. 1657 Viipuri ja Kammarkoll. ank. brev 156 : 429 Kustaa Horn 20. 2. 1657 Viipuri.

vuonna 1657 Etelä-Suomen sotaväen päätilikirjan mukaan jo 415 406 talariin, josta vanhaa rästäiä oli 132 389 talaria. Palkkojen rästytyminen jatkui, sillä puhdas vajaus kohosi vuoden 1657 jälkeen jo 188 521 talariin².

Suomen laivamiesrykmentin palkkasaatavat taas olivat vuoden 1657 tilin mukaan vuoden alussa 24 211 talaria. Palkkoja pystyttiin maksamaan 9 253 talaria, mutta rästäiä jäi palvelussaatavien vuoksi vuodelle 1658 peräti 50 619 talaria – palkkarästit nousivat siis kaksinkertaisiksi jo toisena vuonna peräkkäin. Talvivahtin saatavista – palkkarästejä jäi vuodelle 1658 koko valtakunnassa yli 29 000 talaria – suomalaisten osuus näyttää putoavan noin kuudennekseen. Syynä lienee Venäjän-sota, joka satoi suomalaisia itään.³

Tällaisessa tilanteessa jouduttiin mm. Burmeisterin rykmentille etsimään ylläpitoa Liperistä, Ilomantsista ja Pielisestä, mikä heti aiheutti selkkauksia Kajaanin vapaaherrakunnan virkamiesten kanssa.⁴ Yleisen rahattomuuden keskellä oli erityisen vaikeita ja säällittäviä tapauksia, kuten Viipuriin jääneitten alusten talvivahti. Kun se kuului amiraliteetin menosääntöön, ei maaherra Koskull katsonut voivansa maksaa sille palkkoja niukoista ja tarkoin osoitetuista varoistaan, joten miehet sananmukaisesti olivat joutua kerjuulle. Lopulta Kustaa Horn järjesti asian maavoimien varoista ja monimutkaisten selvittelyjen jälkeen sai rahat amiraliteetin osoituksella takaisin amiraliteetille kuuluvista Pohjanmaan veroista.⁵ Tämä sinänsä vähäinen esimerkkitapaus osoittaa, että byrokratia ja jäykkä järjestelmä saattoivat hukuttaa nekin mahdollisuudet, joita olemassa olleet varat tarjosivat inhimillisyyden ja tehokkuuden osoittamiseen.

Lisävaikeutena Hornilla oli se, että koska hän oli sekä maa- että merivoimien ylipäällikkö, valtaneuvosto ja amiraliteettikollegio ottivat johdonmukaisesti sen kannan, että hänen piti vastata myös Viipurissa olleen laivaston varustamis- ja korjaamiskuluista sekä myöhemmin kesällä myös Ruotsista tulleen laivaston menoista.⁶ Horn sai rahat myöhemmin takaisin, joskin niitä koskenut käräjäointi jatkui pitkälle seuraavaan vuoteen.⁷

Hornin saapuessa päätettiin vuoden 1656 kenttäkassatili ja avattiin uusi. Sen koko rahamäärä vuonna 1657 oli 64 636 talaria, josta jälleen noin puolet, 31 760 talaria, tuli isosta meritullista, edellisen vuoden ylijäämää oli runsas kuudennes, 11 004 talaria, ja edellisenä vuonna rästytyneitä tuloja 8 564 ta-

² KrA Militiekontoret G II a Finsk militiebook 1657 : 23–24.

³ KrA Örlogsflottans räkenskaper 1657 : 4 : 1246–1310; talvivahti 984; ero vuoden 1656 tilinpäätöksen ja vuoden 1657 tilinavauksen välillä johtunee välillä tapahtuneista maksuista.

⁴ RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 22. 3. 1657 Kajaani; E7451 Z. Palmbaum P. Brahelle 26. 3. 1657 Kajaani FR 212 ja 214, julk. *Vartiainen* 1931, s. 394.

⁵ KrA AmKAB 1657 : 131 A. Koskull 6. 2. 1657 Viipuri; AmKAB 1657: 437 Kustaa Horn 14. 4. 1657 Turku; AmKR 1657 : 300 ja 410 Kustaa Hornille 27. 3. ja 1. 5. 1657; AmKR 1657 : 414 ja 417 J. Graanille 1. 5. 1657.

⁶ KrA AmKR 1657 : 410 Kustaa Hornille 1. 5. 1657; AmKR 1657 : 628 G. Wrangelille 26. 6. 1657.

⁷ KrA AmKAB 1658 : 72 Kustaa Horn 27. 2. 1658 Viipuri; AmKR 1658 : 148 ja 302 Kustaa Hornille 19. 3. ja 13. 5. 1658.

laria. Runsas kymmenes osa, 7 105 talaria, jouduttiin rahoittamaan tavara-luotoilla viipurilaiselta kauppiaalta Anthon Burckhardtilta, jolle velkaa seuraavina vuosina lyhenneltiin.⁸ Kenttäkassan käyttöperiaatteet säilyivät suunnilleen ennallaan, mutta Horn oli jonkin verran vapaamielisempi palkanmaksuissa suorittamalla osan rykmenttien jopa linnakkeiden varusväenkin palkoista kenttäkassan kautta.⁹ Käytännön liikkumavarana kassan merkitys oli jo vuonna 1657 suhteellisesti suurempi kuin edellisenä vuonna, ja sitä käytettiin niin tehokkaasti, että vain hieman runsas kymmenes osa jäi seuraavalle vuodelle.

Elintarvikkeitten osalta Hornin tilannetta auttoi se, että kuninkaan 27.2.1657 antamalla luvalla hän sai käyttää Suomen varoja myös Käkisalmen läänissä harkintansa mukaan. Harkinnassaan Horn ei viivytellyt: 15.3.1657 hän lähetti kaikille maaherroille kirjeen, jolla kielsi elintarvikkeiden ja puutavaran viennin maasta – poikkeuksena oli viljan, karjan ja puutavaran vienti Tallinnaan – kaikki oli varattava Suomen linnoituksiin. Määräyksen takana oli mahdollisesti se, että De la Gardie oli Hornin ohi tilannut Suomen maaherroilta viljaa ja puutavaraa Riikaan.¹⁰ Toisaalta määräys liittyi samanaikaiseen myös Ruotsissa julkaistuu viljanvientikieltoon, mutta Horn sai silti asiasta valtaneuvostolta huomautuksen, koska valtaneuvokset eivät olleet ajatelleet, ettei viljaa voisi viedä Suomesta edes Ruotsiin. Kun Horn pienin myönnytyksin piti kiinni kannastaan, asia jäi silleen.¹¹ Tässä yhteydessä ei ole mahdollista selvittää toimenpiteen kokonaisvaikutusta yhtä vähän kuin maakuntakokousten suostuntojen vaikutusta sodan finansiointiin. Provianteissa Hornin määräyksen vaikutus näkyy vain Olavinlinnan kohdalla.¹²

Jos kohta sotaväen palkoissa tahtoi olla parin vuoden myöhästymisiä, niin vuoden 1657 aikana heidän elintarvikehuoltonsa näyttää sujuneen suhteellisen vähin vaikeuksin, jotka nekin olivat väliaikaisia. Erityisesti on korostettava, että rajalinnoitusten, Pähkinälinnan, Käkisalmen ja Nevanlinnan provianteista muodostui vuonna 1657 parseleiltaan monipuolisia, joten linnoitukset piiritettyinäkin saattoivat taata henkilöstölleen vaihtelevan muonan. Huomattavan suuri parannus tapahtui Pähkinälinnassa, jossa vuoden 1657 lopussa oli leipäviljaa erilaisina tuotteina sekä maltaita lähes 2 000 tynnyriä, pienessä Nevanlinnassakin päästiin ilmeisesti yli 1 000 tynnyrin, mutta Käkisalmissa, vaikka sen varuskunta oli suurin, oli vain noin 1 500 tynnyriä.¹³ Samoin koko armeija

⁸ KrA MR 1657 : 30 : 1–17, 38; MR 1658 : 31 : 28.

⁹ KrA MR 1657 : 30 : 18, 20 ja 33.

¹⁰ Hornin kirje maaherroille liitteenä RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle maaliskuussa 1657; De la Gardien tilauksista ks. De la Gardieska saml. E1226: 323 E. von der Lindelle 21. 2. 1657 Riika. Ks. myös VA z 26 : 50 Turku 6. 4. 1657; r 2 Rauma 11. 4. 1657.

¹¹ SRP 4. 4. 1657 ja 2. 5. 1657 XVII, s. 85 ja 104.

¹² Ks. s. 149.

¹³ VA 8626 : 62 ja 146; VA 9694 : 726, 807 ja 859; Nevanlinnan tili vuodelta 1657 puuttuu, ks. vuoden 1658 tiliä VA 9696 : 695, 573 ja 582. RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 A. Koskull neuvostolle 17. 1. 1657 Viipuri.

pystyttiin nyt vaatettamaan, sillä erityisesti päällystakkeja riitti kenttäarmeijalle jaettaviksi, ja turkkiapu pääsi nyt vaikuttamaan myös Pohjanmaalla.¹⁴

Suuret muonan- ja materiaalinkuljetukset, joita vuoden 1657 aikana suoritettiin, saivat aikaan sen, että oli ainakin yksi ryhmä suomalaisia, joille sota ei ollut pelkkää pelkoa sekä miesten ja verojen luovuttamista. Koiviston talonpojille, jotka saivat lähes monopolikseen kuljetukset Suomenlahden itäosassa, sota näet oli suoranaisten kultakaivos.¹⁵

10.2.5. *Taisteluvälineet*

Vuoden 1657 materiaalilähetykset Ruotsista Suomeen ovat LIITTEESSÄ 7. Suomen osuus aseitten ja muun kaluston toimituksista oli selvästi pienentynyt: Suomen saamat 150 muskettia olivat enää alle 1/20 Tukholman käsittelemistä musketeista, jotka tosin menivät sitä mukaa kuin ne varikkoon saatiin, 222 ruutisentneriä oli vastaavasti runsas kymmenesosa, ja 31 lunttukippuntaa vajaa viidennes.¹ Musketteja Suomeen oli tilattu enemmän,² mutta kun niitä ei liienyt, Suomessa ei tehty asiasta numeroa, käsiaseitten kipein tarve kun oli jo autettu edellisen vuoden lähetyksillä. Haarukkapiikkien (svinsfjädrar) runsas lähettäminen – niitä oli lähetetty myös edellisellä vuonna – on mielenkiintoinen yritys. Haarukkapiikit olivat lyhyitä keihäitä, joiden varressa oli pieni haarukka muskettia varten, ja ajatuksena oli, että sama mies voisi toimia paitsi musketti- rajoitetusti myös piikkimiehenä.³ Asiassa kävi aivan kuten 30-vuotisen sodan aikana, jolloin haarukkapiikit olivat vain lyhyen aikaa käytössä:⁴ koko lähetetty yhteensä 1600 kappaleen erä oli vuonna 1658 koskemattomana Viipurin varikossa.⁵ Syynä lienee ollut se, että muskettimiehen oli tarpeetonta raahata mukanaan niin lyhyttä keihästä, ettei sillä kuitenkaan olisi ollut mitään vaikutusta ratsuväen rynnäköä vastaan. Nelipiikkiset tielle siroteltavat jalka-ansat (footanglar) olivat sen ajan 'polkumiinoja' joita jo edellisellä vuonna oli tilattu, mutta joita silloin ei ollut varastossa.

Yleensä on todettava, että sotakollegio lähetti materiaalia Suomeen mahdollisuuksiinsa ja tarpeeseen nähden kohtalaisen hyvin, jos kohta sen toiminta ei ollut mitenkään nopeaa. Juuri tämä sitten aiheuttikin suurimman kiistan koko sodan aikana Hornin ja sotakollegion välillä. Horn pyysi näet kesäkuussa

¹⁴ VA 8626 : 390–408; RA Kammarkoll. ank. brev 156 : 349 J. Graan 25. 11. 1657.

¹⁵ VA 8626 : 51–53, 56, 57, 59, 1188–1190, 1199, 1499 ym; KrA MR 1657 : 30 eri kohdin. Koivisto-laisten keskellä vilahtaa joku säkkijärveläinen VA 8626 : 1192 ja humalajokelainen VA 8626 : 1187.

¹ Kokonaislähetysluvut KrA Artilleridep. G II 4 Riksens artilleribok 1657 : 62–64 ja 84.

² KrA KrKR 1657 : 771 Kustaa Hornille 13. 10. 1657.

³ Jakobsson 1938, s. 87 kuva.

⁴ Jakobsson 1938, s. 92.

⁵ KrA Artilleridep. G II 4 Riksens artilleribok 1657 : 214–215.

1657 rautatykkeitä rannikkolinnakkeisiin, jotka nyt Tanskan sodan alettua olivat erittäin tärkeitä. Kun tykit pääsivät lähtemään vasta elokuussa 1657, Horn ehti muistuttaa myös metallitykeistä, joita hän tarvitsi rajalinnoituksiin, ja kun rautatykit tulivat, hän itse sotki mielessään tilauksensa ja alkoi katkerasti syytellä sotakollegiota siitä, että tämä lähetti liian raskaita ja siten käyttökelvottomia rautatykkeitä rajalinnoituksiin. Kiukuissaan Horn totesi rautatykit saaristolinnakkeisiinkin hyödyttömiksi, moitti vähäistä ruuti- ja lunttumäärää⁶ ja räjähti uudelleen, kun osoittautui, että rajalinnoitusten tykkeitä sekä muuta tavaraa tuonut alus oli jäänyt Raaseporin luo liian myöhään matkalle lähdettyään.⁷ Kun vielä kuningaskin Hornin aloitteesta oli puuttunut asiaan toistamiseen ja sotkenut sen entistä pahemmaksi, riita seuraavana vuonna haudattiin hiljaisuudessa.⁸

Ampumatarviketilanteen parantamista varten kuningas määräsi vuoden lopussa, että salpietariteollisuus oli elvytettävä Suomessa ja Inkerissä. Pelkkä rappeutuneiden keittimöiden tilan selvittäminen vei kuitenkin niin kauan aikaa, että keittäminen varmasti ei ehtinyt alkaa missään tehtaassa ennen sodan loppua.⁹

10.2.6. Sota ja siviiliväestö

Vuoden 1657 sisäisesti merkittävimmät tapaukset olivat kuuluisat maakuntakokoukset, jotka Horn valtiopäivillä käytetyin muodoin johti Etelä-Suomessa ja Johan Graan Länsipojassa ja Pohjanmaalla. LIITTEESEEN 8 on koottu tiedot kokousten päätöksistä. Kokouksissa lyötiin kiinni sekä vuoden 1658 väenoton toteuttaminen jo vuonna 1657 että sen ja kahden seuraavan väenoton perusteet. Erityisesti on huomattava, että Turun ja Porin läänissä jäi jalkaväen rekrytointiperuste muita läänejä heikommaksi, koska siellä perusteeksi vuodelle 1657 otettiin taloluku, kun taas muualla alokkaat otettiin miesluvun mukaan. Verosuostunnat sotatalouden pönkittämiseksi olivat varsin huomattavat. Yhteistä kaikille piireille oli, että taloudellisia vaikeuksia valitettiin suuresti, mutta tilanteen vuoksi katsottiin olevan välttämätöntä suostua esityksiin ainakin osittain – tyypillistä on, että jokainen ryhmä tinki omaan

⁶ Asiasta on erittäin laaja kirjeenvaihto, ks. mm. Hornin kirjeet sotakollegiolla KrA KrKBB 1657 : 1 : 539 8. 6. 1657 Helsinki, 597 11. 7. 1657 Viipuri, 627 21. 10. 1657 Käkisalmi ja 645 26. 11. 1657 Mäkrä; sotakollegion kirjeet Hornille KrKR 1657 : 488 26. 6. 1657, 771 13. 10. 1657 ja 881 4. 11. 1657; ks. myös RA Generalgub. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn 14. 10. 1657 Käkisalmi.

⁷ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn neuvostolle (!) 10. 12. 1657; KrA KrKBB 1657 : 1 : 449 Kustaa Horn 20. 2. 1658 Viipuri.

⁸ KrA KrK Kongl. bref 1638–1659 kuningas 22. 6. 1657 Thorn ja 3. 12. 1657 Wismar; KrKR 1658 : 132 kuninkaalle 24. 2. 1658.

⁹ KrA KrKR 1657 : 1010 Kustaa Hornille 11. 12. 1657; KrKBB 1658 : 1 : 449 Kustaa Horn 20. 2. 1658 Viipuri; 464 Kustaa Horn 6. 3. 1658 Viipuri.

pussiinsa helpotuksia niin paljon kuin mahdollista, minkä vuoksi taloudellisista suostunnoista muodostuu erinomaisen kirjava kudelman.¹

Vuoden 1657 aikana jatkuivat muutkin edellisen vuoden rasitukset ja niistä johtuneet valitukset. Ne aiheuttivat nyt enemmän kiistoja kuin edellisenä vuonna. Erityisen vaikeaksi tilanne muodostui Kymenkartanon läänissä, joka läpikulkuseutuna joutui kärsimään kyydityksistä ja heinien luovutuksesta. Vaikeudet periytyivät ilmeisesti edelliseltä vuodelta, sillä syksyllä annetut kuullisuuskehotukset annettiin erityisesti kyydityksiin viitaten uudestaan talvikäräjillä 1657.² Kehotukset eivät auttaneet, vaan Virolahdella sai myöhemmin 79 talonpoikaa kolmen markan sakon velvollisuuksien laiminlyönnistä.³ Samalla asetettiin 40 markan sakon uhka niille, jotka eivät heti toimittaisi rästissä olleita heiniä voudille. Peräti lähes 300 Vehkalahtien ja Valkealan talonpoikaa sai samaten 3 markan sakot laiminlyötyään sillanrakennuksen ja kruunun ampumatarvikkeiden kuljetuksen.⁴

Suhtautuminen karkulaisiin säilyi suurena ongelmana.⁵ Erityisesti Hämeessä ja Savossa karkureita oli runsaasti, ja etsintäpartiot koettivat jäljittää heitä. Pieksämäellä kesällä 1657 sattuneesta yhteenotosta syntyi kaksi vuotta kestänyt prosessi, joka saattoi vaikeudet kovin julkisiksi. Luutnantti Pekka Niilonpoika joutui siellä muutamien alaistensa kanssa tappeluun heitä pyssyin, kirvein, seipäin ja keihäin karkottaneen talonväen kanssa. Kahakassa ei kukaan saanut surmaansa, mutta talonpojat vetivät asian oikeuteen ja syyttivät sotilaita kotirauhan rikkomisesta ja laittomasta vangitsemisesta. Kihlakunnan-oikeus tuomitsi luutnantin ja korpraalin kuolemaan ja käräjiltä poissa olleen katselmuskirjurin henkipatoksi. Hovioikeus muutti seuraavana kesänä, aselevon jo vallitessa, korpraalin kuolemantuomion kuusinkertaiseksi edestakaiseksi kujanjuoksuksi – mikä käytännössä oli jokseenkin sama asia – kun taas luutnantin tuomio pysyi ennallaan. Samaten tappeluun osallistuneille talonpojille ja hänen vaimolleen pysytettiin De la Gardien elokuussa 1655 antamaan julistukseen perustunut huikea 100 riikintalarin eli 150 hopeatalarin sakko kummallekin karkulaisten piilottamisesta.

Luutnantti vetosi Erik Kruseen ja Kruse viivytti teloitusta koska ensiksi-mainittu oli ollut suorittamassa samaansa tehtävää. Myös Kustaa Horn asetui luutnantin puolelle tarkoituksenmukaisuussyistä. Hän näet katsoi, että jos luutnantti teloitettaisiin, olisi karkureiden etsiminen sen jälkeen jokseenkin hyödytöntä ainakin Savossa, jonne nämä lähinnä yrittivät. Horn kysyi asiaa valtaneuvostolta ja valtaneuvosto kuninkaalta. Asia seisoi kauan, mutta kun

¹ Ks. LIITE 8 ja sen viitteet sekä *Renvall* 1962, s. 185–186.

² VA ii 1 : 98 Vehkalahti–Valkeala 12. 1. 1657.

³ VA ii 1 : 136v Virolahti 22.–23. 1. 1658.

⁴ VA ii 1 : 145 Vehkalahti–Valkeala 13.–14. 5. 1658.

⁵ Länsi-Suomesta ks. esim. VA r 2 Rauma 9. 12. 1657.

Turun Hovioikeus oli myöhemmin valittanut täytäntöönpanon viivyttämistä, kuningas teki asiasta arvovaltakysymyksen. Kun asiaa ei ollut heti kysytty häneltä, hän katsoi tullessa syrjäytetyksi ja määräsi keväällä 1659 luutnantin heti mestauspölkylle.⁶

Vuoden 1657 aikana todettiin myös maastamuutto siinä määrin haitalliseksi ilmiöksi, että sen ehkäisemiseksi Kustaa Horn julkaisi suomenkielisenäkin julituksen, jolla kielsi ketään kuljettamasta laivassaan »jotacuta jouto miestä eli waimoist henge» Ruotsiin tai Viroon tai muuanne ilman maaherran passia.⁷ Aivan samanlainen määräys kuulutettiin myös Pohjanmaalla erityisesti Lapväärtissä, josta Ruotsiin sai matkustaa vain vouden passilla.⁸ Kun pakeneminen juuri Pohjanmaalla edelleen oli vilkasta kuten edellisenäkin vuonna, tämä osittain saattaa johtua kapinamielialasta, joka suuntautui lähinnä suurläänitysten hallintoa vastaan.⁹ Tärkeämpää kuitenkin lienee, että talvityöläisten (vinterliggare) meno Pohjanlahden taa oli vanha tapa, suhteet vanhastaan läheiset ja lähteminen oli siten samanlainen ilmiö kuin se, joka Itä-Suomessa vei väestövirtaa Käkisalmen lääniin ja Inkeriin.

Itä-Suomessa vahvistui vuoden 1657 aikana ilmiö, joka oli näyttäytynyt joskus jo ennen sotaa: armeija alkoi käydä vaivaksi omille asukkaille. Kun olot sotatoimien puolesta olivat suuresti rauhoittuneet, tulvahtivat tuomiokirjat yhtäkkiä täyteen anastuksia, väkivaltaisuuksia ja tappeluita, joihin sotilaat olivat syyllistyneet.¹⁰ Kun tarkkailee tätä suorastaan epidemianluontoiseksi puhjennutta juttumäärää, joka jatkuu seuraavana vuonna, ymmärtää hyvin kreivi Pietari Brahen epäilykset liian suuren miesjoukon koollaoloa kohtaan.

Myös ainoa kirjoittajan vuodelta 1657 löytämä tapaus, jossa pelkät puheet johtivat oikeusjuttuun, lienee edellä todetun kaltaisten kiistojen aiheuttama, sillä ilmiantajana toimi kapteeni Thomas Twilling. Syytetty oli äyräpääläinen ratsutalonpoika Yrjö Suikka, joka sotilaitten läsnäollessa oli tokaisut toivomuksen, että »vihollisemme venäläinen pian kiiruhtaisi ja kulkisi yli koko Suomen» (»att vår fiende Ryssen snart skynda sigh och gå öfwer hele Finlandh»). Kun Suikka piilotteli käräjiltä, asia jäi tarkemmin tutkimatta,¹¹

⁶ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 9.9.1658 Turku; sama neuvostolle 19.8.1658, liite: HO:n päätös; Horn kuninkaalle 19.5.1659, useita liitteitä; RA RR 1959 : 963v Kustaa Hornille 19.4.1659 Croneborg; *Ignatius* 1865, s. 125–127. Vrt. samantapainen juttu Savossa jo vuonna 1653 *Pekka Lappalainen* 1961, s. 343. Karkureiden suojelijoille annettava 100 Rtal sakko ks. myös esim. VA nn 62 : 279v–280 Vesilahti 1.2.1658; nn 62 : 298v–299v Ruovesi 12.–13.2.1658.

⁷ *K. G. Grotenfelt* 1912, s. 104. Määräys julkaistu Helsingissä 12.6.1657.

⁸ VA rr 10 : 10 Lapväärti 26.–27.8.1657.

⁹ *Luuikko* 1945, s. 567–635; *Jokipii II* 1960, s. 209–216.

¹⁰ Ks. esim. VA x 16 : 65, 75a, 80, 195 Viipuri 13.4.1657–9.5.1658; jj 7 : 289v Äyräpää 9.–10.1.1657; 313v–314 Äyräpää 15.–16.10.1657; 318– Jääski 4.–6.8.1657; 346– Säkkijärvi 20.8.1657; 376– Ruokolahi 7.–8.1.1658; 390v Äyräpää 19.–20.1.1658; 406 Lapvesi alaosa 10.–11.6.1658; 427v Jääski 12.–13.6.1658; oo 3 : 567v–568 Sääminki–Kerimäki 14.–15.4.1657; 569 Sulkava–Puumala 21.–22.4.1657; 666–666v Leppävirta 8.–9.12.1657.

¹¹ VA jj 7 : 391 Äyräpää 19.–20.1.1658.

mutta pahaa tahtoa hänellä tuskin oli sen enempää kuin edellisenä kesänä Turun läänissä sadattelustaan kujanjuoksun kärsineillä.

Tällaisia puheita liikkui silti ilmeisesti paljonkin, sillä huhut niistä tulivat myös ylipäällikön korviin:¹²

»... ja jos vihollinen, mistä Jumala armollisesti varjelkoon, saavuttaisi tässä maassa jotain menestystä, olisi heille totisesti yhdentekevää, mitä herraa he palvelisivat, jollaisista puheista on jo saatu vihiä, joskaan ei ole voitu saada täyttä varmuutta».

Horn, joka juuri tällöin kävi taisteluun Suomen joukkojen pitämiseksi Suomessa, kiirehti saattamaan tiedon eteenpäin ja esitti talonpoikien tyytymättömyyden syyksi juuri sen, että näiden omat miehet vietiin maasta pois ja talonpojat näin itse jäivät vihollisen vuoksi vaaraan. Tämä palveli luonnollisesti Hornin senhetkisiä tarkoituksia, mutta talonpojilla oli toki myös muita syitä langeta ajoittain epätoivoiseen sadatteluun.

ARMAS LUUKKO on liittänyt kaunopuheisuuden lehtori Bartholdus Lacmannuksen Viipurin lukiossa vuonna 1657 Kaarle X Kustaan kunniaksi pitämässä puheessa lausumat ajatukset siihen katkeruuteen, jota Suomessa tunnettiin, kun maa sai taistella yksin:

»Täydellä oikeudella ja huolimatta siitä, mitä kateus sitä vastaan inttännee, minä puhun yhteisestä isänmaasta, sillä me emme ole orjina vaan liittolaisina, ystävinä ja kansalaisina yhtyneet sinä onnen päivänä, jolloin Karjalan herttuakunta, samoin kuin muut maakunnat laajalti sen ympäriltä, ensin Ruotsin valtakuntaan yhdistettiin. Tunnustaa tosin täytyy, että Ruotsi monessa kohden ei voi tuntea tämän liiton etuja ja tuottamaa hyötyä, mutta Jumalaa, joka kätensä viittauksella ohjaa vuosisatojen juoksun, on hartaasti rukoileminen, että keskinäinen luottamus, keskinäinen rakkaus ja suosio karttukoot, niin että, silloin kun kaikki muu vanhenee, isänmaan onni ja koko valtakunnan turva päivästä päivään uudistuu ja enenee».

ERKKI LEHTINEN lisäksi tosin on viitannut ajankohtaiseen kiistakysymykseen Viipurin kirkkoherran vaalista, joka saattaa myös olla sanoihin vaikuttamassa. Joka tapauksessa Lacmannuksen puheessa on selvästi erotettavissa sellaista kansallista itsetuntoa, joka siinä tilanteessa helposti ruokki LUUKON ounas-telemaa tyytymättömyyttä.¹³

¹² RA Skoklostersaml. E8141 Kustaa Horn P. Brahelle 12. 11. 1657 Mäkrä, julk. mm. *Lehtinen* 1961, s. 84; Suomen historian dokumentteja I 1968, s. 267.

¹³ *Krohn* 1862, s. 52–53; *Hainari-Grotenfelt* 1922, s. 408, Lacmannuksen sanat tässä *Hainari-Grotenfeltin* mukaan; *Yrjö Koskinen* 1881, s. 266; *Lehtinen* 1961, s. 72; *Luukko* 1966, s. 584.

10.2.7. Kiista Suomen joukoista

Tapahtumasarja, joka selvimmin paljastaa valtakunnan johdon asenteen Suomea kohtaan, oli vuonna 1657 käyty kiista Suomen joukkojen lähettämisestä Liivinmaalle. IGNATIUKSESTA lähtien tätä kiistaa perinteisesti on pidetty lähinnä kuninkaan ja Kustaa Hornin välisenä, ja sama käsitys on myös esim. ruotsalaisella BONNESENILLA.¹ CARLON on kuitenkin käsitellyt joukkojenlähettämiskiistaa lähinnä Kustaa Eevertinpoika Hornin ja Magnus Gabriel De la Gardien välisenä ja FÄHRAEKSEN kanta näyttää olevan sama.²

Molemmilla käsityksillä on oikeutuksensa. Kuningas todella antoi määräyksiä, jotka edellyttivät Suomen joukkojen siirtämistä Liivinmaalle, jopa määräykset olivat pari kertaa varsin tiukkasävyisiä,³ mutta ajatuksen isänä ja taustavoimana oli koko ajan valtionvarainhoitaja.

Tämä näkyi jo kiistan esinäytöksessä, joka tapahtui helmikuussa. Tällöin kuningas esitti summittaisen joukkojenkäyttösuunnitelman, joka liittyi valtionvarainhoitajan joulukuisiin suunnitelmiin, pyyntöihin saada mielipide niistä ja neuvoja, sekä De la Gardien uskon, että kuningas antaisi Suomen joukot hänen käyttöönsä.⁴ Tässä suunnitelmassa kuningas jälleen korosti Käkisalmen, Viipurin ja Tallinnan vahvistamista. Laajempiin, myös Liivinmaata koskeviin järjestelyihin liittyen piti osa Suomen alokkaista toimittaa heti Riikaan ja muu armeija piti sijoittaa Nevanlinnan tai Narvan seuduille, josta se kuninkaan ilmeisen vilpittömän käsityksen mukaisesti olisi voinut turvata myös Suomen. Jo viikkoa myöhemmin kuningas kuitenkin muutti kokonaissuunnitelmaansa, ja ilmoitti lakonisesti Hornille, että tämä sai käyttää Suomen alokkaita harkintansa mukaan: »... at disponere dermedh som i finne bäst». Horn oli jo tätä ennen ehtinyt nostaa hätähuudon Suomen puolesta sedälleen Kustaa Kaarlenpoika Hornille.⁵

Varsinaisesti kiista puhkesi, kun valtionvarainhoitaja totesi helmikuun alussa tarvitsevansa ratsuväen lisäksi 3 900 miestä Liivinmaan linnoituksiin varuskunniksi, ja joskaan ei uskonut saavansa kaikkea Suomesta, hän ensi töikseen lähetti everstilutnantti Antti Munckin Kustaa Eevertinpojalta mie-

¹ *Ignatius* 1865, s. 101–102 ja 104–107; *Yrjö-Koskinen* 1881, s. 260; *Hainari-Grotenfelt* 1922, s. 371; *Bonnesen* 1924–1958, s. 244–245; *Halila* 1949, s. 435–436; *Luukko* HAik 1960, s. 157–158; *Lehtinen* 1961, s. 83–85.

² *Carlön* 1903, s. 88–89, 97 ja 103; *Fähraeus* 1936, s. 96.

³ RA RR 1657 : 1516 25. 7. 1657; 1976 5. 10. 1657 ja 2266v 8. 11. 1657: kaikki kirjeitä Kustaa Hornille.

⁴ RA Livonica II vol. 77 M. G. De la Gardie kuninkaalle 3. 12. 1656 ja 26. 12. 1656 Riika; RA RR 1657 : 271v kuningas M. G. De la Gardielle 10. 2. 1657 Marienburg.

⁵ RA RR 1657 : 337 kuningas Kustaa Hornille 17. 2. 1657 Marienburg; RA Skoklostersaml. E8837 Kustaa Horn Kustaa Kaarlenp. Hornille 20. 2. 1657 Viipuri. Tämän vaiheen suunnitelmia liitteinä Hornin kirjeessä 18. 3. 1657 Viipuri ja Bielkesaml. E2360 De la Gardien joukkojen sijoitussuunnitelma saap. 9. 3. 1657.

Kuva 6. Joukkojenlähettämiskiistan särmikkäiden päähenkilöiden nimikirjoitukset. Ylinnä Carl Gustaff, keskellä Magnus Gabriel De la Gardie ja alinna Gustaff Horn Ewertsson. Kaikki luonnollisessa koossa. KrA Sotakollegion arkisto.

hiä hakemaan.⁶ Kun hänellä vielä puoltatoista kuukautta aikaisemmin oli ollut sangen realistinen, Krusen lähettämiin vahvuustietoihin perustunut kuva Suomen sotavoimista,⁷ on selvää, että vaatimus joukkojen lähettämisestä ja sen mukana mennyt vahvuusarvio perustuivat luuloon, että Suomessa oli vuoden 1657 alussa toimitettu väenotto.⁸ Kun myös kuningas sai helmikuisen vahvuusarvion, tämä saattoi noloon asemaan sekä De la Gardien, jonka suunnitelmat romahtivat nyt kokonaan,⁹ ja joka sai myös sotakollegion vastaansa,¹⁰

⁶ RA De la Gardieska saml. E1226 : 266–267 M. G. De la Gardie (konsepti) K. Hornille ja E. A. Rosendalille 8. 2. 1657; 281 Krister Hornille 9. 2. 1657 Riika; 282 Kustaa Hornille 9. 2. 1657 Riika; 309 neuvostolle 20. 2. 1657 Riika; De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 16. 2. 1657 Viipuri.

⁷ RA Livonica II vol. 77 M. G. De la Gardie kuninkaalle 26. 12. 1656, liite: luettelo Suomen joukoista.

⁸ Edelläolevien lisäksi ks. RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 14. 3. 1657 Viipuri.

⁹ KrA KrKBB 1657 : 1 : 191 M. G. De la Gardie 10. 3. 1657 Serben, liite: M. G. De la Gardie Kustaa Hornille samana päivänä.

¹⁰ RA Krigskoll. till KM vol. 2 sotakollegio kuninkaalle 9. 3. 1657.

että Kustaa Hornin, joka heti arveli, että kuningas tekisi hänestä syntipukin.¹¹

Asia kuivui sillä kertaa siihen, että Horn saattoi vedota joukkojen olemattomuuteen, ratsuväen rehustusvaikeuksiin Inkerissä ja siihen, että kuningas oli 17.2. selvästi antanut hänelle vapaat kädet käyttää Suomen alokkaita. Sotakollegion välittämällä kuninkaan käskyllä De la Gardie sai kuitenkin Hornin yrityksistä huolimatta Pohjanmaalta toukokuussa 200 miestä.¹²

Kiista puhkesi uudelleen samoihin aikoihin. Nyt De la Gardie vaati Suomesta yhteensä 1 000 ratsumiestä ja lisäsi vaatimuksensa seuraavassa kuussa vähintään 1 500 jalkaväen alokkaaseen. Kuningas taas vaati kesäkuun alussa Viroon Savon ja Viipurin läntisen rykmentin alokkaat ja käski Hornia sopimaan yhteisvoimin De la Gardien kanssa Venäjälle tehtävästä hyökkäyksestä.¹³ Kuninkaan kirje ja se, että De la Gardie jo lähetti vapaaherra Konrad von Yxkullin hakemaan Viipurin ratsurykmenttiä Liivinmaalle, saattoivat Hornin hankalaan asemaan, sillä muodollisesti hän edelleen piti De la Gardieta esimiehenään. Tässä vaiheessa Horn omaksui menettelytavan, jota hän sitten johdonmukaisesti seurasi koko kesäkauden: hän lykkäsi asiaa nähdäkseen, mitä aikeita venäläisillä kesän tullen olisi.¹⁴ Horn saattoi viitata siihen, että kuninkaan kirjeessä oli selvä varaus, joka teki tämän mahdolliseksi: »... om I dee kunnen mista, men ingalunda at I wijdare förblotten eder förr än I kunnen något wist erfahra om fiendens opsåth och förehafwande».

Linjaansa Horn noudatti taitavasti tahallaan viivyttämällä. Hän mm. vastasi valtaneuvostolle, ettei lähettäisi joukkoja, »koska valtionvarainhoitaja vetoaa kuninkaan käskyyn, joka tuskin on nuorempi kuin itse saamani» ja selvitteli asiaa kaikilla mahdollisilla teknisillä syillä, mm. kesällä otettavien alokkaiden koulutuksella.¹⁵ Vaikka juuri tämä viivytyksellinen aiheutti kuninkaan hermostumisen,¹⁶ Horn sai aivan riittävästi aikaa todetakseen venäläisten ryh-

¹¹ RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 21. 3. 1657 Viipuri. De la Gardien ja Hornin kirjeitten sävy oli jo tässä vaiheessa kovin terävä, ks. esim. De la Gardieska saml. E1228 : 159 M. G. De la Gardie (konsepti) Kustaa Hornille 19. 4. 1657 Riika. Vrt. Kustaa Hornin sedälleen ilmaisemaa peittelemättömän halveksivaa asennetta De la Gardien suunnitelmia kohtaan RA Skokostersaml. E8837 Kustaa Horn Kustaa Kaarlenp. Hornille 9. 4. 1657 Viipuri.

¹² RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 14. 3. , 21. 3. ja 4. 4. 1657 Viipuri sekä 15. 6. 1657 Helsinki; KrA Rullor 1657 : 4 : 1168; RA Livonica II vol. 78 M. G. De la Gardie kuninkaalle 15. 6. 1657 Riika; RA Krigskoll. till KM vol. 2 9. 3. 1657; Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn 19. 3. 1657 Viipuri.

¹³ RA Livonica II vol. 78 M. G. De la Gardie kuninkaalle 11. 5. 1657 ja 15. 6. 1657 Riika; RR 1657 : 1165v kuningas Kustaa Hornille 16. 6. 1657; vrt. myös RA De la Gardieska saml. E1228 : 197 M. G. De la Gardie (konsepti) Kustaa Hornille 26. 4. 1657 Riika.

¹⁴ Tämä periaate näkyy hyvin Hornin kirjeestä eversti Harald Igelströmille RA Krigshist. handl. XI : 16 25. 5. 1657 Bergsund; ks. myös De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 3. 7. 1657 Viipuri.

¹⁵ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 28. 5. 1657 Turku, kuninkaalle 15. 6. 1657 Helsinki; De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 4. 6. 1657 Siuntio ja 29. 6. 1657 Viipuri.

¹⁶ RA RR 1657 : 1516 kuningas Kustaa Hornille 25. 7. 1657.

mityksen. Koska nämä uudelleen olivat hyökänneet Käkisalmeen, Horn lähetti oman elokuisen sotaretkensä jälkeen De la Gardielle vain osan ratsuväestään ja lupasi tälle aikaisemmin vaadittujen rykmenttien alokkaat. Kun vielä De la Gardien sotaretki pahoin epäonnistui, kuningas tässä vaiheessa hyväksyi Hornin menettelyn vaitiololla, ja viimeksi mainittu sai pitää parhaan osan joukoistaan itsellään.¹⁷

Aivan samoin kävi myös kiistan viimeisessä vaiheessa loka-marraskuussa, jolloin De la Gardie oli vaatinut 800 jalkaväkimiestä ja 500 ratsumiestä ja kuningas yhtynyt jalkaväkeä koskeneeseen vaatimukseen. Horn vetosi jälleen siihen, että kuninkaan tahdosta hänen tärkein tehtävänsä oli puolustaa Suomea, otti lisäargumentiksi talonpoikien rauhattomuuden ja sotilaalliseen tilanteeseen sekä lähettämiinsä jalkaväen vahvuusluetteloihin viitaten totesi, ettei mitään ollut tehtävissä »vaikka Liivinmaan tila ottaa minua sydämeen».¹⁸ Vaikka vaatimusten takana tällä kertaa oli liettualaisten yllättävä vihamielisyys, Hornin usko, että kuningas ymmärtäisi hänen kantansa, piti paikkansa, sillä huomautuksia ei tullut. Päin vastoin, kun Horn vuoden lopussa nimitettiin koko Baltian ja Suomen ylipäälliköksi, hän sai luvan tarvittaessa jopa irroittaa joukkoja Virosta ja Liivinmaalta, jos Suomen puolustus sitä vaatisi. Vaikka kuningas vielä tällöin murisi, että Horn toki olisi voinut lähettää vaaditut 800 miestä Riikaan, osoitti hänen aikeensa itse lähettää sinne saksalaisia joukkoja,¹⁹ että suomalainen näkemys oli perinyt kirkkaan työvoiton. Myöhemmin kuningas nimenomaan ilmoittikin olevansa Hornin perusteisiin varsin tyytyväinen: » . . . och ähre Wij ther medh wäl tilfredz för landetz deste störrer trygghet och säkerhet skull».²⁰

Huomion arvoista onkin, että suurin vähennys, joka Suomen suunnan puolustusjoukkoihin tehtiin, Pohjanmaan lähes täydellinen tyhjentäminen vuoden 1657 aikana, tapahtui jokseenkin ilman kiistelyä. Ainoastaan keväällä 1657, kun vähintään 200 miestä piti siirtää Liivinmaalle, Graan koetti Hornin kautta vaikuttaa, että miehet olisivat jääneet kotiseudun suojaksi,²¹ mutta kun tästä ei ollut apua, hän ilman minkäänlaisia huomautuksia toimitti sotakollegion 1.6. antaman määräyksen mukaisesti Pohjanmaan joukot 150 miestä lukuun

¹⁷ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 21. 7. ja 27. 8. 1657 Nevanlinna; neuvostolle 7. 9. 1657 Mäkrä; ks. myös De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 20. 7. 1657 Nevanlinna ja 30. 9. 1657 Käkisalmi.

¹⁸ RA De la Gardieska saml. E1230 M. G. De la Gardie (konsepti) Kustaa Hornille lokak. alussa Tallinna; 17. 10. Padi ja 28. 10. 1657 Haapsalu; kuninkaalle 14. 10. 1657 Wimbs; RA RR 1657 : 1976 kuningas Kustaa Hornille 5. 10. 1657 Wolgast, 2266v Hornille 8. 11. 1657 Wismar; Ks. myös RA Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 12. 11. 1657 Mäkrä, julk. mm. *Lehtinen* 1961, s. 84; De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 10. 11. ja 3. 12. 1657 Mäkrä.

¹⁹ RA RR 1657 : 2810 Kustaa Hornille 20. 12. 1657.

²⁰ RA RR 1658 : 438v Kustaa Hornille 15. 3. 1658 Malmö.

²¹ RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 4. 4. 1657 Viipuri.

ottamatta Tukholmaan,²² ja alkoi nurista vasta syksyllä, kun venäläisten liikehtimisestä alkoi kuulua huhuja.²³

10.2.7. *Suunnitelmia kesää 1657 varten*

Kun Suomen puolustajat syksyllä 1656 ja seuraavana talvena tekivät tiliä edellisen kesän sotakokemuksista, näissä kaavailuissa nousivat keskeisiksi kaksi asiaa: Laatokan ja yleensä vesistöjen puolustaminen sekä ratsuväen taktinen vajaakelpoisuus Suomen oloissa. On selvästi havaittavissa, että vaikka esim. Tukholmaan esitettiin runsaasti toivomuksia sodan rahoituksen paremmasta järjestämisestä ja varikkojen täydentämisestä sekä kerrottiin toimenpiteistä linnoitusten parantamiseksi, niin alinomaa palattiin edellä sanottuihin kahteen pääteemaan.

Molemmat esiintyvät jo siinä luettelossa, jonka Wrangel sai esitettäväkseen valtaneuvostolle, kun hän lokakuussa 1656 lähti Ruotsiin. Lewenhaupt mainitsi Laatokan laivaston eri kohdissa peräti kolme kertaa, totesi, että kesällä 1657 tarvittaisiin suurempi laivasto, että sen olisi noustava Laatokalle ajoissa, ja vaati vielä valtaneuvostoa huolehtimaan siitä, että Wrangel pääsisi heti ensimmäisellä avovedellä matkaan. Osittain samaan asiaan liittyi myös Lewenhauptin toteamus, että Nevanlinna, joka aikaisemmin oli rakennettu pääasiassa kauppaa silmällä pitäen, oli todella linnoitettava. Syksyn kokemustensa mukaan Lewenhaupt myös totesi maan tiheät metsät, suot ja kalliot, jotka edellyttivät sodankäynnissä jalkaväkeä: ratsuväellä saavutettavia tuloksia hän piti vajaavaisina.¹

Lewenhaupt ei tyytynyt yleistoteamuksiin, vaan hän ryhtyi myös käytännön toimiin. Viipuriin jääneen laivaston komentaja, kapteeni Petter Holländer Ridder sai tehtäväkseen valmistella talven aikana kuuden lotjan siirtämistä Lappeenrantaan ja kuuden Muolaaseen. Lapvedellä piti vielä rakentaa kuusi lotjaa. Lotjien tehtävänä oli pitää Saimaan vesistö ja Vuoksi puhtaina vihollisaluksista, kuten Wrangel ja Lewenhaupt nimenomaan olivat sopineet.² Näyttää siltä, että siirtotyöstä myöhemmin luovuttiin. Sen sijaan Saimaan rannan talonpojat saivat tehtäväkseen rakentaa 11 lotjaa, jotka kesäksi 1657 piti saada Olavinlinnan seuduille käytettäväksi. Tämä työ pääsi laivaston luutnantti Gustaf Gestriniuksen ja timpereiden johdolla nopeasti alulle, sillä ainakin

²² KrA KrKBB 1657 : 2 : 185 ja 189 J. Graan 17. 7. 1657 Uumaja ja 22. 8. 1657 Kemi.

²³ SRP 15. 10. 1657 XVII, s. 262; RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 4. ja 11. 11. 1657 Uumaja FR 72; KrA KrKBB 1657 : 2 : 227 J. Graan 2. 12. 1657 Uumaja.

¹ RA Skr. till Rådet CXG G. A. Lewenhaupt 25. 10. 1656, liite: Lewenhauptin ohjeet Wrangelille 21. 10. 1656.

² RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel neuvostolle 18. 10. 1656 Viipuri; KrA AmKR 1656 : 1111 Petter Ridderille 23. 12. 1656.

¹⁴ Kaarle X Kustaan...

Rantasalmelta on varmoja tietoja rakennustöistä jo huhtikuussa 1657. Myöhemmin osoittautuikin, että sisävesialuksiksi varsin huomattavia lotjia valmistui ilmeisesti kaikissa tehtävään määrättyissä pitäjissä. Ne sijoitettiin Olavinlinnan luo, mutta käytön puutteessa ne upposivat 1660-luvun alussa hylyiksi linnan lähistölle.³

Muolaan osalta suunnitelmasta luovuttiin, koska Kustaa Horn totesi keväällä 1657, että ensimmäisellä avovedellä Laatokalle noussut laivasto, joka sisältyi Wrangelin ja Lewenhauptin yhteiseen suunnitelmaan, turvaisi myös Vuoksen.⁴ Joka tapauksessa lotjalaivaston sijoittaminen Saimaalle ja Vuokselle on suunnitelmanakin merkittävä: sehän tiesi varsinaisen sisävesisotalaivaston perustamista, jollainen myös seuraavalla vuosisadalla toteutettiin.⁵

Laatokan osalta myös kuningas oli omalla tahollaan tullut täysin samaan tulokseen – tosin ilmeisesti Kustaa Hornin kevään 1656 mietintö mielessään, ja hän lähetti Tukholmaan vaatimuksen, että pienten laivojen oli noustava Laatokalle. Puolassa vaikeuksissa ollut kuningas halusi muuten pysytellä tiukasti puolustuskannalla: De la Gardien hyökkäyssuunnitelmia hän piti liian hajoitavina ja juuri keskitetyn puolustuksen periaatteeseen perustui hänen ohjeensa, että Nevanlinnan tai Narvan luo sijoitettu joukko vastaisi sekä Suomesta että Inkeristä.⁶

Kustaa Hornilla ei vielä helmikuussa, jolloin hän otti vastaan ylipäällikön tehtävät, ollut selvää suunnitelmaa, vaan hän tyytyi tässä vaiheessa esittelemään huonoa tilannetta. Jälleen oli mukana toteamus ratsuväen käytön vaikeudesta, erityisesti Käkisalmen pohjoisläänissä. Muuten Horn käsitteli pääasiassa huolto-ongelmia tuhoutuneella sotatoimialueella, ja osoitti, että nimenomaan rehustus oli vaikeaa. Jos taas piti mennä vihollisen maahan elättämään armeija, tämä jälleen törmäsi joukkojen ja erityisesti jalkaväen vähyyteen. Lisäksi Suomesta lähteminen olisi jättänyt Laatokan rannat suojatta.⁷ Hornin maaliskuussa Tukholmaan lähettämässä muistiossa toistui Lewenhauptin lokakuiset huomautukset jokseenkin sellaisinaan,⁸ ja huhtikuussa hän vielä muistutti Suomen saaristoa uhkaavasta vaarasta.⁹

Tuntuvasti laajemmat Laatokkaan liittyvät ajatukset olivat ilmassa Tukhol-

³ VA oo 3: 554 Rantasalmi 10.–11. 4. 1657; 820–820v Puumala 26.–27. 2. 1661. Ks. myös VA oo 3: 546 Leppävirta 3.–4. 4. 1657 ja 609v Rantasalmi 26.–27. 6. 1657.

⁴ KrA AmKAB 1657 : 159 ja 339 Petter Holländer Ridder 13. 2. ja 20. 3. 1657 Viipuri.

⁵ Nikula 1933, s. 42, 179–182; Jussi T. Lappalainen Sot.Aik. 8/1969, s. 358.

⁶ Ne Lewenhauptin kirjeet, joissa tämä 18. 10 ja 8. 11. viittaili venäläislaivastoon, tulivat perille vasta joulukuun loppupuolella ja tammikuussa, joten kuninkaan johtopäätökset perustuivat aiempiin tietoihin tai kesän 1656 sotatoimiin. Ks. RA De la Gardieska saml. E1367 kuningas M. G. De la Gardielle 4. 12. 1656 Marienburg. On myös RR 1656 : 2071.

⁷ RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 24. 2. 1657 PS.

⁸ RA Generalgub. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 19. 3. 1657 Viipuri, liite: muistio Suomen puolustamisesta FR 10; on myös Skoklostersaml. E8141 M. G. De la Gardie P. Brahelle huhtik. 1657 liitteenä.

⁹ RA Generalgub. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 23. 4. 1657 Ankan majatalo FR 10.

massa. Pietari Brahe oli vuoden vaihteessa pyynnöstä antanut kuninkaalle kansallisessa näkemyksessään merkittävän muistionsa, jossa hän vaati Itä-Karjalaa suunnilleen Syväriä, Äänisjärveä, Poventsaa ja Vienanmerta myöten.¹⁰ Maaliskuussa 1657 Brahe tämän mukaisesti ehdottikin De la Gardielle, että päähyökkäys pitäisi suunnata Ääniselle.¹¹ De la Gardie tyytyi kuitenkin antamaan Hornille ohjeen puolustautua erityisesti Laatokalla.¹²

Hornin lopullinen suunnitelma, joka valmistui toukokuussa, seurasi juuri näitä suuntaviivoja. Suunnitelman tärkeimmät kohdat olivat laivaston nousu Nevalle, vahvemman linnakkeen rakentaminen Nevanlinnaan edellisellä syksynä kaikessa kiireessä rakennetun tilalle, myös Nevan varmistaminen linnakkeilla mm. Tusinajoen suussa ja päävoimien pysyttelemine Nevan seuduilla, josta käsin Narvaan mahdollisesti aikovia venäläisiä oli mahdollista häiritä Kapriossa ja tunnustella näiden aikeita Suomeen nähden.¹³ Juuri tämä suunnitelma oli osa Hornin pyrkimyksistä säilyttää joukot omissa käsissään, ja sen toteuttaminen alkoi heti Wrangelin saavuttua siitä huolimatta, että oikullisen kevään ja alkukesän lukuisat hallayöt viivytivät ruohon kasvua.¹⁴

10.3. KESÄN 1657 SOTATOIMET LAATOKAN YMPÄRISTÖSSÄ (KARTTA 10)

10.3.1. *Neva laivaston vastuulla*

Amiraali Gustav Wrangelin laivasto pääsi lähtemään Tukholmasta heti toukokuun alussa. Vaikeutena oli ollut sopivien alusten löytäminen, sillä juuri pienistä aluksista oli koko valtakunnassa puutetta,¹ ja amiraliteetti totesikin jo etukäteen, että operaatiomahdollisuudet Laatokalla olivat pienet. Jägarenin lisäksi Wrangelilla oli nyt mukanaan myös vasta valmistunut 22-tykkinen sotalaiva Hööken, jossa laivamiehiä ja ampujia oli 50 ja päällystää kuusi, sekä neli-

¹⁰ *Tigerstedt* 1880, s. 69 seur; kirje on päiväämätön; *Aminoff* 1943, s. 247–250.

¹¹ RA De la Gardieska saml. E1353 P. Brahe M. G. De la Gardielle 12. 3. 1657 Tukholma.

¹² RA Livonica II vol. 78 M. G. De la Gardie kuninkaalle 11. 5. 1657 Riika.

¹³ RA Generalgub. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle ja neuvostolle 14. 5. 1657 Turku ja neuvostolle 28. 5. 1657; RA Krigshist. saml. XI : 16 Kustaa Horn Harald Igelströmille 25. 5. 1656 Bergsund.

¹⁴ RA Generalgub. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 15. 6. 1657 Helsinki FR 10; kevät oli vuonna 1657 varsin harvinainen, sillä jo huhtikuun alussa oli Kajaanin seuduilla paljas maa, mitä ei ollut tapahtunut miesmuistiin, ks. RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum Brahelle 9. 4. 1657 Kajaani FR 214. Leutoa kevättä näyttää seuranneen ankara takatalvi, hallat ja kuivuus koko maassa, ks. RA Skoklostersaml. E8162 Johan Ivarinp. P. Brahelle 14. 10. 1657 Lappeenranta; Kammarkoll. ank. brev. 159 : 449 Pohjanmaan valtuutetut 4. 1. 1658 Pietarsaari; VA rr 10 : 501 Laihia 11.–13. 1. 1658.

¹ RA Amiralitetskoll. till KM vol. 1 21. 2. 1657.

tykkinen bojortti Väktaren. Myöhemmin toukokuussa laivastolle toi vielä varastoja nelitykkinen kreijari Ulf Sund, joka jäi laivaston täydennykseksi.²

Kuten edellisenä kesänä laivat lähtivät nytkin Tukholmasta vajaalla miehistöllä – kummassakin vain 30 tavallista miestä –, ja miehistö täydennettiin Suomessa kotona olleesta Uudenmaan komppaniasta. Suunnitelman mukaan laivaston kokonaisvahvuudeksi piti tulla 419 upseeria ja miestä, joita varten jo Tukholmassa varattiin kolmen kuukauden muona.³ Wrangel itse purjehti jähdillään Turun kautta ja sai siellä ohjeet maakuntakokousta pitämässä olleelta Hornilta, kuten valtaneuvosto oli päättänyt.⁴ Koska laivasto ilman jalkaväkeä olisi ollut avuton ahtaalla Nevalla, Wrangelin piti ottaa sitä Viipurin varuskunnasta, joka myöhemmin täydennettäisiin laivaston kaksinnusmiehillä. Hornin suunnitelmasta Wrangelin oli toteutettava Nevan rantojen linnoittaminen tärkeiltä paikoilta, pienten laivojen siirto Laatokalle ja Laatokan valvonta. Pähkinälinnan luona hänen oli odotettava Hornin tuloa mahdollisia suurempia operaatioita varten.⁵

Höökien ja Jägaren saapuivat Koivistolle keskiviikkona 20.5. Kahta päivää myöhemmin Wrangel lähti kohti Nevanlinnaa mukanaan Viipurissa olleen laivaston lisäksi varuskunnan eri komppanioista irroitettut 391 miestä.⁶ Viipurin varuskunta täydennettiin jo kesäkuussa kaksinnuslaivamiehillä, joita 29.6.1657 oli kolme komppaniaa, yhteensä 375 miestä.⁷ Wrangel joutui lähtemään matkaan ilman olutta, jota tuova Ulf Sund oli myöhässä ja jota viipurilaiset eivät olleet suostuneet luovuttamaan. Wrangel oli tämän vuoksi lähtiessään kovin hermostunut, koska pelkäsi vettä juovien miesten sairastuvan.⁸ Kenraalimajuri Erik Kruse aloitti samaan aikaan Kurkijoelta rykmenttinsä siirron Nevalle.⁹

Toukokuun viimeisenä päivänä Wrangel saapui Nevanlinnaan ja kuuli siellä karanneilta vangeilta ja yliloikkareilta varsin hälyttäviä tietoja Lavan venäläisten vahvistumisesta ja aikeista miehittää Tusinajoen suu. Wrangel kiirehti tämän vuoksi siirtämään 300 muskettimiestä ja 80 ratsukkoa Tusinajoelle, jossa nämä varmistivat rannat laivojen siirron ajaksi. Alusten nousu Nevaa ylös oli virran vuolauden ja Nevan koskien vuoksi erittäin vaikeaa. 24 pienen laivan ja lotjan onnistui lopulta päästä Pähkinälinnan luo. Edellisenä

² RA Amiralitetskoll. till KM vol. 1 16. 4. 1657; Handl. ang. flottan afd. A I vol. H : 2 laivojen miehistöluettelo v. 1657. Aluksista ks. myös SRP 10. 4. 1657 XVII, s. 91; 17. 4. 1657 XVII, s. 97; Zetterstén II 1903, s. 400, 571, 568 ja 587.

³ RA Amiralitetskoll. till KM vol. 1 16. 4. 1657. KrA Örlogsflottans räkenskaper 1657 : 4 : 1881 ja 1885.

⁴ SRP 2. 5. 1657 XVII, s. 104.

⁵ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle ja neuvostolle 14. 5. 1657 Turku FR 10; Handl. ang. flottan afd. B. vol. 4 G. Wrangel kuninkaalle ja neuvostolle 22. 5. 1657 Viipuri.

⁶ VA 8626 : 300.

⁷ VA 8626 : 235, ks. myös 243.

⁸ KrA AmKAB 1657 : 597 G. Wrangel 22. 5. 1657 Viipuri.

⁹ RA Skoklostersaml. E8157 E. Kruse P. Brahelle, päiväämätön, yhteyksistä päätellen kesäkuun alusta.

syksynä Pähkinälinnalle harmia tuottaneen Kirkkosaaren Wrangel linnoitutti ensi töikseen ja samaten hän perusti vartiopaikan Murjajoen suuhun, johon viimeistään syksyllä rakennettiin myös linnake.¹⁰

Wrangelin lähettämä 30-miehininen ratsuväki- ja rakuunaosasto ei todennut Lavan luona mitään liikettä. Sen sijaan Petter Holländer Ridder, joka kahdeksan hyvin varustetun lotjan voimin lähti 6.6. Laatokalle tiedustelemaan, koh-tasi 23 venäläistä lotjaa ja paremmin aseistettuna painoi nämä venäläisten lei-rille saakka. Venäläisten maavoimat ilmestyivät tällöin rannalle, ja vaikka ne suojautuivat tykkituloelta, ei ylivoimaa vastaan ollut mitään tehtävissä, vaan Holländer Ridderin oli pakko palata Pähkinälinnaan.¹¹

Paria päivää myöhemmin Potemkinin ratsuväkeä vuorostaan ilmestyi Pähki-nälinnan luo. Kaikki suomalaisten lotjat olivat kuitenkin virran pohjoisran-nalla, ja etelärannalla töissä ollut väki pääsi turvaan Kirkkosaarelle, josta suun-nattu tykki- ja muskettituli karkoitti venäläiset.¹²

Viipurin ratsurykmentin päävoimia oli tällä välin saapunut Pähkinälinnaan. Kruse lähetti maanantaina 15.6. majuri Hastferin johdolla 200 ratsukkoa tie-dustelemaan, ja samana päivänä Ridder lähti jälleen Wrangelin käskystä Laa-tokalle 16 lotjalla. Aleksandr Potemkin puolestaan lähetti maitse tulevaa osas-toa vastaan 325 ratsumiestä, kasakkaa ja luostarien alustalaisia ja irroitti joukoistaan 1 000 miestä lotjalaivastoonsa, jolla nyt oli tykkejä mukanaan. Ratsuväkikahakasta osapuolet antavat varsin poikkeavat kuvaukset: näyttää kuitenkin siltä, että Hastferin satoi taisteluun noin 60-miehininen venäläinen etuvartio noin 7 . . . 8 kilometrin päässä Lavasta, ja kun Lavan linnoituksen joukot tulivat, Hastferin oli pakko lähteä vetäytymään. Tällöin hän menetti ainakin 10 miestäan kaatuneina, vankeina ja haavoittuneina. Holländer Ridder taas kohtasi Zelenetsin saarten luona venäläisen lotjalaivaston, jossa arveli olevan 60 alusta, ja kun tyyni sää esti laajat manööverit, hän lyhyen lau-kaustenvaihdon jälkeen palasi Pähkinälinnaan ylivoiman tieltä.¹³

Näiden turhien yritysten jälkeen molemmat puolet asettuivat Pähkinälinnan lahden ympärillä odottavalle kannalle. Horn pahaksui hieman Wrangelin toi-mettomuutta,¹⁴ mutta se oli täysin Wrangelin häneltä saamien ohjeiden mu-kaista. Vasta lisävoimien tultua piti ryhtyä suurempiin yrityksiin. Täysin toi-

¹⁰ RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel neuvostolle ja kuninkaalle 8. 6. 1657 Pähkinä-linna.

¹¹ Edellisen lisäksi ks. myös RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 15. 6. 1657 Helsinki, liite: G. Wrangelin kirje 8. 6. 1657 Pähkinälinna; *Gadzjatskij* 1941, s. 273.

¹² RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel neuvostolle 16. 6. 1657 Pähkinälinna.

¹³ Edellisen lisäksi ks. RA Skoklostersaml. E8157 Erik Kruse P. Brahelle, ei päiväystä, on kesä-kuulta 1657; De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 30. 6. 1657 Viipuri; *Gadzjatskij* 1941, s. 273; *Gadzjatskij* 1945, s. 32; *Carlönin* 1903 esityksestä puuttuvat kesäkuun 15. päivän sotatoimet; virheellisesti hän olettaa Wrangelin siirtyneen kokonaan Mur-jaan: Wrangel kuitenkin ilmoittaa ainoastaan varmistavansa Taipaleen ja Murjan välin. Ks. myös VA jj 7 : 494 Lapvesi yläosa 20.–21. 6. 1659, vangittu ratsumies.

¹⁴ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 18. 7. 1657 Valkeasaari FR 10.

metonta aika kuitenkin ei ollut, vaan molemmin puolin yritettiin vastapuolesta saada tietoja. Ovelin vanginsieppaus lienee ollut se, jonka uhriksi lankesi visbyläinen laivamies. Hän näki Nevan etelärannalla Lammassaaren luona täysin varustetun ratsastajattoman hevosen ja kun hyppäsi sen selkään viedäkseen ratsun leiriin, pensaikosta syöksähti ratsun suitsiin kaksi venäläistä ja mies vietiin Lavaan. Saksalaisen upseerin kuulustelussa tämä Peer Bothelsson valehteli omien alusten määrän yli kaksinkertaiseksi, mutta asiaa tuntevat venäläiset eivät uskoneet, että isot laivat pääsisivät Nevaa ylös. Gotlantilaisena mies päästettiin vapaaksi – venäläiset arvelivat hänellä olevan tanskalaissympatioita, Tanskan sotahan oli juuri alkanut – jolloin Peer karkasi saman tien takaisin Pähkinälinnaan. Hän kertoi laskeneensa venäläisten lotjien luvuksi 65 pientä ja kaksi isoa, »joissa oli kolme tykkiä ainakin maan puolella». Myös yliloikkarien Pähkinälinnaan tuomat tiedot olivat varsin tarkkoja, mm. eräs pystyi osoittamaan talonpojan, jonka kautta tiedot vuotivat Pähkinälinnan luota Lavaan,¹⁵ vangit sen sijaan Peer Bothelssonin tavoin suurentelivat omiensa voimat.¹⁶

10.3.2. *Kustaa Hornin sotaretki*

10.3.2.1. Tavoitteet, suunnitelma ja valmistelut

Kustaa Horn vapautui 13.7.1657 Viipurista, ja lähti heti Nevanlinnaan. Eversti Burmeister sai tehtäväkseen vastata Laatokan pohjoispuolella olevasta rajasta Hornin poissa ollessa. Suunnitelmansa mukaan Horn pysähtyi Nevanlinnassa korjaamaan syksyllä rakennettua linnaketta, joka nyt tehtiin kyllin vahvaksi estämään Nevan kauttakulun.¹

Tilannetta mutkistivat venäläisten kesä- ja heinäkuun vaihteessa Laatokan pohjoisrannalle tekemät maihinnousut – mahdollisesti nimenomaan Hornin aikeita estämään tarkoitettut² – sekä jalkaväen puute, sillä Horn oli saanut sitä Viipurista mukaansa vain alle 200 miestä. Wrangelin ottamista miehistä taas tämä itse tarvitsi osan lotjiinsa ja osa oli sijoitettu Kirkkosaarelle, Tusinaan tai Murjaan.³ Pähkinälinnan sotaleiriin päästyään Horn huomasi, että ongel-

¹⁵ RA Skoklostorsaml. E8141 M. G. De la Gardie P. Brahelle, heinäkuun kirjeiden joukossa kolme kuulustelua, 15., 16. ja 21. 7.

¹⁶ RA De la Gardieska saml. E1443 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 30. 6. 1657 Viipuri, liite: kuulustelu 26. 6. 1657.

¹ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 7. 7. 1657 Viipuri ja 21. 7. 1657 Nevanlinna FR 10.

² Ks. s. 220–221.

³ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 21. 7. 1657 Nevanlinna FR 10; RA Livonica II vol. 174 Krister Hornin kirjeiden joukossa oleva ilm. Wrangelin kirje Pähkinälinnasta 29. 7. 1657 FR 84. Hornin ottamat miehet lienevät ne kaksi komppaniaa, yhteensä 183 miestä, jotka heinäkuun lopussa marssivat Viipurista kentälle: päiväys on myöhäinen, mutta kuitti voi olla tehty myöhemmin, ks. VA 8626 : 307 ja 315.

mana oli myös joukkojen mieliala. Aleksandr Potemkin oli näet johdonmukaisesti noudattanut suomalaisia kuluttavaa menetelmää. Hän oli vetänyt etuvartioiden pois ja kuten Hastferin tapauksessa oli päästänyt suomalaispartiot lähelle Lavaa, mutta lähettänyt sitten näiden kimppuun niin ylivoimaiset joukot, ettei partioilla ollut muuta mahdollisuutta kuin kiireesti pelastaa nahkansa. Suomalaiset ratsumiehet olivat masentuneita, kun mitään menestyksiä ei tullut, vaan kerran toisensa jälkeen he joutuivat palaamaan ylivoiman takaa-ajamina Kirkkosaaressa turviin.⁴

Horn piti toisaalta venäläisten hermostumisen merkkinä sitä, että nämä aina lähettivät lähes koko ratsuväkensä partioiden perään. Hän katsoi, että joukkojen mielialan vuoksi tarvittiin ratkaisutaistelua. Oli yritettävä ajaa venäläiset pois Lavan linnakkeesta. Tätä varten hän suunnitteli kaksoisoperaation, jossa Wrangelin laivaston piti purjehtia Lavan linnakkeen taa Lidnojeen, nousta siellä maihin ja katkaista Lavan yhteydet Laatokkaan. Oppaaksi Wrangel sai venäläisten leiristä paenneen pajarin, joka oman ilmoituksensa mukaan oli toiminut Potemkinin sijaisena tämän poissa ollessa.⁵ Toimenpidettä varten Wrangelillä oli käytettävissään kaikkiaan noin 30 pikkualusta. Operaation toisena osana oli Hornin maavoimien hyökkäys Lavan linnakkeelle. Tätä varten hänellä oli käytettävissään seitsemän komppaniaa Viipurin ratsurykmentin miehiä, viisi komppaniaa Burmeisterin rykmentin miehiä, molemmat aatelislippueen komppanijat sekä noin 200 jalkamiestä ja 400 rakuunaa eri rykmenteistä, siis yhteensä korkeintaan noin 1 700 miehen armeija.⁶

Nevan pohjoisrannan sotaleiristä Horn laivasi Wrangelin 30 aluksella koko armeijan vuorokaudessa Lopen puolelle ja marssi niiden sekä neljän rykmentin tykin kanssa kohti Lavaa. Iltayöllä heinäkuun 30. päivänä hän saapui Lavasta vajaan kymmenen kilometrin päähän. Kun suoritettu tiedustelu ei antanut mitään tulosta, hän marssi aamulla vielä lähemmä Lavaa, noin neljän kilometrin päähän siitä,⁷ ja asettui taistelujärjestykseen. Kun venäläiset eivät vieläkään osoittaneet mitään elonmerkkejä, Horn antoi armeijan osittain kaivautua aukean taa kukkula-asemiin ja leiriytyi yöksi. Ratsujoukoillaan hänellä ei ollut mahdollisuutta hyökätä tiheään metsään ja soiden suojaaman linnakkeen kimppuun.

⁴ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 21. 6. 1658 Helsinki; Krigshist. saml. XII : 1 Kustaa Hornin kirjelmä majuri Johan Bäckkiä vastaan 26. 11. 1659 FR 251; Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 5. 8. 1657 Tusinajoen sotaleiri. Seuraava taistelukuvaus perustuu, ellei toisin mainita, näihin kolmeen asiakirjaan sekä kahden ensiksi mainitun liitteisiin, jossa taisteluun osallistuneet upseerit kuvaavat majuri Johan Bäckin käyttäytymistä taistelun aikana.

⁵ RA Livonica II vol. 174 Krister Hornin kirjeiden joukossa oleva ilm. Wrangelin kirje Pähkinälinnasta 29. 7. 1657; Nya Aviser 14. 8. 1657 Extract Nöteborg 29. 7. 1657; Potemkin epäili tietojen antajaksi aivan toisen nimistä rakuunaluutnanttia, ks. *Gadzjatskij* 1941, s. 274.

⁶ Ratsuväen komppaniain palvelusvahuudeksi on aatelislippuetta lukuun ottamatta mahdollista laskea korkeintaan noin 70 miestä, vrt. LIITTEITÄ 3 ja 4 ja niiden viitteitä.

⁷ Hornin antamissa eri kuvauksissa etäisyys Lavasta vaihtelee hieman: taistelu käytiin joka tapauksessa noin 4...7 kilometrin päässä Lavasta, ks. myös *Gadzjatskij* 1941, s. 273.

10.3.2.2. Laivaston toiminta

Perjantaina heinäkuun viimeisenä päivänä Wrangelin laivat lähtivät Laatokalle. Aamupäivällä ne kohtasivat Lavaojan suun kohdalla venäläislaivaston, ja syntyi kaksi tuntia kestänyt tulitaistelu. Seuranneet tapahtumat ovat jääneet hieman hämäräksi, koska Wrangelin laivastoon kuuluneilta ei yksityiskohtaisia kuvauksia ole säilynyt. GADZJATSKIIN mukaan Wrangel irroittautui taistelusta ja siirtyi idemmä Olhavan ja Sjasjoen suuta kohti ja venäläisten osastojen seurattessa näitä rannalla yöpyi noin 20 kilometrin päässä Olhavan suun takana.⁸ Hornin mukaan taas koko retki epäonnistui vähän veden vuoksi. Hän mainitsee myöhemmin, että laivaston piti aina illaksi palata Pähkinälinnaan, koska aluksissa oli vain puuankkurit, joiden turviin ne eivät voineet jäädä, jos myrsky oli odotettavissa, Laatokan eteläosassahan ei ollut suojaisia satamia.⁹ Joka tapauksessa on ilmeistä, että laivasto yritti 1.8.1657 laskea maihin joukkoja Kobonan luona, ja tällöin jotkin Potemkinin rannikolle lähettämistä osastoista, kenties myös rannan mataluus, estivät yrityksen.¹⁰ Wrangelin oli palattava takaisin Pähkinälinnaan. Hän oli saanut Potemkinin hajoittamaan joukkonsa, mutta päätehtävässään, saarrostavassa maihinnousussa, epäonnistunut.

10.3.2.3. Lavan kenttätaistelu

Laivaston epäonnesta tietämättä Kustaa Evertinpoika lähetti lauantaiaamuna 1.8. kornetti Juho Klemetinpojan 15-miehisen ratsuväkiosaston kanssa herättämään vihollista. Kornetti ratsasti miehineen Lavan linnakkeelle asti tapaamatta ketään: edes vallilla ei näkynyt ainoatakaan miestä. Tällöin kornetti laukaisi pistoolinsa linnaketta kohti, ja kuten ennenkin, sai kiireesti lähteä vetäytymään, sillä linnakkeessa soitettiin hälytys ja Potemkin lähetti liikkeelle kaksi komppaniaa ratsumiehiä, 425 kasakkaa, 300 streltsiä, kaksi komppaniaa rakuunoita ja komppanian tavallista jalkaväkeä, siis yhteensä noin 1 300 miestä, joita tuki kaksi tykkiä. Lavan edustalla oli näin kehittymässä Laatokan suunnalla käydyn sodan siihen mennessä laajin säännöllisten joukkojen yhteenotto.¹¹

Hornin joukkojen ryhmitys on taistelukuvausten perusteella rekonstruoitavissa kukkula-aseman ja sen edessä olleen aukean osalta suhteellisen tarkkaan,

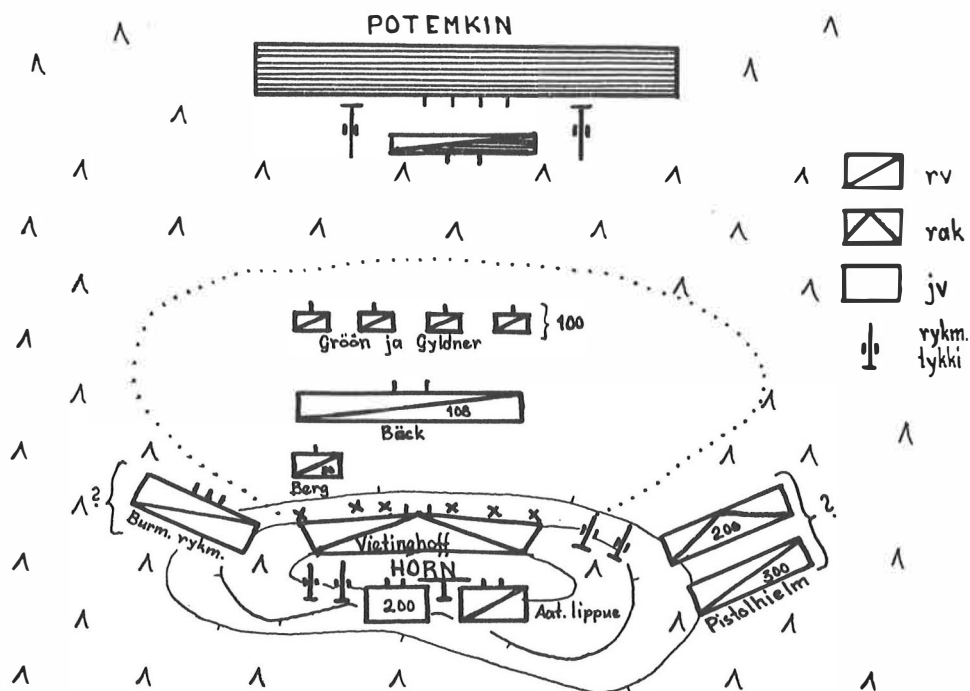
⁸ *Gadzjatskij* 1941, s. 273.

⁹ RA Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 5. 8. 1657 Tusinajoen sotaleiri FR 475; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn kuninkaalle 24. 5. 1658 Helsinki.

¹⁰ *Gadzjatskij* 1941, s. 274; *Gadzjatskij* 1945, s. 35.

¹¹ Viitteen 4 lisäksi ks. taistelusta *Gadzjatskij* 1941, s. 273–274 ja *Gadzjatskij* 1945, s. 35; RA Generalgöv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 1. 8. 1657 Lava; RA De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 1. 8. 1657 Lava.

sen sijaan sivustojen taistelujärjestys on oletettu. Ryhmitys oli suunnilleen seuraava:

Kukkula-asetansa eteen Horn oli asettanut 208-miehisen etujoukon, jota komensi aatelislippueen majuri Johan Bäck, mutta jonka miehistö oli Viipurin ratsurykmentistä. 108 miestä jäi Bäckin komentoonsa kukkulalle ja 100 ratsukoa lähti kokeneiden ratsumestarien Berendt Gröönin ja Arvid Gyldnerin johdolla neljänä osastona kukkulan edessä olevalle aukealle venäläisiä vastaan. Venäläisten kärki jäi odottamaan vahvistuksia aukean takana olevan metsän suojassa, mutta Gröön ja Gyldner johtivat neljä osastoaan sen kimppuun, painoivat sen venäläisen jalkaväen turvin ja Gröön valloitti siltä yhden lipun.¹² Metsäkahakassa myös suomalaiset ratsumiehet joutuivat epäjärjestykseen, ja osastot alkoivat vetäytyä takaisin kentälle. Nyt tapahtui ratkaiseva vastoinkäyminen. Sen sijaan, että olisi tullut tukemaan metsästä vetäytyviä Grööniä ja Gyldneriä ja suojannut näiden uudelleenryhmittymistä, aukealle edennyt Bäck avasi tulen omia kohti, käänsi ratsunsa ympäri ja lähti pakoon vetäen mukaansa sekä oman osastonsa että sitä seuranneet luutnantti Bergin 50-miehisen osaston. Nämä ratsastivat täyttä laukkaa aukean yli takaisin kukkulalle, jossa Hornilla oli komentopaikka ja jonne hän oli sijoittanut kaksi tykkiä. Bäck ratsasti oman komppaniansa luo ja jäi sinne toimeettomaksi.

¹² KrA MR 1657 : 30 : 55.

Venäläisten koko paine kohdistui nyt Grööniin ja Gyldneriin: viime tingassa Gyldner ehti pelastaa Gröönin lipun, jonka jälkeen osastot töin tuskin pääsivät kukkulan turviin. Venäläiset saattoivat nyt kehittää hyökkäystään kukkulaa vastaan. Jo Bäckin paosta järkkyneet Vietinghoffin 200 rakuunaa joutuivat jättämään linnoitetut asemansa jalkaväen painostaessa ja nyt oli ylipäällikkö itse ja kaksi rykmentintykkiä vaarassa. Kustaa Horn lähti tällöin kaikkien parinsadan jalkamiehensä ja muutamien ratsumiesten kanssa rakuunain avuksi, sai paikkansa jättäneet rakuunat mukaansa, ja kallioisella kukkulalla syntyi ankara tulitaistelu taistelukenttää hallitsevan maastokohdan omistamisesta. Sakeassa metsässä kiivaskin tykki- ja muskettituli aiheutti enemmän henkisiä vaurioita kuin tappiota, ja puolentoista tunnin paukkeen jälkeen venäläisten hermot pettivät ensin. Sekasortoisina he jättivät saavuttamansa asemat ja yhden tykinlavetin vetohevosineen. Tämä aiheutti kiihkeän tykinputken etsinnän metsässä, mutta asetta ei löydetty. Suomalaisten taistelun aikana saamat vangit oli venäläisten painostaessa surmattu.

Hornin oikea sivusta, jonne hän oli asettanut kaksi tykkiä tulittamaan venäläisten vasenta siipeä, oli kukkulasta taisteltaessa saanut olla lähes rauhassa. Samalla Viipurin ratsurykmentin pääosa, jolla Horn nähtävästi oli aikonut Pistolhielmin johdolla ratsastaa venäläiset nurin, jos Bäck olisi nämä sitonut, olivat joutuneet olemaan toimettomina, kukkulahan ei sopinut ratsuväkitaisteluun, vaan venäläisten ylivoimaisella jalkaväellä oli siellä maastoetu.

Aleksandr Potemkin oli kukkulalle päässeensä osastonsa vetäytymisestä huolimatta saanut toimintatilaa: hän kokosi joukkonsa ja veti ne hätäilemättä takaisin linnakkeen suojaan. Tappiot olivat molemmin puolin jääneet vähäisiksi: Horn menetti oman ilmoituksensa mukaan yhden luutnantin ja neljä rakuunaa, venäläiset GADZJATSKIIN mukaan kolme upseeria ja kymmenkunta miestä. Horn jäi kukkula-asemiinsa odottamaan tietoja Wrangelista.¹³ Kun ne tulivat, kävi selväksi, että koko taistelusuunnitelma oli romahtanut. Kenttätaistelusta ei ollut toivottua tulosta, ratkaisua, eikä se epäonnistuneena ainaakaan parantanut joukkojen mielialaa.

Lavan taistelun epäonnistumisen muut upseerit panivat Bäckin niskoille. Bäckin menettely ei ilmeisesti ollut pelkkä erehdys. Ennen taistelua hän oli pyytänyt Hornilta päästä kotiinsa. Horn ei nähtävästi ollenkaan ymmärtänyt, että kysymyksessä lienee ollut sota-ajan aiheuttama hermojen pettäminen, eikä päästänyt Bäckkiä lähtemään vaan määräsi tämän etujoukon johtajaksi – siitä huolimatta, että Bäck jo tätä ennen oli osoittanut kyvyttömyytensä laiminlyömällä aatelislippueen miesten ja näiden varusten valvonnan.¹⁴ Seuraukset olivat tuhoisat, ja Bäck pyysi uudestaan eroa, sai sen, ryhtyi myöhemmin

¹³ Taistelua seuranneena iltana 1. 8. Lavan luota valtaneuvostolle kirjoittamassaan kirjeessä Horn vielä oli tietämätön Wrangelin toiminnan epäonnistumisesta.

¹⁴ KrA KrKBB 1657 : 1 : 613 Kustaa Horn 3. 9. 1657 Mäkrä, PS.

juonittelemaan Hornia vastaan ja päätyi sota-oikeuteen, istui vuoden päivät arestissa ja joutui lopulta sotakollegion edessä pyytämään Hornilta anteeksi.¹⁵

10.3.2.4. Mahdollisuuksien etsintää, joukkojen siirrot

Hornin alkuperäiseen suunnitelmaan oli kuulunut sodan siirtäminen Venäjän alueelle. Taistelun epäonnistuminen ei sinänsä tehnyt aietta mahdottomaksi. Jo taistelua seuranneena iltana venäläiset alkoivat kuitenkin polttaa satoa maastaan. Ilmeisesti Horn oli toivonut saavansa huollon järjestymään vihollisalueella: venäläisten talonpoikien kertomukset ja kaikkialta nousevat savut osoittivat, ettei näin kävisi, vaan että venäläiset olivat päättäneet pitää puolensa millä hinnalla hyvänsä. Hornin armeijan elintarvikkeet olivat nyt vähissä, ja Horn päätti vetäytyä Tusinajoelle, jonne oli mahdollista koota niitä. Hän saapui perille 5.8. ja asettui leiriin.¹⁶

Tusinajoelle lähtiessään Horn lähetti 300 ratsumiestä ja 100 rakuunaa tiedustelemaan Zamostjen linnaketta. Tämä tuli 4.8. Aleksandr Potemkinin tietoon, jolloin hän vuorostaan lähetti linnakkeen avuksi 1 000 ratsumiestä ja 400 jalkamiestä ja rakuunaa. Suomalaisosasto oli kuitenkin jo tällöin paluumatkalla kohti Tusinaa vankeja mukanaan. Osasto oli joutunut suorittamaan tietämällä taipaaleella erittäin vaikean marssin. Lisäksi saatiin tietoon linnakkeen hyvä sijoitus ja sen vahvistunut miehistö. Horn päätti viimeistään 12.8. jättää aktiiviset sotatoimet Nevan alueella, siirtää osan maavoimistaan De la Gardielle ja keskittää loput Nevanlinnaan Suomen puolustusta varten.

Tusinajoella Horn tapasi jälleen Wrangelin. Komentajat totesivat tilanteen, jota Wrangelin osalta hankaloitti vielä se, että suurten laivojen siirtämisestä Laatokalle oli nyt jouduttu lopullisesti luopumaan. Horn päätti tällöin jättää pikkualukset Pähkinälinnaan, vaihtaa niiden miehistöksi uudet laivamiehet ja siirtää Uudenmaan komppanian vanhat laivamiehet suurilla laivoilla Ruotsiin päälaivastoon.¹⁷ Hornilla lienee ollut taka-ajatuksena saada itselleen arvottomat laivaston yksiköt pois huolto-ongelmia tuottamasta. Laivaston osalta toimenpidettä viivytti venäläisten hyökkäys Käkisalmen pohjoisläänin. Tämä vaati Pähkinälinnan ja Nevanlinnan varastojen täydennystä, jonka Wrangel

¹⁵ Bäckin Hornia vastaan kohdistamien syytteiden lähtökohtana oli, että Horn oli antanut hänelle täysin normaalin erokirjan ja kuitenkin erikseen antanut murskaavia lausuntoja Bäckin kyyvistä. Hornin menettely oli johtunut siitä, ettei hän sotaretken aikana ennättänyt järjestää sota-oikeuden istuntoa, minkä lisäksi Bäckin upseeritoverit säälivät tätä ja pyysivät Hornia päästämään tämän menemään, mihin Horn suostui; ks. tästä RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 21. 6. 1658 Helsinki ja liitteet, mm. Elias Haraldsson Staren, siis kenttäsihteerin, todistus; RA Skr. till KM CXG Johan Bäck 30. 11. 1658 Nyköping ja 21. 1. 1660 Malmö; ks. myös Ramsay 1909, s. 61; KrA KrKP 11. 8. 1660.

¹⁶ RA Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 5. 8. 1657 Tusinajoen sotaleiri FR 475; De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 5. 8. 1657 Pelkola.

¹⁷ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 12. 8. 1657 Inkere FR 10; RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel kuninkaalle ja neuvostolle 14. 8. 1657 Tusinajoki.

suoritti.¹⁸ Mahdollisesti venäläisten Käkisalmen-hyökkäystä häiritäkseen lotjalaivasto teki vielä 22.8. tuloksettoman risteilyn Kobonan luo,¹⁹ mutta syksyn alussa Wrangel suunnitelmien mukaisesti purjehti Jägarenilla ja Höökenillä Ruotsiin, jonne ne saapuivat syyskuun puolivälissä.²⁰

De la Gardien avuksi tarkoittamansa joukot Horn sen sijaan ilmeisesti ehti lähettää 16.8. liikkeelle ennen kuin sai tiedon venäläisten uudesta hyökkäyksestä. Horn oli tällöin Tuutarissa marssilla kohti Nevanlinnaa. Hän ei tässä vaiheessa ollut kovinkaan huolestunut Käkisalmen läänin tilanteesta, vaan tyytyi lähettämään everstiluutnantti Vietinghoffin johdolla kolme rakuunakomppaniaa ja kolme jalkaväkikomppaniaa Viipurin kautta Ruokolahdelle liittymään siellä olleisiin majuri Daumbin joukkoihin. Hornilla oli nyt se etu, että hän vankitietojen lioitteluista huolimatta oli saanut varsin oikean kuvan Inkerin itäosan vihollistilanteesta ja katsoi voivansa toimia verraten vapaasti venäläisten ylivoimasta huolimatta. Viimeistään 19.8.1657 hän saapui Tammenkylään Nevanlinnan lähelle ja leiriytyi sinne joukkoineen.²¹ Tällöin hänellä oli joukkoja käytössään enää Viipurin ratsurykmentti sekä aatelislippue, siis noin 700 ratsumiestä, ja vähäinen määrä rakuunoita ja jalkaväkeä, jotka viikkoa aikaisemman suunnitelman mukaan sijoitettiin toistaiseksi Nevan linjaa vartioimaan.²²

10.3.3. Venäläishyökkäys Käkisalmen lääniin ja sen torjunta

Kurkijoen seutu oli jo kesäkuun lopussa joutunut venäläisten sotatoimien kohteeksi. Seudulla Laatokan rannikkoa vartioinut kapteeni Axel Ljustran osasto totesi kesäkuun 28. ja 30. päivien välillä seudulla useita maihinnousuja mm. Soskuassa, Lapinlahdella ja Huhtervussa. Ljustran arvion mukaan noin 60 veneellä tullut pääosasto laski maihin Ljustran rakentamien linnoituslaitteiden läheisyyteen paikassa, jota ei mainita, mutta joka mahdollisesti oli Asilassa tai Hiitolanjoen suussa. Ljustran miesten oli pakko tappioita kärsittyään vetäytyä linnoituslaitteistaan ja marssia Vuokselle, koska Ljustra pelkäsi maihinnousun tapahtuneen myös Käkisalmissa, jolloin hän osastoineen olisi ollut saarroksissa. Tälläkin kertaa Käkisalmen läänin jäljelle jääneet talonpojat olivat tietoisia venäläisten tulosta etukäteen ja veivät näitä vastaan elintarvikkeita.¹

¹⁸ RA Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 G. Wrangel kuninkaalle 26. 8. 1657 Nevanlinna; RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 3. 9. 1657 Mäkrä.

¹⁹ *Gadzjatskij* 1941, s. 274–275; *Gadzjatskij* 1945, s. 36.

²⁰ *Zetterstén* II 1903, s. 177 ja 400, joilla ristiriitaisesti mainitaan Jägarenin ja Höökenin jääneen Viipuriin ja saapuneen Sandhamniin 16. 10. Oikea paluupäivä KrA Örlogsflottans räkenskaper 1657 : 4 : 1590, 1596 ja 1895.

²¹ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 17.8.1657 Tuutari ja neuvostolle 20.8.1657 Tammenkylä FR 10.

²² *Nya Aviser* 4.9.1657 Particular Nyen 19.8.1657, lienee E. Krusen kirjeestä.

¹ RA De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 3.7.1657 Viipuri, liite: A. Ljustran kirje.

Tätä retkeä ei venäläisissä tutkimuksissa mainita, mutta alusten määrystä päätellen se lienee lähtenyt Lavasta, jossa juuri tuolloin elettiin hiljaista kautta, kun taas Aunuksessa värväys oli vielä kesken. Todennäköisenä tavoitteena retkellä oli suomalaisjoukkojen hajoittaminen, mutta osasto vetäytyi heti, kun Pohjoisläänissä vielä olleita joukkoja alettiin keskittää paikalle.²

Vasili Tšeglokovin 2.8.1657 tapahtunut liikkeellelähtö Aunuksesta Käkisalmen lääniiin näyttää samoin liittyvän Laatokan eteläpuolella käytyihin sotatoimiin. Se pyrki keventämään Potemkinin tilannetta ja vetämään suomalaisia joukkoja Käkisalmen pohjoislääniiin. Tšeglokov otti mukaansa kaikki käytettävissään olleet 400 rakuunaa ja 700 jalkaväkimiestä ja antoi Aunukseseen jääneelle Petr Aleksandrovitš Fomin-Kvašinille tehtäväksi jatkaa keskeneräiseksi jäänyttä joukkojen kokoamista ja lähettää valmiit miehet Tšeglokovin perään.³

Vietinghoffin lähettäminen liikkeelle osoittaa, että Tšeglokov onnistui kevennysyrityksessään. Kuitenkin vasta Tšeglokovin ilmestyminen itse Käkisalmen edustalle tiistaina 18.8. sai Kustaa Hornin ryhtymään laajempiin toimenpiteisiin. Tämä lähetti 20.8. everstiluutnantti Erik Pistolhielmin, 200 ratsumiestä ja 100 muskettimiestä varmistamaan Kiviniemen. Kenraalimajuri Kruse sai määräyksen koota loput rykmentistään ja seurata etujoukon jäljessä.⁴ Tšeglokovilla oli kuitenkin aikaeltu puolellaan. Hän lähetti Viipurin tielle eversti Thomas Krafertin (Crawford?) ja 600 miestä, joiden tehtävänä oli tuhota Käkisalmen lääniiä ja Viipurin lääniiä niin pitkälle kuin mahdollista.⁵ Ilmeisesti juuri osasto Krafertin joukosta miehitti Kiviniemen ja oli linnoittautumassa sinne, kun Pistolhielm miehineen saapui. Tämä kävi entiseen tapaansa suoraan vihollisen kimppuun ja lyhyen taistelun jälkeen vihollinen väistyi Käkisalmen Joensuuhun, jonne Tšeglokov oli rakennuttanut linnakkeen. Kun Krusen rykmentin loppuosa saapui hevoset vaahdossa Joensuun edustalle, venäläiset pitivät puoliaan päivän ajan, mutta yöllä ilmeisesti 26. päivää vasten lähtivät jälkivartion suojassa Joensuusta kohti Kurkijokea ja repivät kaikki sillat mennessään. Erityisesti Pärnän ja Asilan siltojen rakentaminen vei niin paljon aikaa, ettei Krusen rykmentillä ollut mahdollisuutta seurata venäläisiä.⁶

Kustaa Horn, joka itse oli tykistö mukanaan lähtenyt 27.8. seuraamaan Pistolhielmiä ja Krusea, totesi takaa-ajon turhaksi ja perusti itse leirin Mäkrään.

² RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 7.7.1657 Viipuri ja 21.7.1657 Nevanlinna FR 10.

³ *Gadzjatskij* 1941, s. 269.

⁴ RA De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn M. G. De la Gardielle 20. 8. 1657 Nevanlinna; Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1. Kustaa Horn kuninkaalle 27. 8. 1657 Nevanlinna, 29. 8. 1657 Lempaala FR 10.

⁵ *Gadzjatskij* 1941, s. 269–270 .

⁶ RA Generalgouv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 29. 8. 1657 Lempaala, neuvostolle 3. 9. 1657 Mäkrä FR 10; ks. myös KrA MR 1657 : 30 : 55; vrt. *Bonnesen* 1924–58, s. 242–243, joissa vaara suurennellaan kohtuuttomasti ja esitetään jopa itse Viipuria uhatun.

Ainoa osasto, jolle nyt oli mahdollista saavuttaa vihollinen, oli Vietinghoffin ja Daumbin joukko, jolle oli annettu tätä koskeva ohje. He saivat liikkeelle neljä uutta komppaniaa Turun ratsurykmentistä, 150 rakuunaa ja 100 talonpoikaa. Nämä löysivät Tšeglokovin Kurkijoelta, jossa tämä juuri oli evakuointipuuhiissa. Lotjillaan Tšeglokov pääsi Laatokalle kohti Sortavalaa, mutta 600 rakuunaa ja jalkamiestä hän joutui lähettämään everstiluutnantti Johan Treidenin johdolla maitse. Vietinghoff ja Daumb hyökkäsivät käskyn mukaan sumeilematta Treidenin osaston kimppuun, jolloin peitteisessä maastossa syntyi useita jälkivartiokahakoita, ja noin 100 satulointua hevosta joutui suomalaisien käsiin.

Hornin tarkoitus oli ollut, että myös Savonlinnan rajalta majuri von Burghausen olisi hyökännyt venäläisten selustaan. Näyttää kuitenkin siltä, että tälle oli mahdollista ennättää mukaan korkeintaan taistelun viimeiseen vaiheeseen. Se käytiin ilmeisesti Mikrilänjoella Kurkijoen ja Sortavalan välillä, johon ylikulkupaikkaan venäläiset olivat illalla 28.8. vetäytyneet. Tästä kahakasta on tietoja vain venäläisissä lähteissä: näyttää siltä, että Treiden piti puoliaan Mikrilänjoella koko päivän ja sai taisteluissa vankeja, mutta vetäytyi illalla 29.8. Sortavalaan, jonne myös Tšeglokov oli saapunut.⁷

Tšeglokovin retki päättyi venäläisten vetäytymiseen takaisin Aunukseen syyskuun puoleenväliin mennessä.⁸ Se oli kestänyt runsaan kuukauden ja täysin tarkoitettulla tavalla vetänyt suomalaisten puolustuksen pohjoisemman. Missä määrin retken tuhoamistavoite onnistui, ei lähteistä käy ilmi. Joka tapauksessa tällä kertaa venäläiset olivat liikkeellä toteuttaakseen talvellisen uhkauksensa.

10.3.4. Syksyn sotatoimet Laatokan ympäristössä

Syksyllä 1657 sotatoimet Suomen rajoilla jäivät vähäisiksi. Yksi syy tähän oli ruton saapuminen Viipuriin elokuun alussa sinne ruton saastuttamasta Tallinnasta saapuneen laivan mukana.¹ Puolustustoimien lisäksi Hornin oli pidettävä joukot nyt riittävässä määrin erillään, ettei sairaus tuhoaisi kaikkia. Erityi-

⁷ RA Generalgöv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 3. 9. 1657 Mäkrä, liite: Vietinghoffin ja Daumbin kirje FR 10; RA Skoklostersaml. E8157 E. Kruse P. Brahelle 10. 9. 1657 Rautu; *Gadzjatskij* 1941, s. 270: Treidenin saamat vangit antoivat muuten hyvin tarkkoja tietoja, mutta he mainitsivat ratsukomppaniain luvuksi kuusi: on mahdollista, että Burghausenin miehiä oli mukana; suomalaisten tappioista ks. VA 9695 : 1519. Haavoittuneiden komppaniain mainitseminen osoittaa, että Turun uudet ratsumiehet olivat taistelussa tiukimmalla. Haavoittuneita oli 11.

⁸ RA Generalgöv. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn kuninkaalle 16. 9. 1657 Käkisalmi FR 10.

¹ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 21. 10. 1657 Käkisalmi; VA 8626 : 1260; vrt. RA Kammarkoll. ank. brev 156 : 473 A. Koskull 13. 9. 1657 Savonlinna. Koskull kieltää ruton olemassaolon ja puhuu vain Savossa riehuvasta punataudista.

sesti Turku, Viipurin ja Käkisalmi kärsivät rutosta pahoin, sen sijaan syrjäisempi Pähkinälinna pääsi vähemmällä.²

Horn ratkaisi joukkojen sijoituksen niin, että hän piti Viipurin ratsurykmentin neljä komppaniaa sekä aatelislippueen Käkisalmen eteläläänissä, jossa päämaja jälleen sijaitsi Raudun Mäkrässä, siirsi Käkisalmen pohjoisläänissä venäläisten takaa-ajoon osallistuneet Turun neljä ratsukomppaniaa Tuutarin linnakkeelle Johan Hochmuthin johdolla ja jätti Käkisalmen pohjoisläänin pääasiassa jalkaväen ja rakuunain vastuulle.³

Sydän- ja syyskesän sotatoimet näyttävät paljastaneen Hornille Laatokan pohjoisrannan suojattomuuden, joka keväällä ei ollut häntä huolettanut, koska hän oli odottanut Wrangelin laivastolta paljon enemmän kuin mihin tämä pystyi. Hän lähetti Gustaf Gestriniuksen johdolla osan lotjista Käkisalmeen,⁴ mutta ryhtyi lisäksi rakennuttamaan linnakkeita tavallisimpiin maihinnousukohtiin. Tärkein tuli Sortavalan luo mahdollisesti Skantsinsaarelle,⁵ Sortavalaahan venäläiset molempina sotakesinä olivat käyttäneet satamanaa ja välietappinaan. Tämä linnake tuli hyvään tarpeeseen, sillä marraskuun alussa 19 lotjaa yritti Sortavalan luo maihinnousua, jonka linnakkeessa olleet rakuunat kuitenkin estivät. Lisäksi everstiluutnantti Günterbergin kolme jalkaväkikomppaniaa torjuivat 'pienessä salmessa' yhden lotjan lähestymisyrittä ja aiheuttivat lotjassa olleille tappiota.⁶ Toinen maihinnousuyritys tapahtui marraskuun loppupäivinä Mikrilänjoen suulla, jossa olleen linnakkeen miehet torjuivat seitsemän lotjaa.⁷

Käkisalmen läänissä sotatoimet loppuivat tähän: myös Kannaksella partio-toiminta pääsi Lavasta Tuutariin tehdyn retken⁸ jälkeen uudelleen vauhtiin vasta jäiden ja lumien jo tultua.

10.4. KAJAANIN VAPAAHERRAKUNTA JA POHJANMAA VUONNA 1657 (KARTTA 12)

Kajaanin vapaaherrakunnasta ja Pohjanmaalta ei kesän 1657 osalta ole säilynyt yksityiskohtaisia tietoja puolustusjärjestelyistä, joten on oletettava, että ne

² RA Generalgub. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 7. 10. 1657 Mäkrä ja kuninkaalle 14. 10. 1657 Käkisalmi FR 10; Skr. till KM CXG Kustaa Horn 4. 12. 1657 Mäkrä; ks. LIITE 4. VA jj 7 : 368 Äyräpää 19.–20. 1. 1658. Pohjanmaalla pelättiin palanneiden pakolaisten tuovan ruton mukanaan Ruotsista, ks. VA rr 10 : 192v Iso- ja Vähäkyrö 19.–24. 10. 1657.

³ Ks. LIITE 4 ja sen viitteet.

⁴ *Jussi T. Lappalainen*, *SotAik* 8/1969, s. 360–361. VA 9695 : 1528.

⁵ *Kuujo* 1963, s. 72–73; *Kuujo* 1970, s. 29.

⁶ RA Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 5. 11. 1657 Rautu FR 475. Omat tappiot olivat seitsemän haavoittunutta, ks. RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 5. 11. 1657 Rautu.

⁷ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 4. 12. 1657 Mäkrä.

⁸ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 29. 10. 1657 Mäkrä.

noudattelivat edellisen kesän suuntaviivoja ja tukeutuivat edellisenä talvena valmiiksi rakennettuihin linnakkeisiin.

Itärajan ainoat taistelut vuonna 1657 käytiin Pielisessä. Elokuun alussa Pielisen suunnalle suuntautui hävitysretki. Sen suorittajat, suomalaisten arvion mukaan noin 300 miestä, törmäsivät 7.8. seudulle rahvasta harjoittamaan saapuneisiin Zacharias Palmbaumin joukkoihin, jotka taistelun jälkeen ajoivat venäläiset pakoon, aiheuttivat näille Palmbaumin kertoman mukaan 85 miehen tappiot ja kärsivät itse kahdeksan miehen menetyksen. Kesän 1657 sota-toimien vuoksi myös tällöin jäivät käräjät Pielisjärvellä pitämättä.¹ Vielä marraskuun 20. päivän tienoilla venäläisillä oli aikomus hyökätä itärajan takaa Pielisjärvelle noin 170 miehen voimalla, mutta tieto Palmbaumin tulosta Brahean linnakkeeseen käännutti venäläiset takaisin. On korostettava sitä, että nämä molemmat retket lähtivät Vienan Karjalasta eivätkä Aunuksesta, kuten pääosa edellisen kesän sissitoiminnasta.

Marraskuun lopussa Kajaanin vapaaherrakunnan rajalle palautui rajarauha venäläisten aloitteesta. Tämä oli samanaikainen kuin rauhantunnustelujen alkuunpääsy pääsotänäyttämöllä. Rajarauha oli tosin kerran vaarassa, kun joulukuun alussa Vonkerista tehtiin noin 100 miehen voimalla retki, jonka Brahean linnakkeen väki pelotteli pois. Tämän jälkeen sotatoimet hiljenivät: rajarauhaa ehdottaneen venäläisen hallintomiehen, sirnitsan, sanansaattaja oli nimenomaan ilmoittanut esimiehensä haluavan pitää rauhan riippumatta valtakuntien keskinäisistä suhteista.²

Pohjanmaan rajalla rauha säilyi koko kesän 1657. Johan Graanin ongelmana oli tähän aikaan enemmän norjalaisten mahdollinen hyökkäys tunturien yli.³ Syksyllä 1657 hän sijoitti 150 maahan jäänyttä miestäns tämän mukaisesti Kemiin, Iihin ja Ouluun, minkä lisäksi yksi vartiosto oli Torniossa.⁴ Tämä järjestely oli luonnollinen, koska pitäjien keskuspaikoille vedetty puolustus oli valmiina sekä Venäjän että Norjan suuntaan. Tieto Repolan venäläisistä tuli Ouluun kovin liioiteltuna,⁵ ja samaten Kuolassa oli Graanin saaman tiedon mukaan 'varsin vahva' vihollinen, huhuttiin jopa 4 000 miehestä. Talonpojat ylläpitivät kuitenkin edelleen nostoväen vartiostoja, ja Graan vakuutti, ettei vihollinen tulisi pääsemään Pohjanmaalle.⁶ Mistään sotatoimista ei olekaan mainintaa.

¹ RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 7. 9. 1657 Kajaani FR 214, julk. *Vartiainen* 1931, s. 395–396. Käräjistä ks. VA tt 1 vuoden 1657 tuomiokirjojen viim. sivu.

² RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 27. 11. 1657 Pielinen FR 214, julk. *Vartiainen* 1931, s. 397. Tässä on mukana liite: kirje rajalta 22. 11. 1657, suomenkielinen; viimeksimainitun julkaissut mm. *K. G. Grotenfelt* 1912, s. 105. Ks. myös Palmbaum Brahelle 4. 12. 1657 Kajaani ja *Saloheimo* ym. 1954, s. 205.

³ Ks. *Johnsen* 1967, s. 147–151, 216 ja 306–309.

⁴ RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 11. 11. 1657 Uumaja FR 72; KrA KrKBB 1657 : 2 : 227 J. Graan 2. 12. 1657 Uumaja.

⁵ KrA KrKBB 1657 : 2 : 227 J. Graan 2. 12. 1657 Uumaja.

⁶ RA Landshövd. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan 23. 12. 1657 Uumaja. RA Kammarkoll. ank. brev 156 : 350 J. Graan 9. 12. 1657 Uumaja.

10.5. KESÄN 1657 SOTATOINTEN ARVIOINTIA

Kesän 1657 sotatoimille ovat luonteenomaisia seuraavat piirteet:

- suomalaisten suurempi aktiivisuus alkukesällä;
- keskikesän molemminpuolinen 'pikkusota';
- venäläisten toiminnan viivästynyt käyntiin lähteminen;
- suomalaisten pyrkimys ratkaisutaisteluun ja sotatointen siirtämiseen Venäjän alueille;
- maavoimien tasapaino;
- venäläisten jatkuva laivastoylivoima Laatokalla;
- Lavan ja Aunuksen venäläiskomentajain hyvä yhteistyö loppukesällä;
- Laatokan rantojen varmistaminen suomalaisilla linnakkeilla loppukesällä.

Itse asiassa on todettava, että suomalaisten suurin saavutus koko kesän aikana oli Nevan puolustuksen työntäminen sinne, minne se luonnostaan kuului, Laatokalle – ja tämäkin saatiin aikaan vain Ruotsista tulleen laivaston avulla. Sitä voidaan pitää merkittävänä sotilaallisena suorituksena, koska suomalaisilla oli Pähkinälinnan talvisaikaiselta tukialueeltaan tuntuvasti pitempi matka kuin venäläisillä. On mahdollista, että kesän tulon viivästyminen pani Lavan venäläiset odottamaan, ja tämä teki Wrangelille ja Kruselle mahdolliseksi ehtiä Pähkinälinnan ensin. 'Pikkusota' Pähkinälinnan–Lavan alueella on seurausta juuri tästä. Kun Aleksandr Potemkinille ei enää ollut mahdollista hankkia veljensä edellisenä kesänä saavuttamia asemia, hänen oli tyydyttävä varmistamaan Lava. Pähkinälinnan–Lavan alueella oltiin tilanteessa, jossa päähyökkäys toisen suunnilleen tasavahvoja asemia vastaan edellytti huomattavaa rohkeutta ja häikäilemätöntä komentajaa. Potemkinilla oli lisävaikeutena se, että suomalaisten leiri oli Nevan pohjoispuolella turvassa. Tämä teki Hornille hyökkäyksen helpommaksi kuin Potemkinille.

On todennäköistä, että vaikka Hornin suunnitelmat täysin olisivat onnistuneet, hänelle olisi silti ollut varsin vaikeaa valloittaa Lavaa, johon vielä oli jäänyt ilmeisen riittävä varusväki. Jos Horn olisi lyönyt Potemkinin armeijan kenttätaistelussa, hänelle ehkä olisi ollut mahdollista tehdä laaja tuhoamisretki Venäjän alueella laivaston tuettakin. Mutta itse ratkaisutaistelussa hän teki ilmeisen virheen asettaessaan majuri Bäckin taktisesti tärkeään tehtävään. Lisäksi Potemkin toimi Lavan taistelussa taitavasti ja käytti alivoimaisilla joukoillaan tilanteet hyväkseen. Kenttätaistelussa koetun vastoinkäymisen kruunasi laivaston kyvyttömyys. Se yksinkertaisesti oli sekä laadullisesti että määrällisesti liian heikko venäläisten ylivoimaa vastaan. Laatokan herruus oli selvästi venäläisten käsissä, ja juuri tämä ratkaisi loppukesän toiminnan. Venäläiset eivät voineet käydä laivastollaan Wrangelin kimppuun tämän Pähkinälinnan tukikohdassa, mutta muuten Laatokka oli täysin heidän hallussaan.

Tämän merkitys jäi Kustaa Hornilta huomaamatta, kun hän lähti Lavasta Nevan eteläpuolitse marssille, jonka tavoitteet ovat jääneet hieman epäselviksi. Ilmeisesti Horn pyrki tutkimaan mahdollisuuksia käydä venäläisten kimppuun lännempänä, vahvistamaan Tusinan linnoituslaitteita ja pitämään joukkonsa koossa mahdollisimman kauan ennen sen osan lähettämistä Narvaan. Kiinnostavaa on, että Horn jo tässä vaiheessa näkyy jättäneen Inkerin itäosan puolustuksen sikseen ja keskittyneen Nevan linjan hallussapitoon sekä Viipurin–Narvan yhteyden varmistamiseen. Joukkojen vähäisyys on tälle päätökselle selvänä perusteena. Tarve tinkiä Inkeristä korostui, kun Horn joutui hajoittamaan joukkojaan lisää venäläisten Käkisalmen-hyökkäyksen vuoksi.

Näyttää siltä, että vasta Tšeglokovin onnistunut sekä vesitse että maitse Käkisalmen pohjoislääniin tekemä hyökkäys sai Hornin ymmärtämään, että Savon puolustaminen maajoukoilla ei riittänyt, vaan että puolustus silloin jäi Käkisalmen lääniin nähden aivan liian takapainoiseksi. On korostettava, että sekä Tšeglokovin retki että Hornin vastatoimenpiteet osoittivat korkeatasoista operointikykyä, ja että venäläisten toiminta oli koko sotatoimen aikana tuntuvasti kurinalaisempaa ja suunnitelmallisempaa kuin edellisenä kesänä. Molemmin puolin osattiin vastoinkäymisistä ottaa oppia. Suomen osalta se merkitsi sitä, että rannikopuolustuksen rengas viimeinkin umpeutui, kun Pohjois-läänin ranta linnoitettiin.

11. Syystalvesta 1657 Vallisaaren välirauhaan 1658

11.1. SOTILASPOLIITTINEN TAUSTA

11.1.1. *Kaarle X Kustaan sotien loppuvaiheet*¹

Jatkuvasti kiristyneet Puolan ja Venäjän väliset suhteet jännittyivät Vilnassa syyskuussa 1657 käytyjen neuvottelujen aikana katkeamispisteeseen. Yhtenä syynä uuteen sotaan oli kasakkain tyytymättömyys Venäjän hallintoon, ja Bogdan Chmielnickin kuoltua Ukrainassa uudelleen alkaneet levottomuudet. Uusi sota Puolaa vastaan, Kaarle X Kustaan kääntyminen pois Puolasta ja hänen menestyksensä Tanskaa vastaan saivat venäläiset lokakuussa 1657 vakaviin rauhanpyrkimyksiin Ruotsin kanssa.

Jyllantia hallinnut Kaarle X Kustaa oli pyrkinyt saamaan Englannista laivaston kuljettamaan hänen joukkonsa Tanskan saarille, mutta Oliver Cromwell, joka totesi, ettei hollantilaisista syksyn tultua enää ollut vaaraa Tanskan salmissa, tyytyi tarkkailemaan tilannetta. Kaarle X Kustaan oli tämän vuoksi käytettävä poikkeuksellisen kovan talven Beltien yli rakentamaa jääsiltaa. Vajaassa kahdessa viikossa kuningas siirsi armeijansa Fynin, Langelandin, Lollandin ja Falsterin kautta Själlantiin, jonne se saapui helmikuun 12. päivänä. Tanska aloitti rauhanneuvottelut, joita vauhdittivat Kaarle X Kustaan haluttomuus sitoutua Kööpenhaminan piiritykseen sekä yksissä tuumin toimineiden Ranskan ja Englannin välitys. Rauha solmittiin helmikuun 26. päivänä 1658 Roskildessa, ja se merkitsi ratkaisevaa parannusta Ruotsin asemaan. Tanskalta Ruotsi sai Skoonen, Hallannin, Blekingen ja Bornholmin sekä Norjalta Bohusin ja Trondheimin läänit. Suurpoliittisesti merkittävä oli rauhan-sopimuksen kohta, jossa osapuolet sitoutuivat estämään vieraitten sotalaivojen pääsyn Itämerelle. Tämä oli suunnattu lähinnä Hollantia vastaan ja tähtäsi Ruotsin Itämeren-herruuteen.

Tieto Roskilden rauhasta sai aikaan sen, että venäläiset tekivät aselevon Ruotsin kanssa. Toisaalta Kaarle X Kustaan asema huononi samaan aikaan,

¹ Esitys perustuu seuraaviin teoksiin: *Carlson* I 1883, s. 430–567; *Bonnesen* 1924–58, s. 221–624; *G. Landberg* 1952, s. 104–122; *Rosén* 1962, s. 587–590; *Luukko* 1967, s. 484–488; *Johnsen* 1967, s. 231–337; ks. myös teoksen *Carl X Gustaf och Danmark* artikkelit; *Erdmannsdörffler* 1932–62, s. 379–393; *Tazbir* 1968, s. 249–251.

sillä Itävalta, Brandenburg ja Puola tekivät virallisen kolmiliiton Ruotsia vastaan helmikuun 4. ja 5. päivinä 1658. Roskilden rauhan ja kesän 1658 välinen aika oli koko Euroopassa diplomaattisesti erittäin vilkas jakso.

Kevästä 1658 alkaen Kaarle X Kustaa oli suunnitellut sotaa vaarallisimpana pitämäänsä vihollista Brandenburgia vastaan, ja huhtikuussa 1658 pidetyillä Göteborgin valiokuntavaltioapäivillä hän sai siihen oikeuden. Kun Tanska ei neuvotteluissa halunnut taata puolueettomuuttaan, Kaarle X Kustaa päätti alistaa Tanskan kokonaan valtaansa ja aloitti elokuun 8. päivänä maihinnousun Själlannissa. Hän alkoi piirittää Kööpenhaminaa, mutta ylivoimainen Hollannin laivasto tuli Tanskan avuksi ja löi Juutinraumassa lokakuun 29. päivänä Ruotsin laivaston. Samaan ajankohtaan mennessä olivat Brandenburgin vaaliruhtinaan johtamat kolmiliiton joukot miehittäneet koko Jyllannin. Vaikeita kapinalliekkaita puhkesi Roskilden rauhan voittomailla.

Vuoden 1658–1659 vaihteessa Ruotsi hallitsi Tanskan pääsaaria Kööpenhaminaa lukuun ottamatta, mutta viholliset uhkasivat sitä Jyllannista. Trondheimin lääni ja Bornholm oli menetetty ja kapina uhkasi Skoonessa. Puolassa Ruotsin asema oli heikentynyt menetettyjen varuskuntien mukana, Englanti ei Cromwellin kuoltua antanut Skagenin ulkopuolella risteilleiden laivojensa tulla Ruotsin avuksi, ja Ruotsin oma laivasto oli lähes käyttökelvoton. Ainoa valopilkku synkässä tilanteessa oli uuteen Puolan-sotaan ja vaikeuksiin kasakain kanssa kietoutuneen Venäjän kanssa aikaansaatu välirauha.

Heinäkuussa 1658 Liivinmaalle pieni vahvistusjoukko mukanaan saapunut sotamarsalkka Robert Douglas onnistui elokuussa valtaamaan liettualaisilta takaisin Wolmarin ja Ronneburgin, ja syyskuussa hän Kaarle X Kustaan salaisesta käskystä toteutti varsin kunniattomalla tavalla puolueettoman Kuurinmaan miehityksen ja vangitsi sen Jaakko-herttuan. Vuoden 1659 aikana liettualaiset alkoivat jälleen edetä, nyt Brandenburgin tukemina, ja Douglas joutui lokakuussa 1659 vetäytymään myös Kuurinmaalta takaisin Ruotsin Liivinmaalle.

Samaten Ruotsin tilanne sekä Pommerissa että Puolan Länsi-Preussissa huononi jatkuvasti vuoden 1659 aikana. Etu-Pommerissa itävaltalaiset joukot valloittivat yksitellen mannermaalla olevat linnoitukset Stettiniä lukuun ottamatta, ja Länsi-Preussissa Puola onnistui saamaan haltuunsa kaikki Ruotsin jättämät varuskunnat Marienburgia ja Elbingiä lukuun ottamatta.

Kaarle X Kustaan yritys ratkaista Tanskan-sota Kööpenhaminaan tehtävällä rynnäköllä helmikuun 11. päivää vasten yöllä 1659 epäonnistui, kun puolustajat löivät rynnäkköosastot takaisin ja aiheuttivat näille erittäin suuret tappiot. Sota juuttui tämän jälkeen pitkäksi aikaa samoihin asemiin, mutta sitä alkoi leimata länsivaltojen kasvava vaikutus. Ranskan, Englannin ja Hollannin lähentymisen tuloksena olivat touko- ja heinäkuussa 1659 kolme Haagin sopimusta, joilla lähinnä Englanti ja Hollanti sitoutuivat ajamaan läpi Tans-

kan ja Ruotsin välisen rauhan, johon ei sisältyisi Tanskan salmien sulkua.

Tanskan ja Hollannin laivastot estivät purjehduskauden aikana tehokkaasti Tanskan saarilla olleiden ruotsalaisjoukkojen yhteydet, ja vain Englannin laivaston väliintulo esti niitä tuhoamasta koko Ruotsin laivastoa. Näissä olosuhteissa onnistui vahvan hollantilais-tanskalais-saksalaisen osaston maihinnousu Fynillä lokakuun 31. päivänä, ja 14. päivänä marraskuuta saaren ruotsalaiset puolustajat kärsivät Nyborgin luona murskaavan tappion. Tanskalaiset miehittivät myös Langelandin. Tämä sai Kaarle X Kustaan antamaan hieman periksi tähänastisesta jäykästä asenteestaan Tanskan-sodan rauhan-ehtoihin. Ensimmäinen merkki tästä oli Hollannin kanssa marraskuussa 1659 tehty kauppa- ja sovintopöytäkirja, jonka hollantilaiset kuitenkin ilmoittivat astuvan voimaan vasta Ruotsin ja Tanskan välisen rauhan jälkeen.

Puolan kanssa oli rauhanneuvotteluja käyty jo tätä ennen. Vuoden lopussa Venäjän paine alkoi saada Puolan suostuvaiseksi rauhaan. Samoin Ranskan ja Turkin uhkaama Itävalta alkoi vetäytyä kolmiliitosta, josta vain Brandenburg oli jäämässä Ruotsin viholliseksi. Kaarle X Kustaa aikoi vielä jatkaa sotaa Tanskaa vastaan molempien kiristettyä rauhanehdoja, ja hän sai Göteborgin valtiopäivillä vuodenvaihteessa 1659–1660 tätä varten suostuntoja, mutta hänen kuolemansa helmikuun 13. päivänä lopetti Norjaan jo suunnatun sotaretken.

Kaarle X Kustaan kuolinvuoteellaan lausuman toivomuksen mukaisesti Ruotsi pyrki tämän jälkeen kaikilla suunnilla rauhaan. Olivan rauhassa huhtikuun 23. päivänä 1660 Puolan Vaasa-suku luopui vaatimuksista Ruotsin kruunuun ja Puola tunnusti Ruotsin Liivinmaan-omistukset. Samalla päättyi sota keisaria ja Brandenburgia vastaan Westfalenin rauhan mukaisen tilanteen palauttamisella. Tanskan kanssa Kööpenhaminassa 27. päivänä toukokuuta tehdyssä rauhassa Ruotsi luovutti Tanskalle takaisin tämän valloittamat Bornholmin sekä Trondheimin läänin, mutta piti muut Roskilden rauhassa voittamansa alueet. Tanskan salmien salku vierailta sotalaivoilta kumottiin rauhaa välittäneiden länsivaltain vaatimuksesta. Viimeksi syntyi pysyvä rauha Venäjän kanssa Kardisissa.

11.1.2. *Sotatoimet muilla Venäjän-sodan rintamanosilla, suhteet Venäjään aselevon jälkeen*

Viimeisen sotatalven operaatioiden taustalla olivat koko ajan ne rauhanpyrkimykset, jotka todella olivat päässeet vauhtiin sen jälkeen kun hovijunkkari Konrad Berner oli lokakuun lopussa päässyt Moskovasta Bielken lähetystöstä vakuuttamaan kuninkaalle venäläisten rauhanhalua, ja kun kuningas ja

valtaneuvosto lainkaan epäröimättä olivat rauhaan kovin innokkaita.¹ Sotatoimien painopiste oli koko vuoden 1658 Inkerissä, sillä sen jälkeen kun liettualaiset alkoivat tammikuussa 1658 vetäytyä venäläisiä peläten Liivinmaalta, tilanne vakiintui siellä kolmen armeijan tasapainoksi, jossa venäläiset hallitsivat Liivinmaan itäosaa, Marienburgia ja Tarttoa, Ruotsi piti käsissään sen länsiosaa ja liettualaiset taas olivat vetäytyneet Väinäjoen eteläpuolelle.

Ensimmäinen hyökkäys Inkeriin tapahtui tammikuun lopussa Novgorodista Jaamaan, joka tiukan ja aktiivisen piirityksen jälkeen oli jo antautumaisillaan, kun Krister Hornin Narvasta tekemä avustusretki toi lisää varusteita piiritetuille ja aiheutti piirityksen lopettamisen helmikuun viimeisenä päivänä.²

Pihkovasta suuntautui vuorostaan maaliskuussa hyökkäys Narvaan. Narvan puolustajat olivat joulukuussa hylänneet Vasknarvan, jota venäläiset saattoivat nyt käyttää sotatoimiensa lähtökohtana. Venäläisten suunnitelmaan kuului yhdistää operaatiota varten Lavan ja Aunuksen sotavoimat Länsi-Inkerin rajalla olleisiin. Tässä ei kuitenkaan onnistuttu ilmeisesti siksi, että komentajain välille tuli ristiriitoja, ja Narvan-sotaretki jäi pääasiassa Pihkovan komentajan Hovanskijn suoritettavaksi. Sotaretki alkoi noin 1 900 miehen voimin³ maaliskuun alussa, mutta pysähtyi jo 7.3. noin 20 kilometrin päähän Narvasta. Noin kolmen viikon ajan erilliset osastot tuhosivat Viron itäosia. Samaan aikaan kuin nämä sotatoimet päättyivät, palasi myös Berner kuninkaan luota, ja 30.3. tehtiin Krister Hornin ja venäläisten välillä suullinen aselepo. Joskin tämä rikkoontui huhtikuun 11. päivänä eräiden vähäisten selkkausten vuoksi, seurasi vain pieniä sotatoimia pääasiassa Viron itäosissa. 21.4. Hovanskij sai Moskovasta määräyksen solmia aselevon – Berner oli ehtinyt sinne ja vienyt tiedon Roskilden rauhasta – ja lähti 24.4. Narvan luota jättäen kuitenkin Vasknarvaan venäläismiehityksen. Aselepo oli periaatteessa paikallinen, ja eräitä pieniä kahakoita sattui vielä Liivinmaalla, kunnes Moskovassa 4.5. tehdystä yleisestä aselevosta saapui tieto rajoille.⁴

Aselepoa seurasi nopeasti Gustaf Bielken lähetystön paluu Narvaan, mutta varsinaiset neuvottelut pääsivät alkamaan vasta 17.11.1658 monien viivytysten jälkeen. Tarkoitus oli pyrkiä suoraan pysyvään rauhaan, mutta osapuolten vaatimuksissa olleet suuret erot johtivat pitkän kiistelystä jälkeen kolmi-voutoiseen välirauhaan, joka solmittiin Vallisaarella joulukuun 20. päivänä 1658. Sen mukaan venäläiset saivat toistaiseksi pitää valloituksensa, Koken-

¹ *Forstén* ŽMP 1898 1–2, s. 268–269; SRP 16. 1. 1658 ja 18. 1. 1658 XVIII, s. 138–141.

² *Carlson* 1903, s. 113–114.

³ *Gadzjatskij* 1945, s. 48–49.

⁴ Esitys välirauhan- ja rauhanneuvotteluista perustuu tässä seuraaviin tutkimuksiin: *Forstén* ŽMP 1898 2, s. 275–; *Nordwall* 1890; *Bonnesen* 1924–58, s. 526–527; *Fahlborg* 1932, s. 309–; *Aminoff* 1943, s. 251–255; *Rosén* 1962, s. 590–591, 611; *Luukko* 1967, s. 480–481; ks. myös erityisesti *G. Landberg* 1952; suurläänitysten vaatimuksista rauhanneuvotteluja varten ks. *Jokipii* I 1956, s. 236–237.

husenin, Tarton, Marienburgin, Atselen ja Vasknarvan sekä Puolan Liivinmaalta valloittamansa kaupungit.

Vallisaaren välirauhaa seuranneena aikana lopulliset rauhanneuvottelut käynnistyivät ja katkesivat aina sotilaspoliittisen tilanteen vaihtelun mukana. Kun kolmivuotinen sopimusaika oli kulumassa umpeen, oli Ruotsi jo saanut rauhan kaikkien muiden kiistakumppaniensa kanssa, kun taas Venäjän vaikeudet Puolan-sodassa kasakkain ja tataarien toimenpiteiden johdosta olivat syksystä 1659 alkaen suuresti pahenneet. Venäjän vaatimuksiin oli alunperin kuulunut Inkerin, Laatokan-Karjalan ja venäläisten valloittaman Liivinmaan osan hallussapito, ruotsalaisten vaatimusten pohjana taas oli Pietari Brahen vuodenvaihteessa 1656–1657 esittämä suunnitelma, jonka mukaan venäläisten piti luopua Vienen ja Aunuksen Karjalasta sekä Venäjän Lapista. Venäjän vaikeuksien lisääntyttyä Puolassa vuoden 1660 lopussa Ruotsi vaati vielä Audovaa ja miljoonan talarin sotakorvausta. Holhoojahallitus perui välillä nämä vaatimukset, mutta yritti taas keväällä 1661 jopa sodalla uhaten kiristää Venäjältä mahdollisimman paljon. Bengt Hornin johtama rauhanneuvotteluvaltuuskunta myöntyi kuitenkin kesäkuun 21. päivänä 1661 Kardisissa rauhaan, joka palautti sodan edellä alueellisesti vallinneen tilanteen. Tsaarin ainoaksi voitoksi jäi näin hänen Puolan Liivinmaalta valloittamansa alue. Aluepykälän lisäksi oli tärkeä sopimuksen kohta, joka määräsi pakolaiset palautettaviksi. Kauppa sovittiin molemmin puolin vapaaksi.

Kaarle XI:n holhoojahallitukselle Kardisin rauha oli vastenmielinen, ja asiaan palattiin eräitä kertoja 1660-luvulla ensin vaatimalla keväällä 1663 jälleen Syvärin–Vienenmeren rajaa. Sodan uhka vedettiin näissä vaatimuksissa taas esille, mutta pitkällisissä neuvotteluissa asia juuttui paikalleen, ja lopullisesti se hautautui vuonna 1667 Puolan ja Venäjän solmittua välirauhan.

11.2. SUOMEN SOTILAALLINEN ASEMA JA TILA

11.2.1. *Venäläisten joukkojen sijoitukset*

Talven alun 1 500 miehestään Vasili Tšeglovon onnistui vuoden 1658 alussa muodostamaan kenttäarmeijan, jonka piti Tšeglovon saaman määräyksen mukaan hyökätä talvella 1658 uudelleen Käkisalmeen. Uudella väenotolla miehistö lisääntyi jo 1 700 mieheen, kun eri tahoilta alkoi tulla ristiriitaisia määräyksiä. Tšeglovon piti lähettää mahdollisuuksiin verraten täysin uto-pistinen määrä, yli 4 500 miestä eri puolille, pääasiassa Pihkovaan sieltä tehtävää hyökkäystä varten. Tästä kuultuaan 700 miestä karkasi heti. Lopuista Tšeglovon lähetti kohti Pihkovaa 700 ja piti itsellään 300 miestä, joten Aunuk-

sen kaupunki ja neljä linnaketta jäivät helmikuussa lähes suojattomiksi. Uudella väenotolla väki lisääntyi huhtikuun alkuun mennessä jälleen 1 200:aan, mutta karkuruus pienensi sitä nopeasti. Näyttää siltä, että Aunuksessa tilanne oli aselevon tullessa keväällä 1658 varsin sekava, ja miehistä luvun pitäminen vaikeaa, kun karkureita koko ajan lähti ja toisia palasi palkkaansa vaatimaan.¹

Lavan linnakkeella ollut Aleksandr Potemkin oli paljon paremmassa asemassa, joskin hänen 1 625 miehestään 1 175 oli ratsastavaa palvelusväkeä, vain 424 streltsiä ja merkityksetön määrä jalkaväkeä. Potemkinia seurasi komentajantehtävässä 10.1. Fedor Lodyženskij, jolle annettu määräys liittyä Hovanskijn hyökkäykseen ilmeisesti myöhästyi, sillä Lodyženskij sai sen vasta huhtikuun 6. päivänä. Vaikka Stepan Jelagin tuli viikkoa myöhemmin vapauttamaan Lodyženskijn ja tämän osaston, kelirikko oli jo niin pitkällä, ettei aietta ollut mahdollista enää toteuttaa. Aselevon hetkellä Lavassa lienee näin ollut käytettävissä noin 2 000 miestä,² ja nämä ilmeisesti jäivät kesäksi Lavaan, joskaan tarkkoja tietoja venäläisten vahvuuksista loppuvuodelta 1658 ei enää ole käytettävissä sen enempää Lavan kuin Aunuksenkaan osalta.³

11.2.2. Suomen sotilaallinen johto

Kuninkaan Kustaa Hornille 10.–20.12.1657 antama nimitys Suomen, Liivinmaan ja Viron ylipäälliköksi ehti Hornille vasta runsaat kaksi kuukautta myöhemmin. Horn kiitti luottamuksesta ja totesi, että olisi toki tyytynyt Suomeenkin. Itse asiassa hänellä näkyy olleen varsin vähän halua lähteä selvittämään Liivinmaan sotkuista tilannetta, ja suoralta kädeltä hän ilmoitti, että ei lähtisi Suomesta ennen kuin asiat siellä olisivat kunnossa ja venäläiset olisivat läheneet Inkeristä tai hän pääsisi Tallinnaan avovedellä.⁴ Hornin viipyminen oli pettymys Magnus Gabriel De la Gardielle, joka oli toivonut pääsevänsä irti Liivinmaasta mahdollisimman pian, mutta joka näin joutui olemaan siellä vielä loppukesään saakka.⁵

Kun kuningas sittemmin muutti Liivinmaata koskevia päätöksiään määräten sinne lopulta sotamarsalkka kreivi Robert Douglasin,⁶ Horn käytännössä todella sai tyytyä Suomeen, jonka ylipäällikkyyttä hän hoiti yhtäjaksoisesti

¹ *Gadzjatskij* 1941, s. 271–272.

² *Gadzjatskij* 1941, s. 276.

³ Ks. sangen ristiriitaisia karkuritietoja RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 28. 10. 1658 Turku, liite: W. von Pahlenin kirje 13. 10. 1658 ja siinä olevat tiedot.

⁴ RA RR 1657 : 2810 Kustaa Hornille 20. 12. 1657; Skr. till KM CXG Kustaa Horn 22. ja 23. 2. 1658 Viipuri.

⁵ RA Livonica II vol. 79 M. G. De la Gardie kuninkaalle 4. 2. 1658 Tallinna ja 20. 4. 1658 Tallinna; *Fåhræus* 1936, s. 98.

⁶ RA RR 1658 : 566 Kustaa Hornille 14. 4. 1658 Göteborg ja 696–698 eri henkilöille 5. 5. 1658 Göteborg RR 92.

vuoden 1658 loppuun, välillä Virossa käytyään palasi Suomeen huhtikuussa 1659 ja oli Suomessa elokuuhun 1659.⁷

Ylipäällikön virasto pysyi järjestykseltään edellisten kausien kaltaisena. Aivan vuoden 1657 lopussa Horn kiinnitti kasvavaa huomiota Suomen joukkojen uudelleenorganisointiin ja nimitti tätä varten sotakamreeri Erik Andersson Rosendalin sotakomissaariksi.⁸ STECKZÉNIN mukaan komissaari-nimitys oli puhtaasti arvonimi,⁹ mutta Hornilla oli selvästi ainakin tarkoitus laajentaa Rosendalin tehtäväkenttää. Muilta osin kansliassa tuli muutoksia vain sihteerin kohdalla, joksi kihlakunnantuomariksi siirtyneen Staren jälkeen tuli Anders Wijnblad.¹⁰ Jopa kenraalimajuri Erik Kruse, vaikka hänet olikin 17.12. 1657 nimitetty Viipurin maaherraksi¹¹ vanhan ja laiminlyönteihin syyllistyneen Koskullin tilalle,¹² säilytti entisen asemansa ylipäällikön varamiehenä. Horn nimenomaan uskoi hänelle ylijohdon, kun keväällä 1658 vielä näytti siltä, että hän itse joutuisi siirtymään maasta pois ja kun Henrik Hornista, jonka piti tulla Suomeen, ei kuulunut mitään. Myös Krusen kirjeenvaihto osoittaa, että hän ainakin Hornin ollessa Länsi-Suomessa todella hoiti ylipäällikkyyttä ja piti päämajaansa Viipurissa.¹³ Krusen tilalle Viipurin ratsurykmentin komentajaksi Horn järjesti everstiluutnantti Erik Pistolhielmin. Ainoan Suomessa olleen täyden rykmentin komentajaksi tuli näin mies, joka oli ansioitunut sekä rykmentin kokoajana ja kouluttajana että Karjalan taisteluissa.¹⁴

Linnoitusten komentajain kohdalla tapahtui kaksi vaihdosta, joista toiseen liittyi melkoinen skandaali. Käkisalmen komentaja Harald Footangel pisti näet helmikuussa 1658 pitkäaikaisten riitaisuuksien päätteeksi varuskunnan kapteenin Staffan Danielssonin miekallaan kuoliaaksi kaupungin portilla. Horn korvasi Footangelin heti Porin rykmentin majurilla Hindrich Fockilla. Asiaa pahensi se, että Viipurissa pidettäväksi aiottua oikeudenistuntoa odottanut Footangel karkasi kesällä 1658 Käkisalmen vankilasta ja löydettiin vasta seuraavana vuonna.¹⁵ Nevanlinnan komentajana seurasi Kristoffer Kothenia juuri sodan lopussa toukokuussa 1658 kapteeni Abraham Rahn.¹⁶

⁷ RA Skr. till KM CXG Kustaa Hornin kirjeitten päiväykset.

⁸ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn kuninkaalle 31. 12. 1657 Mäkrä; ks. myös KrA KrKR 1658 : 86 Kustaa Hornille 9. 2. 1658.

⁹ *Steckzén* I 1930, s. 147.

¹⁰ KrA MR 1658 : 31 : 2. Staresta ks. *Y. Blomstedt* 1958, s. 291–292.

¹¹ RA RR 1657 : 2754 valtakirja 17. 12. 1657 Wismar.

¹² RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 21. 10. 1657 Käkisalmi.

¹³ KrA MR 1658 : 31 : 2–4. RA Kammarkoll. ank. brev 159 : 423 E. Kruse 3. 4. 1658 Viipuri.

¹⁴ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 6. 3. 1658 Viipuri, us.kirj.

¹⁵ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 23. 2. 1658 Viipuri, PS; RA Skoklostersaml. E8157 Harald Footangel P. Brahelle 19. 5. 1658; KrA KrKBB 1658 : 1 : 995 Erik Kruse 2. 7. 1658 Viipurin linna. Asiaa katsottiin sittemmin sormien läpi, koska Footangel oli menettänyt vaimonsa ja neljä lastaan, ks. KrA KrKP 7. 11. 1659; KrKBB 1659 : 1 : 1579 J. Törnskiöld elok. 1659 Tukholma; KrKBB 1659 : 2 : 2259 Gertrud Simontr. 26. 11. 1659 Pernaja. Hindrich Fockista ks. RA Livonica II vol. 175 S. G. Helmfelt 7. 3. 1661 FR 84: Fock osasi ruotsin ja saksan lisäksi hyvin myös suomea ja venäjää.

¹⁶ KrA MR 1658 : 19 : 1398 ja 1406; VA 9697 : 668.

11.2.3. Suomen joukot

Vielä selvemmin kuin vuonna 1657 näkyy viimeisenä sotavuonna lähteistön luonteen muuttuminen: tarkkoja miehistömääriä ei mainita kirjeistössä, rullia ei eräitä vähäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta ole säilynyt, ja kun osastojen palkat säännöllisesti olivat myöhässä, jos niitä yleensä maksettiin,¹ kun marssit näkyvät tileissä ainoastaan satunnaisesti ja kun lopulta palkkoja ja muonitusta suoritetaan monista eri lähteistä, kuva on erinomaisen sekava ja katkelmallinen. Ainoa kenttäarmeijasta tehty luettelo on toukokuulta 1658, siis juuri sodan lopusta. Se on LIITTEESSÄ 5. Liitteeseen on otettu mukaan linnoitusten miehistötilanne sekä toukokuun että syyskuun 1658 osalta, jos niistä on saatu tietoja.

Se, että Kustaa Horn uskalsi keväällä 1658 suunnitella rakuunajoukkojen värväystä² ja se, että Hämeen ratsurykmentti täydennettiin samaan aikaan ilmeisen vaikeuksitta, osoittavat, että Suomi ei sotatoimien päättyessä ollut läheskään nääntynyt, vaan saattoi irroittaa miehiä maan puolustamiseen. Kuitenkaan tilanne ei ollut täysin lohdullinen, sillä kuten liite ja sen viitteet osoittavat, on todennäköistä, että Hornin luettelossa olleista ainakaan Hornin oma rykmentti sekä mahdollisesti osa Yxkullin rykmentistä ei ollut palannut Suomeen onnettomalta Audovan-retkeltä. Sitten kun Yxkullin rykmentti muissa lähteissä mainitaan heinäkuussa 1658, sen täydentäminen osoittautui erittäin vaikeaksi, poisjääneitä oli kohtuuttomasti ja paikalle tulleet huonosti varustautuneita. Syynä lienee tällöin kesällä ollut se, että kesäkuussa olivat Turun ja Hämeen ratsurykmenttien alokkaat joutuneet siirtymään Viroon,³ eikä Yxkullin rykmentin ratsutalonpojilla ilmeisesti ollut mitään halua lähettää miehiään meren taa.⁴ Näin ollen on ilmeistä, että kun Hornilla oli aselevon tullessa taisteluelpoista ratsuväkeä maassa varmasti noin 1 400 miestä (Viipurin ratsurykmentti sekä Turun ja Hämeen alokkaat ja aatelislippue), hän joutui kesäkuusta lähtien tyytymään ratsuväen osalta Viipurin rykmenttiin sekä aatelislippueeseen, jotka maksimivahvuiksikin arvioituina olivat noin 900 miehistön ratsukon vahvuiset. Rakuunat sen sijaan lienevät olleet täysilukuisina – noin 500 – Suomen puolustuksessa, koska sopimukseton tilanne vallitsi yhä venäläisten kanssa.⁵

¹ Ks. VA 8630 : 170.

² KrA KrKBB 1658 : 1 : 477 Kustaa Horn 17. 4. 1658 Viipuri; vrt. RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 26. 8. 1658 Turku.

³ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 14. 6. 1658 Helsinki.

⁴ Rullakatkelmassa esiintyy varattomuus kylläkin eräiden kohdalla syynä, mutta kun useitten kohdalla on sanottu vain: »will inthet rusta», osoittaa tämä ja selityksittä pois jääneiden määrä, että oli muitakin syitä kuin varattomuus.

⁵ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 21. 6. ja 5. 7. 1658 Helsinki. Ks. kuitenkin VA 7271 : 593, joka osoittaa, että marraskuussa 1658 siirrettiin Turusta Puolaan 74 rakuunaa, mahdollisesti täydennysosasto.

Sama epäluulo venäläisten aikeita kohtaan vaikutti myös jalkaväen joukkosiirtoihin. Vaikka Horn aselevon aiheuttamassa optimismissa jo touko-kuussa osoitti Tallinnaan 400 miestä, ne siirrettiin sinne ja Narvaan ilmeisesti vasta heinäkuun alkupuoleen mennessä.⁶ Narvan tulo Tallinnaan tarkoitettujen miesten osille johtui siitä, että Narva oli kärsinyt sairauksista Tallinnaa pahemmin, ja Horn tahtoi miehillä tukea Pljusajoelle suunniteltuja rauhanneuvotteluita. Horn oli omaksunut sen nimenomaisen kannan, että hän päästäisi alokkaita Suomesta vasta kun tieto sopimuksesta olisi, ja pitäisi rajan puolustuksen »siinä kunnossa kuin joka hetki olisi odotettava vihollisen hyökkäystä»,⁷ mutta Narvan suhteen hän teki poikkeuksen, sillä ainakin syyskuun alussa Narvaan meni 114 alokasta, siis aikana, jolloin neuvottelutilanne oli sekavimmillaan.⁸

Horn oli alkuaan toivonut, että vuonna 1658 toimitettava väenotto käsittäisi sekä vuoden 1659 että vuoden 1660 alokkaiden ottamisen – näiden väenottojen perusteistahan oli päätetty jo edellisen vuoden maakuntakokouksissa.⁹ Tämä periaate hyväksyttiin uusissa säätykokouksissa ainakin Hämeen ja Uudenmaan sekä Turun ja Porin lääneissä, mutta aselepo sai aikaan sen, että väenotto toimitettiin vain vuoden 1659 osalta. Ainakin kahdessa mainitussa läänissä 'vuoden 1660 väenotto' -nimellä toimitettiin sittemmin kaksi väenottoa, vuonna 1659 ja 1660. Kesällä 1658 toimitetussa vuoden 1659 väenotossa saatiin kahden eri tiedon mukaan seuraavat alokasmäärät:¹⁰

<i>Lääni</i>	<i>Ruodutus- luettelot</i>	<i>Yhteenve- tuettelo</i>	<i>Väenoton toimitusaika</i>
Pohjanmaa	164	164	loka-marrask.
Turun ja Porin l.	135	176	kesä 1658
Hämeen ja U-m. l.	237	237	kesä 1658
Viipurin ja Savl. l.	..	288	..
<i>Yhteensä</i>	<i>> 536</i>	<i>865</i>	

⁶ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 14. 5. 1656 Helsinki, KrA MR 1658 : 31 : 181, 224 ja 225; VA 8630 : 228–229; Hornin epäluuloista ks. myös RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 14. 6. 1658 Helsinki ja 26. 8. 1658 Turku.

⁷ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 21. 6. 1658 Helsinki ja 5. 7. 1658 Helsinki.

⁸ VA 8630 : 241.

⁹ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 6. 3. 1658 Viipuri; RA RR 1658 : 438v kuningas Kustaa Hornille 15. 3. 1658 Malmö. On huomattava, että Horn odottamatta tätäkään kirjettä, jossa kuningas luonnollisesti ei voinut ottaa vielä kantaa hänen esitykseensä, hyväksytti Hämeen ja Uudenmaan läänissä kahden väenoton pitämisen vuonna 1658; mainitusta kuninkaan kirjeestä Horn sai sen vapaasti tulkiten tukea Turun ja Porin läänin säätykokoukseen. Ks. LIITE 8.

¹⁰ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 2. 5., 5. 7., 29. 7., 2. 8., 19. 8., 30. 9., 28. 10. 1658 Porvoo, Helsinki, Kankainen ja Turku; vuoden 1658 aikana toimitetusta vuoden 1659 väenotosta ks. KrA Roterings- och utskr. längder bunt 203 : 695, bunt 8 : 773–775v ja 847–852; yhteenvetuettelo on sarjassa RA Administrativa handl. rör. Armén IV : 11. Extr. på utskrivningarne för följande åren (1639–1671) Majuri Lars Tersmedenin osoittama tieto. Turun ja Porin läänin tie-

Yllä olevissa luvuissa on Viipurin ja Savonlinnan läänin tieto edelleen varsin epävarma. Kaikesta huolimatta jalkaväkeä saatiin väenotoissa sen verran, ettei Etelä-Suomessa ollut jalkaväki päässyt mainittavasti vähenemään joukkojen-siirroista huolimatta, ja erityisesti rajan linnakkeille liikenä miehiä taas syksyllä 1658.

Syksy 1658 tuli sen sijaan merkitsemään lähes kaikkien Suomen laivamiesten siirtämistä Ruotsiin. Amiraliteetin 14.5.1658 antamalla määräyksellä oli Suomen vakinaiset laivamiehet siirretty Ruotsiin heinäkuun kuluessa.¹¹ Kun kaksinnusmiehet kesällä piti koota ja pitää valmiina, laivamiespitäjien väestö kävi levottomaksi: kaksinnusmiehet oli aikoinaan luvattu Lewenhauptille nimenomaan sillä puheella, että ne annettaisiin vain kotimaan puolustamiseksi ja sodan ajaksi. 20.8.1658 määrättiin kaupunkien kaksinnus Tukholmaan¹² – tämä ei vielä ollut vastoin lupauksia, sillä kaksinnus oli jo vuoden 1652 valtiopäivien suostuntoja – mutta kun syyskuussa päätettiin kaikki laivamiehet siirtää Tukholmaan tanskalaisia vastaan lähtevän laivaston miehistöksi, amiraliteetti jo etukäteen varoitteli, ettei rahvas saisi osoittaa kärsimättömyyttä kaksinnusmiesten poisvientä kohtaan.¹³ Murinasta huolimatta laivamiehet lähtivät lokakuussa ja maahan jäi vain vähäinen vartio lotjille, ilmeisesti timperi ja 16 gotlantilaista.¹⁴ Venäläisistä tosin ei enää ollut suurta vaaraa, mutta sopimuksia rikottiin selvästi.

Kajaanin vapaaherrakunnasta ei vuodelta 1658 ole vahvuustietoja. Siellä oli kuitenkin vaikeuksia. Rakuunat eivät olleet puoleentoista vuoteen saaneet palkkaansa ja nurisivat siitä, sairaudet surmasivat heistä osan ja karkuruutta ilmeni myös vapaaherrakunnan sotavoimissa.¹⁵

Jo varhaiskevällä oli Pohjanmaalla kotona ollut miehistö määrätty siirrettäväksi ensimmäisellä avovedellä Tukholmaan.¹⁶ Kun siirto viivästyi laivojen puutteen vuoksi,¹⁷ miesten päämäärä ehti moneen kertaan muuttua, ja kun siirto lopulta elo-syyskuussa toteutettiin, noin 60 miestä osoitettiin laivastoon

doissa oleva erilaisuus johtunee irtolaisten ottamisesta tms. Vuoden 1660 väenotoista ks. KrA Roterings- och utskr. längder bunt 8 : 835–846v ja 203 : 695 (1659) ja bunt 10 : 744–761v ja 866, bunt 193 : 634 ja bunt 203 : 695. Viipurin läänistä 1660 ks. HYHKL Mäkelä 1971, s. 96–97.

¹¹ KrA AmKR 1658 : 308 P. Holländer Ridderille 14. 5. 1658; AmKAB 1658 : 201 Erik Kruse 29. 5. 1658 Viipuri; AmKAB 1658 : 293 P. Holländer Ridder 14. 8. 1658 Viipuri; AmKP 10. 7. 1658, 14. 7. 1658 ja 27. 8. 1658. Asiasta on näidenkin lisäksi laajahko kirjeenvaihto, pääasiassa toisaalta amiraliteetin, toisaalta Hornin, Krusen ja Petter Holländer Ridderin välillä.

¹² KrA AmKR 1658 : 531 P. Holländer Ridderille 20. 8. 1658.

¹³ KrA AmKR 1658 : 596–600 ja 602 E. J. Creutzille, E. von der Lindelle ja O. E. Hägerille 13. 9. 1658, ks. erityisesti kirjeiden mainintoja tanskalaisista; rahvaan rauhattomuudesta ks. KrA AmKAB 1658 : 273 Kustaa Horn 5. 8. 1658 Turku.

¹⁴ KrA AmKAB 1658 : 375 P. Holländer Ridder 2. 10. 1658 Viipuri.

¹⁵ RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 24. 2., 3. 3. ja 31. 3. 1658 Kajaani FR 214.

¹⁶ KrA KrKR 1658 : 211, 434 ja 444 Nils Bååtille 31. 3., 26. 5. ja 27. 5. 1658; KrKR 1658 : 245 Kustaa Hornille 4. 4. 1658.

¹⁷ KrA KrKBB 1658 : 2 : 705 J. Graan 28. 6. 1658 Uumaja.

ja toinen 82 miehen osasto marssitettiin Trondheimiin.¹⁸ Joskin on mahdollista, että jokin osasto siirrettiin Norrlannin satamiin ja marssitettiin sieltä Norjan rajalle,¹⁹ ei tällaisista siirroista ole varmaa tietoa, ja kun karkuruus jälleen oli varsin huomattavaa, on mahdollista, ettei muita siirtoja ole ollutkaan. Syksyn väenotossa otetut alokkaat ja maakunnasta etsityt vanhat sotilaat yhdistämällä saatiin Pohjanmaalle syksyllä 1658 337 jalkaväkimiehen joukko, joista alokkaita oli 164. Nämä miehet siirrettiin vuoden 1659 alussa Jämtlantiin.²⁰

11.2.4. *Sotatalous ja huolto*

Vuoden 1657 ongelmat jatkuivat vuonna 1658 jokseenkin ennallaan. Suomen erityisongelmana oli linnoitusten varustaminen, kun sen sijaan sotaväen palkkojenmaksuvaikeudet olivat yleisvaltakunnallinen harmin paikka,¹ jossa suurin puute oli selvästä rahasta. Etelä-Suomen sotaväen vakinaiset palkkasaatavat olivatkin vuonna 1658 jo 485 917 talaria, josta vanhaa rästiä oli 188 521 talaria. Vuoden loppuun mennessä puhdas rästisumma nousi jo yli puoleen saatavista, peräti 255 730 talariin.² Laivastorykmentistä ei tilejä vuodelta 1658 ole.

Kenttäkassan kautta kulki vuoden 1658 aikana kaikkiaan 92 309 talaria, josta edelleen lähes puolet, 42 914 talaria tuli isosta meritullista, pääasiassa Viipurista ja Uuraasta, lainat peittivät 13 665 talaria, josta 2/3 oli selvänä rahana lainattua, Bielken lähetystä varten saatiin vekselillä Viipurista 18 000 talaria, 6 943 talaria oli edellisen vuoden ylijäämää ja kaikki muut tulot olivat sekalaisia pikkueriä. Menopuolella velkojen lyhennykseen meni 9 811 talaria, armeijan keskushallinto vei Suomessa 3 788 talaria, kenttätykistölle meni 3 145 talaria ja kaikki muut olivat pääasiassa palkanmaksuista johtuneita pikkueriä. Huomattavat menoerät siirrettiin kuitenkin Narvaan, jonka varuskunta sai Suomesta 4 236 talaria ja sen lähes tyhjentyneeseen provianttiin ostettiin Suomen rahoilla 2 000 tynnyriä viljaa, arvoltaan 4 095 talaria, puhumattakaan Bielkelle toimitetuista 18 000 talarista, joiden kohdalla kenttäkassa oli vain läpikulkupaikka.³ Kenttäkassan luonne vakinaisiin menosääntöihin kuulumattomien menojen maksupaikkana säilyi ennallaan.

¹⁸ KrA Artilleridep. G III b Sthlms stora rustkammare 1658 tosite fol. 19–20 ja 33; Rullor 1658 : 5 : 442–, 448–; KrKR 1658 : 808 J. Graanille 1. 10. 1658.

¹⁹ KrA KrKBB 1657 : 2 : 717 J. Graan 15. 9. 1658 Uumaja; *Petander* 1968, s. 206.

²⁰ KrA Rullor 1658 : 5 : 336–405v; KrKBB 1658 : 2 : 731 J. Graan 29. 12. 1658 Uumaja; RA Landshöv. skr. Västerbotten vol. 1 J. Graan neuvostolle 16. 2. ja 15. 3. 1659 Uumaja. *Petander* 1968, s. 206 ja 209.

¹ Linnoituksista ks. RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 14. 6. 1658 Helsinki; palkoista esim. KrA KrKR 1658 : 672 rykmentinkirjureille 1. 9. 1658 ja KrKR 1658 : 677 Kustaa Hornille ja E. A. Rosendalille 2. 9. 1658.

² KrA Militiekontoret G II a Finsk militiebook 1658 : 31–32.

³ KrA MR 1658 : 31. Ks. vaikeuksia Bielken rahoittamisessa RA Kammarkoll. ank. brev 159 : 338–402 Kustaa Horn 15. 6.–14. 9. 1658 Helsinki ja Kangas.

Narvaan Tallinnasta ostettu vilja⁴ osoitti, että heti aselevon tultua Suomi joutui jälleen osallistumaan myös Suomen ulkopuolisiin sotamenoihin. Tämä perustui kuninkaan kantaan. Tämä oli näet jo 5. päivänä toukokuuta nimenomaan määrännyt, että Ruotsista ei saisi siirtää varoja Liivinmaalle eikä Suomeen, vaan että Suomen, Liivinmaan, Viron ja Inkerin piti selviytyä keskinäisellä avulla.⁵ Kuninkaan kanta on ymmärrettävä suunnitellun Brandenburgin sodan ja tanskalaisten vastahakoisuuden vuoksi. – Samalla viljan ostaminen Tallinnasta niukalla rahalla osoitti, että Suomessa elettiin viljan puolesta kesällä 1658 kovin kireällä, mikä lienee johtunut edellisen vuoden huonosta vuodentulosta. Toukokuussa olikin koettu lyhytaikainen kriisi, kun sekä Nevanlinnan, Pähkinälinnan, Käkisalmen että Viipurin varastot yhtäikaa alkoivat tyhjentyä. Kaksi ensiksi mainittua saatiin selviämään pahimman yli Viipurin porvareilta lainatuilla elintarvikkeilla, Käkisalmeen menivät Viipurin kautta Olavinlinnan viljat, ja Viipuri itse sai lisää viljaa lainaksi porvariltaan Anthon Burckhardtilta.⁶ Vaikka vuodentulo myös 1658 jäi edellisen syksyn ja kevään sateiden sekä hallan vuoksi kehnonlaiseksi,⁷ voitiin jo syksyllä viljaa taas toimittaa Narvaan suoraan Suomesta.⁸

Taisteluvälinetilanne parani vuoden 1658 aikana, kuten LIITE 7 osoittaa. On muistettava, että vuoden 1657 jälkipuoliskolla lähetetyt tykit saatiin sijoituspaikoilleen juuri vuoden 1658 aikana, ja kesällä 1658 toimitettu materiaali paransi nimenomaan raskaan aseistuksen taistelukykyä. Viipurista on vuodelta 1658 säilynyt varikon inventaari, joka osoittaa, että Viipurin raskas aseistus oli kasvanut lähes kaikkien kaliiperien osalta, tärkeimpien kaliiperien ammukset olivat selvästi lisääntyneet, ruutia oli varikossa yli 500 sentneriä, kun sitä sodan edellä oli ollut vain alle 200:n, lunttumusketteja oli yli 1 600, kaikenlaista apumateriaalia runsaasti, ja Viipurin varikko toimitti eri tavaroita mm. Pähkinälinnaan ja Käkisalmeen. Sanalla sanoen Viipuriin oli sodan aikana kasvanut jälleen huomattava keskusvarikko,⁹ johon muualta Suomesta keskitettiin sotamateriaalia.¹⁰ Seuraavalta vuodelta peräisin oleva tieto osoittaaakin, että myös muissa linnoituksissa lunttu, musketinluodit ja lyijy olivat hyvin edustettuina. Samoin ruuti oli lisääntynyt kaikissa muissa varikoissa paitsi tärkeimmissä Käkisalmissa ja Pähkinälinnassa, joissa molemmissa varasto oli laskenut alle 100 sentnerin. Viimeksimainitut luvut tekevät ymmärrettäväksi

⁴ Ks. myös RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 5. 7. 1658 Helsinki.

⁵ RA Kammarkoll. ank. brev 159 : 493 ja 495 kuningas 5. 5. ja 31. 5. 1658 Göteborg.

⁶ RA Krigshist. saml. XII : 1 Erik Kruse (Kustaa Hornille) 19. 5. 1658 Viipuri FR 251; RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 E. Kruse kuninkaalle ja neuvostolle 22. 5. 1658 Viipuri FR 59.

⁷ RA Kammarkoll. ank. brev 159 : 163 J. Graan 22. 12. 1658 Uumaja; ii 1 : 158v–160 Pyhtää ja Lapinjärvi 26.–27. 8. 1658.

⁸ VA 7270 : 604; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 18. 11. ja 28. 11. 1658 Turku; VA g 2 : 253 Helsinki 20. 10. 1658.

⁹ KrA Artilleridep. G II 4 Riksens artilleribok 1658 : 204–219.

¹⁰ KrA MR 1658 : 31 : 226.

sen, että Horn halusi pitää suun säkkiä myöten ja kielsi linnoituksilta kunnialaukaustenkin ampumisen, ettei ruutia tuhlautuisi.¹¹

Se, että Tukholmaan Suomesta vuonna 1658 lähetetyt tavarat muodostivat edellisiä vuosia tuntuvasti pienemmän osuuden Tukholman varikkojen käsittelemistä tavaroista – vain musketeista tuli Suomeen peräti viidennes – on luonnollista, koska sota oli Suomen osalta hiljennyt, mutta jatkui erityisesti Tanskan suunnalla. Ja lisäksi on todettava, että jalkaväkiaseita Suomessa oli tuntuvasti yli sen, mikä määrä miehiä voitiin saada liikkeelle – vaikkapa sitten alokkaat olisivat vieneet niitä mukanaan Narvaan. Ratsuväen pistoolien pula taas oli edelleen yleisvaltakunnallinen. Kun niitä onnistuttiin ostamaan Viipurin kaikkivoivalta porvarilta Anthon Burckhardtilta, Viipurin 61 pariin nousut varasto ylitti yhdellä Tukholman päävarikon pistoolit.¹²

Huonommin oli laivaston laita. Aselevon tultua mitään laivoja ei Ruotsista lähetetty Suomenlahden itäosiin, ja Suomeen jääneet pikkualukset, erityisesti Danske Prinsen, taas olivat niin huonossa kunnossa, ettei niistä kesän korjaustöistä huolimatta¹³ enää syksyllä ollut merelle,¹⁴ vaan Hornin piti ostaa yhteysalukseksi bojortti, joka sekin jäätynä viljasaattueen mukana syksyllä Pellingin luo.¹⁵ Lotjat taas olivat jo siinä kunnossa, että niiden lähettäminen Laatokalle oli arveluttavaa.¹⁶ Sanalla sanoen Suomea vartioi aselevon aikana pahasti lahonnut laivasto.

11.2.5. Väestön asenne viimeisenä sotatekänä ja sodan jälkeen

Edellä on todettu, että ainakin Hämeen ja Uudenmaan sekä Turun ja Porin lääneissä hyväksyttiin vuosien 1659 ja 1660 väenotto toteutettavaksi jo vuonna 1658. Koko säätykokoukset ilmeisesti kutsuttiin tätä varten koolle, sillä niiden ja erillisten aateliskokousten tulokset jäivät muuten laihoiksi. Edellisenä keväänä oli verosuostuntoja kiristetty niin paljon, että nyt vain aateliston uusista suostunnoista on tietoja. Kuten LIITE 8 osoittaa, Pohjanmaalla kokous jäi täysin tuloksettomaksi. Onkin korostettava, että kun Etelä-Suomessa ainakin vuoden 1659 väenotto toteutettiin vuonna 1658, Suomi tässä poikkesi Ruotsista,

¹¹ RA Kammarkoll. ank. brev 162 : 305 B. H. Rhenfelt 8. 9. 1659, liite: vuodelle 1659 Suomen, Inkerin ja Liivinmaan linnoituksissa säilyneet ampumatarvikkeet. Kunnialaukauskieto ks. RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 5. 7. 1658 Helsinki; vrt. kunnialaukausten aiheuttamaa ruuti-menekkiä esim. Turun tileissä KrA Artilleridep. G III b Åbo 1657–1663, fol. 1: kunnialaukaukset aiheuttivat suurimman ruudin menekin Turussa.

¹² KrA MR 1658 : 31 : 14; vrt. Artilleridep. G II 4 Riksens artilleribok 1658 : 214–215; G III b Sthlms stora rustkammare: Diverse räkenskaper 1636–1759, varastoluettelo 4. 7. 1658.

¹³ KrA MR 1658 : 31 : 22.

¹⁴ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 8. 10. 1658.

¹⁵ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 28. 11. 1658 Turku.

¹⁶ Ks. myös KrA AmKAB 1658 : 283 Kustaa Hornin kirje P. Holländer Ridderille 21. 7. 1658 Helsinki.

jossa vuosi 1658 oli väenotoilta rauhoitettu.¹ Ainakaan ruotsalaisia huonompaa ei puolustustahto Suomessa siis ollut.

Karkulaisiin kansa sen sijaan edelleen suhtautui hyväksyvästi. Niin kauan kuin luutnantti Pekka Niilonpojan juttua kesti, Horn jatkuvasti kytki sen ajan-kohtaiseen karkuritulanteeseen. Silti esimerkiksi vuoden 1659 marssi Turkuun ja laivaukset sieltä Ruotsiin näyttävät tarkan valvonnan ansiosta sujuneen varsin pienin karkaamistappioin. Mutta Pohjanmaalla puhkesi välirauhan-teen aikoihin, jolloin joukkoja alettiin siirtää Ruotsiin, suoranainen karkaa-misepidemia, jonka yhteydessä jälleen ilmeni, että kansa ei lainkaan ollut kiinnostunut karkurien etsinnästä. Tilanne kiristyi keväällä 1659 niin, että sotakollegio antoi määräyksen, jonka mukaan pari kiinnisaatua piti tuomita pikaoikeudessa kuolemaan varoitukseksi muille. Lisäksi piti jokaiseen Pohjanmaan pitäjään pystyttää hirsipuu pelotukseksi.²

Väenotolta piilotteluun ja siitä pakenemiseen kansa puolestaan itsekkin kiin-nitti huomiota, kuten ennen sotaakin. Pakenemissuuntia olivat edelleen Savo ja Inkeri. Asia esiintyi vuoden 1660 rahvaan valituksissa, mutta kuningatta-ren vastaus oli melko neuvoton ja ehdotti juuri sellaisia toimenpiteitä, joista Pekka Niilonpoika oli tuomittu, maaherrojen näet oli lähetettävä komissaa-reja hakemaan paenneet talonpojat ja rengit takaisin.³

Aselevon jälkeen, jolloin joukkoja majoitettiin myös Länsi-Suomeen, sota-väen aiheuttamat mellakat levisivät sinne saakka. Kaikkein vaikeimmaksi tilanne muodostui Uudessakaupungissa ja Raumalla, joissa majailleet vasta-värvätyt Kustaa Hornin uudet rakuunat sattuivat olemaan tavallista raisum-paa joukkoa. Molemmissa kaupungeissa värväytyjä kutsutaan mustalaisiksi, joita he mahdollisesti olivatkin. Kaupunkilaiset, jotka kaikin voimin hangot-telivat majoitusta vastaan, eivät puolestaan jättäneet käyttämättä ainoata-kaan mahdollisuutta valituksiin. Koko syksy 1658 oli näissä kaupungeissa yhtämittaista tappelua porvarien ja rakuunain välillä, ja Turussakin sattui muutama mellakka, ennenkuin Horn veti rakuunat vuoden lopussa Turun kautta Viipuriin.⁴ On korostettava, että länsisuomalaisten asenne ilmeisesti oli tuntuvasti herkkänahkaisempi kuin sotatoimialueen lähellä, ainakin Horn nimenomaan moitti näitä sodalta säästyneitä erittäin nurjasta suhtautumisesta sotarasituksiin.⁵ Tosin kaupunkeja koetteli tanskalaissota, joka riudutti kau-pan.⁶

¹ Majuri Lars Tersmedenin antama tieto.

² KrA KrKBB 1659 : 1 : 1545 ja 1551 J. Graan 25. 1. ja 16. 2. 1659 Uumaja; KrKR 1959 : 106 ja 220 J. Graanille 4. 3. ja 16. 4. 1659.

³ RA RR 1660 : 527v- ja 529v-, vastaukset 2. 3. Pohjanmaan sekä Jääsken ja Lapveden valituksiin Savon karkureista ks. myös *Jokipii I* 1956, s. 89.

⁴ *Kaukovahta* 1917, s. 189–191; VA p 1 Uusikaupunki 21. 7.–22. 11. 1658; r 2 Rauma 17. 7.–20. 11. 1658; z 28 : 4, 9–11 Turku 18. 1. ja 19. 1. 1659.

⁵ *Ignatius* 1865, s. 134; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 10. 4. 1658 Viipuri.

⁶ Ks. esim. VA p 1 Uusikaupunki 7. 8. 1658.

Itä-Suomessa jo kesä 1658 merkitsi huomattavaa rauhoittumista – tällöinhän mm. alettiin käräjöidä savolaisten tihutöistä Liperissä. Suhtautuminen venäläisiin säilyi erityisesti sotatoimialueella pitkään kovin varauksellisena. Kun vuonna 1666 kesällä sakkolalainen rälssitalonpoika Matti Hattu levitti huhun, että venäläiset olivat koko armeijallaan hyökkäämässä maahan, syntyi valtava pakokauhu, talonpojat ja säätyläiset lähtivät kiireesti taloistaan kápälämäkeen »lähes koko kesäksi» niin että syntyi melkoisia aineellisia tappioita. Asia olisi ollut kuolemantuomion ansaitseva, mutta kun se oli kahdesti käräjillä esillä, säikähdyksestään hieman nolot pitäjäläiset anoivat hartaasti, että Hattu säästettäisiin kujanjuoksulla.⁷

Yksi sangen kiintoisa ilmaus sotapolitiikasta lausuttiin Joutsenossa viikkoa ennen joulua 1659. Kaksi käräjien määräämää miestä meni ratsutalonpoika Pekka Myllärinen luo selvittämään tämän ja tämän veljen ratsuväen korp-raali Matti Myllärinen perinnönjakoa. Kun juovuksissa ollut Pekka Myllärinen alkoi vastustella, selvitysmiehet muistuttivat, että sitä varten kuninkaalla oli virkamiehiä, jotka lakia ja oikeutta ohjasivat, koska kuningas itse ei suu-rempien ja tärkeimpien tehtävien vuoksi ehtinyt kaikkialle. Tällöin Myllärinen lausui toisen todistajan mukaan sanat: »Kuningasscoss meil on? Hän on monda Wiatoinda päättä mestanut. Hän on yxi narri.» Toinen todistaja taas muisti Myllärinen sanoneen: »Kuningas on yxi narri. Cuca händ käski Tappeleman.» Asia oli niin vakava, että todistajain jäävittömyys tutkittiin tarkoin, mutta kun mitään todistukset epäilyttäviksi saattavaa ei löytynyt, Myllärinen tuomittiin Kuninkaankaaren 2. luvun mukaisen kuuliaisuuden rikkomisesta kuolemaan.⁸

Tapaus liittyy eräiltä ulkonaisilta piirteiltään aikaisempiin vastaaviin. Myllärinen oli humalassa, ja perinnönjako tuli hänelle sillä hetkellä yllätyksenä. Mutta uutta oli se, millä tavoin kiukustuminen puettiin sanoiksi. Kuninkaan mainitseminen laukaisi Myllärisessä ajatukset, joita hän tuskin ainoana oli päässään liikutellut, mutta jotka hän tunnetusti pahasuiseina onnettomuudekseen tuli nyt sanoneeksi ääneen. Tässä ei enää ollut kysymys vain räsitusien aiheuttamasta kiihtymyksestä ja venäläiseen kuin sielunviholliseen vetoavasta sadattelusta, vaan – ilman suoranaista yhteyttä senhetkiseen asiaan – purkautunut kansanmiehen terve epäily suurvaltopolitiikkaa ja sen tarkoituksia kohtaan sinänsä.

Myllärinen juttua käsiteltäessä kävi myös ilmi, millaisella lähes uskonnollisella kunnioituksella kuninkaan persoonaan ainakin julkisesti pyrittiin suhtautumaan ja into, jolla asia ilmiannettiin.⁹ Tältä kannalta on ymmärrettävää, että vastaavanlaisia juttuja ei ole löytynyt enempää. Kuninkaan tarkoitusten

⁷ VA gg 1 : 724–743v ja 981v–983 Sakkola 4.–5. 3. 1667 ja 27.–28. 9. 1666.

⁸ *Ylönen* 1957, s. 702–703; VA jj 8: 30v–33 Lapvesi alaosa 28.–29. 5. 1660.

⁹ Ks. erityisesti Tujulaisen todistus ja hänen kertomuksensa valastaan kuninkaalle VA jj 8 : 32 v.

epäilyn näet täytyi puhdasoppisen ajan ihmisestä tuntua itse Perkeleen kuis-kuttelulta, joka muiden syntien tavoin oli tukahdutettava mielestään.

Kun Antti Thuronius vuonna 1659 tervehti Moskovasta palannutta kreivi Gustaf Bielkeä, hän nimenomaan korosti, miten tärkeä rauha oli Suomelle. Venäjän-sota oli päättynyt »koko isänmaan mieliksi, mutta varsinkin tämän kansakunnan onneksi».¹⁰ Tästäkin sivulauseesta kävi vielä sodan päätyttyä ilmi, miten herkästi suomalaiset olivat vaistonneet taistelleensa Venäjän-sodan yksin, suurvaltapolitiikan hylkääminä.

11.2.6. *Suunnitelmia ja sotakokemusten pohdintaa*

Talvella 1657–1658, jolloin venäläiset osoittivat Inkerissä huomattavaa aktiivisuutta ja jolloin jopa Uudenmaan turvallisuus näytti olevan uhattuna, Laatokan herruus hallitsi edelleen Kustaa Hornin strategista ajattelua. Helmikuussa hän muistutti valtaneuvostoa siitä, että kesällä tarvittaisiin jälleen laivoja Nevalla ja Laatokalla.¹ Tämä pyyntö jäi unohtuksiin, sillä kun Horn toukokuussa uudelleen muistutti asiasta, amiraliteetti ällistyneenä torjui pyynnön, koska aikaisemmin ei laivojen lähettämisestä ollut »tullut kirjaintakaan» sen enempää kuninkaalta kuin Hornilta: entisten laivojen piti riittää.² Vastaus näkyy suuresti suututtaneen Hornia, eikä tämä malttanut olla viittaamatta edellisen kesän huonoihin tuloksiin, jotka johtuivat liian vähistä voimista.³

Hornille asia oli sitä kipeämpi, kun hän keväällä kuninkaan Tanskan kanssa tekemästä rauhasta onnitellessaan oli ilmaissut suomalaisten toivomuksen, että kuningas nyt voisi kääntää »mahtavat aseensa ja voimansa tätä barbaarista vihollista (venäläisiä) vastaan». Mistään tällaisesta ei tietysti voinut olla kysymystäkään, sillä Kaarle X Kustaa oli täydelleen Tanskan, Brandenburgin, Puolan ja Itävallan kysymyksiin uppoutuneena.⁴ Toukokuussa Horn sai kuninkaalta kirjeen, joka oli lähetetty ennen Hornin onnitelukirjeen saapumista ja jossa kuningas lausui arvelunaan, että jos sota jatkuisi, olisi Suomesta hyökättävä Aunukseen ja katkaistava tämän yhteydet Laatokalla.⁵ Kuningas siis veti esille Hornin jo ennen sotaa esittämän ajatuksen, jota myös De la Gardie oli heinäkuussa 1656 luonnostellut. Vaikka kysymyksessä oli alun perin Hornin oma suunnitelma – tai paremminkin ehkä juuri sen takia – Kustaa Eevertin-

¹⁰ *Krohn* 1862, s. 52; *Lehtinen* 1961, s. 358; *Luukko* 1967, s. 584.

¹ RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 13. 2. 1658 Viipuri.

² KrA AmKR 1658 : 368 Kustaa Hornille 11. 6. 1658.

³ KrA AmKAB 1658 : 233 Kustaa Horn 28. 6. 1658 Helsinki.

⁴ Ks. *Ignatius* 1865, s. 139. Valtaneuvosto keskusteli tosin kesäkuussa kuninkaan läsnäollessa, pitäisikö aselepo venäläisten kanssa rikkoo, kun rauhanneuvotteluista ei kuulunut mitään ks. SRP 4. 6. 1658 XVIII, s. 78.

⁵ RA RR 1658 : 566 kuningas Kustaa Hornille 14. 4. 1658 Göteborg RR 92.

poika kimpaantui perin pohjin, kun lisä-ärsykkeenä oli se, että Horn ei saanutkaan pitää Liivinmaan komentajuutta. Hänen kirjurinsa sai piirrellä paperille pitkän vuodatuksen, joka muodollisesti oli kohtelias, mutta asiallisesti itsevarma, kuninkaan asiantuntemuksen täysin mitätöivä, Laatokalla edellisenä kesänä toiminutta laivastoa murskaavasti arvosteleva ja vielä selvästi katkera siitä, että tällaisia näkökohtia esitettiin, kun suomalaiset koko sodan ajan olivat saaneet taistella pääasiassa yksin ja vähäisin joukoin. Voidaan sanoa, että tästä kirjeestä muodostui suorastaan Karjalassa käydyn sodan strategian yhteenveto.⁶

Analysoitaessa kirjeen näkökohtia niistä erottuu kaksi selvää johtopäätöstä, jotka perustuivat lähinnä edellisen kesän kokemuksiin:

- kuninkaan tarkoittama hyökkäys edellytti Laatokan ympäristön tieolojen vuoksi ehdottomasti laivastoa kuljetuksiin;

- laivaston oli oltava niin vahva, että Laatokan herruus olisi sillä; sekä laadullisesti että määrällisesti venäläisillä oli perinteisesti Laatokalla yliote.

Ensiksi mainittu näkökohta oli ollut jo Hornin keväällä 1656 tekemän suunnitelman edellytyksenä: jälkimmäisen korostaminen sisälsi moitteen valtakunnanjohtoa kohtaan, koska tämä ei ollut auttanut Suomea riittävästi. Huonot tulokset Horn sysäsi näin viime kädessä kuninkaan ja Tukholman niskoille. Samaan asiaan Horn palasi vielä elokuussa, jolloin Moskovassa tehdyn esisopimuksen määräaika oli kulunut umpeen, eikä rauhasta ollut tietoaakaan. Horn pelkäsi, että hyökkäys uusiutuisi viljan tuleentuessa.⁷ Suomen puolustuksen keskuksena olikin kesällä 1658 erittäin korostetusti Laatokka. Kuten tuonnempana osoitetaan, Horn oli asiasta niin vakuuttunut, että hän vielä viisi vuotta myöhemmin palasi siihen.

11.3. TALVEN 1657–1658 SOTATOIMET (KARTAT 11 JA 12)

Suomen kenttäarmeija oli syksyn 1657 sotatoimien aikana jakaantunut Käki-salmen pohjoisläänin ja Raudun osastoihin, ja tämä jako jäi voimaan talven alettua marraskuun lopussa 1657. Kun joukot koottiin talvileiriin Rautuun, Tusinan ja Kirkkosaaren pikku linnakkeet hylättiin ja tuhottiin, koska niillä talven aikana ei ollut merkitystä.¹

Lavassa olleella Aleksandr Potemkinilla oli selvä ylivoima, jolla hän aloitti sotatoimet heti joulukuun alussa, kun jäät alkoivat kantaa. Sekä Kaprion seu-duille että Viipurin läänin rajalle hän lähetti ratsuväki-, kasakka- ja streltsi-

⁶ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 24. 5. 1658 Helsinki; ks. myös *Jussi T. Lappalainen* *SotAik* 8/1969, s. 360–361.

⁷ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 5. 8. 1658 Turku.

¹ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 24. 5. 1658 Mäkrä.

osastot. Näistä toinen, noin 500 miehen osasto, tuhosi GADZJATSKIJN mukaan Retusaaren lähellä – ilmeisesti Harjavallan jäätiellä – noin parisatamiehisen suomalaisen alokasjoukon ja löi 7.12.1657 Djatlinassa Kaprion läänissä 50-miehisen ratsuväkiosaston.² Hornillakin on pari epämääräistä mainintaa siitä, että venäläisosasto oli Inkerissä »surmannut jonkin verran väkeä», mutta yksityiskohtia hän ei mainitse.³ Näin ollen on vaikea tietää, mitkä osastot olivat suomalaisten puolelta mukana: on mahdollista, että alokasjoukko oli Viipurin läntisestä rykmentistä – tämän siirrostahan oli ollut puhetta, joskaan tietoja ei ole siitä säilynyt – ja ratsuväkiosasto taas kuului mahdollisesti siihen partioon, jonka Horn oli lähettänyt Kaprioon ottamaan selvää hovijunkkari Bernerin tulosta.⁴ Mikäli GADZJATSKIJN maininta kaatuneiden määrästä pitää paikkansa, osastojen tuhoutuminen oli suurin suomalaistappio omilla rajoilla koko sodan aikana. Horn lähetti vielä 100 ratsumiestä ja 50 rakuunaa ottamaan vihollisesta selvää, mutta nämä olivat nähtävästi vetäytyneet rajan taa, sillä osasto palasi tyhjin toimin takaisin.

Horn siirsi kuitenkin Viipurin ratsurykmentin Raudusta Äyräpään kihlakuntaan lähemmä Suomenlahden rantaa ja Nevanlinnaa. Vähäisiä kahakoita tapahtui pääasiassa Retusaaren lahden eteläpuolella, kunnes tammikuun alussa 1658 tuli uusi vakava hälytys, kun venäläiset olivat ilmestyneet Nevanlinnan edustalle ja siepanneet sen etuvartioista vankeja. Samaten vankeja otettiin mm. Toksovassa olleista Raudun leirin etuvartioista.⁵ Horn vahvasti nopeasti Nevanlinnan varuskuntaa.⁶ Hyökkäykset jäivät kuitenkin tällä erää tähän, sillä venäläisosastot palasivat Lavaan 11. ja 14.1.1658.

Lavan komentajaksi tällä välin tullut Fedor Lodyženskij oli saanut koko Inkeriä koskeneen yleisohjeen liikkuvasta ja vihollista kuluttavasta sodankäynnistä, joka ohje perustui venäläisten hyvin tuntemaan Inkerin huonoon tilanteeseen.⁷ Näyttää kuitenkin siltä, että tammikuun loppupuoli oli varsin hiljainen: sydäntalven poikkeuksellisen syvä lumi, joka jo joulukuun lopussa oli estänyt toiminnan Laatokan itä- ja pohjoispuolella, oli levinnyt myös Laatokan etelä- ja länsipuolelle. On muistettava, että oli poikkeuksellisen kylmä talvi, jolloin Beltien ylitys oli Kaarle X Kustaan armeijalle mahdollinen. Kustaa Hornin tarkoituksena oli ollut hajoittaa joukot majoitukseen Viipurin läänin, koska Raudun leirissä olleet elintarvikkeet olisivat riittäneet vain tammikuun loppupuoliskolle.⁸ Nevanlinnan-hyökkäys sai tilanteen kuitenkin näyttä-

² *Gadzjatskij* 1941, s. 275; *Gadzjatskij* 1945, s. 44–45.

³ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 11. 11. ja 17. 12. 1657 Mäkrä: »något folk nedergjort».

⁴ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 4. 12. 1657 Mäkrä.

⁵ *Gadzjatskij* 1941, s. 275.

⁶ RA Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 14. 1. 1658 Mäkrä, liite: Kristoffer Kothenin kirje 12. 1. 1658 Nevanlinna FR 475.

⁷ *Gadzjatskij* 1945, s. 45 ja 50; AMG II, N:o 1007.

⁸ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 31. 12. 1657 Mäkrä; lumesta ks. myös RA Livonica II vol. 174 Krister Horn neuvostolle 28. 2. 1658 ja kuninkaalle 1. 3. 1658 Narva FR 84.

mään niin vakavalta, että Horn siirsi Savoan ja Käkisalmen pohjoisläänin suunnittelemansa tarkastusmatkan ja kiirehti sen sijaan Äyräpään talvikäräjille kehottamaan kansaa kestämaan vaikean ajan.⁹ Lisäksi hän venäläisten helmikuussa kiihtyneen toiminnan ja Jaaman piirityksen vuoksi veti joukkonsa edelleen lähemmä Suomenlahden rantaan Humaljoelle ja piti ne siellä koossa. Samaten Vehkalahdella oli rakuunakomppania vartiona jään yli tulevien varalta.¹⁰

Jaaman piirityksen jatkuminen näkyy olleen Hornille yllätys,¹¹ ja hänen aikomuksensa oli lähteä maaliskuun alussa auttamaan piiritettyä linnaa. Marssi alkoi 6.3.1658, mutta samana päivänä tuli Kaprion luo 100 ratsukon voimin lähetetyltä majuri Odert Hastferilta ilmoitus, että hänen tiedustelupartionsa oli todennut venäläisten lähteneen. Tämän vuoksi Horn muutti suunnitelmiaan ja lähetti vain pienen ratsastavan osaston Inkeriin. Viikkoa myöhemmin todettiin suuren venäläisosaston ohittaneen Nevanlinnan, ja Suomen joukot määrättiin täyteen valmiuteen.¹² Mitään ei kuitenkaan tapahtunut Suomen rajoilla, ja Horn lähti Olavinlinnaa tarkastamaan.

Tiistaina maaliskuun 30. päivänä käytiin sodan viimeinen suuri taistelu Suomen rajoilla. Se liittyi venäläisten samanaikaiseen aktiivisuuteen Länsi-Inkerissä, ja ilmeisenä tarkoituksena oli osoittaa venäläisten voimia ja mahdollisesti saada linnoja ennen aselepoa rauhanneuvottelujen pantiksi. Tuona tiistaipäivänä Nevanlinnan edustalle ilmestyi Lavasta lähtenyt venäläisosasto ja yritti suoraan rynnäkköä. Osasto ei tullut yllättäen, sillä noin 80 talonpoikaa oli hakenut kiireesti linnakkeesta turvaa, ja he osallistuivat myös puolustukseen.¹³ Venäläiset pääsivät silti jo linnakkeen edessä olleiden estekejujen läpi, mutta kärsivät niissä puolustajain tullesta noin 40 miehen tappiot ja joutuivat vetäytymään. He ampuivat vielä mörssärillä linnakkeeseen kiviä, mutta piiritystä yrittämättä palasivat Lavaan ja veivät saamansa vangit mennessään. Erikoista oli, että kaatuneiden lisäksi esteiden väliin oli jäänyt 12 pientä lippua, joita yöllä oli käytetty osoittamaan jäljessätuleville tietä. Viipuriin pikalähetin kutsumana palannut Horn ehti hyökkäyksestä kuultuaan antaa 3.4. joukoille jälleen kokoontumiskäskyn, kunnes samana päivänä tuli tieto venäläisten vetäytymisestä ja teki toimenpiteet tarpeettomiksi.¹⁴

⁹ RA Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 22. 1. 1658 Muolaa FR 475. Ks. VA jj 7 : 386–Äyräpää 19.–20. 1. 1658 Hornia ei mainita käräjäpöytäkirjassa, eikä hän kirjeensä ja käräjien päiväyksestä päätellen ehtinytkään itse käräjille, vaan joutui kiertämään pitäjiä niiden jälkeen.

¹⁰ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 20. 2. 1658 Viipuri; Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 13. 2. 1658 Viipuri; VA 8630 : 219 seur; KrA MR 1658 : 31 : 229; VA 7267 : 1072; 8626 : 1520.

¹¹ RA Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 13. 2. 1658 Viipuri: Horn ei usko piiritykseen talvisaikana.

¹² RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 6. 3. 1658 Viipuri, kolmas ja neljäs kirje ja liite: Hastferin kirjeen ote 4. 3. 1658 Kaprio; RA Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 13. 3. 1658 Viipuri FR 475.

¹³ VA 9697 : 707–708.

¹⁴ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 3. 4. 1658 Viipuri, ks. myös PS; Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 3. 4. 1658 Viipuri; *Gadzjatskij* 1941, s. 275–276; *Gadzjatskij* 1945, s. 50. VA 8630 : 45–46.

Tämän jälkeen sekä Nevan suunnalla että Käkisalmen pohjoisläänin rajoilla jatkui vain vähäinen tiedustelutoiminta.¹⁵ Molemmipuoliset aselepoon pyrkivät kosketukset jatkuivat, nyt myös paikallisella tasolla Erik Krusen ja Lodyženskijn välillä. Lopullinen tieto aselevosta tuli Pähkinälinna perjantaina 14.5.1658, jolloin pieni ratsumiesjoukko saapui Lavasta ja ilmoitti, että tsaarilta oli tullut määräys sotatoimien lopettamisesta.¹⁶ Sama määräys, jonka 12.5. oli välittänyt Novgorodin vojevoda G. S. Kurakin, meni myös Aunukseen, ja vihollisuudet päättyivät virallisesti myös siellä toukokuussa 1658, kun Tšeglov oli ilmoittanut asiasta Sortavalaan.¹⁷

Kajaanin vapaaherrakunnan rajoilla vallinneen rajarauhan soveltamisessa tapahtui helmikuussa 1658 muutos, sillä Moskovasta tuli sirnitsalle ilmoitus, ettei rajarauha ollut tämän asia. Sitä tuli ylläpitämään tsaarin puolesta kaksi upseeria ja noin 80 miestä. Palmbaum, joka tähän mennessä oli rajarauhan asioissa ollut jatkuvasti yhteydessä sirnitsaan, huolestui muutoksesta ja seurasi tsaarin miesten toimia arvelen, että niihin olisi koira haudattuna.¹⁸ Maaliskuussa Palmbaum sai tiedon 600 venäläisen liikehtimisestä Vienassa ja miehitti talonpojilla kulkureittien varsilla olleet vartiopaikat tavallistakin lujemmin. Häntä huoletti se, että miehistö samaan aikaan pakeni sekä Kajaanista että vartiopaikoilta Venäjälle, sillä karkureiden kautta rajantakaisilla oli tarkka tieto puolustusjärjestelyistä.¹⁹

Mitään ei kuitenkaan tapahtunut sen enempää Kajaanin vapaaherrakunnan kuin Pohjanmaankaan rajoilla. Kummastakaan ei myöskään ole mainintoja, milloin tieto lopullisesta aselevosta tuli. Kun rauha oli pitkään solmimatta, esimerkiksi Palmbaum vielä seuraavana vuonna epäili venäläisten aikeita,²⁰ mutta jo kesään 1658 päästiin joka tapauksessa koko Suomessa tuntuvasti rauhallisemmissa tunnelmissa kuin kahtena edellisenä vuonna.

11.4. SOTILAALLISET VAROTOIMET ASELEVON AIKANA

Aselevon ajalta ei ole lainkaan tietoja säännöllisten joukkojen suorittamista aselevon loukkauksista. Päin vastoin ne pyrkivät estämään kaikki rauhottomien aineiden aiheuttamat selkkaukset.¹ Sen sijaan karjalaiset sissit suoritti-

¹⁵ *Gadzjatskij* 1941, s. 271–272; 276.

¹⁶ RA Krigshist. saml. XII : 1 Erik Kruse (Kustaa Hornille?) 19. 5. 1658 Viipuri FR 251.

¹⁷ *Gadzjatskij* 1941, s. 276. RA Skoklostersaml. E8157 Erik Kruse P. Brahelle 29. 5. 1658 Viipuri, liite: Tšeglovovin kirje 12. 5. 7166 (1658) Aunus FR 477.

¹⁸ RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 24. 2. ja 3. 3. 1658 Kajaani FR 214. Julk. *Vartiainen* 1931, s. 398.

¹⁹ RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 31. 3. 1657 Kajaani FR 214.

²⁰ RA Rydboholmssaml. E7459 Z. Palmbaum P. Brahelle 3. 3. 1659 Kuopio FR 214.

¹ RA Skoklostersaml. E8157 Erik Kruse P. Brahelle 31. 7. 1658 Viipuri PS FR 477.

vat Pohjoisläänissä joitakin ryöstöretkiä, jotka Sortavalan linnakkeeseen jälleen siirretty väki lopetti ja vangitsi muutaman sissin.²

Varotoimenpiteet suoritettiin silti täysin edellisen kesän mukaisesti. Sortavalan lisäksi myös Tusinan ja Kirkkosaaren vanhat linnakkeet miehitettiin uudelleen, ensiksimmäin tosin vasta heinäkuussa, ja samoin Taipaleeseen ja 'Mikkolaan', ilmeisesti Miikkulaisiin, rakennetut uudet linnakkeet saivat miehistön jo toukokuussa.³ Osa lotjista sijoitettiin Nevalle risteilemään.⁴ Myös Käkisalmesta käsin Laatokkaa tiedusteltiin ainakin heinäkuun alussa lotjilla ja veneillä, ja konstaapelin ja hanslankarin mukanaolo kaikkiaan 45 miehen vahvaisessa henkilöstössä osoittaa, että aluksissa oli myös tykkeitä.⁵ Vastavaa valmiutta osoittavia tietoja on myös Savosta, sillä ainakin Orivirran linnakkeeseen toimitettiin kesäkuussa elintarvikkeita, ja Punkasalmella oli vartio vielä loppusyksyllä.⁶

Kenttäarmeijan sijoituksesta vuonna 1658 ei ole tarkkaa tietoa. Jalkaväen pääosa näkyy kuitenkin ainakin syksyllä olleen Viipurissa, ja tähän kuulumattomia osastoja on kaksi komppaniaa ollut sijoitettuina Nevanlinnan lähikyliin.⁷ Merilinnakkeissa ja satamakaupungeissa oli varusväkenä vastaanotettuja alokkaita.⁸ Samoin tietojen kerääminen venäläisistä jatkui, ja niissä kiinnitettiin erityinen huomio linnoitusten vahvuuksiin.⁹

Kaikki vähäiset tiedot, jotka vuoden 1658 puolustusjärjestelyistä ovat käytävissä, osoittavat, että Suomen puolustus todella Hornin sanojen mukaisesti pidettiin »siinä kunnossa kuin joka hetki olisi odotettava vihollisen hyökkäystä». Suomea ei enää aselevon aikana olisi voitu yllättää, kuten kahta vuotta aikaisemmin oli tapahtunut.

Korrekti suhtautuminen osapuolten välillä jatkui sittemmin välirauhan aikana. Vuonna 1659 Kruse pyrki Tšeglokoville kirjoittamalla saada loppumaan Laatokalta tulneiden sissien toiminnan Karjalassa. Tšeglokovilla näyttää olleen hyvä halu tähän, mutta kun sissit, joista suurin osa lienee ollut tavaroitaitaan etsimään lähteneitä karjalaisia pakolaisia, kulkivat veneillä vartiostojen ohi, ei paljoa ollut aavalla Laatokalla tehtävissä.¹⁰

² RA Skoklostersaml. E8157 Erik Kruse P. Brahelle, päiväämätön, ilmeisesti heinäkuun alusta (Bielken lähetystön tulo Narvaan mainitaan).

³ KrA MR 1658 : 19 : 1044; VA 9697 : 820. RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 24. 5. 1658 Helsinki; RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 Erik Kruse kuninkaalle (22. 5. 1658?) FR 59. Vrt. LIITE 5.

⁴ RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 15. 6. 1658 Helsinki; KrA AmKAB 1658 : 233 Kustaa Horn 28. 6. 1658 Helsinki.

⁵ KrA MR 1658 : 19 : 1045.

⁶ KrA MR 1658 : 31 : 154; VA 8630 : 1457.

⁷ KrA MR 1658 : 31 : 16 ja 33.

⁸ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 15. 2. 1659 Tallinna.

⁹ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 28. 10. 1658 Turku, liite: Walter von der Pahlenin 13. 10. 1658 Pähkinälinnasta välittämä karkurikuulustelu.

¹⁰ *Žerbin* 1956, s. 64.

Yksi vakavahko hankauskohta jäi kuitenkin sodan ajalta perinnöksi, jos kohta se tuli ilmi vasta vuonna 1660. Tällöin rajatarkastaja ja Salmin kreivikunnan inspehtori Magnus Arnander totesi, että venäläiset olivat jättäneet Salmin Tuleman kylään vartiostonsa ja selittivät Salmin ja Suistamon kuuluvan heille. Kun Arnander seuraavana vuonna koetti tarkastaa seudun kylvöjä, venäläiset vahvensivat vartiostonsa 24-miehiseksi, mikä sai osan ortodokseista siirtymään satoineen Venäjän puolelle. Arnander sijoitti vuorostaan pienen vartioston rajalle saakka. Limittäinen vartiointi jatkui sitten jouluuun 1661, siis Kardisin rauhan taa. Tällöin venäläiset vetivät vartiostonsa Salmista pois, sillä Inkerin kenraalikuvernööri Simon Grundel Helmfelt oli uhannut Ruotsin hallituksen sekaantuvan asiaan.¹¹

11.5. VIIMEISEN SOTATALVEN JA ASELEPOAJAN ARVIOINTIA

Luonteenomaista talven 1657–1658 sotatoimille on venäläisten suuri aktiivisuus Nevan alueella. Tässä suhteessa edellinen lopputalvi oli ollut jossain määrin edelläkävijä, kun taas kesäkausi 1657 oli Nevan alueella kulunut venäläisten kannalta defensiivisesti. CARLON olettaa, ettei tsaari ollut antanut määräystä sotatoimista kevättalvella 1658, mutta edellä on käynyt ilmi, että ainakin tammi-kuusta lähtien sotatoimia varten oli annettu nimenomainen ohje, joka oli lähtöisin Moskovasta.¹ Erityisesti kiinnittää huomiota joulukuussa 1657 Lavasta Inkeriin lähetetyn osaston pitkä operointiaika, joka tuntuvasti ylittää sivuilla 85–86 olevan arvion. Tämä on selitettävissä sillä, että paikallinen väestö auttoi edelleen venäläisiä, ja vastapalvelukseksi nämä saattoivat 40 perhettä, noin 85 henkeä, Kaprion läänistä saakka rajan yli Venäjän puolelle.² Myötmielisen siviiliväestön merkityksestä tämä on erinomainen esimerkki. Se osoittaa myös, että mahdollisuudet Länsi-Inkeristä ja Suomesta käsin puolustaa Inkerin itäosaa olivat käytettävissä olleilla voimilla vähäiset, ja Inkerin itäosasta muodostui tyypillinen puskurialue. Edelleen on todettava, että venäläisten toiminta Inkerissä aiheutti keväämmällä Suomen puolustajille varsin paljon huolta ja kulutti näiden voimia aikana, jolloin olisi pitänyt päästä varustautumaan kotiseudulle. Tältäkin kannalta venäläisten toiminta oli tuloksetlista.

Toisaalta on sanottava, että myös Suomen puolustajat onnistuivat, sillä muutamia etuvartioista menetettyjä miehiä lukuun ottamatta vaurioita ei tullut. Talvi osoitti myös linnoitusten ja linnakkeitten merkityksen. Pähkinälinna venäläiset eivät edes yrittäneet talvisaikaan, ja Nevanlinnaan tehty

¹¹ *Jokipii* II 1960, s. 236; *Kuujo* 1963, s. 73.

¹ *Carlön* 1903, s. 113; vrt. *Gadzjatskij* 1945, s. 45 ja 50.

² *Gadzjatskij* 1941, s. 275; *Gadzjatskij* 1945, s. 44.

hyökkäys lyötiin takaisin, kuten näyttää, hyökkääjää tuntuvasti vähäisemmin voimin. Kun Nevan puolustuslinjan kulmakivinä olivat Pähkinälinna ja Nevanlinna ja Suomen maavoimien painopiste oli Kannaksella, venäläiset eivät voineet käyttää paikallista ylivoimaansa Suomen alueelle suuntautuviin hyökkäyksiin.

Edelliseen talveen verrattuna selvä ero oli toiminnassa Laatokan itä- ja pohjoispuolella. Ilmeistä on, että tämä molemmiin puolin johtui pääasiassa voimien puutteesta, sillä Aunuksessa näkyy talvella 1657–1658 samanlainen selvä lamaaneminen kuin Lavassa edellisen talven alussa. Lisäksi on ilmeistä, että juuri kesän 1657 sotatoimet olivat lopullisesti autoittaneet Käkisalmen pohjoisläänin, joka nyt sekä tukialueena että läpikulkutienä oli suurille osastoille käyttökelvoton.

Aselepoaikana herättää huomiota erityisesti Suomen sotilaallisen johdon epäluulo aselevon pysyvyyttä kohtaan ja jatkuvasti voimassa pidetyt puolustusjärjestelyt, jotka osoittivat, että sodan kokemuksista oli otettu perusteellisesti oppia. Erityisen keskeistä on Viipurin kehittyminen sodan aikana vähitellen Suomen puolustuksen keskukseksi: oltuaan sodan alussa sotilaallisesti katsoen lähes avoin kaupunki, se viimeisenä sotavuonna vahvoine varuskuntineen, varikkoineen ja proviantteineen oli todella etulinjan takana sijaitseva Etelä-Suomen puolustuksen lukko.

Verrattaessa viimeistä sotatalvea ja aselepokesää on selvästi havaittavissa, kuinka sodan kokemukset talven ja kesäkauden eroista ovat kiteytyneet selviksi eroiksi puolustuslinjoissakin: talven aikana voitiin rajoittaa suhteellisen kapeitten kannaskaistojen suojaamiseen, kesällä taas Laatokan avautuminen laajensi puolustajan valvottavaa aluetta huomattavasti.

12. Sotilaallisen suorituksen yleiskuva

12.1. STRATEGINEN AJATTELU

12.1.1. Venäläiset

Tässä esityksessä on todettu, että Suomen suunta jäi Liivinmaalle päähyök-
käyksen tehneille venäläisille selvästi sivusotanäyttämöksi. Kun heidän jouk-
konsa kuitenkin etukäteen valmistivat Inkerin ja Laatokan-Karjalan orto-
doksiväestöä, piirittivät sitkeästi Pähkinälinnaa ja Käkisalmea ja tarmok-
kaasti pyrkivät Nevalle, heidän toimintansa oli selvästi päämäärähakuista
myös tällä sivusotanäyttämöllä.

GADZJATSKIJ on sodan syitä käsitellessään ylimalkaisesti viitannut tekijöi-
hin, jotka vaikuttivat operaatioiden suuntautumiseen eri puolille Inkeriä ja
Karjalaa.¹ Näitä ovat hänen mukaansa tarve vallata takaisin Venäjän Stolbo-
vassa menettämät maat, kansallis-uskonnolliset syyt sekä tarve päästä me-
relle. Analyysia siitä, mikä näiden tekijäin merkitys oli, hän ei esitä, eikä tässä
esityksessä ole mahdollista lähteä tutkimaan asiaa venäläisen alkuperäisläh-
teistön valossa ja selvittämään, vaikuttivatko juuri nämä tekijät todella sota-
toimien suuntautumiseen, vai olivatko 'puhtaasti sotilaalliset' näkökohdat –
joiden eristäminen luonnollisesti on kovin vaikeaa – ratkaisevia. GADZJATSKIJN
esittämiä näkökohtia voidaan kuitenkin aivan yleisesti havainnollistaa ase-
telmalla, jossa yhdistetään tämän esityksen sotilasmaantiedollisen osan tiedot
sekä sotatoimien intensiteetti eri alueilla.

Asetelmaan nähden on esitettävä se varaus, että se on vain havainnollistava,
äärimmäisen karkea ja että sen osailmiöihin vaikuttavat samat tekijät saman-
suuntaisesti, ennen muita Venäjän rajan läheisyys kyseessä olevalla alueella.²

¹ *Gadzjatskij* 1941, s. 247 ja 278; *Gadzjatskij* 1945, s. 14–20.

² Asetelmassa käytetään seuraavia lyhenteitä:

RAU = vuosina 1595 ja 1617 tehtyjen rauhojen vaikutus

VEN = alueen venäläisen asutuksen määrä

ORT = ortodoksien määrä alueella

MER = alueen merkitys merelle pääsyssä

TST = taistelutoiminta vuosina 1656–1658

YHT = eri asteiden esiintymiä yhteensä. Se, jossa TST on, on *kursivoitu*.

Eri tekijäin intensiteettiä kuvataan karkeasti seuraavilla numeroilla:

3 = voimakas

2 = kohtalainen

1 = heikko

0 = olematon

ALUE		RAU	VEN	ORT	MER	TST	YHT
Pähkinälinnan läänin et.osa	3	×		×	×	×	4
	2		×				1
	1						0
	0						0
Pähkinälinnan läänin pohj.osa	3	×			×		2
	2					×	1
	1		×	×			2
	0						0
Käkis.läänin Laatokan ranta	3	×		×		×	3
	2						0
	1		×		×		2
	0						0
Muu Käkisalmen pohjoislääni	3	×					1
	2			×			1
	1					×	1
	0		×		×		2
Itä-Savo	3						0
	2	×					1
	1					×	1
	0		×	×	×		3
Suomen Karjala	3						0
	2						0
	1				×	×	2
	0	×	×	×			3
Muu Etelä- Suomi	3						0
	2						0
	1				×		1
	0	×	×	×		×	4
Pohjanmaa	3						0
	2						0
	1	×					1
	0		×	×	×	×	4

Niin tulkinnanvarainen kuin kunkin osailmiön intensiteetti onkin, asetelma havainnollistaa sen, ettei Suomen suunnalla ollut ainoatakaan aluetta, jolla taistelutoiminta olisi ollut edes kohtalaista, mutta muut osailmiöt olemattomia tai heikkoja. Tämä tuntuisi puhuvan sen puolesta, että 'puhtaasti sotilaalliset'

tekijät olivat hyökkäyksen suuntautumisessa toisarvoisia. Itse Suomi ei kiinnostanut venäläisiä kannattavana sotilaallisena kohteena, johon hyökkäämällä olisi voitu pakottaa Ruotsin valtakunta Venäjälle edulliseen rauhaan tai sitoa tälle suunnalle paljon ruotsalaisjoukkoja. Esimerkiksi Pohjanmaa sai nyt – toisin kuin edellisissä sodissa – olla täysin rauhassa, vaikka sen pönteällä häirinnällä olisi voitu sitoa merkittävä määrä miehiä tyhjille selkosille.

Sen sijaan näyttää todella selvästi siltä, että Stolbovan rauhan vaikutus, alueen merkitys merelle pääsyssä ja ortodoksisuus ovat vetäneet sotatoimia kyseiselle alueelle. Sodan ajalta onkin ainakin yksi tieto siitä, että venäläiset kutsuivat toisaalta Suomen, toisaalta Käkisalmen ja Pähkinälinnan läänin rajaa omaksi rajakseen.³ Puhtaasti kansallinen tai kielellinen tekijä kytkeytyy liiaksi ortodoksisuuteen, että sen vaikutuksesta voisi mitään sanoa. Entisten rauhantekeijien vaikutuksesta asetelman antamaa kuvaa voidaan tarkentaa toteamuksella, että Itä-Savon osalta oli vuonna 1595 Täyssinän rajaa käytäessä kiistelty Säämingin itäisimmistä osista,⁴ joten vain miesmuisti sitten oli Itä-Savoon liitetty vanha karjalainen alue. Vaikka Itä-Savossa käydyt sotatoimet ainakin osaksi olivat kurittomien osastojen ja enimmäkseen sissijoukkojen toimintaa, nekin käytiin alueella, joka voitiin muistaa riitamaana.

Jääkö 'puhtaasti sotilaallisille' tekijöille sitten mitään osuutta? Ilmeistä on, että asetelma korostaa liiaksi ortodoksisuuden merkitystä. On näet muistettava, että se operaatioalueen väestön mielialatekijänä samalla oli venäläisille edullinen sotilaallista suoritusta helpottava tekijä, mitä taas jonkin alueen merkitys merelle pääsyssä välttämättä ei ollut. Samaten on ilmeistä, että Länsi-Kannaksella käydyt vähäiset sotatoimet ovat olleet pääasiassa seurausta sotilaallisesta käytännön tarpeesta ja 'muun Käkisalmen pohjoisläänin' sotatoimien heikkouteen on selvästi vaikuttanut se, että alue sotilaallisesti oli merkityksetön.

Mutta siinä onkin kaikki: yhteenvetona edellisestä voidaan sanoa, että venäläiset eivät Suomen suunnalla missään tapauksessa valinneet kohteitaan satunnaisesti: sotatoimissa ei ole mitään 'perivihollisen' yleistä pahanilkisyyttä tai saaliinhimoa, eivätkä ne ole sotimista sotimisen itsensä vuoksi. Venäläisten taistelutoiminta rajoittui alueille, jotka historiallisten tekijäin vuoksi olivat heille läheisiä ja joilla oli heille liikenteellistä merkitystä. On korostettava sitä, että voimakkaimmin kaikki osailmiöt esiintyivät Laatokkaan rajoittuvilla seuduilla: kun tähän lisätään Laatokan edullisuus sotilaallisena kulkutienä, käy ymmärrettäväksi, minkä vuoksi koko sodan strategisena kulmakivenä oli sodan alusta sen loppuun juuri Laatokka.

³ RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 A. J. Klöfverskiöld ja E. Stare neuvostolle 25. 6. 1656 Viipuri FR 59.

⁴ Pekka Lappalainen I : 1 1970, s. 265 ja 285 kartta ym. Toisaalta prof. Kyösti Julku on äskettäin pitämässään esitelmässä korostanut, kuinka nautintaraja Pohjois-Pohjanmaalla ja Lapissa oli varhain vakiintunut niin että esim. Stolbovan raja voitiin määrätä sitä pitkin kulkevaksi, jos kohta rajaa ei maastossa käyty.

12.1.2. *Kuningas Kaarle X Kustaa*

Meikäläisessä kirjallisuudessa Kaarle X Kustaa on helposti leimattu valtakunnallista ja Itämeren eteläpuolista mahtia tavoitelleeksi kuninkaaksi, joka ei juuri välittänyt siitä, miten joukoista lähes tyhjäksi jääneelle Suomelle kävi.¹ Suoraviivaisia arviointeja Suomen merkityksen vähäisyydestä ovat antaneet myös ruotsalaiset, joista esim. BONNESEN lausuu ajatuksen julki seuraavasti:² »... och för det helas (valtakunnan) väl måste enskild (Suomen) fördel vika».

Selvää onkin, että Kaarle X Kustaan ajatukset olivat Itämeren eteläpuolella, mutta siltikin on arveluttavaa yleistää vuoden 1657 joukkojenlähettämiskiistan aikaiset kuninkaan lausumat kuvastamaan hänen kokonaissuhtautumistaan Suomeen. Joukkojenlähettämiskiista on vain osatekijä: on muistettava, että samaan aikaan myös Ruotsiin meni joukkojenlähettämiskaatimuksia, joita sotakollegiolla oli täysi työ torjua,³ Suomi ei siis ollut mitenkään erityisasemassa. Sota syö aina miehiä: sotilashallinnolliselta kannalta oli luonnollista, että tappioita kärsineet rykmentit täydennettiin omilta rekrytointialueiltaan. Silloin taas, kun Kustaa Hornin piti kenttäarmeijoineen lähteä tukemaan Magnus Gabriel De la Gardieta, Suomi oli yksinkertaisesti ainoa paikka, mistä tukea oli nopeasti saatavissa.

Edellä on useissa kohdin käynyt ilmi, että Kaarle X Kustaa tähdensi alin omaa Suomen edessä olleiden linnojen varustamista ja hallussapitoa ja antoi niiden kalustoa koskevia määräyksiä Tukholmaan.⁴ Edelleen osoittavat hänen vaatimuksensa laivaston lähettämisestä Suomenlahdelle ja Laatokalle,⁵ että hän omalla arvovallallaan halusi tukea Suomen puolustamista. Joukkojenlähettämiskiistan aikaiset kuninkaan esittämät varaukset ovat myös kyllin selviä osoituksia siitä, että Suomea ei pitänyt hylätä: sieltä voitiin ottaa miehiä, jos sotilaallinen tilanne omilla rajoilla sen salli.

Miten tähän kuvaan sopii se kuninkaan määräys, että Suomen päävoimat piti sijoittaa Nevalle tai Narvan luo, että ne sieltä käsin turvaisivat Suomen.⁶ Asia on hyvin ymmärrettävissä: kuningas oli juuri antanut määräyksen, että laivaston oli seuraavana kesänä nouseva Laatokalle, ja lisäksi Venäjän ja Suomen välillä oli useita linnoja ja linnakkeita. Etäältä asioita katsellen, niin kuin Kaarle X Kustaa katseli, venäläisten marssi Kannasta pitkin Suomeen olisi joutunut kulkemaan kahden voimaryhmittymän välistä. Hänellä oli, kuten jo

¹ *Ignatius* 1865, s. 104–107; *Hainari–Grotenfelt* 1922, s. 371–372; *Yrjö–Koskinen* 1881, s. 260; *Halila* 1949, s. 435–436; *Luukko* 1960, s. 157–158.

² *Bonnesen* 1924–1958, s. 245.

³ Ks. esim. RA RR 1657 : 270v kuningas marskille 10. 2. 1657 Marienburg RR 89; RA Krigskoll. till KM vol. 29. 3. ja 21. 7. 1657 Tukholma.

⁴ Ks. sivut 102 ja 201.

⁵ Ks. sivut 102, 210 ja 242.

⁶ Ks. sivu 210.

aikaisemmin on todettu, ilmeisen vilpiton käsitys siitä, että Narvastakin käsin tällainen marssi olisi voitu estää. Ajattelussa oli se virhe, että kuningas ei ilmeisesti käsittänyt, kuinka vaikeaa laivastoylivoiman saavuttaminen Laatokalla olisi: hänellähän oli muistissaan De la Gardien välittämät Hornin esitykset Laatokalle nousevan laivaston mahdollisuuksista.

Nyt tullaankin asian ytimeen. Kaarle X Kustalle koko Venäjän-sota oli äärimmäisen vastenmielinen ja hajoittava tapahtumasarja, ja siitä piti selvitä niin pian ja niin vähällä kuin mahdollista.⁷ Jo heti sodan alussa hän oli antanut yleisohjeen, joka edellytti, että Venäjän-sodassa tyydyttäisiin puolustautumaan. On korostettava, että kuningas ei johtanut idän sotatoimia, vaan katsoi ja odotti, ei välinpitämättömyydestä, vaan siksi, että ymmärsi käytännön johtamisen mahdottomuuden. Erityisesti sodan alkuvaiheessa hän oli suorastaan kiusaantunut, kun häntä vaivattiin Venäjän-sodan asioilla liian yksityiskohtaisesti.⁸ Selvästikin kuningas odotti, että kun hän jo heinäkuussa 1656 oli määritellyt puolustuksen tavoitteet ja muistutteli niistä aika ajoin, komentajat älyäisivät itse valita keinot, joilla toisaalta Liivinmaan rannikkokaupungit, toisaalta Kanta-Suomi ja sen edessä olevat linnoitukset voitaisiin pitää käsissä. Vain sillä, ettei soturikuningas paneutunut Venäjän-sotaan, on selitettävissä, että hän joukkojenlähettämiskiistassa ja myös materiaalipyynnöissä taipui aina viimeksi tulleen kirjeen kannalle. Hän halusi auttaa ahdingossa olevaa, varmistaa, että tällä olisi puolustuksellinen minimi käytössään, mutta toisaalta hyväksyi järkisyyt, jotka sen estivät. Että kysymyksessä todella oli minimipuolustukseen pyrkiminen, näkyy esimerkiksi siitä, että kun kuningas eräässä jyrkimmistä joukkojenlähettämiskaavastaan määräsi 800 miestä »tai niin paljon kuin mahdollista» Riikaan, hän samalla kehotti Hornia neuvottelemaan De la Gardien kanssa siitä, miten »suurimmassa vaarassa oleva paikka», joka kuninkaan käsityksen mukaan ja sillä hetkellä ilmeisesti todellisuudessaakin oli Riika, voitaisiin suojata.⁹ Tätä käsitystä tukee myös kuninkaan jo helmikuussa 1657 esittämä toive, että hän voisi auttaa Suomea, jota piti tärkeänä, mutta koska hän tiesi avun mahdottomaksi, hän ei halunnut antaa turhaa toivoa. Tässä kuningas muuten samaisti Suomen valtakuntaan, siis Ruotsiin.¹⁰

⁷ Ks. esim. kuninkaan De la Gardielle esittämiä kehotuksia pyrkiä rauhaan jo vuonna 1656, RA RR 1656 : 1067v 30. 7; 1143 10. 8.; 1881 4. 11.; 1973v 24. 11.; 2071 4. 12. 1656 RR 88 ja 89.

⁸ Ks. esim. terävää sävyä RA RR 1656 : 1888v kuningas M. G. De la Gardielle 4. 11. 1656 Plutski RR 89; myöhemmin kuningas tosin saattoi antaa langolleen De la Gardielle hyvinkin tarkkoja ohjeita, ks. esim. pitkä kirje RA RR 1657 : 327 kuningas M. G. De la Gardielle 17. 2. 1657 Marienburg; ks. myös *Fähraeus* 1936, s. 92 ym.

⁹ RA RR 1657 : 2266v kuningas Kustaa Hornille 8. 11. 1657 Wismar.

¹⁰ RA RR 1657 : 429 kuningas Kustaa Hornille 27. 2. 1657 Marienburg: »Wij draga nogsampt åhuga och bära försorg för dee orters Conservation så wäll som annorstädes uthi Rijket (!) och skole gierna wela Secundera wärcket hoos Eder anten uthur Sweriget eller annorstädes huadan dedt skee kunde.» Valtakunta-sanasta ks. *Lehtinen* 1961, s. 64–71. Suomi mainitaan tosin ainakin kerran myös provinssien joukossa, ks. RA RR 1658 : 698 kuningas Kustaa Hornille 5. 5. 1658 Göteborg.

Sanalla sanoen, kuninkaan käyttäytymisessä ei voida osoittaa mitään, mikä nimenomaan puhuisi sen puolesta, että hän olisi asettanut periaatteessa Liivimaan Suomea tärkeämmäksi. Toisaalta, kun sellaista tilannetta ei tullut, ei mikään osoita, miten kuningas olisi käyttäytynyt, jos venäläishyökkäys todella olisi ulottunut syvälle Kanta-Suomeen. Se, ettei kuningas mitenkään syvästi huolestunut venäläisten toiminnasta syvällä Käkisalmen läänissä ja Inkerissä, ei vielä osoita mitään, sillä jo hänen ensimmäiset puolustusohjeensa ilmaisivat epäsuorasti sen, että se, mikä oli linnoitusten edessä, oli toisarvoista puskurialuetta. Niistä paikoista taas, jotka kuningas oli puolustusohjeissaan luetellut, venäläisten käsiin joutui vain Nevanlinna ja sekin väliaikaisesti. Kuninkaan kannalta hänen antamansa puolustustavoitteet täytettiin siten koko sodan ajan itse asiassa varsin hyvin, eikä hänellä niin muodoin ollut mitään tarvetta huolestua itse Suomesta.

12.1.3. *Valtaneuvosto ja Tukholman virastot*

Valtaneuvosto pysyi kesäkuun 27. päivän 1656 kokousta – Hollannin ja Tanskan uhan aiheuttamaa sotaneuvottelua¹ – lukuun ottamatta koko sodan ajan sotapolitiikassaan erittäin uskollisesti samoilla linjoilla kuin kuningas, eikä se kollegiona muulloin ottanut itsenäistä kantaa siihen, mitä piti puolustaa ja mitä ei, vaan odotti paljon vähäisemmissäkin asioissa päätöstä kuninkaalta. Valtaneuvosto joutui kuitenkin käytännössä osoittamaan kantansa, koska sillä sekä sota- ja amiraliteettikollegioilla oli materiaalitoimituksissa mahdollisuus vaikuttaa sotatoimiin.

Valtaneuvoston suhtautumiselle oli luonteenomaista, että se siirtyi itärajan puolustusta kohtaan vuosikausien ajan osoitetusta välinpitämättömyydestä hyvin nopeasti erittäin suureen kiinnostukseen Suomen asioita kohtaan heti kun varma tieto venäläisten hyökkäysaikeista tuli, mutta palasi jälleen rutiininomaiseen suhtautumiseen heti kun Suomeen oli saatu arvovaltainen ylipäällikkö. Tämän asenteen valtaneuvosto säilytti sitten koko sodan ajan.

Valtaneuvoston toiminta kesäkuussa 1656 osoitti, että Suomelle annettiin arvoa ja sen huono sotavalmius ymmärrettiin. Se teki nopean päätöksen avustuslaivaston ja materiaaliavun lähettämisestä Suomeen kuninkaan avustuskiellosta huolimatta. Samaten valtaneuvosto pyrki varoittamaan toimenpiteistä, jotka olisivat liiaksi rasittaneet väestöä, mm. nostoväen liian runsaasta otosta. Muutenkin valtaneuvosto pyrki pitämään suomalaisten mielialat suopeina täsmälleen siinä hengessä, jossa Bengt Skytte kesällä 1656 oli laatinut kuninkaalle mietintönsä Venäjän-sodan johdosta.² Myönteinen suhtautuminen

¹ Ks. *Johnsen* 1967, s. 50.

² *Carlsson* HT 1912, s. 108–125; *Lehtinen* 1961, s. 82–83.

Suomen tarpeisiin jatkui siinäkin vaiheessa, kun asiat jo käsiteltiin rutiinimaisesti.

Valtaneuvoston niukoista pöytäkirjoista ei käy päättelemisen, missä määrin sen toiminta perustui haluun suojata itse Ruotsia,³ missä määrin siinä oli puhdasta huolta Suomesta ja missä määrin haluttiin puolustaa myös Käkisalmen lääniä ja Inkeriä. Sellaiset maininnat kuin Gustaf Bonden keväällä 1657 ilmaiseva ajatus, ettei ollut niin väliä, pääsisikö Wrangel Laatokalle, kunhan hän vain turvaisi Suomen saariston⁴ tai Carl Mörnerin lausunto huhtikuussa 1658, jossa hän ilmaisi, että sillä hetkellä oli tärkeintä auttaa vaarassa olleita Suomea, Inkeriä ja Liivinmaata⁵ ovat liian harvinaisia, että mitään valtaneuvoston yleistä linjaa niistä voisi päätellä. Jo 7.9.1655 valtaneuvosto oli kuitenkin kirjoittanut Hornille ohjeen, että jos vihollisuuksia tulisi, hänen pitäisi koota miehistö linnoihin ja odottaa niissä apua: valtaneuvostokin siis oletti jo ennen kuin mitään sotaa oli tiedossakaan, että Inkeri ja Käkisalmen lääni joutuisivat sotanäyttämöiksi. Itse sodan aikana valtaneuvostossa ei puhuttu inkeriläisten tai Käkisalmen läänin asukkaitten kohtalosta, mutta sen sijaan suomalaisten mielialoista puhuttiin paljonkin.⁶ Toisaalta Suomen, toisaalta Käkisalmen läänin ja Inkerin välillä näyttää siis myös valtaneuvoston mielestä olleen eroa.

Yksi selvä käytännön toimenpide voidaan osoittaa, jossa valtaneuvosto ja sotakollegio tietoisesti toimivat Ruotsin etujen nimessä Suomen rajojen puolustamisen vahingoksi. Tämä oli Pohjanmaan jalkaväen siirtäminen vuonna 1657 Tukholman ympäristön linnakkeisiin, jotka olivat tanskalaissodan vuoksi tyhjentyneet. On korostettava, että kun Hornin valtuudet eivät ulottuneet Pohjanmaalle ja kun valtaneuvosto oli kuninkaan sotaan lähtiessään antaman määräyksen mukaan vastuussa kotimaan puolustamisesta, myös Pohjanmaan on käsitettävä kuuluneen valtaneuvoston vastuulle. Toimenpiteen taustalla on tietenkin se, että vaikka Suomen rajoilla oli vuoden päivät käyty sotaa, Pohjanmaa oli säilynyt täysin koskemattomana ja Graan oli esiintynyt kovin optimistisena, kun taas Tanskan-sodasta näytti tulevan erittäin vaarallinen yhteenotto. Mutta kun Tukholmaan saatiin vain 555 miestä oletetuista 763 miehestä, tämä osoittaa, mitä pohjalaiset itse ajattelivat eri seutujen puolustustarpeesta.⁷

Valtaneuvosto ei tietenkään suhteessaan Suomeen ollut yhtenäinen, vaan ne valtaneuvokset, joilla oli kosketuksia Suomeen, osoittivat selvästi suurempaa mielenkiintoa Venäjän-sotaa kohtaan kuin muut. Ylivoimaisesti kiinnostuneimpia olivat Pietari Brahe ja Herman Fleming. Ensiksi mainittu huolestui Suo-

³ Ks. tästä *Lehtinen* 1961, s. 82–85.

⁴ SRP 10. 4. 1657 XVII, s. 91–92.

⁵ SRP 5. 4. 1658 XVIII, s. 32.

⁶ Ks. esim. valtaneuvoston kesä- ja heinäkuun keskusteluja 1656, SRP XVI, s. 467–560.

⁷ Vrt. sivut 196–197 ja 208–209 sekä KrA KrKBB 1657 : 2 : 205 J. Graan 28. 10. 1657 Uumaja.

men tilanteesta ensimmäisenä ja molemmat ajoivat sodan alettua valtaneuvostossa Suomea ja sen tarpeita puolustavaa linjaa. He olivat myös ainoat, jotka valtaneuvostossa esittivät Suomea koskevia operatiivisia ajatuksia.⁸

12.1.4. *Liivinmaan ylipäällikkö*

Magnus Gabriel De la Gardien suhtautumisessa Suomen suunnalla käytävään sotaan on havaittavissa neljä vaihetta: ensiksi asiallinen mielenkiinto ja huolestuminen Suomesta venäläishyökkäyksen alkaessa, jolloin De la Gardie lähetti apua Suomeen, toiseksi mielenkiinnon sammuminen Riian piirityksen ajaksi, kolmanneksi joukkojenlähettämiskiistan aikainen kuninkaan ja Hornin painostaminen Suomen joukkojen siirtämiseksi Liivinmaalle sekä yritykset saada sieltä materiaalia ja neljänneksi uusi mielenkiinnon sammuminen, kun Horn nimitettiin Liivinmaan komentajaksi.

Itse asiassa voidaan sanoa, että De la Gardie oli selvittänyt itselleen hyvin Suomen suunnan puolustukselliset ongelmat,¹ ja tässä valossa hänen esiintymisensä vuonna 1657 on varsin ongelmallista, semminkin kun Suomen joukkojen tila oli hänellä ainakin keväällä 1657 hyvin tiedossa ja kun hän välillä selvästi näyttää alistuneen ajatukseen, ettei Suomesta tulisi apua. Ilmeistä on, että De la Gardien ristiriitaisuus ja hänen aikaisempaa realismiaan vastaan sotiva toiveajattelu perustuivat siihen, että hän sotilaana tunsu täysin olevansa väärällä alalla eikä kestänyt kriisiä.² Hänen kohdallaan ei kysymyksessä lainkaan tarvitse olla sen, että hän periaatteessa olisi pitänyt Liivinmaata Suomea tärkeämpänä, ainakaan hän ei koskaan ilmaise, että Suomen voisi jättää täysin avoimeksi, päin vastoin.³ De la Gardien puolustukseksi on sanottava, että hänen taudeista kärsineitä joukkojaan vastassa kiistatta oli suhteellisesti suuremmat voimat kuin Suomen rajoilla, eikä kukaan komentaja tietysti alivoimaisena ollessaan jätä käyttämättä mahdollisuuksia avunpyyntöihin. Mutta De la Gardien ongelmana näyttää oleen, että hänen saamansa tehtävä oli hänen sotilaallisille kyvyilleen liian suuri, ja hänen kirjeenvaihtonsa näyttää puhuvan sen puolesta, että hän epävarmuudessaan onnistuakseen erehtyi hyperbuliaan, liikatarmokkuuteen, johon liittyi pyrkimys etsiä liittolaisia mm. Hornin alaisista ja ikäänkuin ihmettä odottava ajattelu: jos kuitenkin Suomea vaarantamatta sieltä voitaisiin irrottaa vielä vähän joukkoja, niin . . . Tällä ta-

⁸ SRP 12. 11. 1657 XVI, s. 684–685.

¹ Ks. De la Gardien kesäkuun 1656 kirjeitä kuninkaalle RA Livonica II sekä esim. Skoklostersaml. E8141 P. Brahelle 22. 10. 1657 Haapsalu.

² Tähän on viitannut jo *Fähraeus* 1936, s. 90–97.

³ Ks. esim. RA Livonica II vol. 78 M. G. De la Gardie kuninkaalle 19. 2. 1657 Riika: tässä joukkojenlähettämiskiistan alkuvaiheen kirjeessä De la Gardie kiinnittää erityisen huomion mm. Viipurin ja Käksälmen puolustamiseen.

valla selittyisi De la Gardien suhtautumistapa, joka täysin näyttää sivuuttavan tosiasiat ja Suomen puolustuksen tarpeen. Tällainen suhtautumistapa ja asian kaukaisuus eivät antaneet Liivinmaan ylipäällikölle mahdollisuutta muodostaa kiinteää kantaa siihen, mikä Suomen suunnalla oli puolustamisen arvoista, mikä ei.

12.1.5. Suomen puolustajat

On korostettava sitä, että Suomen puolustajat erityisesti sodan alussa alivoimaisina joutuivat pakkotilanteessa suojaamaan sitä, mikä käytettävissä olevilla voimilla oli yleensä suojattavissa. Silti on vaikea sivuuttaa esimerkiksi sitä, että Kustaa Horn Inkerin kenraalikuvernöörinä jo ennen sotaa murehti kovin, että venäläiset hyökkäisivät Viipuriin ja edelleen Suomeen, mutta samaan aikaan piti selvänä, että Inkerin linnoitukset joutuisivat piiritetyiksi ja lohduttautui sillä, että nämä linnoitukset voitaisiin sentään pitää.⁴

Ensimmäisenä sotakesänä Suomen puolustajilla oli aivan kyllicki huolta itse Suomen suojaamisesta: kun Viipuri ja Olavinlinna näyttivät olevan vaarassa, ei ajatuksia paljoa liennyt Inkerin ja Käkisalmen läänin puolustamiseen, semminkin kun näiden asukkaat olivat menneet vihollisen puolelle. Erityinen huoli koko Suomessa oli Suomenlahden rannikosta, joka näytti turvattomimmalta. Tämä tekee ymmärrettäväksi myös sen, että alusta lähtien puolustajain toiminta oli tähdätty Nevan linjan takaisin valtaamiseen tai vähintään yhteyden luomiseen Narvaan. Tyypillistä suhtautumisessa Käkisalmen läänin tapahtumiin oli, että suomalaiset kauhistelivat paljon enemmän yksityisten pappien ja virkamiesten kohtaloa kuin sitä, että kokonainen maakunta oli joutunut vihollisen käsiin ja taistelutantereksi.⁵

Lewenhauptin toiminnassa syksyllä 1656 oli edelleen päällimmäisenä juuri venäläisten Nevalla saamien asemien valtaaminen, ja samoin hänen loppukeksällä tekemänsä suunnitelma tähtäsi ennen kaikkea Nevan hallintaan. Se, että Lewenhaupt ja Wrangel suunnittelivat lotjalaivastoa Vuokselle ja Saimaalle, osoittaa, että nimenomaan Kanta-Suomen puolustaminen oli heille tärkeää.

Sama näkemys oli Kustaa Hornilla, kun hän tuli Suomen ylipäälliköksi; kun hän puhui Käkisalmen läänin ja Inkerin kärsimistä tuhoista, hänen käsitöksensä tuntui olevan se, että se joukkojen ylläpidon kannalta oli harmillinen asia, mutta erityisenä onnettomuutena sinänsä hän ei sitä esittänyt.⁶ Ja samalla tavoin hänen määräämänsä Tulemajärven tuhoamisretki tehtiin estämään vi-

⁴ RA Livonica II vol 173 Kustaa Horn neuvostolle 22. 5. 1656 Nevanlinna ja kuninkaalle 22.–25. 5. 1656 Nevanlinna.

⁵ Ks. s. 116 ja 117 viitteet.

⁶ Ks. esim. RA Generalgouv. i Finl. skr. vol I Kustaa Horn kuninkaalle 14. 3. 1657 Viipuri FR 10.

hollista pääsemästä Savoan: Kanta-Suomen puolustaminen esitettiin siinäkin syyksi. Samaten hän syksyllä 1657 puhui 'rajapitäjistä' tarkoittaen Suomen Karjalan ja Savon pitäjiä ja toivoi, ettei vihollinen painostaisi niin paljoa, että hänen pitäisi vetäytyä Suomeen.⁷ Sotatoimet piti siis käydä Inkerissä tai Käkisalmen läänissä. Kun vielä korostetaan, että molempina sotasyksyinä Suomen joukkojen sijoitus nimenomaan jätti Nevan eteläpuolisen Inkerin suojatta – kysymyksessä tosin oli myös joukkojen vähyydestä johtuva köyhän miehen ratkaisu – on selvää, että Stolbovan aluevoitot olivat niiden puolustajienkin mielestä vielä 40 vuotta myöhemmin voittomaita, jotka olivat puskurina, Suomi, nimenomaan vanha Kanta-Suomi, oli se, jota haluttiin puolustaa. Kun suomalaisten joukkojen sotilaallista suoritusta arvioidaan, onkin juuri tämä pidettävä mielessä.

12.2. SODANKÄYNNIN MUOTOJA

12.2.1. *Operatiivinen yleiskuva, taktiikka ja tekniikka*

Se, että kyseessä selvästi oli sivusotänäyttämö, heijastuu taktiikkaan, joka lisäksi saa peitteisestä maastosta eräitä ominaispiirteitä. Sivusotänäyttämöllä oli miehiä molemmin puolin vähän. Tämä pakotti ennen muuta sodan pitkeydessä noudattamaan säästävistä sodankäyntitapaa, joka ei vaarantanut omia joukkoja, mutta ei myöskään tuonut uhkarohkeitten sotatoimien hankkimia voittoja.

Aivan sodan alku poikkeaa tässä mielessä jatkosta: erityisesti Petr Potemkin käytti joukkojaan rohkeasti, taitavasti ja tehokkaasti laajalla alueella. Samoin Suomen puolustajat heittivät ensimmäiset kokoon saamansa joukot taisteluihin Taipaleessa ja Burmeisterin Kannaksen-retkellä – jälkimmäisellä kerralla olivat mukana myös nostomiehet. Tämän teki mahdolliseksi se, että vartiointijärjestelmä oli vielä molemmin puolin vajavainen: myöhemmin kumpikin joutui ottamaan huomioon toisen vastatoimenpiteet ja olemaan varovainen. Poikkeuksia tästä säännöstä olivat Erik Krusen retki Aunukseen ja Erik Pistolhielmin retki Tulemajärvelle – molemmat talvella suoritettuja tuhoamisretkiä – sekä Tšeglokovin syyskesällä 1657 suorittama pitkäaikainen sotaretki Käkisalmen pohjoislääneihin. Nämä kaikki toteutettiin rohkeasti ja taitavasti, ja ne sekoittivat pahasti vastustajan suunnitelmat.

Yleensä sodalle oli luonteenomaista se, että siinä eivät ratkaisseet taistelut, vaan joukkojen edullinen sijoitus. Lavan linnakkeen luona käyty taistelu oli ainoa lupaava alku päävoimien kenttätaistelulle, mutta siitäkin venäläiset irroit-tautuivat heti, kun totesivat ylivoiman olevan vastassaan ja kun saivat tilaa

⁷ RA Generalgub. i Finl. skr. vol. 1 Kustaa Horn neuvostolle 7. 10. 1657 Mäkrä FR 10.

vetäytymiselleen. Se oli myös nähtävästi ainoa kerta, jolloin molemmat osapuolet ehtivät ryhmittyä säännölliseen taistelujärjestykseen: esimerkiksi Raudessa taistelu alkoi ylläköllä, ja Käkisalmen edustalla taas Lewenhauptin armeijasta vain pieni osa kävi epätasaista taistelua venäläisten linnaketta vastaan. Yleensä kahakat käytiin kohtaamis- tai takaa-ajo-olosuhteissa.

Molemmin puolin, erityisesti suomalaisilla, sotatoimien perustana olivat linnoitukset ja linnakkeet. Vanhat linnoitukset olivat perinteisesti lujia tykistöasemia, jotka pääaseistuksellaan pystyivät hallitsemaan vartioimansa kulkureitit. Lisäksi niillä oli merkittävä itseisarvo: niiden sitkeä puolustaminen tai valtaaminen näyttää aikalaisten mielissä symboloineen koko sodankäynnin menestymistä. Sodan aikana rakennetut linnakkeet sen sijaan olivat vahvaksi rakennettua Nevanlinnaa lukuun ottamatta lähinnä tärkeän maastokohdan miehitysosastoa varten tehtyjä suojalaitteita, joiden turvissa henkilöstö saattoi taistella huomattavaa ylivoimaa vastaan.

Koko sodan aikana oli vain kaksi säännöllistä varsinaisen linnoituksen piiritystä, Pähkinälinnan ja Käkisalmen piiritykset kesällä 1656. Molemmissa piiritetyt puolustautuivat aktiivisesti tarpeen vaatiessa hyökäten linnoituksesta erillisten vihollisosastojen kimppuun. Molempien lopputulos osoitti myös, että hyvin varustettu veden ympäröimä linnoitus oli raskaita tykkejä vaille olevalle suurellekin osastolle ylivoimainen valloitettava. Neuvottelut, rykmentintykkien tuli ja tiheäkään käsiaseitten tuli eivät häirinneet puolustajaa. Pienimiehistöinen linnoitus ei tietenkään kyennyt estämään vastustajan toimintaa selustassaan: sekä Pähkinälinnan että Käkisalmen venäläiset osastot jättivät kauas selkensä taa. Mutta niiden merkitys olikin siinä, että ne estivät tai ainakin tekivät äärimmäisen vaikeaksi raskaan kaluston siirtämisen ohitse ja siten rajoittivat vastustajan operatiivisia mahdollisuuksia.

Koko sodan aikana ei Suomen suunnalla myöskään vallattu yhtään pikku-linnaketta rynnäköllä, vaan rynnäköijät joutuivat joka kerta – Käkisalmen edustalla, Inkeren luona ja Nevanlinnassa aivan sodan lopussa – vetäytymään raskain tappioin. Sodan ajalta on kuitenkin kolme tapausta, jolloin linnoituslaitteista luovuttiin ylivoimaisen vihollisen edessä. Venäläiset hylkäsivät Inkeren linnakkeen kesällä 1656 ja samoin Käkisalmen luo rakentamistaan linnakkeista yhden, eristetyimmän; suomalaiset taas lähtivät kesällä 1657 Laatokan rannalle rakentamistaan linnoituslaitteista. Lisäksi on useita tapauksia, joissa linnakkeista luovuttiin olosuhteiden muuttuessa edullisemmille puolustuslinjoille vetäytymisen vuoksi: erityisen paljon näitä oli Nevan alueella syksyllä 1657. Nämä tapaukset osoittavat, että linnakkeet sinänsä eivät omanneet itseisarvoa, eikä niitä edes ajateltu pitää härkämäisesti käsissä, jos tulos näytti edes epävarmalta.

Kentällä noudatetusta taktiikasta on liian vähän mainintoja, että taktiikan yleisten elementtien tai ajalle tyypillisten ratkaisujen lisäksi olisi mahdollista

esittää jotakin erityistä suomalaista tai venäläistä taktiikkaa Karjalan taisteluissa. Kolme piirrettä on kuitenkin havaittavissa. Ensiksikin enin osa taisteluista oli vähäisiä partiokahakoita, joissa taktisiin tai teknisiin hienouksiin ei paljon ehditty omistaa ajatusta, pääasia oli iskeä mahdollisimman nopeasti ja ylläköllä järkyttää vastustaja.

Toiseksi ratsuväki osoittautui Suomen peitteisessä maastossa perinteisesti käytettynä vajaatehoiseksi. Aivan samoja vaikeuksia ruotsalaisilla oli samaan aikaan myös Norjan rajalla käydyissä taisteluissa.¹ Lavan taistelussa Kustaa Hornilla – ratsuväenkenraalilla – oli ilmeinen tarkoitus käyttää omaa aselajiaan murskaavaan hyökkäykseen, mutta siitä ei tullut mitään, kun taistelu siirtyi metsään, jossa massiivinen rynnäkö olisi hajonnut pikkuosastojen erilliseksi toiminnaksi, jonka liikevaikutus oli vähäinen, koska liian kiirettä pitävän ratsumiehen olisi puunoksa lakaissut jäljessä tulevien jalkoihin tai suonsilmäkkeeseen kompastuva hevonen lennättänyt miekkamiehen satulasta sammalikkoon. Oli toki ratsuväenpäälliköitä ja -komentajia, jotka saivat ratsukoistaan paljon irti. Komppanianpäälliköistä on mainittava ennen muita Berendt Gröön, joka ehti taistella sekä Taipaleessa että Lavassa ja ylemmistä upseereista erityisesti hämäläinen everstiluutnantti Erik Pistolhielm, joka savolaisine miehineen toistuvasti suoritti vaikeita hyökkäys- ja partio tehtäviä menestyksellisesti: näitä upseereita ja heidän miehiään voidaankin pitää, jos sellaisia on tarvetta etsiä, hakkapeliittain perinteiden ylläpitäjinä Karjalan taisteluissa.

Tämä ratsuväen taistelumuotojen soveltumattomuus maastoon aiheuttikin sen, että kun vielä sodan edellä ja sen alussa värvättiin innokkaasti ratsumiehiä ja muodostettiin niistä uusi joukko-osasto, Burmeisterin rykmentti, niin sodan loppupuolella tyydyttiin täydentämään ratsuväen tappioita ja värväyksessä keskityttiin rakuunoihin. Rakuunain käytön joustavuus teki heistä sodan aikana yleisaselajin, joka saattoi seurata ratsuväen mukana partio tehtävissä, voitiin kouluttaa hiihto-osastoiksi, saattoi taistella musketein tavallisten jalkamiesten tapaan ja käydä piiritystaistelua ja kuitenkin oli nopeasti siirrettävissä ratsujen ansiosta. Niinpä ainoa aselevon aikana alulle pantu uusi joukko-osasto, joka tuli palveluskäyttöön vasta vuoden 1659 puolella, Kustaa Hornin rakuunaskvadroona, oli osoitus rakuunain kasvaneesta merkityksestä. Samoin se, että kahdella ratsuväen kenraalilla Kustaa Hornilla ja Erik Krusella oli rakuunain muodostamat henkikomppaniat, osoittavat, että rakuunoita arvoستettiin.²

Se, miksi armeija tästä huolimatta koko sodan ajan säilyi ratsuväkipainoisena, on helppo selittää. Jos ratsumies menetettiin, hänen tilalleen saatiin ta-

¹ *Johnsen* 1966, s. 95.

² Kustaa Hornin rakuunaskvadroonasta ks. KrA KrKBB 1658 : 1 : 477 Kustaa Horn 17. 4. 1658 Viipuri ym. Hornin vuoden 1658 kirjeet sekä MR 1658 : 31 : 26 ja MR 1659 : 25 : 93.

Specification Öfver Skattskällets Officerars Frukter Pro Anno 1657.

Officerens Namn	Skatt	Exposition	Marck	Skilling	Öre	Penning	Skilling	Öre	Penning	Skilling	Öre	Penning	Skilling	Öre	Penning	Skilling	Öre	Penning
Kaptein Mikko Huhtanen	6	24	2	16	3													
Lejtnant Pekka Haakanen	2	8	2	16	1													
Jäskväbel Jöns Järnqvist																		
Förare Anders Bengtsson																		
1. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
2. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
3. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
4. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
5. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
6. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
7. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
8. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
9. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
10. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
11. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
12. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
13. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
14. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
15. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
16. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
17. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
18. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
19. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
20. Ljtnant Carl Mikaelsson																		
Summa	6	24	2	16	3													

Kuva 7. Suomen nostoväen merkitys korostui erityisesti Ruokolahdella ja Jääskessä, joissa nostoväen talonpoikaisupseeristo sai verovapauksia kruunulta vaivansa palkaksi. Kuvassa kapteenien Mikko Huhtasen ja Pekka Haakanan komppaniain verovapaudet. Luettelosta puuttuvat luutnantit, jotka säätyläisinä eivät tarvinneet verovapautta, sekä yhteinen kirjuri, joka oli ammattisotilas. Muut upseerit, aliupseerit, taloushenkilöstö ja korpraalit ovat karjalaisia talonpoikia. VA 8630:1485.

vallisesti hänen asettajaltaan uusi, mutta jos jalkaväkimies menehtyi tai karkasi, kruunulla ei ennen seuraavaa väenottoa ollut mitään toivoa saada uutta tilalle. Tässä on suorastaan malliesimerkki siitä, mihin väenottoihin perustunut rekrytointijärjestelmä huonoissa olosuhteissa johti, ja tästä ja rakuunain värväyksen hitaasta käyntiinlähdestä johtui, että kenttäarmeija sai tulla toimeen pääasiassa ratsuväellä, joka ilmeisesti tekniikkaa kokeillen saatiin tuloksiltaan edes tyydyttäväksi.

Ratsuväen perinteisen käytön vaikeudesta sekä jalkaväen vähäisyydestä selittyy myös sodanaikainen kolmas taktiikan erityispiirre. Suomalaisia piikkimiehiä ei Suomen suunnan taisteluissa nähty, ainakaan sellaisista ei kertaakaan mainita, aina puhutaan vain muskettimiehistä, mikäli jalkaväkeä sen teknisen puolen mukaan eritellään. Itse asiassa piikkimiehet olivat tarpeettomia peitteissä maastossa, jossa ratsuväen rynnäköä ei tarvinnut ottaa vastaan keihäsrintamalla, vaan kohtuullista vauhtia ratsastavat pienet osastot olivat torjutta-

vissa tulirintamalla. Venäläisten puolelta tämä selvittää myös, miksi he alakynteen jääneinä säännöllisesti karkasivat 'metsiin ja soille': aukeilla hallitsi ratsuväki, jota suomalaisilla oli enemmän, metsässä muskettimiehet.

Loppujen lopuksi on todettava, että suomalaisten puolella säännöllisten joukkojen työtaakka olisi ollut täysin kestävä, elleivät nostoväen osastot olisi kohta sodan alussa ja jatkuvasti sen aikana huolehtineet taktisesti ja teknisesti yksinkertaisemmista toimenpiteistä, mm. kulkureittien vartioinnista murrekoilla, ja olleet valmiina puolustamaan omaa kotiseutuaan. Voidaan hyvin sanoa, että tärkeän osan Suomen puolustamisesta kantoivat miehet, jotka ovat jääneet nimettömiksi satunnaisten tilimerkintöjen taakse.

12.2.2. Tiedustelu

Jo ennen sotaa molemmat puolet olivat luoneet jonkinlaisen tiedusteluverkon, joka kuitenkin venäläisillä tällöin ja jatkuvasti sodan aikana oli väestön myötätuntoisen suhtautumisen takia tehokkaampi. Molempien puolten keskeisin tietojen saannin muoto erityisesti sodan alkupuolella olivatkin juuri paikallisen väestön kertomukset. Vastapuoli pyrki estämään tietojen leviämisen ehkäisemällä mahdollisuuksien mukaan yhteydet vihollispuolelle.

Tiedustelupartioissa käytettiin lähes yksinomaan ratsuväkeä ja rakuunoita. Kauimmaksi suunnatut tiedusteluretket suoritettiin niin vahvoilla osastoilla, että ne pystyivät suorittamaan myös itsenäisiä taistelutehtäviä.

Sodan jatkuessa tuli vangeista erityisen keskeinen tietojen lähde, ja vankien sieppaamiseen uhrattiin vaivaa ja kekseliäisyyttä. Vankien kohtelussa kidutus tai sillä uhkaaminen oli täysin normaali ilmiö päätellen siitä, että joskus jouduttiin käyttämään aikalaistenkin mielestä 'erittäin ankaraa' kidutusta ennen kuin kielenkannat heltisivät.¹ Vankitietojen luotettavuus vaihteli suuresti: oli avomielisiä vankeja, jotka kuulusteluissa kertoivat yksityiskohtaisesti tilanteen todenmukaisena ja oli toisia, jotka puhuivat ehkä tarkoituksella liikkeelle laskettuja huhuja tai tahallaan valehtelivat kuulustelijoita harhauttaakseen. Vankeja ei yleensä odottanut mainittavan valoisa kohtalo: toisaalla mainitaan vangin myymisestä orjaksi ja toisaalla hyödyttömiksi käyneiden vankien teloittamisesta.²

Suomen puolella sisäisten yhteyksien päälinjoina olivat säännölliset postivuorot, sotatoimialueilla taas turvauduttiin ratsulähetteihin sekä talonpoikiin, jotka maksusta ottivat kirjeitä kuljettaakseen. Pähkinälinnan piiritys oli poikkeustapaus, josta lähetettiin useita miehiä samaa suullista viestiä viemään, ja

¹ Ks. sivu 123.

² Ks. sivut 137 ja 169.

yhden osalta yritys onnistuikin. Tietoa ei ole, kuinka monia Inkerin ja Suomen puolustajain kirjeitä joutui venäläisten käsiin, sen sijaan on ainakin yksi tieto kirjenipusta, joka saatiin kaatuneelta venäläiseltä.³ Kun salakirjoitusta näyttävät käyttäneen vain ylipäälliköt ja hekin pääasiassa kirjeenvaihdossaan kuninkaan kanssa, oli vuotojen vaara tietysti olemassa. Kuitenkin ne rintamakomentajain kirjeet, jotka jäljennöksinä ja liitteinä ovat säilyneet, ovat luonteeltaan sellaisia, etteivät ne vihollistenkaan käsiin joutuneina olisi paljoa kertoneet sen lisäksi, mikä jo siviiliväestön puheista oli ennestään vihollisen tiedossa – mutta historiantutkijaa ne toki ilahduttavat.

12.2.3. *Siviiliväestö sodan jaloissa*

Se, että sota alkuvaiheessaan sai uskonnollisen ja sosiaalisen sissisodan luonteen, sekä sodan muuttuminen myöhemmin säännönmukaiseksi huoltosodaksi vaikuttivat tuntuvasti siviiliväestön asemaan sotatoimialueilla.

Alkuvaiheessa, jolloin sota käytiin vielä Inkerissä ja Käkisalmen läänissä, vihollisuuksien kohteiksi joutuivat alueen väestöstä lähinnä säätyläiset, jotka olivat tulleet Ruotsista tai Suomesta: venäläisille suosiollinen alueiden oma väestö ryhtyi kidutuksiin, pahoinpitelyihin ja ryöstöihin näitä vastaan, ja sosiaaliset ja uskonnolliset tekijät saivat sissisodan nopeasti leviämään koko Käkisalmen lääniin.

Sen sijaan molempien osapuolten vakinaiset joukot koettivat säästää Inkerin ja Käkisalmen läänin talonpoikaisväestöä ja saada sen omalle puolelleen suosiolliseksi. Tässä ei kumpikaan puoli täysin onnistunut muuhun kuin samoin ajattelevaan väestönosaan nähden, sillä venäläisten tullessa luterilaiset karkasivat metsiin, suomalaisten joukkojen saapuessa taas ortodoksit kätkeytyivät. Etukäteen valmistellusta ortodoksiväestöstä oli venäläisille sotatoimissa erittäin suurta hyötyä, jopa se sissitoiminnassa ilmeisesti oli suorastaan ratkaiseva tekijä. Tästä huolimatta eivät suomalaiset säännölliset joukot alueen takaisin saatuaan järjestäneet ortodoksiväestöä kohtaan yleensä mitään järjestelmällisiä kostotoimenpiteitä. On kuitenkin kaksi tietoa siitä, että kylät, joissa sissejä oli suojeltu, poltettiin kostoksi ja varoitukseksi, puhumattakaan yksityisistä väkivallanteoista, joihin nostoväki ja talonpojat syllistyivät.⁴ Toisena sota-vuonna, jolloin venäläisillä oli tietoinen pyrkimys tyhjentää Inkeriä ja Käkisalmen lääniä, joita eivät pystyneet pitämään käsissään, myös heidän säännölliset joukkonsa tuhosivat alueiden asutuksia, kun taas suomalaisille joukoille oli paikalle jääneiden myötämielisyys tärkeää ja he näyttävät jatkaneen sovittelupolitiikkaansa.

³ Ks. sivu 184.

⁴ Ks. sivut 153, 159; 163–164 ja 184.

Suhtautumista vihollisen kanta-alueen asukkaisiin sen sijaan kuvastaa jo se, että Potemkin poltti Retusaaren suomalaiskylät jo heinäkuussa 1656 ja että samaan aikaan alkoi rajoitukseton sissisota Itä-Savossa. Kun myös suomalaiset syystalvella 1656 aloittivat huoltosodan, se kohtasi karmeimmin Aunuksen turvatonta siviiliväestöä, ja seuraavana syksynä osia Kannaksen suomalaispitäjistä joutui saman kohtelun alaisiksi. Inhimillisesti katsoen nuo silloin normaaliin päiväjärjestykseen kuuluneet sotatoimet olivat selviä julmuuksia ja tuottivat kohtuuttomia kärsimyksiä.

12.3. ARVIO SOTILAALLISEN TOIMINNAN TULOXSISTA

Jos asioita tarkastellaan yksinomaan Vallisaaren välirauhan ja Kardisin rauhan valossa, venäläisten sotilaallinen toiminta jäi Suomen suunnalla täysin tuloksettomaksi: ainoatakaan linnoitusta tai aluetta he eivät saaneet sodan aikana käsiinsä eivätkä myöskään välirauhan pantiksi, kuten he saivat Liivinmaalla. Siten sekä Stolbovan rauhassa menetettyjen alueiden palauttaminen Venäjälle sekä tien avaaminen Venäjältä merelle epäonnistuivat.

Sen sijaan – tätä korostaa GADZJATSKIJ erityisesti¹ – venäläisille onnistui sodan aikana ortodoksväestön suuren osan siirtäminen Ruotsin alueilta Venäjälle. Toinen, mikä venäläisille onnistui, oli suomalaisjoukkojen sitominen Suomeen niin, että Liivinmaalla toimineiden Ruotsin sotavoimien Suomesta saama täydennys jäi varsin vähäiseksi.

Perussy siihen, että tulokset rajoittuivat näihin, oli jo suunnalle osoitetuissa vähäisissä venäläisvoimissa ja kaluston puutteessa. Joukoilla pystyttiin ottamaan alueet haltuun niin pitkäksi ajaksi, että halukkaat inkeriläiset ja karjalaiset saattoivat omin jaloin kävellä tai purjehtia veneillään Venäjälle, mutta alueiden pysyvään hallussapitoon venäläisjoukot eivät mitenkään riittäneet.

Asiaan vaikutti selvästi myös venäläisten alussa jäntevän operatiivisen otteen herpautuminen, mikä taas johtui ainakin osittain heidän kirjavasta ja osittain täysin vanhentuneesta rekrytointijärjestelmästä, joka toi kenttäarmeijan riveihin huonosti koulutettua ja kuritonta miesainesta. Edelleen venäläiset hajottivat alun perin voimiaan aivan tarpeettomasti. Kun paikallinen ylijohdo Laatokan suunnalla puuttui, eri armeijat eivät saaneet kunnon yhteistyötä aikaan ennen syyskesää 1657, jolloin se jo oli liian myöhäistä. Erillisten komentajain ja osastojen taitava ja urhoollinenkin toiminta jäi siten vaille kestäviä tuloksia.

Venäläisten virheet kasautuvat juuri sodan alkuun, joka pantiin toimeen ripeästi, mutta hieman harrastelijamaisella paikallistasolla. Kun syksyyn mennessä sekä Pähkinälinna että Käkisalmi olivat vaivatta pitäneet puolensa, oli

¹ *Gadzjatskij* 1941, s. 278.

piiritysarmeijain lähdeittävä niiden luota, koska erityisesti Käkisalmissa huolto-yhteydet olisivat tulleet kohtuuttoman vaikeiksi. Virheitten sato korjattiin juuri syksyllä ja syystalvella 1656. Vaikeuksista kasvoi venäläisille kriisi, josta toipuminen vei pitkälle seuraavaan kesään, ja tänä aikana suomalaiset pääsivät lopullisesti jaloilleen alkuaikojen kohtuuttomasta säikähdyksestään. Aleksei Mihailovitšin poika Pietari ei puolta vuosisataa myöhemmin tehnyt isänsä alaisten komentajain virhettä, vaan Suomen suunnalle etenemään lähtiessään keskitti runsaasti kalustoa ja henkilöstöä ja johti armeijaansa selvä päämäärä mielessään.

Suomen puolustajain alkutilanne näytti varsin lohduttomalta ja se pakotti heidät jatkossakin illuusiottomaan ja liian suuria tavoittelemattomaan sodankäyntiin. Kun he hätätoimenpiteillä olivat selvinneet ensimmäisestä šokista, Suomen puolustus taitavasti johdettuna lähti toimimaan nimenomaan keski-tyksen merkeissä, ja hajanaisia venäläisiä vastaan tämä osoittautui täysin oikeaksi menettelyksi. Pää tavoite, Kanta-Suomen puolustaminen, saavutettiin varsin hyvin jo ensimmäisenä sotakesänä – toisaalta, mikä on hieman huvittavaa, venäläiset ilmeisesti eivät vähine voimineen edes aikoneet yrittää sinne vakavasti. Ylipäälliköt Lewenhaupt ja Horn eivät antaneet minkäänlaisen herpaantumisen vallata toimintaansa, vaan ponnistelivat koko sodan ajan koko Etelä-Suomen valjastamiseksi sotaan sekä taloudellisesti että henkisesti. Niinpä Suomen sotilaallinen asema eräistä vaikeista sairausjaksoista huolimatta lujittui jatkuvasti. Varsin tärkeä apu oli Ruotsista saapunut avustuslaivasto, jos kohta sen toiminta käytännössä rajoittui puolustuksellisiin tehtäviin. On vielä muistettava, että samaan aikaan kun suomalaiset toisena sotavuonna menestyksellisesti kävivät omaa sotaansa, he rajoitetusti auttoivat Etelä-Suomen maa-voimilla sekä Inkeriä että Liivinmaata ja laivamiehillä ja Pohjanmaan jalkaväellä myös emämaata. Tähän nähden voidaan hyvällä syyllä sanoa, että suomalaiset suoriutuivat vuosista 1656–1658 jos eivät tarpeettoman sankarillisesti niin ainakin voimansa ja taloutensa äärimmilleen kiristäen järkevästi ja sitkeästi taistellen, varmoihin tuloksiin pyrkien ja käytettävissä olleisiin voimiin nähden myös tuloksiin päästen.

Jos tuloksia verrataan ajan mittapuiden mukaisen huoltosodan kannalta, on todettava, että venäläiset onnistuivat kokonaisuutena ottaen näissä karmeissa toimissa paremmin. Sotatoimialueina olivat lähes koko ajan yksinomaan Ruotsin voittomaat, minkä lisäksi venäläiset onnistuivat tuhoamaan Itä-Savo merkittävässä määrin. Suomalaisten saavutukset jäivät venäläisten kokonaissaavutuksia pienemmiksi: jos kohta Aunuksen suunnalla suomalaiset tuhosivat noin kolme kertaa enemmän kuin Itä-Savo oli kärsinyt, niin Inkerin rajan takana saavutukset olivat mitättömät, ja kaikki nämä tuhotyöt merkitsivät varsin vähän sen rinnalla, että Käkisalmen lääni ja Inkeri vaurioituivat erittäin pahasti, kun sota kulki niiden yli.

Suomessa olleilla voimilla tuhojen estäminen oli voittomaiden pitkien rajojen vuoksi mahdotonta, eivätkä suomalaiset tosissaan sitä edes yrittäneet. Mutta perusvika ei ollut heidän, vaan valtakunnan johdon, joka vuosikausia oli laiminlyönyt voittomaat. Rahaa säästämällä tuhottiin edellytykset niiden puolustamiseen.

13. Sodan seuraukset

13.1. MENETYKSET

13.1.1. Henkilöstötappiot

Taistelukuvauksista ja tileistä ilmenevät seuraavat varmat suomalaistappiot, jotka kärsittiin päärintamalla itse taisteluissa:¹

<i>Aika</i>	<i>Taistelu</i>	<i>Kaatuneet ja vangit</i>	<i>Haavoittu- neet</i>	<i>Yhteensä</i>
1656				
Kesäkuu	Lava	12	..	12
	Salmi	13	..	13
	Taipale	4	2	6
Heinäkuu	Käkisalmi	5	..	5
	Rautu	26	61	87
	Retusaari	31	..	31
Elokuu	Inkere	11	..	11
	Käkisalmi (Pistolh.)	4	..	4
	Nevanlinna	..	1	1
	Olavinlinna	1	..	1
	Käkisalmi (Lewenh.)	60
	Pähkinälinna	2	..	2
Marraskuu	Pähkinälinna	—	1	1
Joulukuu	Salmi	9	..	9
<i>Yhteensä 1656</i>		<i>118</i>	<i>65</i>	<i>243</i>
1657				
Helmikuu	Pähkinälinna	4	..	4
Kesäkuu	Lava	10	..	10
Elokuu	Lava	5	..	5
	Käkisalmen lääni	..	11	11
	Sortavala	7	..	7
Marraskuu	Laatokan rannikko	..	7	7
<i>Yhteensä 1657</i>		<i>26</i>	<i>18</i>	<i>44</i>
<i>Yhteensä 1656 ja 1657</i>		<i>144</i>	<i>83</i>	<i>287</i>

¹ Viitteitä ks. asianomaisten taistelujen kohdalta ylempää.

Selvää on, että menetykset eivät läheskään voi pysähtyä näihin varmoihin tapauksiin. Kaatuneet eivät tulleet tileihin² eivätkä varmasti aina haavoittuneetkaan, ainakaan sellaisissa tapauksissa, jolloin he olivat ehtineet saada kuu-kausimuonansa juuri ennen haavoittumistaan. Lisäksi asetelmasta puuttuvat tiedot enimmästä vanginsieppauksista, joita harrastettiin ahkerasti. Mikäli Harjavallan jäätiellä käyty taistelu, johon GADZJATSKIJ viittaa, todella tapahtui, se jo nostaa tappiotilää 100 . . . 200 miehellä. Edelleen tappiolukuja on epäilemättä tuntuvasti kaunisteltu. Esimerkiksi Lavan taistelun tappiot tuntuvat kovin pieniltä, jos kohta venäläistenkään puolella ilmoitettu määrä ei ole suuri. Joka tapauksessa luvuista puuttuu useimmiten vangiksi joutuneiden tai muuten kadonneiden määrä, samoin taistelukuvauksissa on jätetty joko haavoittuneiden tai kaatuneiden määrä sanomatta. Erityisesti kiinnittyy huomio siihen, että tiedot vuodelta 1657 ovat vähäisiä. Tämä liittyy juuri siihen lähteistön luonteen muuttumiseen, mikä vuodelle 1657 on ominaista. Esimerkiksi syksyllä 1657 Käkisalmen läänissä kärsityt tappiot olivat varmasti raskaampia, mutta rullien puuttuessa niitä ei ole mahdollista todeta.

Vielä vaikeampaa olisi lähteä luotettavasti selvittämään venäläisten tappioita, sillä taistelukuvaukset eivät niiden kohdalla ole läheskään yhtä pidettyjä kuin omista tappioista puhuttaessa.

Kuitenkin on syytä todeta, että kumpikaan taisteleva osapuoli ei Suomen suunnan taisteluissa kärsinyt täydellistä katastrofia. Edellä esitettyjen lukujen luotettavuuden puolesta puhuu pari säilynyttä tappioluetteloa. Kapteeni Clas Skarpin jalkaväkikomppanian tappiot elokuusta 1656 huhtikuun alkuun 1658 olivat vain kaksi kaatunutta, kaksi vangittua ja yksi haavoittunut³ ja David Drummondin jalkaväkikomppanian tappiot kolme kaatunutta.⁴ Kaikki nämä tappiot ovat sovitettavissa taistelukuvauksissa mainittuihin tai lisätty edellä olevaan asetelmaan pääasiassa Käkisalmen ja Salmin taisteluissa menetettyinä.

Mutta sen sijaan karkuruus, sairaudet ja sairauksista johtuvat kuolemat rajoittivat rivivahvuutta tuntuvasti. Skarpin komppaniasta karkasi rullassa mainittuna aikana seitsemän miestä ja kuoli kahdeksan, ja kun miehiä eri syistä jouduttiin komentamaan kotiin, tuli kokonaispoistumaksi 24 miestä, Drummondilla taas 18 miestä. Kun helmikuussa 1657 laadittiin luettelot Suomen joukoista (LIITE 3), oli sellaisissa osastoissa, joiden menetykset oli eritelty, yhteensä 1 140 ratsumiestä. Näistä tasan 400 eli 30,1 % oli sairaina, 26 (2,3 %)

² Poikkeuksina ovat eräät Raudussa kaatuneet, jotka esiintyvät Viipurin tuomiokirkon tileissä, ks. *Durchman* 1929, s. 112–113.

³ VA Militaria I Hämeen jv. Didr. von Essenin skvadroona 7. 8. 1656–1. 4. 1658.

⁴ VA Militaria I Nimeämättömät joukko-osastot David Drummondin komppania elokuu 1656–huhtikuu 1658. Luvut ovat vain tappiolukuja, joten kokonaisvahvuuden puuttuessa ei tappioprosentteja voi laskea. Drummondin kaksi kaatunutta lisätty asetelmassa *Gadzjatskijn* Salmista mainitsemaan seitsemään vankiin.

kuollut, 21 (1,8 %) päästetty kotiin ja 12 (1,1 %) karannut. 452 eritelystä raukuunasta oli 89 (19,7 %) sairaina, 25 (5,5 %) päästetty kotiin ja karkureita oli 19 (4,2 %). Viipurin 600 varusmiehestä oli 160 (26,6 %) sairaina, 3 (0,5 %) kuollut, 11 (1,8 %) päästetty kotiin ja 18 (3 %) karannut.⁵ On muistettava, että kaikki nämä joukot olivat ilmoitushetken mennessä olleet olemassa korkeintaan puoli vuotta.

E erityisen pahoja sairauskausia näyttävät olleen kevättalvi 1657 sekä loppusyksy 1657. Viimeksimainittuna aikana koettiin Käkisalmissa ja Raudun leirissä pöyristyttävät sairauskuolleisuudet.⁶ Kevättalvella 1657 koetteli polttotauti ja syksyllä 1657 rutto. Sodan alkuvaiheessa haavoittuneiden ja sairastuneiden kuolema pantiin tavallista huonomman lääkintähuollon tilille,⁷ mutta vaikka lääkintähenkilöstöä lisättiin sodan jatkuessa, ei kuolleisuus ainakaan vähentynyt. Vangeiksi joutuneita sen sijaan palasi jo sodan aikana tai sen jälkeen karattuaan tai vankienvaihdossa palautettuina.⁸

Vaikka oletettaisiin, että valtaosa taisteluissa haavoittuneista olisi myöhemmin kuollut ja että peräti puolet taistelutappioista olisi näkymättömissä, jäädään siltikin varsin pieneen henkilöstön taistelumenetykseen, noin 550 . . . 600 mieheen. Tämä johtuu suoraan sotatoimien luonteesta, johon edellä on viitattu. Sotaa eivät ratkaisseet taistelut, vaan joukkojen sijoitus. Tappioiden kannalta on todettava, että Kaarle X Kustaan omiin sotaretkiin verrattuna koko Suomen suunnan sota oli pahainen rajakahakkain sarja.

Mikä oli sotatoimissa surmansa saaneen siviiliväestön määrä, ei lähteistön puuttuessa ole mahdollista selvittää. Kanta-Suomesta vain Kerimäeltä on tiedossa muutama surmattu (s. 163) ja Käkisalmen läänistä on Kurkijoelta tieto 17 talonpojan tulleen surmatuksi.⁹ Todennäköistä kuitenkin on, että jäljempänä esitettävästä Käkisalmen läänin ja Inkerin väestötappiosta osa on kuolleita eikä paenneita.

Edellä olevien esimerkkien valossa voidaan jokseenkin varmasti sanoa, että sotilaita – siviiliväestöstä puhumattakaan – kuoli tauteihin tuntuvasti enemmän kuin vihollisen surmaamina. Aikana, jolloin kulkutautien torjuntatoimet rajoittuivat pääasiassa karanteeniin¹⁰ tai katajanoksien polttamiseen talojen

⁵ RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 13. 2. 1657 Viipuri, sama till KM CXG 24. 2. 1657 Viipuri, liite: Suomen joukot.

⁶ Em. Skarpin ja Drummondin komppaniain lisäksi ks. VA Militaria I Nimeämättömät joukko-osastot Majuri Lars Lindelövin komppanian tappiot 20. 8.–5. 4. 1658. Kuolleisuustappioista ks. myös LIITE 4. Tämä osoittaa, että rutto ei vielä marraskuuhun 1657 mennessä ollut ehtinyt Rautuun. Sen sijaan Käkisalmissa ollut Rundelin jalkaväkiskvadroona menetti syyskuusta marraskuuhun 1657 mennessä 432 miehestään 167 eli 38,6 %. Ks. myös KrA KrKBB 1657 : 1 : 637 Kustaa Horn 5. 11. 1657 Mäkrä, PS.

⁷ KrA KrKR 1656 : 504 kamarikollegiollc 23. 9. 1656.

⁸ Ks. edeltä Arvid Orre s. 111 ja Pertti Pertinpoika s. 137; ks. myös VA jj 7 : 493 Lapvesi yläosa 20.–21. 6. 1659.

⁹ *Jokipii* I 1956, s. 216; *Immonen* 1958, s. 262.

¹⁰ Ks. esim. VA f 1 Kokkola 2. 12. 1657; g 2 : 223 Helsinki 9. 9. 1657; VA z 26 : 183 Turku 26. 7. 1657, 195 seur.; *Kaukovahta* 1917, s. 191.

edessä,¹¹ sairauksista tuli luonnostaan paljon tuntuvampia väestön vähentäjiä kuin vähäisistä rajasodista. Erityisesti tuomiokirjat osoittavat, että syksyn 1657 ruttoepidemia myös koettiin Kanta-Suomessa paljon pahemmaksi vit-saukseksi kuin Venäjän-sota.¹² Ruttoa ei myöskään voida kirjata suoraan 'sotataudit'-nimikkeen alle, sillä Suomeen se ei tullut Laatokan sotatoimi-alueen vaan satamien kautta.¹³

Kaiken kaikkiaan Venäjän-sodan varsinaiset taistelut merkitsivät itse Kanta-Suomelle väestöllisesti verraten vähäistä suoranaista koettelemusta. Vaikka taisteluissa menetettyjä laskettaisiin olevan 600, tämä vastaisi näet vain noin 0,15 % väkiluvusta. Yksistään epäonnistunut rynnäkkö Kööpenhaminaa vastaan helmikuussa 1658 vei jo kaatuneina suunnilleen saman verran miehiä.¹⁴ Vertauksen vuoksi voidaan myös todeta, että Suomen talvisota vaati runsaassa kolmessa kuukaudessa 23 157 kaatunutta, mikä vastasi 0,65 % silloisesta väkiluvusta. Väestömäärään nähden suunnilleen samaa kertaluokkaa olisi lähinnä vuoden 1918 sodan varsinaisissa taisteluissa menetettyjen määrä, joka molemmilla puolilla yhteensä oli runsaassa kolmessa ja puolessa kuukaudessa noin 6 500 eli 0,20 % silloisesta väkiluvusta.¹⁵ Mutta kuten ei vuonna 1918, ei 1650-luvullakaan tapahtumien syvin tragiikka ollut itse taisteluissa vaan sodan lieveilmiöissä.

13.1.2. Aineelliset menetykset

Sotatoimissa tuhoutuivat varmasti seuraavat kaupungit ja linnoitusten hakulit:

<i>Kaupunki/hakuli</i>	<i>Aika</i>	<i>Tuhoaja</i>
Pähkinälinnan hakuli	kesäk. 1656	Pähkinälinnan puolustajat
Nevanlinnan kaupunki	kesäk. 1656	Asukkaat/Potemkinin jouk.
Taipaleen kaupunki	kesäk. 1656	Suomal. hyökkäysosasto
Käkisalmen hakuli	kesäk. 1656	Käkisalmen puolustajat
Savonlinnan kaupunki	elokuu 1656	Venäläiset joukot
Brahean kaupunki	syksy 1656	Venäläiset sissiosastot
Sortavalan kaupunki	syksy 1656	Venäläiset joukot

¹¹ VA z 26 : 189–190 Turku 17. 8. 1657.

¹² Edellisten lisäksi ks. *Durchman* 1929, s. 116–; VA rr 10 : 321 Lapua 26.–28. 8. 1658; rr 10 : 499 Laihia 11.–13. 1. 1658; jj 7 : 386 Äyräpää 19.–20. 1. 1658; oo 3 : 720 Puumala 3.–5. 1. 1659. Vainkutuksesta kauppaan ks. RA Kammarkoll ank. brev 156: 414 P. E. Broberg 26. 11. ja 22. 10. 1657 Turku. Punataudin tuhoista Savossa RA Kammarkoll. ank. brev 156 : 473 A. Koskull 13. 9. 1657 Olavinlinna.

¹³ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 21. 10. 1657 Käkisalmi.

¹⁴ *Tersmeden* 1965, s. 344.

¹⁵ *Korhonen* 1949, s. 585; *Jussi T. Lappalainen* 1967, s. 152; STV 1950, s. 5.

Lopulliseksi sodanaikainen tuho jäi vain Taipaleen kohdalla, sillä se ei enää noussut kaupunkina.¹ Kaupankäynnille tämän ennen sotaa lähinnä maalaiskylän luokkaa olleen 'kaupungin' tuho ei paljoa merkinnyt, ja samaa on sanottava Savonlinnasta, jonka elämä palautui kovin kituliaasti ja tämä paperikaupunki lakkautettiin reduktion yhteydessä.² Brahea, Käkisalmen hakuli, Sortavala ja Nevanlinna sen sijaan palautuivat suunnilleen entiselleen viimeistään 1690-luvulle mennessä – Brahea tosin uudelleen hävitäkseen.³ Kokonaisuuden kannalta suurin menetys oli tuhotuista suurimman ja kaupalliselta merkitykseltään huomattavimman Nevanlinnan tuho, joka 200 talollaan edustanee yksin noin puolta tarkastelualueen asutuskeskusten tuhoista.

Sen sijaan Käkisalmen läänin ja Pähkinälinnan läänin maaseudun tuhoista ei ole mahdollista esittää kokonaisarviota, koska tietoja on säilynyt liian vähän. Sodanjälkeiset tuomiokirjatiedot osoittavat, että sodanaikaiset maininnat (ks. s. 116) luterilaisten kirkkojen ja pappiloiden polttamisesta pitivät paikansa⁴ ja eräissä tapauksissa kesti toista vuosikymmentä, ennenkuin uudisrakennukset edes päästiin aloittamaan. Samaten kirkonkelloja, jotka ainakin Pälkjärvellä, Liperissä ja Tiuralassa ehdittiin kätkeä ennen venäläisten tuloa, etsittiin sittemmin vuosikymmeniä.⁵

Kokonaan jää selvittämättä, kuinka laajamittainen oli talonpoikaistaloja kohdannut tuho. Eräät kuulustelu- ja tuomiokirjatiedot osoittavat kuitenkin, että niidenkin, kuten edellä jo kaupungeista todettiin, hävityksestä vastasivat sekä viholliset että oma armeija ja että ensimmäisen sotavuoden jäljiltä Laatokan-Karjalaan jäi vielä asumuksia.⁶

Kun Suomen Karjalasta on vain kolme varmaa tietoa venäläisten polttamista taloista,⁷ jää ainoaksi paikaksi, josta on yksityiskohtaiset luettelot sodan aiheuttamista tuhoista, Itä-Savo, joka tuhoutui venäläisten elokuussa 1656 tekemällä suurella retkellä ja oli jo sitä ennen kärsinyt sissitoiminnasta. Kerimäellä varmasti kokonaan poltetut 92 taloa olivat runsas kolmannes pitäjän maakirjataloista, kun taas Säamingin yksi varmasti tuhottu talo oli merkityksetön koko pitäjän taloluvun rinnalla.⁸ Nämä tuhot samoinkuin ainakin 81

¹ *Kähäri* ym. 1953, s. 19.

² *Saarenheimo* 1932, s. 89; *Pekka Lappalainen* I:1 1970, s. 855.

³ *Saloheimo* ym. 1954, s. 228–245; *Kuujo* 1958, s. 74–79; *Kuujo* 1970, s. 30 seur; *Bonsdorff* 1891, s. 54–56, 76–78.

⁴ VA gg 1: 732 Räisälä 25.–26. 1. 1667; 814 Kitee 20.–21. 9. 1667; 839v Sortavala kreivik. 2.–4. 10. 1667; 844v Tiurala 15.–17. 10. 1667; 1009v Rautu 20.–21. 2. 1665; 1056 ja 1058v Räisälä 18. 2. 1663 ja 17.–18. 7. 1663; 1072v Mikli 5.–6. 11. 1663.

⁵ *Kuujo* 1963, s. 76; VA gg 1: 658–658v ja 852v–853 Tiurala 28.–30. 9. 1668 ja 15.–17. 10. 1667; 1209v Liperi 20.–21. 2. 1660.

⁶ Ks. esim. VA gg 1: 593 Pälkjärvi 5.–6. 2. 1668; 966 Räisälä 18.–19. 9. 1666; 755–756 Kruunupori 18.–19. 2. 1667.

⁷ VA jj 7: 280v Jääski 19.–20. 12. 1656; 308v Äyräpää 29. 6. –1. 7. 1657; ks. myös *Ylönen* 1957, s. 786–787; *Kähönen* 1959, s. 675.

⁸ Vrt. *Pekka Lappalainen* I:1 1970, s. 520.

talon sadon polttaminen olivat selvästi venäläisten tai karjalaisten sissien aiheuttamia.⁹

Irtainta omaisuutta menettivät sekä Käkisalmen ja Pähkinälinnan läänit että Itä-Savo valtavat määrät. Itä-Savon tuholuettelot ja lukuisat tuomiokirjatiedot Käkisalmen läänistä osoittavat, että lähes kaikki kelpasi, vaatteet, vilja, terva, metallitavara. Erityisesti sepänkalut näyttävät olleen haluttuja hyödykkeitä. Kun osa tavarasta ehdittiin kätkeä ennen kuin sota kulki seutujen yli, on myöhemmin useissa oikeusjutuissa selvästi lausuttu ilmi epäily, että syyllinen katoamisiin oli pikemminkin naapuri kuin vihollinen. Tällaisten juttujen yleisyys on tietenkin ymmärrettävä niin, että miten paljon vihollinen mennessään veikin, sitä ei juuri kannattanut käräjille manata.¹⁰

Menetyksissä herättää erityisesti huomiota hevosten suuri osuus kautta sotatoimialueen ja sen liepeiden. Laatokan-Karjalassa ja Pähkinälinnan läänissä vihollisen ottamat, taistelusta tai muuten karanneet hevoset kulkeutuivat yleisessä sekasorrossa väärille miehille,¹¹ toisaalta hevoset sotkeutuivat sodan aikaisten varkauksien ja sekavien vaihtojen kautta,¹² kolmanneksi on pari tapaista, joissa juhta joutui lopulta viranomaisille entisen omistajan oltua venäläisten puolella tai kun hänellä ei ollut varaa maksaa veroja sitä vaatineille upseereille (!),¹³ ja lopulta oma sotaväki oli muutenkin osallisena hevosten katoamisiin joko kyydityksiin vaadittujen tai yksinkertaisesti käyttöön otettujen kohdalla.¹⁴ Samaten oma sotaväki oli osallisena eräisiin karjan sekä viljan pakko-ottoihin,¹⁵ jotka sittemmin tuntuvasti sotkivat verottajain papereita. Eräissä tapauksissa, jotka olivat sattuneet Pähkinälinnan läänissä, ottajat vetosivat nimenomaan Lewenhauptin käskyyn, että sikäläisten asujainten karjaa oli otettava armeijan käyttöön, mistä se löydetäisiinkin.¹⁶ Lopulta oli tietysti tapauksia, joissa kukaan ei osannut varmasti selvittää, oliko hevoset tai karjan vienyt vihollinen vai omat vai osansa molemmat.¹⁷ Asia sotkeutui vielä pahem-

⁹ VA 8622 : 1088–1093, julk. *Pelkonen* 1902, s. 133–141.

¹⁰ Kätkemisestä ja oikeusjutuista ks. *Kuujo* 1963, s. 76; *Immonen* 1958, s. 263; VA gg 1 : 909v Tiurala 20.–22. 2. 1666; 950v Tiurala 30.–31. 8. 1666; 1064 Tiurala 27.–28. 6. 1663; 1101 Kruunupori 27.–28. 3. 1663; 1113 Sortavala 26.–28. 10. 1663; 1164v Tiurala 30. 9. 1662; 1179 Nyypori 11.–12. 3. 1661; 1180v Liperi 19.–20. 3. 1661; 1182v Kitee 26.–27. 3. 1661; 1203–1203v Kurkijoki 10. 2. 1660; 1205 Sortavala 13. 2. 1660, 1221v– Räsälä 23. –24. 11. 1660.

¹¹ Ks. esim. VA gg 1 : 1078v Tohmajärvi 21.–22. 10. 1663; 1088 Nyypori 23.–24. 3. 1663; 1106v–1108 Liperi 17.–18. 10. 1663, tässä on useita hevosjuttuja; 1103v Kruunupori 27.–28. 3. 1663; 1154v Rautu 23.–24. 9. 1662; 1188 Tiurala 26.–27. 8. 1661; jj 7 : 494 Lapvesi yläosa 20.–21. 6. 1659.

¹² VA gg 1 : 1105 Kruunupori 21. 7. 1663; 1184 Rautu 10. 8. 1661; 1228 Uukuniemi 7. 12. 1660.

¹³ VA gg 1 : 1063 Tiurala 20.–21. 2. 1663; 1152v Rautu 23.–24. 9. 1662.

¹⁴ VA gg 1 : 904 Tiurala 20.–22. 2. 1666; 1179 Nyypori 11.–12. 3. 1661; 1205– Sortavala 13. 2. 1660, 1211 Sakkola 9. 3. 1660.

¹⁵ VA gg 1 : 1104v Kruunupori 21. 7. 1663; 1205– Sortavala 13. 2. 1660; 699 Uukuniemi 28.–29. 1. 1667; 1028– Sakkola 5.–6. 9. 1665; 1182v Kitee 26.–27. 3. 1661.

¹⁶ VA jj 7 : 591 Äyräpää 7.–9. 12. 1659.

¹⁷ VA gg 1 : 950 Tiurala 30.–31. 1. 1666.

¹⁸ Kaarle × Kustaan...

maksi, kun hevosia kulkeutui Käkisalmen ja Pähkinälinnan lääneistä jopa Kapriosta saakka Suomen Karjalaan¹⁸ tai päin vastoin.¹⁹

Hevosten merkitys menetyksissä korostuu, kun todetaan, että sekä Kerimäki että Sääminki menettivät tuholuettelon mukaan kumpikin noin kolmekymmentä hevosta.²⁰ Tässä on kuitenkin korostettava, että tuholuettelonkin mukaan osa siinä mainituista hevosista onkin menetetty taistelukentällä,²¹ kenties jo Puolan-sodassa. Sen sijaan ovat varmemmin Venäjän-sotaan liitettävissä ne hevostappiot, jotka Karjalan kihlakunnat kärsivät vuonna 1656 kyydityksissä, ja tykistöhevosten pakko-otoissa ja joita hevosiaan talonpojat eivät sittemmin enää löytäneet. Yhteensä Ranta, Lapvesi, Jääski ja Äyräpää, siis läpikulkuseudut, menettivät 178 hevosta, joiden arvo oli 1 739 hopeatalaria.²²

Kun Karjalan miesten hevoset näin menivät sanalla sanoen perinpohjaisesti sekaisin, odottaisi jotain vastaavaa myös Länsi-Suomesta, jonka talonpojat kovin valittivat raskasta kyydityskuormaa. Tällaista ei tuomiokirja-aines kuitenkaan tue. Vain Uudessakaupungissa porvarit koettivat saada kruunun maksamaan heidän Karjalassa menetetyt hevosensa, »koska heillä ei ratsupalveluksensa vastikkeeksi ollut mitään vapaatiloja», mutta maaherra torjui tuon varsin muodottoman kannan.²³ Ratsun, kuten muidenkin varusteiden, menetyshän toki kuului ratsupalvelusta kustantavan luontaisiin riskeihin. Muut käräjillä käsitellyt jutut ovat aivan normaaleja hevosten menetyksiä taistelukentillä, eikä niistä pysty erottelemaan Karjalassa kärsittyjä hevostappioita.²⁴

Oikeusjuttujen perusteella päädytään joka tapauksessa siihen, että sota-aika, sotatoimialue ja pelkästään jo suurten joukkojen liikkuminen ja yhdessä-olo loivat sinänsä tilanteen, jossa kunkin oli syytä tavallista tarkemmin huolehtia omaisuudestaan. Se irtain, joka häipyi omille teilleen, saattoi yhtä hyvin olla oman miehen kainaloonsa 'besorkkaama' kuin vihollisen säkissä ryöstösaaliina lähtenyt. Omat joukot saattoivat mellastella tavalla, joka ei paljoa

¹⁸ VA jj 7 : 421 Jääski 12.–13. 6. 1658; 435 Äyräpää 17.–19. 6. 1658; 592–592v Äyräpää 3.–5. 3. 1659; 594 Äyräpää 7.–9. 12. 1659.

¹⁹ VA jj 7 : 289 Äyräpää 9.–10. 1. 1657; 450v Äyräpää 17.–19. 6. 1658; 590 Äyräpää 7.–9. 12. 1659.

²⁰ VA 8622 : 1088–1093, julk. *Pelkonen* 1902, s. 133–141.

²¹ Ks. esim. VA 8622 : 1090.

²² Menetykset olivat kihlakunnittain seuraavat:

Ranta	27 lievosta	788 kuparitalaria
Lapvesi	57 »	925 »
Jääski	34 »	716 »
Äyräpää	60 »	1 920 »

Kuriositeettina kannattaa mainita, että kun muitten kihlakuntien hevoset arvioitiin käräjillä ja keskihinnaksi tuli Rannassa 29, Lapvedellä 16 ja Jääskessä 21 kuparitalaria, kiristivät äyräpääläiset, joiden arvioinnin suoritti myöhemmin vouti, keskihinnan 32 talariin, Muolaassa ja Kivennavalla jopa yli 35 talarin. RA Finska Cameralia 41 Specification oppå dee bönder i Viborgz lähn som sine hästar mist hafva. Ks. *Kähönen* 1959, s. 676.

²³ VA p 1 Uusikaupunki 4. 2. 1657 ja 20. 4. 1657.

²⁴ Poikkeuksena on sekava ratsun vaihtojuttu Karjalassa, ks. VA ee 6 : 612v–613v Asikkala 3.–4. 9. 1657.

vihollisuuksista poikennut, puhumattakaan siitä, että marssilla ollut sotaväki heinäsiirkkaparven ahneudella teki selvää marssireitin varren elintarvikkeista ja rehuista. Vaikka rahvas tietysti valituksiaan värittämillä antoi niille kii-vautta, ja voimaa, ryöstö joka tapauksessa kuului sotaan, ja se otti, jolla oli tilaisuus.

Sodanjälkeiset oikeusjutut osoittavat toisenkin asian. Kun ne Käkisalmen läänissä keskittyvät Sortavalaa lukuun ottamatta läänin etelä- ja länsiosiin, tästä voidaan päätellä, että näillä seuduilla elämä säilyi sodan aikana ja sen yli edes sen verran normaalina, että olojen rauhoituttua asukkaille oli mahdollista ruveta peräämään omaisuuttaan. Sortavalan tapaus taas osoittaa, että sikäläinen varuskunta säilytti oloja vakaana, jos kohta muun sotaväen tavoin käytti paikalle jääneiden viljoja ja elikoita hyväkseen. Näissä Käkisalmen läänin osissa elämää ei näin tarvinnut alkaa täysin alusta, kuten oli laita Raja-Karjalassa, jossa ensimmäiset sodanjälkeiset oikeusjutut puhuvat tyhjän maan asuttamisesta.²⁵

13.1.3. *Sodan vaikutus autioitumiseen*

Venäjän-sodan vaikutusta on luonnollisesti vaikea eristää koko Kaarle X Kustaan sotajakson aiheuttamasta verokuorman kasvusta ja sen mahdollisesti tuomasta autioitumisesta. Asiaan on tämän vuoksi tarkoitus lähemmin palata jatkotutkimuksessa sotalaitoksen rahoitusta koskevassa osassa. Aivan karkeasti voidaan autioitumisen suuntaa tarkastella läänien päätilikirjoista, joissa autiutiloilta maksamatta olevat verot ovat vähennyksinä. Nämä tiedot on koko tarkastelualueelta koottu LIITTEEN 9 taulukkoon 1. Saman liitteen taulukossa 2. ovat ylimääräisten verojen lyhennykset Etelä-Suomesta. On korostettava, että varmojen tulosten saamiseksi jokainen tili pitäisi yksityiskohdaisesti analysoida tilitekniseltä kannalta vieläpä kihlakunnittain ja selvittää mm. veronkantomenettelyn ja neljänneksenperuutuksen vaikutus. Silti voidaan LIITTEEN 9 taulukoiden nojalla varauksin tehdä eräitä yleispäätelmiä.

Ensinnäkin Etelä-Suomen autioitumislukujen suhteellisen vähäinen kasvu osoittaa, että Kaarle X Kustaan sotajakso ei merkinnyt Suomelle taloudellista katastrofia, eikä Venäjän-sota muodostunut sellaiseksi Itä-Suomelle, jossa kameraalisista syistä johtuva autiomäärä jo ennen sotaa oli huikea ja elinkelvottomat tilat pääasiassa jo etukäteen karsiutuneet. Suurin pitkän tähtäimen verohylkyjen nousu sattui Savon yläosassa, johon kuuluivat Vesulahti, Piek-sämäki ja Joroinen, ja nousu kokonaisuudessaan vuodesta 1655 vuoteen 1660 oli hieman toistatuhatta talaria. Suurin yhtäkkinen nousu taas tapahtui Savon alaosassa, johon kuuluivat sodassa tuhottu Kerimäki, itäosiltaan tiukilla ollut

²⁵ Ks. esim. VA gg 1 : 1000v Salmi 6. 2. 1665.

Sääminki sekä Sulkava ja Puumala. Täälläkin erotus vuosien 1656 ja 1657 välillä oli vain 533 talaria.¹

Tämän havainnon tarkistamiseksi on kuitenkin toiseksi syytä tarkastella ylimääräisten verojen lyhennyksiä, joihin jo edellä on viitattu vuoden 1656 sotataloudesta puhuttaessa. Näihin lyhennyksiin sisältyvät paitsi mahdolliset tuhojen aiheuttamat maksuvapaudet myös rästit ja ennen kaikkea silmämääräisesti selvästi suurimpana ryhmänä sellaiset maksut, jotka talonpoika oli suorittanut suoraan esim. jollekin sotaväenosastolle. Ennen johtopäätöksiä on vielä syytä huomauttaa, ettei LIITTEEN 9 taulukkoa 2 ole syytä lukea niin, että tietyn vuoden kohdalle merkitty lyhennys olisi syntynyt juuri asianomaisena tilivuonna. Näyttää näet siltä, että maksuja kirjattiin aikaisemmille tilivuosille, jos talonpojalla oli niiltä maksamatonta eikä tiliä vielä ollut päätetty. Siten lyhennys, joka on merkitty vuodelle 1656, saattaa aivan hyvin olla talonpojan maksama seuraavana vuonna.

Joka tapauksessa tarkastelu osoittaa, että samalla kun vuonna 1656 saavutetaan Itä-Suomessa lyhennysten huippu, käy samoin myös ylimääräisten verojen rästeissä. Mutta rästi jää vain hieman yli 3 000 talariin, sen pieneneminen alkaa jo seuraavana vuonna ja on vuonna 1660 jo täysin merkityksetön. Tämä vahvistaa edellä autioitumisluvuista pääteltyä.

Miten tämä on mahdollista? Ensinnäkin on ilmeistä, että niin surkeasti ja täydestä syystä kuin esimerkiksi savolaiset kärsimiään tuhoja valittivatkin, ei rintapeltojen sadon tai savupirtin joutuminen sodan liekkien saaliiksi merkinnyt heidän talousjärjestelmässään elämän loppua, kunhan säästyivät karja metsiin ammahtelemaan ja kaskivilja korjuuseen. Savon tuhoista edellä puhuttaessa on todettu, että karja todella pääosaltaan säästyivät, ja tuskin voidaan olettaa pahasisuisenkaan vihollisen lähtevän juoksentelemaan pitkin louhikkoisia korpia vain asukaspartojen kaskien perässä.² Toiseksi kruunun myöntämät maksuvapaudukset – joiden määrää tässä yhteydessä ei ole mahdollista lähteä yksityiskohtaisesti tileistä erottelemaan³ – auttoivat pahimman yli, eikä kauan kulunut, kun perheet palailivat niittysaunanpöksistään entistä ehompiin pirtteihin.

Käkisalmen ja Pähkinälinnan lääneissä, itse sotatoimialueella, autioitumisen kasvu sen sijaan on varsin selvä. Mutta siellä autioituminen johtuikin aivan eri syystä kuin Savon autioituminen, joka lienee pääasiassa kameraalista. Sota-

¹ Vrt. myös autioitumiskehityksen prosentuaalista kuvaajaa Säämingistä, *Pekka Lappalainen I* : 2 1971, s. 266. 1650-luvun loppu ei siinä edusta mitään huomattavaa yhtäkkistä nousua. *Pekka Lappalaisen* päätelmä s. 262 Kerimäen autioitumistilanteen romahdusmaisesta huononemisesta perustuu ilmeisesti vuoden 1656 tuholuetteloon, sillä hän ei tässä viittaa 1650-luvun autioitila luetteloihin.

² Vrt. *Pekka Lappalainen I* : 1 1970, s. 666–667, joka osoittaa, että esim. Säämingissä kaskikylvö oli vielä 3,7-kertainen peltokylvöön verrattuna.

³ Vrt. tässä *Österberg* 1971, hänen menetelmänsä ja laskelmiensa suuritöisyyttä.

toimialue näet tyhjeni ortodokseista, ja autioituminen oli näin luonteeltaan demografista. Tämä aiheutti sen lisämenetyksen, että Käkisalmen läänissä tilien loppusumma putosi jo vuonna 1657 yli neljänneksellä edellisestä vuodesta. Ja edelleen, vaikka autiosumma nousi vuonna 1658 vain noin 9 000 talariin, kruunulle jäävä osuus⁴ supistui kaikkien vähennysten jälkeen vain 7 141 talariin, mikä oli vajaa kuudesosa sodanedellisestä.⁵ Yhtä suurta vähennystä ei kruunun tuloissa näy Pähkinälinnan läänissä, jos kohta autioiden määrä nousi siellä nollostasta yli neljäntuhannen talarin. Kruunulle lyhennysten jälkeen jäävä osuus supistui näet vain suunnilleen juuri tällä neljällä tuhannella talarilla, joten kruunulle olisi tilien mukaan säästynyt yli 3/4 sodanedellisestä verosta. Selitys on mahdollisesti siinä, miten lääneissä toteutettiin aloitetta, jonka mukaan donataarien ei tarvinnut maksaa kruunulle autoilta.⁶ Voisi ainakin ajatella, että Pähkinälinnan pienten läänitysten omistajilla ei ollut samaa mahdollisuutta osoittaa kruunun vaateita kohtuuttomiksi kuin Käkisalmen läänin kreivija vapaaherrakuntien ylhäisaatelilla.⁷

Käkisalmen pohjoisläänin autioitumisastetta kuvaa myös obsaluvussa tapahtunut vähentyminen. Obsaluvut, joita määrättäessä otettiin huomioon donataarin kaikki tulot, olivat Pohjoisläänissä vuosina 1655 ja 1660 seuraavat:⁸

	1655	1660		1655	1660
<i>Koko alue, jolta tietoja</i>	857	328,5			
			Salmi	125	16
josta:			Tohmajärvi	47	10
Cronstiernan			Liperi	36	36(!)
ostorälssi	131	–	Kitee	36,5	6
Kruunupori	108,7	60	L. Fleming	15,7	6
Sortavala	112,5	18	Nyypori	111,3	85

Obsaluku osoittaa, että autioituminen oli suurinta Raja-Karjalassa, Salmassa, Pälkjärvellä (Cronstiernan ostorälssin pääosa) ja Sortavalassa, jossa obsat vähenivät olemattomiin tai alle kuudennekseen sodanedellisestä. Koko läänin siltä alueelta, jolta tietoja on, obseja oli vuonna 1660 38,4 % sodanedellisestä, eli kun obsan arvoksi lasketaan 45 talaria, 14 782 talaria sodanedellistä 38 565 talaria vastaan – siis aikana, jolloin elpymistä jo oli tapahtunut. Obsaluvun

⁴ Läänityksiltä kruunulle jäävästä osuudesta ks. *Jokipii* I 1956, s. 195–196; vrt. esim. VA gg 1 : 1028 Sakkola 5.–6. 9. 1665; 1206 Sortavala 13. 2. 1660.

⁵ VA 9692 : 630.

⁶ *Kuujo* 1959, s. 121–128. Aloitteen toteutuksesta ei ole tietoja.

⁷ Siitä, että maksuja autoiltakin tapahtui ks. RA Kammarkoll. ank. brev 159 : 328 Kustaa Horn 20. 2. 1658 Viipuri. Tämä koskee neljännesveroa, mutta yhtä hyvin voi ajatella kruununosuuden muutenkin tulleen maksuun läänityksen tuhoista riippumatta.

⁸ Obsasta ja sen määräämisestä ks. *Kuujo* 1959, s. 123, 137–139.

mukaan Nyyporin ja Kruunuporin kreivikunnat olisivat päässeet vähemmällä, ja sama näyttäisi koskevan myös Käkisalmen ympärillä olleita Pyhäjärven seutuja, jos kohta sieltä on tietoja vasta reduktion tapahtuma-ajalta. Obsaluku antaa vain suunnan päätelmille, sillä vuonna 1660 oli Kruunuporin kreivikunnan 688 talosta 400 eli 58 % autioina, näistä sodan varmasti autioittamia 385.⁹ Vielä reduktion aikaan vuonna 1681 Käkisalmen pohjoisläänin arviotruplaluku jäi tuntuvasti alle puolen sodanedellisestä, kun taas eteläläänissä sijainnut Pyhäjärvi oli jo lähes ennallaan.¹⁰

Käkisalmen läänin autioitumisluvut pitävät suunnilleen yhtä niiden tietojen kanssa, jotka tuonnempana esitetään pakolaisuudesta. Se, että verohylykjen määrä ei näytä nousevan aivan pakolais määrän tasolle, johtunee siitä, että naapurit viljelivät paenneiden maita.¹¹

Kokoavasti voidaan sanoa, että Kaarle X Kustaan Venäjän-sota ei Kanta-Suomessa aiheuttanut mainittavaa kruunun tulojen vähennystä autioitumisen tietä, mutta verot menivät sodan aikana eri tarkoituksiin ja eri teitä kuin ennen. Käkisalmen läänissä kruunun tulot sen sijaan vähenivät romahdusmaisesti, ja donataareille tuotti vuosikausien päänvaivan saada uudet veronmaksajat pakolaisten tilalle. Carl Gustaf Wrangel jopa luopui Salmin kreivikunnasta näiden hankaluuksien vuoksi.¹²

13.1.4. Venäjälle suuntautunut pakolaisuus

Toisin kuin Kanta-Suomessa ja Pohjanmaalla merkitsi Kaarle X Kustaan Venäjän-sota Käkisalmen läänissä ja Inkerissä ratkaisevaa murrosta, väestöolojen perinpohjaista muutosta. Tätä on syystä pidetty koko sodan Suomen suunnalla saamista seurauksista huomattavimpana.¹ Koko alueen yhtenäisin perustein kattavaa perustutkimusta ei ole tehty osittain lähteistön puutteessa,² mutta asia ansaitsisi perusmateriaaliin nojaavan erillistutkimuksensa. Tässä yhteydessä siihen ei ole mahdollisuuksia.

Kardisin rauhansopimuksen mukaan vangit ja pakolaiset piti molemmin puolin palauttaa, mutta rauhansopimusta ratifioitaessa holhoojahallitus hyväksyi rauhantekstin venäläisen tulkinnan, jonka mukaan ortodokseiksi vapaaehtoisesti kääntyneitä ei tarvinnut luovuttaa. Tämä teki palautuspykälästä kuolleen kirjaimen, koska pääosa pakolaisista jo etukäteen oli ortodokseja.³ Tämän vuoksi ne, jotka Venäjältä todella palasivat, palasivat vapaaehtoisesti.

⁹ *Jokipii I* 1956, s. 216; *Immonen* 1958, s. 262.

¹⁰ *Jokipii I* 1956, s. 218.

¹¹ Ks. esimerkkiä *Jokipii I* 1956, s. 216.

¹² *Jokipii I* 1956, s. 214–219.

¹ *Ignatius* 1865, s. 144 seur; *Carlson I* 1883, s. 323.

² Ks. *Kuujo* 1963, s. 78.

³ *Hainari-Grotenfelt* 1922, s. 443–446; *HYHKL Järvenpää* 1960, s. 74; *Luukko* 1967, s. 494.

Sodan aikana tai sen jälkeen laadittiin vain kaksi varsinaista laskelmaa pakolaisista. Toinen, johon kirjallisuudessa on usein viitattu,⁴ on Kustaa Hornin Pietari Brahelle lähettämä laskelma,⁵ joka laadittiin sodan vielä kestäessä ja joka osoittaa Käkisalmen pohjoisläänistä syksyyn 1657 mennessä paenneiden perheiden määräksi 4 107. Toinen, vuodelta 1661 oleva pakolaisluettelo taas koskee Inkeriä ja osittain Käkisalmen lääniä ja osoittaa mm. 1 187 aikuisen siirtyneen Pähkinälinnan läänistä Venäjän puolelle.⁶ Viimeksi mainitun lähteen aukollisuuden ja epäluotettavuuden on OSMO JÄRVENPÄÄ osoittanut Inkerin asutusta koskevassa pro gradu -tutkimuksessaan,⁷ eikä tässä ole syytä lähteä sitä tarkemmin esittelemään. Sen sijaan Kustaa Hornin lähettämää laskelmaa kannattaa tarkastella. Sen ilmoittamat luvut olivat pogostoittain seuraavat:

Tiurala	112	Sortavala	647	Pielisjärvi	235
Kurkijoki	481	Suistamo	396	Liperi	275
Joukio	55	Salmi	197	Tohmajärvi	307
Uukuniemi	212	Ilomantsi	188	Kitee	525
Pälkjärvi	318	Suojärvi	149	Räisälä(!)	10

Kun mainituissa pitäjissä Etelälääniin kuuluvaa Räisälää lukuun ottamatta oli ennen sotaa yhteensä 5 371 maataviljelevää perhettä,⁸ olisi sodan välitön seuraus väestöoloihin Hornin laskelman mukaan varsin suuri. Ei kuitenkaan ole selvää, mihin Hornin laskelma perustuu. VEIJO SALOHEIMO onkin huomauttanut, että henkikirjatiedot eivät tue näin suurta menetystä.⁹ Kun laskelmaa syksyllä 1657 laadittiin, useat perheet epäilemättä vielä olivat tietymättömissä kotiseutunsa piilopirteillä, toiset taas tuhoutuneet sotatoimissa. Asutukseen nähden erittäin suuria ovat Raja-Karjalan pitäjien Sortavalan, Pälkjärven, Suistamon ja Salmin luvut. Näissä asia näyttää selvältä, sillä myös toiset tiedot vahvistavat näiden pitäjien väestönkadon. Nimenomaan on tiedossa, että Salmi ja Suistamo olivat vielä vuonna 1660 täysin vailla asukkaita ja että Pälkjärvellä oli vuonna 1661 vain yksi talonpoika.¹⁰ Kato on ymmärrettävissä, koska näissä pitäjissä oli ennen sotaa huomattava ortodoksienemmistö. Alueen läntiset ja pohjoiset pitäjät sen sijaan näyttäisivät laskelman mukaan selvinneen vähemmällä – erityisesti kiinnittää huomiota Kurkijoen–Tiuralan–Joukion seutu

⁴ Ks. esim. *Ignatius* 1865, s. 147; *Carlson* I 1883, s. 323; *Jutikkala* 1933, s. 103; *Sourander* 1937, s. 65–66; *Saloheimo* HAik 1971, s. 321.

⁵ RA Skoklostersaml. E8143 Kustaa Horn P. Brahelle 12. 11. 1657 Mäkrä FR 475.

⁶ RA Muscovitica Längder å bönder bortförda till Ryssland krigsåren 1656–1658. Insända 1661. FR 333.

⁷ HYHKL Järvenpää 1960, s. 54–58, 63 ja 65.

⁸ *Tigerstedt* 1877–85, s. 94. T. saa yhteissummaksi 5504, joka ei täsmää pitäjittäisten lukujen kanssa. Ks. KARTTA 3.

⁹ *Saloheimo ym.* 1954, s. 207; vrt. kuitenkin *Saloheimo* HAik 1971, s. 321 ja ks. esitystä alempana.

¹⁰ *Jokipii* I 1956, s. 217; *Kuujo* 1963, s. 77–78; VA gg 1 : 1000v Salmin kreivikunta 6. 2. 1665.

suhteellisesti vähäisellä pakolaismäärällään. Tässä on kuitenkin korostettava, että Kurkijoki oli talvella 1656–1657 ollut puolustuksen keskuksena ja seutu oli varmistettu syksyllä 1657 Tšeglokovin retken jäljiltä varsin nopeasti, joten laskelman tekijät pääsivät itse paikalle. Onkin kysyttävä, missä määrin laskelmaan on vaikuttanut ajankohtainen sotilaallinen tilanne.

Vaikka pakolaislaskelmassa onkin erittäin selvästi havaittavissa sama ilmiö, minkä JÄRVENPÄÄ on osoittanut Pähkinälinnan läänistä, että pakolaisuus oli suhteellisesti suurempi niissä pitäjissä, joissa ortodokseja oli sodan edellä eniten,¹¹ on vielä korostettava, että Venäjälle menneissä oli myös luterilaisia, jotka joko pakosta tai omasta halustaan joutuivat sinne.¹² Alempana on silti pakko käyttää pääasiassa ortodoksien lopullista vähenemistä lähtökohtana, kun verrataan pakolaisluettelon tietoja todelliseen väestötappioon.

LIITTEESEEN 10 on koottu käytettävissä olevat tiedot Käkisalmen ja Pähkinälinnan lääneissä tapahtuneesta väestökehityksestä. Tutkimukset, joihin liitteen tiedot perustuvat, eroavat lähtökohdiltaan, eivätkä niiden tulokset ole yhteismitallisia. Lisäksi liitteestä jäävät puuttumaan Laatokan koillispuolisen Raja-Karjalan sekä Käkisalmen eteläläänin tiedot. Kuitenkin liitteen taulukot antavat selvän kuvan kehityksen suunnasta tarkastelualueella, kun niitä vielä täydennetään eräillä tiedoilla.

Kaikki taulukot osoittavat yhdenmukaisesti, kuinka ratkaisevaa sodan aiheuttama väestön vaihtuminen oli. Pähkinälinnan läänissä luterilaisväestön määrä nousi vuoden 1650 vajaan kahdesta kolmasosasta heti sodan jälkeen 1661 runsaaseen neljään viidesosaan, ja kehittyi myöhemmin jälleenrakennuskautena niin, että luterilaisia vuonna 1666 oli koko läänissä 4 229 eli 88,5 %. Suhteellisesti eniten ortodoksista kantaväestöä oli tällöin Spasskissa, jossa se 111 hengen määrällään pääsi 28,4 %:iin. Vuoden 1671 luvut olivat lähes samat, mutta vuosisadan lopussa luterilaisten määrä oli jo noin 92,5 % koko väestöstä.¹³

Kurkijoen seudulla ortodoksien määrä putosi sodanedellisestä runsaasta puolesta niin, että se vajaan miespolven kuluttua oli vain 1/15 koko väestöstä. Nykyisestä Pohjois-Karjalasta tuli selvästi luterilainen alue, jossa vain Ilo-mantsissa ja Liperissä säilyivät mainittavat ortodoksisarekkeet ja jossa nykyiseen Pohjois-Karjalaan kuuluva osa Pälkjärven–Kiteen–Tohmajärven aluetta vaihtui ylivoimaisesta ortodoksiasutuksesta lähes puhtaaksi luterilaisuudeksi.

Käkisalmen läänissä vain yksi seutu säilyi sodan yli ortodoksienemmistöisenä, äärimmäiset rajapitäjät Salmi ja Suojärvi. Näiden lisäksi Suistamon sisäosissa säilyi ortodoksienemmistöinen asutus, ja Sortavalan sekä nykyisin Neuvosto-

¹¹ HYHKL Järvenpää 1960, s. 65.

¹² Ks. VA gg 1 : 724 Tiurala 22.–23. 2. 1667; 929v Rautu 8.–9. 3. 1666; 1001 Salmi kreivikunta 6. 2. 1665.

¹³ Forsström 1890, s. 149.

liitolle kuuluvan Pälkjärven alueen kylissä oli vahva ortodoksinen enemmistö.¹⁴

Jos näiden tietojen valossa verrataan ortodoksien lopullista vähentymistä ja Hornin pakolaislaskelman tietoja toisiinsa, on todettavissa, että esim. Kurkijoella pakolaislaskelman määrä (481) ja ortodoksiperheiden vähentyminen vuodesta 1651 vuoteen 1681 (497) pitivät sangen hyvin yhtä, samoin Tiuralassa (112 ja 145). Sen sijaan Ilomantsin pakolaisperheiden luku (188) tuntuu liian suurelta ortodoksitalojen vähentymiseen verrattuna (66), vaikkapa populistikin otettaisiin huomioon. Sama koskee Pielisjärveä, jonka pakolaislaskelmaan merkitty määrä 235 on kohtuuton siihen nähden, että pitäjä jo vuonna 1659 oli asutuksen puolesta ennallaan.¹⁵ Myöskään Raja-Karjalan ortodoksinemmistöisiksi jääneissä pitäjissä ei pysyvä vähennys voinut olla pakolaislaskelman luokkaa.

Jos oletetaan, että pakolaislaskelma antaa suunnilleen oikean kuvan siitä, kuinka moni perhe edes väliaikaisesti olisi sodan vuoksi joutunut jättämään kotinsa, olisi lopullisen väestötappion saamiseksi heti vähennettävä tästä luvusta ne, jotka olivat paenneet metsiin tai esimerkiksi Savoan,¹⁶ ne luterilaiset, jotka tulivat Venäjältä takaisin ja lopulta myös ne ortodoksit, jotka olojen rauhoituttua palasivat Venäjältä lähinnä Raja-Karjalaan. Tämä ortodoksien paluu tapahtui pääasiassa vasta 1660-luvulla.¹⁷

Asiaa mutkistaa vielä se, että Käkisalmen läänissä ja Inkerissä vallitsi sodan välillisenä seurauksena vuosikymmenten ajan yleinen väestövaeltelu, jonka aikana asukkaat tulivat ja menivät mielensä mukaan¹⁸ ja vakaantuivat asumaan usein etäälle alkuperäisestä kotipaikastaan niin että siirtymisen yleisuunta oli Käkisalmen läänissä itä ja Inkerissä länsi.¹⁹ Nämä vaeltelijat olivat poissa alkuperäisen kotiseutunsa väestöstä, mutta kun he asettuivat muihin pitäjiin, heistä ei tullut lopullista väestötappiota. Taloja autioitui ja otettiin uudelleen viljelykseen, ja oli kyliä, joissa sekä luterilaiset että ortodoksiset asukkaat vaihtuivat viimeistä myöten.²⁰ Kehitys ei myöskään kulkenut suoraviivaisesti niin, että ortodoksien tilalle olisi kaikkialla tullut luterilaisia, vaan oli esimerkkejä, joissa kävi täsmälleen päin vastoin.²¹

Sodan välillinen vaikutus väestöoloihin säteili paljon laajemmalle kuin itse sotatoimialueelle tai edes koko Käkisalmen lääniin ja Inkeriin. Sotavuosia

¹⁴ *Kuujo* 1963, s. 79 kartta.

¹⁵ *Jokipii* I 1956, s. 215. Vrt. myös s. 216 Kurkijoen tietoja.

¹⁶ Ks. mm. VA gg 1 : 1113 Sortavala 26.–28. 10. 1663; 1208v–1209 Liperi 20.–22. 2. 1660.

¹⁷ *Kuujo* 1963, s. 77–83; HYHKL Järvenpää 1960, s. 78–.

¹⁸ Ks. esim. VA gg 1 : 1214–1214v Pyhäjärvi 29. 3. 1660.

¹⁹ *Kuujo* 1959, s. 130; *Kuujo* 1963, s. 77–83; HYHKL Järvenpää 1960, s. 78–. Järvenpää osoittaa, että Inkerin länsiosissa ortodoksiväestö lisääntyi tämän vaelluksen ansiosta.

²⁰ *Saloheimo* 1971 mainitsee tekstissään vain parikymmentä sodan aikana kokonaan hävinnyttä taloa, asukkaiden vaihtumisesta ks. esim. s. 113.

²¹ *Saloheimo* 1971, s. 84.

seuranneeseen väestövaelteluun osallistui näet Suomen Karjalan, Savon, hie-
man jopa Kainuun asukkaita, jotka virtasivat tyhjentyneille alueille.²² Juuri
nämä seudut olivat luovuttaneet jo ennen sotaa uusia asujaimia Ruotsin voitto-
maille.

Onkin syytä korostaa, että sota ei pannut alulle kumpaakaan kehityslinjaa,
ei ortodoksien poistumista eikä luterilaisten tuloa heidän tilalleen. Kun esi-
merkiksi Käkisalmen pohjoisläänistä oli vuodesta 1623 vuoteen 1635 paennut
Venäjälle 3 054 perhettä, ja kun pakolaisuus jatkui sodan alkuun saakka,²³ oli
läänistä lähtenyt rajan taa asutuksen alipainealueelle²⁴ jo ennen sotaa hyvinkin
sama määrä perheitä, joka sitten karkasi sodan aikana. Mutta sota loi tilan-
teen, joka laukaisi ortodoksien lähtöhalun; jo aikaisemmin alkanut kehitys
teki yhtäkkisen suuren hyppäyksen, ja vuosisadan loppupuolen muuttoliike
vahvisti tulosta.

Väestövaeltelun vuoksi myös kuva ennen sotaa eri seuduilla asuneen lute-
rilaisväestön säilymisestä on varsin kirjava. Eräillä seuduilla, esimerkiksi Käki-
salmen pohjoisläänin pohjoisimmissa pitäjissä, Pähkinälinnan läänissä ja
Kurkijoen seuduilla 'vanha' luterilaisväestö piti sangen hyvin puolensa.²⁵ Silti
jo Kurkijoellakin vuoden 1656 jälkeen tullut uusi väestö oli vuosisadan loppu-
kymmenellä selvästi enemmistönä kantasukujen ja vuoteen 1656 mennessä
tulleen uuden väestön yhteismäärään verrattuna.²⁶

Vaikka sodan vaikutus näin jääkin yksityiskohdissaan vaille tarkennusta,
voidaan edellä esitetyn ja taulukoiden nojalla kuitenkin arvioida, missä ra-
joissa todellinen sodassa kuolleiden ja Venäjälle jääneiden asukkaiden luku
liikkuu. Jos pyritään etsimään ehdoton minimi, voidaan sanoa, että nykyisen
Pohjois-Karjalan alueelta olisi tällöin lähtenyt populien suhteellisen määrän
huomioon ottaen ainakin 900 perhettä, Kurkijoen seudulta jo edellä mainitut
noin 500. Raja-Karjalan, Pohjois-Karjalaan kuulumattomien välialueiden ja
Käkisalmen eteläläänin tappio on arvioitava paikalliset erot huomioon ottaen.
Jos Raja-Karjalan lopullinen väestötappio lasketaan varovasti Kurkijoen mu-
kaisesti noin 60 %:ksi, päästään noin 900 perheeseen (Salmi, Suojärvi, Suista-
mo, Sortavala, Pälkjärven eteläosa); Uukuniemen ja Joukion menetys on las-
kettavissa noin 150:ksi, ja Käkisalmen eteläläänin, jossa vähennys samoin

²² *Saarenheimo* 1932, s. 84; *Jutikkala* 1933, s. 103: *Jutikkalan* mainintaa että kruunu kiirehtii siir-
tämään uskollisempaa väestöä alueille, voi tarkentaa toteamuksella, että spontaanisuuden lisäksi
siirtymiseen vaikuttivat donataarit, jotka taloudellisista syistä kiistelivät talonpojista ja ottivat
ortodoksitkin vastaan, ks. *HYHKL Järvenpää* 1960, s. 71; *Soininen* 1954, s. 86; *Saloheimo ym.*
1954, s. 118–121; *Jokipii I* 1956, s. 216–223; *Immonen* 1958, s. 133; *Kuujo* 1959, s. 131–132;
Kähönen 1959, s. 699 seur; *Laasonen* 1967, s. 17–18. Ks. myös RA *Livonica II* vol. 175
S. G. Helmfelt 13. 4. 1660 Narva, liite: luettelo Inkeriin Äyräpäästä tulleista. Luettelossa 306
miestä. Samoin ks. VA jj 7 : 584 Äyräpää 3.–5. 3. 1659.

²³ *Tigerstedt* 1877–1885, s. 93; *HYHKL Jantunen* 1956, s. 16; *Jokipii I* 1956, s. 213; *Immonen* 1958,
s. 125, 128–129.

²⁴ *Zerbin* 1956, s. 66–75; *Saloheimo* HAik 1971, s. 321–322.

²⁵ *Immonen* 1958, s. 133–156; *HYHKL Järvenpää* 1960, s. 66; *Saloheimo* 1971, s. 192.

²⁶ Ks. LIITE 10, taulukko 4.

näyttää olleen vähäisempää,²⁷ samoin noin 150:ksi. Tämän mukaisesti Käkisalmen läänistä olisi erittäin todennäköisesti lähtenyt vähintään noin 2 600 perhettä, eli noin 13 000 henkeä.²⁸ Pähkinälinnan läänissä ehdottomana miniminä voidaan pitää ortodoksien erotusta vuosina 1656 ja 1666 eli noin 3 000 henkiveroa maksavaa.

Ehdottomana maksimina voidaan Pohjoisläänissä pitää Hornin pakolaislaskelmaa. Kun siihen lisätään Eteläläänin maksimi, noin 250 perhettä, päästään noin 4 350 perheeseen eli noin 22 000 henkeen. Pähkinälinnan läänissä ehdottomana maksimina on vuosien 1656–1659 välinen henkikirjaväkilukujen erotus 7 454²⁹ korjattuna JUTIKKALAN esittämien periaatteiden mukaan 50 %:lla³⁰ eli noin 11 000 henkeä.

Kun ehdottomaksi minimiksi koko tarkastelualueelta näin saadaan 16 000 ja ehdottomaksi maksimiksi 33 000, ero on kovin suuri. Puhtaasti arviointia kuitenkin on, jos lähteistön tuntienkin ja laskelmien perusteella sanotaan, että todennäköinen lopullinen väestötappio asettuu suunnilleen keskiarvon tienoille, noin 25 000 henkeen. Vertauskohdan saamiseksi voidaan todeta, että vuonna 1939 Suomeen kuuluneesta Karjalasta muutti sotien tuloksen johdosta Kanta-Suomeen noin 400 000 henkeä eli 12 % koko Suomen silloisesta väkiluvusta.³¹ Käkisalmen läänistä lähti edellisen mukaan Kaarle X Kustaan Venäjän-sodan johdosta pysyvästi Venäjälle noin 3...5 % koko Suomen ja Käkisalmen läänin yhteisestä väkiluvusta.

Sota, pakolaisuus ja väestönvaeltelu aiheuttivat moninaisia sosiaalisia seurauksia. SALOHEIMO arvelee sodan vaikuttaneen ainakin yhden kylän asutuksen tarkoitukselliseen hajottamiseen turvallisuuden vuoksi. Kyseessä on Pielisjärven Varpanen, jonka asutus hajosi sodan aikana Viekijärven itäpuolisille saloille ja jonka uudistalojen SALOHEIMO katsoo saaneen alkunsa piiloriivistä. Mahdollista on, että samanlaisia tapauksia olisi löydettävissä myös muualta tarkastelualueelta. Lisäksi ainakin Kurkijoella näyttää populien määrä suhteessa koko väestöön väestönvaeltelukauden päätyttyä olleen lähes kaksinkertainen sodanedelliseen määrään.³²

²⁷ Kähäri ym. 1953, s. 35; Jokipii I 1956, s. 219.

²⁸ Vrt. Tigerstedt 1877–1885, s. 93, jossa mainituissa pakolaisperheissä on varsin tarkasti viisi henkeä. Vrt. myös Saloheimo HAik 1971, s. 321, jossa todetaan »pelkästään Käkisalmen läänin pohjoisista pitäjistä» kadonneen vuosien 1651–1690 välillä 2446 ortodoksitaloa. Kun nykyinen Pohjois-Karjala menetti Saloheimon 1971 taulukoiden mukaan yhteensä 822 ortodoksitaloa, luku 2446 tarkoittanee koko Pohjoislääniä. Tällöin se ei, vaikka populistit otettaisiin huomioon, Saloheimon tarkoittamalla tavalla tue pakolaislaskelman luotettavuutta, sillä pakolaislaskelma koski juuri Pohjoislääniä. Sen sijaan Saloheimon esittämä luku tukee hyvin yllä esitettyä arviota.

²⁹ HYHKL Järvenpää 1960, s. 59 ja 65. Väkiluku oli pienimmillään vuonna 1659, jolloin se oli vain noin 25 % vuoden 1656 väkiluvusta, se siis nousi LIITTEEN 10 taulukossa 1 mainittuun vuoteen 1661 mennessä.

³⁰ Jutikkala 1957, s. 177; vrt. HYHKL Järvenpää 1960, s. 34–35. Pähkinälinnan läänissä ei sotilaita tarvitse ottaa huomioon, ja henkikirjoissa esiintyy nuorempia lapsia kuin Suomessa.

³¹ Kulha 1969, s. 12.

³² Saloheimo 1971, s. 242; Immonen 1958, s. 121–124. Populien luvut 132 (8,9 %) ja 247 (15,5 %).

Lähteistössä näkyvin sosiaalinen ilmiö oli kuitenkin se, että sota sotki avioliittoa,³³ mikä sukupuolimoraaliltaan tiukan muodollisella 1600-luvulla oli lähes synnin huippu. Kun Aunuksen taa viedyn sortavalalaisen naisen mies erehtyi vieraaseen leskeen ja vaimo palasikin vuonna 1661, oli miehellä heti kujanjuoksu edessään.³⁴ Toisaalta on tapauksia, joissa Venäjällä käyneet todistajat kertoivat puolison lopullisesti jääneen sinne³⁵ tai joissa kärjärahvas todisti puolison saaneen surmansa sodan aikana.³⁶ Liikuttava oli sen aviomiehen uskollisuus, joka vasta vaimoaan pitkään Venäjältä etsittyään pyysi käräjiltä todistusta uutta avioliittoa varten ja sai sen, kun kauppiaat kertoivat kuulleensa pakolaisilta vaimon olevan 200 virstan päässä Moskovasta.³⁷ Rovastin neuvosta Raudun käräjät salli erikoisen ratkaisun, kun uudelleen naimisiin menneen miehen vaimo palasi seitsemän vuoden kuluttua Venäjältä 'vanhana, ikälöppuna ja sokeana eukkona': mies sai pitää uuden vaimonsa, mutta joutui maksamaan vuosittaisen korvauksen naapurille, joka oli ottanut entisen elättäkseen.³⁸ On kuitenkin korostettava, ettei näitä tapauksia ole mitenkään silmäänpistävästi runsaasti – aivan sama ilmiö näet esiintyy Kanta-Suomessa pelkästään siksi, että sotaväenotto vei miehet tietymättömiin merten taa.³⁹

Toinen ongelma, joka sodan jälkeen aiheutti kiistoja, oli asumisoikeus sodan aikana tyhjentyneillä tiloilla. Ainakin yhdessä tapauksessa mainittiin nimenomaan asumisoikeutta puoltavana seikkana, että kahdesta ortodoksiveljeksestä toinen oli ensin palannut Venäjältä tilalleen. Toinen, joka oli tullut takaisin vasta vuosien perästä, sai pienen korvauksen ja joutui lähtemään muuante asumaan.⁴⁰ Toisaalta suhtauduttiin suopeasti sellaisiin ortodokseihin, jotka eivät olleet lähteneet sodan aikana venäläisten matkaan vaan pysyneet tiloiltaan.⁴¹ Alkuperäistä omistusoikeutta siis kunnioitettiin, mutta jos vanhaa asukasta ei paikalle kuulunut, asia ratkesi verojen vuokraajan tai oikeuden antamalla todistuksella ensimmäisen verojenmaksukykyisen asukkaan hyväksi.⁴²

Minne sitten sijoittuivat ne karjalaiset ja inkeriläiset, jotka jäivät Venäjälle? Samoin kuin pakolaisten vastaanottamisessa Moskovon hallitus osoitti myös heidän sijoittamisessaan suurta mielenkiintoa asiaan. Jo sodan ensimmäisenä vuonna Novgorodin vojevodat saivat määräyksen asuttaa seudun tyhjiä tiluk-

³³ Raja-Karjalan osalta ks. *Kuujo* 1963, s. 74–76.

³⁴ VA gg 1 : 1193v Sortavala 14.–15. 10. 1661.

³⁵ VA gg 1 : 724 Tiurala 22.–23. 2. 1667; *Immonen* 1958, s. 263.

³⁶ VA jj 8 : 70–70v Ruokolahti 6.–8. 2. 1660; gg 1 : 664–664v Pyhäjärvi 5.–6. 10. 1668.

³⁷ VA gg 1 : 1005 Tiurala 13.–14. 2. 1665 ja 1038v Tiurala 15.–16. 9. 1665. Lähteen sanonta »på andra sijdan Moskou» lienee virheellinen käännös ilmauksesta 'zamoskovnyj kraj'.

³⁸ VA gg 1 : 929v Rautu 8.–9. 3. 1666.

³⁹ Ks. esim. VA rr 9 : 270v ja 317–317v Isokyrö ja Vähäkyrö 7. 2. ja 11. 15. 2. 1656; mm 8 : 98v Eura 9.–10. 11. 1655.

⁴⁰ VA gg 1 : 1107v– Liperi 17.–18. 10. 1663.

⁴¹ VA gg 1 : 641v Kitee 4.–5. 9. 1668.

⁴² VA gg 1 : 593 Pälkäjärvi 5.–6. 2. 1668; 820v Ilomantsi 24.–25. 9. 1667; 965v– Räisälä 18.–19. 9. 1666; ks. myös erityisesti *Jokipii* I 1956, s. 214–223.

sia karjalaisilla. Seuduista, joille karjalaisia päätettiin asuttaa, tehtiin luette-
loja, joissa mainittiin, kuinka monta perhettä minnekin voitiin sijoittaa. Mos-
kovan hallitus joutui sittemmin useaan otteeseen puuttumaan karjalaisten
asiaan, koska erityisesti votšinanomistajat, siis perinnöllisten yksityistilojen
aateliset, pyrkivät käyttämään karjalaisia hyväkseen, jolloin nämä joutuivat
suoranaiseen orjuuteen tai ryöstön kohteiksi.⁴³

Vuonna 1661 tehty pakolaisluettelo osoittaa, että inkeriläiset ainakin vielä
silloin, luultavasti pysyvästi, olivat asettuneet kotimaakuntansa läheisyyteen,
erityisesti Novgorodin, Pihkovan ja Somerskin alueille.⁴⁴ Karjalaisasutus sen
sijaan hajosi enemmän. Näyttää siltä, että karjalaista haja-asutusta muodos-
tui autiotilojen asuttamisen kautta laajalle alueelle, joka ulottui Syvärieltä Paš-
ja Sjasjokien rannoille, ennen muuta Tihvinän seuduille, siitä edelleen katko-
naisesti Ilmajärven ympäristöön Novgorodin ja Staraja Russan lähistölle ja
Ilmajärven idästä laskevan Mstajoen rannoille sekä lopulta Valdain ylängöl-
le.⁴⁵ ŽERBIN pitää myös todennäköisenä, että Itä-Karjalan asutuksen Vienan-
merta myöten tapahtunut tihentyminen 1600-luvun lopulla on saanut alkunsa
pakolaisliikkeestä, jos kohta tästä ei ole kirjallisia lähteitä säilynyt.⁴⁶

Suurin yhtenäinen karjalaisasutus syntyi kuitenkin Tverin, nykyisin Kali-
ninin lääniin. On korostettava, että tämä karjalaisasutus, samoin kuin edelli-
setkin, oli alkanut syntyä jo ennen sotaa ja että asukkaat olivat lähtöisin sekä
Käkisalmen että Venäjän Karjalasta.⁴⁷ Sodan aiheuttama yhtäkkinen pakolais-
tulva vaati kuitenkin järjestelmälliset asutustoimenpiteet. Kiinteä karjalaisasu-
tus tuli peittämään monikulmion, jonka kärkipisteinä olivat Toržok–Vyšnyj
Volotšok–Vesjegonsk–Kašin–Tver, siis niin sanotun Bežetskin ylängön. Vuo-
den 1669 tarkastus osoitti, että Bežetskin, Novo–Toržokin ja Uglitskin seu-
dulla oli yhteensä 218 puhdasta karjalaiskylää, joissa oli yhteensä 1 330
taloa. Näitten lisäksi karjalaisia asui lähistöllä hajallaan eri omistuksilla aina-
kin 773 perhettä.⁴⁸ Parinsadan kilometrin päähän Moskovasta syntyi näin
ainakin kymmenentuhannen karjalaisen muodostama väestön ryhmittymä.

Karjalan kieli on Tverin seuduilla säilynyt näihin päiviin saakka, jopa 1920-
luvulla väestönlaskenta osoitti Tverissä olevan 140 567 etnisesti karjalaista eli
enemmän kuin Neuvosto-Karjalassa. Näistä 134 334 oli yhä myös kieleltään
karjalaisia.⁴⁹ Tverin karjalaisten kansanperinne ei kuitenkaan enää kerro hei-
dän esi-isiensä lähdön syistä yksityiskohtia, jotka olisi mahdollista varmasti
palauttaa Kaarle X Kustaan Venäjän-sodan aikoihin.⁵⁰

⁴³ *Gadzjatskij* 1941, s. 279; AAE IV, N:o 94.

⁴⁴ HYHKL Järvenpää 1960, s. 66–67, 69.

⁴⁵ *Žerbin* 1956, s. 67, 74–75.

⁴⁶ *Žerbin* 1956, s. 76–77.

⁴⁷ *Žerbin* 1956, s. 67; *Virtaranta* 1961, s. 41–47. Ks. myös *Aminoff* 1943, s. 264–266.

⁴⁸ *Žerbin* 1956, s. 74.

⁴⁹ *Zolotarev* 1926, s. 4 ja 7. *Aminoff* 1943, s. 264. Zolotarev osoittaa antropologisen eron Suo-
men karjalaisiin jo varsin suureksi.

⁵⁰ *Virtaranta* 1961, s. 41–47.

13.2. SOTILAALLISET TOIMENPITEET VENÄJÄN-SODAN JÄLKEEN

13.2.1. *Kenttämarmeijan purkaminen, Suomen joukot 1600-luvun loppupuolella*

Tässä yhteydessä ei ole mahdollista lähteä yksityiskohtaisesti riittävän pitkälle selvittämään Venäjän-sodan jälkeisiä joukkojensiirtoja, vaan on pakko tyytyä siihen, mikä valottaa suhtautumista Suomen suunnan puolustamiseen.

Pohjanmaan miehet oli vuoden 1659 alussa siirretty Norjan rajalle (ks. s. 237). Samaan aikaan suunniteltiin Etelä-Suomessa joukkojensiirtoa Liivinmaalle sotamarsalkka Robert Douglasin armeijaan, kuten kuningas oli aikaisemmin määrännyt.¹ Kuningas, joka vielä tähän aikaan ei ollut varma välirauhansopimuksen pysyvyydestä, vaati eräiden mielenmuutosten jälkeen vielä helmikuun alussa 1659, että Horn pitäisi Suomessa koko jalkaväen, puolet rakuunoista, Krusen rykmentin sekä aatelislippueen.² Muutos kuninkaan suhtautumisessa alkoi, kun Kööpenhaminaa vastaan suoritettu rynnäkkö epäonnistui ja kun samoihin aikoihin tieto välirauhasta tuli perille. Jo toisena päivänä rynnäköön jälkeen kuningas hieman anteeksipyydellen muutti päätöstään määräten ensimmäisellä avovedellä mahdollisimman paljon jalkaväkeä Ruotsiin ja edelleen itselleen.³ Kuitenkin rajalinnoitukset Inkerissä ja Venäjän rajalla oli pidettävä hyvin miehitettyinä.⁴ Kuningas lupasi kuitenkin lähettää skoonelaisia ja blekingeläisiä jalkaväkimiehiä linnoitustöihin Inkeriin – selvästi pois tieltä, kun tilanne Tanskan-sodassa kiristyi.⁵

Kuninkaan lisävaatimukset, kiirehtimiset ja samanaikaiset joukkojensiirrot Liivinmaalle aiheuttivat lopulta sen, että kaikki Suomen kenttäjoukot aatelislippuetta ja mahdollisesti yhtä Karjalan ratsurykmentin skvadronaa lukuun ottamatta siirrettiin viimeistään heinäkuussa 1659 maasta pois.⁶ Näissä joukkojensiirroissa lähti Suomesta ainakin 930 tavallista jalkamiestä, 426 Turun ratsurykmentin ja noin 400 Hämeen ratsurykmentin alokasta, 60+226 Hornin värvättyä rakuunaa ja 94 tykistön ammattimiestä. Näiden yli 2 000 miehen lisäksi meni varmasti skvadrona ratsumiehiä ja kaksi skvadronaa rakuunoita Itä-

¹ Valmisteluista ks. RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 4. 1. 1659–25. 2. 1659.

² RA RR 1659 : 189v, 246 ja 288v Kustaa Hornille 22. 1., 28. 1. ja 5. 2. 1659 Croneburg ja Kööpenhaminan sotaleiri. RR 95.

³ RA RR 1659 : 303 Kustaa Hornille 12. 2. 1659 Kööpenhaminan sotaleiri.

⁴ RA RR 1659 : 317 Kustaa Hornille 14. 2. 1659 Kööpenhaminan sotaleiri.

⁵ RA RR 1659 : 397v Kustaa Hornille 19. 2. 1659 Croneburg; 454v Kustaa Hornille 27. 2. 1659 Landskrona. RR 95.

⁶ Asiasta on erittäin laaja kirjeenvaihto, ks. RA RR 1659 : 535v ja 666 Suomen maaherroille 12. 3. 1659 Landskrona ja 26.3. 1659 Croneburg; 538v Kustaa Hornille 12. 3. 1659 Landskrona; 887v Suomen maaherroille 16. 4. 1659 ja 890v Kustaa Hornille 16. 4. 1650 Croneburg; 1220v sotakollegiolle ja 1232v Kustaa Hornille 18. 5. 1659 Croneburg; 1552v Kustaa Hornille 8. 6. 1659 Croneburg; 1622 seur. Bengt Hornille, B. Taubelle, E. J. Creutzille ja E. Kruselle 15. 6. 1659 Croneburg; RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 26. 1., 15. 2., 16. 4., 17. 4., 30. 5., 2. 6., 16. 6., 23. 6., 30. 6. 1659; RA Landshövd. skr. Nyland vol. 1 E. J. Creutz 18. 4. 1659 Helsinki; RA Livonica II vol. 174 Krister Horn 5. 7. 1659 Narva. Ks. myös *Ignatius* 1865, s. 149–150.

Suomesta.⁷ Suomen tilanne oli näin heinäkuussa 1659 jokseenkin sama kuin se oli ollut ennen Venäjän-sotaa⁸ ja sodan aiheuttama puolustusjärjestelmä oli purettu noin puolessa vuodessa välirauhanteon jälkeen.

Samaan Suomen puolustusjärjestelmän purkamiseen liittyi myös se, että Suomen kenttäkassa lopetettiin heinäkuun 27. päivänä 1659. Sen koko loppusumma nousi vuonna 1659 vain 46 616 talariin, ja pääasiassa sitä oli käytetty edellisten vuosien tavoin, mm. pois maasta komennetun kenttäarmeijan vaattettamiseen. Kun joukkojensiirrot loppuivat, vuosien 1656–1659 kenttäkassakirjat sidottiin, kenttäkasööri ja kamarikirjuri ottivat kassan viimeisistä rahoista omat palkkansa, ja siihen päättyi Suomen kenttäkassan tarina 1650-luvulla.⁹

Todennäköisesti vuodelta 1659 on pieni luettelo, joka osoittaa, että kuningas armossa määräsi Suomen puolustamiseen 60 pappien varustamaa ratsumiestä sekä 200 Suomesta värvättävää ratsumiestä. Ruotsiin samassa suunnitelmassa osoitettiin 4 740 ratsu- ja jalkamiestä.¹⁰ Jos kohta on muistettava, että sota Tanskaa vastaan jatkui ja vaati voimat sille suunnalle, on toisaalta myös todettavissa, että sotaa edeltänyt ajattelu Suomen puolustustarpeesta ei käytännössä ollut muuttunut miksikään.

Vuonna 1660 Suomen tilanne parani jälleen, kun rauhantekeiden jälkeen joukkoja alettiin kotiuttaa¹¹ ja tähän aikaan myös Skoonen ja Blekingen nihdit olivat saapuneet linnoitustöihin Nevanlinnaan kesällä 1660.¹² Talvella 1660–1661, jolloin rauha vielä oli solmimatta, rajalle näkyy jopa keskitetyn vartioujoukkoja,¹³ joiden vahvuudesta ei ole tietoa.

Seuraavan ulkopoliittisen kriisin aikana vuonna 1665 joukkoja pantiin jälleen liikekannalle. Tällöin Suomen ja Pohjanmaan joukot osoitettiin taas Liivinmaalle. Puolet Hämeen läänin väestä ja koko Viipurin läänin väki sai jäädä kotiin – mutta vain siksi, että ne olivat niin lähellä Inkeriä ja Liivinmaata, että ne Tukholman käsityksen mukaan ehtisivät asemapaikoilleen myö-

⁷ Edellisten lisäksi ks. *N. K. G. Grotenfelt* 1940, s. 16–17; VA 8633 : 41, 1215; myös puolalaiset raukuunat siirrettiin Inkeristä Suomen kautta Ruotsiin, ks. VA 8633 : 35 ja 173, näitä oli 50+155 miestä. Jalkaväkimiehistä oli ainakin 430 vanhoja Viipurin varuskunnan sotilaita, ks. VA 8633 : 169, täysin selvää sen sijaan ei ole, minne joutuivat Pähkinälinnasta irroitettut 10+132 miestä, ks. MR 1659 : 25 : 192. Samoin on tietymätöntä, vieläkö Sortavalan linnakkeessa olivat ne miehet, jotka olivat varuskuntana vielä maaliskuun alussa MR 1659 : 25 : 179, 9+68 miestä. Hornin omasta ja Yxkullin rykmentistä ks. edellä s. 234; Yxkullin miehiä ei mainita v. 1659, sen sijaan Hornin ratsumiehet mainitaan useaan otteeseen, mutta ristiriitaisesti määränpään suhteen. Joka tapauksessa nekin siirrettiin Suomesta pois. Ks. vielä VA 7275 : 483– ja KrA MR 1659 : 25, joissa molemmissa joukkojensiirtoja runsaasti. VA 8633 esittää lähteneille useita vahvuuksia, tähän on otettu viimeksi esiintyvät miesmäärät.

⁸ Vrt. KrA KrKBB 1659 : 1 : 1585 J. Törnskiöld marrask. 1659.

⁹ KrA MR 1659 : 25.

¹⁰ RA Krigshist. saml. XV:b Efterskrefne Ryttare och Footfolk . . .

¹¹ KrA KrKP 26. 9. 1660; KrKBB 1660 : 1 : 2 : 735 J. Törnskiöld 2. 6. 1660 Viipuri; VA 8636 : 164, 185, 210, 228, 246, 1085.

¹² RA Livonica II vol. 175 S. G. Helmfelt 13. 6. 1660 Narva.

¹³ VA oo 3 : 803v Rantasalmi 11.–13. 1. 1661.

hemminkin.¹⁴ Aivan sama oli tilanne myös 1670-luvun eurooppalaisen kriisin alkuvaiheissa, puhumattakaan suuren Pohjan sodan alkuvaiheista.¹⁵

Lähtemättä tässä käymään läpi Suomen puolustussuunnitelmia 1660-luvulta lähtien – erääseen niistä viitataan tuonnempana laivaston yhteydessä – voidaan todeta, että on yksi käytännön toimenpide, johon Kaarle X Kustaan Venäjän-sota näyttää olleen ainakin osatekijänä. Kysymyksessä oli uuden rakuunajoukko-osaston, ns. Burghausenin rakuunain, perustaminen Itä-Suomeen 1660-luvun puolivälissä. Tämä asia oli ollut esillä jo keväällä 1663, jolloin se asetettiin Suomeen määrättävän kenraalikuvernöörin yhdeksi tehtäväksi.¹⁶ Burghausenin valtakirjassa ei ole mitään, mikä osoittaisi, että kysymyksessä olisi enemmän kuin autiotilojen normaali hyväksikäyttö valtakunnan sotavoiman vahvistamiseen yleensä,¹⁷ mutta sen sijaan eräs Burghausenin myöhempi kirje osoittaa, että tämä rakuunaosasto oli tarkoitettu nimenomaan Suomen rajojen puolustamiseen.¹⁸ On muistettava, että juuri sama Burghausen oli syksyllä 1657 komentanut Savossa toimineita rakuunoita, joten kokemusta rakuunain käytöstä ja niiden edullisuudesta Suomen peitteisessä maastossa hänellä, jos kenellä, kyllä oli.

13.2.2. Suhtautuminen linnoituksiin

Aselevon tullessa oli tarkoitus ryhtyä Suomen ja Inkerin linnoitusten korjaustöihin. Kun Kustaa Horn muistutti asiasta kuninkaalle 4.1.1659 lähettämässään ohjelmassa, hän sai kuninkaalta varsin suopean vastauksen, joka tähdensi erityisesti Narvan ja Nevanlinnan rakennustöitä.¹ Suomen kaikki liikenevät tulot jopa piti aluksi käyttää nimenomaan Suomen ja Inkerin linnoitusten korjaamiseen.² Tästä jouduttiin kuitenkin nopeasti tinkimään³, eikä Nevanlinnan rakentamista lukuun ottamatta organisatorista tai käytännöllistä muutosta tapahtunut. Organisatorisesti Kanta-Suomi jäi vuoteen 1700 saakka vaille omaa linnoitusmenosääntöä ja siihen saakka Suomen linnoituksista vain Viipuri oli Inkerin linnoitusinsinöörin alainen⁴, muut saivat selvitä tarvittaessa tilapäistyönjohdolla.

¹⁴ RA RR 1665 okt/nov: 425 Herman Flemingille 16. 11. 1665. RR 113.

¹⁵ *Viljanti* HArk 45 1939, s. 316 seur; ks. erit. 323; *Luukko* 1967, s. 600–608; 703–705; ks. myös *Munkell* I 1870, s. 151–156, 169–174; *N. K. G. Grotenfelt* 1940, s. 20–21, 22–28.

¹⁶ *Lehtinen* 1961, s. 111.

¹⁷ *N. K. G. Grotenfelt* 1940, s. 39 seur; RA RR 1665 : 103 Burghausenille 22. 2. 1665. RR 111.

¹⁸ KrA KrKBB 1666 : 2 : 511 H. von Burghausen 7. 1. 1666 Savonlinna. Burghausen viittaa tässä sotakollegion kirjeeseen 11. 11. 1665, jossa tämä antaa rajan puolustamisesta ohjeen. Sotakollegion reistratuura on vuodelta 1665 kuitenkin kateissa.

¹ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 4. 1. 1659 Hämeenlinna; RR 1659 : 397v Kustaa Hornille 19. 2. 1659 Croneburg RR 95; myöhemmistä ks. esim. RR 1659 : 2668v S. G. Helffeltille 16. 9. 1659 Stubbköping RR 97.

² RA RR 1659 : 380 ja 381 R. Douglasille ja B. H. Rhenfeltille 19. 2. 1659 Croneborg RR 95.

³ RA RR 1659 : 487v Kustaa Hornille 2. 3. 1659 Landskrona RR 95.

⁴ *L. Munthe* II 1906, s. 403; III : 1 1908, s. 44–47; 69–70; III : 2 1911, s. 7–18.

Rakenteellisesti tarkastelualueen vanhoista linnoituksista Pähkinälinna, Käkisalmi ja ilmeisesti Hämeenlinna olivat jokseenkin sodanedellisellä asteella, jos kohta kahta viimeksi mainittua oli sodan aikana korjailtu. Koko 1660-luvulla ei näissä myöskään ryhdytty rakenteellisiin uudistuksiin, vaan tyydyttiin korjauksiin, joista välttämättömimmätkin – mm. Hämeenlinnan korjaus vuoden 1659 palon jäljiltä – venyivät hyvistä aikeista huolimatta varojen puutteessa vuosikymmenen loppupuolelle.⁵ Huolimatta siitä, että Hämeenlinna oli Viipurin ohella sotakollegion mielestä etusijalla, perusparannuksia ei tehty.⁶

Viipuri, Olavinlinna ja Turku olivat sodanaikaisten vahvistustöiden jälkeen tilassa, jota voitaisiin luonnehtia sanoin kenttälinnoitetuilla etuvarustuksilla vahvennetut vanhentuneet kantalinnoitteet. Näistä erityisesti Olavinlinna oli kosteuden pahoin turmelema niin että sen muureista osa oli korvattu puuvarustuksilla ja sisälinna oli lähes asuttavaksi kelpaamaton. Viipuria ja Turku sen sijaan oli vahvistettu sekä paaluvarustuksilla että valleilla.⁷ Vaikka Turku vahvistettiin vallihautoilla vielä vuonna 1659 tanskalais sodan jatkuessa⁸ kävi näiden kohdalla korjaustöissä aivan samoin kuin edellistenkin: kun Ruotsissa oli vaikeuksia saada riittävästi rahaa emämaan linnojen korjauksiin, Suomi jäi tyyten ilman valtakunnallista rakennusohjelmaa,⁹ välttämättömät korjaukset suoritettiin paikallisin voimin, mikä ainakin Olavinlinnassa merkitsi niiden tekemistä rahvaan kustannuksella.¹⁰

Sodan aikana Laatokan ja Suomenlahden suojaksi rakennetuista linnakkeista vain Hanko näyttää 1670-luvulla olleen siinä kunnossa, että se saatettiin Tanskan-sodan aikana miehittää. Tämän jälkeen sekin sai rappeutua, kuten Susisaarelle jo oli käynyt 1660-luvulla.¹¹ Pohjoisen vanhoista puulinnoituksista Oulua oli vielä vuonna 1659 aikomus korjata, kun taas sotakollegio jo tällöin ehdotti Kyrön hylkäämistä.¹² Oulun linna rappeutui kuitenkin erityisesti vuoden 1670 palon jälkeen kelvottomaksi.¹³ Pohjoiseen sodan aikana rakennetuista puulinnoituksista Reisjärvi oli jo 1670-luvun alussa kaatumistilassa.¹⁴

⁵ *L. Munthe* II 1906, s. 519–529; III : 1 ja III : 2 eri kohdin. Hämeenlinnan palosta ks. RA Landshöv. skr. Nyland vol. 1 E. J. Creutz kuninkaalle 27. 8. 1659 Helsinki.

⁶ *Ailio* 1917, s. 153; *L. Munthe* II 1906, s. 520.

⁷ Viipurista ks. KrA KrKBB 1659 : 1 : 1585 J. Törnskiöld (marrask.) 1659; Olavinlinnasta KrA KrKBB 1659 : 1 : 1587–Chr. Kothenin selvitys 16. 10. 1659 Olavinlinna; KrKBB 1663 : 2 : 1985 O. Granatenburg keväällä 1663; Turusta ks. KrA KrKBB 1660 : 1 : 2 : 555 E. von der Linde 5. 1. 1660 Turku; *L. Munthe* III : 1 1908, s. 325–326.

⁸ VA z 28 : 237–238 Turku 13. 6. 1659.

⁹ *L. Munthe* II 1906, s. 519–520, III : 1 1908 ja III : 2 1911 eri kohdin.

¹⁰ *L. Munthe* II 1906, s. 520–521; RA Landshöv. skr. Viborg vol. 1 J. Törnskiöld 21. 3. 1664 Viipuri FR 59; ks. myös *Saarenheimo* 1939, s. 321–322; *Jokipii* II 1960, s. 96.

¹¹ *Nikula* 1938, s. 191–192; *Nikula* 1957, s. 49; *L. Munthe* II 1906, s. 519; Susisaaresta ks. KrA KrKBB 1662 : 1 : 103 E. J. Creutz 28. 7. 1662 Helsinki.

¹² KrA KrKR 1659 : 477 kuninkaalle 12. 2. 1659; Kyrö oli vielä vuonna 1665 sellaisessa kunnossa, että siinä pidettiin sotaväen yöleiriä, ks. RA Generalgöv. i Finl. skr. vol 1 H. Fleming E. J. Creutzille 4. 12. 1665, liite: sotaväen yöleirisuunnitelma.

¹³ *Paulaharju* 1968, s. 143–145; ks. myös *Virkkunen* 1953, s. 373–374.

¹⁴ *Fontell* HArk 8 1884, s. 382–383.

¹⁹ Kaarle X Kustaan...

Toisin suhtauduttiin linnoituksiin Kajaanin vapaaherrakunnassa. Kajaanin linna koki vuosina 1660–1665 perusteellisen rakenneuudistuksen, jossa sitä korotettiin, holvattiin vahvasti ja suojattiin sen patterit maakerroksella. Linnan taisteluarvo kohosi huomattavasti, koska se uudistuksen jälkeen pystyi ampumaan ympärillä olleiden kukkulain yli. Myös Brahean linnakkeesta huolehdittiin vielä 1670-luvulla ja lisäksi Sotkamoon suunniteltiin 1660-luvulla uutta linnaketta, jopa vapaaherrakunnassa laadittiin piirros Raaheen aiottuja linnoituslaitteita varten.¹⁵ Jos kohta Sotkamon ja Raahen suunnitelmat näyttävät jääneen toteutumatta, ja syrjäinen Nurmeksen linnake rappeutui jo vapaaherrakunnan aikana,¹⁶ on kuitenkin sanottava, että Pietari Brahe otti läänityksensä puolustamisen sodan jälkeen vakavasti ja teki sen linnoitusten hyväksi suhteellisesti enemmän kuin kruunu omien alueittensa. Läänityksen palattua kruunulle myös Brahean linnake näyttää rappeutuneen.

Ainoa sodan kokemusten aiheuttama pysyvä lisäys Suomen suunnan linnoitusjärjestelmään oli näin Nevanlinnan rakentaminen, joka ennen sotaa oli jäänyt toteutumatta. Väli rauhan tullessa Nevanlinnassa oli pieni tähtilinnake, joka oli liian vähäinen estääkseen liikenteen Nevalla,¹⁷ kuten tarkoitus oli. Rakkennustyö alkoi toden teolla vasta loppukesällä 1660, jolloin skoonelaiset ja blekingeläiset sotamiehet saapuivat paikalle. Päämajamestari Jacob Stahlin vuonna 1661 laatiman uuden suunnitelman mukainen maalinnake oli sisätöitä lukuun ottamatta valmiina loppusyksyllä 1661, mutta vielä mitätön kaupunki jäi tällöin linnoituslaitteita.¹⁸ Jälleen uusi suunnitelma vahvistettiin toukuussa 1666, ja tällöin linnoitus alkoi kehittyä siksi seitsemän bastionin järjestelmäksi, joka saatiin valmiiksi 1670-luvulla runsaitten määrärahojen turvin. Tällaiseksi linnoitus jäi suureen Pohjan sotaan saakka, eikä siitä viime hetken korjaustöistä huolimatta ollut venäläisille mainittavaa vastusta vuonna 1703.¹⁹

Täsmälleen sama kuva saadaan tarkasteltaessa linnoitusten varuskuntien kehitystä (Ks. LIITE 11). Lisäys, joka vuoden 1665 yhteissummassa on verrattuna sodanedelliseen tilanteeseen, tulee lähes kokonaan Nevanlinnan varuskunnasta. Kuva vahvistuu edelleen provianttien käsittelemiä ja niissä pysyvästi olleita elintarvikemääriä seuraamalla. Kaikki Suomen proviantit jäivät tuntuvasti alle sodanaikaisten käsittelymääriensä, ja erityisen suuri putous tapahtui Viipurissa ja Olavinlinnassa, joitten proviantit olivat vuosina 1659 ja 1660 ajoittain lähes tyhjät. Viipuri käsitteli vuonna 1659 esim. viljaa erilaisina tuotteina yhteensä noin 3 500 tynnyriä ja vuonna 1660 enää 2 600 tynnyriä;

¹⁵ *Nevalainen* HArk 25 1915, s. 21–22; *Jokipiä* II 1960, s. 97–102, *Lilius* 1964, s. 55–58.

¹⁶ *Saloheimo* 1953, s. 83–84.

¹⁷ RA Livonica II vol. 174 Krister Horn kuninkaalle 29. 3. 1659 Narva; vol. 175 S. Helfmelt 18. 8. 1659 Nevanlinna; 23. 8. 1659, 13. 4. 1660 ja 7. 3. 1661 Narva FR 84.

¹⁸ *L. Munthe* II 1906, s. 523; RA Livonica II vol. 175 S. G. Helfmelt 19. 9. 1661 Nevanlinna FR 84.

¹⁹ *Bonsdorff* 1891, s. 11 seur; *L. Munthe* II 1906, s. 525–527; *A. Munthe* 1924, s. 153–154; *Luukko* 1967, s. 629–693, 711.

Olavinlinnan luvut olivat 600 tynnyrin molemmin puolin.²⁰ Ainoa suuri muutos tapahtui Nevanlinnan kohdalla, joka jo vuonna 1660 nousi koko tarkastelualueen tärkeimmäksi viljavarastoksi yli 4 300 tynnyrin käsittelymäärällään ja pysyi samoissa luvuissa myös vuonna 1665.²¹ On kuitenkin syytä korostaa, ettei Suomen suunnalla ollut ainoatakaan provianttia, joka olisi pystynyt huoltamaan suurta armeijaa, sillä tilit osoittavat, että pysyviä varastoja ei päässyt syntymään. Sanalla sanoen proviantit jäivät keräys- ja jakelupaikoiksi eivätkä kehittyneet varmuusvarastoiksi. Tätä ei tosin edes edellytetty, sillä vuoden 1662 menosääntö edellytti linnoitusten varustamista niiden omalle varusväelle puoleksi vuodeksi.²²

Tiedot linnoitusten aseistuksen kehittymisestä ovat vähäiset, koska sotakollegion tykistöosaston pääkirjoissa esiintyvät 1660-luvulla vain Turku ja Viipuri. Turku jäi sodan jälkeen aivan mitättömäksi varikoksi, kun taas Viipuriin koottiin sodan aikana lähetetyt tykit, joten sen asemäärä nousi sodanedellisestä.²³ Vuoden 1662 tarkastus Olavinlinnassa osoitti, että se sai olla täysin oman onnensa nojassa.²⁴ Vuonna 1663 pyrittiin koko valtakunnassa linnoitus-tykistön uusimiseen,²⁵ mutta sen vaikutusta erityisesti Suomeen ei tässä ole mahdollista selvittää.

Liioittelematta voidaan lopuksi sanoa, että Suomen suunnan linnoitusten vahvistaminen ei valtakuntaa kiinnostanut. Esimerkiksi Erik Dahlbergin kuuluisa tarkastus vuonna 1681 jäi tuloksettomaksi.²⁶ Kun linnoituksiin Dahlbergin omana linnoitusasiain johtokautena hieman ennen suurta Pohjan sotaä omissettiini huomiota, oli jo liian myöhäistä parsia vuosikymmenten laiminlyöntejä.²⁷

13.2.3. Laatokan puolustuskysymys

Ymmärrettiinkö sitten sodan keskeinen strateginen opetus, Laatokan merkitys hyökkäystienä? Varmaa on, että asiasta keskusteltiin. Sama Peter Loofeldt, joka vuosina 1650–1652 oli toiminut Pähkinälinnan läänin maaherrana ja joka ennen sotaä oli esittänyt suullisesti Kaarle X Kustalle suunnitelman Laatokan

²⁰ VA 7274 : 567–568; 7278 : 579–580; 8632 : 72–74 ja 134–135; 8635 : 70–73 ja 96–106; ks. myös KrA KrKBB 1659 : 1 : 1585 J. Törnskiöld (marrask.) 1659 ja 1587 Chr. Kothenin selvitys 16. 10. 1659 Olavinlinna; RA Kammarkoll. ank. brev 165 : 78 J. Törnskiöld 9. 6. 1660 Viipuri; RA Landshövd. skr. Viborg vol. 1 J. Törnskiöld 3. 5. 1660 Tukholma FR 59.

²¹ VA 9698 : 580–591, 595–621 ja 564–575; 9699 : 664–682, 678–696 ja 700 seur; 9707 : 642–649, 652–655 ja 558 seur.

²² L. Munthe II 1906, s. 457; myöhemmistä varastoista ks. *Wattrang* HT 1920, s. 147.

²³ KrA Artilleridep. G II 4 Riksens artillerihuvudböcker 1660 : 242–247 ja 289–309; 1664 : 197.

²⁴ KrA Artilleridep. G III b Nyslott, tarkastuspöytäkirja 25. 10. 1662.

²⁵ KrA KrKR 1663 : 19 C. Siöbladille 22. 1. 1663.

²⁶ *Bonsdorff* HArk 10 1889, s. 291–297; *Bonsdorff* 1891, s. 13–17; L. Munthe III : 1 1908, s. 243 seur; *Luukko* 1967, s. 692.

²⁷ L. Munthe III : 2 1911, s. 274, 277–299; *Luukko* 1967, s. 692–693.

laivastosta, palasi asiaan vuonna 1660 ilmeisesti juuri ennen kuninkaan kuolemaa.¹ Hän kirjoitti asiasta muutaman sivun muistion, jossa tarkasteli Laatokalle ehdottamaansa laivastoa nimenomaan käytännön kannalta. Tämä muistio on säilynyt ainakin kahtena kappaleena, ja ainakin amiraliteetissa siitä on oltu tietoisia.

Loofeldt sivuuttaa yleiset strategiset pohdinnat viittauksella aikaisempaan esitykseensä ja sodan kokemuksiin, joihin sisältyi juuri se, että Novgorodista, Lavasta ja Aunuksesta voitiin vesitse hyökätä Käkisalmen lääniin ja Suomeen. Mutta käytännön asioissa Loofeldtin muistio on yksityiskohtainen ohjelma, jossa pohditaan työvoimakysymystä, materiaalia ja työkaluja. Työvoimasta Loofeldt toteaa, että amiraliteetin tarvitsisi lähettää vain pari kisälliä laivanrakennustyötä johtamaan, muissa töissä voitaisiin käyttää Pähkinälinnan varuskunnan sotilaita ja asettaa talonpojille pieniä velvollisuuksia. Laivanrakennuspuuta olisi Inkerissä ja Käkisalmen läänissä kaikkialla, ja Nevanlinnan kautta olisi rakennuspaikalle mahdollista toimittaa niitä erikoistarvikkeita, joita maasta ei saisi, kuten esimerkiksi valmiita ankkureita, purjeita, lippuja ja kompasseja, jotka amiraliteetin olisi toimitettava. Työkaluja amiraliteetin puusepät voisivat tuoda tullessaan, Pähkinälinnan hyvää pajaa voitaisiin käyttää, ja suomalaiset sotilaat, joita Loofeldt näyttää pitävän melkoisina tuhattaitureina, kyllä osaisivat sepiä tarvittaessa. Työkaluista vain suuret sahat olisi lähetettävä Tukholmasta. Erityisesti Loofeldt korostaa, että laivasto tarvitsisi suojaisan tukikohdan Pähkinälinnan luota.

Loofeldtin esityksen mukaan näiden pienten sluuppien tai kaljuuttien miehistö taistelisi pääasiassa omilla aseillaan tai pienillä tykeillä, joiden putkeen sopisi »kourallinen musketinkuulia». Tässä Loofeldt viittasi esimerkkinä Stralsundin piiritykseen vuonna 1628, jossa hän oli nähnyt näin tehtävän.² Lopulta Loofeldt korostaa, etteivät alukset rauhankaan aikana olisi tarpeettomia, koska niitä voitaisiin vuokrata Nevanlinnan porvareille tai käyttää kruunun omiin kuljetuksiin.

Myös Kustaa Horn muistutti Tukholmaa asiasta vielä kerran. Asialla oli esinäytös, joka on jäänyt hieman hämäräksi. Sotakollegio näet lähetti Hornille ohjeita mahdollisen venäläishyökkäyksen varalta kevättalvella 1663, jolloin Horn oleskeli Suomessa, ja tiedusteli samalla, mitä Suomi vihollisuuksien sytyessä tarvitsisi.³ Tätä kirjettä ei ole löytynyt sotakollegion reistratuurasta, joten Tukholman laatimat puolustussuunnitelmat siten eivät valitettavasti ole

¹ RA Manuskriptsaml. vol. 68 : 9 : 249– FR 235; Handl. ang. flottan afd. B vol. 4 Om sluparne i Ladoga; Loofeldt puhuttelee muistiossaan selvästi nimenomaan Kaarle X Kustaata ja muistuttaa tätä neljä vuotta aikaisemmin Marienburgissa esittämästään.

² Mitä Loofeldt tällä esimerkillä tarkoittaa, ei ole täysin selvinnyt. Stralsundin puolustajilla oli joka tapauksessa käytössään pieniä aluksia, ks. Sveriges krig 1611–1632 III 1936, s. 69–98.

³ Ks. RA RR 1663 : 252v Kustaa Hornille 4. 2. 1663 RR 105.

selvillä. Mutta ainakaan Laatokkaa niissä ei ollut ajateltu, sillä Horn painotti asiaa kirjeessään erityisesti:⁴

» . . . man litet eller intedt lærer wedh den ortten emoth Rysslandh kunna förrätta, der man icke medh beqwämliga och wähl munterade farkåster kan wara försedder, så man kan Spela mestare i Laduga Siön och medh desses tillhielp fatta posto på Ryskoo sidhan widh een och annan ortt, der raisonen af kriget dett då dicterar.»

Horn veti siis tässä esille täsmälleen samat näkökohdat kuin kuninkaalle viisi vuotta ja De la Gardielle seitsemän vuotta aiemmin kirjoittaessaan, jopa toisessa kohtaa lähes samoin sanakääntein kuin vuonna 1658 moitti kesän 1657 laivaston.

Loofeldtin asiallisesti kohdalleen sattuvan ja innostuneen, jos kohta muodollisesti hieman sekavan muistion tai Hornin huomautuksen vaikutusta ei tässä ole mahdollista lähteä yksityiskohtaisesti jäljittämään. Mutta ainakaan 1660-luvulla asiassa ei näy suoritetun mitään toimenpiteitä. Karlskronan tulleminen Ruotsin sotalaivaston päätukikohdaksi merkitsi päin vastoin meripuolustuksen siirtymistä yhä kauemmas idästä⁵ ja koko Suomenlahti, Laatokasta puhumattakaan, pysyivät varsin tuntemattomina Ruotsin meriupseereille. Myöskään siinä Suomen laivanrakennusteollisuudessa, joka 1680-luvulla uudelleen luotiin, ei näy perusteluja, jotka viittaisivat Laatokan puolustustarpeeseen.⁶

Suuren Pohjan sodan alkuvaiheissa Laatokalla toimi pieni ruotsalainen eskaaderi, alle 10 mitätöntä alusta, jotka olivat vailla kunnollista tukikohtaa ja joiden merkitys sotatoimissa jäi vähäiseksi.⁷ ARNOLD MUNTHE on korostanut, että pienten, matalakulkuisten ja helposti ohjattavien alusten voimalla käyty merisota poikkesi täysin siitä ajattelutavasta, johon Ruotsin meristrategiassa oli 1600-luvulla totuttu.⁸ Tältä kannalta on ilmeistä, että Loofeldtin muistio ja Hornin huomautus jäivät kuriositeeteiksi. Samantapaisia näkökohtia toteutettiin vasta seuraavalla vuosisadalla ja silloin Suomenlahdella, jonka purjehdusolot läheisesti muistuttivat menetettyä Laatokkaa.⁹

⁴ KrA KrKBB 1663 : 1 : 1059 Kustaa Horn 2. 4. 1663 PS. Horn viittaa tässä sotakollegion kirjeeseen 31. 1. 1663, johon myös em. valtaneuvoston kirje viittaa. Tätä ei ole löytynyt. Myöskään sotakollegion pöytäkirja ei anna selvyyttä asiaan.

⁵ *Watrang* HT 1920, s. 151; *A. Munthe* I 1924, s. 22–25.

⁶ Ks. *Kaila* 1931, s. 274–311.

⁷ *Watrang* HT 1920, s. 151–152; *A. Munthe* I 1924, s. 73, 122–123.

⁸ *A. Munthe* I 1924, s. 21–25.

⁹ Ks. *Nikulan* 1933 esitystä.

13.2.4. Johtopäätöksiä

Yhden rakuunarykmentin värväys ja Nevanlinnan rakentaminen – siinä käytännön tulokset koko sodan kokemuksista. Kuinka on mahdollista, että seuraukset jäivät näin vähiin ja kuinka on ymmärrettävissä, että Kustaa Horn, joka vuonna 1657 oli korostanut suomalaista näkemystä joukkojen sijoittamisessa, vajaata kahta vuotta myöhemmin 1659 vastaväitteittä hoiti Suomen joukkojen siirtämisen pois?

Hornin osalta on sanottava, että hän – vaikka toteuttikin tarkkaan kuninkaan käskyt – pyrki kiinnittämään sekä kuninkaan että sotakollegion huomion Suomen suunnan puolustamiseen.¹ Vuonna 1660 sotakollegiossa keskusteltiin hänen muistionsa pohjalta Suomen sotalaitoksen asemasta ja tilasta,² ja vuodelta 1663 on mainittu hänen huomautuksensa laivastosta. Missään tapauksessa siis ei ollut kysymys Suomen suunnan unohtamisesta.

Ilmeistä sen sijaan on, että kun Horn jo vuodenvaihteesta 1658–1659 lähtien toivoi pääsevänsä kuninkaan luo,³ ja kun kuningas oli asettanut vaatimuksiksi, että hänen ensin oli hoidettava joukkojensiirrot,⁴ ei Hornilla ollut halua kiristää jouta, kun hänen käytännön toimensa muutenkin aiheuttivat kuninkaan närkästymisen.⁵ Horn koettikin tämän vuoksi jo etukäteen selvitellä toimenpiteittensä syyt, ettei kuninkaassa syntyisi vääriä kuvia hänen palvelusalttiudestaan.⁶ Olisi paremminkin outoa, jos Horn tässä mielentilassa olisi asettanut kuninkaalleen poikkiteloin, kun mitään välitöntä vaaraa ei ollut näköpiirissä. Mitä taas tulee siihen, että Horn halusi Suomesta pois, on ilmeistä, että hänen jyrkät toimenpiteensä puolustusvalmiuden hyväksi olivat kohdanneet voimakasta vastustusta ja juonittelua⁷ ja Horn oli jo siinä määrin työlästynyt, että halusi pois paikasta, missä kuninkaan tehokas palveleminen sai aikaan vain haukut sekä alaisten että kuninkaan taholta.

Mikä valtakunnan johdon suhtautumiseen vaikutti, jää yksityiskohdissaan selvittämättä niin kauan kuin Ruotsin 1600-luvun sotilaallisen ajattelun historia on kirjoittamatta. Eräitä päälinjoja on kuitenkin syytä vetää tässä esiin. Niissä voidaan lähteä Kaarle X Kustaan sodanaikaisista asenteista. Sama suhtautuminen näkyi hänellä erittäin selvästi myös sodan jälkeen. Kun ku-

¹ RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 16. 4. 1659 Viipuri ja 16. 6. 1659 Turku; KrA KrKBB 1659: 1 : 425 Kustaa Horn 2. 6. 1659 Turku.

² KrA KrKP 17. 7. 1660 ja 23. 7. 1660. Mitä Horn muistiossaan esitti, ei kirjoittajan ole onnistunut selvittää, koska itse muistiota ei ole löytynyt kirjeistöstä eikä pöytäkirjoista; pöytäkirja osoittaa kuitenkin, että Hornin näkökohdat hyväksyttiin sellaisinaan.

³ Ks. tästä jo *Hainari–Grottenfelt* 1922, s. 379.

⁴ RA RR 1659 : 454v Kustaa Hornille 27. 2. 1659 Landskrona RR 95.

⁵ Pekka Niilonpojan tapauksen lisäksi ks. kuninkaan närkästymistä marssijärjestyksestä RA RR 1659 : 1552 Kustaa Hornille 8. 6. 1659 Croneborg (kaksi kirjettä) RR 96.

⁶ Ks. esim. RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 19. 5., 16. 6. ja 30. 6. 1659 Turku.

⁷ Ks. RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 19. 5. 1659 Turku; *Ignatius* 1865, s. 135 korostaa Hornin ja Erik von der Linden vihamielisyyttä toisilleen.

ningas laati Göteborgin valtiopäiviä varten vuodenvaihteessa 1659–1660 selvityksen valtakunnan ulkopoliitikasta vuosina 1655–1660, tästä 240-sivuisesta asiakirjasta käsittelee Venäjää ja sotaa sen kanssa eräiden hajajuomautusten lisäksi vain seitsemän sivua, jotka nekin ovat kovin ylimalkaisia. Omista sotaretkistään kuningas taas selvittelee yksityisiä taistelujakin.⁸ Jos kohta kovin äkäisiä ilmauksia ei tietenkään julkisesti voinut omistaa maalle, jonka kanssa elettiin välirauhassa, kuningas tässäkin ei välittänyt puuttua Venäjän-sodan ongelmiin, vaan koetti selvittää koko jutusta mahdollisimman vähällä.⁹

Voidaan sanoa, että Kaarle X Kustaan sotien tulokset päättyivät sotien lähitilanteen kannalta paradoksiin. Oli tavoiteltu Venäjän vaikutusvallan ehkäisemistä ja oli saavutettu lopulta lännessä voittoja, jotka kytkivät valtakunnan uudelleen ja entistä tiiviimmin Länsi-Euroopan politiikkaan.¹⁰ Tämä oli perussyy idän suunnan ohittamiselle, jota vielä aivan teknisesti lisäsi se, että suurvalta oli kasvanut ylivoimaiseksi Ruotsin voimavaroille.¹¹ Kaikkialle ei riittänyt voimia, ja lisäksi ulkopoliitikassa mukana pysyminen edellytti toimintaa siellä, missä liittolaisilta oli saatavissa rahallisia avustuksia armeijan ylläpitoon. Venäjä oli syrjässä Euroopan politiikasta, sillä oli näet tarpeeksi tekemistä puolalaisten, turkkilaisten ja tataarien kanssa.¹²

Edelleen voi olla niin, että valtakunnassa ei edes ollut perinteenä kaikkien seutujen jatkuva varustaminen sodan varalta. Kustaa Horn näet viittaa edellämäinitussa vuoden 1663 lausunnossaan tähän suuntaan – on tietenkin mahdollista, että hän tekee sen vain omia sodanedellisiä ja -aikaisia kokemuksiaan pahaksuen.¹³

»... emedhan wij litet uthi fredeliga tihder pläger wara betänchte, att sätta oss wedh alla oförmodelige krig och fiendtlige anfall i någon godh postur och författningh».

Mutta vaikka näinkin on, miksi nimenomaan Suomen suunta jäi vähemmälle kuin esimerkiksi Inkerin länsiosa, jota 1600-luvun lopulla vahvistettiin voimakkaastikin?¹⁴

⁸ RA RR 1660 : 49v–170 Göteborg 5. 1. 1660; Venäjää koskeva jakso 132v–135v, hajamainintoja fol. 58, 59, 105, 128–128v.

⁹ Ks. erityisesti fol. 134, jossa kuningas kertoo pitäneensä sotaa »sillä puolella» valtakunnalle vaikeana ja raskaana ja koko ajan pyrkineensä rauhaan, kunnes Roskilden rauha sai venäläisen suostuviksi.

¹⁰ *Wattrang* HT 1920, s. 146; *G. Landberg* 1952, s. 126–; *Luukko* 1967, s. 491–495; 599–600; 609, 688–692.

¹¹ Ks. tässä esim. *Backman* KFÅ 1927, s. 91–97. *Backman* kritisoi tässä ankarasti *A. Munthen* I 1924 ajatuksia ja Kaarle XII:ta tätä vastaan puolustaessaan esittää tämän luonnollisen toteamuksen suurvalta-aseman romahtamisen syynä. *Backman* lähtee täysin Länsi-Eurooppaan suuntautuvasta näkökohdasta, mutta s. 158–161 myöntää *A. Munthen* meristrategiset näkökohdat pääpiirteittäin oikeiksi.

¹² Ks. esim. *Platonov* 1933, s. 257–258, 269, 272.

¹³ *KrA KrKBB* 1663 : 1 : 1061 Kustaa Horn 2. 4. 1663 Kankainen P. S.

¹⁴ *L. Munthe* II 1906, s. 521; III : 1 1908, s. 283, 288, 300, 309, 321, 329 ym.

Ensiksikin on jälleen palattava siihen, mitä edellä sanottiin Suomen puolustuksen onnistumisesta ja niistä vaurioista, joita sota oli tuottanut. Ulkopuoliselle aikalaiselle jäi pakostakin se kuva, että Suomi oli pystynyt puolustautumaan sodan aikana yksin, tehnyt sen maassa sodan aikana luodulla armeijalla, kyennyt samanaikaisesti auttamaan Inkeriä ja Liivinmaata miehistöllä, ja kaikesta tästä huolimatta sen valtakuntaan vanhastaan kuuluneet osat olivat Inkerin ja Käkisalmen läänin selän takana säästyneet kokonaisuuteen katsoen vähäisillä vaurioilla. Mitä laivastoon tulee, se oli molempina sotakesinä ehtinyt paikalle Ruotsista. Kun lyötyjen vihollisten vahvuutta ei tuolloinkaan ollut tapana ainakaan pienennellä, täytyi niiden, jotka lukivat esim. *Nya Aviser*-lehdessä julkaistuja tietoja Suomen suunnalta, päätyä juuri edellä sanottuihin ajatuksiin. Ei ole myöskään unohdettava sitä, että holhoojahallituksen kanslerina oli Magnus Gabriel De la Gardie. Vaikka tältä ei ole osoitettukaan lausuntoja, jotka asettaisivat Liivinmaan Suomen edelle, olisi vuoden 1657 joukkojenlähettämiskiistan jälkeen edelläkuvatunlainen alitajuinen asenne hyvin ymmärrettävä.

Toiseksi on viitattava Ruotsin 1600-luvun lopun sotahistoriallisen tietämyksen tasoon, jonka pinnallisuutta ARNOLD MUNTHE on tähdentänyt. Ne historialliset esitykset, joita tapahtumista oli, keskittyivät taisteluiden kuvaamiseen, eikä niiden perusteella ollut mahdollista lähteä analysoimaan strategisia näkökohtia.¹⁵ Tältä kannalta on ilmeistä, että 1600-luvun lopun sotilasjohdolla ei ollut joitakin loistavia poikkeuksia lukuun ottamatta edes edellytyksiä käsittää, että Suomen puolustus vuosina 1656–1658 oli onnistunut nimenomaan venäläisten vähäisten voimien vuoksi. Yksi poikkeuksista oli Erik Dahlberg, joka pyrki tähdentämään Nevan linjan varustamista¹⁶ – siitä huolimatta, että hänen oma sotahistoriallinen kiinnostuksensa suuntautui Kaarle X Kustaan omien sotaretkien tutkimiseen.¹⁷ On myös selvää, etteivät ne käsin kirjoitetut selvitykset, joita Suomen suunnan tapahtumista oli, tulleet arkistoista kovin laajan piirin käyttöön, eikä kirjeissä esitettyjä näkökohtia kauan muistettu. Hyvänä esimerkkinä on SAMUEL PUFENDORF, joka ei lainkaan käsitellyt, mikä merkitys venäläisille oli Laatokalla, vaan hän käsitteli kaikkea kuin maasotaa.¹⁸ Kun Pufendorf kuitenkin epäilemättä oli Kaarle X Kustaan ajan paras tuntija aikanaan, ei muilta voi paljoa odottaa.

Summa tästä kaikesta oli, että Kustaa II Aadolfin sanat Laatokan ja Inkerin soiden merkityksestä hyökkäysesteinä jäivät yhä vastaamaan Ruotsin valta-

¹⁵ *A. Munthe* I 1924, s. 37–50; vrt. tässä *Backman* KFÅ 1927, arvostelu *Munthen* teoksesta.

¹⁶ *A. Munthe* I 1924, s. 28–29, 47; *Viljanti* HAik 1941, s. 78.

¹⁷ *Stade* 1967, s. 28–30.

¹⁸ *Pufendorf* 1696, s. 180–181, 311–313; Ks. myös *Mankell* 1855, joka s. 13 aloittaa esityksensä Pietari Suuresta pitäen tätä saaristolaivastoajatuksen keksijänä ja sivuuttaen 1650-luvun tapahtumat. Samoin *Nikula* 1933, s. 1.

kunnanjohdon ajattelua, kuitenkin ilman niitä varauksia, jotka kuningas oli lausunut Venäjän tulevasta vahvistumisesta.¹⁹ Tämä merkitsi sitä, että Ruotsin suurvalta-asema Laatokan ympäristössä jäi kumisemaan sitä tyhjyyttään, jonka Kaarle X Kustaan Venäjän-sota olisi asioihin paneutuvalle paljastanut.

¹⁹ *Wattrang* HT 1920, s. 146; *Pohjolan-Pirkhonen* 1960, s. 564.

LIITE 1. PÄHKINÄLINNAN LÄÄNIN, KÄKISALMEN LÄÄNIN JA SUOMEN
LINNOITUKSET VUODENVAIHTEESSA 1655-1656

	<i>Pähkinälinna</i> ²	<i>Nevanlinna</i> ³	<i>Käkisalmi</i> ⁴	<i>Viipuri</i> ⁵	<i>Olavinlinna</i> ⁶
Sijainti	Saari	Ranta	Saari	Saari, niemeke	Saari
Rakennusaine	Kivi	-	Kivi, maa	Kivi, maa	Kivi
Linnoitus- periaate	Kehämuuri 10 tornia	Paaluita	Linna 2to kaup.valli 5 bastionia	Kehämuuri ja valli 4 bastionia	Kehämuuri 5 tornia
<i>Tykistö ja ampumatarv.</i> ¹					
Isot erikois- tykit		3+4=7 54	4+2=6 48	2+35=37	2+2=4 50
24-naulaiset	2+0=2 499=25 t		5+0=5 678=14 t	6+0=6 1380=23 t	
12-naulaiset	3+0=3 625=21 t	2+0=2 79=4 t	3+0=3 617=21 t	1+0=1 314=32 t	
11-naulaiset				1+0=1	
10-naulaiset				3+0=3 422=15 t	
9-naulaiset					1+0=1 325=22 t
8-naulaiset			0+2=2 229=8 t	2+1=3 441=10 t	1+0=1 99=7 t
7-naulaiset		0+2=2			1+0=1 100=7 t
6-naulaiset	8+0=8 1041=9 t	2+0=2 127=4 t	0+2=2 505=17 t	1+7=8 1247=11 t	1+0=1 248=17 t
5-naulaiset		0+2=2 52=2 t	1+4=5 103=2 t	0+1=1 632=43 t	
4-naulaiset			4+0=4 498=9 t		
3,5-naulaiset				2+0=2 2412=49 t	
3-naulaiset	0+7=7 1104=7 t		3+0=3 613=9 t		1+0=1 591=24 t
2-naulaiset	2+0=2 353=8 t		1+0=1 490=20 t	2+0=2 3779=76 t	
<2-naulaiset	1+0=1		0+1=1	1+0=1 1074=44 t	0+3=3
Falkonetit		2	8	5	12
Nikhaat			7		17
<i>Tykkejä yht.</i>	23	17	47	70	41
<i>Ruuti ja sen riittävyys</i>	$\frac{105}{148}=0,72$	$\frac{5}{10}=0,50$	$\frac{150}{171}=0,88$	$\frac{195}{373}=0,52$	$\frac{20}{40}=0,50$
<i>Musketit</i>	408	38	476	..	32
Tykistön ammattimiehiä	15		8	6	4
Muuta varusv.	18+93+4	8	18+101+4	40	10

LIITE 1. PÄHKINÄLINNAN LÄÄNIN, KÄKISALMEN LÄÄNIN JA SUOMEN
LINNOITUKSET VUODENVAIHTTEESSA 1655–1656

	Hämeenlinna ⁷	Turku ⁸	Kyrö ⁹	Kajaani ¹⁰	Oulu ¹¹
Sijainti	Ranta, vallihauta	Ranta, vallihauta	Metsäinen suokannas	Saari	Saari
Rakennusaine	Kivi, maa	Kivi, maa	Hirsi	Kivi, puu	Hirsi, maa
Linnoitus- periaate	Keskusl. etuvarust.	Keskusl. etuvarust.	Kehämuuri	Kehämuuri 2 tornia	Kehämuuri 4 tornia
<i>Tykistö ja ampumatarv.¹</i>					
Isot erikoistykkit		5			
12-naulaiset		2+0= 2			
3-naulaiset		2+1= 3 620		oli?	
2-naulaiset		1+0= 1 1300		oli?	2?
1,5-naulaiset		— 1280(!)		oli?	
Falkonetit		7			3
<i>Tykkejä yht.</i>	9?	18		> 3?	5?
<i>Ruuti</i>		5?			8?
<i>Musketit</i>		< 260			
Tykistön ammattimiehiä		2			
Muuta varusväkeä		10			5

Viitteet:

¹ Tykistön ja ampumatarvikkeiden kohdalla ilmoitetaan tykkien ja ammusten määrä seuraavasti:

Metallitykit + rautatykit = *tykit yhteensä*

Kuulien ja kranaattien määrä = *ampumatunteja kaikilla tykeillä yhtäikää*

Ruutimäärä taas ilmoitetaan sentnereinä ja sen riittävyys itärajan linnoitusten kohdalla seuraavasti:

Linnoituksessa ollut ruutimäärä sentnereinä = *riittävyysuhde*
Eriteltyjen ammusten ampumiseen tarv. ruuti

Ampumatunteja laskettaessa on käytetty 24...10-naulaisten tulinopeutena 10 laukausta tunnissa, 9...4-naulaisten tulinopeutena 15 laukausta tunnissa ja sitä pienempien tykkien tulinopeutena 25 laukausta tunnissa, ks. tästä *Jakobsson* 1938, s. 186–187 ym.

Ruutimäärässä taas on tynnyriin laskettu 2,5 sentneriä eli 250 skälpuntaa, vrt. KrA Artilleridep. G III b Stockholms slots arkliräkn. 1656: tosite 64. Panossuhteena on riittävyyslaskelmissa käytetty puolta ammuksen painoista, ts. ruutimäärä: ammuksen paino = 1:2, ks. tästä *Jakobsson* 1938, s. 188; raskaiden erikoiskaliiperien kohdalla on käytetty *Jakobssonin* erikseen antamia tietoja, jotka osoittavat panossuhteeksi noin 1:20, ks. *Jakobsson* 1938, s. 197.

Tykistö on tässä pääasiassa KrA Artilleridep. G II 4 Riksens artilleribok 1653 mukaan, fol. 161, 193, 195, 199 ja 203. Yksityisten linnojen tietojen korjaukset vuoteen 1656 mennessä sekä lisätiedot linnakohtaisissa viitteissä. Kirjallisuus- ja kirjemateriaaliviittaukset ks. tekstin viitteitä.

LIITE 1. PÄHKINÄLINNAN LÄÄNIN, KÄKISALMEN LÄÄNIN JA SUOMEN
LINNOITUKSET VUODENVAIHTTEESSA 1655–1656

- ² KrA Artilleridep. G II 4 1654:69; KrA MR 1655:9:972, 1031; ruuti MR 1655:20:5; MR 1656:45; VA 9693:1642; vrt. myös RA Skr.till Rådet CXG G.A. Lewenhaupt 25.11.1656 Rautu, liite: Pähkinälinnan tykistöinventaari 24.11.1656. VA 9692:1168–1171.
- ³ KrA MR 1655:9:1134; ruuti MR 1655:20:5; RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn neuvostolle 29.11.1654 Nevanlinna FR 84.
- ⁴ VA 9693:1809; MR 1655:9:488, 1070 ja 1134; MR 1655:20:5; MR 1656:45; VA 9692:1174–1179.
- ⁵ KrA Artilleridep. G II 4 1654:61. 3,5-naulaisten kuulien kohdalla tilit antavat ristiriitaisia tietoja: tässä on seurattu edellä mainitun lähteen tietoa. Vuoden 1652 tileissä on mainittu vielä 119 nik-hakaa. Mahdollisesti ne ovat olleet käyttökelvottomia ja ne on poistettu myöhemmistä tileistä. Miehistö VA 8616:978.
- ⁶ KrA Artilleridep. G III b Nyslott, Inventarium 1654; VA 8616:981–.
- ⁷ Tykkien määrä KrA KrKBB 1656:3:2059 Jürgen Bergman elok. 1656 Hämeenlinna.
- ⁸ KrA Artilleridep. G II 4 1656:96–; G III b Åbo 1652–1656; G II 4 1657:11–12; VA 7257:882–885.
- ⁹ Ks. tekstin viitteitä s. 56.
- ¹⁰ Tykeistä ks. KrA Artilleridep. G II 4 1656:96–.
- ¹¹ Tykeistä ks. *Virkkunen* 1953, s. 373. Ruuti KrA Artilleridep. G II 4 1655:36.

LIITE 2. SUOMEN SOTILASHENKILÖSTÖ 1.9.1654 JA 1655 (Lähin)

Miesmäärää osoittavaa liitettä tarkasteltaessa on muistettava, että se antaa vain suuntaviivat päätelmille, ei ehdottoman tarkkoja lukemia. Seuraavassa esitetyissä näkökohdissa ilmenee monia virhelähteitä, jotka varmasti vääristävät lopputulosta yksityiskohdissaan. Tässä viitataan majuri Lars Tersmedenin suorittamiin tutkimuksiin, joihin pohjalta *Hans Landberg* 1969 on julkaissut kokonaismiehistömäärät. Tersmedenin työ tulee julkaistuna käsittämään yksityiskohtaisesti ainakin vuodet 1654 ja 1655, ja se tulee olemaan sekä periaatteiltaan että yksityiskohdissaan varsin merkittävä Kaarle X Kustaan armeijan kuvastajana. Kirjoittajalla on tarkoitus palata eräisiin miehistö- ja päällystömäärän yksityiskohtiin erityisesti Suomen osalta myöhemmin jatkotutkimuksessa. Majuri Tersmedenin ja kirjoittajan luvut pitävät muutaman tulkintaeroista johtuvan miehen tarkkuudella yhtä: T. on kuitenkin laskenut mukaan kokonaisuun myös päällystön. Muuten kirjoittajan laskelmiin on huomautettava seuraavaa:

1 Laatomisperusteena on ollut, että mukaan on otettu sellaiset rullassa ilmoitetut miehet, jotka ilmoitushetkellä todistettavasti ovat olleet komppanian valvonnassa tai komennuksella. Jos rullaa ei ole ajalta säilynyt, on käytetty lähintä ja arvioitu muutos, mistä on aina erikseen huomautettu. Pois on laskettu kruunun kannalta sillä hetkellä menetetyt, siis kuolleet, paenneet tai muuten tietymättömissä olevat tai palvelukseen kyvyttöminä nimenomaan vapautetut. Sairaat sen sijaan ovat luvussa mukana. Toisaalta on järjestelmällisesti jätetty pois upseeripalvelijat (munsterdrängiar, munsterjungar), joita yleensä ei nimetä ja joita säännöllisesti ei rullissa ilmoiteta. Näitä olisi tavallisesti neljä komppaniassaan. Vrt. myös *Petander* 1968 s. 134.

Kun rullat pääkatselmusrullia lukuun ottamatta ovat selvästi palkkaluettelota (ks. tästä *H. Landbergin* 1969, s. 129–130 esittämää pohdintaa rullien todistusvoimasta), ei miehistön määrää yleensä voi laskea sen mukaan, mikä rykmentin tai komppanian rullan perässä ilmoitetaan yhteissummaksi. Tapahtuu näet esim. niin, että mies on luvallisesti ollut välillä poissa ja palaa kuukausien perästä komppaniaan: hänen kohdalleen saatetaan merkitä niin monta kuukautta kuin hän on ollut poissa, että hän saisi täyden palkan myös poissaolokuukausiltaan, ja nämä kaikki kuukaudet on laskettu yhteissummaksi. Käytäntö vaihtelee tässä tavattomasti sekä rykmentteittäin että jopa komppanioittain niin että usein on epäiltävissä, että kysymyksessä on pimeitten miesten pito kirjoissa. Toisaalta voi olla, että kauan komppaniasta komennuksella täysin luvallisesti ollut mies poistetaan kirjoista kokonaan ja siten ikäänkuin unohtuu rykmentistään.

Joka tapauksessa rullat on tässä käyty läpi mies mieheltä ja poistettu ne miehet, jotka on mainittu karanneiksi tai kuolleiksi, ja epäselvät tapaukset on ratkaistu kyseisen rullan tuntemuksen perusteella harkinnan mukaan.

2 Kun miespulasta johtuvia komppaniain yhdistämissä ei lähteistössä ole yleensä mainittu, voi komppanioita hävitä tietymättömiin. Toisaalta myös sellaiset komppanian siirrot, jotka lähteistössä eivät näy, saattavat aiheuttaa virheitä. Näitä on kuitenkin vähän vielä vuosina 1654 ja 1655, yleisiksi ne tulevat vuonna 1656, jolloin rykmenttejä supistetaan 6-komppaniaisiksi.

3 Jalkaväen ja rakuunain päällystö on laskettu mies mieheltä ja mukaan on otettu kaikki komppanian päällystöön kuuluvat, joiden nimenomaan ei mainita olevan poissa komppaniasta tai sen erillisen osan luota, siis kapteeni, luutnantti ja vänrikki, vääpeli ja kersantti, muonittaja, lippumies, varusmestari ja kirjuri, kaksi rumpalia ja piipari sekä tavallisesti kuusi korpraalia. Kyseenalaista olisi ottaa tähän joukkoon lähinnä talouspäällystöä, kirjuria, muonittajaa, lippumiestä ja varusmestaria, mutta kun osoittautuu, että kirjuria lukuun ottamatta näitä kaikkia käytetään esimiestehtävissä esim. muualle komennettujen erillisten osastojen johtajina, on perusteltua laskea heidät mukaan. Tämän vuoksi myöskään kirjuria ei yksin ole haluttu jättää pois, vaikka hänen kohdallaan on yksi virhemahdollisuus, kirjuri näet on usein monissa komppanioissa yhteinen, joten hänet tällä ilmoitustavalla saatetaan mainita kahdesti tai kolmesti. Tässä tutkimuksessa ei kuitenkaan ole ollut mahdollista lähteä kortistoimaan koko päällystöä niin että todellinen yksilöluku selviäisi.

Toinen virhemahdollisuus on siinä, että päällystön poissaoloja ei näy merkittävän läheskään niin helposti kuin miehistön: tästä syystä ei ole lainkaan mahdollista aina sanoa, ovatko ilmoitetut päällystön jäsenet todella paikalla. Samasta syystä ei myöskään taulukon aluekohtaisessa osassa ole päällystöä eritelty, vaan ilmoitettu ainoastaan sen loppusumma.

Rykmentin esikunta on laskelmasta jätetty pois.

4 Vielä suurempi virhemahdollisuus on ratsuväen rullissa päällystön kohdalla. Rullissa ilmoitettu summa on aina 'officerare hästar', joita komppaniassa määrävahvuuden mukaan on normaalisti

LIITE 2. SUOMEN SOTILASHENKILÖSTÖ 1.9.1654 JA 1655 (Lähin)

24 niin, että päällikkö asettaa 4 ratsukkoa, luutnantti ja kornetti 3, kolme korpraalia ja muonittaja kukin 2 sekä pappi, välskäri, kengitysseppä, kirjuri, torvensoittaja ja profossi yhden. (Ks. tästä esim. *Korhonen I 1939*, s. 132–133.) Nämä ratsut ilmoitetaan yleensä määrävahvuuden mukaan, mutta niiden ratsastajia ei eritellä – ja jos aivan aniharvoissa tapauksissa mainitaan yksi tai kaksi komppaniaa kohti, niin nämäkin luetaan miehistön vahvuuteen –, on siis vaikea tietää, milloin reservihevosille yleensä oli ratsastajia, milloin edes oli niitä itseään. Tämä siitä huolimatta, esim. Hämeen ratsuväki sai vuonna 1654 Baltiaan lähtiessään kuninkaalta määräyksen, että komppanian ratsukoiden luvun oli oltava 125, jolloin siis miehistön ratsukkoja piti olla komppaniassa 101, minkä määräyksen mukaisesti Henrik Horn melko tarkkaan kuljetti miehistön Baltiaan (Ks. KrA Rullor 1654:1:39– ja vertaa Rullor 1656:6:66 –).

Tilannetta mutkistaa se, että kun ratsuvaessa vanhan käytännön mukaisesti (ks. *Korhonen I 1939* s. 130 seur.) toisin kuin jalkaväessä luetaan pappi ja välskäri-parturi komppanian vahvuuteen, niin välskäri on yleensä sama kaikissa rykmentin komppanioissa ja pappeja on tavallisesti kaksi tai kolme koko rykmentissä: ratsuja saattaa silti olla näiden kohdalla joka komppaniassa. Ja kun vielä esim. Henrik Hornin uudessa rykmentissa kesällä 1655 muutkin alipäällystön jäsenet saattavat esiintyä usean komppanian vahvuudessa, ei ole mahdollista luottaa pelkästään laskemalla saatuihin päällystön määriin: tässäkin koko päällystö täytyisi kortittaa ja vertailla siten keskenään.

Tässä esityksessä on pyritty noudattamaan jalkaväen ja rakuunain käytäntöä lähellä olevaa tapaa ja on laskettu ratsuväki-komppanian päällystöön upseerit, korpraalit, kirjuri, muonittaja ja torvensoittaja, jolloin pois jäävät jalkaväen esikuntamiehiä vastaavat pappi, välskäri, kengitysseppä ja profossi. Tällöin saadaan kirjavahvuutta alempi, mutta taisteluvahvuuden kannalta realistisempi luku. Mukaan otettavia laskettaessa on kuten jalkaväessäkin jätetty pois sellaiset, jotka ilmoitushetkellä eivät ole komppaniassa eivätkä sen osan mukana.

5 Joka tapauksessa on seuraavia taulukoita tarkasteltaessa muistettava, että niissä ainoastaan miehistön määrä on suhteellisen tarkka palveluksessa olevien määrä. Ilmoitettujen komppaniain osalta tarkkuus on kokonaisuutena noin yhden prosentin luokkaa. Kun otetaan huomioon, että joitakin komppanioita voi rullien puuttuessa olla poissa, virhe voi nousta noin viiteen prosenttiin. Päällystön määrässä todennäköinen virhe on suurempi. Kun majuri Tersmedenin tutkimus julkaistaan, sitä on pidettävä oikeampana, koska se perustuu koko valtakunnan rullamateriaaliin: tässä esitettyyn on taas poimittu vain suomalaiset, joista jokin komppania voi olla sotkeutunut ruotsalaisten sekaan.

SUOMEN SOTILASHENKILÖSTÖ 1. 9. 1654 (Lähin)

Joukko-osasto ja viitenumero	Komentaja	Miehistöä/täydet komppaniat											Yhteensä			Huomautuksia	
		SUOMI, LAAT			MUU INKERI			BALTIA		MUU			K	Pääll	Mieh		
		Kompp	Kom		Kompp	Kom		Kompp	Kom	Kompp	Kom						
<i>Jalkaväki</i>																	
TURUN 1	H SASSE	1	33					8	975	37				9	160	1045	Rulla epätarkka Kotikompp. vain pääll. Pääll. 9 K:lle, 78 poissa + 71 poissaolevaa + 220 poissaolevaa + 654 poissaolevaa Käkis. P-linna tässä Baltiaan 399 sekajoukk. Sijoitus ei tiedossa 888 marssille Inkeriin
PORIN 2	A STÅLARM	8	660					3	238	36			11	179	934		
UUDENMAAN L 3	H von CAPPELL	1	50	1				5	597	4			6	156	652		
UUDENMAAN I 4	F KNORRING	1	34		8	841	16						9	155	891		
HÄMEEN 5	B MELLIN	9	603										9	156	603		
SAVON 6	B von GERTEN	9	572										9	156	572		
VIIPURIN L 7	A KOSKULL	3	279	9				6	508	75			9	146	871		
VIIPURIN I 8	F JOHNSTON	4	417					9	699	2			13	168	1118		
VIIPURIN SKV 9	T KINNEMOND							4	328				4	72	328		
POHJANMAAN 10	N BÄÄT	9	1359								1	114	168	10	n. 195	1641	
YHTEENSÄ		45	4007	10	8	841	16	35	3345	154	1	114	168	89	1543	8655	
<i>Ratsuväki</i>																	
AATELISLIPP 11	J BÄCK	1	81											1	6	81	Vuotta myöhempi tieto 68 vailin. varustett. 52 vailin. varustett. 81 vailin. varustett.
TURUN 12	K KURKI	8	1016											8	68	1016	
HÄMEEN 13	H HORN	8	1025											8	69	1025	
VIIPURIN 14	E KRUSE	8	1006											8	69	1006	
YHTEENSÄ 18		25	3128											25	212	3128	+ Ink.aat 2K 19/174
<i>Rakuunat</i>																	
BERNDES 15	F BERNDES	8	898											8	130	898	
KAJ.VPHRK 16	H Krist. pka		33												..	33	
YHTEENSÄ		8	931											8	> 130	931	
MAAVOIMAT YHT		78	8066	10	8	841	16	35	3345	154	1	114	168	122	> 1885	12714	
LAIVAVÄKI 17														4	..	991	Kirjavahvuus
KAIKKI YHT														126	> 1885	13705	

Kompp = Komppaniain välittömässä valvonnassa oleva miehistö
Kom = Toisella paikkakunnalla komennuksella oleva miehistö

K = Komppanioita
Mieh = Miehistö

Pääll = Komppanian upseerit, aliupseerit, talous-
 henkilöstö, rumpalit, piiparit ja korpraalit

20 Kaarte X Kustaan... SUOMEN SOTILASHENKILÖSTÖ 1.9.1655 (Lähin)

LIITE 2

Joukko-osasto ja viitenumero	Komentaja	Miehistöä/täydet komppaniat											Yhteensä			Huomautuksia	
		SUOMI, LAAT		MUU INKERI		BALTIA		MUU			K	Pääll	Mieh				
		Kompp	Kom	Kompp	Kom	Kompp	Kom	Kompp	Kom								
<i>Jalkaväki</i>																	
TURUN 1	H SASSE	1	n 30					7	298	380				8	n 128	n 708	200 miestä alist. SavR Arvio, rullia ei säil. Kotikompp + 78 poissaol. Kotikompp arvio 2 kompp haj. 2 kompp TurR miehiä Käkis. P-linna, Kotik.arv
PORIN 2	J PLEITNER							9	n 600				9	n 144	n 600		
UUDENMAAN L 3	H FERSEN	1	14	1				8	788	21			9	156	824		
UUDENMAAN I 4	F KNORRING	1	n 20		8	754	22						9	156	796		
HÄMEEN 5	B MELLIN							6	463	73			6	108	536		
SAVON 6	B von GERTEN							9	658	75			9	162	733		
VIIPURIN L 7	A KOSKULL	3	n 270	10				5	483	71			8	129	834		
VIIPURIN I 8	F JOHNSTON	1	n 15	1				8	821	1			9	n 157	838		
VIIPURIN SKV 9	T KINNEMOND							4	377				4	70	377		
POHJANMAAN 10	N BÄÄT	1	184		3	483	29	6	576	209	1	105	11	196	1727		
KUN. KAARTI 11											1	194	1	..	194		
YHTEENSÄ		8	533	12	11	1237	51	62	5064	830	2	299	141	83	1406	8167	
<i>Ratsuväki</i>																	
AATELISLIPPU 12	J BÄCK	1	81										1	6	81	Pääll. arvio Lähtövahv. Pääll. arvio Lähtövahv. Lähtövahv.	
TURUN 13	K KURKI							8	841	139			8	72	980		
HÄMEEN 14	H HORN							8	n 704	101			8	n 56	805		
VIIPURIN 15	E KRUSE							8	n 726				8	n 56	n 726		
HORN UUSI 16	H HORN										8	463	8	63	463		
VIIP YLIM 17	J J TAUBE										2	290	2	14	290		
YHTEENSÄ 21		1	81					24	2271	240	10	753	35	267	3345		
<i>Rakuunat</i>																	
BERNDES 18	F BERNDES							4	457		4	424	8	126	881	Lähtövahvuus	
KAJ.VPHRK 19	H Krist. pka		33											..	33		
YHTEENSÄ			33					4	457		4	424	8	> 126	914		
MAAVOIMAT YHT		9	647	12	11	1237	51	90	7792	1070	16	1476	141	126	1799	12426	
LAIVAVÄKI 20													4	..	1208	Kirjavahvuus	
KAIKKI YHT													130	> 1799	13634		

Kompp = Komppaniain välittömässä valvonnassa oleva miehistö
Kom = Toisella paikkakunnalla komennuksella oleva miehistö

K = Komppanioita
Mieh = Miehistö

Pääll = Komppanian upseerit, aliupseerit, taloushenkilöstö, rumpalit, piiparit ja korpraalit

LIITE 2. SUOMEN SOTILASHENKILÖSTÖ 1.9.1654 (Lähin)

Viihteet:

- ¹ KrA Rullor 1654:5:1359-, luultavasti Riika 1.7.1654. Vrt. yhteenvedo Rullor 1654:5:1280, joka osoittaa miehistön paljon suurempaa komennuksilla oloa kuin mieskohtainen rulla. Kotikomppania Rullor 1654:7: Rulla på Capitain Simon Hendricsons Compaignie 28.8.1654 Turku.
- ² Rullor 1654:4:929-, Erik Stenbockin pääkatselmus Huittinen 4.–6.9.1654 ja rulla huhtikuussa Riian ympäristössä olleista miehistä. Rundelin komppania ks. Rullor 1654:5:1281, Riika 8.4.1654.
- ³ Rullor 1654:5:1329-, Riika 1.9.1654. Neljän komppanian miehistö yhdistetty muihin, päällystö joko Suomessa tai lähetetään sinne alokkaita hakemaan. Kotikomppania Rullor 1654:4:985-Majuri Lars Tersmedenin osoittama tieto.
- ⁴ Rullor 1654:5:1106-, Erik Stenbockin pääkatselmus Narva ja Ivangorod 10.5.1654; Rullor 1655:11 Erik Stenbockin pääkatselmus Nastola syyskuussa 1654.
- ⁵ Rullor 1654:4:997-, Erik Stenbockin pääkatselmus Hämeenlinna ja Nastola 19.–20.9.1654.
- ⁶ Rullor 1654:5:1142, Erik Stenbockin pääkatselmus Lappeenranta lokakuussa 1654. Tämän täydennysalueen miehiä lähti Riikaan 11.–22.7.1654 Viipurista: koska ne olivat sekaisin Viipurin itäisen rykmentin miesten kanssa, koko joukko on merkitty sinne.
- ⁷ Rullor 1654:5:1229, Erik Stenbockin pääkatselmus Tartto 1.5.1654. Käkisalmen ja Pähkinälinnan varuskunnat VA 9690:1034–1049. Kotikomppania epävarma (56 miestä) RA Krigshist. saml. XV:b. Förslagh 1 på Finska militien 1654 Majuri Lars Tersmedenin antama tieto. W. Klickin komppania Rullor 1655:6–7:646.
- ⁸ Rullor 1654:5:1242-, Riika, Kirkholma ja Nymynde 1.7.1654; Rullor 1654:5:1268-, 1272- ja 1276-, Joachim von Liebstorffin tarkastus Viipuri 11.–22.7.1654 Riikaan lähteneille kolmelle komppanialle (sekakomppanioita) Kotikompp. kuten ed.
- ⁹ Rullor 1654:5:1260, huhtikuu 1654. Skvadroona luultavasti Riiaassa, ks. RA Krigshist.saml. XI:13 Extract af Februaarii Månads munsterrullor A:o 1655.
- ¹⁰ Rullor 1654:4:802-, Kakkola 24.10. ja Vaasa 2.11.1654. Ks. erityisesti fol. 841-, josta lähtien eritellään kotiin jäävät ja marssille lähtevät. Sundtin komppania Rullor 1655:8:22 Stettin 1.1.1655; Gotlannin miehet Rullor 1655: 4:1367v. Vrt. *Petander* 1968, s. 141.
- ¹¹ Rullor 1658:2A: 172-, Helsinki 22.9.1655. Aikaisempia rullia ei ole käytettävissä: on mahdollista, että aatelislippue ei ollut palveluskunnossa vielä vuotta aikaisemmin.
- ¹² Rullor 1654:2:5-, Erik Stenbockin pääkatselmus Turku 25.8.1654.
- ¹³ Rullor 1654:2:39-, Erik Stenbockin pääkatselmus, ei dat.
- ¹⁴ Rullor 1654:2:77-, Erik Stenbockin pääkatselmus Viipuri ja Lappeenranta 9.10.1654 alkaen.
- ¹⁵ Rullor 1654:2:175-, Erik Stenbockin pääkatselmus Lappeenranta 28.9.1654.
- ¹⁶ *Jokipii II* 1960, s. 81, 301.
- ¹⁷ *Stormbom* 1956, s. 50.
- ¹⁸ Inkerin aatelisten ratsupalvelus Rullor 1658:2A:24v-, Erik Stenbockin pääkatselmus 14.1.1654.

LIITE 2. SUOMEN SOTILASHENKILÖSTÖ 1.9.1655 (Lähin)

Viitteet:

- 1 KrA Rullor 1655:11. Kort förslagh oppå dij fyra Compaignier . . . 13.7.1655; Kortt förslagh opå Öffuerstens välb. Hindrich Sassz Regemente . . . den 24. Julij Ao 1655. Yhteensä 200 miestä ei ole laskettu tähän, koska ne oli alistettu Savon rykmentille.
- 2 Rullia ei ole säilynyt vuodelta 1655. Ilmoitettu luku on arvio, vrt. edellisen vuoden tilannetta, yhteissumma Rullor 1656:9:131-, Marienburgja Nymarck 3.2.1656. Vrt. myös majuri Tersmedenin laskelmiin perustuva tieto *Landberg* 1969, s. 133.
- 3 Rullor 1655:4:1532-, Helsinki 4.7.1655; Rullor 1655:6-7: 362-, Riika, Väinänlinna ja Kokenhusen 1.9.1655.
- 4 Rullor 1655:4:1565-, Narva 1.5.1655. Kotikomppania arvio edellisen vuoden mukaisesti, ks. RA RR 1655:76 kuningas B. Mellinille 19.1.1655 Tukholma.
- 5 Rullor 1655:4:1539-, Radziwiski 23.8.1655. Kaksi komppaniaa yhdistetty muihin. Vrt. Rullor 1655:6-7:460-; ks. KrA KrKBB 1655: 83 Berendt Mellin 5.10.1655 Bogolic. Näyttää siltä, että rykmentti marssi Liivinmaalle kahdeksankomppaniaisena, joista kaksi perillä hajotettiin. Kapt. Örttenin komppanian päällystö jätettiin jo lähtiessä Suomeen, koska marssille ilmaantui vain kaksi miestä, ks. Rullor 1655:4:1553. Näitä ei ole laskettu mukaan.
- 6 Rullor 1655:6-7:510-, syyskuu 1655. Turun rykmentistä komennetut miehet muodostavat tässä kaksi komppaniaa, ainakin toisessa myös päällystö on Turun miehiä. Yksi komppania oli maraskuussa Nyhusenissa: sitä ei ole laskettu, koska saattaa olla yhdistetty komppania.
- 7 Rullor 1655:6-7:612-, Tartto 1.9.1655. Pähkinälinnan ja Käkisalmen varuskunnat VA 9691: 935-947; W. Klickin kompp. Rullor 1655:6-7:662. Kotikompp. arvio.
- 8 Rullor 1655:6-7:151-, Riika ja Kirkholma 1.7.1655. Kotikompp.arvio.
- 9 Rullor 1655:6-7:737-, luultavasti Nymynde 1.9.1655.
- 10 Rullor 1655:4:1388-, Antti Munckin kolme komppaniaa, jotka marssivat Ivangorodiin, ovat tässä lähtövahvuudessaan 12.5.1655 Isokyrö. Kotiin jääneet fol. 1431-. Bäätin kuusi kompp. Rullor 1655:4:1495-, Radziwiski 26.8.1655. Sundtin kompp. Rullor 1655:8:22- ja 121-. Gotlanissa ja Öölannissa olleet miehet 1655:4:1513 Borgholm 22.6.1655 ja Visby ei dat. Vrt. Rullor 1655:4:1367v. Vrt. *Petander* 1968, s. 148 ja 155.
- 11 KrKBB 1655:601 ja 605. E.J. Creutz 9.7. ja 23.7.1655 Helsinki; Rullor 1655:11 Diverse rullor Rulla Oppå de Gamble . . .; *Tersmeden* 1966, s. 215, 310 ym.
- 12 Rullor 1658:2A:172, Helsinki 22.9.1655.
- 13 Rullor 1655:1:419-, ei paikoitusta, 17.10.1655.
- 14 Rullaa vuodelta 1655 ei ole. Ilmoitettu luku perustuu Rullor 1656:3:66 vahvuuteen sekä tappioluetteloon, jonka perusteella vahvuus on palautettu syyskuun 1655 tasolle. Pääll. vahvuus arvio, vrt. Tersmedenin arvio *H. Landberg* 1969, s. 133.
- 15 Ilmoitettu luku on arvio. Se perustuu edellisen vuoden katselmukseen sekä KrA KrKR 1656:66 Erik Kruselle 8.3.1655. Vrt. Tersmedenin arvio *H. Landberg* 1969, s. 133.
- 16 Rullor 1655:1:397 v- katselmusvahvuus Helsinki 10.7.1655, jonka jälkeen laivattiin Pommeriin.
- 17 KrA KrKR 1655:66 Erik Kruselle 8.3.1655; KrKR 1655:93 Henr. Hornille 17.3.1655; KrKBB 1655:2:605 E.J. Creutz 9.7.1655 Helsinki; VA 7961:24 ja 60. Lähtiessä kaksikomppaniainen.
- 18 Rullor 1655:1:451-, lähtövahvuus Helsinki 21.6.1655; Rullor 1655:1:467- lähtövahvuus Lappeenranta 25.4.1655.
- 19 *Jokipii* II 1960, s. 81.
- 20 RA Handl.ang. flottan Afd.A I vol. H:2; *Carlbon* 1905, s. 88.
- 21 Rullor 1658:2A:40-.

LIITE 3. SUOMEN MAAVOIMAT TALVELLA 1656-1657

Etelä-Suomi ja Käkisalmen lääni

<i>Komppanioita osaston nimi</i>	Vahvuudet eri lähteistä				Muut lähteet	Huomautuksia <i>Vahvuudet miehistöä</i>
	Kustaa Palv.	Hornin Sair.	esitys ¹ Vaill. varust.	Yht.		
<i>Ratsuväki</i>						
8 Viipurin	500	50	200	750		Kentällä
8 Burmeister	206	244	128	578		Kentällä
2 Aat.lippue	132	70	22	224		Kentällä
3 Boije alokk.	128	64	31	223		Kentällä
1 Sasse	30	22	4	56		Kentällä
Yhteensä	996	450	385	1831		Kentällä
1/2 A. Markusson	58			58		Helsingissä
1/2 P. Balck	50			50	60 ²	Kyrössä
Ratsuväki yht.	1104	450	385	1939	1949	
<i>Rakuunat</i>						
4 Limbach (SCHW)	150	50		200		Kentällä
3 Rosen (LAGERC)	133	31		164		Kentällä
1 Henkikompp.	36	8		44		Kentällä
Rakuunat yht.	319	89		408	408	Kentällä
<i>Jalkaväki</i>						
3 Essen	194	100		294		Kentällä
5 Rundel	408	160		568		Viipurissa ³
1 Olavinlinna	150			150	105 ⁴	
3 Käkisalmi	171	69		240		
1 Pähkinälinna	72	38		110		
1 Nevanlinna	50			50	58 ⁵	
1/2 Turku	50			50	57 ⁶	
1/2 Hämeenlinna	54			54		
	1149	367		1516	1486	
1/2 Kyrö					34 ²	
- Rannikkolinn.					134 ⁷	Myös laivamieh.
Jalkaväki yht.	1149	367		1516	1654	
Et.-Suomi yht.	2572	906	385	3863	4011	
<i>Kajaanin vapaaherrakunta</i>						
- Rakuunat	60			60	68 ⁸	Jaettuina vartio-
- Jalkaväki					22	paikoille sekä
- Talonpojat					180	linnaan
Kajaani yht.	60			60	270	
<i>Pohjanmaa</i>						
4 Jalkaväki	700			700	714 ⁹	Jaettuna var-
- Rakuunat	50			50		tiop. ja kot.
	750			750	764	
1 Jämskintil.					100 ¹⁰	Terveitä 54
Pohjanmaa yht.	750			750	864	
<i>Linnoitusten tykistön ammattimiehet</i>						
Viipuri	44	11	Nevanlinna			
Olavinlinna	6	12	Turku	3	15	
Käkisalmi	24	13	Oulu	4	16	Oulussa varusväkenä 4 + 55.
Pähkinälinna	16	14				
Yhteensä	97					

LIITE 3. SUOMEN MAAVOIMAT TALVELLA 1656–1657

Suomen joukkojen vahvuuksia arvioitaessa ei talven 1656–57 osalta ole mahdollista tukeutua jään-teenluontoiseen materiaaliin, koska se on varsin katkelmallista. Kuitenkin sillä voidaan tarkistaa niiden kahden esityksen tietoja sekä eräitä hajamainintoja, jotka vahvuuksista ovat käytettävissä. Kahdesta esityksestä ensimmäinen on sotamarsalkka Lewenhauptin marraskuun lopussa antama selvitys miesvahvuuksista, ja se koskee ainoastaan kenttäjoukkoja sekä tärkeimpien Etelä-Suomen linnoitusten miehistöä. Tarkistettavilta osiltaan tiedot osoittautuvat kovin pyöristetyiksi, ja ne perustuvat ilmeisesti Lewenhauptin sairasuoteellaan muistamiin summittaisiin lukuihin.

Sen sijaan Kustaa Hornin helmikuussa tekemä luettelo näyttää ainakin osittain perustuvan laadittuihin rulliiin, jotka sittemmin lähes kaikki ovat hävinneet. Se käsittää lisäksi myös Pohjanmaan ja Kajaanin vapaaherrakunnan, jos kohta se viimeksi mainitun osalta on hieman vajavainen. Samaten Horn ei mainitse tykistön ammattimiehiä. Kuitenkin näitä osia täydentämällä Hornin luettelosta saa varsin yksityiskohtaisen kuvan Suomen sotavoimista. Marraskuun lopun Lewenhauptin luettelon laatimisajasta helmikuun alkuun tilanne ei ehtinyt muuttua muilta osin kuin rakuunoitten kohdalla, sillä näitä saatiin värvättyiksi jonkin verran vuodenvaihteessa. Jalkaväki pysyi ennallaan, koska vuoden 1657 väenotto oli jo edellisenä kesänä toteutettu. Tämän vuoksi liitteen tiedot perustuvat pääasiassa Hornin esitykseen. Lewenhauptin esittämät vahvuudet ks. RA Skr.till Rådet CXG G.A. Lewenhaupt 25.11.1656 Raudun leiri, liite: Suomen joukot. Sama selvitys myös RA Livonica II vol. 173 Kustaa Horn 5.1.1657 Narva FR 84. Vrt. myös RA Skoklostersaml. E8190 G. Wrangel C.G. Wrangelille 29.11.1656 Tukholma, jossa esitetyt tiedot ovat erittäin pyöristettyjä ja lähinnä toiveajattelua. Lewenhauptin selvityksen tietoja ovat aikaisemmin julkaisseet mm. *Ignatius* 1865, s.92–93; *Carlön* 1903, s. 70; *Carlbon* 1905, s. 99; ks. myös kirjoittajan pro gradu –tutkimus JYHL 1963, s. 112.

Viitteet:

- 1 RA Skr. till Rådet CXG Kustaa Horn 17.2.1657 ja Skr.till KM CXG Kustaa Horn 24.2.1657 Viipuri, liite: Suomen joukot (viimeksi mainittu on 20.2.1657 kirjeitten keskellä). Liitteen vahvuudet näyttävät tarkoittavan nimenomaan miehistön määrää, kuten ilmenee verrattaessa lukuja esim. tietoihin KrA Rullor 1657:4:1168– Pohjanmaan kotona olevan skvadroonan pääkatselmus Vaasa 20.3.1657 ja Rullor 1658:2A:191 Aateliston ratsupalveluksen skvinnuskomppania Kurkijoki 25.1.1657. Hornin laatimasta luettelosta on siitakin todettava, että ainakin osa sen esittämistä pyöreistä luvuista on arvioita, kuten näkyy esim. Olavinlinnan kohdalla. Horn on myös unohtanut rannikkolinnakkeitten ja Kyrön jalkaväen. Tässä olevasta laskelmasta on jätetty pois Hornin mainitsemat kuolleet, paenneet ja kelvottomina kotiin päästetyt.
- 2 RA Kammarkoll. Ank. brev 153:1 Erik von der Linde 28.8.1656 Turku; VA 7263:888; VA 7266:853 ja 857. Vrt. *Fontell* Hark 9 1886, s. 242–243.
- 3 Vrt. VA 8622:472 ja 476, joissa annetut luvut ovat hieman suuremmat, mutta ilmeisesti sisältävät kuolleita ja paenneita. Vrt. myös RA Landshövds.skr. Viborg vol. 1 A. Koskull neuvostolle 6.12.1656, julk. *Nordmann* FT 1888, s. 51–52, ja 23.1.1657 Viipuri FR 59.
- 4 KrA KrKBB 1657:2:1211 Israel Pistolekors 11.1.1657 Olavinlinna.
- 5 MR 1658:19:1398.
- 6 VA 7267:1013 ja 1030.
- 7 *Nikula* 1938, s. 192; VA 7965:1485, 1490, 1580, 1758, 1830; VA Militaria I, laivamiehet, Hanko 1.12.1656, Helsinki 28.10.1656.
- 8 RA Rydboholmssaml. E7451 A. Eriksson P. Brahelle 11.11.1656 Kajaani FR 212.
- 9 KrA Rullor 1657:4:1149- ja 1168- Pohjanmaan kotona olevan skvadroonan pääkatselmus Vaasa 20.3.1657. Ks. myös RA Krigskoll. till KM vol.2 9.3.1657, Joukkojen sijoitus liite D; tämä sotakollegion luettelo on liitteen A osalta Hornin luettelon mukainen: Pohjanmaan rykmentin kohdalla oleva luku 709 perustuu johonkin tuntemattomaan luetteloon. Rullienkin kohdalla on tehtävä se varaus, että fol. 1169 osoittaa erään komppanian miehistä jääneen katselmuksessa toteamatta 65: mahdollisesti nämä ovat etäisillä vartiopaikoilla olevia miehiä. Ks. myös *Petander* 1968, s. 186.
- 10 KrA KrKBB 1657:2:681 M. Drakenstierna 15.1.1657 Oulu.
- 11 VA 8626:178.
- 12 VA 8626:470.
- 13 VA 9695:1259; vrt. KrA MR 1656:45, jossa miehiä 25 hieman eri tavalla jaoteltuina.
- 14 KrA MR 1656:45. Nevanlinnasta ei ole tietoa, sillä sen tiliä ei ole säilynyt. Tykkiväkeä oli kuitenkin korkeintaan 2 tai 3.
- 15 VA 7262:640.
- 16 RA Västerbotten, verif. 1657:533.

LIITE 4. SUOMEN JOUKOT SYKSYLLÄ 1657

Mukana ovat vain ne osastot, joiden varmasti tiedetään olleen Suomessa syksyn aikana. Luvut miehistön määriä.

*Ratsuväki*¹

Komppanioita, Joukko-os.	Vahvuus	Sijoitus
4 Viipurin	n. 300	Rautu
4 Viipurin	n. 300	Kotiseudulla varusteita uus.
2 Aatelislippue	n. 200	Rautu
4 Turun	n. 300	Pähkinälinnan lääni
Yhteensä	n. 1 100,	joista n. 500 päämajassa

*Rakuunat*²

Komppanioita, Joukko-os.	Vahvuus	Sijoitus
3 Vietinghoff (TAUBE)	n. 150	Pohjoislääni
1 Hornin henkikomppania	36	Pohjoislääni
1 Krusen henkikomppania	48	Pohjoislääni
Yhteensä	n. 234	

*Jalkaväki*³

Kompp. Joukko-osasto	Syysk. palv.	Marraskuuhun mennessä kuoll. paenn. kom. sair. palv. sij.marr.				
3 Essen (kaikki)	201			40	161	Rautu
2 Lindelöf seka-	149	4?		61	84	Rautu
4 Rundel osasto-	432	167	36	97	92	40 Käkisalmi
3 Günterberg ja)	241	15	5	107	114	Sortavala
Yhteensä	1023	186	41	97	300	399

*Itärajalla lisäksi 386 laivamiestä, joista 30 gotlantilaista. Osasto sijoitettuna Nevalle ainakin vielä 5.9.1657*⁴

Linnoitusten varusväki syksyllä 1657

Tiedon ajoitus	Linnoitus	Jalkaväkeä	Laivamiehiä	Nostoväkeä	Yht.	Tykistön ammattim.	Viite
Lokakuu	Viipuri	141	205		346	31	5
Heinäkuu	Olavinlinna	43			43	6	6
Syyskuu	Käkisalmi	200		75	275	22	7
Syyskuu	Pähkinälinna	131			131	14	8
Joulukuu	Nevanlinna	77			77	5	9
Syyskuu	Hämeenlinna	48			48	..	10
Syyskuu	Turku	80			80	..	11
..	Kyrö	43			43	..	12
Syksy	Rannikkolinnakkeet	200?			200?	..	13
Yhteensä		963	205	75	1243	78	

Huom! Jalkaväen 97 komennetusta osa seuraavissa kenttälinnakkeissa marraskuussa:

Tusina	12
Murja	42
Yht.	54 ¹⁴

*Kenttätykistössä 30 tykistön ammattimiestä*¹⁵

Etelä-Suomen tiedossaoleva kenttäarmeija ja varusväki yhteensä 3168 maavoimien miestä, 591 laivamiestä ja 108 tykkimiestä

Kajaanin vapaaherrakunnasta ei ole tarkkoja vahvuustietoja

*Pohjanmaalta on varmasti tiedossa vain maahan jääneitten jalkaväkimiesten määrä, 150*¹⁶

*Oulun varuskuntana 4+55 miestä ja mahdollisesti näiden lisäksi vielä 23 vanhaa sotilasta*¹⁷

LIITE 4. SUOMEN JOUKOT SYKSYLLÄ 1657

Viitteet:

- 1 RA De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 30.9.1657 Käkisalmi; vrt. myös KrA KrKBB 1657:1:609 Kustaa Horn 20.8.1657 Tammenkylä ja Krusen rykmentin osittaisia vahvuustietoja KrA MR 1657:30:16-18. Lisäksi maassa oli mahdollisesti joitakin erillisiä osastoja, joiden toiminnasta ei ole tietoja. Turun ratsurykmentin neljästä komppaniasta (Johan Hochmuth) ks. myös RA Generalgouv.i Finl.skr. vol. 1. Kustaa Horn kuninkaalle 19.9.1657 Käkisalmi ja neuvostolle 7.10.1657 Mäkrä FR 10.
- 2 KrA KrKBB 1657:2:609 Kustaa Horn 20.8.1657 Tammenkylä; syksyn palkanmaksuja ks. MR 1657:30:32, 36 ja 37.
- 3 RA De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 10.11.1657 Mäkrä; vrt. RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 10.11.1657 Mäkrä, jossa on Lindelöfin osaston kohdalla pieni ero: palveluksessa 89 miestä ja sairaina 60. Neljä miestä tästä osastosta mahdollisesti kuolleet, kokonaissumma ei muuten täsmää syyskuun tietojen kanssa.
- 4 VA 9695:1180 seur.
- 5 VA 8626:179, 259 ja 262.
- 6 Olavinlinnan tieto on epävarma. VA 8630:1659 ja 1662 näyttäisivät osoittavat, että syyskuun 1657 jäi aikaisemmin Olavinlinnassa olleista 181 miehestä paikalleen 43, kun muut 6.7.1657 siirrettiin pois. Myöhäisyyksyllä Olavinlinnan miehistö taas kasvoi noin 150:ksi, ks. RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 14.1.1658 Mäkrä, vrt. KrA MR 1657:30:22; VA 8626:471.
- 7 VA 9695:1409, 1425, 1448, 1475 ja 1504.
- 8 VA 9695:1051 ja 997.
- 9 KrA MR 1657:30:50-51.
- 10 VA 7964:592.
- 11 VA 7267:653, 1028 ja 1039.
- 12 *Fontell* HArk 9 1886, s. 242-243.
- 13 RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 14.5.1658 Helsinki. Luku on ilmeisesti Hornin arvio; hän mainitsee, että Tanskan-sodan vuoksi Turussa ja rannikkolinnakkeissa oli yhteensä 400 miestä: tästä on Turun 70 ylimääräistä miestä sekä 50 vangittua pakolaisnihtiä (VA 7271:562-563) vähennetty, samoin Hämeenlinnan noin 40 miestä, koska nämä poistettiin samanaikaisesti Turun miesten kanssa huhtikuussa 1658, ja vielä Kyrön linnakkeen miehet, n. 40.
- 14 RA De la Gardieska saml. E1444 Kustaa Horn M.G. De la Gardielle 10.11.1657 Mäkrä.
- 15 KrA MR 1657:30:34.
- 16 KrA KrKBB 1657:2:205 Johan Graan 28.10.1657 Uumaja.
- 17 RA Västerbotten, verif. 1657:847; 1658:705, 773.

LIITE 5. SUOMEN JOUKOT VUONNA 1658

*A Kustaa Hornin arvio Suomen kenttäjoukoista toukokuussa 1658*Erityisluettelon mukaan käytettävissä tai saatavissa palvelukseen lähiaikoina 17.5.1658:¹

<i>Komppanioita, Joukko-osasto</i>	<i>Miehistöä</i>	<i>Huomautuksia</i>	<i>Viite</i>
<i>Ratsuväki</i>			
8 Viipurin	800	Krusen rykmentti	
4 Turun	400	Osall. taist. syksyllä 1657	
4 Hämeen	360	Vastavärvättyjä?	2
? Yxkull	150	Palanneet? Audovan-retkeltä	3
5 Kustaa Horn	342	Palanneet? Audovan-retkeltä	3
<i>Ratsuväki yht.</i>	<i>2 052</i>	Lisäksi huonokuntoinen aatelislippue, josta vain vakinaisen komppanian vahvuus on tiedossa: se oli elokuussa 1658 112 miestä	4
<i>Rakuunat</i>			
8 Taube	460	Luultavasti osittain uutta, osittain vanhoista osastoista yhdistettyä joukkoa	5
1 Kruse henkik.	50	Toinen tieto 59	6
<i>Rakuunat yht.</i>	<i>510</i>		
<i>Jalkaväki</i>			
Käytettävissä	400	Toinen tieto 409, joka kenttäjalkaväki sisältyy allaolevaan Viipurin miehistöön	7
Väenotosta odotett.	500	Toukokuussa vielä ottamatta	
<i>Jalkaväki yht.</i>	<i>900</i>	Lisäksi toukokuussa osoitettu 400 miestä Tallinnaan ja Narvaan	8
<i>Kenttäjoukot yht.</i>	<i>3 462</i>		

B Etelä-Suomen linnoitusten varusväki toukokuussa/syyskuussa

<i>Linnoitus tai linnake linnake</i>	<i>Jalkaväki</i>	<i>Laivamieh.</i>	<i>Tykistön ammattim.</i>	<i>Viite</i>
Viipuri	698 / 451	..	61 / ..	9
Olavinlinna	40 /	10
Käkisalmi	268 / 220	..	24 / 24	11
Sortavala	- / 28	11
Pähkinälinna	132 / 130	10 / 8	15 / 15	12
Kirkkosaari	- / 47	..	- / ..	13
Tusina	- / 21	..	- / ..	13
Nevanlinna	92 / 113	.. / 27	5 / 5	14
Hämeenlinna	- / -	- / -	- / -	15
Turku	10 / 29	.. / ..	3 / 3	16
Kyrö	10 / 10	- / -	- / -	17
Susisaari	12 / 16	.. / / ..	18
<i>Varusväki yht.</i>	<i>1 262 1 065</i>	<i>10 35</i>	<i>108 47</i>	

C Suomen kotonaolevat laivamiehet syyskuussa 1658¹⁹

<i>Komppania</i>	<i>Vanhat</i>	<i>Uudet</i>	<i>Yht.</i>
Etelä-Suomen	37	223	260
Uudenmaan	7	228	235
Ahvenanmaan	16	110	126
Pohja-Suomen	12	130	142
<i>Laivamiehet yht.</i>	<i>72</i>	<i>691</i>	<i>763</i>

LIITE 5. SUOMEN JOUKOT VUONNA 1658

Viitteet:

- 1 KrA Rullor 1658 : 12 Förslagh Uppå dee Troupper . . . 17. 5. 1658. Luettelo on sama kuin Hornin kirjeessä RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn kuninkaalle 14. 5. 1658 salakirjoitetuna oleva. On korostettava, että kysymyksessä on nimenomaan lähiaikoina todennäköisesti palvelukseen saatavien luettelo, jonka eri kohdat ovat hyvin erilaisia luotettavuudeltaan. Jalkaväen miesmäärään sisältyvä väenotosta toivottavien määrä 500 on varsin realistinen, jos oletetaan, että Viipurin ja Savonlinnan läänissä pidettiin väenotto.
- 2 Tässä oleva luku näyttää olevan ilmoitushetken tilanne, sillä Pernajassa 8. 3. pidetyssä katselmuksessa miehiä oli jo 279 ja vertaaminen vajaata kahta viikkoa aikaisempaan rullaan osoittaa, että kompaniat vahvistuivat nopeasti, ks. VA Militaria I Hämeen rv Pernaja 25. 2. 1658 ja 8. 3. 1658.
- 3 Audovan-retkeltä palanneitten määrässä on ristiriitaisuuksia, eikä sen vuoksi ole varmaa, ovatko ainakaan kaikki vielä palanneet. Vertaaminen tappioluetteloon (RA Livonica II vol. 78 M. G. De la Gardie kuninkaalle 14. 10. 1657 Wimbs) osoittaa, että Yxkullin miehet on kevään 1658 luettelossa ilmoitettu jokseenkin syksyllisessä vahvuudessaan, kun taas Hornin miehiä palasi Audovan-retkeltä Tallinnaan vain 182: toisaalta on mahdollista, että kadonneita on etsiytynyt takaisin ja että tappioita on täydennetty. VA Militaria I Hämeen rv:n kohdalla olevat katselmusrullat Viurula 29. 7. 1658 osoittavat ilmeisen katselmallisinkin, että Yxkullin rykmenttiä alettiin kesällä 1658 täydentää; Hornin rykmentistä ei vastaavaa tietoa ole. RA Krigshist. saml. XV:b Extract på Cavalleriet . . . (1658) ilmoittaa elokuussa Hornin rykmentin vahvuudeksi 31+232 ja Yxkullin 26+197. Tämä tukee edellä sanottua.
- 4 KrA Rullor 1658 : 2A : 287 Katselmus Turku 6.8.1658; aatelislippueen kunnosta ks. RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 5. 7. 1658 Helsinki.
- 5 Vrt. KrA MR 1658 : 31 : 26.
- 6 VA 8630 : 231, jossa olevaan 10. 6. 1658 tehtyyn luetteloon sisältyvät myös aliupseerit.
- 7 Käytettävissä ollut kenttäjalkaväki oli sijoitettu Viipuriin. Sen 698 miehestä 409 oli kenttäjalkaväkeä, jotka keväällä olivat vielä Viipurin varuskuntana.
- 8 Miesten perille menosta ks. tekstiä.
- 9 VA 8630 : 170, 294–302 ja 336–338. Kenttäjalkaväkeä 409/309 miestä, kaupungin komppanioissa 289/142 miestä.
- 10 VA 8630 : 494 ja 502. Helmikuussa Olavinlinnassa oli 104 Olavi Pentinpojan miestä, joista ainakin 89 marssi samassa kuussa Käkisalmeen, ks. KrA MR 1658 : 19 : 1051.
- 11 KrA MR 1658 : 19 : 876–967; ks. myös RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 24. 5. 1658 Helsinki.
- 12 VA 9697 : 729–732v, 745–748v, 770, 774, 791, 794.
- 13 VA 9697 : 824; ks. myös RA Skr. till KM CXG Kustaa Horn 24. 5. 1658 Helsinki.
- 14 VA 9697 : 672 ja 676; vrt. KrA MR 1658 : 19 : 1406–1414 ja VA 8630 : 246.
- 15 Hämeenlinnan miehitys vedettiin pois huhtikuussa 1658; ks. VA 7964 : 592. Ilmeisesti myös sen miehistöä lähetettiin Tallinnaan toukokuussa 1658.
- 16 VA Militaria I Turun jv. Turun linnan varuskunta 27. 4. 1658 osoittaa, että linnassa oli normaalien vahtimiesten lisäksi 50 jalkaväkimiestä vielä huhtikuun lopussa, mutta että nämä määrättiin pois siirrettäviksi, ks. myös VA 7271 : 511 ja 545: nämä olivat Tallinnaan siirrettyjen miesten joukossa. Muuten ks. VA 7270 : 595 ja 601–602 sekä VA 7271 : 548. Vrt. myös VA 7271 : 562 ja 563, joissa mainitaan 53 karkuria ja mustalaista, jotka olivat joutuneet kiinni keväällä 1658. Mahdollisesti myös näitä siirrettiin Tallinnaan toukokuussa 1658.
- 17 KrA KrKBB 1658 : 2 : 707 J. Graan 12. 8. 1658 Tukholma. Graan mainitsee tässä Kyrössä olleesta ruodusta. Muonamäärä RA Västerbotten, verif. 1657 : 912; vrt. myös 1658 : 772 ja Fontell HArk 9 1886, s. 242–243.
- 18 VA Militaria I Uudenmaan jv. Kotona olevat Fersenin rykmentin miehet 25. 1.–30. 4. 1658 osoittaa, että 79 miehistöön kuuluvaa oli huhtikuun loppuun saakka Susisaarella. Näistä suurin osa siirrettiin toukokuussa Tallinnaan; ks. myös KrA MR 1658 : 31 : 181, 224 ja 225.
- 19 RA Amiralitetskoll. till KM vol. 1 4. 9. 1657, liite 6.

LIITE 6. WRANGELIN LAIVASTON YKSIKÖT JA HENKILÖSTÖ SYYSKUUN
 ALUSSA 1656

<i>Laivat</i>	<i>Alusmäärä</i>	<i>Kaj.henk.</i>	<i>Laivamiehiä</i>	<i>Pyssymiehiä</i>	<i>Yht.</i>
Jägaren	1	6	44	..	50
Näktergalen*	1	5	24	..	29
Danske Prinsen*	1	3	14	..	17
Ulf Sund (kreijari)	1	..	9	6	15
Sjöhästen (jahti)	1	..	6	6	12
Amiraalin jahti	1	1	6	..	7
Koiviston kreijari	1	..	6	..	6
<i>Komento- ja huoltoalukset yht.</i>	<i>7</i>	<i>15</i>	<i>109</i>	<i>12</i>	<i>136</i>
<i>Lotjat ja parkassi</i>					
<i>Uusimaa</i> (Porvoo kaup. ja pit., Helsinki pit., Karjaa, Inkoo, Kirkkonummi, Espoo)	7	..	97	31	128
<i>Viipurin lääni</i> (Koivisto)	1	..	10	7	17
<i>Turun ja Porin l.</i> (Nauvo, Korppoo, Uusikaupunki, Vehmaa)	4	..	43	21	64
<i>Ahvenanmaa</i> (Finström, Hammarland)	2	..	20	12	32
<i>Pohjanmaa</i> (Lohtaja, Oulu, Vaasa)	3	..	34	13	47
<i>Ruotsi</i> (Misterhult, Mogata, Österhusby, Söderköping, Ålem + yksi parkassi)	6	..	61	21	82
<i>Lotjat ja parkassi yht.</i>	<i>23</i>	<i>..</i>	<i>265</i>	<i>105</i>	<i>370</i>
<i>Kaikki yhteensä</i>	<i>30</i>	<i>15</i>	<i>374</i>	<i>117</i>	<i>506</i>

¹ KrA Örlogsflottans räkenskaper 1656 : 4 : 2524–2551. Tili osoittaa laivaston kasvun kuukausittain. VA 7965 : 1462 tukee tätä hyvin, siinä on 13+294 laivaston miestä, mutta ainakin osa aluksista puuttunee siitä. Asetelmassa *tähdellä** merkityissä hieman myöhempi vahvuustieto. Todennäköistä on, että niissä kohdin, joissa on merkki »ei tietoa», ei asianomaista henkilöstöryhmää lainkaan esiinny, sillä tili vaikuttaa varsin tarkalta. Ulf Sundin Wrangel otti käyttöön elokuun alussa, ks. KrA AmKAB 1656 : 1047 G. Wrangel 5. 8. 1656 Viipuri: se oli amiraliteetin yhteysalus. *Kaj.henk.* = kajuuttahenkilöstöä = ups. ym.

LIITE 7. SUOMEEN VUOSINA 1656-1658 RUOTSISTA TOIMITETTU MATERIAALI

Määräys- ja lähtöpäivä, määräpaikka 1656:	Musk/olkah.	Miekk	Ruuti sentn	Musk.-luodit	Luntu naulaa	Tykit/amm	Muuta, viite
24.4. Viipuri			81				1
16.6. Helsinki	250/-		15	8 000	400		Rumpuja lyijyä 2
20.6. Kajaani			4	1 500			3
23.-25.6. Pohjanm jv		300	4	1 050	120		Pertuskoita rumpuja 4
23.6. Oulun linna			10	7 500	320		Työkaluja 5
26.6. Hämeenlinna	50/-		5	3 000	120	1,5-n -/700?	6
8.7. Viipuri	600/300	500	30	15 000	2 000		Rumpuja pertuskoita lyijyä 7
15.7. Oulu	250/200	250					Pertuskoita rumpuja 8
18.7. Viipuri			100		6 000	3-n 2/1000	300 kpl 6-n käsikran. lyijyä 9
5.8. Viipuri	400/-						30 par pist. 400 piikk. 10
13.-14.8. Pohjanmaa	300/100	200				3-n 2/200	200 piikk. 11
13.-16.8. Viipuri						3-n 2/- 60-n 1/50 40-n 1/50	Lavetteja akseleita rautatavaroita valjaita 12
27.9.-4.10. Oulu			30			4-n 2/300	60 piikk? 13
27.9.-25.10. Viipuri	400/400	400	100		6 400	160-n 1/- 80-n -/ 55 24-n -/600 8-n 4/400 6-n 6/800 4-n 12/500 3-n -/300	Lavetteja ketjuja työkaluja pertuskoita rumpuja 600 kpl. haar.-piikk; eril. tyk. pikkutavaroita lyijyä 14
5.11. Karjalan rak.ups.							8 par.pist. 15
Yht.	2 250/1 000	1 650	379	36 050	15 360	33 tykk/4 955	
josta: Viipuri Muu Et-S. Pjm ja Kaj	1 400/700 300/- 550/300	900 - 750	311 20 48	15 000 11 000 10 050	14 400 520 440	29 tykk/3 755 - tykk/700? 4 tykk/500	

LIITE 7. SUOMEEN VUOSINA 1656-1658 RUOTSISTA TOIMITETTU MATERIAALI

Määräys- ja lähtöpäivä, määräpaikka 1657:	Musk/olkah	Miekk	Ruuti sentn	Musk.-luodit	Luntu naulaa	Tykit/amm	Muuta, viite
29.4.-30.4. Suomen linnoitukset	150/-	400			3 200	60-n -/47	1 000 kpl haar.-piikkejä 200 kpl 6-n käsikran. 1 700 kpl. jalka-ansoja, rumpuja pertuskoita rautaa, lyijyä terästä tunkki 16
12.5. Suomen linnoitukset			100				17
12.5.-22.5. Turun linna			10		1 200		100 kpl käsi-kran., lyijyä 18
17.7.-23.7. Turun linna	-/100	200				12-n -/300 3-n -/200	Rautaromua 19
26.7.-14.8 Suomen rannikkolinnakkeet			12		200	18-n 3/ 60 12-n 4/ 80 6-n 4/100 4-n 1/- 3-n 2/ 40	Latauskihv. laivalavetit tykeille 20
15.10-2.11. Viipuri (Käkisalmi)			100		8 007	24-n 4/200 12-n 4/400	Lyijyä 21
Yht. 1657	150/100	600	222	-	12 607	22 tykk/1 427	
1658:							
10.7.-26.7. Suomen ja Inkerin linnoitukset	600/600		250			?-n 2/- 12-n -/ 800 8-n -/ 800 6-n -/1 000 5-n -/ 300 4-n -/1 000 3-n -/1 000	Kuparia terästä 22
Yht. 1 658	600/600		250			2 tykk/4 900	

Lisäksi vuoden 1658 alussa Pohjanmaan ja Länsipohjan rahvaan kesken jaettiin 200 muskettia, jotka oli lähetetty seudun puolustusta varten. Pohjanmaan saamasta määrästä ei ole tietoa²³.

LIITE 7. SUOMEEN VUOSINA 1656–1658 RUOTSISTA TOIMITETTU MATERIAALI

Viitteet:

- ¹ KrA Artilleridep. G III b Sthlms slotts arkli 1656, tosite 33. Tämä erä saapui viime tingassa ennen sodan alkua Viipuriin, ks. KrA KrKBB 1656 : 3 : 1899 J. A. Klöfverskiöld ja E. Stare 30. 5. 1656 Viipuri.
Huom! Koska useimmat viitteet ovat sarjasta G III b, sitä ei enää erikseen mainita, vaan ilmoitetaan ainoastaan ao. varikon nimi. Tietoja on verrattu G II 4 Riksens Artilleribok kokoaviin tietoihin, jotka suhteellisen hyvin täsmäävät erityistilien kanssa: missä horjuvuutta on, siitä huomautetaan erikseen. Ks. myös RA Krigskoll. till KM vol. 1 syyskuun 1656 kirjeiden joukossa oleva moniosainen liite 22. 9. 1656 mennessä eri tahoille pyydetyistä ja lähetetyistä materiaalielistä.
- ² Sthlms stora rustkammare 1656, tosite 10; Sthlms slotts arkli 1656, tosite 44. Ks. myös KrKR 1656 : 190 E. J. Creutzille 17. 6. 1656.
- ³ Arkliet 1656, tositteet 41–42.
- ⁴ Rustkammaren 1656, tosite 11, Arkliet 1656, tosite 48.
- ⁵ Arkliet 1656, tosite 47.
- ⁶ Rustkammaren 1656, tosite 12; Arkliet 1656, tosite 64; 1,5-naulaisten tykinkuulien lähettäminen on erävarmaa, se perustuu KrA Artilleridepartementet G II 4 Riksens artilleribok 1656 sivulla 40 olevaan virheellisesti ajoitettuun mainintaan.
- ⁷ Rustkammaren 1656, tosite 26; Arkliet 1656, tosite 54.
- ⁸ Rustkammaren 1656, tosite 29. Tositetta ei ole asianmukaisesti kuitattu, joten on mahdollista, että luovutuksessa on jotain epäselvää: erä on kuitenkin sellaisenaan otettu pääkirjaan.
- ⁹ Arkliet 1656, tosite 81.
- ¹⁰ Rustkammaren 1656, tosite 32.
- ¹¹ Rustkammaren 1656, tosite 33; Artillerigården i Sthlm 1656, tosite 17 fol. 44.
- ¹² Artillerigården 1656, tosite 16 fol. 43 ja 18 fol. 45.
- ¹³ Arkliet 1656, tositteet 109–111; piikkien lähettäminen epävarmaa, ks. Riksens artilleribok 1656, s. 28.
- ¹⁴ Rustkammaren 1656, tosite 52; Arkliet 1656, tosite 116; Artillerigården 1656, fol. 49 ja 55. Osa lähetyksestä määrättiin liikkeelle jo 27. 9., mutta laivausvaikeuksien vuoksi se saatiin lähettämään vasta 25. 10.
- ¹⁵ Rustkammaren 1656, tosite 55.
- ¹⁶ Rustkammaren 1657, tosite 5–6; Arkliet 1657, tosite 18.
- ¹⁷ Arkliet 1657, tosite 18. Lähetys kuuluu edelliseen, mutta ruuti ei ehtinyt Wrangelin laivaston mukaan, jolla ensimmäinen lähetys lähti, vaan se laivattiin myöhemmin.
- ¹⁸ Arkliet 1657, tosite 38.
- ¹⁹ Arkliet 1657, tosite 86; Rustkammaren 1657, tosite fol. 44.
- ²⁰ Arkliet 1657, tosite 108. Yksi 6-naulaisena lähetetyistä tykeistä olikin erehdyksessä 4-naulainen, ks. Arkliet 1657, fol. 44: tämä on korjattu tässä liitteessä. Vrt. myös KrA KrKBB 1657 : 1 : 645 Kustaa Horn 26. 11. 1657 Mäkrä, liitteet.
- ²¹ KrA Artilleridepartementet G II 4 Riksens Artilleribok 1657 : 138; Arkliet 1657, tositteet 131–132; tykkien lähettämisen ajankohta ks. KrA KrKR 1658 : 132 kuninkaalle 24. 2. 1658.
- ²² Rustkammaren 1658, kuitti fol. 8; Arkliet 1658, tosite 21. Vuoden aikana lähetettiin vain kaksi tykkiä, joitten väljyys ei ole tiedossa. Ne palautettiin Viipuriin ehjinä, kun ne rikkinäisinä oli lähetetty korjattaviksi. On mahdollista, että ne olivat Käkisalmessa särkyneitä 24-naulaisia.
- ²³ KrA KrKBB 1658 : 2 : 683. J. Graan maaliskuussa 1658 Uumaja.

LIITE 8. SUOMEN MAAKUNTAKOKOUSTEN SUOSTUNNAT VUOSINA 1656-1658

1. *Kokoukset vuonna 1656* *Huom!* Taloudellisia suostuntoja verrataan vuoden 1655 valtiopäiväpäätökseen, (ks. viitteet), SA=sota-apu
Jalkaväen rekrytoinnissa t=tilaluvun mukaan

<i>Lääni, kokouksen paikka ja aika</i>	<i>Sääty</i>	<i>Jalkamiehet</i>	<i>Laivamiehet</i>	<i>Ratsumiehet</i>	<i>Taloudelliset suostunnat</i>
POHJANMAA Tornio 11.8.1656	Pap Porv Tal	1657 heti 1/10t		1/2-3 pappia kotimaan puol. Varall.muk. kotimaan puol.	2SA 2SA SA eräinlykkäyksiin Sotaväen ylläpito
TURKU-PORI eri aikoina	Aat Pap Porv Tal	1657 heti 1/8t 1657 heti 1/8t	2-kertaisina kotimaan puol. 2-kertaisina kotimaan puol.	2-kertaisina 1/1 pappi Varall. muk.	2SA
HÄME-UUSI- MAA eri aikoina	Aat Pap Porv Tal	1657 heti 1/8t 1657 heti 1/8t	2-kertaisina kotimaan puol. 2-kertaisina kotimaan puol.	2-kertaisina 1/1 pappi Varall.muk.
VIIP.-SAVONL. eri aikoina	Aat Pap Porv Tal	1657 heti 1/8t 1657 heti 1/8 ei Äyräpäästä eikä Jääskestä		.. 1/1 pappi

LIITE 8. SUOMEN MAAKUNTAKOKOUSTEN SUOSTUNNAT VUOSINA 1656–1658

2. Kokoukset vuonna 1657 *Huom!* Taloudellisia suostuntoja verrataan vuoden 1655 valtiopäiväpäätökseen (ks. viitteet) seuraavasti: KH=karja- ja henkiorahat, SA=sota-apu, R=sota-avun ruisosuus, T=kaksinkertainen teurastustulli, +=muuta pikkusuostuntoja. Jalkaväen rekrytinnissa t=tilaluvun mukaan, m=miesluvun mukaan.

<i>Lääni, kokouksen paikka ja aika</i>	<i>Sääty</i>	<i>Jalkamiehet</i>	<i>Laivamiehet</i>	<i>Ratsumiehet</i>	<i>Taloudelliset suostunnat</i>
POHJANMAA Tornio 28.5–3.6.	Pap Porv Tal	1658 heti 1/10m 1659–1660 1/10t	2-kert. –1660	Kuten 1656	KH, 2SA+ –1660 760tal/v, KH, T–1660 KH –1660 R –1660 eräin muut.
TURKU–PORI Turku 30.4.–13.5.	Aat Pap Porv Tal	1658 heti 1/15t 1659–1660 1/20t 1658 heti 1/10t 1659–1660 1/10t	2-kert. –1658 eri luett. –1660 2-kert.	Kuten 1656 kr. palkalla	KH, T –1660 2SA alustalaisilta KH –1660 3SA –1659, 2SA 1660 KH –1660 SA –1660, ei Turusta SA –1660 eräin muut.
HÄME–UUSI- MAA Helsinki –15.6.	Aat Pap Porv Tal	1658 heti 1/15m 1659–1660 1/20t 1658 heti 1/10m 1659–1660 1/10t	2-kert. –1658 eri luett. –1660 2-kert.	Kuten 1656 kr. palkalla	KH, T –1660 SA –1660 alustalaisilta KH –1660 3SA –1660+ SA –1660 eräin muut. SA –1660
VIIP.–SAVONL. Viipuri –11.7.	Aat Pap Porv Tal	1658 heti 1/15m 1659–1660 1/20t 1658 heti 1/10m 1659–1660 1/10t ei Äyräpäästä eikä Jääskestä	2-kert. –1660	Kuten 1656 kr.palkalla –1660 tai Ven.s.lopp.	KH, T –1660 SA –1660 alustalais. KH –1660 3SA –1660+ KH, T –1660 SA –1660

LIITE 8. SUOMEN MAAKUNTAKOKOUSTEN SUOSTUNNAT VUOSINA 1656–1658

3. Kokoukset vuonna 1658

<i>Lääni, kokouksen paikka ja aika</i>	<i>Sääty</i>	<i>Jalkamiehet</i>	<i>Taloudelliset suostunnat</i>
POHJANMAA Pietarsaari–4.1.	3 al.	Ei lisärasituksia, lääni pyysi köyhyiden vuoksi vapautusta	
TURKU–PORI Turku –24.5. säätykokous, lisäksi 8.10. aateliskokous	Aat Tal	1659–1660 otto jo v. 1658 1659–1660 otto jo v. 1658	Entisiin lisää 3 tr ru +2 tr kau+olkia/100 tal; rakuu- noille hevonen tai 26 kup.tal/600 tal.
HÄME–UUSIMAA Helsinki–16.3. säätykokous lisäksi 17.2. aateliskok.	Aat Pap Tal	1659–1660 otto jo v. 1658 1/10 tilaa 1659–1660 otto jo v. 1658, ellei ratsup. 1659–1660 otto jo v. 1658	Entisiin lisää 2 tr ru~ohr + 1 leiv.voita +1 leiv. kuiv. lihaa/100 tal.
VIIPURI–SAVONLINNA Aateliskok. –5.2. säätykokouksesta ei tietoa	Aat		Entisiin lisää 3 tr ru~ohr +2 tr kau+olkia/100 tal.

Viitteet:

Vuoden 1655 valtiopäiväpäätöksen mukaiset taloudelliset suostunnat (ks. *Stiernman* II 1729, s. 1253–1256) olivat seuraavat:

Aat: Karjavero ja henkiraha,
Sota-apu alustalaisilta 1/2 tr ru~ohr+1/2 Rtal/rälssitalonp.

Pap: Karjavero ja henkiraha,
Sota-apu 2 tr ru~ohr/srk:n 64 mantt. maalla, 1/20 kruununveroista kaupungeissa.

Porv: Karjavero ja henkiraha, eräissä kaup. myllytulli 1656–1658,
Sota-apu tietty määrä kustakin kaupungista 1656–1658,
Kaksinkertainen teurastulli.

Tal: Karjavero (2 hoptal/vero- ja kr.–, 1 hoptal/rälssitalonp.) ja henkiraha,
Sota-apu 1 tr ru~ohr+1 Rtal/vero- ja kruunun talonp., puolet siitä rälssitalonpojilta.

1. *Kokoukset vuonna 1656:* *Fontell* HArk 9 1886, s. 340–344; *Bonsdorff* HArk 14 1895, s. 279–280; tietoja kokouksista myös seuraavan vuoden yhteydessä, *Stiernman*, Bihang 1743, s. 345, 357, 363, 366, 372; Suomen laivamiesten kaksinkertaistamisesta ks. KrA AmKAB 1658:273 Kustaa Horn 5.8.1658 Turku.

2. *Kokoukset vuonna 1657:* *Stiernman*, Bihang 1743, s. 343–373, *Stiernman* II 1729, s. 1292–1296; *Ignatius* 1865, s. 109–121; vrt. *Stiernman* II, 1729, s. 1000 ja 1234.

3. *Kokoukset vuonna 1658:* *Grottenfelt* HArk 9 1886, s. 220–221; *Bonsdorff* HArk 14 1895, s. 280–288.

LIITE 9. KAMERAALISIA MUUTOKSIA TARKASTELUALUEELLA 1654–1665

Taulukko 1. Läänien päättilikirjoihin merkitty autiosumma täysinä talareina

Lääni \ Vuosi	1654	1655	1656	1657	1658	1659	1660	1665
Pähkinälinnan	–	–	–	–	..	4 139	3 912	3 905
Käkisalmen	–	–	–	133	8 987	6 826	6 969	6 220
Viip.-Savonl., josta:	27 118	26 355	26 698	27 697	28 764	28 871	29 277	13 537
– Ranta	1 258	1 236	1 421	1 201	1 332	1 354	1 384	1 403
– Lapvesi	2 262	2 235	2 368	2 609	2 917	2 915	2 897	3 716
– Jääski	3 277	3 187	3 107	3 064	3 258	3 416	3 384	2 653
– Äyräpää	4 449	4 023	4 109	4 092	4 170	4 234	4 248	4 238
– Kymenkartano	899	821	866	878	1 149	981	1 167	1 123
– Savon yläosa	5 830	5 425	5 495	5 753	5 846	6 399	6 470	138
– Savon keskiosa	6 092	5 998	5 996	6 231	6 225	6 365	6 487	80
– Savon alaosa	3 047	3 355	3 333	3 866	3 862	3 204	3 235	179
Hämeen–Uudenm.	..	1 536	2 039	..	2 720	2 343
Turun ja Porin	..	1 178	861	1 643	1 576	1 669	1 659	6 708
Pohjanmaa	4 354	..	3 644	5 084	5 244	5 311	5 102	..

Taulukko 2. Ylimääräisten verojen lyhennykset Etelä-Suomessa täysinä talareina

Lääni \ Vuosi	1654	1655	1656	1657	1658	1659	1660	1665
Viip.-Savonl., josta:	142	6 543	21 214	15 592	14 150	15 605	18 567	14 486
– Ranta	81	323	1 307	662	937	748	796	1 448
– Lapvesi	–	511	244	3 069	1 548	2 769	2 865	2 679
– Jääski	–	–	3 924	3 473	3 263	2 348	3 209	3 475
– Äyräpää	39	343	1 760	612	317	1 097	1 495	1 441
– Kymenkartano	3	589	357	732	1 800	1 296	1 524	1 455
– Savon yläosa	16	1 020	2 258	2 067	2 564	1 148	1 304	1 044
– Savon keskiosa	–	61	3 777	2 438	2 147	3 586	4 116	918
– Savon alaosa	3	1 250	4 613	359	730	2 557	2 740	2 005
– Rästit yht.	..	2 421	3 039	2 144	816	..	492	..
Hämeen–Uudenm.	..	6 694	6 642	..	6 940	30 768
Turun ja Porin	..	6 092	4 872	6 485	10 468	14 392	12 473	44 104

Viitteet:

Pähkinälinnan ja Käkisalmen läänit VA 9690 : 863; 9691 : 767; 9692 : 67; 9694 : 71, 579; 9696 : 55, 408; 9698 : 64, 448, 458, 479 ensin koko Pohjoislääni merkitty autioksi, mutta tuloja merkitty toisaalle 817 talaria; 9699 : 57, 473, 486, 514 samoin, tuloja 1 026 talaria; molemmat tulosummat vähennetty autiosummasta; 9707 : 48, 431, 488. Lyhennykset eivät ilmene päätileistä.

Viipurin ja Savonlinnan lääni VA 8612 : 721, 723; tiedot ylimääräisten verojen lyhennyksistä yhdessä vakinaisten verojen kanssa; 8616 : 9, 925, 1011–1013; 8620 : 14, 1274, 1382–1386; 8625 : 12, 1176, 1286–1290; 8629 : 12, 1344, 1458–1462; 8632 : 8, 953, 1070; 8635 : 22, 995, 1114–1116; 8649 : 1, 67, 213–216. Huom. vuonna 1664 pidettiin Savossa maantarkastus, ks. mm. *Pekka Lappalainen* I : 1 1971, s. 264.

Hämeen ja Uudenmaan lääni VA 7961 : 7, 961; 7964 : 9, 925; 7968 : 7, 965; 7986 : 7, 1283. Vuodesta 1655 lähtien luvuissa voi olla myös vakinaisen veron lyhennyksiä.

Turun ja Porin lääni VA 7257 : 8, 840; 7262 : 12, 939; 7266 : 12, 1085; 7270 : 2, 798; 7274 : 859, 869; 7278 : 9, 851; 7295 : 1210, 1230.

Pohjanmaa RA Västerbotten, Landsböcker 1654 : 302; 1655 : 30, 43; 1656 : 34, 92; 1657 : 36, 292; 1658 : 46, 272; 1659 : 25, 65; 1660 : 26, 246; 1665 : 22, 44. Lyhennykset eivät ilmene päätileistä.

HUOM! Koska luvut täysiä talareita, yhteenlasku ei täsmää kokonaissumman kanssa.

LIITE 10. MUUTOKSIA TARKASTELUALUEEN VÄESTÖSSÄ 1600-LUVUN LOPPU-PUOLELLA

Taulukko 1. Pähkinälinnan läänin asukasmäärä henkikirjojen mukaan vuosina 1650, 1656, 1661, 1666 ja 1671, kansallisuuksien mukaan eriteltyinä

Pogosta	1650				1656	1661				Vähennys		1666			
	Suomalais määrä	%	Ink vatj ven	Yht =sis muut	Yht	Suomalais määrä	%	Ink vatj ven	Yht =sis muut	1656-1661 määrä	%	Suomalais määrä	%	Ink vatj ven	Yht =sis muut
Tuutari	1 826	76,5	540	2 386	3 021	1 042	69,4	249	1 494	1 527	50,5	1 247	81,6	270	1 527
Inkere	1 146	68,9	490	1 663	1 714	288	93,0	18	309	1 405	81,9	700	92,7	44	755
Järvisaari	494	45,4	578	1 089	1 145	30	96,7	-	31	1 114	97,3	304	100,0	-	304
Loppi	221	26,5	605	833	818	-	-	-	-	818	100,0	237	97,9	2	242
Spasski	305	30,6	685	997	1 058	143	67,7	62	211	847	80,0	281	71,6	111	392
Korpiselkä	856	75,6	264	1 127	1 094	551	91,5	42	602	492	44,9	705	98,5	11	716
Kuivaisi	838	77,4	242	1 082	826	539	87,8	74	614	212	25,6	587	87,6	78	670
Keltto	465	70,1	196	663	559	284	97,5	7	291	268	46,2	168	97,0	5	173
Yhteensä	6 151	62,5	3 600	9 840	10 235	2 877	81,0	452	3 552	6 683	66,2	4 229	88,5	521	4 779
										Yht. v. 1671	4 369	86,0	659	5 067	

Taulukko 2. Kurkijoen seudun perheet vuosina 1651-1652 ja 1681-1683 uskonnon mukaan eriteltyinä

Pogosta	1651-1652					1681-1683				
	Ortodoks		Luteril		Yht	Ortodoks		Luteril		Yht
	%	%	%	%		%	%	%		
Tiurala	192	46,9	217	53,1	409	47	9,5	450	90,5	497
Kurkijoki	264	49,1	274	50,9	538	43	7,2	557	92,8	600
Jaakkima	292	55,1	237	44,9	529	16	3,2	477	96,8	493
Yhteensä	748	50,7	728	49,3	1 476	106	6,7	1 484	93,3	1 590

Taulukko 3. Pohjois-Karjalan talot vuosina 1651 ja 1691 asujan uskonnon mukaan eriteltyinä

	1651					1691				
	Ortodoks		Luteril		Yht	Ortodoks		Luteril		Yht
	%	%	%	%		%	%	%		
Hlomantsi	158	87,3	23	12,7	181	92	28,8	227	71,2	319
Tohmajärvi	178	69,3	79	30,7	257	9	3,8	229	96,8	238
Kitee	272	66,7	136	33,3	408	3	0,8	394	99,2	397
Värtsilä-Pälkjärvi	140	87,0	21	13,0	161	1	0,7	138	99,3	139
(Kesälähti)	29	38,7	46	61,3	75	-	-	67	100,0	67
Liperi kok	143	39,5	219	60,5	362	53	13,3	344	86,7	397
Liperi sek	143	51,1	137	48,9	280	53	17,8	244	82,2	297
Pielisjärvi kok	74	20,7	283	79,3	357	14	2,9	470	97,1	484
Pielisjärvi sek	74	36,1	131	63,9	205	14	4,9	269	95,1	283
Koko alue	994	55,2	807	44,8	1 801	172	8,4	1 869	91,6	2 041
Alue, jolla 1651 seka-asutusta	994	63,4	573	36,6	1 567	172	9,9	1 568	90,1	1 740

LIITE 10. MUUTOKSIA TARKASTELUALUEEN VÄESTÖSSÄ 1600-LUVUN LOPPU-
PUOLELLA

Taulukko 4. Kurkijoen seudun kantasukuihin ja uuteen väestöön kuuluvat perheet vuosina 1651 ja 1696

	1651			1696			
	Kantas	Uudet	Yht	Kantas	Uudet -1656	Uudet 1656-	Yht
Tiurala %	192 46,9	217 53,1	409 100,0	48 8,5	150 26,8	365 64,7	563 100,0
Kurkijoki %	556 52,1	511 47,9	1 067 100,0	52 4,6	497 44,1	579 51,3	1 128 100,0
Yhteensä %	748 50,7	728 49,3	1 476 100,0	100 5,9	647 38,3	944 55,8	1 691 100,0

Taulukko 5. Pohjois-Karjalan talojen perustajat asutuksen uskonnon mukaan eriteltyinä vuosina 1618–1651 ja 1651–1700

	1618–1651				1651–1700			
	Ort	Seka	Lut	Yht	Ort	Seka	Lut	Yht
Määrä %	105 14,6	77 10,7	536 74,7	718 100,0	4 1,0	13 3,3	382 95,7	399 100,0

Viihteet:

Taulukko 1. HYHKL Järvenpää 1960, liitteet I–VII ja s. 65. Sivulla 65 Tuutarin kohdalla ja liitteessä II Inkeren kohdalla olevat painovirheet korjattu tässä.

Taulukko 2. Immonen 1958, s. 121–124.

Taulukko 3. Saloheimo 1971. Taulukko on laskettu Saloheimon pitäjittäisten taulukoiden nojalla korjaten sivujen 92 ja 172 painovirheet. Alueeseen, jolla 1651 oli seka-asutusta (*sek*) eivät kuulu nykyiset Nurmes, Valtimo, Kaavi, Säyneinen ja Rautavaara, jotka jo vuonna 1651 olivat täysin luterilaisia. Kesälahti kuului 1600-luvulla äärimmäisenä kolkkana Uukuniemeen. Alueen eteläosan pitäjät eivät tässä täysin vastaa 1600-luvun pogostoja.

Taulukko 4. Immonen 1958, s. 121–122, 142, 155–156. Kurkijoen luvuissa myös myöhempi Jaakkima ja 1696 Kurkijoen kaupunki.

Taulukko 5. Saloheimo 1971, s. 258, taulukko 2. Painovirheet korjattu tässä, vrt. myös taulukot s. 228.

LIITE 11. ETELÄ-SUOMEN JA LAATOKAN SEUDUN LINNOITUSTEN VARUSVÄKI
 SYYSKUUN ALUSSA VUOSINA 1659, 1660 JA 1665

	1659		1660		1665		Viite
	tyk	varusv	tyk	varusv	tyk	varusv	
Pähkinälinna	16	21+107	19	22+ 94	12	20+ 84	1
Nevanlinna	6	16+ 66	9	17+ 52	10	36+181	2
Käkisalmi	19	18+163	21	110+830 30+157	13	18+119	3
Viihuri	30	33+110	30	66+221	23	41	4
Olavinlinna	7	30	6	10	5	24	5
Hämeenlinna	-	8	6
Turku	2	10	3	10	3	10	7
Yhteensä	80	88+486	88	135+ 544 245+1374	66	74+467	8

¹ VA 9698 : 740-743; 9699 : 887-890; 9707 : 652-655.

² VA 9698 : 736-739; 9699 : 901-902; 9707 : 642-649. *Rakentajat Bonsdorff* 1891, s. 18.

³ VA 9698 : 746-753; 9699 : 891-; 9707 : 558-.

⁴ VA 8633 : 287, 292, 298; 8635 : 155; 8636 : 185, 210, 220, 228, 246; 8650 : 36, 39, 48, 1873. Vuoden 1659 tieto marraskuulta.

⁵ VA 8632 : 129-132, 1035; 8633 : 345, 347; 8635 : 1087, 1089; 8636 : 345, 348, 358; 8650 : 140, 1874.

⁶ VA 7986 : 1294.

⁷ VA 7274 : 552, 554, 574; 7278 : 885; 7286 : 1276-1285.

⁸ Näiden lisäksi Oulun linnaan jätettiin keväällä 1659 varusväkeä 25 miestä, joista enin osa oli kenttäpalvelukseen kelpaamattomia, ks. KrA KrKBB 1659 : 2 : 2257 G. Forsman 12. 4. 1659 Oulu. Kajaani 4+15 *Jokipii* II 1960, s. 82.

LÄHTEET

Arkistolähteet (käytetty lyhenne ja mahd. mikrofilmit suluissa)

VALTIONARKISTO, HELSINKI (VA)

Nuorempi tilikirjasarja

Läänien päätilejä, provianttitilejä, tositteita ym:
Turun ja Porin lääni VA 7257-7295;
Hämeen ja Uudenmaan lääni VA 7961-7986;
Viipurin ja Savonlinnan lääni VA 8612-8635;
Inkeri ja Käkisalmen lääni VA 9690-9707.

Renovoidut tuomiokirjat

Kihlakunnanoikeuksien tuomiokirjoja: cc 7, ee 6, gg 1, ii 1, jj 7 ja 10, mm 8 ja 9, nn 62, oo 3, rr 9 ja 10, tt 1;
Raastuvanoikeuksien tuomiokirjoja: a 3, b 3, f 1, g 2, p 1, r 2, u 3, v 1, x 16, y 1, z 25-28.

Acta historica, laatikko 3.

Karttakokoelma

- Rajakartat, Venäjä (RkV);
- Vesistökartat;
- Jäljennöksiä Ruotsin VA:n kartoista ja piirroksista, rullat 19, 22, 28, 32, 34 ja Täyd. rulla.

Fotostaattikokoelma K 1a/II.

Militaria I.

SANAKIRJASÄATIÖ, HELSINKI

Sanakokoelmat

Kansakielen sanakirjan käsikirjoitus

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA, KANSANRUNOUSARKISTO, HELSINKI (SKS KRA)

Paikallistarinat. Vainoajat ja sodat.

RIKSARKIVET, TUKHOLMA (RA)

Riksregistratur 1654-1665 (RR) (Jyväskylän yliopiston historian laitoksen filmit RR 83-113).

Rådets registratur 1655-1656 (RRR) (RR 87).

Skrivelser till KM Karl X Gustafs tid (CXG)

- Johan Bäck,
- Gustaf Horn Evertsson,
- Gustaf Adolf Lewenhaupt.

Skrivelser till Rådet Karl X Gustafs tid (CXG)

- Gustaf Horn Evertsson,
- Erik Kruse,
- Gustaf Adolf Lewenhaupt.

Amiralitetskollegium till KM vol. 1.

Krigskollegium till KM vol. 1 ja 2.

Generalguvernörens i Finland skrivelser vol. 1 (FR 10)

Landshövdingarnas skrivelser

- Nyland vol. 1 (FR 16),
- Åbo vol. 1. (FR 41),
- Viborg vol. 1 (FR 59),
- Västerbotten vol. 1 (FR 72).

Livonica II vol. 77–79, 172–175 (FR 84) 201 ja 373.

Muscovitica 1. Svenska beskickningars till Ryssland brev och arkiv

– Längder å bönder bortf. till Ryssland (FR 333).

Hovrätternas skr. till KM Åbo vol. 1 ja 3a (FR 166 ja 167).

Kammarkollegiets kansliarkiv

– B II a 1 Registratur 1656–1658,

– E II a Inkomna brev vol. 152–162. (FR 603–604).

Finska Cameralia vol. 41.

Handlingar ang. flottan

– Afd. A I, Administrativa handl. rör. flottorna H 2: Flottans styrka,

– Afd. B Handl. rör. sjöexpeditioner vol. 4: 8–10 Ryska kriget 1656–1660.

Administrativa handl. rör. Armén

– IV Strödda adm. handl. rör.armén vol. 11. Utskrivningar och mönstringar.

Krigshistoriska samlingen

– XI : 13 Polska kriget 1655–1660,

– XI : 14 Polska och ryska krigen i Östersjöprovinserna 1656,

– XI : 16 Polska och ryska krigen i Östersjöprovinserna 1657, t.o.m. 1659,

– XII : 1 Ryska kriget 1656–1660 (!) Mot finska gränser,

– XV : b Handlingar rör. svenska arméen 1654–1660. Generella styrkeförslag.

Strödda domböcker och rättegångshandlingar vol. 5.

Manuskriptsamlingen vol. 68.

Bielkesamlingen E2360.

De la Gardieska samlingen E1226, E1228, E1230, E1344, E1353, E1367, E1369, E1443, E1444, E1481.

Oxenstiernska samlingen E1051, E1174.

Rydboholmssamlingen E7451, E7459 (FR 212 ja 214).

Skoklostersamlingen E8141, E8143, E8144, E8157, E8158, (FR 477), E8162, E8163, E8167, E8190, E8837.

KUNGLIGA KRIGSARKIVET, TUKHOLMA (KrA)

Amiralitetskollegii arkiv

– A I Protokoller 1655–1657 (AmKP),

– B I a Registratur 1655–1658 (AmKR),

– E II a Inkomna handlingar 1655–1658 (AmKAB).

Krigskollegii arkiv

Kansliet

– A I Protokoller 1655–1660 (KrKP),

– B I Registratur 1654–1663 (KrKR),

– E a Kongl. bref 1638–1659,

– E c Brevbok 1654–1666 (KrKBB).

Artilleridepartementet

– G II 4 Riksens artilleriböcker 1651–1664,

– G III b Artillerigården, Stockholms stora rustkammare, Stockholms slotts arkli, Åbo, Nyslott.

Militiekontoret

– G II a ja b Finska militieböcker 1656–1658.

Militieräkningar (MR)

– 1655 : 9, 18, 20,

– 1656 : 22, 30, 45,

– 1657 : 30,

– 1658 : 19, 31,

– 1659 : 25.

Roterings- och utskrivningslängder bunt 1, 5, 6, 8, 10, 193, 203.

Rullor 1654–1658.

Örlogsflottans räkenskaper 1656:4, 1657:4.

Finska handritade kartor vol. 81, 82, 83, 97, 116, 154.

Hermelinska samlingen Kuopio höfdingadöme.

Lähdejulkaisut

- Aejmelaeus* 1924. Hannes Aejmelaeus, Namnlistor över vid finska regementen år 1653 tjänade över och underbefäl, civile tjänstemän och spel. Sammanställda enligt 1653 års militiebok. – SSV 8. Helsinki 1924.
- AI IV* Akty istoričeskije, sobrannyje i izdannyje Arheografitšeskoju Kommissijeju IV. Sanktpeterburg 1842.
- AMG II*. Akty Moskovskago gosudarstva, izdannyje Imperatorskoju Akademiju nauk. Tom. II Razrjadnyj Prikaz. Moskovskij stol 1635–1659. Sanktpeterburg 1894.
- AAE IV*. Akty, sobrannyje v bibliotekah i arhivah Rossijskoj Imperii Arheografitšeskoju ekspeditsijeju Imperatorskoj Akademii nauk IV. Sanktpeterburg 1836.
- Anecdote* om Wiburska gymnasisternas frimodighet wid Ryssarnas infall i landet år 1656, ord ifrån ord hämtad ur en gammal Wiburgs Gymnasii Matrikel. – Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo 1776.
- Dopolnenija III*. Dopolnenija k aktam istoričeskim sobrannyje i izdannyje Arheografitšeskoju Kommissijeju. III Sanktpeterburg 1848.
- Durchman* 1929. Osmo Durchman, Domkyrkans i Viborg räkenskaper 1655–1704. – SSV XII. Helsinki 1929.
- K. Grotenfelt* 1912. Kustavi Grotenfelt, Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta (vuosilta 1548–1809). Helsinki 1912.
- Leinberg I* 1885. K.G. Leinberg, Bidrag till kändedomen af vårt land. I Jyväskylä 1885.
- Nya handlingar* rörande Skandinaviens historia. Tjugondeförsta delen. Stockholm 1880.
- Simonsuuri* 1951. Lauri Simonsuuri (toim.), Kotiseudun tarinoita. Helsinki 1951.
- Stiernman II* 1729. And. Anton Stiernman, Alla Riksdagars och Mötens Besluth Samt Arfföreningar, Regements-Former . . . II. Stockholm 1729.
- Stiernman, Bihang* 1743, Anders Anton Stiernman, Bihang Utaf Åtskillige allmenna Handlingar Ifrån år 1529 intil år 1698. Hörande till the förr i tre serskilte delar utgifne Riksdagars och Mötens Besluth . . . Stockholm 1743.
- Stiernman I* 1747, *II* 1750. And. Anton von Stiernman, Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. Angående Sveriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie. I–II Stockholm 1747, 1750.
- Suomen historian dokumentteja I*. Toimittajat Mikko Juva, Vilho Niitemaa, Päiviö Tommila. Helsinki 1968.
- SRP* Svenska Riksrådets Protokoll.
XIII 1649. Stockholm 1912.
XVI 1654–1656. Stockholm 1923.
XVII 1657 Stockholm 1925.
XVIII 1658. Stockholm 1959.
- Ticklén* 1843. Joh. Fredr. Ticklén, Geografisk Beskrifning om Österbotten af Pehr Niclas Matheusius. Översättning af . . . – Suomi 2 ja 3 1843. Helsingfors 1843.
- Tigerstedt* 1880. K. Tigerstedt, Ur Per Brahes brevexling I. Bref från och till Per Brahe. Helsingfors 1880.
- Utdrag* af et gammalt Manuscript på Pergament i Salo Kyrka i Österbotten angående det landets öden. – Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo 1785 Bihang.

Painamattomat tutkimukset

HYHKL Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellinen laitos.

Jantunen, Aili, Siirtolaisuus Suomesta Pähkinälinnan lääniin 1600-luvun alkupuolella. Pro gradu-tutkimus 1956.

Järvenpää, Osmo, Havaintoja Inkerin väkiluvun kehityksestä 1600-luvulla kiinnittäen huomiota varsinkin vuosien 1656–58 sodan aiheuttamiin muutoksiin. Pro gradu-tutk. 1960.

Mäkelä, Anneli, Viipurin läänin väenotot. Pro gradu-tutk. 1971.

Pakaslahti, Aaro, Ruotsin ja Venäjän väliset kauppasuhteet 1617–61. Pro gradu-tutk, ei ajoitusta.

JYHL Jyväskylän yliopiston historian laitos.

Lappalainen, Jussi T., Vuosien 1956–58 Venäjän-sota Inkerissä ja Suomen rajoilla. Pro gradu-tutk. 1963.

Lappalainen, Jussi T., Patrik Gordon, Grigori Kotošihin, ja Juri Križanič Aleksei Mihailovitšin ajan Venäjän sotalaitoksen kuvaajina. Laud. tutk. 1966.

Kirjallisuus

- Aarnio* 1966. Matti A. Aarnio, Talvisodan ihme. Itärintaman venäläiseskitykset ja suomalaisten torjuntavoitot. Jyväskylä 1966.
- Ailio* 1917. Julius Ailio, Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria. – Hämeenlinnan kaupungin historia I. Hämeenlinna 1917.
- Alopaeus, Tidningar* 1771. (M.J. Alopaeus), Rättelser och förbättringar i Finlands Geographie. – Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo 1771.
- Altgovzen* 1950. M.L. Altgovzen, Stroitelstvo vooruzennyh sil i vojennoje iskusstvo Russkogo gosudarstva v seredine XVII veka. Lektsija. Vojennaja akademija im. M.V. Frunze. Moskva 1950.
- Aminoff* 1943. Mellan svärdet och kroksabeln. 700 års kamp om karelarnas land. Helsingfors 1943.
- Argillander Tidningar* 1772. Abrah. Argillander, Wid det som uti förledit års Tidn. N:o 16 och 17 är anmärkt om Savolax, bör följande rättas och tilläggas. – Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo 1772.
- Askgaard* 1965. Finn Askgaard, Den korte fred. Mellemkrigstiden 26/2–7/8 1658. – Carl X Gustaf och Danmark. Källkritik och krigshistoria. Carl X Gustaf-studier I. Kristianstad 1965.
- Aspelin* 1886. J.R. Aspelin, Olavinlinna. Kertomus linnan rakennuksista ennen linnan korjaamista 1872–1877. Porvoo 1886.
- Astala* 1960. Keijo Astala, V:n 1656 venäläishyökkäys Viipurin horisontista katsoen. – Muistojen Karjala 9/1960.
- Autero* 1959. Olavi Autero, Historiallisen ajan sarastuksesta Uudenkaupungin rauhaan. – Johannes. Pieksämäki 1959.
- Backman KFÅ* 1927. Stig Backman, »Karl XII och den ryska sjömakten» av Arnold Munthe. Kritisk granskning av del I. – Karolinska Förbundets Årsbok 1927.
- Barsukov* 1902. Aleksandr Barsukov, Spiski gorodovyh vojevod i drugih lits vojevodskago upravljenija Moskovskago gosudarstva XVII stoletija. Sanktpeterburg 1902.
- Beaujouan* 1961, Guy Beaujouan, Le temps historique. – L'Histoire et ses méthodes. (Gallimard 1961). Belgique 1967.
- Berh I* 1831. V. Berh, Tsarstvovanije tsarja Alekseja Mihailovitša. I. Sanktpeterburg 1831.
- Bergman* 1965. Ernst Bergman, Kompaniskeppen i Göteborg och den danska blockaden 1657; Carl X Gustaf och flottan 1657–1658. – Carl X Gustaf och Danmark. Källkritik och krigshistoria. Carl X Gustaf-studier I. Kristianstad 1965.
- Beskrovnyj* 1957. L.G. Beskrovnyj, Otšerki po istotšnikovedeniju vojennoj istorii Rossii. Moskva 1957.
- K. Blomstedt HArk* 45 1939. Kaarlo Blomstedt, Suomen järjestäminen omaksi salpietarinvalmistuspiiriksi. – Historiallinen Arkisto 45. Helsinki 1939.
- Y. Blomstedt* 1958. Yrjö Blomstedt, Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla (1523–1680). Oikeushistoriallinen tutkimus. Forssa 1958.
- Bonnesen* 1924–1958. Sten Bonnesen, Karl X Gustav. Malmö 1924–1958.
- Bonsdorff* 1889. Carl von Bonsdorff. Åbo stads historia I. Helsingfors 1889.
- Bonsdorff HArk* 10 1889. Carl von Bonsdorff, Kexholms och Viborgs slott år 1681. – Historiallinen Arkisto 10. Helsinki 1889.
- Bonsdorff* 1891. Carl von Bonsdorff. Nyen och Nyenskans. Historisk skildring. Helsingfors 1891.
- Bonsdorff HArk* 14 1895. Carl von Bonsdorff, Lisiä vuosina 1656–1658 pidettyjen maakuntakokousten historiaan. – Historiallinen arkisto 14. Helsinki 1895.
- Boström* 1968. Birger Boström, Hangö udd. Forntida hamnar och hållristningar. Hangö 1968.

- Carl X Gustaf och Danmark*. Källkritik och krigshistoria. – Carl X Gustaf -studier 1. Kristianstad 1965.
- Carlbom* 1905. J. Levin Carlbom, Om Karl X Gustafs polska krig och övergången till det 2dra sundskriget. Göteborg 1905.
- Carlbom* 1906. J. Levin Carlbom, Tre dagars slaget vid Warschau 18. 19 och 20 juli 1656 samt de föregående mindre fältslagen 1655 och 1656. Med planscher, kartor och bataljplaner. Stockholm 1906.
- Carlbom* 1912. J. Levin Carlbom, Karl X Gustav, Bält och Roskilde. Illustrerad upplaga. Stockholm 1912.
- Carlson* 1903. Manfred Carlson, Ryska kriget 1656–1658. Stockholm 1903.
- Carlson I* 1883. Fredrik Ferd. Carlson, Sveriges historia under Carl den tionde Gustafs regering. – Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset. Första delen, Carl X Gustaf. Andra upplagan. Stockholm 1883.
- Carlsson HT* 1912. A.B. Carlsson, Sverige och den östeuropeiska krisen 1656. Ett betänkande af Bengt Skytte om den svenska politiken. – (Svensk) Historisk Tidskrift 1912.
- Drake* 1968. Knut Drake, Die Burg Hämeenlinna im Mittelalter. Eine baugeschichtliche Untersuchung. – SMMYA 68. Helsinki 1968.
- Elgenstierna I–IX*. Gustaf Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor I–IX. Stockholm 1925–1936.
- Edén HT* 1906. Nils Edén, Grunderna för Karl X Gustafs anfall på Polen. – (Svensk) Historisk Tidskrift 1906.
- Entinen Rautu* 1950. Entinen Rautu. Kovien kohtaloiden ja rakkaiden muistojen pitäjä Karjalan kannaksella. Toim. Toivo Ihalainen ym. Pieksämäki 1950.
- Erdmannsdörffer* 1932–1962. Bernhard Erdmannsdörffer, Deutsche Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrichs Des Grosses 1648–1740. I. (Leipzig 1932) – Darmstadt 1962.
- Fahlborg HT* 1923. Birger Fahlborg, Ett blad ur den svenska handelsflottans historia. – (Svensk) Historisk Tidskrift 1923.
- Fahlborg* 1932. Birger Fahlborg, Sveriges yttre politik 1660–1664. Stockholm 1932.
- Fontell HArk* 8 1884. A.G. Fontell, Rörande »Kyrö skansen»; Skansen i Kalajoki. – Historiallinen Arkisto 8, s. 324– ja 382–. Helsinki 1884.
- Fontell HArk* 9 1886. A.G. Fontell, »Kyrö skantz»; Ständernas af Öster- och Westerbotten beslut 1656. – Historiallinen Arkisto 9, s. 242– ja 340–. Helsinki 1886.
- Forsström* 1890. O.A. Forsström, Kuvaus Inkerinmaan oloista Ruotsinvallan aikana I. Sortavala 1890.
- Forstén ŽMP* 1898. G.V. Forstén, Snošenija Svetsii i Rossii vo vtoroj polovine XVII veka (1648–1700). – Žurnal ministerstva prosvještenija 1898:2–6. S. Peterburg 1898.
- Fuller* 1955. J.F.C. Fuller, A Military History of the Western World. From the defeat of the Spanish Armada, 1588, to the Battle of Waterloo, 1815. New York 1955.
- Fåhraeus* 1936. Rudolf Fåhraeus, Magnus Gabriel De la Gardie. Stockholm 1936.
- Gadzjatskij* 1941. S.S. Gadzjatskij, Karelija i južnoje Priladožje v rusško-švedskoj vojne 1656–58 gg. – Istoritšeskije zapiski 11. Moskva 1941.
- Gadzjatskij* 1945. S.S. Gadzjatskij, Borba russkih ljudej Izorskoj zemli v XVII veke protiv inozemnogo vladytšestva. – Istoritšeskije zapiski 16. Moskva 1945.
- Gardberg* 1959. Carl Jacob Gardberg, Åbo slott under den äldre vasatiden. En byggnadshistorisk undersökning. Helsingfors 1959.
- Gardberg* 1961. Carl Jacob Gardberg, Åbo slott och dess restaurering. Åbo 1961.
- Granö* 1932. J.G. Granö, Suomen maantieteelliset alueet. Porvoo 1932.
- N. K. Grotenfelt* 1940. N. Karl Grotenfelt, Anteckningar om indelta dragoner i Östra Finland 1644–1721. – SSLF 279. Helsingfors 1940.
- Hainari-Grotenfelt* 1922. O.A. Hainari ja Kustavi Grotenfelt, Suomen historia Ruotsin mahtavuuden aikakaudella 1617–1721. Jyväskylä 1922.
- Halila HAik* 1939. Aimo Halila, Suomen porvarikaarteista 1600-luvulla. – Historiallinen Aikakauskirja 1939. Helsinki 1939.

- Halila* 1949. Aimo Halila, Suurvalta-aika. – Suomen historian käsikirja. Toimittanut Arvi Korhonen. I. Porvoo 1949.
- Halila* 1954. Aimo Halila, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775. – Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Oulu 1954.
- Hammarškiöld* 1941. Ludvig Hammarškiöld, Översikt över kanontyper och kanontillverkning. – Ur svenska artilleriets hävder 1941. Artilleritidskrift 70.
- Hannula III* 1933. J.O. Hannula, Sotataidon historia III. Sotalaitos, taktiikka ja strategia 30-vuotisen sodan aikana. Helsinki 1933.
- Haumant* 1893. Émile Haumant, La guerre du Nord 1655–1660. Paris 1893.
- Heymowski KFA* 1957. Adam Heymowski, Karl X Gustav och den polska historieskrivningen. – Karolinska Förbundets Årsbok 1957.
- Hornborg* 1942. Eirik Hornborg, Gränsfästet Viborg. Från korstågstiden till våra dagar. Helsingfors 1942.
- Ignatius* 1865. K.E.F. Ignatius, Finlands historia under Karl X Gustafs regering. Helsingfors 1865.
- Immonen* 1958. Toivo Immonen, Kurkijoen seutu Ruotsin vallan aikana vv. 1570–1710. – Kurkijoen kihlakunnan historia. Pieksämäki 1958.
- Istorija SSSR III* 1967. Istorija SSSR pervaja serija toma I–VI s drevnejših vremen do velikoj oktjabrskoj revoljutsii. Tom III, Prevrastšeniže Rossii v velikuju deržavu. Narodnye dviženija XVII–XVIII vv. Moskva 1967.
- Itkonen* 1948. T.I. Itkonen, Suomen lappalaiset vuoteen 1945. I–II. Helsinki 1948.
- Jaakkola* 1935. Jalmari Jaakkola, Suomen varhaishistoria. – Suomen historia II. Porvoo 1935.
- Jahnukainen* 1953. O.S. Jahnukainen, Sotataidon historia IV. Lineaaritaktiikan aikakaudesta I maailmansotaan. Helsinki 1953.
- Jakobsson* 1938. Th. Jakobsson, Beväpning och beklädnad. – Sveriges krig 1611–1632. Bilagsband II. Stockholm 1938.
- Johan Månsson* 1644, Johan Månsson, Een siö-Book. Som innehåller om Siöfarten i Östersjön/Jämsväl om Koosar/Landkänningar/Inlopen . . . Stockholm 1644.
- Johnsen* 1967. Arne Odd Johnsen, Krabbekrigen. – Carl X Gustaf -studier 2. Gjøvik 1967.
- Jokipii Hark* 54 1953. Mauno Jokipii, Porin kreivikunta. – Historiallinen Arkisto 54. Helsinki 1953.
- Jokipii I* 1956, II 1960. Mauno Jokipii, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I–II. Forssa 1956 ja 1960.
- Jokipii* 1962. Mauno Jokipii, Satakunnan varhaisemmasta teollisuudesta ennen isovihaa. – Studia historica jvaskyläensia I. Historica. I. Jyväskylä 1962.
- Jokipii* 1971. Mauno Jokipii, Parkanon ja Kihniön synty. Seudun kehitys Ruotsin vallan aikana. – Parkanon ja Kihniön kirja. Toimittanut Heikki Rantatupa. JYY:n kotiseutusarja N:o 8. Jyväskylä 1971.
- Julku* 1967. Kyösti Julku, Oulujokilinja karjalaisten kaukoliikenteen väylänä keskiajalla. – Acta societatis historicae ouluensis. Tomus I. Oulu 1967.
- Jutikkala* 1933. Eino Jutikkala, Asutuksen leviäminen Suomessa 1600-luvun alkuun mennessä. – Suomen Kulttuurihistoria I. Jyväskylä 1933.
- Jutikkala* 1934. Eino Jutikkala, Väestö ja asutus 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. – Suomen Kulttuurihistoria II. Jyväskylä 1934.
- Jutikkala* 1938. Eino Jutikkala, Suomen postilaitoksen historia 1638–1938. I. Ruotsin vallan aika. Helsinki 1938.
- Jutikkala*, 1958. Eino Jutikkala, Suomen talonpojan historia. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos. Turku 1958.
- E. Juva* 1927. Einar W. Juvelius (Juva), Suomen sotahistorian pääpiirteet. I osa. Aika vuoteen 1617. Helsinki 1927.
- E. Juva* 1929. Einar W. Juvelius (Juva), Suomen kansan aikakirjat III. Helsinki 1929.
- E. Juva* 1951. Einar W. Juva, Suomen suuriruhtinaskunta Ruotsin vallan aikana. Helsinki 1951.
- M. Juva* 1965. Mikko Juva, Uskonpuhdistuksen aika ja suurvallan synty. – Suomen kansan historia historia II. Keuruu 1965.
- Kaila* 1931. E.E. Kaila, Pohjanmaa ja meri 1600- 1700-luvuilla. Talusmaantieteellis-historiallinen tutkimus. Helsinki 1931.
- Kallio* 1905. O.A. Kallio, Savo. – Suomen maakunnat. Helsinki 1905.

- Kan SkSb* 1 1956. A.S. Kan, Stokgolmskij dogovor 1649 goda. – Skandinavskij sbornik 1. Tallin 1956.
- Karhu* 1934. Ilmari Karhu, Neuvostoliiton sotilasmaantieto. Helsinki 1934.
- Kaukiainen* 1970. Yrjö Kaukiainen, Suomen talonpoikaispurjehdus 1800-luvun alkupuoliskolla (1810–1853). Helsinki 1970.
- Kaukovalta* 1917. Kyösti Kaukovalta, Uudenkaupungin historia. I. Tampere 1917.
- Kentschynskij KFÅ* 1956. Bohdan Kentschynskij, Karl X Gustav inför krisen i öster 1654–1655. – Karolinska Förbundets Årsbok 1956.
- Kentschynskij KFÅ* 1959. Bohdan Kentschynskij, Till den karolinska Ukraina-politikens förhistoria. – Karolinska Förbundets Årsbok 1959.
- Kentschynskij KFÅ* 1964. Bohdan Kentschynskij, Östeuropeiska statssystemet under Karl X Gustavs tronföljartid. – Karolinska Förbundets Årsbok 1964.
- Kentschynskij KFÅ* 1966. Bohdan Kentschynskij, Ukrainiska revolutionen och Rysslands angrepp mot Sverige 1656. – Karolinska Förbundets Årsbok 1966.
- Kerkkonen* 1957. Gunvor Kerkkonen, Bondesegel på Finska viken. – SSLF 369. Borgå 1959.
- Kirkinen* 1970. Heikki Kirkinen, Karjala idän ja lännen välissä I. Venäjän Karjala renessanssijalla (1478–1617). Helsinki 1970.
- Koistinen, Karjalatar* 1909. Olli Koistinen, Muistoja Nurmeksen seurakunnasta. – Karjalatar 28.1.1909.
- Komonen* 1936. Antti Komonen, Käkisalmen linna ja siitä käydyt taistelut. – Rannikkotykistön vuosikirja 1936.
- Korhonen I* 1939, *II* 1943. Arvi Korhonen, Hakkapeliittain historia I–II. Porvoo 1939 ja 1943.
- Korhonen* 1949. Arvi Korhonen, Toisen maailmansodan aika. – Suomen historian käsikirja. Toim. Arvi Korhonen. II. Porvoo 1949.
- Krohn* 1862. Julius Krohn, Suomenkielinen runollisuus Ruotsinvallan aikana. Helsinki 1862.
- Kronqvist* 1948. I. Kronqvist, Kajaanin linnan rakennushistoriaa viime vuoden kaivaustutkimusten valaisemana. – Jälkeenjääneitä tutkielmia. Helsinki 1948.
- Kujala* 1953. Lauri Kujala, Pohjanmaan puolustus suuren Pohjan sodan aikana. Forssa 1953.
- Kulha* 1969. Keijo K. Kulha, Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948. Jyväskylällä 1969.
- Kurskov SkSb* 3 1958. Ju. V. Kurskov, Russko-švedskije otnošenija v 40–50 godah XVII veka. – Skandinavskij sbornik 3. Tallin 1958.
- Kuujo, Käkisalmelainen* 1956. Erkki Kuujo, Käkisalmen piiritys v. 1656 erään tilikirjan valossa. – Käkisalmelainen 2/1656.
- Kuujo* 1958. Erkki Kuujo, Käkisalmen kaupungin ja maalaiskunnan historia I. (vuoteen 1721). – Käkisalmen historia. Lahti 1958.
- Kuujo* 1959. Erkki Kuujo, Taka-Karjalan verotus v:een 1710. Forssa 1959.
- Kuujo* 1963. Erkki Kuujo, Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana. Joensuu 1963.
- Kuujo* 1969. Erkki Kuujo, Inkerin vaiheita keskiajasta 1700-luvun loppuun. – Inkerin suomalaisten historia. Jyväskylällä 1969.
- Kuujo* 1970. Erkki Kuujo, Sortavalan kaupungin syntyedellytyksistä. Sortavalan kaupunki Ruotsin vallan aikana. – Sortavalan kaupungin historia. Jyväskylällä 1970.
- Kuusi* 1970. Sakari Kuusi, Yrjö Mauno Sprengtporten. Jyväskylällä 1971.
- Kähäri ym.* 1953. Metsäpirtti. Entisen kaakkoisrajan äärimmäinen kulmakunta. Turku 1953. (Esi-puhe Matti Kähäri).
- Kähönen* 1959. Ester Kähönen, Vanha Äyräpää I. Vuoteen 1700. Helsinki 1959.
- Laasonen* 1967. Pentti Laasonen, Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana. Kuopio 1967.
- Lagus* 1893. Gabr. Lagus, Kuvauksia Wiipurin historiasta I. Wiipuri 1893.
- G. Landberg* 1952. Georg Landberg, Den svenska utrikes politikens historia I: 3. 1648–1697. Stockholm 1952.
- H. Landberg KFÅ* 1968. Hans Landberg, Decemberrådslagen 1654. Karl X Gustav, rådet och rustningsfrågan. – Karolinska Förbundets Årsbok 1968.
- H. Landberg* 1969. Hans Landberg, Krig på kredit; Statsfinans och kungamakt. – Carl X Gusfafs inför polska kriget. Carl X Gustaf – studier 4. Kristianstad 1969.

- Jussi T. Lappalainen SotAik* 1963. Jussi T. Lappalainen, Vuosien 1656–1658 Venäjän-sota Inkerissä ja Suomen rajoilla. – Sotilasaikakauslehti 10/1963.
- Jussi T. Lappalainen HAik* 1965. Jussi T. Lappalainen, Kaarle X Kustaan vaiheikas salakirjoitus. – Historiallinen Aikakauskirja 1965.
- Jussi T. Lappalainen* 1967. Jussi T. Lappalainen, Itsenäisen Suomen synty. Jyväskylä 1967.
- Jussi T. Lappalainen SotAik* 1969. Jussi T. Lappalainen, Suomen meripuolustuksen ongelmia 1650-luvulla. – Sotilasaikakauslehti 8/1969.
- Jussi T. Lappalainen* 1972. Jussi T. Lappalainen, 'Näståfolcket'. Suomalaiset talonpojat Kaarle X Kustaan Venäjän-sodassa. – Studia Historica Jyväskyläänsä IX. Historica III. Vammala 1972.
- Pekka Lappalainen* 1961. Pekka Lappalainen, Pieksämäen seudun historia I. Pieksämäki 1961.
- Pekka Lappalainen I:1* 1970, *I:2* 1971. Pekka Lappalainen, Säämingin historia. I:1, I:2 Pieksämäki 1970, 1971.
- Lehtinen* 1961. Erkki Lehtinen, Hallituksen yhtenäistämisperitiikka Suomessa 1600-luvulla. (1600–1680). Lahti 1961.
- Lewenhaupt* 1962. Sten Lewenhaupt, Svenska högre ämbetsmän från 1634. Stockholm 1962.
- Lilius* 1964. Henrik Lilius, Raahan asemakaava ja kaupunkikuva kaupungin perustamisesta isoon vihaan. – Osma 1962–1963. Helsinki 1964.
- Lindh* 1926. Erik Lindh, Kuninkaallinen Porin rykmentti. Juhlajulkaisu Kuninkaallisen Porin rykmentin 300-vuotispäivän muistoksi 16.2.1626–16.2.1926. Turku 1926.
- Luukko* 1945. Armas Luukko, Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta isoonvihaan. Vaasa 1945.
- Luukko HAik* 1958. Armas Luukko, Suomen karjavarallisuus 1620-luvulla.–Historiallinen aikakauskirja 1958.
- Luukko HAik* 1960. Armas Luukko, Kahden Kaarlen arviointia. – Historiallinen aikakauskirja 1960.
- Luukko* 1967. Armas Luukko, Suomen historia 1617–1721. – Suomen historia VIII. Porvoo 1967.
- Mankell* 1855. (J. Mankell), Studier öfver svenska skärgårdsflottans historia, krigssätt och användande vid Sveriges försvar. Af En Infanteri-Officer. Stockholm 1855.
- Mankell I* 1870. J. Mankell, Anteckningar rörande Finska Arméen och Finlands Krigshistoria. Särskildt med afseende på krigens mellan Sverige och Ryssland åren 1788–1790 samt 1808–1809. Första delen. Stockholm 1870.
- Melander HArk* 32 1924. K. R. Melander, Merimatkoista maassamme 1500- ja 1600-luvuilla. – Historiallinen Arkisto 32. Helsinki 1924.
- A. Munthe I* 1924. Arnold Munthe, Karl XII och den ryska sjömakten. Förra delen. Stockholm 1924.
- L. Munthe I-III:2* 1902–1911. Ludwig W:sson Munthe, Kongl. Fortifikationens historia I-III:2. Stockholm 1902–1911.
- Nevalainen HArk* 25 1915. Mandi Nevalainen, Lisiä Pielisen ympäristön kreivinaikaiseen historiaan. – Historiallinen Arkisto 25. Helsinki 1915.
- Niitemaa* 1959. Vilho Niitemaa, Baltian historia. Porvoo 1959.
- Nikula* 1933. Oscar Nikula, Svenska skärgårdsflottan 1756–1791. Helsingfors 1933.
- Nikula* 1938. Oscar Nikula, Tenala och Bromarf socknars historia I. Helsingfors 1938.
- Nikula, Merikarhut* 1957. Oscar Nikula, Fästningsverken vid Hangö udd. – Merikarhut 1956–1957. Borgå 1957.
- Nordmann FT* 25 1888. P. Nordmann, Nya bidrag till finska krigshistorien 1656. – Finsk Tidskrift 25. Helsingfors 1888.
- Nordmann* 1904. Petrus Nordmann, Per Brahe. Illustrerad lefnadsteckning. – SSLF 60. Helsingfors 1904.
- Nordwall* 1890. John E. Nordwall, Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis (1658–61). Upsala 1890.
- Otšerki istorii Karelii I.* Petrozavodsk 1957.
- Otšerki istorii Leningrada* 1955. Otšerki istorii Leningrada. Tom pervyj. Period feodalizma (1703–1861 gg). Moskva–Leningrad 1955.
- Paloposki* 1967. Toivo J. Paloposki, Viipurin pitäjän historia. I. Joensuu 1967.
- Paulaharju* 1957. Ahti Paulaharju, Oulun linna. – Osma 1956. Helsinki 1957.

- Paulaharju* 1968. Ahti Paulaharju, Oulun linna. Porvoo 1968.
- Pelkonen* 1902. Antero Pelkonen, Entis-ajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta. – Luetteloja Suomen muinaisjäännöksistä XXIII. Helsinki 1902.
- Petander* 1968. C–B. J. Petander, Anteckningar om Kungliga Österbottens infanteriregemente 1650–1660. – Österbotten 1968. Årsbok. Vasa 1968.
- Pinomaa* 1949. Lennart Pinomaa, Ristiina 1649–1808. – Ristiina 1649–1949. Mikkeli 1949.
- Pirinen* 1949. Kauko Pirinen, Unionin aika. – Suomen historian käsikirja. Toim. Arvi Korhonen. I. Porvoo 1949.
- Platonov* 1933. S. F. Platonov, Venäjän historia. Helsinki 1933.
- Pohjolan–Pirhonen* 1960. Helge Pohjolan–Pirhonen, Suomen historia 1523–1617. – Suomen historia VII. Porvoo 1960.
- Porfiriev* 1958. I. E. Porfiriev, Peter I. Grundläggare av den ryska reguljära arméns och flottans krigskonst. Stockholm 1958.
- Porthan* 1775. Sigfridus Henr. Porthan, Dissertatio gradualis, descriptionem paroeciae Cuopio continens I. Aboae 1775.
- Pufendorf* 1696. Samuel Pufendorf, De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege gestis. Norimbergae 1696.
- Puramo* 1952. Eino Puramo, Itä-Suomen vesitietykset 1800-luvulla. Erityisesti Saimaan kanaavaa silmällä pitäen vuoteen 1870. Forssa 1952.
- Ramsay* 1909. Jully Ramsay, Fräsläkter i Finland intill stora ofreden. Helsingfors 1909.
- Rein* 1870. Gabriel Rein, Föreläsningar öfver Finlands historia. I. Helsingfors 1870.
- Renouard* 1961. Yves Renouard, Information et transmission des nouvelles. – L'histoire et ses méthodes. (Gallimard 1961). Belgique 1967.
- Renvall* 1962. Pentti Renvall, Ruotsin vallan aika. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia. Ensimmäinen osa. Helsinki 1962.
- J. Rinne HAik* 1930. Juhani Rinne, Kaupunkilainne ja sen kehitys. – Historiallinen Aikakauskirja 1930.
- J. Rinne* 1947. Juhani Rinne, Puolustus, rajankäynnit, rajalinnat. – Savon historia I osa. Esihistoria ja keskiaika. Kuopio 1947.
- T. Rinne* 1963. Toivo T. Rinne, Varsinais-Suomen talonpoikaiskauppa, kalastus ja teolliset elinkeinot 1500-luvulla. – Varsinais-Suomen historia V:6. Turku 1963.
- Rissanen* 1927. Santeri Rissanen, Iisalmen entisen pitäjän historia. Kuopio 1927.
- Rosén* 1962. Jerker Rosén, Tiden före 1718. – Svensk historia I. Stockholm 1962.
- Roždestvenskij* 1927. S. V. Roždestvenskij, Nevsko-ladožkij bassein v istorii vojenno-torgovyh putej do XVIII veka. – Trudy leningradskogo obštšestva izutšeniija mestnogo kraja. Tom. I. Leningrad 1927.
- Ruhmanova* 1954. E. D. Ruhmanova, Borba Rossii za vyhod v Baltijskoje more v 1656–1661 gg. Leningrad 1954.
- Ruuth* 1908. J. W. Ruuth, Wiipurin kaupungin historia I. Wiipuri 1908.
- Saarenheimo* 1932. Mikko Saarenheimo, Kerimäen pitäjän historia 1632–1932 esivaiheeseen. Savonlinna 1932.
- Saarenheimo* 1939. Mikko Saarenheimo, Savonlinnan kaupunki 1639–1812. – Savonlinnan kaupungin historia I. Helsinki 1939.
- Saloheimo* 1953. Veijo Saloheimo, Nurmeksen historia. Kuopio 1953.
- Saloheimo ym.* 1954. A. S. Kilpeläinen, A. L. Hintikka, V. A. Saloheimo, Pielisjärven historia I. Kuopio 1954.
- Saloheimo* 1956. Veijo A. Saloheimo, Tohmajärven menneisyyttä. – Tohmajärvi. Pieksämäki 1956.
- Saloheimo* 1963. Veijo A. Saloheimo, Pälkjärven historia. Karjalaisen pitäjän 500-vuotiset vaiheet. Pieksämäki 1963.
- Saloheimo* 1971. Veijo Saloheimo, Pohjois-Karjalan asutusmuodot 1600-luvulla. Joensuu 1971.
- Saloheimo HAik* 1971. Veijo Saloheimo, Käkisalmen pohjoisläänin väestömuutokset 1600-luvulla talokirjanpidon valossa. – Historiallinen Aikakauskirja 1971.

- Salomies II* 1949. Ilmari Salomies, Suomen kirkon historia II. Uskonpuhdistuksen ja kirkollisen puhdasoppisuuden aika. Helsinki 1949.
- Šaskolskij* 1965. I. P. Šaskolskij, Stolbovskij mir 1617 i torgovyje otnošenija Rossii so švedskim gosudarstvom v pervoj polovine XVII v. Leningrad 1965.
- Šaskolskij* 1966. I. P. Šaskolskij, Ob osnovnyh osobennostjah russko-švedskoj torgovli XVII v. – Meždunarodnyje svjazi Rossii v XVII–XVIII vv. (Ekonomika, politika i kultura) Sbornik statej. Moskva 1966.
- Sinisalo* 1961. Antero Sinisalo, Olavinlinna entistetään. Osma 1960–61. Helsinki 1961.
- Soininen*, 1954. Arvo M. Soininen, Rantasalmen historia. Pieksämäki 1951.
- Solovjev X* 1869, *XI* 1870. Sergej Solovjev, Istorija Rossii s drevnejših vremen. X Moskva 1869, XI Moskva 1870.
- Sourander* 1937. Ingvald Sourander, Salmin pitäjän vaiheita ja piirteitä Laatokan-Karjalan historiasta. Porvoo 1937.
- Stade* 1967. Arne Stade, Erik Dahlberg och Carl X Gustafs krigshistoria. – Carl X Gustaf -studier 3. Kristianstad 1967.
- Steckzén I* 1930. Birger Steckzén, Krigskollegii historia I. 1630–1697. Stockholm 1930.
- Stiernman I* 1836. And. Anton von Stiernman, Svea och Göta Höfdinga-Minne I. Stockholm 1836. (Andra upplagan).
- Stormbom* 1956. Jarl Stormbom, Om det åländska båtmanshållet. – Åländsk odling 1956.
- Suolahti* 1949. Eino E. Suolahti, Isoviha. – Suomen historian käsikirja. Toim. Arvi Korhonen. I. Porvoo 1949.
- Suolahti* 1950. Eino E. Suolahti, Ensimmäinen Vironniemen Helsinki. – Helsingin kaupungin historia I. Helsinki 1950.
- Suomen geologia* 1964. Suomen geologia. Toimittanut Kalervo Rankama. Helsinki 1964.
- Suomenmaa* 1923. Suomenmaa. Maantieteellis-taloudellinen ja historiallinen tietokirja. Helsinki 1923.
- Suvanto* 1960. Seppo Suvanto, Katsaus Hämeen–Satakunnan vaiheisiin 1550–1700. Hämeen historia II. Hämeenlinna 1960.
- Sveriges krig III* 1936. (Generalstaben), Sveriges krig 1611–1632. Band III. Tyska kriget intill mitten av januari 1631. Stockholm 1936.
- Tawaststjerna I* 1918–1920, *II* 1929. Werner Tawaststjerna, Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota I–II. Helsinki 1918–1920 ja 1929.
- Tazbir* 1968. Janusz Tazbir, The Commonwealth in the years of Crisis (1648–1696). – History of Poland. Warszawa 1968.
- Tersmeden* 1965. Lars Tersmeden, »Stormen för Köpenhamn», Planen för det svenska anfallet natten till den 11. februari 1659 och orsakerna till dess misslyckande. – Carl X Gustaf och Danmark. Carl X Gustaf-studier 1. Kristianstad 1965.
- Tersmeden* 1966. Lars Tersmeden, Karl X Gustavs garden 1654–1660. – Kungl. Svea Livgardes historia. Band III:2. 1632 (1611) – 1660. Stockholm 1966.
- Tigerstedt* 1877–1885. Bidrag till Kexholms läns historia. – Åbo lycei program 1876–1885. Åbo 1877–1885.
- Tšernov* 1954. A. V. Tšernov, Vooružennyje sily Russkogo gosudarstva v XV–XVII vv. Moskva 1954.
- Tušin* 1969. Ju. P. Tušin, Iz istorii morskikh pohodov donskogo i zaporožkogo kazatšestva vo vtoroj polovine XVII veka. – Kurskij gosudarstvennyj pedagogičeskij institut. Utšenyje zapiski tom N:o 60. Kursk 1969.
- Upseerin käsikirja* 1953. Upseerin käsikirja III osa. Joukkoja varten. Helsinki 1953.
- Ustjugov–Tšajev* 1961. N. V. Ustjugov–N. S. Tšajev, Russkaja tserkov v XVIII (!) v. – Russkoje gosudarstvo v XVII veke. Moskva 1961.
- Vainštein VoprIst* 1947. O. Vainštein, Russko-švedskaja vojna 1655–1660 (!) godov. – Voprosy Istorii 3/1947. Moskva 1947.
- Vainštein* 1951. O. L. Vainštein, Ekonomičeskije predposylki borby za Baltijskoje more i vnešnjaja politika Rossii v seredine XVII v. – Utšenyje zapiski Leningradskogo . . . universiteta N:o 130. Leningrad 1951.

- Wallin* 1893. Väinö Wallin, Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana. Historiallis-maantieteellinen, kolmella kartalla valaistu tutkimus. Kuopio 1893.
- Vartiainen* 1931. A. Vartiainen, Kajaanin kaupungin historia I. Isonvihan loppuun. Kajaani 1931.
- Wattrang HT* 1920. A. Wattrang. Hvilka voro orsakerna till att tsar Peter under det stora Nordiska kriget fick tillfälle att grundlägga och utveckla sin sjömak i Finska viken? – (Svensk) Historisk Tidskrift 1920.
- Wendt* 1942. Einar Wendt, Sjövapnets bemanning under stormaktstiden fram till 1679. – Svenska flottans historia. Örlogsflottan i ord och bild från dess grundläggning under Gustav Vasa fram till våra dagar. Malmö 1942.
- Veselago* 1871. F. Veselago, Kratkija svedenija o russkih morskij sraženijah za dva stoletija s 1656 po 1856 god. Sanktpeterburg 1871.
- Veselago* 1875. F. Veselago, Otšerk russkoj morskij istorii I. Sanktpeterburg 1875.
- Veselago* 1893. F. Veselago, Kratkaja istorija Russkago flota I. S. Peterburg 1893.
- Viljanti HArk* 45 1939. Arvo Viljanti, Suomen rykmenttien liikekannallepano ja marssi Liivinmaalle v. 1700. – Historiallinen Arkisto 45. Helsinki 1939.
- Viljanti HAik* 1941. Arvo Viljanti, Suomalaisten jalkaväkirykmenttien varuskunta- ja linnoitustyöpalveluksesta Baltiassa 1600-luvun lopulla. – Historiallinen Aikakauskirja 1941.
- Viljanti* 1957. Arvo Viljanti, Gustav Vasas ryska krig 1554–57. I–II. Åbo 1957.
- Vilkuna* 1934. Kustaa Vilkuna, Talonpojan maa- ja kotitalous. – Suomen Kulttuurihistoria II. Jyväskylä 1934.
- Virkkunen* 1953. A. H. Virkkunen, Oulun kaupungin historia I. Kaupungin alkuajoilta isonvihan loppuun. Oulu 1953.
- Virtaranta* 1961. Pertti Virtaranta, Tverin karjalaisten entistä elämää. Porvoo 1961.
- Yllö* 1969. Leo Yllö, Inkerin maa ja luonto. – Inkerin suomalaisten historia. Jyväskylä 1969.
- Ylönen* 1957. Aulikki Ylönen, Jääsken kihlakunnan historia I. Vuoteen 1700. Imatra 1957.
- Yrjö Koskinen HArk* 3 1871. Yrjö Koskinen, »Kyrön skantzin alkuperästä». – Historiallinen arkisto 3. Helsinki 1871.
- Yrjö Koskinen* 1881. Yrjö Koskinen, Suomen kansan historia. Toinen, uudistettu painos. Helsinki 1881.
- Žerbin* 1956. A. S. Žerbin, Pereselenije karel v Rossii v XVII veke. Petrozavodsk 1956.
- Zetterstén I* 1890, *II* 1903. Axel Zetterstén, Svenska flottans historia. I. Åren 1522–1634. Stockholm 1890. II. Åren 1635–1680. Norrtelje 1903.
- Zolotarev* 1926. D. A. Zolotarev, Karely SSSR po antropologitšeskim dannym avtora, statistitšeski obrabotannym A. K. Štanna. Leningrad 1930.
- Åkerblom* 1941. K. V. Åkerblom, Korsholms historia. Första delen. Vasa 1941.
- Åsard KFÅ* 1970. Birger Åsard, Å upptakten till Karl X Gustavs anfall mot Polen 1655. Till frågan om krigets mål och medel. – Karolinska Förbundets årsbok 1970.
- Österberg* 1971. Eva Österberg, Gränsbygd under krig. Ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget. Varberg 1971.

Kartastot, sanakirjat, aikataulukot, tilastot

- Atlas Leningradskoj Oblasti* i Karelskoj ASSR – Leningradin alueen ja Karjalan A.S.N.T:n kartasto. Leningrad 1934.
- Lietzmann–Aland* 1956. Hans Lietzmann–Kurt Aland, Zeitrechnung der Römischen Keiserzeit, des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1–2000 nach Christus. Berlin 1956.
- Lönnrot I* 1874, *II* 1880. Elias Lönnrot, Suomalais–Ruotsalainen Sanakirja I Helsinki 1874, II Helsinki 1880.
- NSS*. Nykysuomen sanakirja. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. I–VI. Porvoo 1951–1961.
- Svenska Akademiens Ordbok*. Ordbok öfver Svenska Språket utgivna af Svenska Akademien. I–XXIV Lund 1898–1965.

336

STV 1950 Suomen tilastollinen vuosikirja. Uusi sarja XLVI – Vuonna 1950. Tilastollisen päätoimiston julkaisema. Helsinki 1951.

Suomen Kartasto 1910. Helsinki 1911.

Suomen Kartasto 1960. Helsinki 1961.

Sanomalehdet

Nya Aviser (Extract- och Particular-skrifvelser) 1656, 1657.

Henkilöhakemisto

Henkilöhakemistossa ovat varsinaisessa tekstiosassa ja liitteissä esiintyvät nimet. Viitteissä esiintyvistä nimistä mukaan on otettu ainoastaan ne, jotka ovat siellä itsenäisinä (esim. 143n). Sen sijaan viitteissä vain kirjeitten saajina ja lähettäjinä esiintyvät on hakemistosta jätetty pois.

- Abraham Markusson 148, 308
Aleksi Mihailovitš 24, 26, 28, 92, 266
Anders Tärfastinpoika 182
Antti Antinpoika 67, 126
Antti Juhananpoika 126
Arnander, Magnus 248
- Balck, Peer 308
Banér, Gustaf Adam 115
Bengt Andersson 48n
Berg, luutn. 217
Bergman, Jürgen 56, 148
Berndes, Fabian 69, 70, 128, 144, 162, 180, 304, 305
Berner, Konrad 229, 230, 244
Bex, Matias 115
Bielke, Gustaf 29, 91, 95, 103, 229–230, 237, 242
Bielkenstierna, Clas 104
Blankenhagen, Henrik 53, 114, 130
Boije, Erik 144, 162, 180, 184, 196, 308
Bonde, Gustaf 256
Brahe, Pietari 18, 37, 40, 49, 56–57, 61, 70, 103, 105, 122, 160–161, 185, 189, 203, 211, 231, 256, 279, 290
Brandskiöld, Måns Arvidsson 97, 114, 139, 193
Brask, Israel 152
Burckhardt, Anthon 199, 238–239
Burghausen, Hermann von 70, 222, 288
Burmeister, Kristoffer 70, 107–110, 133–135, 138, 144, 180, 194, 196–198, 214–215, 259, 261, 308
Bååt, Nils 304, 305
Bååt, Seved 104
Bäck, Johan 179, 217–218, 219 n 225, 304, 305
- Cappell, Herman von 304
Chmielnicki, Bogdan 26, 28, 227
Corving, Gerhard 131–132
Creutz, Ernst Johann 60, 124, 154
Cromwell, Oliver 227–228
Cronstierna, Henrik 115
Cronstierna, Mikael 149
Czarniecki, Stefan 28
- Dahlberg, Erik 291, 296
- Dansonwille, Erik 136–137, 158
Daumb, Berthold 121, 128, 152, 168, 193, 220, 222
De la Gardie, Magnus Gabriel 27–28, 59–60, 69, 92, 102–103, 139, 144, 189–190, 192, 194, 196, 199, 202, 205–208, 210–211, 219–220, 232, 242, 253–254, 257–258, 293, 296
Dolgorukij J. A. 91
Douglas, Robert 228, 232, 286
Dragoun, Petter 135n
Drakenstierna, Matias 182–183
Drummond, David 269
- Ekelöv, Hans 152
Ekestubbe, Henrik Larsson 148
Erik Olofsson 108
Essbjörn, kapteeni 158
Essen, Didrich von 308, 310
- Fattenborg, H. H. 123n
Fersen, Hans 305, 313
Ficken, Nikolaus von 148
Fleming, Herman 104, 256
Fock, Hindrich 233
Fomin–Kvašnin, Petr Aleksandrovitš 221
Footangel, Harald 193, 233
Forbus, Arvid 60, 103, 105
Forsman, Gabriel 127
Fredrik III 188–189
Fredrik Vilhelm 28, 90–91
- Gairdner, Robert 52, 115
Gerten, Berendt von 304, 305
Gestrinius, Gustaf 209, 223
Golawitz, Peter 70, 123
Golitsyn, Ivan Andrejevitš 95, 166, 178
Goren, Johann von 95, 113
Graan, Johan 60–61, 115, 126–128, 164, 182, 186, 193, 201, 208, 224, 256
Granatenburg, ks. Olavi Pentinpoika
Grave, Frans 50, 107, 118–119, 172–173
Gröön, Berendt 122, 128–129, 217–218, 261
Gröön, Kaspar 115
Guriöv, Pavel Afanasievitš 184
Günterberg, everstilutnantti, 223, 310

- Gyldner, Arvid 217–218
 Gyllenbrandt, Hans Hansson 152, 162–163
 Gyllenflög, Johan Hansson 152
 Gyllenstierna, Erik 192
 Gåås, Markus Yrjänänpöika 125
- Haakana, Pekka 152, 262
 Hagen, Reinhold Johan von 122–123, 128–129
 Hallitius, Lauri 164
 Hamilton, Alexander 100, 132
 Hans Hansson 149
 Hastfer, Odert 213, 215, 245
 Hattu, Matti 241
 Helmfelt, Simon Grundel 248
 Henrik Henrikinpöika 125
 Henrik Kristofferinpöika 304, 305
 Henrik Tanelinpöika 160
 Hilkov, I. A. 95
 Hochmuth, Johan 223, 311
 Hodri, porvari 112
 Holländer Ridder, Petter 110, 125, 157, 179, 209, 213
 Horn, Bengt 231
 Horn, Henrik 69, 74, 233, 303, 304, 305
 Horn, Krister 192, 230
 Horn, Kustaa Evertinpöika 23, 51–52, 59, 60, 70, 80, 95, 100, 102–112, 112, 118, 157–159, 163, 165–166, 168–170, 176, 186, 190, 192–194, 196–226, 232–235, 239–240, 242–245, 247, 253–254, 256–258, 261, 266, 279, 281, 283, 286, 288, 292–295, 309–313
 Horn, Kustaa Kaarlenpöika 18, 23, 27, 64, 205
 Hovanskij, Ivan Andrejevits 230
 Huhtanen, Mikko 152, 262
 Hultz, Hindrich 184
- Inkinen, Matti 187n
 Ivan, venäl. opas 112
- Jaakko-herttua 228
 Jaakko Matinpöika 125, 164
 Jacob Danielsson 170
 Jelagin, Stepan Parfenjovitš 114, 132, 232
 Jeletskij, Bogdan Grigorjevits 178
 Johan Henrici 111
 Johan Månsson 35
 Johnston, Frances 304, 305
 Joseph Hendersson 143n
 Josten, Clas 108–109
 Juhana Kasimir 26, 28, 189
 Juho Klemetinpöika 216
- Kaarle IX 57
 Kaarle X Kustaa 15–20, 22–23, 26–29, 42, 46, 48, 59, 63–64, 72, 73, 78, 81, 90–91, 106, 188–189, 192, 204, 227–229, 242, 244, 253–254, 270, 275, 283, 285, 288, 291–297, 302
 Kaarle XI 231
 Killonen, Yrjö Laurinpöika 132
 Kinnemond, Thomas 304, 305
 Klick, Hans 143n
 Klick, Wilhelm 306, 307
 Klöfverskiöld, Aron Johansson 54, 61, 104, 124, 145
 Knorrning, Frans 106, 108, 304, 305
 Kofall von Wittenberg, Göran 57
 Koskull, Andreas 103, 134, 154, 198, 233, 304, 305
 Kothen, Kristoffer 193, 233
 Krafert (Crawford?), Thomas 221
 Kristiina 25–26, 48, 59, 72
 Krook, Lars 172
 Kruse, Erik 139–140, 143, 153, 178, 180–181, 184–185, 194, 202, 212–213, 221, 225, 233, 246–247, 259, 261, 286, 304, 305, 310, 311
 Kurakin, G. S. 246
 Kurki, Kustaa 304–305
 Kustaa II Aadolf 46, 62, 80, 296
 Kyyrö, Pertti 112n
 Körning, Erik 143n
 Körring, Knut 143n
- Laari Iivana 159
 Lacmannus, Bartholdus 204
 Lagercrantz, Olof 69–70, 168, 197, 308
 Lappi, Antti 164
 Laturi, Tuomas Martinpöika 77, 128
 Lazarev, Dementi 184
 Lenort, majuri 185
 Lewenhaupt, Gustaf Adolf (Leijonhufvud) 23, 27, 59, 69, 102–103, 105, 110, 135, 139, 140–147, 149–151, 153, 157–159, 162, 165–172, 175–181, 183, 192–194, 197, 209–210, 236, 258, 260, 266, 268, 273, 309
 Liebstorff, Joachim von 69–70, 74, 306
 Limbach, Nikolaus 193, 308
 Linde, Erik von der 60, 124, 147, 154–155, 294n
 Lindelöf, Lars 310
 Linderot, Märten 139
 Litmanen, Lauri Hannunpöika 132
 Ljustra, Axel 220
 Lobanov, Vasili 115, 129
 Loberg, Nils 48, 168
 Lodyženskij, Fedor 232, 244, 246
 Loofeldt, Peter 106, 291–293
 Lyytikäinen, PaaVo 160n
- Manhielm, Peer 143n
 Markquardh, Jören 112n
 Markus Yrjänänpöika 181
 Mellin, Berendt 304, 305
 Metstake, Reinhold 52
 Mihailov, kapteeni 132
 Munck, Antti 205, 307
 Myllärinen, Matti 241
 Myllärinen, Pekka 241
 Mörner, Carl 256
- Nandelstadt, Erik 143n
 Naštšokin, Bogdan 95
 Neostadius, Antti 156n
 Nieroth, Anthonij Johan 60, 100, 112
 Nikon 25

- Olavi Pentinpoika (Granatenburg) 52, 61, 106,
 115, 124, 131, 133, 167–168, 193, 313
 Ordyn-Naštšokin, Afanasij Lavrentijevič
 24–25
 Orre, Arvid 111, 112
 Oxenstierna, Axel 25
 Oxenstierna, Gabriel Bengtsson 77
 Oxenstierna, Thure 131
- Pahlen, Walter von der 185, 192
 Pajkull, Georg 60, 103
 Palmbaum, Zacharias 57, 61, 164, 224, 246
 Palmqvist, Erik 39n
 Patkul, Henrik 143n
 Peer Bothelsson 214
 Pegauberg, Casper Johan 97
 Pekka Niilonpoika 202, 240
 Pertti Pertinpoika 137
 Pertti Simonpoika 135n
 Pietari Suuri 24, 266
 Piper, Henrik 112
 Pistolekors, Israel 55, 162
 Pistolhielm, Erik 166–167, 179–180, 186–187,
 221, 233, 259, 261, 268
 Pleitner, Johan 305
 Poltev, Ivan 98, 116–117, 119, 165
 Potemkin, Aleksandr 165–166, 176, 178, 185,
 190–191, 213, 215–216, 218–219, 221, 225,
 232, 243
 Potemkin, Petr Semenovitš 95–96, 98–99,
 111–113, 115, 119–120, 129, 134, 136–137,
 158, 165, 167, 169, 171–172, 174, 176, 181,
 184, 187, 259, 265, 271
 Potemkin, Sila 98, 116, 134–135, 137–138, 159,
 165–166, 176
 Požarskij, S.R. 91
 Printz, Nils Olofsson 130n
 Puškin, Petr Mihailovitš 95–98, 114, 116–117,
 120, 130–131, 137–138, 171, 176–177, 178,
 184–185
- Rabbel, Clas 157
 Rahn, Abraham 233
 Rákóczi, ks. Yrjö II
 Roos, Anders 144
 Rosen, Didrich von 180, 308
 Rosenbröijer, Anthoni 108, 111
 Rosendal, Erik Andersson 60, 107–108, 139,
 193, 233
 Rosenlind, Johan Bengtsson 111
 Rundel, Antti 149, 306, 308, 310
- Sabelhierta, Johan 169
 Sasse, Henrik 304–306
 Sasse, ratsukompp.pääll. 308
 Scheiding, Carol von 192
 Schweberg, Johan Fredrik 108
 Schwengelm, Georg von 308
 Semenov, Jefim 133
 Sentkov, Vaska 132
 Seulenberg, Hindrich 107
- Siekkinen, Simon 115
 Simon Hendricson 306
 Sinknecht, Daniel 91
 Skarp, Clas 269
 Skraggenskiöld, Simon 100
 Skytte, Bengt 139n, 255
 Sperling, Gustaf 159
 Spiggh, Johan Mårtensson 50, 173–174
 Staffan Danielsson 107n, 233
 Stahl, Jacob 290
 Stare, Elias Haraldsson 145, 193
 Stenbock, Erik 64, 306
 Stenbock, Gustaf Otto 189
 Stålarin, Axel 60, 61, 103, 304
 Suikka, Yrjö, 203
 Sundt, Carl von der 306, 307
 Säkki (Tšahkei), Semen Ignatjevits 184, 185
- Tapani Ristonpoika 191n
 Taube, J.J. 69, 305, 312
 Thuronius, Antti 242
 Tolbugin, Semen 166
 Tott, Eerik Akselinpoika 53
 Trautman, Jacob 108, 152
 Treiden, Johan 222
 Trubetskoi, Aleksei Nikititš 91, 92
 Trälod, Eskil 183
 Tšeglokov, Vasili 191, 221, 222, 226, 231, 246,
 247, 259, 280
 Tšelištšev, Jenaklytš 97–98, 114–115, 117, 120,
 138, 176
 Tšelištšev, Mihail 114
 Tušin, Boris Dementjev 178, 185
 Twilling, Thomas 203
 Tysk, Petter 126
 Törnskiöld, Jacob 60, 61
- Udni, Petter 135n
- Vietinghoff, Bernhard von 220–222, 310
- Wijnblad, Anders 233
 Willman, Samuel 183
 Wittenberg, Arvid 28, 90
 Wrangel, Carl Gustaf 278
 Wrangel, Gustav 137, 146, 150, 156–159, 165
 –166, 169–170, 175–176, 179, 209–216, 218
 –220, 223, 225, 256, 258, 314, 317
- Yrjö II Rákóczi 91, 188
 Yxkull, Konrad von 207
 Yxkull, Wilhelm von 69, 144, 162, 196–197,
 234, 312, 313
- Zelenij, Sergei 114, 160, 171
 Zitting, Jacob 152
 Zitting, Jochim 152
 Zubkov, Trofim Kirillov 114
- Ögnelod, Jacob Thomasson 143n
 Örtten, Otto 307

RÉSUMÉ

Jussi T. Lappalainen

LA GUERRE DE RUSSIE DE CHARLES X GUSTAVE SUR LE FRONT DE FINLANDE EN 1656-1658

Traduction par Jean-Yves Paré

1. SUJET

La guerre de Russie de Charles X Gustave a été traitée assez peu surtout quant à ce qui concerne le front finlandais. On s'est limité aux sources explicatives comme matériel de recherche, et, jusqu'à présent on n'a pas encore procédé à une nécessaire investigation de l'arrière-plan des conditions. Dans ce travail on a essayé, sur la base de toutes les sources finlandaises et suédoises d'expliquer :

- Les conditions de la guerre sur le front finlandais et l'état militaire dominant,
- La nature et le déroulement des faits de guerre,
- L'évolution de l'état militaire de la Finlande pendant la guerre,
- L'influence des circonstances sur le déroulement de la guerre,
- Les conséquences de la guerre en grandes lignes.

Notre zone d'observation est la Finlande de l'an 1972 plus la région du lac Ladoga s'y rattachant, c'est à dire le département de Käkisalmi et le département de Pähkinälinna d'Ingrie. La partie occidentale de l'Ingrie ensemble avec la Livonie fera l'objet d'un autre travail de recherche par le département d'histoire de guerre de l'école supérieure militaire de Suède dans le cadre du projet «Charles X Gustave». L'accent est mis ici sur le déroulement des faits de guerre. Les dates sont indiquées selon le calendrier julien.

2. SUR LE CHEMIN DE LA GUERRE

En 1617, à la paix de Stolbova, la Russie avait cédé le département de Käkisalmi et l'Ingrie à la Suède-Finlande. Le commerce Baltique de la Russie passait alors sous le contrôle de la Suède. Le flot des réfugiés des régions perdues vers la Russie continua jusque dans la décennie de 1650. Une des raisons en était la politique de conversion luthérienne de la Suède dans ces pays à majorité orthodoxe. Les relations entre la Russie et la Suède étaient cependant extérieurement bonnes au début des années 1650.

La raison décisive de la guerre fut l'affrontement des intérêts de la Suède et de la Russie en Pologne, contre laquelle la Russie se battait depuis 1654 à cause de la question d'Ukraine. La guerre de Pologne commencée par Charles X Gustave, l'été 1655, avait enlevé au tsar Alexis Mikhaïlovitch de Russie la possibilité de prendre possession du rivage de la Baltique appartenant à la Pologne. Le Danemark et la Hollande voulurent empêcher la monopolisation de la Baltique par la Suède et incitèrent la Russie à rentrer en guerre contre la Suède. L'occasion s'en présenta au printemps 1656 lorsque Charles X Gustave se heurta aux difficultés d'un soulèvement populaire en Pologne.

3. GÉOGRAPHIE MILITAIRE DE LA RÉGION DU LADOGA ET DE LA FINLANDE ORIENTALE DANS LES ANNÉES 1650.

Partout sur cette zone, au XVIIe siècle, régnait la forêt dense et les marais. La côte méridionale du Ladoga mise à part toute la région est une péninsule rocheuse, accidentée et parsemée de lacs; au nord: zone de collines assez escarpées. Au XVIIe siècle la saison de pâturage s'étendait de la mi-mai à la fin septembre dans la partie sud du pays et les eaux étaient libres de glace de mai à novembre.

Au cœur de l'hiver un épais manteau de neige molle empêchait les manoeuvres sur le terrain. Pour cette raison les moyens de communication principaux étaient aquatiques: avant tout le golfe de Finlande et le Ladoga, les rivières et fleuves s'y jetant, ainsi que les systèmes lagunaires de la Finlande centrale. A vrai dire il n'y avait que deux routes terrestres importantes menant de Finlande occidentale jusqu'à l'isthme de Carélie et l'Ingrie, plus la route menant du sud-ouest en Ostrobothnie. Dans le nord et l'est de la Finlande tous les transports lourds se pratiquaient soit l'été en barque ou l'hiver en traîneau par les routes d'hiver. Les lettres de la frontière orientale à Stockholm demandaient au moins deux semaines en poste normale. (CARTES 1-3)

L'habitat le plus dense des terres gagnées à Stolbova se trouvait sur la côte nord du Ladoga, dans la région de Kurkijoki et Sortavala, où la population orthodoxe indigène formait encore de 50 à 80% de la population totale. Dans le département de Pähkinälinna et dans les communes nordiques de celui de Käkisalmi la population luthérienne était déjà majoritaire, formée des colons s'installant dans les régions désertiques ou à la place des émigrants.

Les forteresses et places fortes de la zone de notre étude avaient été délaissées pendant plusieurs décades, leurs principes de fortification et leur matériel avaient vieilli et l'approvisionnement manquait de variété. Par sa structure, seul Pähkinälinna était en bon état de défense, Käkisalmi et Olavinlinna (Nyslott) étaient en partie à l'état de ruines mais leur position insulaire les renforçait. La ville importante de Nyen (finn. Nevanlinna) n'était pas fortifiée et les remparts de Viipuri avaient été abaissés; dans le nord et l'ouest de la Finlande aucune fortification n'était en état de combat adéquat. (APPENDICE 1)

4. LA SITUATION MILITAIRE DEVANT LA GUERRE DE RUSSIE

En principe c'était le comte Magnus Gabriel De la Gardie, général commandant suprême de Livonie qui répondait de toute la frontière orientale. Le gouverneur-général d'Ingrie et du département de Käkisalmi résidant à Narva était le conseiller d'empire d'origine finlandaise Gustaf Evertsson Horn. En Finlande par contre il n'y avait pas d'administration centrale unifiée. Des six préfets de notre zone seul celui du département de Viipuri et Savonlinna avait une expérience militaire, mais il mourut juste avant la guerre. De même les fonctionnaires de la grande baronnie de Kajaani étaient des civils.

Neuf régiments d'infanterie, une escadre d'infanterie, trois régiments de cavalerie et un régiment de dragons avaient été déplacés de Finlande en Livonie et en Poméranie avant et au début de la guerre de Pologne. Sur le front finlandais, au début de la guerre, il n'y avait d'hommes de troupes que 346 soldats dans les fortifications. De plus en Finlande du Sud il y avait un peu moins de 550 recrues: à peu près 150 fantassins rassemblés et moins de 200 cavaliers et 200 dragons dispersés; en Ostrobothnie tout au plus 250 fantassins. En plus il y avait à peu près 300 marins de dispersés. En 1655 il y avait eu à peu près 13 600 hommes dans le service. (APPENDICE 2) Quand à ce chiffre on ajoute les déserteurs, les recrues de 1656, et les officiers on arrive à 19 000...20 000 hommes, ce qui ne représente que de 4,75 % à 5 % de la population finlandaise d'alors. La Finlande avait donc, malgré sa mauvaise situation, des ressources en hommes.

Au moment du déplacement des troupes en 1654 et 1655 les réserves de munitions du pays étaient vidées et seulement dans les forteresses les plus importantes, à Käkisalmi et à Pähkinälinna, il pouvait bien y avoir un peu plus de 400 mousquets dans chacune. Dans les forteresses il y avait suffisamment de munitions, mais, entre autre, à leur égard la Finlande était solidaire de l'importation, car il n'y avait plus de salepétrières fonctionnant dans le pays. Il n'y avait pas non plus de navires de guerre suédois ancrés en Finlande, mais seulement les petites embarcations des communes maritimes sur lesquelles, au printemps, les hommes rejoignaient les bases marines de Suède.

L'attitude du peuple envers la défense du pays avait plusieurs faces. D'un côté, pour l'égalisation des charges, le peuple s'arrangeait à ce que tout le monde se rende à l'ordre de mobilisation, mais si un soldat légalement mobilisé désertait, on le protégeait ou du moins on ne facilitait pas le travail des chercheurs de déserteurs. Contradictoire était aussi leur comportement vis à vis de la Russie: d'un côté plein de méfiance et de réserve mais d'un autre côté c'est là qu'on partait pour fuir la mobilisation.

Le fait qu'on ait laissé le front finlandais militairement vide avant la guerre de Russie dépendait principalement de l'opinion générale que les marais d'Ingrie et le Ladoga formeraient une barrière

défensive que les russes ne pourraient pas franchir. On prenait l'Ingrie et le département de Käkisalmi pour des zones-tampons, et il est clair que l'on supposait que les troupes stationnées dans l'ouest de l'Ingrie pourraient défendre toute la Finlande. Comme il fallait concentrer le maximum de forces pour la guerre de Pologne, la Finlande avait donc été vidée consciemment. Comme en Finlande il n'y avait pas d'homme d'état responsable, même les troupes, qu'on avait prévu de laisser en Finlande furent automatiquement envoyées pour les besoins de renforts.

5. LES POSSIBILITÉS STRATÉGIQUES DANS LA SITUATION EN VIGUEUR

Le terrain accidenté de Finlande ne correspondait pas aux modes de la tactique créée pendant la guerre de trente ans en Europe centrale. L'entretien était rendu difficile à cause de la rareté de l'habitat. Il faut compter qu'un détachement d'assaut ne pouvait fonctionner efficacement sur son propre service d'entretien que pendant au plus une semaine, à cause du grand besoin de foin. Pour cette raison, l'hiver, l'assaillant devait être sûr que sur les lieux en question il pourrait trouver de l'approvisionnement et du foin. Les grands faits de guerre, au XVIIe siècle, ne pouvaient vraisemblablement avoir lieu que pendant l'époque du pâturage, quand le foin poussait sur le terrain. Pour faire vivre une grande armée pendant tout un hiver sur les propres ressources du pays il aurait fallu le détien de presque tout le sud de la Finlande.

Pour la Russie les possibilités d'attaquer sur le front finlandais supposaient l'emploi du Ladoga pour les gros transports. La base d'opération était la zone de Novgorod – ville de Ladoga – Olonets (finn. Aunus). Ses propres forces de guerre ne pouvaient cependant pas suffire à la prise de la Finlande, mais pour cela il aurait fallu déplacer toutes les forces du sud-ouest de la Russie sur le front finlandais. Il faut compter en fait, qu'au minimum une armée et une marine de 6 000 hommes aurait pu prendre sous sa férule l'isthme de Carélie et menacer sérieusement le sud de la Finlande. A peu près 10 000 hommes auraient été nécessaires pour prendre toute la Finlande méridionale.

6. ARRIÈRE-PLAN DES FAITS DE GUERRE DE L'ANNÉE 1656

Les manoeuvres de Charles X Gustave pendant l'été de 1656 en Pologne avaient bien progressé, car, à la bataille de Varsovie du 18 au 20 juillet, ensemble avec l'électeur de Brandebourg, il défit les polonais. Pendant l'automne 1656 la situation de la Suède en Pologne s'enlisait en une petite guerre d'usure. De plus, en octobre 1656 la Russie et la Pologne signaient une trêve.

Sur les autres fronts les batailles de la guerre de Russie se concentraient sur la Livonie, où l'armée principale de Russie prit Dünauburg et Kokenhusen en août et commença à faire le siège de Riga dont les liaisons maritimes furent cependant épargnées. Le siège prit fin sans résultat au début d'octobre. Par contre les troupes de Pskov purent se faire rendre Dorpat au milieu d'octobre. Dans les parties occidentales d'Ingrie, en 1656, on ne se livrait qu'à des escarmouches.

7. LA PRÉPARATION A LA GUERRE

Selon les ordres donnés par Moscou, les commandants des forts d'Olonets (finn. Aunus) et de Lavui commencèrent à peu près à partir de la fin 1655 à accueillir et enregistrer les émigrants venus d'Ingrie et du département de Käkisalmi. Au printemps 1656 on avait commencé à créer parmi la population orthodoxe de ces régions un réseau d'agents qui, la guerre commencée, pourraient travailler pour les russes.

De Moscou on désigna Käkisalmi comme cible aux troupes d'Olonets et Pähkinälinna à celles réunies dans le fortin de Lavui. En mai 1656 on avait centré une marine légère à chacune des deux places, mais pour ce qui est des troupes: seulement 1 500 hommes à Olonets et 2 000 au plus à Lavui. Aucune des deux armées n'avait d'artillerie de siège. Par contre les russes avaient déjà à l'avance et à leur connaissance l'appui des habitants orthodoxes de Carélie et d'Ingrie.

Le général-gouverneur d'Ingrie avait déjà reçu des renseignements vagues sur le danger russe au début du printemps 1656, mais il ne fut vraiment averti au sujet de la marine russe qu'après le 19 mai 1656. Le roi et le conseil hésitaient et refusaient de renforcer le front finlandais tant qu'on n'avait pas de renseignements plus précis sur le danger existant. Dès que le conseil reçut des renseignements

plus détaillé il décida le 14 juin d'envoyer une escadre de renfort et des armes en Finlande. (APPENDICES 6 et 7). A son niveau le roi en fit autant mais de loin il n'avait guère de possibilités de commande, et il confia le front finlandais quant à la commande militaire complète au généralissime, maréchal de guerre, le comte Gustaf Adolf Lewenhaupt.

Gustaf Evertsson Horn avait déjà, au début du printemps, conçu le plan d'enfermer les russes dans leurs ports, sur le Ladoga, une fois les hostilités venues, mais par manque de bateaux cela n'avait pas été possible. Horn eut encore le temps avant l'attaque d'organiser une réunion avec le commandant du fort de Viipuri et le colonel Kristoffer Burmeister qui se trouvait en Finlande pour rassembler les troupes, afin de décider entre autres de l'emploi des réservistes paysans ainsi que de l'envoi de renfort à Käkisalmi. Pour les réservistes on acheta des armes à Narva.

8. L'INITIATIVE AUX RUSSES PENDANT L'ÉTÉ 1656 (CARTES 4-6)

La date de l'assaut décidé par Moscou était le 21.6.1656. Le commandant de Lavui, Petr Semenovitch Potemkin ayant entendu parler de la levée des réservistes en Ingrie prit cependant sur ses épaules de commencer les faits de guerre déjà le 3 juin. Ses troupes battirent le corps de gardes-frontière et son escadrille débarqua près de Pähkinälinna le 4 juin. Potemkin continua avec une partie de ses troupes jusqu'à Nyen, qui ayant pris connaissance de l'attaque s'était presque complètement vidée de ses bourgeois. Potemkin fit faire un serment de fidélité au tsar aux paysans qui étaient restés sur place. Il semble que l'on avait pris Nyen parce qu'un chargement de munitions était en train d'arriver pour les russes de Lübeck, envoyées avant la guerre par un agent double Lübeckien, Johann von Goren.

Une attaque se produisit aussi à partir d'Olonets sur le département de Käkisalmi vers le 3 et le 4 juin. L'action y fut entreprise par le vice-commandant en chef Yenaklytš Tšelištšev, dont les troupes surprisent le corps de gardes-frontière de Salmi et avancèrent par voie d'eau jusqu'à Sor-tavala et Kurkijoki. C'est seulement après cela que le commandant d'Olonets Petr Mikhailovitch Puškin se déplaça sur Kurkijoki pour y rassembler à nouveau ses troupes dispersées par l'action de Tšelištšev.

Dès le début de la guerre les russes étaient maîtres du Ladoga et profitèrent avantageusement de l'arrondissement de ses bateaux de commerce comme butin de guerre. Potemkin avançait le long de la partie orientale de l'isthme de Carélie jusqu'à la petite ville de Taipale, dont les bourgeois orthodoxes se soumirent au tsar. Potemkin y laissa une petite garnison. Les paysans orthodoxes se mirent aussitôt au début de la guerre à rentrer en action contre les habitants et les fonctionnaires luthériens de la région. Le mouvement de soulèvement se répandit rapidement jusqu'aux parties centrales du département de Käkisalmi. Sur les marches du Savo commença la guérilla de petits détachements.

En Finlande, l'annonce de l'attaque des russes produit une immense surprise, d'où vient l'une des nominations populaires de cette guerre: »Venäjän Häikkä» (la frayeur créée par les russes). La raison de la peur était l'insécurité du pays. Après que les 1 000 mousquets achetés à Narva fussent arrivés à Viipuri, on put rassembler la réserve paysanne. En majeure partie, on l'envoya directement à des postes de veille un peu partout. Au début de juillet dans l'armée active rapidement rassemblée il y avait 820 réservistes campagnards, avec en plus 168 cavaliers et 217 dragons. On commença à réparer les forteresses et à parfaire leurs réserves.

Dans la baronnie de Kajaani on rassemble les réservistes de la même façon, et on les plaça, ensemble avec les dragons, à des postes de garde sur les voies de communication. En Ostrobothnie, le préfet Johan Graan assura tous les fleuves et rivières venant d'est par des corps de garde formés des soldats d'active, cependant que les paysans avaient charge des forêts entre les postes. Les commérages sur la guerre, en atteignant l'Ostrobothnie, avaient pris une telle ampleur qu'une partie de la population s'enfuyait déjà en Suède.

Déjà le 14 juin on avait eu le temps de rassembler à Viipuri une équipe provisoire de cavaliers et de dragons de 100 hommes, qui, la nuit du 18, par surprise, détruisit la ville de Taipale et une partie des bourgeois frondeurs ainsi que de la garnison russe.

Le matin du 3 juillet Petr Mikhailovitch Puškin arriva avec ses troupes du Kurkijoki pour assiéger Käkisalmi. Il essaya de se faire rendre la ville par des négociations, mais le commandant du fort Olof Bengtsson (plus tard Granatenburg) refusa. Les assiégés se défendirent énergiquement et avec

une équipe spéciale détruisirent même le 10 juillet une équipe russe qui avait construit un petit fortin sur une île voisine. Les assiégeurs construisirent alors des fortins sur le continent et restèrent à attendre le matériel de siège.

Les défenseurs de Viipuri voulaient ouvrir la route vers Narva, mais ayant entendu parler du siège de Käkisalmi, le colonel Burmeister partit avec son armée le 5 juillet pour l'aider. Les russes avaient détruit tous les ponts menant de l'autre côté du Vuoksi, et l'équipe dut faire le tour par Taipale. Au matin du 14 juillet l'équipe de Sila Potemkin forte de 7 compagnies attaqua celle de Burmeister endormie au village de Rautu. Burmeister fit battre en retraite l'équipe de Potemkin mais dut plus tard laisser le champ de bataille, n'ayant plus assez de munitions. Burmeister revint à Viipuri attendre le maréchal de guerre Lewenhaupt.

Les assiégeurs de Pähkinälinna réussirent en juin et juillet à déplacer en partie par voie terrestre en partie par voie d'eau à l'abri des îles, à peu près 50 petites embarcations du Ladoga à la Neva, avec lesquels Petr Potemkin partit la dernière semaine de juillet pour le golfe de Finlande. Il défît Retusaari (Kronstadt), détruisit sa population finlandaise et arraisonna le 28.7 un bateau parti de Narva pour des renseignements. Ayant entendu parler de l'escadrille de secours arrivant de Suède, il retourna le 2 août continuer le siège de Pähkinälinna.

9. RENFORCEMENT DE LA SITUATION DE L'AUTOMNE 1656 AU PRINTEMPS 1657 (CARTES 6-9)

Ayant beaucoup d'expérience, le maréchal Lewenhaupt commença, dès son arrivée le 7 juillet à lever la Finlande sur le pied de guerre. Il se créa une chancellerie de campagne et bien qu'il fût officiellement généralissime, il fonctionna un peu comme une sorte de gouverneur militaire en Finlande. En principe il avait reçu du roi le droit d'employer tous les revenus de la Finlande à la défense, mais en pratique cela se révéla difficile. En Finlande orientale le système des finances s'était développé déjà de telle façon, à cause de la guerre, qu'une grande partie des paysans payaient leurs impôts directement aux différents détachements de l'armée (voir APPENDICE 9, tableau 2). Lewenhaupt cependant essaya de concentrer les impositions de l'armée en son contrôle et pour cela fonda une caisse de campagne finlandaise spéciale.

La population accepta que la mobilisation de 1657 soit mise en oeuvre déjà l'été 1656. Du sud de la Finlande on prit en tout 1 180 conscrits, qui furent incorporés au début de l'automne. De plus on réussit à enrôler 1 308 cavaliers supplémentaires et de même une centaine de dragons. La «réserve» fut donc supprimée complètement de l'armée de campagne, qu'on put d'autre part organiser en unités régulières à la place des anciennes petites équipes. Au début de l'automne on reçut de Suède des armes à main. Mais l'équipement de l'artillerie fut retardé, et Lewenhaupt dut organiser une artillerie de campagne à partir de différents canons et chevaux ramassés de divers coins de Finlande.

Lewenhaupt prépara le premier projet de fortification côtière dont on ait connaissance, dont les forts se trouvaient à Susisaari devant Helsinki, à Porkkala, dans le détroit de Barö et devant la presqu'île de Hanko. Aussi les vieilles forteresses de Finlande occidentale furent mises en garnison: Turku, Hämeenlinna et Kyrö. De même les routes furent assurées par de petits fortins de campagne. A Viipuri on créa pour toute la durée de la guerre un centre d'approvisionnement de munitions, qui, abondant et varié ravitaillait l'armée de campagne. A Viipuri Lewenhaupt projeta de nouvelles fortifications et augmenta la garnison de la ville jusqu'à 500 hommes.

On fit très attention au moral de la population, et à l'occasion d'assises ou de réunions spéciales on l'exhorta à l'obéissance, à plusieurs reprises pendant la guerre. Les travaux de fortification et la surveillance des côtes signifiaient pour le peuple des charges supplémentaires, ainsi que le transport des troupes et la livraison de fournitures nécessaires à la guerre. Au peuple on posa aussi des interdictions de voyage et autre restrictions. La forme la plus importante par laquelle le peuple participait fut cependant la réserve, qu'on peut supposer avoir compris de 15 000 à 17 000 hommes entraînés. La réserve fut spécialement très importante dans les postes de surveillance dans les provinces libérant ainsi l'armée de campagne pour les tâches de guerre proprement dites. Dans le département de Käkisalmi et en Ingrie l'action des orthodoxes du côté des russes créa naturellement une sorte de guerre de religion. Quand Lewenhaupt voulut assurer le dossier de l'armée de campagne, il déclara hors-la-loi tous les orthodoxes ayant aidé les russes, en août 1656. Cela renforçait le danger des arbitraires.

En général la population aida efficacement et de bon gré dans le déroulement de la guerre. Seulement dans la dure charge des transports il y eut quelques incidents, de même dans le rassemblement de la réserve il y eut quelques cas particuliers où le réserviste maltraita, récalcitrant, ceux qui venaient le chercher. On a même connaissance d'un cas de refus par toute une équipe réserviste rassemblée. En 1656 le préfet de Turku et Pori avait puni des paysans qui avaient déclaré leur désir de voir les russes vainqueurs. L'affaire n'était pourtant pas bien grave, il s'agissait en fait surtout de la malédiction désespérée proférée par des paysans venant d'entendre parler de la levée des nouveaux impôts. Au même moment, ainsi, les paysans firent complaisamment le voeu de défendre le pays, un homme par ferme.

L'amiral Gustave Wrangel était parti de Stockholm le 28 juin avec sa flotte qui arriva à l'est du golfe de Finlande vers la fin de juillet. L'escadille fut à son plus fort au début de septembre, comprenant alors 3 petits navires de guerre, 4 autres bateaux de commande ou d'entretien, 22 allèges et une barcasse. En tout il y avait 506 hommes et officiers. (APPENDICE 6). Lewenhaupt et Wrangel décidèrent de la coopération et après avoir pris des renseignements Wrangel commença le 6 août à avancer vers Nyen, où les commandants devaient se rencontrer. Le 14 août Wrangel dut cependant se rendre à Nyen seul. A cause des fortifications des russes il ne put y rentrer mais établit son état-major à Retusaari où il construisit des fortifications de campagne et y attendit la venue de Lewenhaupt du département de Käkisalmi et celle de Gustaf E. Horn de Narva.

Dans le Savo et les parties orientales de la baronnie de Kajaani régnait la guérilla. La base principale des russes sur la zone du Saimaa était à Kitee et son commandant était Sergei Zelenyi, le gendre de Tšelištšev. Une division de guérilla dont la plus grande partie était formée d'orthodoxes de Liperi fut incendiée dans son campement vers la mi-juillet au lieu-dit Tuusniemi dans la commune de Kuopio. Il est remarquable que la tradition populaire en ait gardé les sources orales jusqu'à nos jours, en donnant des détails confirmés par les documents. Etant donné les drapeaux qu'ils portaient ce ne devait pas être une véritable troupe ordinaire de guérilla mais plutôt un groupe cherchant à gagner les habitants de Kuopio de leur côté et ouvrir ainsi la route d'Ostrobothnie par la commune de Kuopio.

Une grande attaque dirigée depuis Kitee eut lieu vers la mi-août; à peu près 400 hommes attaquèrent en direction d'Olavinlinna, traversant la commune de Kerimäki et détruisant la petite ville de Savonlinna (suédois: Nyslott), Les habitants de la province de Savo se mirent à répondre. Dans la région de Kitee il y eut de nombreux pillages et violences, mais les habitants de Kuopio ouvrirent une véritable guérilla contre les orthodoxes de Liperi. Les alentours de Pielisjärvi souffrirent moins de la guérilla mais par contre la petite ville de Brahea et le village de Nurmes furent détruits.

Gustaf Eversson Horn était parti de Narva le 14 août pour rencontrer Lewenhaupt et Wrangel. Au même moment un subalterne de Potemkin, Ivan Poltev, avait construit un fortin à Inkere. Horn essaya le 22 août de prendre ce dernier, mais il dut abandonner après avoir souffert de la défaite. Il revint à l'escadre de Wrangel pour y prendre du matériel. Entre temps les russes s'étaient cependant retirés aussi bien d'Inkere que de Nyen et vers la fin-août concentraient leurs forces sur le siège de Pähkinälinna. Horn avançait maintenant du sud vers Nyen et détruisit les camps retranchés construits par les russes.

Lewenhaupt était parti le 5.8. en marche vers Nyen, avait équipé un camp à Siestarjoki et avait pris des renseignements sur la ville. Au même moment un de ses détachements était allé prendre des renseignements dans le département de Käkisalmi, employant la force. Le commandant de la forteresse de Käkisalmi ayant envoyé un message d'alarme demandant de l'aide Lewenhaupt se tourna vers Käkisalmi, que pendant tout le mois d'août les russes avaient harcelé du feu de leur artillerie et de projectiles enflammés. Le 30 août, l'armée de Lewenhaupt arriva devant Käkisalmi et essaya de prendre l'un des fortins des russes. Les russes cependant l'abandonnèrent quand une nouvelle tentative fut en préparation avec apport de canons. Ayant pris contact avec les assiégés Lewenhaupt donna au fort de nouvelles forces et des munitions, envoya les femmes et les enfants en escorte à Viipuri et le 6 septembre marcha sur Nyen.

Le 11 septembre Lewenhaupt, Horn et Wrangel se rencontrèrent à Nyen, où ainsi se rassembla une force de 2 500 hommes. On y construisit un petit fortin: Nyenskans, et la marine assura le golfe de Findande en ne laissant praticable qu'un seul des couloirs menant à Nyen. Au début d'octobre les commandants se séparèrent, Lewenhaupt fondant un camp à Rautu, Horn retournant à Narva et Wrangel repartant pour la Suède avec les marins suédois.

Les russes terminèrent l'inutile siège de Käkisalmi le 26.9. et se retirèrent, en partie le long du Ladoga, en partie par voie terrestre contournant par la côte nord. Petr Potemkin lui-même resta trois semaines à Sortavala, organisant à partir de là l'immigration des orthodoxes vers la Russie.

Pähkinälinna, bien qu'isolé, s'était défendu avec ténacité. En automne les assiégeurs commençaient à avoir des problèmes avec la désertion des hommes. Le 3 novembre Potemkin reçut de Moscou l'ordre de mettre fin au siège, et, comme les défenseurs avaient détruit le fortin insulaire commencé par les russes, le 13 novembre, et que la glace commençait à porter, le 17 les russes se retirèrent des alentours du fort. En Ingie aussi ils organisèrent le déplacement d'émigrants en Russie. Il est intéressant de constater qu'aussi bien à Käkisalmi qu'à Pähkinälinna les assiégés organisèrent les mêmes faux-semblants, par lesquels ils essayèrent de faire croire qu'ils avaient reçu du renfort. A la fin du siège les deux forts s'en étaient tirés sans trop de dégâts et étaient encore en bonne condition.

Pendant l'hiver 1656–1657 Puškin construisit trois fortins sur la frontière. Ses troupes diminuèrent de seulement à peu près 500 hommes par la désertion. A la fin de l'hiver il reçut des renforts mais pour quelque temps seulement. On n'a pas connaissance de la force du front de Lavui. Derrière la frontière orientale, à Kuola et dans la région de Rokonvaara il y avait de petites unités russes.

Avec la venue des glaces les finlandais déplacèrent leur flotte dans le port d'hivernage de Viipuri. Juste un peu avant sa mort Lewnhaupt avait préparé un plan pour l'hiver selon lequel les compagnies de campagne furent centrées sur la région de Kurkijoki tandis que les troupes de sentinelles d'avant-garde furent poussées sur Sortavala. A ce moment il y avait à disposition à peu près 1 690 cavaliers, 360 dragons et 180 fantassins dont une partie à vrai dire était malade. A cause de la venue de l'hiver le système de sentinelles fut aussi changé en Ostrobothnie et dans la baronnie de Kajaani. En Ostrobothnie on surveilla surtout du côté de la Laponie, dans la baronnie de Kajaani on construisit des fortins à Brahea et à Nurmes.

Pendant l'hiver 1656–1657 la guerre commença à se changer en amère guerre de ravitaillement. Aux environs de Noël dans les alentours de Sortavala, après des escarmouches de postes d'avant-garde le général de brigade Erik Kruse organisa une expédition de destruction dans la direction d'Olonets. Au début de mars, les russes, à leur tour, détruisirent des villages côtiers de la Neva. A Pâques, le 29.3., les finlandais brûlèrent le village carélien russe de Tulemajärvi et tuèrent ses habitants. Dans ces actions la Finlande-Proprement-Dite était dans une position sûre car elle était séparée des russes par le grand département de Käkisalmi dévasté, tandis que des postes d'avant-garde finlandais il n'y avait qu'un court chemin jusqu'aux objectifs d'Olonets.

10. LE DEUXIÈME ÉTÉ DE GUERRE 1657 (CARTES 10et12)

Pendant l'été 1657 Charles X Gustave se désengagea de la guerre de Pologne devenue stérile et marcha contre le Danemark qui venait de déclarer la guerre. En août 1657 il entra dans le Jutland et à la fin d'octobre celui-ci était en son pouvoir. La flotte suédoise, au contraire, n'avait pu, à cause de sa faiblesse, empêcher les ravages opérés par la flotte danoise dans le sud de la Baltique.

Le généralissime de Livonie Magnus Gabriel De la Gardie, de son côté n'avait pu, à cause de son manque de résolution, changer la situation en Livonie pendant l'été 1657. Sa stratégie fut, exception faite de la victoire tactique de Walk, une série inutile de mouvements militaires. De la Gardie se déplaça à Narva, et de là attaqua en direction de Gdov, le 10 septembre, fort de 2 970 hommes, mais il échoua complètement et dut se retirer dans les parties occidentales d'Estonie. Les russes détruisirent alors les parties orientales d'Estonie et l'Ingie et obligèrent Marienburg à se rendre en décembre. Même les lithuaniens harcelaient le sud de la Livonie.

Les unités russes du front finlandais se renforcèrent jusqu'à l'été 1657. En Olonets dont le commandant maintenant était Vasilii Alexandrovitš Tšeglovok, il y avait pendant l'été à peu près 1 400 hommes et Alexandre Potemkin qui avait été nommé commandant du fortin de Lavui, avait 2 703 hommes.

Lewnhaupt étant mort le 29.11 de la fièvre, au début de l'année suivante Gustaf Evertsson Horn de Narva fut appelé généralissime, et opérait en pratique avec les droits de gouverneur-général. Le département de Käkisalmi et l'Ingie orientale tombait sous le pouvoir de Horn, ce, qui, militairement était une organisation logique. L'Ostrobothnie, au contraire, restait au dehors de sa sphère. Horn centralisa sur lui entre autres la correspondance de guerre, de Finlande à l'état-major, et développa

le secrétariat et la caisse de campagne. A la fin de l'hiver l'armée finlandaise avait fortement été déprimée par la maladie, mais on put reprendre les faits de guerre d'été selon les forces présentées dans l'APPENDICE 3, dont les unités de campagne comprenaient 1 800 cavaliers, plus de 400 dragons et à peu près 600 fantassins. En Ostrobothnie, il y avait en août à peu près 500 vieux guerriers. Bien qu'en 1657 on obtint les recrues de 1658: 855 hommes, les déplacements en Ingrie et en Livonie diminuèrent le nombre des troupes en Finlande du sud à 1 100 cavaliers, 200 dragons et 700 fantassins en comptant les malades.

Pendant l'année 1657 le ravitaillement fonctionna bien. Même l'artillerie de campagne était suffisante, par contre les canons envoyés de Suède aux forteresses n'étaient pas adéquats, et étaient en partie en retard même cette année.

Aux importants États –Provinciaux de l'année 1657 en Finlande on accorda de nouveaux impôts et de nouvelles mobilisations pour la guerre. Les finlandais soulignèrent leur mécontentement du fait que les troupes étaient envoyées à l'étranger, malgré le danger pesant sur le pays. D'autre part dans les conditions plus calmes de l'année 1657, le peuple commença à se plaindre des comportements arbitraires de sa propre armée, dont on n'avait fait cas dans la mêlée de l'année précédente. D'ailleurs le seul fait de rébellion qu'on connaisse de cette année est en relation avec une affaire de ce genre.

Pendant l'année 1657 il y eut d'ailleurs, à propos des troupes finlandaises un différent entre le roi, Horn et De la Gardie, dont on dit qu'il illustrait le fait que le roi négligeait la Finlande. Ainsi, sur les propositions de De la Gardie, il donna plusieurs ordres, selon lesquels il fallait déplacer les troupes pour le renforcement de la Livonie. Horn contredisait et faisait retarder le départ des troupes et à ce propos se fondait sur l'opinion des finlandais. Il réussit même à se garder les forces principales et à la fin reçut l'approbation du roi, car la Finlande d'avant Stolbova était restée intacte.

Pour l'été 1657 Lewenhaupt avait déjà fait des projets, dont faisait partie avant tout la remontée du fleuve Neva jusqu'au Ladoga. En plus, sur la Saimaa on construisit au printemps 1657 de petites embarcations qui furent concentrées près du château d'Olavinlinna. Dans le plan de campagne préparé au printemps par Horn aussi, le point central était l'assurance de la Neva.

L'amiral Wrangel partit de Stockholm au début de mai avec deux gros bâtiments. Au début de juin il occupa les rives de la Neva et déplaça les petites embarcations de la flotte sur le Ladoga près de Pähkinälinna, où on concentra aussi les forces terrestres. Pendant deux mois sur le Ladoga en se livra à des escarmouches sans résultats.

Libéré des États–Provinciaux, Horn déplaça toute son armée de campagne au sud de la Neva – à peu près 1 100 cavaliers, 400 dragons et 200 fantassins – et marcha, vers la fin-juillet en direction du fortin de Lavui. Wrangel devait en, même temps disperser les forces russes en attaquant Lavui par derrière avec sa flotte. L'action de la marine échoua cependant à cause de sa propre faiblesse et de la vigilance de la flotte russe. Wrangel dut rentrer à Pähkinälinna. Sans savoir cela, Horn invita les forces russes principales, à peu près 1 300 hommes, à la bataille. Son plan était de fixer l'ennemi et le briser par la charge de la cavalerie. Le plan échoua cependant, le commandant du détachement de cavalerie devant fixer les russes s'énervant et prenant la fuite. Les positions de Horn sur les collines furent même un moment menacées, mais rassemblant ses forces il réussit cependant à garder ses positions. Les russes retirèrent cependant leurs troupes dans le calme à l'abri du fortin. On ne put donc arriver à aucun résultat. A cause des difficultés de ravitaillement Horn ne put progresser en Russie et après avoir pris ses renseignements se tourna vers l'ouest et de Tusinajoki envoya à De la Gardie des renforts pour l'expédition de Gdov.

Le commandant d'Olonets Vasili Tšeglokov essaya d'alléger la situation de Lavui et attaqua le 2 août par terre et par voie d'eau le département de Käkisalmi. Il progressa jusqu'aux environs de Käkisalmi et détruisit le pays. Horn dut envoyer rapidement des troupes. Une fois arrivées Tšeglokov commença à se retirer le 25.8, mais réussit à éviter l'encerclement par les troupes finnoises de Savo et ayant souffert de pertes dans des escarmouches de son arrière-garde il entra en septembre à Olonets. Partout après cela les faits de guerre ralentirent à cause de la peste.

En automne 1657 Horn s'installa avec le gros de ses forces à Rautu et assura la région de Kurkijoki avec l'infanterie et les dragons. Spécialement il travailla à la défense des côtes du Ladoga par la construction de fortins, qui repoussèrent vers la fin de l'automne plusieurs petites tentatives de débarquement.

Dans la baronnie de Kajaani en 1657 eut lieu une seule escarmouche digne d'intérêt à Pielisjärvi au début d'août; on avait fait fuir une équipe de guérilla russe. En novembre la paix était revenue aux frontières de la baronnie à l'initiative des russes. L'Ostrobothnie aussi fut épargnée des destructions de l'année 1657.

11. DU DÉBUT DE L'HIVER 1657 À LA TRÈVE DE VALLISAARI EN 1658 (CARTES 11-12)
Entre la Pologne et la Russie éclata une nouvelle guerre en automne 1657. Au même moment la victoire de Charles X Gustave contre le Danemark incitait la Russie à de sérieux désirs de paix avec la Suède. Ayant fait pénétrer ses troupes dans le Sjælland Charles X Gustave obligea le Danemark à la paix de Roskilde. La nouvelle guerre de Danemark commencée en août 1658 continua sans résultat jusqu'à la mort de Charles X Gustave, mais la situation de la Suède empira tout le temps en Poméranie et en Prusse occidentale polonaise.

Pendant l'hiver 1657-1658 les plus importants faits de la guerre russe eurent lieu en Ingrie occidentale, où d'abord Jaama en janvier, puis même Narva en mars, furent menacés. A la fin mars en Ingrie on fit une trêve et la nouvelle de la paix de Roskilde fit faire aux russes l'armistice général à Moscou le 4.5.1658. Les négociations de paix purent commencer seulement le 17 novembre, et on ne réussit d'ailleurs pas à y décider de la paix permanente, mais dans la trêve du 20 décembre 1658 faite à Vallisaari, la Russie gardait pour la période de trois ans de la trêve les zones qu'elle avait occupées. Les négociations de paix définitives furent toujours reprises et délaissées selon la fluctuation de la politique générale. La Russie étant en difficultés sur le front polonais les deux parties décidèrent d'en revenir à la situation d'avant la guerre le 21 juin 1661 à Kardis.

Pendant le dernier hiver de guerre les troupes d'Olonets étaient presque en état de dissolution. Au cœur de l'hiver il n'y avait qu'à peu près 300 hommes, jusqu'à ce qu'une nouvelle mobilisation relève le nombre des hommes en avril à 1 200. Pendant l'été à Lavui il y en avait à peu près 1 600.

Le nombre des troupes finlandaises est présenté dans l'APPENDICE 5. Au moment de la trêve Horn avait à peu près 1 400 cavaliers, 500 dragons et 400 fantassins en état de combat. Pour appuyer les négociations de paix Horn déplaça de Finlande à Narva et Tallinn à peu près 400 fantassins pendant l'été, mais cependant il essaya de garder la Finlande dans un total état de préparation contre une attaque éventuelle. A l'issue de la mobilisation de 1659 effectuée en 1658 on reçut du sud de la Finlande selon des sources quelque peu incertaines à peu près 500 hommes, ce qui fait que l'infanterie, malgré le déplacement de troupes, ne diminua pas. Au contraire, presque tous les marins furent transférés en Suède déjà pendant l'été 1658, parce que la marine y avait besoin d'hommes. C'était contre les accords, car le peuple avait doublé les effectifs en hommes de la marine à la condition qu'ils défendent leur patrie. En Ostrobothnie on reçut, pendant l'automne 1658, 337 fantassins en regroupant les vieux soldats et les recrues.

En 1658 la Finlande dut aider financièrement l'Ingrie. Cela s'appuyait sur la décision de roi selon laquelle la Finlande, la Livonie, l'Estonie et l'Ingrie devaient régler leurs problèmes financiers entre eux. Au printemps on connut en Finlande une courte crise dans le ravitaillement en nourriture quand les centres d'approvisionnement commencèrent à se vider à cause de la mauvaise récolte de l'année précédente. On arriva cependant à s'en tirer en réunissant et centralisant les différents centres et en empruntant du blé aux bourgeois de Viipuri. La situation des moyens de guerre était déjà bonne en 1658. Il y avait peut-être seulement un léger besoin de poudre dans les forteresses. Par contre la flotte ancrée à Viipuri était, déjà l'été 1658, en très mauvais état.

Dès la guerre d'hiver précédente la vie en Finlande s'était apaisée. Le comportement vis à vis des russes resta cependant, encore longtemps après la guerre, marqué par la peur; entre autres par exemple en 1666 des rumeurs sur la guerre fit s'enfuir toute la population de la commune de Sakkola. L'amertume des finlandais contre la politique de grandeur du royaume éclata après la guerre au moins en la déclaration d'un paysan carélien qui montrait clairement que dans le pays on ne comprenait pas pourquoi le roi faisait la guerre tout le long de l'Europe.

Les plans de l'année 1658 prirent compte des expériences de l'année précédente. Gustaf Evertsson Horn souligna à nouveau et fortement la signification de la flotte sur le Ladoga. Quand le roi présenta l'idée que de Finlande il faudrait attaquer l'Olonets au cas où la guerre continuerait, Horn explique dans un long mémoire que cela supposait, à cause de la condition des transports, la maîtrise absolue de tout le Ladoga. Cela n'avait pas été possible avec la flotte en mauvais état qu'on avait reçue de Suède les étés précédents.

Pendant le dernier hiver de guerre 1657–1658 les russes entrèrent en action surtout sur le front de Lavui à la Neva. En plein hiver, entre autres, ils firent un tour à Retusaari par un chemin formé sur les glaces menant en Ingrie et enlevèrent des prisonniers aux postes d'avant-garde des camps de Nyen et Rautu. Quand en février l'action des russes se renforça en Ingrie occidentale, Horn retira ses forces principales de Rautu pour assurer la rive du golfe de Finlande.

La dernière bataille sur le front finlandais eut lieu le 30 mars. Une équipe partie de Lavui essaya alors de prendre le fortin de Nyenskans. La garnison aidée des paysans du voisinage venus à la rescousse repoussèrent les assaillants après une bataille enragée.

Pendant l'armistice on assura spécialement les côtes du Ladoga par plusieurs fortins et sur le lac des embarcations de reconnaissance faisaient le guet. La trêve étant venue, les zones ayant appartenu à la Suède-Finlande avant la guerre restaient en son pouvoir sauf une petite partie de la commune de Salmi. Les russes y avaient laissé un poste de garde qu'ils ne retirèrent seulement qu'après la paix de Kardis vers la fin de 1661.

12. REVUE GÉNÉRALE DE LA STRATÉGIE MILITAIRE

Pour les russes le front finlandais, pendant la guerre russe de Charles X Gustave, ne fut clairement qu'une scène secondaire, et l'action de leurs unités se borna en pratique à la fixation. Ils se centrèrent surtout sur les régions qui leur avaient appartenu avant la paix de Stolbova, où habitaient des orthodoxes et où il pouvait y avoir une signification par le passage à la mer.

Pour Charles X Gustave toute cette guerre de Russie était quelque chose de désagréable, et sans s'intéresser vraiment à la question il la regardait de loin et comme une affaire routinière. C'est ainsi qu'on doit comprendre qu'en 1657 à l'époque de la querelle de l'envoi des troupes il penchait toujours du côté de la dernière lettre reçue, ordonna d'abord qu'on envoie des troupes de Finlande en Livonie après avoir reçu la demande de De la Gardie qui prétendait en avoir besoin, mais ensuite accepta les thèses de Horn expliquant qu'il ne pouvait pas vider la Finlande. Donc la question n'était pas, comme on l'a cru longtemps, de savoir s'il fallait placer la guerre de Livonie avant la guerre de Finlande, mais bel et bien la position primordiale des guerres de Pologne et de Danemark par rapport à la guerre de Russie.

Le conseil d'empire avait, d'une certaine façon, donné carte blanche au général en chef de Finlande. D'autre part la guerre de Russie continuant toujours en automne 1657 il fit déplacer presque toutes les troupes d'Ostrobothnie en Suède sur la frontière opposée de Norvège qui se trouvait menacée. Le généralissime de Livonie Magnus Gabriel De la Gardie, qui, en principe devait être le général en chef de toute la guerre de Russie, se comporta vis à vis du front finlandais pendant les différentes étapes de la guerre de façon plutôt contradictoire, toujours selon le succès de ses propres actions guerrières. Il n'a jamais pris position sur le problème de savoir ce qu'il fallait défendre ou laisser.

Les commandants-en-chef de Finlande Lewenhaupt et Horn durent donc travailler de façon très indépendante. Tous les deux soulignèrent avant tout l'assurance de la ligne de la Neva et la conservation de la Finlande d'avant Stolbova des dommages de guerre. Eux non plus n'ont pas essayé de défendre complètement le département de Käkisalme ni la partie orientale de l'Ingrie qui ainsi restèrent champ de bataille, en partie à cause du manque de troupes et en partie à cause des ordres du roi.

Stratégiquement parlant les deux parties avaient en commun la prudence sur la scène de la guerre. Spécialement après les deux premiers mois de guerre ce fut plus la position des troupes que les batailles qui fut déterminante. A proprement parler la bataille livrée devant Lavui en août 1657 fut la seule tentative d'en sortir, mais elle, non plus, n'aboutit pas. Des deux côtés les forteresses et fortins furent les bases importantes des faits de guerre.

Dans la tactique on peut reconnaître trois points spéciaux. Tout d'abord les batailles furent surtout des escarmouches sans importance où on visait à la surprise sans raffinements tactiques. Deuxièmement la cavalerie se montra être de faible intérêt sur le sol accidenté où la charge était difficile. Troisièmement à propos des batailles rangées on ne parle pas du tout des piquiers, ce qui vient peut-être du fait qu'on n'avait pas à craindre la charge de la cavalerie. Les dragons qui se déplaçaient à cheval mais se battaient au sol se montrèrent au contraire très adéquats aux conditions finlandaises.

Dans les travaux de reconnaissance on employa généralement de fortes patrouilles de cavaliers et de dragons. On se donnait allègrement à l'enlèvement de prisonniers, à l'interception du courrier et on demandait des renseignements aux paysans et aux déserteurs.

Le résultat principal des russes fut le déplacement des orthodoxes sur leurs zones et la fixation des troupes finlandaises. A cause de la faiblesse de leurs forces ils ne pouvaient attendre plus. Au début leur énergique mouvement opérationnel de l'été 1656 s'allongea en se relâchant jusqu' à l'été suivant. Les finlandais en revanche, réussirent à créer une armée et à protéger la Finlande d'avant Stolbova, et même simultanément à aider la Livonie, l' Ingrie et la Suède.

13. LES SUITES DE LA GUERRE

Les pertes certaines des troupes finlandaises sur les fronts principaux s'élèvent à peu près à 290 hommes et bien qu'une grande partie des pertes soit inconnue, le petit nombre des pertes montra combien secondaire était le front finlandais. Les maladies et spécialement la peste de l'automne 1657 enleva plus de soldats que les batailles proprement dites.

Les pertes matérielles furent les plus fortes dans le département de Käkisalmi et en Ingrie. Sur toute la zone de notre étude en tout sept villes ou bourgs adjacents à des forteresses furent détruits, en partie brûlés par leurs propres troupes. La plus grande des destructions fut celle de Nyen, à peu près 200 maisons. Taipale mis à part, les villes en revinrent à leur ancienne position pendant la fin du siècle. La campagne du département de Käkisalmi et d' Ingrie souffrit de destructions, qu'il est difficile d'évaluer à cause du manque des sources. Nous n'avons qu' un renseignement certain: les guérilleros orthodoxes détruisirent systématiquement les églises, les cures luthériennes ainsi que les habitations des fonctionnaires et des nobles. En Finlande principale les destructions se concentrèrent sur le Savo oriental où, dans les communes de Kerimäki et de Sääminki, 97 maisons furent brûlées et où beaucoup perdirent leur récolte et leurs possessions mobilières. Sur toute la zone des opérations et même sur ses bords la perte en chevaux fut grande ce qui était dû non seulement aux batailles mais aussi aux travaux de transport de toutes sortes pendant lesquels les chevaux étaient facilement perdus à cause de la confusion de la situation.

Cependant la guerre ne fit pas s' appauvrir les campagnes en la Finlande d'avant Stolbova (APPEN-DICE 9, tableau 1) Par exemple, en Savo oriental la perte d'impôts ne se monta qu' à quelques 500 dalers, bien que Kerimäki appartenant à cette zone fût assez fortement détruite. L'explication en est peut-être que le système économique des habitants du Savo n'était pas très touché par les destructions des champs de front et des habitations car le principal de la récolte était obtenu des éco-buages dans la forêt, et de plus le bétail fut en majeure partie épargné. Le département de Käkisalmi et l'Ingrie, au contraire, se vidèrent à 50. . . 100 %, mais la désertion de ces lieux y fut démographique, le peuple s' en allait.

Le résultat le plus important de la guerre fut l' émigration de la population orthodoxe vers la Russie. A leur place vint s'installer une population luthérienne venue de Savo et de Carélie. Après la guerre régna justement dans le département de Käkisalmi et en Ingrie une situation très instable, une migration continuelle de population allant de commune en commune, ce qui rend difficile la saisie d'une image bien claire sur la question. N'importe comment la zone de notre étude, à part les régions frontières de Salmi et Suistamo, devint nettement à majorité luthérienne après la guerre (APPEN-DICE 10). Le nombre des émigrés en Russie était au minimum 16 000 et au maximum 33 000, vraisemblablement quelques 25 000. Parmi eux les ingriens s' installèrent dans les régions proches de l' Ingrie tandis que les caréliens se dispersèrent sur une large zone; entre autres dans la région de Tver actuellement Kallinin, on en plaça à peu près 2 000 familles, avec eux aussi des caréliens partis de Carélie russe. Leurs descendants ont conservé jusqu' à nos jours la langue carélienne au coeur du monde russe.

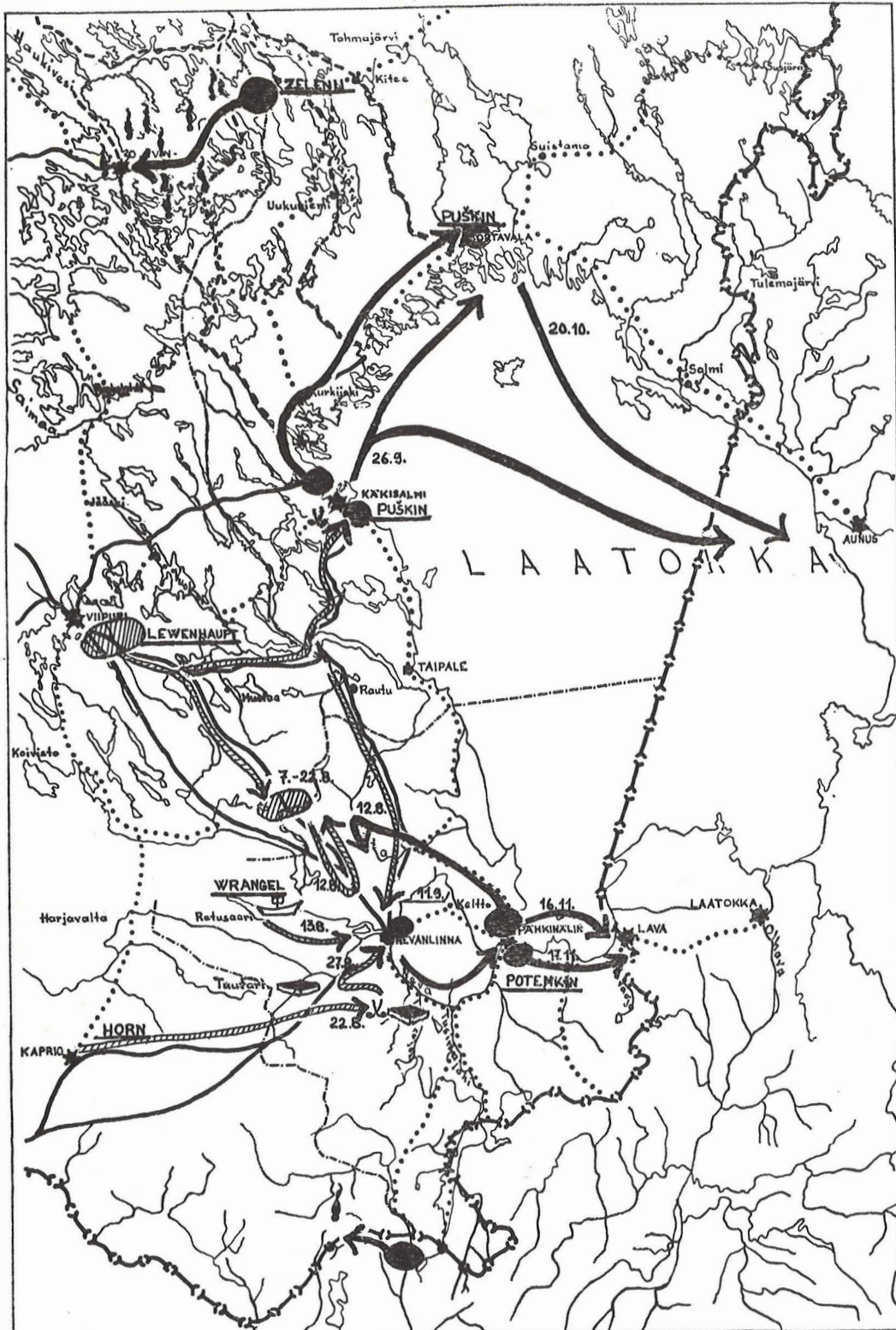
Du point de vue de la pensée stratégique la guerre de Russie de Charles X Gustave n' eut guère d' influence. Immédiatement après la trêve on vida de nouveau la Finlande de ses troupes qu'on envoya en Suède cotre le Danemark-Norvège. De même la Finlande fut vidée pendant les années 70 au moment de la guerre de Danemark, bien que la situation sur la frontière russe fût menaçante, sans parler des débuts de la grande guerre du Nord où alors toutes les troupes furent déplacées de Finlande. Il dut cependant y avoir une part des expériences tirées de la guerre dans le fait que de

Finlande orientale on créa un nouveau régiment de dragons, dont le but, au début, était de défendre la frontière – les dragons s'étaient effectivement montrés être une arme adéquate dans les conditions finlandaises.

On ne donna pas plus d'intérêt aux forteresses du front finlandais pendant toute la fin du XVIIe siècle, mais elles tombèrent de plus en plus en ruines. Une seule exception: la fortification de Nyenskans, qui fut réalisée dans les années 60 et 70. Mais cette fortification était faible et ne parvint vraiment jamais à arrêter l'avance de Pierre le Grand.

A propos de la flotte du Ladoga l'ancien préfet du département de Pähkinälinna laissa en 1660 au roi Charles X Gustave un mémoire. Encore en 1663 G. E. Horn essaya de rappeler au gouvernement l'importance de la flotte. En pratique on ne réalisa pas les projets et donc la principale leçon stratégique de cette guerre, l'importance du Ladoga pour les russes comme voie d'attaque, resta lettre morte en Suède.

Comme raisons à ce que la défense du front finlandais aussi après la guerre fut délaissée étaient certainement le fait que la politique du royaume se concentrait à la fin du XVIIe siècle surtout vers l'Europe occidentale, aussi le fait que d'une certaine façon les finlandais avaient montré leur capacité de se défendre eux-mêmes – on oubliait alors la faiblesse des forces russes –, et peut-être aussi le fait que la connaissance de l'histoire stratégique était alors assez superficielle en Suède. Les mots de Gustave II Adolphe à propos du Ladoga et des marais d'Ingrie comme barrière stratégique restaient certainement l'opinion générale. La position de grande puissance de la Suède resta sur le front finlandais à résonner de son vide que la guerre de Russie de Charles X Gustave aurait dévoilé à quiconque se serait penché quelque peu sur la question.

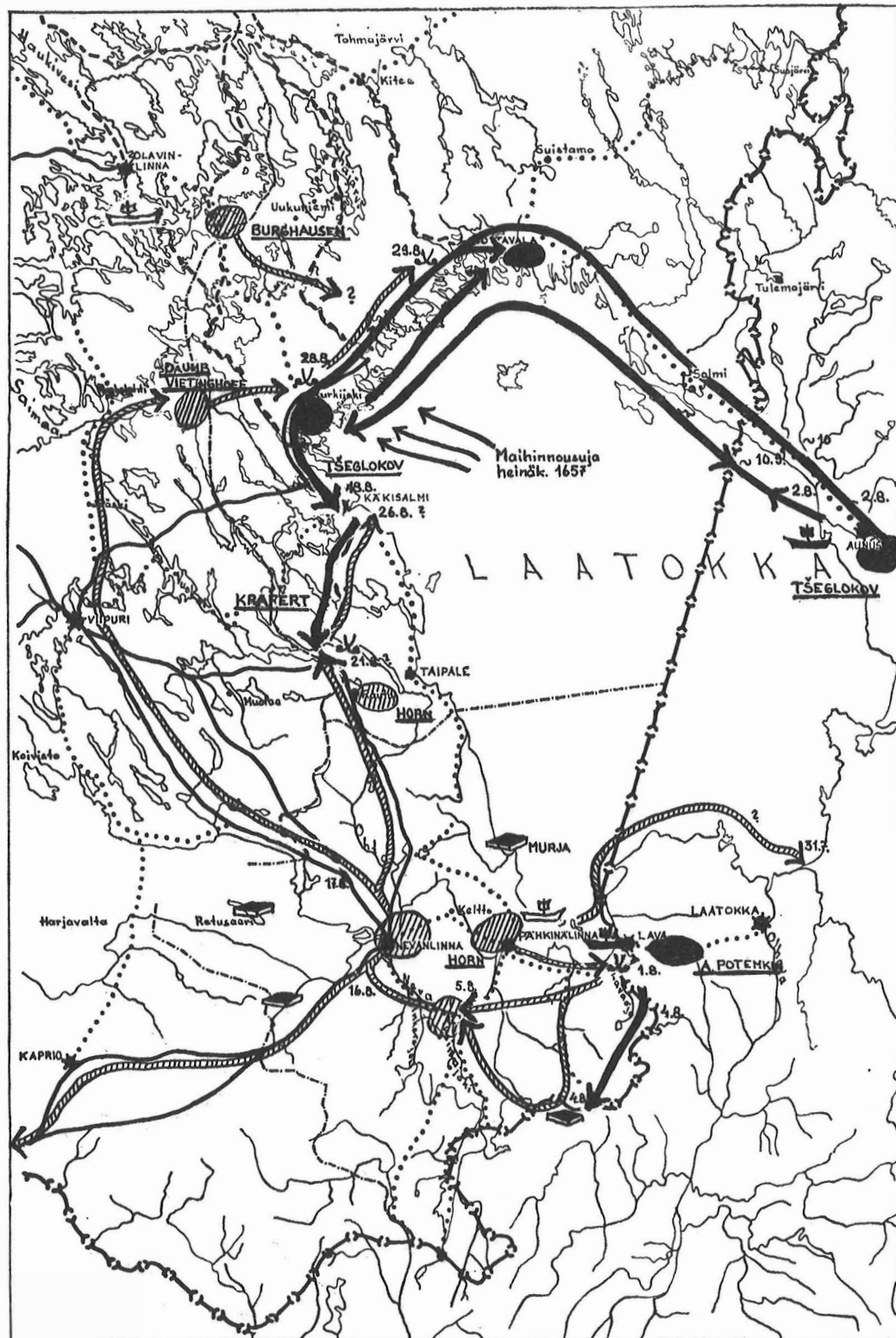

Kartta 7

SYYSKESÄ JA SYKSY 1656

Kaarle X Kustaan Venäjän-sota
Laatokan ympäristö

suomalainen	venäläinen			
keskitysalue	sotarotki	vartiopaikka	linnake	linnoituksen sodanaikainen miehitys
laivasto				tuhoamis- ja ryöstötoimia
				taistelu

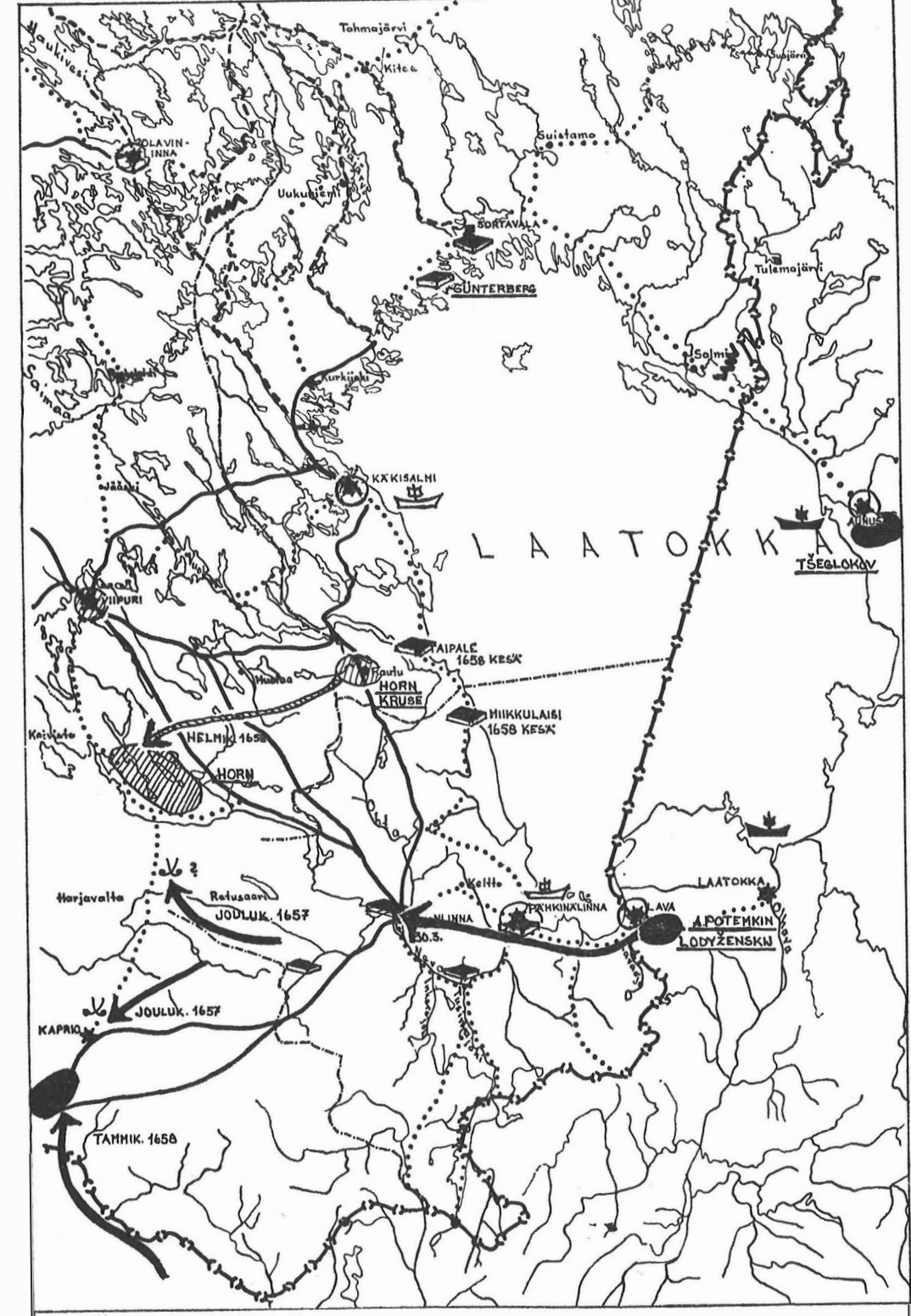

Kartta 10

KESA 1657

Kaarle X Kustaan Venäjän-sota
Laatokan ympäristö

suomalainen	venäläinen			
keskitysalue	sotaretki	vartiopaikka	linnaituksen sodanaikainen miehitys	tuhoamis- ja ryöstötoimia
laivasto	laivasto	linnake	taistelu	

Kartta 11

SYKSY 1657 - SYKSY 1658

Kaarle X Kustaan Venäjän-sota
Laatokan ympäristö

suomalainen	venäläinen			
keskitysalue	sotaretki	vartiopaikka	linnaituksen sodanaikainen miehitys	tuhoamis- ja ryöstötoimia
laivasto	laivasto	linnake	taistelu	

